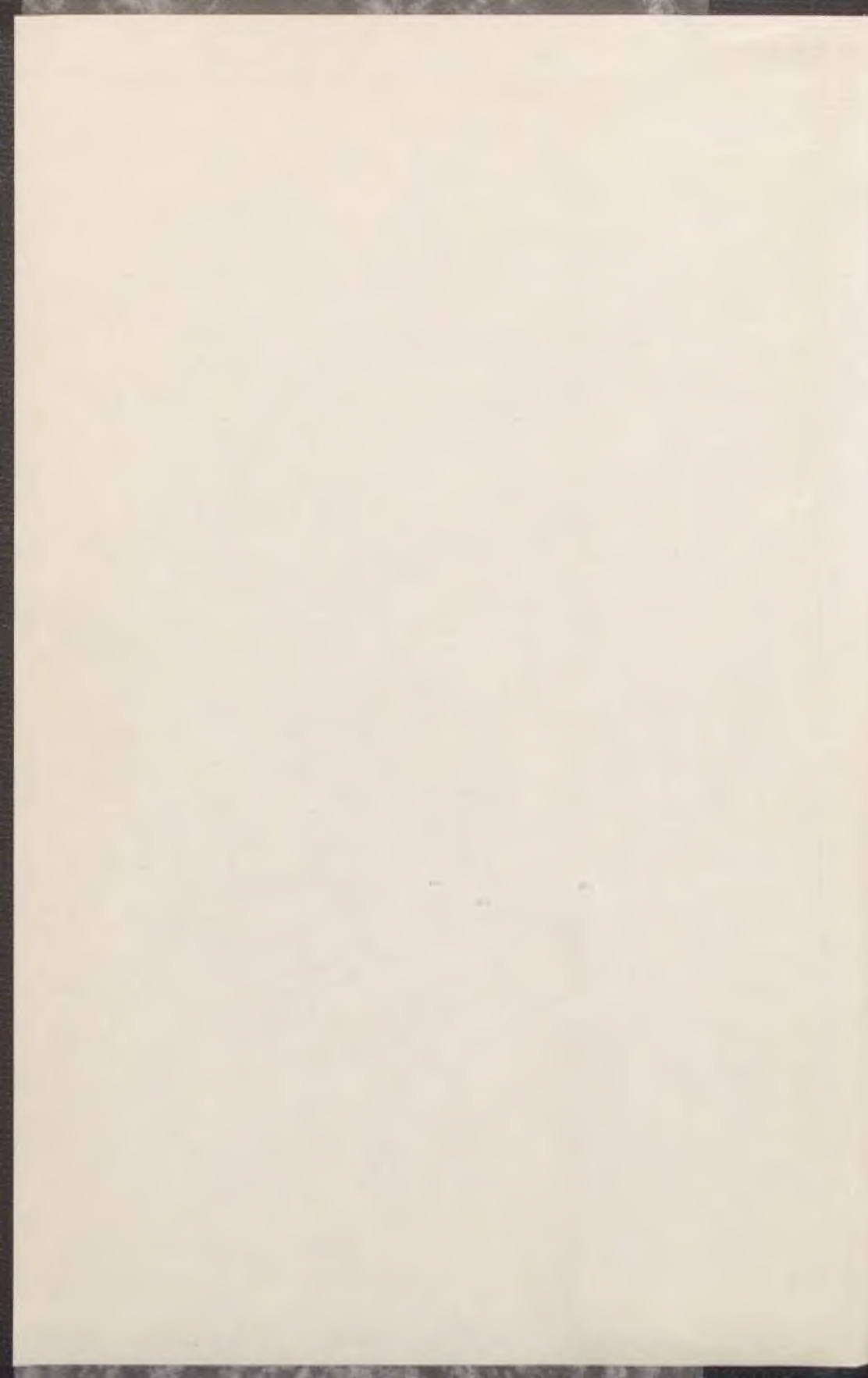

317031

20/1995

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

1995

0
995

317031

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XX.

BEVEZETŐ	1
1. FÜZET	1
2. FÜZET	1
3. FÜZET	1
4. FÜZET	1
5. FÜZET	1
6. FÜZET	1
7. FÜZET	1
8. FÜZET	1
9. FÜZET	1
10. FÜZET	1
11. FÜZET	1
12. FÜZET	1
13. FÜZET	1
14. FÜZET	1
15. FÜZET	1
16. FÜZET	1
17. FÜZET	1
18. FÜZET	1
19. FÜZET	1
20. FÜZET	1
21. FÜZET	1
22. FÜZET	1
23. FÜZET	1
24. FÜZET	1
25. FÜZET	1
26. FÜZET	1
27. FÜZET	1
28. FÜZET	1
29. FÜZET	1
30. FÜZET	1
31. FÜZET	1
32. FÜZET	1
33. FÜZET	1
34. FÜZET	1
35. FÜZET	1
36. FÜZET	1
37. FÜZET	1
38. FÜZET	1
39. FÜZET	1
40. FÜZET	1
41. FÜZET	1
42. FÜZET	1
43. FÜZET	1
44. FÜZET	1
45. FÜZET	1
46. FÜZET	1
47. FÜZET	1
48. FÜZET	1
49. FÜZET	1
50. FÜZET	1
51. FÜZET	1
52. FÜZET	1
53. FÜZET	1
54. FÜZET	1
55. FÜZET	1
56. FÜZET	1
57. FÜZET	1
58. FÜZET	1
59. FÜZET	1
60. FÜZET	1
61. FÜZET	1
62. FÜZET	1
63. FÜZET	1
64. FÜZET	1
65. FÜZET	1
66. FÜZET	1
67. FÜZET	1
68. FÜZET	1
69. FÜZET	1
70. FÜZET	1
71. FÜZET	1
72. FÜZET	1
73. FÜZET	1
74. FÜZET	1
75. FÜZET	1
76. FÜZET	1
77. FÜZET	1
78. FÜZET	1
79. FÜZET	1
80. FÜZET	1
81. FÜZET	1
82. FÜZET	1
83. FÜZET	1
84. FÜZET	1
85. FÜZET	1
86. FÜZET	1
87. FÜZET	1
88. FÜZET	1
89. FÜZET	1
90. FÜZET	1
91. FÜZET	1
92. FÜZET	1
93. FÜZET	1
94. FÜZET	1
95. FÜZET	1
96. FÜZET	1
97. FÜZET	1
98. FÜZET	1
99. FÜZET	1
100. FÜZET	1

**A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DER MUSEEN DES KOMITATES NÓGRÁD**

**Szerkesztő - Der Redakteur
SZVIRCSEK FERENC
és
BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ**

**A kötet rezüméit fordította - Die Resümees des Bandes übersetzte
FÖLDI SÁNDOR
HIR JÁNOS (ANGOL)
SIMÁN KATALIN (ANGOL)**

**Borítóterv - Umschlaggestaltung
PRESITS ANTAL**

**Foto - Der Fotograf
BUDA LÁSZLÓ**

Készült a Polar Studio gondozásában

**Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Horváth István
HU ISSN 0133-0802**

Tartalomjegyzék

Inhalt

Előszó	7
TANULMÁNYOK - ESSAYS	
TÖRTÉNELEM - GESCHICHTE	
<i>Horváth István:</i>	
Ócsai Balogh Péter	.11
Das Leben und die Tätigkeit von Ócsai Balogh Péter	
<i>Szvircek Ferenc:</i>	
Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében	.33
Kohlenförderung im Tal des Baches Kürtös	
<i>Cs. Sebestyén Kálmán:</i>	
Arcképvázlat a naplóíróról	.49
Porträtplan von einem Tagebuchschreiber	
(Tóth Gyula: Mein Tagebuch und vergangene Geschichten)	
<i>Balogh Zoltán:</i>	
Társasági élet a salgótarjáni vendéglőkben	.61
Gesellschaftsleben in den Salgótarjáner Gaststätten	
IRODALOMTÖRTÉNET - LITERATURGESCHICHTE	
<i>Kovács Anna:</i>	
„Literator vagy dilettant”	.79
Szentmiklóssy Alajos 1793-1849	
„Literator oder Dilettant” - Szentmiklóssy Alajos (1793-1849)	
<i>Praznovszky Mihály:</i>	
Irodalmi muzeológia - irodalmi kultusz	.95
Literarische Museologie - literarischer Kult	
MŰVÉSZETTÖRTÉNET - KUNSTGESCHICHTE	
<i>K. Peák Ildikó:</i>	
Képzőművészet, politika és közönség Salgótarjánban az 1960-as években	.107
Bildende Kunst, Politik, Gemeinschaft in Salgótarján in den 1960-er Jahren	
NÉPRAJZ - ETHNOGRAPHIE	
<i>Kapros Márta:</i>	
„Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. III.	.117
Ausgehtracht am Werktag in der Gemeinde Patak im Komitat	
Nógrád im Jahre 1985 III.	
<i>Limbacher Gábor:</i>	
A templombúcsúk és egyéb búcsúszerű ünnepek vázlatos története	.129
Die schematische Geschichte der Kirchentage und anderer kirchentagartiger Feste	
<i>Lengyel Ágnes:</i>	
Vallásos ábrázolások a Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteményében	.143
Religiöse Darstellungen in der Hirtenkunstsammlung des Palozenmuseums	

RÉGÉSZET - ARCHEOLOGIE

Simán Katalin:

Irányzatok az őskor legkorábbi szakaszainak kutatásában	157
Trends in Prehistoric Research	

TERMÉSZETTUDOMÁNY - NATURWISSENSCHAFT

Hír János:

Felső miocén aprógerincesek Egyházasdengelegről	167
Late miocene Microvertebrata from Egyházasdengeleg	

KÖZLEMÉNYEK - MITTEILUNGEN

Kerényi Ferenc:

Szemközt Madách Imre szövegével	203
---	-----

Bagyinszky Istvánné:

Mikszáth relikviák a nógrádi múzeumokban	211
--	-----

Leblancné Kelemen Mária:

Adalékok a Nógrád vármegyei Madách Társaság történetéhez	225
--	-----

Pálmány Béla:

Nógrádi hallgatók a bécsi és a krakkói egyetemeken a XV-XVII. században	231
---	-----

Szomszéd András:

A kisterenyei szénbányászat kezdetei 1896-ig	237
--	-----

Sümei György:

„Tollhegyre venni jólesik”	251
--------------------------------------	-----

Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal

Hausel Sándor:

Szécsény, Vár utca 13. Adatok a Forgách kastély huszadik századi történetéhez	273
---	-----

Hídvány István:

A Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Körének 15 éve. 1981-1995.	283
--	-----

Pálmainé Molnár Marianna:

Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1975-1994. Repertórium	291
--	-----

Előszó

A múzeumi periodika szerkesztője kér szót a kötet elején, hogy örömteli kötelességének tegyen eleget egy kerek évforduló alkalmából. Az 1975-től kiadott NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMI ÉVKÖNYV című periodikánk eddig 20 kötetben megjelent számai a megyében folyó múzeumi tudományok, kutatások szervező ereje volt. Éves rendszerességgel adta közre a múzeumban dolgozó, a régióban rendszeresen kutató, más közgyűjteményben, tudományos intézetben tevékenykedő szakemberek nógrádi vonatkozású tanulmányait, közleményeit.

Az idén huszadik évébe lépő kötetet ajánlva nem lehet kitérni a visszapiillantás kötelezettsége elől. A két háború közötti időszak tudományos publikációit javarészt dr. Dornay Béla nevével jelzett SALGÓTARJÁNI KÖNYVEK 1933-1944 között megjelent 12 kötete reprezentálja régészeti, történeti, földrajzi stb. tanulmányaival. Az ezután következő két évtizedes csöndet a NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMI FÜZETEK 1963-ban induló sorozata törte meg. A máig is használható 17 tematikus kötetet felváltotta a NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK két kiadvány után tartalmában és tematikájában megváltozott formában 1974-ben jelent meg utoljára. A korábbi évek egy témakör köré csoportosított tanulmányaival szemben ez zömében a fiatal múzeumi szervezet tudományos dolgozóinak tanulmányait közölte. A szerkesztők véleménye szerint „Először kerül az olvasó kezébe olyan komplex jellegű múzeumi évkönyv, mely a különböző tudományterületek mellett a tudánypolitika, a közművelődés elvi és módszertani kérdéseivel is foglalkozik.” A megyében meginduló történeti kutatásokkal szemben megfogalmazott igény irányt szabott a munkának, bár Nógrád megye csupán maroknyi kutatógárdája nem vállalkozhatott valamiennyi történelmi korszak elmélyült feldolgozására.

Mivel hiányzott a teljes múzeumi szakági vertikum, megnyíltak a publikációs lehetőségek kapui azok előtt a kutatók előtt, akik a közös munkából részt tudtak vállalni.

1975-től - a korábbi évektől eltérően - már ÉVKÖNYVET állítottak össze a kiadvány szerkesztői, hogy megismertessék az érdeklődőket a múzeumi műhelymunka, az itt folyó tudományos tevékenység eredményeivel, a múzeumi szervezet működését érintő kérdésekkel.

A Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága tevékenységi körének egyik fontos területe volt további tudományos kiadványok megjelentetése. 1983-tól vált ismertté a MUSEUMI ÉRTEKEZŐ c. sorozat, kiadása 1990-től lelassult. 1984-ben jelent meg a gyorsan népszerűvé vált DISCUSSIONES NEOGRADIENSES c. tudományos konferenciák anyagát közreadó sorozat, mely 1989-ben, a 6. kötet után megszűnt.

A felsorolt, legfontosabb múzeumi periodikák kötetei mellett számtalan olyan kiadványt is megjelentetett a Múzeumi Szervezet, melyek nem illeszkedtek a sorozatba, illetve rövid ideig létező múzeumi periodikák egyes kötetei voltak. Így többek között a múzeumi kiállításvezetők, katalógusok, forráskiadványok, tanulmánykötetek, irodalmi ritkaságok, hasonmás kiadványok, stb. Ezek a kötetek is gazdagították régióink tudományos irodalmát.

1990-től kezdve a szorító gazdasági kényszerek hatására jelentős változások következtek be kiadványpolitikánkban. Meghatározóvá vált a pályázatoktól és a szponzoroktól való függőség a kiadványozásban. Népszerű, kiadványcsere lehetőségét magában foglaló tudományos értékű kiadványok szűntek meg, elvéve annak a lehetőségét, hogy a megyei tudományos eredmények nyilvánosságot kapjanak s bekerüljenek a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe.

Mára csak a NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE maradt az egyetlen fórum, ahol a múzeummal kapcsolatos tudományos publikációkat, a múzeumi szakemberek s más tudományos kutatók munkáit egybegyűjthetjük és közreadhatjuk. Az Évkönyv kötetei szándékunk szerint elsősorban a régészet, a néprajz, a művészettörténet, az irodalomtörténet, a történettudomány ágainak és a természettudomány új múzeumi eredményeinek közreadására vállalkoznak, s szándéka szerint lehetőséget nyújt oldalain a Nógrád megyéhez kapcsolódó, a megyével foglalkozó kutatók eredményeinek közléséhez.

A SZERKESZTŐ

Tanulmányok - Essays

Ócsai Balogh Péter^x

Horváth István

A Balogh család

A család tagjai közül Dániel a XVII. században tűnt fel a történelemben, Nógrádban. A török alatt, mint a gyarmati várban lakó kapitányról, 1632 és 1655 közötti időszakból találhattunk személyére utaló okleveles híradást.

Egyes források szerint a család 1628-ban nyert nemesi oklevelet Pest megyében. Innen eredeztethető az Ócsai előnév is. A család katolikus ágán Miklós (1685-1689) között váci püspökként munkálkodott. Az 1754-1755. évi országos nemesi összeíráskor Hont megyében Jánost, Nógrád megyében Zsigmondot, Ferencet és Pált vették fel az igazolt nemesek közé.

Pál fia, az ugyancsak Pál 1718 novemberében Borsosberényben és Szomolyapusztán, Tihanyi Tamás sógorával nádori adományt kapott.

A kispályoni udvarházat Zsigmond, testvérével Józseffel együtt építette. Az előbbi 1760-tól nógrádi táblabíróként volt ismert szűkebb pátriájában.

A család kiterjedt rokonsággal bírt. Családi kapcsolatai, házasságok révén sokágon alakultak ki. Gáspár révén - aki Madách Zsófiát vette feleségül - a Madáchokhoz, Nógrád megye legősibb családainak egyikéhez is kötődtek. De a Gyürkyek, a Sréterek, a Kubinyiak, a Géczyek, a Radvánszkyak, az Ambróziak, a Platthyak, a Tihanyi, a Pajor, a Zmeskál, a Battik család, akik között az újkori Nógrád történelmében több súllyal bíró személyiséget találhattunk, a Balogh család ismertségét növelte, népszerűségét öregbítette.¹ Ez a széles rokonság hírt és nevet jelentett az országban is. Kazinczy Ferenc jót és kevésbé jót is mond róluk. Géczi Eleket „jó fejnek” tartotta.² Gyürky Istvánról lesújtó volt a véleménye: „jó, de tudatlan és szertelenül gyenge ember”. Megállapítása szerint a család, személyes kapcsolatai révén került a budai kamarához, a kancelláriához és végül lett belőle torontáli főispán.³

A családi élet nógrádi központja a kispályoni udvarház volt. Ez a hely, ahol 1803-ban, 1805-ben Kazinczy Ferenc is megfordult, akinek minősítő véleményét éppen ezért is tartjuk mérvadónak.⁴

Kispályont kuriális helyként tartották nyilván. Nógrád megye 1714-es összeírásakor még ekként szerepelt.⁵ Mocsáry szerint „Szirák és Csécse között lévő elegyes helység. Ennek a határja szorultnak tetszik, de hasznos és termékeny. Jó bora is terem. Több nemesség is lakja ezen falut”. Kiemelendőnek tartotta a Balogh család „jól elrendezett rezidentionális” lakhelyét. Népessége - 201 lélek - evangélikus, és egyházát a szirákiakhoz kapcsolták.⁶

A XVIII. század végi összeírás 61 házat, 99 családot 450 fő népességet rögzített a településen. Házaik közül csak a nemesi kúriák épültek „szilárdon”. A környezete számbavételekor „a legnagyobb részt erdős, sűrű bozótost”, és a fiatal tölgyest tartotta említésre érdemesnek az összeíró. A közeli falvak közül „Buják 1³/₄, Szirák 1, Csécse 1¹/₄, Etsek 2¹/₂ óra járásra vannak”. Az összekötő útjai közül csak a bujái út volt a korszerinti igény alapján jó.

A XIX. század közepén Fényes Elek leírása már nagyon szűkszavú. Bágyonról szólva csak annyit jegyzett föl, hogy „magyar-tót falu. 291 kath. 190 evang. 20 zsidó. Határja kevés de jó; bora kedves ízű. Földes Ura többen”. Sem ekor, sem a megyei nevezetesebb birtokosainak sorában nem említette a Balogh családot.⁸

Borovszky úgy tudta, hogy Bágyon a „Szolnok nemzetség ősi birtoka volt. 1598-ban Balogh Mihály volt a földesura”.⁹

^x (Részlet az életutató feltáró nagyobb tanulmányból.)

Az 1770-es úrbéri összeírás szerint - amelynek kérdőpontjai szlovákul, táblázati részben latinul íródtak - a Balogh család kisbágyoni birtokán elsősorban a szőlőtermelés folyt.

Évente 34 pozsonyi mérő bort szüreteltek itt. Egy 18 robotot teljesítő házas zsellért neveztek meg az összeírás során.¹⁰

A birtokon folyó termelés, a termelési mód a Balogh család anyagi létét ha nem is gazdagon, de korában a jómódú köznemesi szinten biztosította.

A család tagjai közül József, a honti birtokos Laszkáry család Ilona nevű lányát vette nőül. Laszkáry János - Ilona apja - a Rákóczy szabadságharc idején is hű maradt a királyhoz. 1731-ben gróf Koháry István, a későbbi országbíró mellett működött. Munkája elismerésül a nógrádi Safiháza és Laz pusztákat teljes egészében adományként megkapta Pálffy Miklós nádortól. A Laszkáry család ekkor költözött át Nógrádba. Az adományba a Garamszentbenedeki Convent iktatta be.¹¹

Házasságukból 1748. augusztus 14-én született Péter nevű fiukra várt, - akit rövidesen Johanna nevű húga születése követett -, hogy tovább örökítse a Balogh család hírnevét.¹²

Balogh Péter neveltetése

A jómódú édesapa az első szülött fiúhoz méltó életpályát szánt gyermekének: Péternek, és az őt követő Johannának is. A család az evangélikus vallás szellemének megfelelően a szeretetre, az emberek iránti jóságra, a tudás megszerzésére építette fel mindennapjait, ünnepeit. A harmónikus családi élet azonban rövidnek bizonyult. A gondoskodó apa, Balogh József 1753. március 22-én meghalt, így az ötéves fiú, Péter árván maradt. Gyámul a rokonsághoz tartozó kalondai Battik György neveztetett ki, aki a „leggondosabban nevelte”.

Tíz éves korában - 1758-ban - került első iskolájába Osgyánba, az akkor ott fennállott evangélikus algimnáziumba. „Ott sajátította el a magyar nyelvet, melyen később oly jeles szónokká képezte ki magát.” 1762-ben a losonci református líceumba került, ahol kiváló tanára volt Kármán András. Kármán József írónak, a Fanni hagyományai írójának nagyatyja, „ki a magyar nyelv és irodalom szeretetét csepegtette szívébe.”

1763-ban már Pozsonyban tanult, az úgynevezett rethorikát végezte, s a Jeszenák féle convictusban kapott élelmet. Nem az anyagiak kényszerítették ide. A gyám, „a derék Battik” úgy gondolkodott, hogy vallásos neveltetése, a rendhez szoktatás követelménye tette szükségessé az intézeti életet.

A konvikтусban fegyelmezett életrend uralkodott. Az intézet lakói minden nap reggel öt és este tíz órakor imával kezdték és fejezték be a napot. Minden tanulónak naplót kellett vezetni, amelyben aznapi tetteit írta le. A naplót a líceum igazgatójának rendszeresen be kellett mutatni. Az idősebb, felsőbb osztályos tanulók, a kisebbeket oktatták, „velök correpetáltak”. Az iskolai tanulmányaikról kötelesek voltak hetente az igazgatónak beszámolni.

Az iskolai tanulmányait nagy kedvvel végezte Balogh Péter, és kitűnt tanulótársai közül. Tanárai közül szeretettel emlékezett Benczur József-re, aki a történelmet, és Sztrecskó János György-re, aki a retorikát tanította. Őket később felnőttként is meglátogatta. Sztrecskó „azt a szokást hozta be iskolájába, hogy a latin classikusok péld. Cicero beszédeit nemcsak könyv nélkül megtanította tanítványaival, hanem az egyes fejezeteket a cathedráról velük elszavaltatta. A tanítványok közt ebben leginkább kitűnt Balogh, s lehet mondani, hogy azt, hogy később oly ékes szónokká képezte ki magát, leginkább Sztrecskónak köszönheti.”¹⁴

1764-ben - a német nyelv megtanulása végett - Késmárkra ment, és itt három évet töltött el. Itt végezte el az úgynevezett bölcsészeti tanfolyamot. A jogi fakultást a katolikus - jezsuita - fenntartású Nagyszombatban kellett volna elvégeznie, de ehelyett más utat választott tanulmányai folytatására.¹⁵

A kor szokásaival élve 1768-ban hazatért Nógrádba, hogy patvaristaként - joggyakornokként - az alispán mellett folytassa tanulmányait, és a gyakorlati ismerettel gyarapítsa tudását.

Magyarul, latinul, németül, szlovákul beszélő ifjú vármegyei hivatali tevékenységének új lendületet adott, a szellemi munkát is becsülő vármegyei főnök. Ekkor Prónay László volt a megyei alispán. A választása sikert hozott, mert „e jeles és pártatlan tudományos képzettségű férfiúnak oldala mellett nemcsak, hogy alkalma nyílt tudományos ismereteit gyarapítani, s magát jogásznak kiképeznie, de egyszerűen ami jövőjére nagy befolyással volt, megismerkedett Balogh Péter a nógrádi nemességgel.”¹⁶

Mindezek hozzájárultak, hogy Pozsonyban sikeres jogi vizsgát tett, és ezután hosszú időre a vármegye szolgálatába szegődött.

Az életút fordulói

Huszonegyéves volt, amikor 1769-ben Nógrád vármegye szolgálatába lépett. Kezdetben aljegyzőként. Viszonylag gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán. 1773-ban a megye főszolgabírája lett, tíz évre rá harmincötévesen, 1783-ban alispánná választották. A mind nagyobb közeleti feladatok teljesítésében nyilvánvalóan felkészültsége, tehetsége segítette. Azonban a vallási türelmetlenség oldódása, majd Mária Terézia uralkodásának második felét jellemezte, is segítette, hogy ambíciózus elképzeléseit megvalósíthatta.

A hivatali feladatainak kiteljesedése növelte népszerűségét, ismertségét.

Ez személyes életének alakulására is hatott. Huszonhárom évesen megismerkedett a lipcsei származású palugyai Platty családdal, és 1771-ben feleségül vette Eszter nevű lányukat. Házasságuk nem tartott sokáig. Felesége korán, 1788-ban meghalt. Ezt követően újabb tragédia következett be: a felesége bátyja, Imre is elhalálozott. A gyászév letelte után az Imre után özvegyen maradt szandai Sréter Évával házasodott össze. Boldog kapcsolatukból született Karolina nevű lányuk, akit miután felnövekedett, a garamszegi Géczi István királyi tanácsoshoz adott. Géczi személyes sorsát vigyázta Balogh Péter, és közben járt a nádornál a tanácsosi cím megszerzését illetően. Bizonyára nem kis szerepe volt abban is, hogy halála - 1818 - után Géczi lépett örökébe, a zólyomi főispáni székbe. A kor és e köznemesi réteg szokásainak megfelelően a családi kapcsolatok alakításában a személyes érzés mellett nem kis súllyal volt jelen a vagyon gyarapításának, egybetartásának szempontja is. Második házassága jó példa erre is. De húga életének szemmel kísérése - akit 1768-ban Ambrózy György vett feleségül -, lánya életének „megszervezése” is a vagyonosodás, mint központi feladat nem elhanyagolható jelenlétét igazolta.

Személyes sorsának változása, rendezése egybefonódott közhivatalnoki pályájának továbbívelésével. 1786-ban II. József a magyar királyi ítélőszék közbírájává, 1788-ban - negyven évesen - a hétszemélyes tábla közbírájává nevezte ki.

A bíraskodás reformját az 1722-1723-as országgyűlés fogadta el. Eszerint az ítélőmesterek helyébe az újonnan felállított négy kerületi tábla lépett, amelynek szervezetét az elnök, négy-négy köznemes, valamint Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Nagyvárad, illetőleg Debrecen város képviselője alkotta.

A folyamatosan működő kerületi tábla fellebbezési fóruma a pesti királyi tábla volt. Ezt a személynök, mint elnök vezette. Tagjai voltak: egy főpap, egy főúr, az alnádor, az alországbíró, négy ítélőmester, négy nemes, két érseki ülnök és jegyző. A minimális létszáma kilenc fő volt. A bíraskodás legfelsőbb fóruma a hétszemélyes tábla volt. Legalább tizenegy, legfőljebb tizenöt tagú volt, akiket szeptemvirnek neveztek. Elnöke a nádor volt. Tagjai pedig: az országbíró, a támokmester, négy főpap, négy főúr, négy nemes. Székhelye Pesten volt, és időszakosan működött.

E körbe került Balogh Péter, amely egyrészt személyes-szakmai sikerét jelentette, de szólt a tehetsége mellett az evangélikus közösségnek is, és egyértelműen pozitív töltést hordozott. Noha e hivatali rangból származó politikai viselkedési normáknak nem volt könnyű megfelelnie. Egy 1789-ben Nógrádban elmondott beszéde miatt feljelentették a királynál, és II. József visszahívta e fórumról. Az ügyet kivizsgáló királyi biztos, Almásy Pál jelentése után sikerült csak ott megmaradnia szeptemvirként.

Az evangélikus egyházban is felfigyeltek tehetségére: 1786-ban helyettes, 1788-ban rendes egyetemes világi főfelügyelővé választották. Ezt a feladatot haláláig ellátta.

Az 1788-as év mérlege ellentmondásos volt életében: családi tragédiát - felesége elvesztését - új kapcsolat kialakulását, hivatali és egyházi síkon nagyfokú elismertséget hozott Balogh Péter számára. Ez az év mintegy előkészítette a meredeken egyre felfelé ívelő pálya újabb, magasabbra röptető szakaszát.

1790-ben a magyar társadalmi és politikai életben nagy változások kezdődtek el. Február 21-én meghalt II. József, őt II. Lipót követte a királyi trónon, aki március 29-én bejelentette, hogy Budára

június 6-ra összehívja a magyar országgyűlést. A magyar politikai élet felgyorsult, nemzeti vonásai felerősödtek.

Ebben a felfokozott politikai hangulatban, 1790 márciusában készítette el Balogh Péter a nemesi mozgalom országgyűlési programjává vált alkotmánytervezetét. Ez volt „az a politikai és társadalmi program, mellyel a vármegyék a diétára mennek... nemcsak felvilágosodási, de már francia forradalmi ideákat is tartalmaz, különös keverékben a rendi és nemzeti tartalommal, amikből együttvéve alakul ki a nemzeti politikának új formája. Az evangélikus Ócsai Balogh Péter szeptemvír volt az, aki ez elveket először írta össze azon célból, hogy szabadkőműves testvérei a páholyok által elterjesszék, és a vármegyéknek országgyűlési utasításaiba felvétsék, ami annyira sikerült is, hogy a Baloghtól kifejtett követelések képezik az 1790-91-i országgyűlés tárgyalásainak igazi gerincét.”

Az országgyűlési előkészítő munkálatokban játszott szerepe is közrejátszott, hogy Muslay Antallal együtt Nógrád követévé választották Balogh Pétert. 1790. június 16-án szólalt fel először az országgyűlésben a magyar nyelvű országgyűlési napló vezetés ügyében. Kazinczy így jellemezte Baloghot: „Eléggő szálas termetű, barna képű és hajú, beretvált bajússzal. Szerencsés beszélő és ahol nem rettegett, vagy nem óhajtott, mindig a jó félért. Híve a jónak.”

Az egyre népszerűbbé váló politikust II. Lipót Torontál megye főispánjává nevezte ki. Hivatalába 1791. november 8-án iktatta be mentora, báró Prónay László Nagybecskerekben, a vármegye székhelyén. Beszédében dicsérte Balogh személyes tulajdonságait, de hangsúlyosan szolt az 1790-1791-iki országgyűlésben vállalt feladatáról. Ebben azt mutatta be, hogy Balogh arra törekedett, hogy „mi módon lehet az uralkodónak felségét, a haza boldogságával egyesíteni.”

Válaszában Balogh Péter megerősítette, hogy felfogásában „a király és a haza egy azon morális test.” A hazát csak „tökéletesen” szabad szeretni, amelyben fő mozgatóerő „a virtus”. Ennek megtalálása és gyakorlása segíti „hogy a fejedelmet a hazával, az ő hasznát a közhaszonnal összeegyeztesse.”

Figyelemre méltó a Balogh beszéd ama passzusa is, amelyben hivatalnoktársait ekként inti: „szükség vigyázni, hogy a szegény adófizető nép, ez a hív dajkája minden rendeknek, szülőanya minden boldogságnak, senki által az illendőségnél feljebb ne terheltsék a közteher viselésében”. A tisztviselőktől „igazságot” vár el a gonosztevők ellen, „az adó igaz elosztását”, munkájukat e szerint végezzék és ne tegyék elsőhelyre „az anyagi jutalmat”, mert „E földön nem a gazdaság, de csupán a jó erkölcs teheti az embert boldoggá”.

Főispáni kötelességei közül kiemelte a vármegye intézményeinek védelmét, mert így biztosítható az alaptörvények megtartása: a felség jogainak érvényesülése, és „a státusuk szabadsága”.

Intézkedést helyezett kilátásba az elszaporodott, megyében működő rablók ellen, akik marhákat hajtottak el nagy tömegben. Főispáni kinevezése után nem maradt ki az országos politikai életből sem. 1792 márciusában résztvett I. Ferenc koronázási ünnepségén is. Nógrádi követként a tartományi zászlókat vjvők körében a „Ráma” (Bosznia) zászlóját ő vitte.

1793-1795 között Bécsben élt, miután udvari tanácsosi minőségében a kancellárián referensként dolgozott. 1795-ben állítólagos betegsége, „gyöngélkedése” miatt lemondott hivataláról, és vissza a hétszemélyes táblához. Sokan úgy vélték, hogy a Martinovics féle mozgalom felfedése utáni hivatalos tisztogatásnak ment ezzel a döntésével elébe.

1802-ben - több jelölt előtt - a zólyomi főispáni széket nyerte el. A főispáni beszéde a sokat tapasztalt politikus felfogását tükrözte. (L. II. mell.) Forrásaink tanúsága szerint József nádor másokat sorolt elébe. A nádori hivatal és királyi államtanács személyes, rossz kapcsolataira példa főispáni kinevezése, hiszen - furcsa véletlennek tűnik, pedig a tényleges okot a fenti rossz kapcsolatban látom - Izdenczy József javaslatára, a nádor jelöltjével szemben ő nyerte el ezt a magas hivatalt, amelyet haláláig betöltött.

1805-től valamennyi országgyűlés felső tábláján jelen volt. Azonban elsősorban a magyar nyelv ügye, a magyar irodalom támogatása, az evangélikus egyház elismertetése, szervezeti rendjének korszerűsítése foglalkoztatta. Megismerkedett és többször találkozott Kazinczy Ferencel. Az 1805-ös pozsonyi országgyűlés idején a Kazinczy köréhez tartozó Kis Jánossal is megismerkedett. Az evangélikus egyház ügyében többször delegációt vezetett a bécsi udvarhoz, legutóbb 1817-ben fogadta audiencián I. Ferenc.

Magas kort élt meg. Halála azonban mégis váratlanul történt 1818-ban: „bágyoni birtokára ment, s ott tartotta október közepén családja körében a szüretet. Mint máskor, úgy október 16-án is korán reggel fölkel, s családja körében jó kedvvel reggelizett. Egyszerre reggelizés közben nyelve elkezdet tévovázni, kezei felmondták a szolgálatot, s mielőtt orvosi segély érkezett volna, szélhűdés érte egész testét, és néhány óra múlva meghalt, ugyanazon a napon, melyen a görögök leghíresebb szónoka, Demosthenes”.

Kisbágyoni temetésekor Kolozsváry István vanyarci evangélikus lelkész magyar, a cserhátsurányi Walentiny János pedig szlovák nyelven búcsúztatta. Kolozsváry halotti oratiojában: „Pater evangelicorum in Hungaria” méltató szavakkal köszönt el tőle.

Fél évszázad múltán, Abafi Lajos versben állított életének emléket:

„A közjóért gyuladozott nagy lelke örökké

Égve az erkölcsért, azt gyakorolni tudá.

Így élvén, noha nincs többé, nem holt meg egészen:

A jó, szívből áldja sóhajtva nevét”

Az evangélikus egyház 1927-ben exhumáltatta, majd 1928. szeptember 28-án Kisbágyonban az új díszírhelyre helyeztette örök nyugalomba, hamvait szüleivel és feleségével együtt.¹⁷

Az evangélikus egyház szolgálatában

Balogh Pétert kiskorától kezdve az evangélikus egyház követelményeinek megfelelően nevelték. Iskolás éveit ugyanez a szellem hatotta át. Nógrádban az 1780-ban történt összeírás szerint a vármegye 122.303 lakosából 68.183 katolikus, 36.362 protestáns volt. 1611 óta, amikor a nógrádi lutheránusok megalkották szabályzatukat - amelyet a vármegyei közgyűlés jóváhagyott -, törvényes szervezeti rendben működhettek. Az okiratban „az evangélikus egyház és a papság őreiei az alispánokat” ruházta fel.¹⁸

A mindennapokban azonban nagy nehézségek árán fejthették ki tevékenységüket. A XVII. század az okirat ellenére lényegében az üldöztetések, a katolikus ellenreformáció jegyében telt el. Csak 1703-tól szűnt meg a nyílt erőszakos térítés, ekkortól álltak vissza a törvényes állapotok. Bár helyi visszaélésekről még ezt követően is van tudomásunk.¹⁹

Nehezen jutott érvényre az okirat a gyakorlatban. 1731-es döntést követően a protestánsok nem nyerhettek állami hivatalt. Ha csak lehetett „a megyei tisztségekből is kizárták őket”. Az 1781-ben megszületett, II. József türelmi rendelete nyitotta meg számukra „a korlátlan emelkedés útját. A király kiemelkedőbb családait, a Prónay és a Vay családot a mánási rendbe is felvetette”.²⁰ Az evangélikus Prónay Lászlót és a kálvinista Darvas Ferencet pedig kinevezte a helytartótanácsba.

A harminc evangélikus egyházközösség 1734-től szervezetileg a nógrádi esperességhez, és a bányavárosi szuperintendenciához (püspökséghez) tartozott. „A bányavárosok mindig külön csoportot képeztek s nekik jutott a természetes vezér szerepe a honti, a nógrádi, a zólyomi és az alföldi gyülekezetekből alkotott szuperintendenciákban”. Az egyházkerületek beosztását a Zay Imre elnökletével 1735-ben Pesten tartott értekezlet hagyta jóvá.²¹

Az evangélikus egyházban a XVIII. század végére kialakultak azok az eszmei áramlatok, amelyek meghatározták e közösséget. A lutheri tanok megmásíthatatlan követői mellett volt olyan belső irányzat, akik Melanchton által képviselt elveket vallották magukra nézve kötelezőnek. Mások a kálvinisták és az evangélikusok egyesülését szorgalmazták, végül pedig az úgynevezett „szocialisztikusok” az egyszerűség híveiként váltak vezérré. A nógrádi evangélikusok a Luther követői közé tartoztak, akinek tanításaitól „egy hajszálnyira sem kell eltérni”, de Okolicsányi Jánosnak, az egyik jeles képviselőjének szavai szerint, az egyház szakadást el sem tudták képzelni.²²

E közeget a Prónay alispán mellett tevékenykedő, majd a vármegyei hivatalnoki pályán emelkedő Balogh Péter ismert volt, népszerűsége növekedett. 1786-tól mint „segéd egyetemes felügyelő” munkálkodott. Balogh új gondolatokat, új gyakorlatot próbált bevezetni. Ebben fontos motívum volt az, hogy az egyházi irányításban nagyobb szerepet kapjanak a világi személyek. „Az egyház olyan, mint a társadalom” - ezért a vezetését, a szervezetét is a társadalomban végbemenő változásokhoz kell igazítani, és ebben az egyetemes világi felügyelőnek legyen kulcspozíciója - vallotta.²³

Az általános felügyelő feladatát az 1774. április 20. pesti első egyetemes ülésen körvonalazták. Ennek megfelelően a hivatalban szereplő személy végezte az egyházi és iskolai alapítványok ellenőrzését, a sérelmek vizsgálatát, a helvét vallásúakkal való testvéri viszony ápolását, a szabad királyi városok egyházainak, iskoláinak felügyeletét.²⁴

1788-tól, ha nem is a szokásos közfelkiáltással, de „az egyházak szavazataival választott” egyetemes felügyelőként dolgozott tovább. Ez a tény azt is jelezte, hogy az evangélikusok között nőtt híveinek száma, akiknek bizalma a megválasztásában is tükröződött.²⁵

A magyar protestáns egyházak életében döntő volt az 1790-es év. Az országgyűlés elfogadta a 26. törvénycikkét, amelyben a vallásügyet rendezte.

A törvénycikk alapja az volt, hogy „a katolikus restaurációnak a protestánsok helyzetét súlyosbító követelményeit végképp megszüntette”, és „minden felekezet szabad vallásgyakorlatát biztosította”.

Törvénybe foglalta az országgyűlés a szabad templom építést, a lelkész tartást. Felmentették a másvallásúakat a másik „vallási szükségleteihez pénzzel, robottal való hozzájárulás alól”. Az egyházak önállóak, szuperintendenseik, zsinataik szabadon működhetnek, a király „legfelsőbb felügyeleti jogának” megmaradása mellett. A törvény fontos rendelkezései közül kiemelendő az egyház tagjainak világi helyzetét szabályozó cikk: e szerint „Közhivatalt, nagyot és kicsit, protestáns, katolikus-hoz hasonlóan viselhet”. Biztosította az oktatás ügyeik függetlenségét.²⁶

Az országgyűlés vallásügyi vitájában aktívan részt vett Balogh Péter is. 1790. június 19-én szólalt fel első ízben. Beszédében előadta a protestánsok üldözését, sérelmeit. Ajánlotta a katolikus rendeknek, hogy „a protestánsokkal való egyetértést, a közös haza érdekében tartsák fenn, s a békekötéseket tiszteljék”.

Ő volt az is, aki a törvénycikk elfogadása után a protestánsok nevében köszönetet mondott. Úgy minősítette a helyzetet, hogy a rendeket „a jövő nemzedék még hamvaikban is áldani fogja”. Megköszönte a prímásnak, hogy ezen ügyben „az egész országgyűlés tartama alatt nemcsak, mint államférfi, hanem mint főpap, és a protestánsok irányába méltóságot tanúsított”.

Elmondta még Balogh, „hogy a vallásügyet jövőre sem lehet az országgyűlési tárgyalások közül kivonni, s ha az evangélikusok ezentúl egyben másban sérelmet szenvednének, nem lehet őket akadályozni abban, hogy védelmükben... az országgyűléshez ne forduljanak”.

Az elfogadott tizenkét szakaszból álló törvényt az evangélikusok „valóságos magna chartájuknak” tekintették.

Már a törvénycikk tárgyalását megelőző időszakban is élénken figyelt Balogh az evangélikus érdekek képviseletére. Lipót megkoronázását követően a katolikus klérus tisztelegő látogatásra érkezett a királyhoz. Balogh tudomására jutott, hogy Lipót csodálkozva kérdezte: „und wo sind denn die Protestanten?” Az egyetemes felügyelő ezt követően több protestáns főúr, pap, hitszónok kíséretében tiszteleggett a királynál. A hosszadalmas kérdeztetés és beszélgetés egyik fontos epizódja volt, amikor a király kifejezte meggyőződését, hogy a katolikusoknak is, az evangélikusoknak is a saját egyházi törvényeik szerint kell vallásukat gyakorolni.

Az evangélikusoknál a törvény elfogadása utáni első egyetemes közgyűlést 1790. november 24-én Pozsonyban tartották. Ezen már Balogh Péter elnökölt. Az esemény jelentőségét hangsúlyozta, hogy a harmincegy világi képviselő mellett, három poszonyi lelkész is részt vett ezen. Az ünnepélyesség, az öröm nem titkoltan volt jelen Balogh bevezető-köszöntő mondataiban: „Valahára felvirradt azon áldásos idő, melyen nem kénytelenítettünk sóhajok és könnyhullatások közt tanácskozni afelett, miképp mentsük meg a fenyegető vész közepette legalább romjait egyházunk jogainak és szabadságainak, de ha csak elegendő buzgóság és jóakarát lesz bennünk, örök időkre megvethetjük egyházunk boldogságának alapját”. Az evangélikus egyház üdve, ha saját hanyagsága „által nem rontatik, biztos alapra tehető”.

A gyűlés abban is megállapodott, hogy az első zsinatot 1791. július 1-én tartsák Besztercebányán. Negyvennyolc képviselő fele világi, fele egyházi legyen, szólta a döntés. A zsinat előkészítésével megbízott bizottság Prónay Gábor elnökletével kezdte meg munkáját.²⁷

A szabadság azonban nem volt korlátlan. E nagy eseményig, az uralkodói engedély megérkezéséig még sok feladatot kellett elvégezniük.

II. Lipót 1791. augusztus 4-én adott engedélyt az egyetemes zsinat megtartására. A reformátusok

Budán, az evangélikusok Pesten tanácskozhattak. Ez utóbbiakhoz gr. Brunszvik Józsefet küldte ki, királyi biztosul. A zsinat első napját szeptember 12-re tűzték ki, végülis ünnepélyes istentisztelettel szeptember 14-én kezdték meg a munkát, és október 14-én befejezték azt. Összesen tizenkét ülésnapon folyt a küldöttek megnyilatkozása. Zsinatot Balogh Péter latin nyelvű beszéde vezette be. (Lásd I. sz. melléklet.) Az egyetemes felügyelő a szükséges protokoll pontok után, amelyben üdvözölte a királyt, a megjelent királyi biztost, gondolatait a feladat végrehajtására összpontosította. A többi felekezettel együttesen a közös haza javára történő munkálkodás kialakítását tartotta az összejövetel legfontosabb céljának. Ennek legfontosabb feltételét „a polgárok törvényes jogainak” biztosításában látta, ez pedig csak a szabadság és egyenlőség elvének érvényesülésével lehetséges. Szavai szerint: „Egy ország minden polgára tagja az uralkodó családjának, amint a család az alávetettség egyenlő kötelékével van megkötözve, úgy joggal követelheti viszonzásként a család is az atyai szeretet, és az uralkodótól polgársága jogainak egyenlő felosztásában megnyilvánuló méltányos szeretetet.”

A közös haza megteremtése érdekében folytatott munkálkodás szükséges alapja a „békesség”, a „legfensőbb uralkodóház irányában” érvényesülő hűség, őszinte hála az országgyűlés tagjai iránt, akik megszavazták a törvényt. Úgy kell a kijelölt feladatot elvégezni, „hogy mi az ország, az egész ország, sőt egész Európa legfelsőbb színe előtt jöttünk össze”, ezért bizonyítani és érvényesíteni kell a „szeretetet és az evangéliumi egyszerűséget”.

A szeretet mindenki - ember-polgár, keresztény - erkölcsének legfőbbje. Az alapelvek érvényesülése hozhatja meg a zsinat az evangélikus egyház számára az elismertséget - mondotta Balogh. Az Európára figyelő, modern világi alapelveket is érvényesítő, ugyanakkor az egyházi tanításokat nem mellőző gyakorlat alapján álló evangélikus egyház ideája körvonalazódott e beszédben.

A küldöttek megnyerésére ennek érdekében szükséges is volt. Úgy tűnik, sokan vitatták Balogh zsinattal összefüggő munkálkodását, ezért beszéde befejező részében az egyetemes zsinat levezető elnökekül nem önmagát - kinek hivatalánál fogva járt volna e tisztség -, hanem az idős báró Prónay Lászlót javasolta. Akihez őt sok személyes szál is fűzte, „akinek én - apátlan árva lévén -, az első tanítást, majd mindazt, amit az Isten és az uralkodó kegyelméből osztályrészüln elnyertem, köszönhetem”. Beszédét nagy éljenzés mellett elfogadták. Jó taktikai érzékre vall az elnökségi javaslat megtétele és elfogadása. Ugyanis érzékelte, hogy a küldöttek megosztottak voltak az elnöklő elnök megválasztásában. A „tiszai kerület és részben a bányai is br. Prónay Lászlót óhajtotta”, a dunai Balogh Pétert, a dunántúli herceg Coburgot.

A küldöttek nemcsak a már fentebb említett elvi különbség alapján folytattak vitát a zsinaton, de úgy tűnt, Balogh eddigi tevékenysége sem váltott ki osztatlan elismerést a küldöttek közt. Többen vitatták az 1790-es, az 1791 februári pozsonyi megbeszélést, amelyet a kálvinista gróf Teleki József lakásán tartottak, vitatták a zsinat összehívásának rendjét. Szerintük: „a pozsonyi egyetemes gyűlés, úgy a testvérelekezetek tanácskozmánya oetroynak nevezhető. Nem alulról fölfelé alakultak, s a megbízatásnak és kiküldetésnek, s kivált utasításnak semmi nyoma. Az egyházi elem meg éppen nincs képviselve”. Az összehívás, az előkészítés rendje az országgyűlés vitáiban jól szereplő „kivívott” jogok hőseinek, „a daliás bajnokoknak” a szándéka szerint alakult.

Vitatták mindezt a dunántúliak, ahogy Matkovics Pálnak, az ottaniak felügyelőjének leveléből megtudhattuk, de így voltak ezzel a nógrádiak, a zólyomiak, a hontiak is. A bányakerület felügyelője, Radvánszky János május 26-i levelében a következők olvashatók: „Ha a célba vett zsinat tartásának egyedül Nógrád megyében létező esperesség papjai, magánügyek érdekében ellenszegülnének: elfogadott véleményük, mely minden jó léleknek fájdalmat okoz, könnyű volna kiírtandó, ha ők nem tudnák, hogy a püspök is pártjuknak híve. Az egyházak ezen előjáróját s célba vett zsinatnak tetteleg létrejövetelét, kéz alatt, hátráltatni tapasztalom”.

A zsinat lényegében a mindennapi gyakorlati élet pontjaitól, az egyház belső életének, a papi status helyzetének, az egyházi kapcsolat és együttműködés problémáin át valamennyi kérdést megvitattott. Sokszor éles, sokszor hosszadalmas vitanapok zajlottak ott. A zsinat mondanivalójában, vitáiban részt vett Balogh Péter is.

Éles ellentéte alakult ki a magyar nyelv ápolása ügyében - amelyet Balogh fontosnak tartott a zsinat számára is - Lovich Ádámmal és partársaival. Az utóbbiak a besztercebányai szláv társaság megszervezését, különálló működtetését tartották fontos feladatuknak, és a szláv nyelv gyakorlását,

míg Balogh e téren is az együttműködést hangsúlyozta. Más egyházi kérdésekben ütközött Pongrácz Boldizsárral, Matkovics Pállal. Prónay Gábor és Okolicsányi nógrádi követ vitájában békítő szerepre vállalkozott.

Balogh személyes érdeme, hogy az általános ügyeken és a személyesen őt érintő vitákon úrrá tudott lenni. A zsinat napi befejeződése után, vagy azt megelőző időben tekintélyes evangélikus küldöttekkel külön is - hol a lakásán, hol máshol - megbeszéléseken próbálta a várható vita hevét csökkenteni, kifogni a vihart a vitorlákból. Amikor „rothasztó hideglelés” tizedelte a követeket, nyilatkozatot adott közre „a követek csak akkor távoznak, ha helyettük másokat állítanak”. Mindezek, a sokszor taktikai érteke, máskor gyakorlati tapasztalataiból eredő intézkedései nagyban hozzájárultak a zsinat sikeréhez.

Személyes sikere, hogy egyetemes világi felügyelőként tisztségében megerősítették és vezetője lett annak a küldöttségnek, amely a nádorhoz vitte el „a távozó zsinat, az egész evangélikus testet és a zsinati határozatot”. Radvánszky Jánossal, Crudi Dániellel, Tessedik Sámuellel együtt az uralkodóhoz küldendő követséget is ő vezette.

A zsinat rendben véget ért, elvégezte a munkáját. Az ellenzéki zaj azonban a berekesztést követően továbbra is élénk maradt.²⁸

Balogh Péter energiájának, életének nagy részét ezt követően az evangélikus egyház javára fordította. Figyelt a működésére, segítőkét, támaszokat keresett a bajban. Az elfogadott törvény végrehajtására összpontosította figyelmét. Vay József, Osztrolucky Lajos, Lónyay Gábor és pélyi Nagy István közreműködésével 1803-ban küldöttség élén Bécsben járt, avégett, hogy „a három év előtt tartott egyetemes gyűlésből felterjesztett sérelmes esetek eddig sem orvosoltattak”. Károly főhercegnél, aki az osztrák hadsereg főparancsnoka volt, az ügyben járt el 1804-ben, hogy a hadseregnél protestáns papok is alkalmaztassanak. Szegénysorsú evangélikus gyerekek tanulmányainak megsegítésére alapítványokat, többször pénzbeli gyűjtést szervezett, ő maga járt példájával az élen.²⁹

1816-ban Balogh Péter vezetésével új küldöttséget hoztak létre, akik 1817 áprilisában magánkihallgatásra bejutottak a királyhoz. Balogh Péter és gr. Teleki József a két egyház - az utóbbi helvét és Balogh az ágostai - József nádornál készítették elő a kihallgatás sikerét.

„A király kijelenté, hogy ő vallásáért senkit sem gyűlöl csak tartsa meg vallása szabványait”. Az uralkodó megítélése szerint a magyarországi protestánsok üldözik a katolikusokat „s a hivatalból kizárják”. A király, nem szerette a sok biblia olvasást, mert „a rosszakaratú emberek minden gonoszt abból igazolnak”.

A küldöttséget kihallgatáson fogadta Metternich herceg, aki a sérelmek orvoslásának nehézkességét a magyar alkotmány hibáiban látta, amely a király akarata elé „nehézségeket gördít”.

Balogh és Teleki felkereste gróf Zichy Károlyt és herceg Koháryt, a magyar udvari kancellárt, aki elmondta, hogy „a protestánsokra kedvezőtlen rendeletek, egyenesen a legfelsőbb kabinetből jönnek”.

A kihallgatásnak egyetlen sikere lett, hogy a protestánsok engedélyt nyertek a reformáció 300 éves emlékünnepejének megtartására.³¹

Balogh Péter 1818. szeptember 1-én és 2-án elnökkölt a halála előtti utolsó egyetemes ülésén, ezt követően Kisbágyonba utazott, ahol alig egy hónap múltán elhunyt.

Hivatali idejében létesült az egyetemes iskolai fundus, az egyetemes levéltár, elkezdődött az evangélikus könyvnyomda szervezése. Olyan időszak volt ez, amelynek szándékait, terveit a pénzhány, és az 1811-ben végrehajtott pénz devalváció azonban megakadályozta.

Élete utolsó éveiben sok mindenkivel, korábbi vitapartnerei közül, amint fennmaradt leveleiből megtudtuk, megbékélt és más nem foglalkoztatta, mint családja és a protestantizmus jövője.

1818. november 31-án országsszerte gyász istentiszteletet tartottak emlékére. A pozsonyi főiskola, amelynek hajdan Balogh hallgatója és haláláig pártfogója volt, külön is emlékezett. Beszédet Stanislaides Dániel igazgató mondott. Magyar verseket Karcsay Zsigmond, németet Tessedik Ferenc, szlovákot Palacky Ferenc, akkori pozsonyi tanuló, későbbi híres cseh történész és politikus mondott.

A pesti egyetem 1818. december 7-én rendezte meg gyász emlékezését. Magyar nyelvű emlékebeszédet mondott Kis János superintendes, németül emlékezett rá Schwartz Mihály szabadkirályi városi esperes, eperjesi lelkész.³¹

Az evangélikus egyház emlékét tovább gondozta. 1840. szeptember 9-11-én tartott egyetemes gyűlés Prónay Albert elnöklése alatt elfogadott határozata értelmében a „Lissovényi László Balogh Péter néhai egyetemes felügyelő életrajza megírására 10 db arany jutalmát” megköszönte, és a feladatára a pályadíjat kitűzte.³⁴

Jegyzetek

1. Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857. 142-143. p.
Kempelen Béla: Magyar nemes családok I. Bp. 1911. 324. p.
2. Kazinczy Ferenc: Az én életem. Magvető, 1987. 311. p.
3. U.o. 273. p.
4. U.o. 305-311. p.
5. A török után. Az 1715. évi országos összeírás adatai a mai Nógrád megye községeiről. Összeáll. Schneider Miklós. Salgótarján, 1973. 27. p.
6. Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai esmertetése. I. K. Pest, 1820. 222. p.
7. Nógrád megye képe a XVIII. század végén. Szerk. Schneider Miklós. Salgótarján, 1977. 26. p.
8. Fényes Elek: Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota. II. köt. Pest, 1837. 230. p.
9. Nógrád vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp., 1911. 67. p.
10. Úrbéri iratok. NmL. IV.-1/j. Bágyon, 1771; MOL. C59
A pozsonyi mérő=62,2 liter. Ezek szerint az éves szüret során 2114,8 liter bort termeltek.
Udvari István: Szlovák mezővárosok népélete Mária Terézia korában. Nyíregyháza, 1994. 227. p.
11. Nagy Iván, im. VII. k. 29. p. Valószínű elírás történt, és a Terbeléd melletti Bábiháza pusztáról van szó.
12. NmL. mikrofilm. Számozatlan doboz. A szószerinti bejegyzés így szól: „1748. aug. 25. Bapt. Petrus. P. Pentt. Dom. Josephus Balogh de Ócsa, M. G. Dn. Helena Laszkári, Suszt. Spect. Dn. Georgius Gerhardt. Tenstt. Dn. Samuel Draskóczy et. Daniel Glossius pt. loci 184. item Dna Barbara Wattaj et. Pen. Don. Cristina Kosztolány”. Szírák. Evangelisch - Lutherise Kirchengemeinde 3 band.
Balogh Péter születési dátuma több forrásban tévesen szerepelt.
1748. augusztus 24-ét jelölte meg Abafi Lajos.
Hazánk. (Szerk. Abafi Lajos) IX. köt. 1887. 116. p.
1748. augusztus 14-ét tartotta a születésnapnak Mágocsi Dietz Sándor.
Ócsai Balogh Péter emlékezete. Bp. 1929. 3. p.
1748. augusztus 14-ét jegyezte Haan Lajos is. A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egy. felügyelői hivatal. Bp. 1882. 140. p.
A keresztelés hiteles forrásaként az anyakönyvi bejegyzést fogadjuk el. A születés dátuma valószínűleg augusztus 14.
13. Haan Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Bp. 1882. 140-141. p.
14. U.o.
15. U.o.
16. U. o. 141. p.
17. Az életút bemutatására forrásként használtam:
Haan Lajos: im. 140-145. p.
Házassága: Nagy Iván: im. Pest, 1862. 320.; Bossányi Julianna végrendelete. 1796. május 16. OSZK.-P.889. Sréter iratok.

A bíraskodás reformja: Magyar művelődéstörténet. IV. köt. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Domanovszky Sándor. Írta Wellmann Imre. Magyar Történelmi Társulat. 86. p.

Ócsai Balogh programja: Szekfü Gyula Magyar történet. A tizenharmadik század. VI. köt. Bp. 1931. 272. p.

Kazinczy Ferenc jellemzése: Vasárnapi Újság, 1891. 50. sz. december.

Torontáli főispáni székbe történt beiktatására.

Abafi Lajos: Ócsai Balogh Péter. Hazánk. IX. k. 1887. 116-120. p.

A tisztséget 1790-1802 között töltötte be. Ettől eltérő időszakot jelölt meg. Fallenbüchl Zoltán Magyarország főispánjai 1528-1848. Bp. 1994. c. művében. Az 1791-1808 utóbbi évszámát tévedésnek tartom.

A zólyomi főispáni kinevezésének körülményeire:

1802. febr. 1. Értesíti (a király a nádort), hogy Izdenczynél (nagy befolyású államtanácsos) több folyamodvány van a zólyomi főispánságért, többek között Balogh Péteré is.

A nádor véleménye: „Már január 15-i levelében e méltóságra az elhalt gr. Esterházy Kázmér helyére, gr. Batthyány Antal helyett, aki e méltóságot kérte, inkább gr. Brunswick József csongrádi főispánt ajánlotta a király figyelmébe, akinek helyét viszont br. Podmaniczky József vagy Barkóczy Ferenc helytartótanáccsossal lehetne betölteni. József nádor iratai I. 1792-1804. Bp. 1925. Kiad. Domanovszky Sándor. 478-479. p.

A király február 26-án döntött Balogh javára, és a főispáni beiktatási ünnepségre 1802. március 30-án került sor Zólyomban. A beiktató beszédet Szerdahelyi Gábor, a zólyomi egyházmegye püspöke mondta el, akit Balogh javasolt a feladatra. Statny oblastny arch. Banská Bystrica: fond Zvolenská zupa (Zólyom vármegye) Prothocollum exhibitorum s cottus Zoliensis Anni 1802. A forrás felkutatásában nyújtott segítségéért köszönetet mondok Szomszéd András főlevéltáros úrnak, Zsilák János igazgatóhelyettes úrnak. Ford.: Gyulai Éva.

Haláláról és temetéséről:

„Matricia Mortuorum Ectc. Aug. Conf. Szirák 1818.

sorszám: 19

Dies et mensis mortis: 16-ra október

Patria Mortui: Bágyon

Momen, cognomen conditio

Mortui: Excellentissimus ac illustriousztus

Petrus Balogh de Ócsa

Mortus: applexia tactus

otás: 71 év

Jegyzet: „Ócsai Balogh Péter, valamint szülei és neje hamvai br. Radvánszky Róbert intézkedésére, egyetemes isk. és egyh. Felügyelő intézkedésére 1927. aug. 22-26-án exhumáltattak, ideiglenesen a sziráki evang. templomban őriztettek, és 1928. évi május 20-án az egyetemes ev. egyház által épített s a kisbágyoni temetőben lévő kriptában újra eltemetettek. Hála és kegyelet őrizze dicsőséges nevét.

Révész Alfréd temető ev. lelkész”

Evangelisch - Lutherische Kirchengemeinde 1796-1828.

12. Band. Mikrofilm NML. számozatlan doboz.

Haan Lajos: im. 144. p.

Borovszky S.: im. 263. p., 588-589. p.

Abafi L.: im. 120. p.

Mágocsi-Dietz Sándor: im. 7. p. Az 1928-as síremlék avató beszédet a szerző tartotta Kisbágyonban.

A kisbágyoni temetőben megtalálható síremlék szövege a következő: „Itt nyugszik Ócsai Balogh Péter valóságos belső titkos tanácsos, a magyarhoni evangélikus egyház egyetemes felügyelője, a hétszemélyes tábla bírája, Zólyom és Torontál vármegyék főispánja, Nógrád vármegye alispánja, az 1790-91-iki országgyűlés követe, és azon a protestantizmus jogainak ékes szavú védelmezője.

* 1748. augusztus 25.

+ 1818. október 16.

Az igaznak emlékezete áldott legyen. Ugyan e sírban alusszák álmukat Ócsai Balogh Péter közvetlen hozzátartozói.

Emelte közadakozásból a magyarhoni evangélikus egyetemes egyház. 1928'' A szöszerinti szöveget a helyszínen 1995. június 15-én jegyeztem le. (A szerző.)

18. Borovszky S. im. 515. p., 519. p.
19. Nógrád megye története I. 267. p.
20. Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790-1795. Bp. 1926. 3-4. p.
21. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907. 440. p. 537. p.
22. Szeberényi Andor: Az 1791-diki pesti ágostai hitvallású egyetemes zsinat történelme. Pest, 1869. 76., 149. p., 183. p.
23. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983. 393-394. p.
24. Zsilinszky M. im. 546. p.
25. Haan Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Bp. 1882. 17. p.
26. Székfü Gyula: Magyar történet. A tizennyolcadik század. VI. köt. Bp. 1931. 392-393. p., Zsilinszky M. im. 558-561. p. Haan L. im. 142-143. p.
27. Haan L. im. 143-144. p.
Szeberényi A. im. 9. p.
28. A zsinat munkájára elsősorban Szeberényi Andor. im. 4., 13., 15., 17. 26-27., 58., 122., 157-158., 174., 211., 214. p.
Balogh Péter elmondott beszédei ui. a könyv VI. sz. mellékleteként latinul olvasható: 311-315. p.; Itt köszönöm meg Gyulai Éva történész-múzeológus munkáját, aki a fordítást volt szíves elvégezni.
Zsilinszky M. im. 583. p.
Haan L. im. 143-144. p.
Kosáry Domokos: Bevezetés... 494. p.
29. Haan L. im. 17-41. p.
Mágocsi-Dietz Sándor im. 7. p.
30. Zsilinszky M. im. 616-617. p.
31. Haan L. im. 144-145. p.
32. Haan L. im. 62. p. Érdekesség, hogy ezen a gyűlésen vett először képviselőként részt Kossuth Lajos „ki ezután a forradalomig a gyűléseken élénken részt vett”
Kis János: Halotti beszéd... Pest. 1819. 3-17. p.
Abafi L. im. 121. p.

Resümee

Horváth István

Das Leben und die Tätigkeit von Ócsai Balogh Péter

Ócsai Balogh Péter war das bekannte und anerkannte Mitglied der ungarischen Politikergeneration, die am Ende des XVIII. Jahrhunderts tätig war. Er hat seine Tätigkeit von großer Wirkung nicht nur in Nógrád, sondern auch im ganzen Land ausgeübt. Aufgrund seiner Tätigkeit wurde er zu einer Persönlichkeit, die zu seiner Zeit eine bedeutende Rolle spielte.

In seiner Tätigkeit war die Nationalversammlung der Jahre 1790-1791 von hervorragenden Wichtigkeit. In deinem aus diesem Anlaß geschriebenen Flugblatt nahm er die generelle Veränderung der Verhältnisse auf dem Gebiet des ungarischen öffentlichen Rechtes aufs Korn. Diese von seinen Zielsetzungen wurde nicht verwirklicht.

Bemerkenswert und erfolgreich war diejenige seiner Aktivitäten, die er sein ganzes Leben lang im Interesse der Gleichberechtigungstellung der evangelischen Kirche, der Evangeliker ausübte.

Den Überblick seines langen Lebens übernahm der Aufsatz, der einen Teil eines größeren Essays bildet. Die Ausgabe in ungarischer Sprache seiner lateinisch vorgetragenen Reden bietet wichtige Angaben auch zum Kennenlernen der die Reden vorgetragenen Persönlichkeit und zu dem des Zeitalters.

Mellékletek

I.

Tekintetes Balogh Péter beszéde^x

Kegyelmes Királyi Megbízott Gróf úr!
Nemes és Tisztelt Zsinat!

Felragyogott végre az Isteni Gondviselés nyilvánvaló akaratából az a szerencsés nap, a várva várt időpont, amelyen mi, a fenséges római császár II. Lipót hereditarius király és a mi igen kegyes urunk beleegyezésével a keresztyén egyház ősi jogszokásából a zsinat megtartására összejöttünk, hogy az ágostai hitvallású evangélikus egyházat érintő ügyekről az állami törvény gondoskodása alatt a szükséges határozatokat meghozhassuk, és mindazoknak a közös döntése alapján, akik itt - a saját nevükben vagy azok nevében, akik küldték őket - összejöttek, a jövőendő sikeresség alapjait lerakhassuk, amelyek egykor majd a vallás megerősítését és felékesítését illetően a leggazdagabb gyümölcsöket fogják teremni az egész ország közös hasznára.

Ha az elmúlt időknél, melyeket atyáink az egyébként igen jó és kegyes uralkodók alatt - annyi kétség, félelem és veszélyek közepette - átéltek, szomorú emlékezetét felidézzük, ha azon könnyeknek okait - (mivel félelem nélkül alig lehet meg az ember), melyeket mi magunk nyugtalanságunkban elég sűrűn ontottunk, amíg egyházunk könnyekre indító sorsa miatt sóhajtoztunk - ezen ügyekre emlékezve alaposabban megvizsgáljuk, meg fogjuk látni: a szerencsétlenségek legfőbb része onnan eredt, hogy az egyház közös hangjának/véleményének elfojtásával nekünk a legkevésbé sem volt szabad gyülekezni, panaszt tenni, tanácskozni és ügyeinket intézni. Ha a múltbeli státuszunk az elszenvedők számára kemény, az eljövendő korszak számára félelmetes is volt, bárki könnyen megértheti majd: jelenbeli státuszunkról - miután mind az uralkodó (principis) méltányosságából, mind a polgárok jóakaratóból helyreálltak azok a dolgok, melyeket a jog és egyenlőség/méltányosság (jus et acquum) megkövetelt - ezt mondhatjuk: az elkövetkezőkben a sikeresség várományosa, a jelenben mindent biztonságosan mutat fel s a legteljesebb joggal igen sikeresnek/szerencsésnek (felicissimum) mondható. Ez a sikeresség/szerencse annál is örömtelibb kell, hogy legyen, mivel semmi sincs, ami a polgárok törvényes jogait csorbítaná, s e sikerességnek a legnagyobb része a haza egészének közös jóléte irányába hat/közjava felé irányul. Továbbá egész Magyarországot szerencsének lehet mondani, mivel e földnek az a bölcs uralkodó jutott, aki tudja: a jogok s az ő előrelátása/bölcsessége - melyet népeinek áldozott - ezen élet múlandóságával elenyésznek, s mivel egy jobb kor eljövendő jogai, az Isten kifürkészhetetlen titka és döntése által kinyilatkoztatván (aperta) a könyörületes Teremtő végtelességétől függenek, az igazságnak csak morzsáját megragadni próbáló halandót nem illeti meg a hasonló törekvéssel megáldott, de más úton haladó ember lelkiismerete (consentiam helyesen: conscientiam) feletti hatalom/parancsuralom. Egy ország minden polgára tagja az ország uralkodója családjának, amint a család az alávetettség egyenlő kötelekével van megkötözve, úgy joggal követelheti viszonzásként a család is az atyai szeretetet és az uralkodótól polgársága jogainak (egyenlő) felosztásában megnyilvánuló méltányos szeretetét. Szerencsés úgymond a mi hazánk vagy ezzel a névvel lehet illetni, mivel uralkodója nagy és halhatatlan bátyja nyomdokain járva nevének örökké megmaradó dicsőségével egész Európa előtt kinyilvánította - királyi méltányosságát egyértelmű nyilvánvalóvá téve és annak bizonyosságát adva -, hogy ő a jogot örök igazságokként tekinti, s azon van, hogy fenséges utódait is töltsék el ezek az elvek, hogy a bölcs és keresztyényi elrendelésű leszármaz-

^x Ócsai Balogh Péter beszéde, amelyet a zsinat nyitónapján latin nyelven mondott. Közli: Szeberényi Andor. Az 1791-ki pesti ev. ág. hitvallású zsinat történelme. Pest, 1869. 311-315. p. Ford.: Gyulai Éva.

zottakat (fructus): a legfenségesebb Ferenc főherceg trónörökös (coronae principis) és Lipót nádor főhercegek, országunk ezen áldott páros csillagja, személyében, minden jóra való ember ujjongva és boldogan tisztelje, mint olyanokat, akik a legtöbb dologban követik a királyi erényeket.

Tisztelt Zsinat! Midőn vallásunk ügyei abban a helyzetben vannak, melyet röviden igyekeztem lefesteni, nyilvánvaló, mit kell tennünk és mit kell elhagynunk, hogy az oly szerencsésen megkezdett dolgok sikerüljenek és az engedmények hasznunkra forduljanak. Jóllehet az engedmények mindenki számára megnyílnak/hozzáférhetőek, mégis, mivel a jogok/kedvezések (bona) soha fölöslegesen nem kéretnek, a legjobb király iránti bizalmam/hűségem, a haza iránti kegyességem, a vallás iránti érületem és polgártársaim iránti szeretetem arra kötelez engem, hogy - mint aki parancsotokból a boldog emlékeztető néhai báró Zay Ferenc generális inspector halála óta mindezidáig a hivatalt teljesíttettem/betöltöttem, s csak a minap ígértem meg vala, hogy ezt a kötelességet egészen a mai napig viselni fogom - gondolataimat/érzéseimet és szívem kívánságait előterjesszem. Legelsőbben is a békesség örök Istenének - kinek kezében van a királyok szíve, hogy őket minden olyan felé fordítsa, amit úgy akar, hogy helyesen cselekedjenek meg - kell majd ajkunkkal hálát adni, s a szívet pedig (corantem helyesen: cor autem) teljességgel neki felajánlani, azon mód, hogy mindenki szíve háladatossággal telik meg, az Úr (domi helyesen: domini) felé való törekvést kell mindenki szívében felszítani, s e föld legfensőbb uralkodója irányában sértetlenül kell a hűséget megőrizni, s az ő és az uralkodóház sértetlenségéért állandóan könyörögni kell minden javak bőkezű adományozójához, az Istenhez. Szíveinkben fel kell állítani a háladatosság oltárait, az egyiptomiak piramisainál nagyobb ékítménnyel a jövő utódai előtt, s ezeken az oltárokon tüzeket kell rakni a táplálандók örök élelmeként. Őszinte háladatossággal kell az ország igen érdemes főurait (proceres), és azon polgártársainkat is tisztelni, akiknek közbenjárásával, bölcs tanácsaival és fáradhatatlan munkájával (indefesso opera helyesen: indefesso opere) az ország nem régen tartott országgyűlése a mi ügyünkben oly kedvező kimenetelt/eredményt nyert. S amikor az ő nevüket a legkülönfélébb írásokkal és mindnyájunk szavával hirdetnénk - mivel az erény leginkább olyan tett, aminek inkább létezni, semmint kitűnni/megmutatkozni akar, s ennek előadásnak a módja (modus sermonis hujus) is tiltja, hogy őket megnevezem - én mégiscsak hallgatni fogok, nehogy azok, akik nem akarják, hogy dicsérjék őket, megbántódjanak a dicséretektől, s tetteik, melyek ércre és márványra méltóak, ékesszólás és tehetség híján kissebítessenek. Ők élni fognak egyházunk évkönyveiben, s az irántuk való kegyesség és szeretet sohasem múlik ki szívéinkből.

E föld legfelső uralkodója iránti háladatossághoz nagyban hozzájárul az az érv, hogy ezen zsinatunknak az excellenciás királyi biztos gróf úr személyében olyan tanú adatott, akinek kiváló erényei e föld legfelső uralkodójának kitüntető figyelmére és a nép nem csekélyebb értékű ítéletére már sok évvel ezelőtt, kora ifjúságában méltóak voltak, s erényei most ezzel a tiszteletteljes küldetéssel és ezen keresztül a királyi bizalom tanúsítványával is felékesíttetnek. Aki a cselekvésben ritka előrelátásával, az erkölcsök mértékletességével és nyájassággal (moderatione morum comitate) valamint élete csorbitatlanságával tűnik ki, s lelkében úgy van felkészülve, hogy bizton hihessük: amit látott, hallott, amire figyelt, teljes hűséggel mondja majd el a legkegyelmesebb úrnak. Az uralkodó méltanyosságában és kegyességében bízva igyekezzünk próbálkozásaink/törekvéseink jelenlévő őszinte tanúja előtt annyiban is, amennyiben a legkegyelmesebb Josia Szász-Coburg herceghen uralkodó férfit (viro principe) tisztel egész Magyarország és tekint Európa, akinek neve az egész evangélikus Európa legszélesebb (vidékein) a leghíresebb és legtiszteltebb. Igyekezzünk tehát a hasznos munkához fogni és hévvel nélkülálni a zsinati tanácskozásnak. Mielőtt azonban kezünket a munkához lendítenénk, gondoljuk meg és térjünk vissza oda, hogy mi az ország, az egész ország, sőt egész Európa legfelsőbb színe előtt jöttünk össze, s ráadásul ugyanabban az időben, amikor a helvét hitvalláson lévő testvéreink Budára, a székvárosba hívtak össze, s ugyanazon céllal, módon és szívvél vannak ott jelen.

Egybegyűltünk, de nem azért, hogy magánügyeinkről, hanem, hogy a vallás közügyéről - melyet hasznosságnak nyilvánítottunk - békességben gondoskodjunk. Ha ez a gondoskodás meghódítja lelkünket, szükséges, hogy a személyek magánügyeit illető dolgokról megelégedjünk, s a szeretetet és az evangéliumi egyszerűséget kövessük minden törekvésünkkel. A szeretet mindenki - ember, polgár, keresztyén - erkölcsének legfőbbje, s a jóra való emberek ezen örökségét át kell vinni egy jobb

korba, a szeretet pedig nem irigy, nem verseng és megadja mindenkinek, ami az övé. - Ha a tanácskozásunk ezen az alapon nyugodnék, ha a sarkcsillag helyzetében a szeretet bírása felé fordulnánk meg, minden próbálkozásunk túllépne a kívánságon/kilépne a kíváналomból, s Istennek, az uralkodónak, hittestvéreinknek és minden jóra valónak tetszésére lesz. Akkor lesz majd - miután minden egyes ember észreveszi: az egyházak tekintetes minisztériumának/szolgáló személyzetének (ministerio) megvan az elismertsége, tisztelet adatik neki, s ez a minisztérium megvetvén mindazt, ami nem Isten országáé, csak azokkal a dolgokkal törődik, melyek a Szent Hivatal/Kötelesség (Sacrum Officium) viseléséhez tartoznak -, hogy utódaink ezen zsinattól számítják majd boldogabb időiket, s még inkább meggyőződnek arról, hogy az a tanítás, amely a szeretetet mindenek fölé helyezte(?) (incullavit?), az égtől ered, és minden korban megmarad.

Ezt a szeretetet én az igen tekintetes Férfiak ezen összejövetele számára nagyobb mértékben ajánlom, és esdeklem, hogy ebben a szeretetben kívánjanak előrehaladni minden késedelem nélkül az elnök megválasztásához, aki ezen nemes és tisztelt zsinatot vezeti. Ha nem is mondanám, úgy hiszem, akkor is mindnyájatok tekintete a kitűnő Prónay László báró úr felé fordul majd, aki bőven rendelkezik mindazokkal a lelki adományokkal, melyeket egy elnöktől elvárunk, s akinél jobbat nem kívánhatunk, akihez hasonlót nem választhatnánk meg. Senki sem gondolhatja azt rólam, hogy a pártoskodás törekvéséről hajtva beszélek itt egy olyan férfi mellett, akinek én - apátlan árva lévén - az első tanítást (primam institutionem), majd mindazt, amit az Isten és az uralkodó kegyelméből osztályrészülnyertem, köszönhetem. Még a háládatosság legszentebb törvénye sem vinne azonban rá engem a talpnyalásra, de lelkiismeret arra indít, hogy nyíltan kimondjam azt, amiről én úgy érzem: közös ügyünkben fakad: a ti véleményetekhez csatlakoztatva a magamét elfűlvén mondom, a fent említett urat tisztelem a zsinat elnökeként. Őszinte szívvel és teljes lelkemből kívánom, hogy ez a választás és az utána következő tanácskozások áldottak, sikeresek és szerencsések legyenek.

II.

A Zólyomban elmondott főispáni beszéd

Az ezernyolcszázkettedik év március 30. napján ezen nemes Zólyom vármegye karainak és rendinek közgyűlését Zólyom szabad királyi bányavárosban tartották Ócsai Balogh Péter ünnepélyes beiktatására, aki ő szent császári és királyi apostoli felsége belső tanácsosa és a hétszemélyes tábla ülnöke, eddig pedig Torontál vármegye legfelső magisztrátusában működött, s akinek folyó év február 26. napján ezen Zólyom vármegye főispáni tisztét és hivatalát - amely néhai gróf galántai Eszterházy Kázmér, Zólyom uradalmainak és várainak valamint Dobrovinának örökös ura, ő császári-királyi apostoli felségének kamarása halála miatt üresedett meg - adományozták.

A beiktatást megelőzően reggel 9 órakor radványi Radvánszky György úr királyi familiáris és alispán elnökletével nemcsak az összes megyei, hanem a szomszédos megyebeli karok és rendek igen nagy számban összegyűltek, a nagyobbik palotában összeültek, hogy a beiktatás ünnepélyes rendjét, a szokást megtartván, megtárgyalják, az ügy méltóságához méltó módon: midőn önméltósága, a beiktatandó főispán hivatalának és méltóságának tanúsítása céljából tisztelendő nyitraszerdahelyi Szerdahelyi Gáborhoz, a zólyomi egyházmegye püspökéhez, az ezen beiktatási aktusra kinevezett királyi megbízotthoz már előzőleg odajárult, majd mindkettőjüknek a karok és rendek ünnepélyes gyűlésére való meghívása, és a közgyűlésnek megyei palotájába való bevezetése céljából, a mindenünne nagy számban összegyűlt nemések szörűjéből a megtiszteltetés okán erre a feladatra delegált férfiak a palotából a püspökségre hajtattak.

A tisztelendő egyház részéről:

Tisztelendő Mateovics Márton úr, a zólyomi káptalan prépostja

Tisztelendő Miller Nepomuki János úr, ugyanezen káptalan olvasó- és éneklőkanonokja

Tisztelendő Baranyay Ignác lopeji plébános és a járás vicediakónusa

Lux János zólyomi plébános

Kern Ignác jászói plébános, mindnyájan a törvényszéki tábla ülnökei

A szomszédos vármegyék küldöttei

Túróc vármegyéből:

Révay Károly báró
Poemiczki István úr

Hont vármegyéből:

Liptay Sándor úr
Simonyi Ferenc úr
Nyáry Ignác úr

Nógrád vármegyéből:

Kubinyi András úr
Sándor Károly úr
Ambrósy Lajos úr
Dubraviczky Péter úr

Bars vármegyéből:

Zsélyi Nagy András úr
Kosztolányi László úr
Zerdahelyi Károly úr

Liptó vármegyéből:

Szent-Iványi Mátyás úr
Potturnay Gáspár úr
Szent-Iványi Gábor úr

Árva vármegyéből:

Zmeskall József úr
Okolicsányi Mihály úr

Hont vármegyéből:

Szontagh János úr
Fejes György úr

A törvényszéki elnökök közül:

Radvanszky János tanácsos
Beniczki Pál úr
Prónay Pál úr
Osztröluczy Lajos úr
Zolnay Zsigmond úr
Palugyay Elek úr

A karmelhegyiek részéről:

Lilli tanácsos
Báró L. Schluga prefektus
Puchner Lipót kincstárnok

A hazai magisztrátustól:

Radvanszky György alispán
Urbányi Dániel jegyző
Beniczky László perceptor
Holecz Károly szolgabíró
Rakovszky István szolgabíró
Bendik András kincstárnok
Gáczy István aljegyző

A szabad királyi városoktól:

Zoll Mihály
Nedeczky Sámuel
Fekete János
idős Poosch Mátyás
Hainrich Tádé

Tekintetes Püspök Úr és Királyi Biztos Úr!

A királyi kegy eme gyönyörködtető zálogát, mely attól az uralkodótól származik, aki az Isten iránti kegyességével, a törvények hűséges figyelembevételével, alattvalói iránti szeretetével, mérhetetlenül sok, bűn nélküli erényével, a jogarának alávetett népei előtti példaadásával ahol csak megjelenik Európában, a csodálat tárgya; vajon mire értékeljem? Nagyságod is pontosan így ítélni meg, jól ismervén országunk urának jótéteményét. Sokkal elfogadhatóbb számomra az, ami Tekintetesség megszentelt kezéből jut nekem, s öfelsege bölcs előrelátásának tekintem, hogy ez a kötelesség

czektől a kezektől adatott. Ugyanis Tekintetességed ezen nép nagy része számára szentségével, tudásával, erkölcsével és példájával ragyog, amikor nekem a legfelső polgári adminisztrációt a király nevében átadja, és engem új kötelékekkel köt meg, hogy amennyire a világi hatalom jogos intézkedése által csak lehet, az én törvényes tekintélyem közbenjárásával állíttassék akadály a bűnök útjába mindenütt és mindenkinél, és boldogság emelkedjék ki a közélet tisztaságából/becsületességéből. Engem, aki 10 teljes évig voltam Tekintetességed kollégája az igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumán, Tekintetességed a hálának és barátságnak sokféle tanúságával halmozott el, s merészségben odáig jutottam, hogy azt merem hinni: Tekintetesség hűségese szolgáljának és hálával teli tisztelőjének fáradozását nem szívesség nélkül követi majd, s mivel a jó néhány év alatt engem alaposan megismert, nem habozik majd ígéretével mellettem kiállni. Egyébként is Tekintetességed, bár elfoglalt, mégsem vonakodott a legfelsőbb parancsra és az én bizodalomra az emberi érzés iránti kötelességével felserkenni, mely kötelesség méltó híres és igen régi nemzetségéhez, méltó egy püspökhöz a béke és megbecsülés iránti szeretet gyakorló és tanácsoló Krisztus. Isten rendje szerint, aki azonban nem vonakodik a gáztettet clemészteni - ezért alázatos hálámat fejezem ki, és ezt az őszinte háláérzést keblemben, míg élek, a jótéteményre emlékezve meg fogom őrizni, és ezt a nemes vármegyét, melyhez hozzáláncoltak, Tekintetességed gráciájába és jóakaratába ajánlom.

Tisztelt Karok!

Megtörténik a tisztségeket kérelmezőkkel, hogy az elmúlt idő számadásait megvonják azok előtt, akiknél a hivatalokat viselni kívánják. A mértéktartás úgy kívánja, hogy mondjak valamit ma itt életem számadásáról ezen igen hasonló életpályám előtt, melyre most lépek rá. Teszem ezt nem is a kérdéses/magamutogatás miatt, hanem, hogy nyíltan megvalljam szívem vágyait a nemes karok iránti tisztelettel és az ezentúl elfoglalandó vármegye üdvözlésével. Tizenegy évig álltam nemes Torontál vármegye élén főispáni hatalommal, amely vármegye egyedül áll termékenységeivel, népének nagyszerűségével, nagy távolságaival, annyira, hogy kevés vármegye ennyire kedvező adottságú, s amely számomra a legértékesebb karokat és a legnagyobb dicsérrettel illethető igen méltó hivatalnoki kart mondhatta magáénak, s mind a karok, mind a magisztrátus irányomban szeretettel, és amit a törvények megkívánnak: engedelmisséggel tüntette ki magát. Egy új telepítésű vármegyének álltam az élén, amely a kimondhatatlanul szörnyű mohácsi vész körüli időkből Losonczy és a Forgáchok leverésével Temesvárral együtt esett török igába, és amely csak huszonnégy évvel ezelőtt, a nagy Mária Terézia kegyességéből került vissza a koronához és a hazához, és máris kitűnik erényeivel és ragyog érdemeivel, melyeket az ősi atyai armálisokban ismint a sajátjaikat említik. Kiszámú nemes-séggel bíró vármegyét találtam ott, és most kétszeres számmal ragyogóként hagyom ott, mindkét rendbeli nemes férfiakban gyarapodván növekedett meg a nemesség száma, akiknek részint visszajuttatott, részint vásárolt terjedelmes birtokai újabb bizonyítékul szolgálnak őfelsége kegyességére és a törvényes igazságosságra/jogrendre.

Békés megyét hagyok ott, egyetértésben, rendezettségben, amely a legfőbb hivatal általam való viselésének idején őszintén kedvelt engem, mégpedig úgy, hogy kölcsönös megbecsülést, a szükséges bizodalmat semmilyen panasz soha meg nem ingatta és nem zavarta meg. Torontál vármegye iránti szándékaimat/törekvéseimet, az iránta érzett viszonzott szeretetemet, úgy akarom, ismerje meg a jelenkor, és ha érdekében áll, az eljövendő korszak is, nemkülönben szóban forgó áthelyezésemnek legfőbb okát is. Midőn ugyanis már a harmincharmadik évet töltöttem a közszolgálatban, a betegségtől meggyengült erőim kezdtek akadályozni kbizonyos években a felügyeletet, több esztendőben pedig az ismételt lemenetelt, én, hogy a törvény és a hivatal kötelékében maradjak a jótetteket nyilvánosság előtti tanúsítandó, és minél gyakrabban meghálándó, arra az elhatározásra jutottam, hogy ugyanazon az életpályán lépek tovább. Ezért a változtatásért azonban őfelsége kegyéért kellett esedeknem és kérnem, nem minden haszon nélkül, ezen vármegye szomszédságából a szükséges felmentést. Kérésemet az én Uram kegyessége jóindulatúan fogadta, s ez, úgy hiszem, legnagyobb kitüntetésem. - S bár azokat hagyom el, akik között, ha a körülmények engedték volna, míg élek, örömmel maradni nem haboztam volna, mégsem hiszem, hogy megsérteném a Torontál vármegye iránti megmaradó kötelezettségemet, ha megvallom, hogy ezen vármegye irányításának elnyerésére lépek fel, azzal a felemelő érzéssel, amit egy férfiban szülőhelye egyedül élő lángoló szeretettel szít fel egy sze-

rencsés, önként vállalt, de hosszan tartó utazás után, amikor édes családját és családi szentélyét újra megpillantja.

A közeli Nógrád vármegyében (melyet tisztelettel említek) születtem, s bármit is látok itt, tudom, hogy szülőföldemen is így van, ugyanazok a szokások, ugyanaz az életérzés, a legnemesebb vér ősi családfáin kihajtó nemes nemzetségek, a híres ősoktól származó és a mieinkkel szűkségszerűen szoros kapcsolatban lévő családok, végül a tevékenységünkől eredő örök kapcsolat az adófizetőkkel és a kölcsönös terhek könnyítésére létrejött kapocs, valamint a szívem és az érzéseim sem tanácsolnak mást, minthogy a megyémbeliekhez, nemzetségbeliekhez, az enyéimhez jöjjenek vagy térjenek vissza. Ezekhez járul még az atyai szeretet szent köteléke, mivel egyszülött lányomat és társamat adtam egy idevaló igen nemes férfinak, hogy én magam is örömmel érzem és szívesen vallom: a gyerekekben, az utódokban én is idevaló vagyok.

Ezek, a vármegyei karokhoz fűződő gyöngéd kapcsolataim, úgy tűnik, elsőben is azt követelik tőlem, hogy bizodalmatam és erőfeszítéseimet ezen vármegye boldogulásának előmozdítására kell fordítanom, mely törekvéseimet esküvéssel már fel is ajánlottam a nemes karoknak, így a becsültől vezérelve az alábbiakban fogom lelkemet és tetteim mibenlétét őszintén feltárni.

Mi mindnyájan a jobb sorsot, állampolgári és erkölcsi kötelességből a közös boldogulást keressük, azon fáradozunk. Mennyire jogos azt kívánni, hogy akinek módja nyílik, ragadja azt meg, s ez a nemesek velük született kötelességének jellemzője. De nem mindig boldogulás az, amit annak tartanak, és ritkán haladhatnak azon az ösvényen, amely az igaz boldoguláshoz vezet. A monarchikus államformában, vagy ami ugyanaz, a patriarchális államban a nagy család egyetlen kegyes atya fennhatósága alatt él, kit nekünk a kegyes istenek ajándékoztak, hogy a boldogulás teljességgel fennmaradjon. A család minden tagja köteles a saját viszonyai között boldogulását megadni, s ez meg is lesz, ha családfőnek csorbítatlanul érvényesek lesznek a jogai, és parancsainak engedelmeskednek. Ezeknek a parancsoknak (kivéve, ha családfő nem akarja, hogy parancsaiban támogatókra leljen), a család valódi boldogulása irányában kell hatniuk. Ha a család minden tagja az atya és a család feje parancsának, tanácsainak engedelmeskedik, egymás jogtalanságainak, károkozásának, elnyomásának elébe mennek, és a terheket kölcsönös megbecsülésben viselik. Ezeknek a nagy, a hatalomba mintegy belenövő családoknak a köteléke az igazságosság, amely az atyai, megyei hivatali, úri, uralkodói hatalomnak a törvények és alkotmányos rendeletek által szab igazságos/jogos határt. Az igazságosságot kendőzetlenül megismerni, még akkor is, ha ránk bizonyítja a bűnt, az igazságosságot megragadni, és ha már megvan, el nem engedni, mindig és mindenütt szolgálni annyit tesz: a köz boldogulásán munkálkodunk és kapt örizzük. Az iránta való hűséges odaadás és maga az igazságosság szabadítja fel minden erények legfőbbikét, a haza iránti keresztény szeretetet.

Tisztelt Karok és Rendek (legyenek elnézőek), a közeleti és otthoni cselekvéseknek, a javadalmak beszédésének, a büntetések kiválasztásának azt a figyelembe vett és követett ismert normáját tűztem ki magam elé, hogy amit az igazságszolgáltatás tőlem megkövetel, annak ellenkezőjére engem szavaimnak és tehetségemnek semmilyen ereje, sem a félelem, sem a remény, sem a szívek díszéül szolgáló együttérzés/szanakozás soha nem fog rábeszélni. Tisztelt Karok és Rendek, az vezérel majd, hogy a jogokra, szabadságra, előjogokra hűségesen ügyelni fogok, és mindenkinek azt, ami sajátjaként megilleti, meg fogom adni és meg is adatom döntéseimben, és hogy a mindnyájunkat tápláló hűséges adófizető népet akár az úri, akár a hivatali hatalom, akár a helyi felsőbbeségek becsstelensége törvénytelen döntéssel, tiltott behajtással, a terhek méltánytalan elosztásával ne csalják meg, gondom lesz rá, a szívembe vésem. Így a legkevésbé töreksem azokban a dolgokban forgolódni, amelyek a hivatalra tartoznak, nehogy akár a szigor fokozza a mélyebbre süllyedést, akár az engedelkenység jogtalan merészséget teremtsen. Mindig a köz fényében fogok forgolódni, és nem a mindent tudás áldatlan tisztátalanságára, hanem a derekak tanácsára fogok hallgatni. Ezek lesznek nekem, ahányszor felmerülnek a lelkemben, a leginkább megfótozott és tekintetbe vett dolgok, és ezekért esdeklem én a tisztelt Karok mindegyikéhez a legalázatosabban, és egyben kérem, hogy ha valaha is bukdácsolni látszanék, figyelmeztessenek legott világosan, s számomra az a férfi próbáltat ki a leginkább, becsültetik a leginkább, aki, amit a legjobbnak vél, azt az én véleményem ellenében is, bízva és rendíthetetlenül adja elő és

fenn is tartja. nem akarva a tisztelt karokat a továbbiakban feltartani, magamat a legbecsesebb, legértékesebb, legbarátiabb kegyeikbe ajánlom.

Tisztelt Hivatalnoki Kar/Magisztrátus!

Amit irányításom alatt, megtanácskozva a nemes karokkal, ezen vármegye tiszteletéhez, gyarapodásához és boldogulásához ténylegesen adni kell majd, annak a magisztrátus kezében kell lennie, és a magisztrátus keze alatt megerősödni és gyarapodnia. Nagy az a vetés és nem csekélyebb az a munka, amelyhez mint munkásokat elhívtak bennünket - de az erény fölött nem állhat semmiféle parancs, s míg, bár gyengék lévén, nagy terheket emelünk, kha az kakarat állandóan velünk van, a rend oda vezet bennünket, ahová munkával hiába is próbálkozunk majd eljutni. Az igazságszolgáltatás adminisztrációjában és a közügyek intézésében is az első és legfőbb az időnyerés. Ami ma meglehet, ne halasszuk a panaszos baj elhárítására alkalmas gondolt holnapi napra, és magának a hivatali személynek is kedvező és hasznos lesz ez, ugyanis ha eltűrjük, hogy a munkák felhalmozódjanak, azt, amit egyenként minden nehézség nélkül teljesíteni lehetett, miután tetemessé lett, vagy hanyagul intézzük el, vagy felejtéssel temetjük el.

Atyáink törvényei az eljárási formát érthetően írják le, és az ügy megtárgyalására megengedett időt, a védelemre bemutatandó iratok számát, a törvénykezés módját világosan megszabják, így amit a bíró becsületesen és tudatosan végez, nem másként tekint, mint hogy a pereskedők vagy az ügyvédek által tett minden dolgot a törvények szintjére emeli fel, és ezek védelme alatt mindent a törvények, és nem a saját döntésével tesz, és ezzel a tudatos eljárásával kiérdemli a derék bíró megnevezést. Ahol pedig a szegény nép tagjainak aggodalmas panaszai vagy az ellenük elkövetett jogtalanságok az ő ítélőszéke elé kerülnek, igencsak vigyázzon, nehogy a kjoget dadogva elmondónak a hosszúra nyúlt beszédétől élmelygést kapjon, engedje magát rábeszélni arra, hogy a bíró türelme a kihallgatáson igen sokat ér, annyira, hogy a pervesztesek is, ha türelmesen bántak velük, nyugodtan térnek haza. A vádak tárgyalásában, az ügyet figyelemmel kíséző karokkal történő tanácskozások mellett, mértéktartás/szerénységet kell tanúsítani a beszédmodban véleményünk védelmezése során, s jó ügy ritkán lesz vesztés; s ha a törvényt szenvedélyesség nélkül adják elő, és akkor is áthatja a szíveket született erejével. A jó ügy tiltja, hogy szabados szenvedéllyel védjék, ráadásul, valahányszor a szenvedély a törvényességet meggyalázza, a törvényesség menekül azon szemek elől, amelyek nem tudják a valódit a látszattól megkülönböztetni. Így minden ügyet nyugodt tárgyalási módban kell megtárgyalni, ha törekedni akarunk a törvényességre, a közmegebecsülésre, a nyugalomra és végül a szükséges egyetértésre.

Az alullevők tisztelete és kötelessége a felülvívők iránt, ezeknek a kölcsönös megvesztegethetetlen akarattal született véleménye/ítélete a szavazók iránt, a szeretet és egyetértés kötelékét alkotják, amely a köz boldogulása céljára köttetvén meg erősen, mindenképpen szükséges. Az van javára a lehető leginkább a boldogulásnak, aki több szeretettel, mint félelemmel parancsol, az engedelmeskedik helyesen, aki fél a neki felajánlottat (...)ból megvédeni. Ugyanazok vagyunk nemzetre, egyenlőek fajtánkra nézve, hasonlóak a szabadság fokozatában, de nem lehetünk mindnyájan egyenlőek a hivataltalra nézve, mégis az országnak legfőbb uralkodóját, a hazát, törvényeket ugyanazzal a vallásos tisztelettel övezzük, és mindig ugyanazzal az őszinte megbecsüléssel figyelünk kölcsönösen egymásra.

Ha a cselekvésben a törvényességre, a beszédben a szerénységre, a felettesek iránti alázatra, a hasonlóak vagy alávetettek iránti szeretetre és figyelemre törekszünk fáradhatatlanul, az erények rígtóltítanak tőlünk minden privát hasznót és a pártosságnak minden rút törekvését. - A haszon iránti vágy, a beteg lélek bűne, bármely kiváló erényt (ha ilyen bűnös lélekben egyáltalán lakozhat erény) alávet és tönkretesz. Ennek a lehető legtávolabbra kell lennie a jellemről. Ugyanis amiket a születési viszonyok vagy az elvállalt feladatról készült számadás a haza számára teljesítendőként rendel, kell, hogy azok adottságok legyenek, és meg kell hogy feleljenek a nemesek lelki alkatának, mivel a hűséges és hasznos szolgálók, melyek a köz boldogulását szolgálják, értéküket nézve megfizethetetlenek. Így aki azokat haszon céljából adja el a köznek, mivel pénzért megvásárolható, lelkét tekintve nemtelen. Lángoló szívvel, patyolat kezekkel kell a haza oltárán áldozni, efféle erényre és nemességre van szükség, ellenben a megvesztegethetőség szolgálai lélekre és utálatos elmére vall.

Úgy tűnik, a felsorolt erényekkel ékesek és felkészültek vagyunk, hogy mindenki jogos elismerését kiérdemeljük. De hátra van még az erények csúcsa, mely nélkül a többi is tökéletlen lesz, mégpedig az Isten iránti kegyesség, mely az élet sértetlenségét, az erkölcsök kiválóságát, mint szükséges kísérőket hozza magával. A többi erény pedig azt nyújthatja, ahogy a közéletben a ránk leselkedő bűnök nélkül forgolódhassunk, és hogy a büntetésekkel féken tartott népet kényszerű alázatosságban tartsuk. - De ha a hivatalnokok magánéletének példája felhagy azzal, hogy a népet az erényhez vonja, ha a bűnök elkövetői és büntetői ugyanazok vagyunk, és amit másoknak felrovunk, azt magunk is elkövettük, akkor kétségkívül nyilvánvaló lesz, hogy mindenről, amit cselekedtünk, azt hitük, hogy jó, és erkölcsünk fellazulása is olyan bűnöket hoz magával, melyeket soha vagy csak későn lehet majd megjavítani. A jó erkölcsök többet érnek a törvényeknél, s a bölcsék jövőndölése, hogy az erkölcsök eltévelyedésével az elmúlt idők és a jelenkor történelmének legnagyobb népei is elpusztultak, a lehető legbiztosabb hitellel ismeretes mindenki előtt.

Kiöntöttem már szívemet a tisztelt magisztrátus és legbecsesebb bajtársaim előtt, így nem marad más hátra, hogy a mondandómat rájuk bízzam. Mindezeket azzal a céllal mondtam, hogy mindaz, aki ehhez akiváló testülethez tartozik, saját elméje érzéseit és az én számból fogadja el. Magamat a lehető legbizonyosabban győzöm meg arról, hogy nem én fogom ezeket az elveket kötelességből legyőzni a kézzátételnek valamely módjaival. - Harminchárom évig szolgáltam, álltam az élen, és mindkét állapotot egyenlően fenntartottam, így annál biztosabban tudom a megfelelő mértékkel megragadni a közéleti dolgokat, mivel magam is végigéltem ezeket.

Ez a nap, tisztelt Magisztrátus, úgy kötött bennünket össze, hogy a kötelességek célját, a tisztelét, a javadalmakat, a szegényt közösen bírjuk. Ami engem illet, magamtól megígérem a hözhittel előtt, hogy semmit sem a saját, hanem ezen vármegye boldogulásának, a magisztrátus tisztületének ügyében fogok tenni, a jövedelmekről, az előléptetésekről és mindenkinek az értékeléséről gondoskodni fogok, és a különféle tehetségek, a különleges alkalmasságok és az iparkodás támogatásáért őszintén esedezni fogok az én legkegyelmesebb uramnak, hogy az erénynek méltó díjazása legyen. Ezen igyekezetemért minden hivatalbelinek az irántam való bizalmát, a köz és saját magam iránti szeretetét kívánom és lángolva kérem. S hogy a szerződésünket ahogy egyoldalúnak tartásák, azt a bizalmat, megbecsülést és szeretetet, melyet kérek, a tisztelt magisztrátusnak tiszta szívvel magam is felajánlom. E naptól kezdve, aki a hivatalokért versenyezni szándékozza az én hívásomra felserken, az ilyen alázatos cselekedetet nem érheti semmiféle büntudat. Ezen akarattal megerősítve, magamat a legalázatosabban a magisztrátus jóakarátába, kegyeibe és barátságába ajánlom.

Tisztelt Karok és Rendei!

A széket, melyre a felséges, legtekintélyesebb és legméltóbb előljáró gráciájából ültettek, s amely annyi óriási férfiú - a Thurzók, Balassák, Eszterházyak, Csákyak, Erdődyek és Grassalkovichok, akik több mint kétszáz éven át birtokolták - méltóságával és érdemeivel ékes, és azokkal a tettekkel, melyeket a törvények megkívántak; én teljes jog szerint elfoglaltam, és azon dolgok kinyilvánításával, melyekről azt gondolom, az időnek megfelelnek, mondandóm végére értem, nehogy az érdemes hivatalokat viselő neves és jeles, igen híres származású, ide összegyűlt szomszéd megyebeli férfiak maguk felé fordítsák a mély hálaérzéshez kötött figyelmemet. - Hogy ilyen vihar közepette és az oly súlyos gondoktól terhes időben itt annyian összegyűltek, az aszomszédos vármegyék küldöttei irántam valóhálája megnyilvánulásának és a küldöttséget elfogadók nagylelkűségének és baráti érzésének bizonyítéka. Ezeket a kegyes megnyilvánulásokat, a miattam tett fáradozásokat a legalázatosabb hálával fogadom és hiszem, hogy az én igen komoly kötelességeim kiterjednek. Hogy az általam kívánandó dolgokat a leghűségesebben és a leghamarabb végrehajthassam, magamat ezen Zólyom vármegye karának kegyes nagylelkűségébe és a szomszédok iránti igen hasznos, fénylő barátságába a legbuzgóbban és a legbarátiabb érzéssel ajánlom.

III.

A főispánok esküje*

Én, XY esküszöm az élő Istenre és a dicsőséges Isten anyjára, Szűz Máriára és az összes szentekre, mint Isten választottjaira, hitemre fogadom és ígérem, a felséges és hatalmas uralkodónak, II. Ferencnek, Magyarország és Csehország apostoli királyának, az ország örökös uralkodójának, a mi legkegyelmesebb urunknak, hogy ő császári és királyi apostoli felségének örökké hűséges, odaadó és áldozatos híve leszek, az ő örököseinek és utódainak tiszteletét, méltóságát és előjogait mindig figyelembe venni és előmozdítani törekedni fogok, a barátokkal olyan barátságot fogok táplálni erőmhöz képest, amely a veszedelmeket elfordítja és ő császári és királyi apostoli felsége ellenségeinek ellenáll. S mivel őfelsége, a mi kegyelmes urunk különleges kegyéből ezen Zólyom vármegye főispáni hivatalát kegyesen nekem adományozni méltóztatott, emiatt a Zólyom vármegyében lakozó nemes karokat és rendeket jogaikban és szabadságaikban, amennyiben a hivatalomra tartozik, meg fogom őrizni, és mindenkinek, aki előttem panasszal él és minden ügyben, ami hivatalomra tartozik, bármely személynek - legyen gazdag vagy szegény - fogadását, kérését, jutalmazását, védelmezését, félelmét, gyűlöletét, szeretetét, tetszését félretéve és elhárítva egyedül az Isten és igazsága szerinti teendőt ismerem el, a törvényes és igaz ítéletet és igazságszolgáltatást és végrehajtást minden dologban lehetőségem szerint meg fogom cselekedni, és ahogy eddig semmilyen titkos társasághoz vagy confraternitáshoz sem ő császári és királyi apostoli felsége örökös birtokának határában belül, sem azon kívül nem csatlakoztam, így ezután sem fogom magam átadni bármely efféle titkos szövetkezésnek, semmi szín alatt. Isten engem úgy segéljen, és a boldogságos Szűz Mária és minden Szentek, Isten választottjai.

* A beszédek eredetije megtalálható: statny oblastny arch. Banská Bystrica, ford: Zvolenska zupa Prothocollum exhibitorum s cottus Zoliensis Anni 1802.. Latinból fordította: Gyulai Éva. A másolat megtalálható a NML-ban, ill. az NTM Adattárában.

SZÉN BÁNYÁSZAT A KÜRTÖS-PATAK VÖLGYÉBEN

A nagykürtösi (Velky Krťiš) barnaszénterület*

Szvirček Ferenc

Az Északi-Középhegységhez tartozó Cserhátban a miocénkori medencék barnaszénvagyona, a hegység déli peremen pedig a pannonkori lignitelfordulások képezték a bányászat tárgyát. A földtani kutatások ezt az utóbbi szénfajtát Felső-Pannon-Balatonai em.Pliocén, illetve Alsó-Pannon-Kunsági em.Neogén korúnak tartják. Az alsó miocénnek datált salgótarjáni medence szene legnagyobb-részt a Mátra északi, valamint a Cserhát északkeleti részéhez csatlakozik. A Salgótarjántól északnyugat felé húzódó pászta földtanilag még tovább folytatódik a kékkő-nagykürtösi bányamezőben. Kisebbségi mennyiségű barnaszén és lignit az Ipolyon túl: Óvár, Nagykürtös, Sztracin, Zellő, valamint a Hont megyei Paloja vidékén is előfordul.

Mivel Salgótarjántól légvonalban 38 km távolságra fekszik Nagykürtös. Gaál István szerint nem csoda, hogy a „bányász és laikus minduntalan szerves kapcsolatot, összefüggést keresett a két szénterület között, s még nem is oly rég a közbeeső egész terület bányászati objektum gyanánt szerepelt”. Salgótarján közelsége miatt egészen bizonyosnak vélték, hogy a barnaszén egészen Nagykürtösig is elhúzódik, s ez adott gyakran alapot a reménykedő vállalkozóknak.¹

A Kürtös-völgyében található szénvagyonnál Fényes Elek 1847-ben megjelent munkájában már hírt adott, amikor leírta, hogy „Nagy és Kiskürtösön” köszén található.² A kiskürtösi határban található köszénről szerzünk tudomást Kacs Kovács József balassagyarmati nemes kiskürtösi részbirtokának 1847-es összeírásakor: „Nevezetes tőkeképp tekinthető még a kiskürtösi határban a témerdek köszén, mely máris látható rétegeiben rejlik a határ fele részén, de még eddig míveletlenül.”³

A szomszédos felsőpaloja birtokán (Hont m.) feltárt szén 1847-ben már feltették és Pestre szállítva értékesítették. Ezek után természetesen mondható, hogy apróbb turkálásoknak se szeri, se száma nem volt, s az elszenesedett növényi maradványok sokszor magukban is elegendő támaszt nyújtottak a kutatások megindítására.

A szénmedence bányászatának történetében e két terület feltárása és hasznosítása párhuzamosságot mutat. Míg Windsteig Georg bécsi kőbányatulajdonos és Brellich János vasúti mérnök, bányavállalkozók Salgótarjánban és Kazáron kötöttek 1859-ben köszénkutatási szerződést a Jankovich-örökösökkel, addig Nagykürtösön Mescha András bányatiszt a közbirtokossággal kezdett hasonló vállalkozásba.

Az 1854. évi osztrák bányatörvény hatására több jelentéktelen egyéni kezdeményezés, majd később társas vállalat alakult, melyek működése tisztavíz életűnek bizonyult. A helytörténet szempontjából érdemes felidézni néhány vállalkozói nevet a kezdetekből: Perger Ignác és társa losonci lakosok Karancsberény határában a Kisaranyi-pusztán, Flammer Dávid a baglyasaljai Mikó-birtokon, a Jankovich-örökösök Salgótarjánban Weber Alajos irányítása mellett, Mátránóvokon Csemniczky Ágnes kapott bányanyitási engedélyt. Ismeretesebb ebből a korból a bányanyitások Becskén, Somoskőújfaluban, Csákányházán, Kissztracinban, Karancsalján és Mátraszelen is.

A bányakapitánysági és más levéltári forrásokon kívül 1853-tól a nógrádi sajtótudósítások is a bányászat fejlődéséről írtak, amikor megemlékeztek Fülek és Kékkő vidékének köszénkincsét: Kisara-

* A tanulmány az OTKA T 014812 számú kutatási támogatás jóvoltából jöhetett létre, része egy nagyobb monografikus feldolgozásnak.

nyi, Zagyva, Pálfalva és Sztracin községek nagyobbserű bányáival. A piac, mint termelési ösztönző azonban messze esett a kitermelés helyétől, a helyi ipar pedig korlátozott felvevő kapacitással rendelkezett. A szállítási útvonalak elhanyagoltsága pedig közismert volt Nógrádban.⁴ Ezeknek a negatív tendenciáknak az ellenére kibontakozott ezen a területen is a barnaszénbányászat, magánhordva a kor minden megoldásra váró problémáját.

Salgótarján és Nagykürtös szénvagyonai a gömöri nyersvastermelők terveiben közösen szerepeltek, miután 1861-ben kedvező lehetőséget szerettek volna teremteni maguknak a várható vasipari konjunktúrában. Tervbe vették egy finomító vasgyár létesítését a nógrádi barnaszénmedence egy arra alkalmas pontján. A kiküldött társulati tagok ténymegállapítása szerint: „Nógrád megye igen terjedelmes kőszénmedencén fekszik (...) Ezen medence főpontját Nógrádban Nagykürtös és Salgótarján képezik. Előbbi termékeny tót lakosságú vidék, munkaképes és szorgalmas néppel és nagy marhaállománnyal. A nagykürtösi telep 5-7 láb vastag, de silányabb, mint az ózdánásdi, míg a salgótarjáni 6-7 láb vastag, kitűnő minőségű.” Vasgyártásra azonban egyik helyet sem tartották alkalmasnak. Nagykürtöst a szén minősége, Salgótarjánt pedig a közlekedés megoldatlansága és a munkaerő hiánya miatt. A szakvélemény azonban tévesnek bizonyult, mert a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat 1868-as alapítása megcáfolta a korábbi vélekedést⁵

Az Ipoly ÉNY-i partján az ún. felsőnógrádi szenterületet morfológiailag alacsony, lekoptatott és felszabdalt dombos vidéknek jellemezhetjük. Barnaszéntelepét, pontosabban lignittelepét a régebbi miocén üledékek felső szintjéhez tartozónak vélték és a gyöngébb minőségét nem a korának, hanem a települési viszonyainak gondolták.⁶ Noszky Jenő kutatásai szerint a miocénbe tartozó alsó mediterrán emeletben jelentkezik először faciesváltozás, mely a rétegeket a salgótarjáni típustól megkülönbözteti. A homokos-kavicsos alsó réteg a széntartalmú rétegcsoporthoz közvetlen fekértége. A riolitufa és a kék agyag a középső Nógrádban a kavicsos-homokos rétegek fölé telepedve rendszerint a széntelep fekvését alkotja, itt a felső nógrádi részen csak elvétve található meg. A riolitufára csalányostól DNY-ra (Nagykürtös felé) közvetlenül rátelepült a széntelep. Noszky a széntelepet egyenértékűnek tartotta a salgótarjáni és nyugat-cserhádi széntelepekkel. A széntelep barna, rostos, lignitszerű, de aránylag tiszta, mert egy középső, néhány centiméteres homokos rétegen kívül alig van benne említésre méltó agyagos közbetelepülés. Az átlagos vastagságát 1,5-2 m-re becsülte. Kibúváásokban természetesen erősen mállott és félig szenesedett, kovásodott fatörzsek láthatók, aminek alapján a széntelep elterjedését ugyan meg lehetett határozni, de már értékelni nem.

A terület déli és nyugati részén végzett fúrások töréseket és vetődéseket tárnak fel. Az alsó széntelep feletti homokos fedőréteg után 20-25 m-re egy másik, vékony széntelep is ismeretes, gyakorlati érték nélkül. A kutatások alapján Noszky hasznosíthatónak a széntelepet fedő kvarchomokot tartotta, valamint a lignites barnaszén, melynek eddigi kutatásai nem jártak kielégítő eredménnyel. Mint írta: „lehetősége megérdemli a figyelmet”.⁷

A nagykürtösi (Velky Krtiš) szénbánya

A nagykürtösi szenterület: Galábocs-Szakál-Zsihlava (Csálányos)-Esztergály-Nagykürtös-Kiskürtös-Szklabonya (Mikszáthfalva)-Zély községek között a 19. századi Nógrád megye nyugati szélén terült el. A széntelepet Foetterle (1866), Hantken (1878)⁸ és Bauer (1896)⁹ írta le a középső miocén alsó részéhez tartozónak. Gaál István (1905)¹⁰ és (1910)¹¹ a barnakőszenterületet a régebbi miocén üledékek felső szintjébe sorolta, ami a mai értelmezés szerint alsómiocén ottangi emeletnek felel meg.

A neves geológus Noszky Jenő 1916-ban bejárta a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. megbízásából a Kürtös és a Szalatnya-patakok közötti területet, amikor az észak-nógrádi területek szénkutatási munkálataiban vett részt.¹² Papp Károly (1915) után Vitális István (1939, 1940) írt a kérdéses területről. Ismereteink szerint a környéken fellelt lignit-barnaszén kitermeléséhez a szakvélemények birtokában többször is hozzáfogtak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Vitális István tévesen Messa Jánosnak tulajdonította Schréter (1929) nyomán a szén felfedezését a múlt század negyvenes éveire datálva. Tudomásunk szerint a széntelep feltárója és nem felfedezője volt Messa (Mescha) Károly András.

Nagykürtösön kívül, az első világháború kitörése előtt Gaál István további tizennégy község hatá-

rában mutatott ki szénnyomokat, melyek lankás településű, vetőkkel megszakított területnek nevezhetők. A széntelepet 2-3 méter vastagnak találta, mely azonban hamar elvékonyodott, aminek következtében a szénbányászat nem tudott állandósulni s periódikus jelleget mutatott.¹³

A Kürtös-patak sekély völgyében fekvő Kis- és Nagykürtös a megye korábbi székhelyétől, Balasgyarmattól északra, 17 km-re fekszik, alacsony dombok karéjában, 193 m tszf. magasságban. Észak felé már meredekebb, andezittufás hegyhátak emelkednek. Földtanilag érdekes területnek számított a vulkáni és az üledékes képződmények érintkezésénél.

Fényes Elek 1851-ben Kiskürtöst 306, Nagykürtöst 667 lakosú településnek írta le.¹⁴ Az 1911-ben megjelent megyei monográfia Kiskürtösről szólva csak annyit közölt, hogy 48 házból álló kisközség, 218 lakossal. Ipari üzem a településen csak a Sebastiani és Fejér-cég homokmosója és gőzmalma volt.¹⁵ A falutól északra települt Nagykürtös 146 házában 844 lakos élt. A századfordulón a Sebastiani, a Bende és a Messa családnak volt itt nagyobb birtoka és kúriája. Határában feljegyzések szerint kőszén, homok és kőbányák találhatók.¹⁶ Nagykürtös határában a monográfia szerint a korzikai eredetű Sebastiani család 1903-ban szénbányát üzemeltetett, ezt azonban más dokumentumok eddig nem erősítették meg.¹⁷

A nagykürtösi szén geológiája következő képet mutatta: a telepek fekvése laza, kékes színű agyag, benne szénnyomok találhatók. Erre települt a szürkésfehér kvarchomok, melynek felső részeiben homokkőpadok fordulnak elő. Ez a homokkőpad bizonyult a szén közvetlen fekvésének. A széntelepet leírva, azt lankás településűnek, vetődésekkel gyakran megszakítottnak tartották. Ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a telep hirtelen mélyebbre került és emiatt Nagykürtösön két széntelepről beszéltek, holott ugyanazon telep részeiről volt szó. A széntelep vastagsága 2-3 métert is elérte, fedőjében barna és szürke agyaggal, homokszemcsékkel és szénecskékkal tarkítva. A Nagykürtöstől déli irányban fekvő Messa-pusztán lévő homokbányában feltárt kvarchomok, száraz állapotban futóhomokként viselkedett és így veszélyt rejtett az ott lévő szénbányák számára. A szénterületen 0,1-0,6 m vastag szénpala is volt a barnaszén közvetlen fedőjében, s ez a talajvíz egy részét felfogta. A kvarchomokot Gaál 100-120 m vastagnak gondolta, de hangsúlyozta, hogy az erőzítő révén ma már csak az utolsó foszlányait lehet látni a hajdani hatalmas üledéknek.¹⁸

A széntelepek ezen a területen is vízmosza árkokban, szakadékokban bukkantak elő, s bányászatuk társzerűen fejlődött ki. A mélyebbre vetett teleprészeket legfeljebb 30-40 méter mélyen lelhatték fel. Kiskürtösön a szénterületet 1912-ben négy fúrással kutatták meg, és a következő eredményt kapták: a darcaskői-dűlőben az 1. sz. fúrás 16 méteres barnaszéntörmelének hatolt át, majd 226 méter mélység nem ért szénre. A hlboki-patak mellett mélyített 2. sz. fúrás 39 méter mélységben 2,3 m vastag széntelepet fúrt át. Innen 1 km-re, a kissztracini Pál-telki árokban gr. Zichy uradalom területén egy feltárással a szén látható is volt. A 3. sz. és 4. sz. fúrás eredménytelennek bizonyult. Ezek a fúrássok cáfolták a Bauer-féle feltételezést, amely a grazi Montan-Zeitung 1896. évi számában jelent meg és 30 millió q feltáráshoz és 600 millió q remélhető szénvagyonhoz tételezett fel a terület alatt.¹⁹

Nagykürtös határában két bányatársulat működött, a Mescha András és Társai vállalkozás, valamint a nagykürtösi közbirtokosságból szerveződött Borbála-Tárnai Kőszénbánya Társulat.

1. Mescha András és Társai Kőszénbánya

A nagykürtösi széntelep feltárása megállapításaink szerint Mescha Károly András nevéhez köthető. Mescha a Bars megyei Vihnyén született 1826-ban, Mescha András kamarai sáfár és Szilmiczky Éva egyetlen gyerekeként.²⁰ Vihnye (Eisenbach) Selmechbányától 2,5 km-re fekszik nyugati irányban. A korábbi időkben arany és ezüstbányáiról, valamint fürdőjéről volt nevezetes. A 19. században lakosai szlovák anyanyelvűek voltak.²¹ Közigazgatásilag Selmechbányához tartozó településen élt a Mescha-család. Az ifjú Mescha András gyermekkoráról, iskolázatásáról nincsenek adataink. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy bányaiskolát végezhetett, mert 1853-54-ben bányatisztként (Schichtmeister) dolgozott a Börzsöny-hegységben. Tevékenysége kiterjedt a Hont megyei Szokolýára, ahol 1857-ben vaskőbánya tulajdonosként, igazgatóként szerepelt. A Börzsöny-hegység ércbányászatában játszott szerepe kevésbé ismert, ezért szükségesnek tartjuk néhány adat bemutatását. Az már közzismert, hogy a Börzsönyben két helyen is volt ércbányászat. Az egyik a mai Nagyborzsöny köz-

ségtől keletre, a másik Szokolya község határában volt. A 19. században már csak vasércet bányásztak. Schleicher Aladár egyetemi tanár, a nógrádi származású ipartörténész a beszercebéányai bányakapitányság irattárában a szokolyai bányászatra vonatkozó történeti adatokat talált 1853-1854-re vonatkozóan, amit kivonatossan ismertetett. Ezek a selmeci bányatörvényszéki iratok, valamint a múlt század végéről származó adatok nem foglalkoztak a szokolyai bányászat múltjával, hanem csak a bányászati feltárást szolgáló geológiai vizsgálatokról számoltak be. A levéltári adatok szerint 1853/1854-ben Kussewich András és Madarász András nevében Mescha András bányatiszt foglalkozott a kutatásokkal, melyek Szokolyán kívül kiterjedtek a nógrádi Szendehely és Nézsa határára is. Szokolyán 1851-ben Failhauer Sándor bányavállalkozó bányát is nyitott. 1854-ben a terület már egy másik vállalkozás kezében volt. A terület birtokosa hr. Eszterházy-féle ipolypásztói uradalom. Utolsó ismert adatunk szerint a Lukácschalás dűlőben folyt bányamunka az Éva-táróban.

Szendehely határában barnavasérc szerű, inkább szferosziderites tektonikus telepet találtak a patak baloldali árkában. Az adományozást a selmeci bányatörvényszék a „Szendehelyer concessionierte Andreas Eisensteinbau” javára jegyezte be. A birtok a váci püspökségé volt, s a Kálvária-hegy közelében tömszökben és fészkekben fordult elő a barnavasérc.

Nézsa határában a Keszegeől Nézsára vezető út mentén a Sela-dűlőben találtak barnavasércet. Hasonló előfordulás volt a nézsai malomtól az Agárd felé eső területen is. 1849-ben bányászták is az ércet, de létesítményei összedőltek, csupán a besüllyedések emlékeztettek a hajdani bányászatra.

Az 1857-es dátum nemcsak Mescha életében volt jelentős, hanem kihatott a terület bányászattörténetére is. Ekkor kötött ugyanis házasságot 1857. február 16-án Nagykürtösön Szecsődy Otília Juliánával, Szecsődy János és Benicz Julianna nagykürtösi közbirtokos család lányával.²¹ A Szecsődy család Vas vármegyei eredetű, 1822-ben költöztek Veszprémből Nagykürtösre, ahol 1832-1849 között csendbiztos, majd 1861-től vármegyei számvevő volt Szecsődy János.²² Mescha K. András vállalkozásainak indítékai, bányanyitási kezdeményezései ezzel válnak érthetőbbé. A történeteket az 1870-es évek második felében keletkezett leírás alapján tudjuk rekonstruálni.²⁴

A kürtösi közbirtokosság, mint földesuraság annak ellenére, hogy a határban a szén régóta tudott volt, nem ismerte a széntelep kiterjedését, a szén minőségét. Mint írták: „Mescha András volt szokolyai bányagazgató figyelmessé lőn téve, célszerűnek látta a széntelepet műtanilag átvizsgálni”. Mescha miután házassága révén Nagykürtösre került, 1857-ben felkérésre átvizsgálta a területet, s hogy ezt sikeresen végezte, bizonyítja a selmeci bányakapitányság irataiban 1858-ban szerepelt Nagykürtös, mint olyan hely, ahonnan bányanyitási engedélyt folyamodtak.²⁵

Ezek az adatok ellentmondanak Kalecsinszky közlésének, aki Mescha András lignitfeltárásainak kezdetét 1844-re teszi azzal, hogy 1848-1859 között szünetelt a bányáskodás és csak 1860-ban indult meg újra.²⁶ Az adat annyiban elfogadható, hogy a széntelep létezésének ismeretére utal név nélkül. Mescha András miután 1857-ben átvizsgálta a területet, úgy találta, hogy a „köszén” fedűjében 1 láb (0,31 m) vastag köszénpala van, ami felett „nagyszerű homok” található olyan vastagságban, hogy helyenként 15-20 ölet (27-36 m) is eléri. A szén fekjűt 40 öl (72 m) vastag agyagrétegnek becsülte, amely alatt ismét egy nem kutatott szénréteg található. Az agyag tűzálló téglák készítésére alkalmasnak látszott, a homokot pedig már korábban is üveggyártásra használták a Hont megyei csábrági és a nógrádi Balassa-hutában.²⁷ A szénbányát azonban csak 1859. november 1-én nyitotta meg Mescha András és vette bérbe 600 osztrák értékű forintért. Az első táró a „Salvator Mundi” volt, a tulajdonosa pedig a közbirtokosság.²⁸

Mescha András, mint bérlő szerepelt kezdetben, aki felismerte a szén jelentőségét, és próbálta a vállalkozást fellendíteni. Hamarosan csalódnia kellett, mert a közlekedési viszonyok okozta hátrányokat csak fokozta a szén gyenge minősége. Az eladhatatlansági gondokat azonban időlegesen vélte, mert a bányatelep szomszédságában maga is vásárolt 85 holdnyi területet (Éva Grubenfeld), hogy ott megtelepítse saját bányáját „Isten Áldás” (Seegengottes) néven. Tárója pontosan szemben nyílt a közbirtokossági bányával.²⁹

Nagykürtös és Kiskürtös közt félúton, a Kürtös-patak völgyétől keletre, a Nagysztracinra vezető országúttól észak felé jött létre a „Messa-pusztá” és a „Messa-Kohlenbergwerk”. Mescha András most már mint kürtösi birtokos letelepedett, kúriát is építtetett. Itt születtek gyermekei: Ottó Viktor Emanuel (1860. okt. 15.), akinek keresztszülei Kachelmann Károly selmeci erdőpolgár, bányatulaj-

donos és felesége Szilimiczky Theresia rétegmesternő lett. Második gyermekke, Theresia Júlia Olga (1863. ápr. 30.), őt követte Gyula Gusztáv Adolf (1864. dec. 2.), Malvina Vilma Mathilda (1866. szept. 3.) keresztülei a korábban említettekén kívül Rőczy Sándor halápi (Cserháthaláp) cukorgyári könyvelő és pénztárnok volt.³⁰ Ezek a családi kapcsolatok feltételezéseink szerint hivatva lettek volna biztosítani vállalkozásának fejlesztését. Kachelmann ügyvédként, Rőczy pedig a cukorgyár szénvásárlójaként is számba jöhetett. A Mescha családban 1868-körül született még egy fiúgyermek, aki az András nevet kapta. Az idősebb Mescha András 1892-ben tűnt fel szintén bányatulajdonosként. Ő volt az, aki Kaufmann Károly bányakapitány (1894), valamint Ulrich Jenő bányamérnök (1901) szakvéleményei mellett történeti adatokat is szolgáltatott Gaál Istvánnak. 1918-ban Nagykürtös és Vidéke, valamint a Kékkő és Vidéke Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet cégvezetője volt.³¹

A Mescha-család saját tulajdonú bányája és a bérelt bánya 1860-ban még nem választható szét. A forrásaink csak egy „Braunkohlenbergbau”-ról írnak, ahol 15 munkás termelte a szenet.³² Az egy évvel később (1861) történt felmérésben már két bányatelket tüntettek fel: az egyik az „Évafeld” volt, amelyen a „Kürtöser Steinkohlen Bergbau” Seegengotter nevű tárója nyílt. A másik bányatelek a „Barbarafeld” volt, melyen a „Gedeonstollen Steinkohlenbergbau” létesült.³³ Gaál István geológus szerint a két kettős bányamértékű álló (180 465 m²) Borbála bányatelken indult meg a szén kitermelése, míg a négy kettős bányamértékű (360 931 m²) Éva védnevű bányatelken a szén kiaknázására csak jóval később került sor.³⁴ Ennek ellentmondani látszik, hogy az Éva védnevű bányatelek és a benne kihajtott „Seegengottes Kohlenbergbau” volt a Mescha András tulajdona, és ő a táróban 1863-ban már 12 munkást alkalmazott.³⁵

A Borbála és Éva bányatelek szene a kvarchomok fekéjében volt, Bauer két telepről írt 1896-ban, de ő Gaál István szerint, mivel nem ismerte azt a vetőt, amely az Éva bányatelek szénét levelette, a fűrészben (27 m) megütött széntelepet feküben lévőnek vélte. A fejtésre alkalmas értékesíthető szén 1,5 m átlagos vastagságúnak találták, melyet 0,1-0,6 m vastag szénpala fedett. A fedő kvarchomokon keresztülszivárgó csapadékvíz azonban nagy mértékben pusztította a széntelepet. A feküben mintegy 50 m vastagságú szürke agyag található, amely azonban szerencsére nem volt hajlamos duzzadásra.³⁶

Az „Istenáldás” táró adataink szerint 1869-ig gyengén üzemelt, hiszen 1867-ben is csak két bányamunkást jegyeztek fel a 47 láb (14,5 m) hosszú fapályával ellátott táróban.³⁷ Az 1869-es népszámlálás Nagykürtösön ugyanekkor a bányászat-kohászat rovatban egy birtokost, egy hivatalnokot és négy munkást tüntetett fel.³⁸

Mescha András nem találhatta meg számítását a bányájában, mert hamarosan feltűnt Salgótarján szomszédságában, Andrásfalván. Itt a Csókás-pusztán a Jeszenszky-testvérek 1869-ben vásárolták meg a birtokot a község kitermelési jogával egyetemben gr. Gyürky Ábrahámtól és bízta meg Meschát a kitermelés megszervezésével. A vállalkozás rövid ideig tartott, mert 1870-ben eltávozott Csókásról. A bányát megtekintő bányakapitányt már Maász Mihály bányafelőr tájékoztatta.³⁹ Nagykürtösön azonban maga Mescha mutatta meg 1870. szeptember 19-én Pongrácz Ernő bányakapitánynak a Barbara bányatelket és szomszédságában lévő Éva bányatelket a rajta lévő táróval együtt. A kitermelhető lignit a jelentés szerint 7 láb (2,1 m) vastag volt a bányában. A bányakapitány a következőket jegyezte meg a bányáról, illetve a szenéről: „Kellete nincs, a bányatelep csak két munkást alkalmaz fenntartásra”.⁴⁰ Mescha András bányájában ezek szerint termelés még 1870-ben sem folyt. Hasonlóan kedvezőtlen a megítélés a jelentésben a korábban említett vaskőbányájának is. Szeptember 22-én Szendehelyen az András, Julius és Kunigunda Vaskőbányákat, majd 23-án a szokolyai vaskőbányáját tekintették meg. A kutatások és feltárások itt is szüneteltek.⁴¹

A nagykürtösi szén minőségét elemző Méhes Rezső és a bécsi Földtani Intézet adataikat 1876-ban tették közzé, miután szóba került egy üveggyár létesítésének a gondolata. A gyárat természetesen a kvarchomokra és a szénre alapozták volna. Az elemzések általában lignitszerűnek ítélték meg a nagykürtösi szenet, bár előfordult jobb minőségű, fekete színű, itt-ott kagylósan törő rész is. A fedő felé természetesen 0,5-1 m vastagságig földessé málk, a feké felé több helyen is bitumenes agyagot találtak benne. Méhes 3717, a bécsi intézet pedig 3435-3763 kalóriásnak írta le.⁴²

Amikor Hantken 1876-ban ismertette a salgótarjáni szénterületen található bányákat, ill. bányaválasztásokat - amelyek a Pest-Salgótarján között létesített vasút 1867-es megnyitása után keletkeztek -

megjegyezte, hogy közülük egyik sem érte el a fejlődés azon fokát, melyen a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a vasút megnyitásakor állt. Ez nem dicséret, gondoljunk a többször csődöt jelentő bányatársulatnak a vasútépítkezések miatt elhanyagolt bányáira. Hantken 14 bányavállalat felsorolása után csupán csak annyit jegyzett meg, hogy a megyében volt még bánya: Nagykürtösön, Óváron és Becskén is.⁴³

A sikertelenségek azonban nem vették el Mescha kedvét, folytatta a megkezdett munkákat. 1876. január 26-án és augusztus 6-án a Nógrádi Lapokban hirdetést tett közzé, melyben önmagáról szólva leírta, hogy már 17 éve látja el a községeket fűtési és cséplőgépekhez használatos szénnel. Az általa termelt szén ára ebben az időben 100 kg-onként 70 krajcár volt. Az érdeklődők megrendeléseiket Balassagyarmaton hétfőn és pénteken adhatták le.⁴⁴

Ahogy Salgótarjában jó másfél évtizeddel korábban Brellich János is a közlekedés megoldásában vélte felfedezni a bányászat fejlődésének egyik mozgatóját, úgy Mescha is a közlekedési utak megjavítása érdekében emelte fel szavát. Az Ipoly című lapban javaslataival vihart kavart Meschát a Nógrádi Lapok 1873. június 1-én gúnyolódva fogadta. „Ezen, különben föld alatti foglalkozású ember azzal kezdi meg frói pályáját az Ipolyban, hogy folyamodványt nyújt be az alispánhoz útkaparósággért: világosan megjegyezvén, hogy ingyen nem dolgozik, hanem kézbesítjük neki úgymond havonként 80 forintot, két hónapra s ő megmutatja mint kell kaparni az utat”.⁴⁵ Mescha András jogosan tette szóvá a megye közismert rossz útviszonyait, gondozatlanságát, amivel darázsfészekbe nyúlt. A megyei közigazgatás találva érezve magát, ellentámadásba ment, s a kormánypárti sajtó segítségét felhasználva, útépítés helyett személyeskedéssel válaszolt.

Mescha András vélhetően a balsikerű bányáskodása miatt, vagy mellette indított mozgalmat 1879-ben egy Nagykürtösön felállítandó üveggyár érdekében. Véleménye szerint a nagykürtösi föld kiválóan alkalmas üveggyári hasznosításra. A megyebeli huták: a zlatnói, a színóbányai, a látikai, a hámosi és a farkasvölgyi „életét inkább lézengésnek mondhatjuk, mint biztos jövedelem forrásnak”. Oka ennek a kellő és olcsó üveganyag hiánya, mely párosult a tüzelőanyagként használt fa drágaságával és a nagy szállítási távolsággal. Pedig „szakértők szerint legolcsóbban sehol sem lehet üveget gyártani csak Nagykürtösön” írta Mescha András, mert itt helyben van az alapanyag, a kőszén, a felvevőpiac felé a távolság is feleakkora, mint a többi gyártól számítva. A felépítendő üveggyárat szénágaz tüzelésűre rendezték volna be, ami technikailag előrelépést jelentett. A szerveződő vállalkozók 1879. augusztus 7-én, Balassagyarmaton Reményffy József takarékpénztári elnök vezetése alatt tartottak értekezletet. Egy évvel később már Wilhelm Uhland a lipcsei polytechnikum igazgatója érkezett Nagykürtösre, hogy megtekintse a széntelepet és az un. üveghomokot. A szénbányát és a kvarchomokot „ránézésre” a német vendég jónak találta, fellekesülve kilátásba helyezte, hogy legközelebb üveggyárat fog felállítani Nagykürtösön. Uhland látogatása olyan érdeklődést keltett, hogy gr. Forgách Antal az SKB Rt. elnöke is fogadta Kékkőn, s megbízta az üveggyár költségvetésének az elkészítésével.⁴⁷

A kis kitérő után térjünk vissza a szénbányához. Ismereteink szerint az Éva bányatelek szénét kezdetben az „Isten Áldás” altárral fejtették, de a vető határt szabott a kitermelésének. Miután kiaknázták a lefejthető szénét, művelésével felhagytak. Az altárót a fekében hajtották ki mintegy 100 méter hosszan, majd É-ÉNY felé elágazva érték el a széntelepet. Innen egy ereszkét indítottak ÉNY felé, amely főszállító folyosó gyánánt is működött. A folyosótól jobbra és balra ágaztak el a fejtési vágatok. Mivel biztosító pillért szinte nem hagytak, Gaál István szerint a területet valóban teljesen kiaknázták. 1912-ben a bányászat már csak Júlia-táróban folyt kisebb mértékben. A Júlia-tárót ÉK-i irányban hajtották ki 27 méter hosszan, majd DK-i irányba fordulva, a vágattal dőlés irányában haladtak, amerre a széntelep fokozatosan vastagodott. A levett széntelepet Mescha 1878-ban kezdte fúrással kutatni hét helyen. A legfelső réteget (3-4 m vastag vályog) téglacégetésre használták fel. Alatta 20 m vastag barna és szürke agyag található, melyben a homok és kavicslencséken kívül szénzsinór is előfordult. Feküjében volt a 0,7-2,2 m vastag széntelep, amely nyugat felé kiéült lencsének bizonyult. A fúrásminák alapján bebizonyosodott, hogy mind kelet és dél felé a széntelep kiéült.⁴⁸

Mescha K. András korai halála vetett véget ambiciózus vállalkozásainak 1886. április 9-én. Nagykürtösön temették el Meschát, aki polgári származásának hátrányait szétfeszítve, előfutára lett a tőkés

vállalkozóknak. Gazdasági erejére támaszkodva földbirtokos-bányavállalkozóvá, megyebizottsági taggá vált.⁴⁹

A Déry-féle Magyar Bányakalauz alapján lehet követni a családi vállalkozás további útját. Ennek alapján 1888-ban még 4 bányamérték volt a család birtokában, mint „ásvány faszénbánya”. Az Isten Áldás altárna termelése 15 450 q volt, amit 24 munkás Suhajda János felügyelő irányítása mellett termelt. Ekkor már több munkáslakása, társládája, fogyasztási egylete is volt a vállalatnak. Az orvosi feladatot dr. Braun Bódog látta el.⁵⁰ Három év múlva, 1891-re a munkások száma 19-re csökkent.⁵¹ 1892-es adatok ennek ellenére a bánya kisebb fejlesztéséről számolnak be, bár a termelés kis mértékben csökkent: 14 596 q-ra. Vele szemben a bányatelek nagysága 8 bányamértékre emelkedett. Munkásainak száma elérte a 22 főt, írnokot is foglalkoztattak a bányafelügyelő mellett. A szállítópálya hossza elérte a bányában az 500 métert, volt 20 csilléje, egy vízemelő és egy szellőztető berendezése. A telepen négy munkásház is állt.⁵² A bányatelek nagysága 1910-ig változatlan maradt, vele szemben a termelés és a munkáslétszám állandó hullámlásban volt. 1896-ban 30 bányamunkással 10 127 q szenet termeltek. A lignitet a statisztikák ekkor a barnaszénhez sorolták. A termelés csökkenésében az okok között fő helyen a telep geológiai adottságai álltak. A bánya tulajdonosa és egyben igazgatója az ifjabb Mescha András volt, aki nevének írásmódját Messára változtatta.⁵³ A táró szállítópályájának hossza elérte a 800 métert, amit ugyan nem nevezhetünk jelentős növekedésnek, de mégis a széntermelés, illetve a szállítás emelkedésére utal. Szállítóeszközeinek és gépeinek száma 1900-ban sem változott. Szytyna István irányításával csupán 10 753 q szenet termeltek.⁵⁴ A századforduló után az események felgyorsultak. 1901-ben a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a nagykürtösi közbirtokosság képviselőivel érintkezésbe lépett, mert szerette volna a kőszénterületet megszerezni. Bende Sándor birtokos, a Nagykürtösi Borbála Tárnai Kőszénbánya elnöke volt a tárgyaló partnerük. Új szereplő, Acház Adolf személyében jelentkezett Nagykürtösön, aki szintén ajánlatot tett a szénterületre. Acház 1898-tól élt Nagykürtösön, korábban a szomszédos kissztracini barnaszénbánya zárgondnoka volt. Gerő Nándor az SKB Rt. bányamérnöke Lóczy Lajos szakvéleményére támaszkodva átvizsgálta a területet és 1,6 méter vastag lignitet állapított meg. Miután árverésen eladták az Éva bányatelket, 1898-tól Acház 1/3 résznyi tulajdonos lett.⁵⁵ Fél évtized elteltével a bánya visszafejlesztéséről értesülünk, annak ellenére, hogy a termelés 20 bányamunkással elérte a 14 964 q-t, értékben a 14 631 koronát. Csillék száma lecsökkent 8 db-ra, vasútvonala a bányában 100, a külszínen 300 méterre. A tulajdonosok között feltűnt Messa András mellett testvére Gyula, és annak felesége is.⁵⁶ A táróban az 1,5 m vastag lignitet pillérfejtéssel fejtették. 1881-1910 között összesen 453 000 q szenet adott a bánya. A barnásszínű, rostos szerkezetű és csekély hamutartalmú lignit hőfejlesztő képessége 3600-3700 kalória között változott. Piaca a környező településeken volt.⁵⁷

2. A Nagykürtösi Borbála Tárnai Kőszénbánya Társulat

A Cseresznyák-dűlőben adományozott 2 kettős bányamértékből álló Barbara védnevű bányatelken az első tárót „Salvator Mundi” név alatt nyitották meg 1859-1860 körül. A táró létesítése Mescha K. András nevéhez fűződik. A közbirtokossági tulajdonban lévő bányát miután bérbe vette, 1881-ig üzemeltette, majd 1902-ig a termelés szünetelt.⁵⁸ A tároból 1860. január 1-től 1880. december 31-ig 189 000 q szenet termeltek. 1881. január 1-től 1902 végéig üzemszünet volt, majd 1903. január 1-től 1910. december 31-ig további 120 000 q szenet termeltek ki belőle. A bánya összes termelése 309 000 q szén volt.

A nagykürtösi bányák 51 év alatt 762 000 q szenet adtak, a széntermelés évi átlaga 14 941 q volt.⁵⁹

A szénterület geológiáját áttekintve megállapíthatjuk, hogy a bányaterületen a széntelep hullámos fekvésű, helyenként 2-3 méter vastagságú volt és futóhomok fedte. A kitermelt szén jobban „megért” lignitnek volt mondható, mint barnaszénnek, bár a statisztikák és dokumentumok inkább ezt a meghatározást használták. Rétegvastagsága elérte az 1,8 métert, térmértéke pedig a 42 magyar holdat. Ennek alapján a bánya szénvagyonát 10 millió bécsi mázsára becsülték, ami kb. 5,6 millió q-nak felel meg. A szenet a gőzgépekhez nem, de közönséges felhasználásra (kovácsműhely, lakás) megfelelő volt, ami miatt a környező településeken szívesen használták. Az 1870-es évek közepén évi eladása elérte a 30 000 bécsi mázsát (16 800 q), ára pedig a bányánál 30 kr., Balassagyarmatra

történő fuvarja 10-14 kr. volt.⁶⁰ A Babarafeld védnevű bányatelken szerepelt az iratokban a Gedeonstollen (Gedeon-táró) 1861-ben. Munkásairól az első adatunk 1863-ból származik, ekkor egy „hutmann” (felvigyázó) irányítása mellett 12 aknász és 18 alkalmi munkás szerepelt. A „Nagykürtöser Compossessorates” tulajdonában lévő bányatelek 4 bányamérték nagyságú volt (180 465 m²). 1865-től szerepelt Mescha K. András meghatalmazottként a bányánál.⁶¹ 1867-től „Bergwerksbezirk direktor” címet használta, amit bányaigazgatónak fordíthatunk.⁶² Ekkor az itt dolgozó 7 bányamunkás 8319 q szenet termelt.⁶³ A tárónak 1869-ben 340 láb (105 m) hosszú fa szállítópályája volt, a fejtésben 14 munkást foglalkoztattak.⁶⁴ Az ismertetett 1870-es bányakapitánysági bányajárás alapján pontos adataink vannak erről a bányáról: a táróban 7 láb (2.2 m) vastag „ásványfaszenet” azaz lignitet tártak fel és fejtettek. A nyári hóanpokban 10, télen 80 munkást foglalkoztattak. Az évi termelés 28 800 mázsza (15 680 q) volt, mivel a nagyobb mennyiségre nem tudtak piacot találni. Így főleg Balassagyarmaton volt ketyei konyhai tüzelőként a szénnek. A nagyobb termelést a fuvarosok hiánya és a mellékutak járhatatlansága szintén gátolta.⁶⁵ 1876-ban már 16 munkásról és 356 méter hosszú fa szállítópályáról van tudomásunk. A későbbiekben a széntermelés fokozottan esett vissza és a források szerint csak annyi embert foglalkoztattak, amennyi a jogfenntartás miatt szükséges 10 q szenet kitermelte. A szénbánya társulatnak Mescha K. András halála után 1888-ban 8 bányamérték nagyságú (361 931 m²) bányatelek tulajdona volt. A társulat elnöki tisztét 1910-ig Bende Sándor töltötte be.⁶⁶ Munkásaik száma 1891-re egy főre apadt.⁶⁷ A századfordulótól 1910-ig a Bányakalauz a bányaterület fokozatos csökkenéséről szól, mert csak 4 bányamértékkel rendelkeztek.⁶⁸ A „Borbála Tárnai Kőszénbánya Társulat” bányájában 1860-1910 között 309 000 q szenet termeltek. Míg 1907-ben a kitermelt mennyiség 19 270 q, 1910-ben 18 000 q, 1914-ben 10 000 q volt.⁶⁹ 1910-ben két tisztviselő: Mihailovics Béla elnök és Bende Lajos pénztáros, valamint 20 munkás adta a bánya létszámát. Technikai felszerelését 12 db csille jelentette.⁷⁰ Az utolsó értékelhető adatunk 1914-ből származik a társulatról, ekkorra a bányatelek lecsökkent egyre. Tulajdonukban volt még 3 munkáslakóház, egy szertár, földalatt 1000 méter, a felszínen 2000 méter szállítópályája és 20 csille. A két munkás évi termelése 10 000 q szén volt.

A nagykürtösi bányatársulat 1910-től Balassagyarmaton, majd 1914-ben Budapestet jelölte meg központjául. Igazgatója ekkor dr. Sebestyén Samu ügyvéd volt. Az első világháború idején itt folyt a terület legjelentékenyebb szénbányászata. A Borbála bányaiüzemet ekkor az „Erdőipar Rt.” üzemeltette.⁷¹

A nagykürtösi szénbánya vállalkozásoknak, bár azok középszerűek voltak a szénvagyon, a szénminőség és a termelési nagyság tekintetében, akadt volna konkurense. A megyei sajtó adta hírről, hogy 1897-ben a vidéken egy új vállalkozás fog megjelenni. A Kassa-Somodi cég mögött Acház Adolf állt társával. A hír nem bizonyult valódinak, a kutatófúrások után az érdekltség visszalépett.⁷²

A közlekedési viszonyok régóta igényelt javítása későn indult meg. A megye É-ÉNY-i mezőgazdaságilag és iparilag használható területei Balassagyarmattal való vasúti összeköttetésének gondolata 1896 után újult erővel vetődött fel. A tervek szerint a vasútvonal Balassagyarmatról kiindulva Kékkő érintésével haladt volna Zólyomba. 1897-ben Lindheim és Társa kapott előmunkálati engedélyt: Balassagyarmat-Szelestye-Erdőmeg-Zsély-Szklabonya-Kisújfalu-Kiskürtös-Nagykürtös-Kékkő irányra. A vasút ipari jelleggel épült volna s főleg a nagykürtösi szén szállítását tűzte ki célul. Egy üveghuta építésének a gondolata is újból felmerült, sőt a tervek Nagykürtösön egy vasfeldolgozó üzemet is meghonosítottak volna, természetesen hozott nyersvasból.⁷³

A pénzügyi garanciát nélkülöző terv lekerült a napirendről. A vasútépítés azonban 1904-ben újból feltűnt Balassagyarmat-Kékkői Vasút néven. Engedélyese a romhányi birtokos Laszkáry Gyula volt, aki a „Kürtösvölgyi HÉV” szervezőjeként vált ismertté. A megye ebben a vasútvonalban nem látott annyi biztosítékot, hogy támogatta volna, sőt maga Balassagyarmat is elzárkózott mindenfajta támogatás megadása elől. 1906-ban a besztercebányai kereskedelmi és iparkamara egy 22,2 km-es vasútervről szerzett tudomást, aminek az előmunkálati engedélyét 1910-ben csak meghosszabbították. Az első világháború kitörése egy időre levette a napirendről a vasutat.⁷⁴

Hiába jelölték ki a vasútvonalat, építették meg a töltést, Nagykürtös 1978-ig nem rendelkezett vasúttal. Igaz 1951-ben a szénbánya miatt Kishalomig kiépítették a vasútvonalat, mely Nógrádszalkánál kapcsolódott az 1896-ban kiépített balassagyarmat-losonci vasútvonalhoz. A szénbányászat 1947 után vált csak a területen nagyüzemi jellegűvé „Dolina Bánya” néven.⁽⁷⁵⁾

JEGYZET

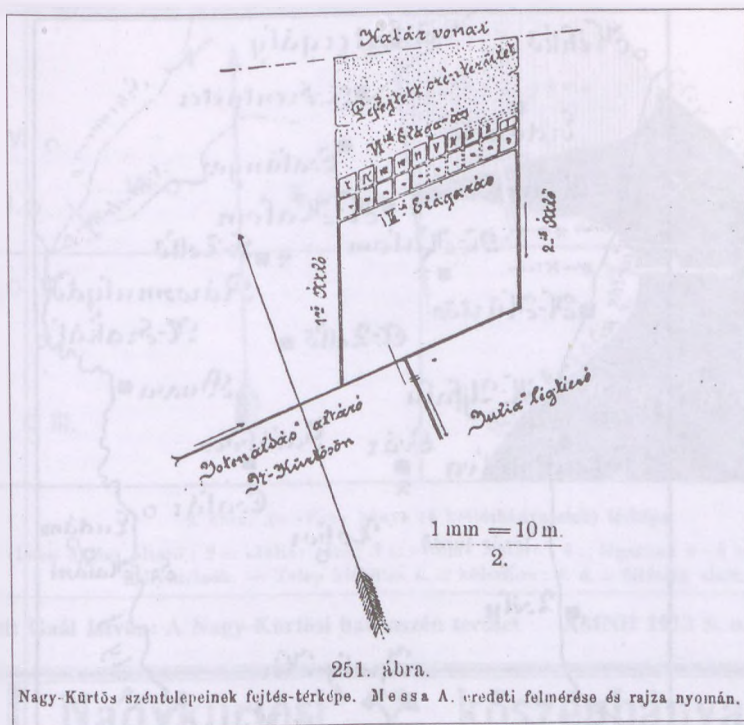
1. Gaál István: A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In: Annales Musei Nationalis Hungarici, 1912. x. 1. o.
Gaál István: Harmadkorú szénnyomok az Osztrovszki-hegység déli lejtőin. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1910. II. 186. o.
Noszky Jenő: A Cserhától északra lévő terület földtani viszonyai. (Jelentés az 1917. évi részletes geológiai felvételtől) In: A m. kir. Földtani Intézet évi jelentései 1917-1919-ről. Bp., 1923. 52. o.
Noszky Jenő: A Magyar Érchegység délekeleti nyúlványainak geológiai viszonyai. 1918. In: A m. kir. Földtani Intézet évi jelentései. Bp. 1923. 89., 92. o.
2. Fényes Elek: Magyarország leírása: Pest, 1847. 200. o.
3. Praznovszky Mihály: A Nógrád megyei nemesség lakóviszonyai a XIX. század első felében. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1981. VIII. 134. o.
4. Nógrád megye története. II. k. Salgótarján. 1971. 46-47. o.
5. Szvircsek Ferenc: A bányászati tevékenység történetének vizsgálata az etesi bányavidéken. In: Museumi Értekező. 1985. III. 19-24. o.
Szvircsek Ferenc: Adatok Nógrád megye 18-19. századi ipartörténetéhez, különös tekintettel a vasgyártásra. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1987. XIII. 78. o.
6. Noszky Jenő: 1918 (1923). im: 89. o.
Noszky Jenő: 1917 (1923). im: 49. o.
Gaál István: 1910. im: 286. o.
Gaál István: 1912. im: 1-19. o.
7. Noszky Jenő: 1918 (1923). im: 91-92., 97-98. o.
8. Papp Károly: A magyar birodalom vasérc és kőszénkészlete. Bp., 1915. 805. o.
Foeterle, F.: Vorlage der geologischen Spezialkarte der Umgebung von Balassagyarmath, Verhandlungen d.k.k.geol. Reichsanstalt. 16. Bd. Jahrgang. 1866. 13. o.
9. Bauer, J.: Das Lignit (Braunkohlen) Vorkommen bei Nagykürtös. In: Montan-Zeitung für Oesterreich-Ungarn und die Balkanländer. Graz. 1896. 159-161. o.
10. Gaál István: Adatok az Osztrovszky-Vepor andezittufáinak mediterrán formációjához. In: Földtani Közlemények. XXXV. Bp., 1905.
11. Gaál István: Az Ipoly jobb partjának harmadkorú képződményei Ipolyság és Balassa-Gyarmat közt. In: Földtani Közlemények. CL. Bp., 1910.
Gaál István: Harmadkorú szénnyomok az Osztrovszki-hegység déli lejtőin. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1910. II. 286. o.
12. Noszky Jenő: A Cserhát északi részének földtani viszonyai. In: A m. kir. Földtani Intézet évi jelentése 1916-ról. I. Bp., 1917. 342. o.
Vitális István: Magyarország szénleőfordulásai. Sopron, 1939. 305. o.
13. Schréter Zoltán: A borsod-hevesi szén és lignittelek bányaföldtani leírása. Bp., 1929. 47. o.
Vitális István: A visszatért felvidék és Kárpátalja szénleőfordulásai. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1940. 2. sz. 23. o.
14. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 285. o.
15. Nógrád vármegye. (Szerk.: Borovszky Samu) Bp., 1911. 68. o.
16. U.o. 87-88. o.
17. U.o. 199. o.
18. Gaál István: 1912. im: 3. o.
19. Papp Károly: 1915. im: 806. o.
20. NML. IV. 492. Ág. v. evangélikus esketési anyakönyv. Nagykürtös.
21. Fényes Elek: 1851. im: 299-300 o.
22. Schleicher Aladár: Adatok a Börzsöny hegység érbányászatának történetéhez. In: A Magyar Tudományos Akadémia műszaki tudományos osztályának közleményei. IX. k. 1-4. sz. Bp., 425-427. o.

- NML. IV. 492. Nagykürtös.
23. Nógrád vármegye: 1911. im: 621. o.
 24. Shvoy Miklós: Nógrád megye leírása. KSH. Könyvtár. 23.298., 496. o.
 25. Statny Ustredny Banski Archív. Banska Stiavnica. Jegyzék a besztercebányai bányakapitányság iratairól.
 26. Kalcinszky Sándor: A magyar korona országainak ásványszenei. Bp., 1901. 180. o.
 27. Shvoy Miklós: im: 496. o.
 28. U.o. 496. o.
Papp Károly: 1915. im: 806-807. o.
Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1876. július 30.
 29. Shvoy Miklós: im: 496. o.
 30. NML. IV. 492. Ág.v.evangelikus szülöttek anyakönyve. Nagykürtös.
 31. NML. VII. 4. III. k. 84., 86. o.
Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1892. 14. o.
 32. NML. Filmtár. 267. d.
 33. NML. Filmtár. 268. d.
 34. Gaál István: 1912. im: 8. o.
 35. NML. Filmtár. 270. d.
 36. Gaál István: 1912. im: 9. o.
 37. NML. Filmtár. 253., 254., 277. d.
Magyarország bányászata a bányakapitányságok 1863-1867. évi jelentései alapján. HSK. 1869. III. f. 34. o.
 38. NML. IV. 264/3. 1869. Nagykürtös.
 39. Statny Ustredny Banski Archív. Banska Stiavnica. Jegyzék: 1869. Mescha András engedélye a csókási kutatásokhoz.
Noszky Jenő: 1917 (1923). im: 49. o.
Gaál István: 1910. im: 286. o.
 40. NML. Filmtár. 238. d.
 41. NML. Filmtár. 238. d.
MTA. Műszaki Osztályának Közleményei. XXV. 1960. 145. o.
 42. Gaál István: 1912. im: 9. o. Hivatkozik Cilniczky J.-Algöver M.: Prospektus zum Bau einer Glasfabrik in Nagy-Kürtös Balassa-Gyarmath. 1876. c. munkájára.
 43. Hantken Miksa: A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp., 1878. 308. o.
 44. Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1876. január 26., augusztus 6.
 45. Nógrádi Lapok. 1873. június 1.
 46. Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1879. augusztus 10., 1880. július 11., július 25.
 47. Nógrád vármegye. 1911. im: 199. o.
 48. Gaál István: 1912. im: 10-12. o.
 49. Nógrád vármegye. 1911. im: 88. o.
Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1886. április 11.
 50. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1888. 13. o.
 51. Nógrád megye története. I. k. 140-141. o.
 52. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1892. 14. o.
 53. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1896. 16. o.
 54. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1900. 17. o.
 55. MAFI. Adattár. C. II. 5. 1901. február 2.
 56. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1905. 41. o.
 57. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1910. 45. o.
Papp Károly: 1915. im: 806. o.
Kalcinszky Sándor: 1901. im: 180. o.
Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1914. 58. o.
 58. Papp Károly: 1915. im: 806. o.

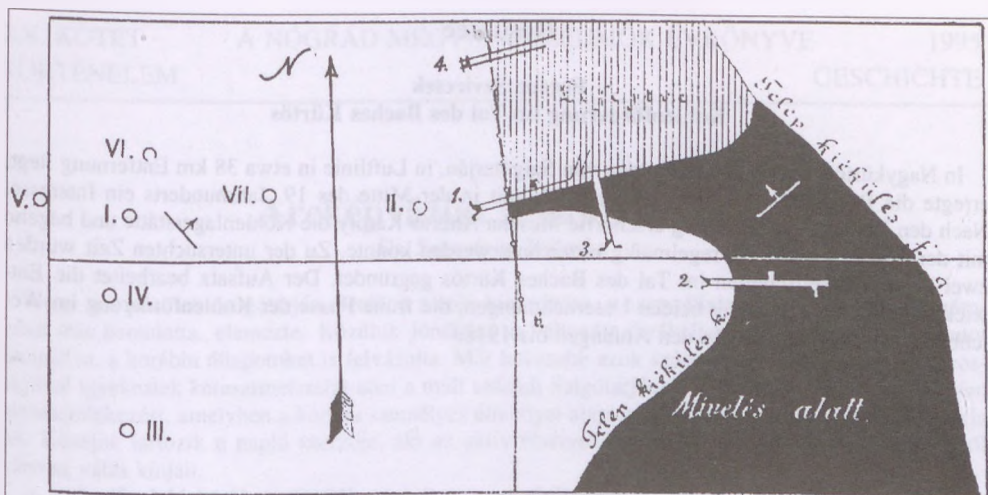
59. Gaál István: 1912. im: 8-9. o.
60. Shvoy Miklós: im: 496. o.
61. NML. Filmtár. 256., 268., 270. d.
62. NML. Filmtár. 253. d.
63. HSK. 1869. III. f. im: 34. o.
64. NML. Filmtár. 277. d.
65. NML. Filmtár. 238. d.
66. NML. Filmtár. 279. d.
67. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1892. 13. o., 1896. 16. o.
Nógrád megye története. I. k. 140-141. o.
68. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1905. 41., 45. o.
69. Papp Károly: 1915. im: 806. o.
70. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1914. 46. o.
71. Déry Károly: Magyar Bányakalauz. 1914. 57. o., 1910. 46. o.
MAFI. Adattár. C. II. 21. Noszky Jenő jelentése 1916. szeptember 24.
72. Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1897. június 6., július 18.
Gaál István: 1912. im. 13. o.
73. Nógrád Honti Ellenzék. 1897. április 15., április 29., május 6.
74. Besztercebányai Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése. 1904. 86. o., 1906. 120. o., 1910. 139 o.
NML. Mkg. jkv. 1716/1895., 767/1905., 394/1909., 88/1912.
NML. Bgy. jkv. 5400/1905., 8261/1906., 8161/1911., 2696/1912.
75. Csáky Károly: Nógrádi tájakon. Madách/Bratislava. 1992. 74-75. o.

Nógrád vármegye 1939

Közli: Litschaver Lajos: Bányamíveléstan ... c. munkájában. Selmecbánya, 1892. 1279. o.

2. ábra. Az „Éva” bánya (4 kettősbányatelek) térképe.

1 = „Isten áldás” altáró; 2 = „Julia” táró; 3 = „Julia” légtárho; 4 = légakna; a-b = vető; I-VII = mélyfúrások. — Telep kiépülés k. = külszínre; f. a. = földszin alatt.

Megjelent: Gaál István: A Nagy-Kürtösi barnaszén terület AMNH 1912 5. o.

Városi raktárak: HUMMER MIHÁLY és STREISINGER
MÓR urak kereskedéseiben B-Gyarmaton.

Nagykürtösi kőszénbánya,

Ajánlja a t. cz. közönségnek, gazdálkodóknak, különösen csépléshez, valamint gőzmalmosoknak, tégláégetőknek és egyéb iparvállalatoknak

háztartás- és kazánfűtéshez

kiválóan alkalmas és évek óta elismert

darabos-, koczka- és akna-szenét

kívánatra vidékre, mint minden vasuti állomásra szállítva és legjutányosabb árak mellett.

Megrendelések:

NAGY-KÜRTÖSRE (Nógrád vm.) intézendők
és azok gyorsan fogatosítottatnak.

Messa András, kőszénbánya-tulajdonos.

Főraktár: „Istenáldás” altáron.

HEFFTER RICHÁRD úr vaskereskedésében
Ipolyságon.

Resümee

Ferenc Szvircsek Kohlenförderung im Tal des Baches Kürtös

In Nagykürtös, das Richtung Norden von Salgótarján, in Luftlinie in etwa 38 km Entfernung liegt, erregte die Braunkohle, genauer gesagt der Lignit in der Mitte des 19. Jahrhunderts ein Interesse. Nach den Versuchen am Anfang erschürfte Mescha András Károly die Kohlenlagerstätte und begann mit der Förderung, die als regelmäßig bezeichnet werden konnte. Zu der untersuchten Zeit wurden zwei Bergbaugesellschaften im Tal des Baches Kürtös gegründet. Der Aufsatz bearbeitet die Entwicklungsgeschichten dieser beiden Unternehmungen, die frühe Phase der Kohlenförderung im Weichbilde von Nagykürtös von den Anfängen bis 1918.

Arcképvázlat a naplóíróról

Cs. Sebestyén Kálmán

Hogy mit jelentett Salgótarján életében a szén kiaknázása, a nagyvállalatok megtelepedése, szám-talan írás bemutatta, elemezte. Közülük jónéhány a változást érzékeltetendő, egy-egy szempontot kiragadva, a korábbi állapotokat is felvázolta. Már kevesebb azok száma, akik a szemtanú bizonyos-ságával igyekeztek keresztmetszetet adni a múlt századi Salgótarjánról. S elvétve találunk csak olyan visszaemlékezést, amelyben a kortárs személyes élményei alapján a változás-fejlődés folyamatát tárja fel. Közéjük tartozik e napló szerzője, aki az aktív résztvevő szemszögéből ábrázolja a községből várossá válás kínjait.

A századforduló körül az itt élők szemében nem elsősorban a „magyar Manchester”-ként élt a község, hanem szerintük „leginkább hasonlított Velenczéhez, mely a lagunás tengerbe épült. Salgótar-ján is, csak hogy - sártengerbe”. A hírlapíró ehhez még hozzáfűzi: „Igen erős fantáziájú embernek kellene lennie annak, aki elhinné, vagy másokkal el tudná hitetni, hogy Salgó-Tarján szép rendes és tiszta nagyközség. Mert az egészből csak egy igaz, tudniillik az, hogy Salgótarján nagyközség, de a többi nem igaz.”¹ Ezen az állapoton akart változtatni az 1885-ben megalakult Salgótarjáni Polgári Kör. Aktivitása a település növekedésével egyenes arányban nőtt. A századfordulón kapcsolódott be tevékenységébe Tóth Gyula. Eredetileg nem salgótarjáni volt, hanem Karancsságon született 1869. április 23-án. A négy gimnázium elvégzése után visszatért Salgótarjánba és fűszerüzletet nyitott. 1905-ben a képviselőtestület tagjává választották a II. kerületben. Ez a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. acélgár-telepét jelentette. Az ott adózó 569 választó 6 éves ciklusra még Csák Ödönnek és Liptay B. Jenőnek adott mandátumot.² Ekkor már a község politikai életének ismert személyisége Tóth Gyula. 1947-ben írt levelében így foglalja össze szerepét: „Régebben, mint a 48-as független-ségi párt helybeli elnöke s az általános titkos választói jogért vívott harc vezetője, majd az un. nemzeti ellenállás itteni irányítója működtem.”³ A túlzás - ami az utóbbi kijelentést illeti - ellenére vitathatatlan, hogy jelentős szerepe volt 1905-ben. Ő üdvözölte január 20-án a Losoncra utazó Kos-suth Ferencet a salgótarjáni függetlenségek nevében és csatlakozott is kíséretéhez.⁴ S az is vitatha-tatlan, hogy az országos politikai élet viharainak helyi lecsapódásaként a község irányításába szerepet játszó is két táborra szakadtak. Egyik csoport a befolyásos, szabadelvű Szilárdy Ödön körül csoportosult, míg a másik az inkább függetlenségi nézeteket valló Polgári Körbe tömörült. Ez az ellentét Tóth Gyula későbbi személyes sorsára is kihatott.

Az országos politikai csatározások csendesülésével Salgótarjánban a hangsúly újra a község fej-lesztése körüli vitákra helyeződött. A Polgári Körön belül - mely 1906-ban megújította alapszabályát és tevékenységi körét konkrétabban is meghatározta - tervek fogalmazódtak meg, melyek termé-szetesen kiváltották az ellenérdekeltek támadását. Az egyesület hivatalos közlönye, a Salgótarján és Vidéke ezzel kapcsolatban vezércikkben tisztázta álláspontját: „Útbaigazításul azoknak kik vagy rossz információ, vagy az ellenünk szőtt intrika folytán a Polgári Kör működése és intenciója felől hamis véleményen vannak, programunkat egyetlen szóval kifejezni: Polgári összetartás!... Összeto-borozni a polgárokat, hogy saját jól felfogott érdekükben megmozdítsanak minden követ, ami a község gazdasági és kulturális fejlődésének útjában áll és hogy elhárítva az akadályokat bevezessen bennünket abba az állapotba, mely községünket nagyon is kérdőjeles jövője felől némiképpen is megnyugtathatja a szkeptikus lelkeket... Megállapított tervszerűség és a fokozatos fejlődés, a jól be-állított egymásután és többféle célszerűség szemelőtt tartása irányít bennünket ebben az akcióban. Célnk se az, hogy községünk azonnal város legyen. Csupán a talajt akarjuk előkészíteni erre.”⁵ Utat talált ez a községi képviselőtestülethez is, olyannyira, hogy 1908-ban bizottságot alakítottak a

szükséges lépések megtételére. A tervek valóra válásának reményét fokozta, hogy 1909 januárjában a „polgárság képviselőjét” választották meg községi bírónak. A Salgótarján és Vidéke „Új kor-szak”-nak minősíti ez eredményt, s kommentárjában megjegyzi: „Újonnan választott községi előljá-róságunk és elsősorban új bíránk Tóth Gyula, azt lehet mondani predesztinálva van az itteni bírói székre. Önálló, vagyonilag független és a község javát szíven viselő férfi, aki semmiféle kegyekért a község érdekeit fel nem áldozza.”

Az öröm és bizakodás nem volt osztatlan. Olyan hangok is hallatszottak, hogy az új bírót a „vasgár vezetősége” munkásainak kirendelésével segítette erre a posztra.⁶ Ennek ellenére rövid ideig úgy nézett ki, hogy az elképzeléseknek gyakorlati eredménye is lesz. Befejeződött az elemi iskolák államosítása, rendeződött a polgári iskola elhelyezése, új erőre kapott a Főtéri vasúti megálló létesítésének gondolata, tervek születtek a Pécskő patak és az Iskola utca szabályozására, valamint a vásártér rendezésére stb. 1910. április 25-én azonban Tóth Gyula bejelentette a főszolgabírónak, hogy állásáról lemond. Döntésének hátterében látszólag különböző, mégis egymást erősítő két dolog volt. Alapvetően az országos politikai változásokkal párhuzamosan a vármegyében és helyi szinten is felélénkült az egykori szabadelvűek tevékenysége. Természetes, hogy nem jó szemmel nézték a község élén álló függetlenségi pártállású bírót, aki bevallottan is a polgárság érdekében tevékenyke-dett. A támadást azonban más fronton, egy telekügy kapcsán indították meg. Azt vetették a szemére, hogy a vásártér melletti kertjét úgy kerítette be, hogy a községi közterületből 60-80 négyszögölt elvett. A vitában Tóth Gyula arra hivatkozott, hogy „a bekerítés a katasteri térképnek megfelelő, azonban a telekkönyvi térképpel nem egyezik”, ugyanakkor kijelentette, „hogya a község beigazol-ja e területre vonatkozó tulajdonjogát, minden további eljárás nélkül hajlandó azt a községnek visszabocsájtani”. Politikai indíttatású mellékízt erősíti az ügynek, hogy 1915 közepén újra a képviselőtestület elé került új kerítés készítése kapcsán. A vádak és védekezés az 1910-es for-gatókönyvet követték. A képviselőtestület határozata végül úgy szólt, hogy az előljá-róság „bíró-ság előtt is védje meg a község érdekeit”. A pernek azonban nincs nyoma.⁷ (1924-ben ezen a területen épült fel a bányakapitányság.) A lemondás bejelentésére a képviselőtestület nevében Dr. Pollacsek Ármin válaszolt: „érthetetlennek tartja a lemondást, mivel Tóth Gyula úgy a pol-gárság, mint a képviselőtestület osztatlan bizalmát és rokonszenvét bírja, s ilyen körülmények között akkor a midőn épen az általa felszínre dobott s a megvalósulás stádiuma felé közeledő nagy fontosságú kérdések vannak napirenden, a bírói szék elhagyását nem csak szerencsétlen-nek, de egyenesen károsnak tartja a községre nézve. Ezért indítványozza: kérje fel a közgyűlés Tóth Gyulát lemondásának visszavonására”. Ekkor még a képviselőtestületnek sikerült meg-⁸ győzni, hogy helyén maradjon, két hónap múlva azonban már nem állt újra kötélnek és végle-gesítette elhatározását. A képviselőtestület ezt tudomásul vette, de Balhauser István javaslatára úgy döntött, hogy „Tóth Gyula bírónak rövid másfél évi működése alatt tanúsított közszolgálati érdemei elismertessenek s azok jegyzőkönyvileg megörökíttessenek”.

Bár a község vezetéséből kikerült, de szerepe nem csökkent a közéletben. A Polgári Kör elnöke-ként tovább folytatta tevékenységét annak feloszlataáig. 1912-től újra beválasztják a képviselőtestü-letbe, ugyanakkor más terep is nyílik számára a Salgótarján és Vidéke felelős szerkesztői posztjának átvételével. Nem sokkal később egy támadásra válaszolva megjegyzi: „tisztességes ember vagyok és elvem az, hogy a nem tisztességes embereket minden téren üldözzem és épen ezért lettem kereskedő létemre lapszerkesztő, hogy a gyomot annál jobban és gyökerestül irthassam”.⁹ Ez a törekvés hatá-rozza meg a lap szellemiségét mindvégig. A lap utolsó ismert száma 1914. július 30-án jelent meg, azonban egy közleményében arról értesülhetünk, hogy a „kiadó f. évi október hó 1-től a Főutcán, a községháza mellett levő Tóth-féle házban az emeleti lakás”-ba költözik. A felelős szerkesztő „Ör-szem” aláírással többször beszámol a képviselőtestületi ülésekről, melyek aktív résztvevője. Több bizottságnak tagja, 1914 decemberében pedig az állami elemi iskola gondnokságába is beválasztják. A már fentebb említett 1915 közepi támadást azzal idézte föl, hogy a községi tisztviselők drágasági pótlékának megkérdőjelezése mellett az új szabályrendeletet is visszautasította. A község irányítását és az előljá-róság tevékenységét meghatározó előírásokat szerinte a városi szint felé kell közelíteni, s nem az adott helyzetet konzerválni. Az elutasításnak részben alapot adott az, hogy az adott változa-tott nem hagyta jóvá a vármegyei Törvényhatósági Bizottság, részben pedig az az erkölcsi tőke, hogy

az új képviselőtestületbe választással és virilis jogon is bekerült. Az 1915. január 19-i képviselőtestületi ülésen ez utóbbi mandátumáról mondott le.¹⁰

A következő két év eseményeiről egy 1921-ben kiállított községi bizonyítványból értesülünk, amely szűkszavúan annyit közöl, hogy „1916 év április hótól 1918 év április hóig katonai szolgálatot teljesített”.¹¹ Mivel ekkor 47 éves volt, minden bizonnyal póttartalékosai szolgálatra hívták be. Azonban 1918. február 3-án, távollétében, a képviselőtestület közfelkiáltással újból községi bírónak választotta. A nehéz időszak ellenére a község fejlesztésének korábban elvetett kérdései kerültek középpontba. Kezdeményezésére elkészítették a beszercebányai kultúrmérnöki hivatallal a Pécskő patak rendezési tervét, megoldást keresett a képviselőtestület a köztisztasági állapotok megjavítására, stb. Ezen munkálkodásokba robbant be az őszirózsás forradalom. November 2-án a községi bíró a következő szavakat intézte a képviselőtestülethez: „Nagy idöket élünk, olyan idöket, amikor az órák éveket söt évtizedeket jelentenek. Olyan idöket, amidön országhatárok váltakoznak máról-holnapra. A szabadság szele vonul végig egész Európán. Csehország, a Délsláv államok kimondták függetlenségüket és a magyar nemzet is bár későn, de még mindig nem elkéssetten állást foglalt függetlenfésé mellett. Megalakult az ország fővárosában a Magyar Nemzeti Tanács, Népkormány nevezetett ki, olyan Népkormány, akinek működése iránt az egész ország bizalommal viseltetik, miért is ezen körülmények között az előjáróság is foglalkozott azzal az eszmével, hogy a képviselőtestületet összehívja azon célból, hogy az eseményeket annak tagjaival megbeszélje, továbbá, hogy a jövőre vonatkozólag állást foglaljunk.”¹² A helyi Nemzeti Tanács másnap alakult meg, s az előjáróság változatlanul tovább vitte az ügyeket. Tóth Gyula a Tanácsköztársaság idején is megmaradt posztján, bár ugyanúgy mint a Nemzeti Tanács működése alatt, most a direktórium létrejötte után sem volt a korábbihoz mérhető jogköre. Hivatala 1919 márciustól a városrendezési ügyosztály elnevezést kapta.

A Tanácsköztársaság bukása után a képviselőtestület szeptember 5-én ült össze először. Ekkor született meg a határozat, hogy visszaállítják a bírói tisztséget és augusztus 1-től a rendes bírói fizetést folyósítják. Tóth Gyula azonban augusztus 21-től vizsgálati fogságban volt, a képviselőtestületi ülések jegyzőkönyvében is „távol” beírás található neve mellett. Szeptember 30-án döntött arról a község vezetése, hogy engedélyez számára 8 heti szabadságot, mert „kérelmét hatósági orvosi bizonyítvánnyal igazolja”.¹³ A „szabadság” azonban jóval meghaladta az engedélyezett mértéket. Október 30-án a főszolgabíró „Salgótarján nagyközség több polgárának jegyzőkönyvi panasza” alapján „a proletár diktatúra idején elkövetett hivatali visszaélés és mulasztás miatt” felfüggesztette bírói állásából és fegyelmi büntetésre az alispánhoz utalta át ügyét. A 3995/919. számú határozat négy pontba foglalta a vádakát: „1.) Foglalkozásukhoz nem tartozó közmunkára rendelte ki a proletárdiktatúra alatt a kéjnökkel együtt több érdemes salgótarjáni polgár leányát, valamint számos polgárt. 2.) Házikezelésbe vette a köztisztasági vállalatot s ezzel a községnek tetemes kárt okozott. 3.) A kommunizmus életbeléptetésével magasabb fizetéssel egybekapcsolt állást vállalt és ezen letetését fel is vette. 4.) Kommunista magatartása miatt a balassagyarmati államügyészség rendelkezése letartóztatásba helyeztetett és jelenleg is az államügyészség fogházában van.”¹⁴ Ezek közül a második az, amely nem politikai indíttatású és bizonyítható - lehetett volna. De nem lehetett, mivel a községi képviselőtestület 1918-ban háromszor (június 21., november 20., december 21.) foglalkozott a köztisztaság kérdésével. Mindannyiszor megerősítették az először hozott véghatározatot, mely szerint a képviselőtestület „utasítja az előjáróságot, hogy 1919. évtől a köztisztaság megoldását házi kezelésbe vegye (ne adja ki vállalkozásba, hanem a község saját erejéből oldja meg. - S.K.) s erre már most rendelkezjen be”.¹⁵ Így szociáldemokrata párttagsága és a Tanácsköztársaság alatt viselt megbízatása alapján igen képlekeny váddal - izgatás - tartották fogva. A törvényszék nem is hozott ítéletet ügyében, hanem 1920. február 4-én elrendelte szabadon bocsátását.¹⁶

A két világháború között visszavonult a politikai élettől, de nem a közéletből. Erről tanúskodik Förster Kálmán, Salgótarján első polgármesterének visszaemlékezése is: „A várossá alakulást megelőző időben a község bírói székében Tóth Gyula és Hricsovsky András váltották fel egymást. Mindketten szeretettel ragaszkodtak a gondjaikra bízott községükhöz. Tóth Gyula a városi szervezetben is mindvégig élénk és értékes tevékenységet fejtett ki.”¹⁷ Ennek egyik területe az építési bizottság volt. A város épülésével, fejlesztésével kapcsolatos régebbi elképzelései újra megvalósulással kecsegtették. Aktívan részt vett az általános rendezési terv előkészítésében, majd az egyes épületek

tervpályázatának tárgyalásában. Többek között az Ipartestület Székházának, illetve a városháza bővítésének ellenőrzésében, a Pécskő patak lefedésének és a csatornázásnak a megszervezésében. A temető problémájának megoldására Förster Kálmántól támogatva „a Luby féle birtoknak azt a völgykatlanát hozta javaslatba, mely a városon kívül a Karancsalja felé vezető út jobb oldalán fekszik és amphiteatrumszerűen volna kiképezhető. A szőbajótt terület terméketlen legelő s aránylag olcsón lett volna megszerezhető, illetve kisajátítható”.¹⁸ Bár ez nem valósult meg, két másik terv azonban igen. Egyik a salgói menedékház. A város és a Magyarországi Kárpát Egyesület Salgótarjáni Osztálya - melynek dísztagja volt Tóth Gyula - összefogásával 1935-ben elkészült ház építésénél többször éjszákára is ott maradt. A másik ilyen mű a kálvária. 1943. június 5-én P. Réz Marian ferences házfőnök avatási beszédében kiemelte: „Hirdesse e város polgármesterének minden szépért és nemesért lelkesedni tudó munkaenergiáját, Tóth Gyula templomgondnok öregségében is fiatalos munkakedvét, alkonyuló életének legszebb hattyúdalát.” Mondhatta ezt, hisz ő és Traum Péter esperes-plébános vetette föl a gondolatot Förster Kálmánnak, s segítségével szervezték meg az építkezést.¹⁹

Közeleti működésének másik területe a Salgótarjáni Önkéntes Tűzoltóegyesület támogatása. Előrehaladott kora ellenére lelkesen elkísérte a versenyen résztvevő csapatot sok helyre. 1932-ben például a győri utat autóbuszozta végig intézőként. Az útról beszámoló verses krónika többször említi is nevét, mint a programok szervezőjét és lelkes szurkolót. Az ötvenéves fennállást ünneplő díszközgyűlésen Tóth Gyula az egyesület „elhunyt nagy vezetőiről és lelkes tagjairól emlékezett meg meghatározó szavakkal”.²⁰

A politikai szerepvállalásra még egyszer lehetősége nyílt, „Felszabadulás előtt néhány nappal felkeresett engem a munkásság megbízottja és felkért, hogy az orosz hadsereg bevonulása után vállalam el a polgármesteri állást - írja a már fentebb is idézett 1947-es levelében. - Egészségi állapotom és magas koromra való hivatkozással elhárítottam magamtól a megtisztelő bizalmat, de megígértem, hogy az ügyek intézésében legjobb tehetségem szerint részt veszek, amit mint a Nemzeti Bizottság tagja meg is teszek”.²¹ Utolsó jelentős közeleti szereplése 1948-ban volt, mikor a népszámlálás egyik helyi felülvizsgáló biztosának feladatkorét látta el.

Alig egy hónappal 83. születésnapja előtt, 1952. április 1-én hunyt el Salgótarjában.

JEGYZET

1. Salgótarjáni Lapok 1903. január 11., április 19.
2. Nógrád Megyei Levéltár (továbbiakban: NML) V. 171. a. 49. - Salgótarján nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyve (továbbiakban: St. kt. jkv.) 1908.
3. NML. XVII. 407/2. doboz
4. Salgótarjáni Lapok 1905. január 22.
5. Salgótarján és Vidéke 1908. augusztus 5.
6. Salgótarján és Vidéke 1909. január 6.
7. NML V. 171. a. 51. St. kt. jkv. 187/1910. sz., V. 171. a. 56. St. kt. jkv. 57/1915. sz.
8. U.o. 78/1910. sz., 185/1910. sz.
9. Salgótarján és Vidéke 1913. júl. 12.
10. NML. V. 171. a. 55. St. kt. jkv. 51/1914. sz., V. 171. a. 56. St. kt. jkv. 2/1915. sz.
11. NML. V. 171. c. 8. doboz
12. NML. V. 171. a. 59. St. kt. jkv. 150/1918. sz.
13. NML. V. 171. a. 60. St. kt. jkv. 11/1919. sz., 63/1919. sz.
14. NML. XVI. 3. 1159. sz.
15. NML. V. 171. a. 59. St. kt. jkv. 75/1918. sz.
16. NML. VII. 102. 77. 734/1919. törzskönyvi szám.
17. Förster Kálmán: Visszaemlékezéseim életem történetére - Nógrádi Történeti Múzeum Adattár 1933-69. 182. o.
18. U.o. 205. o.

19. U.o. 508. o., A Munka 1943. jún. 11.
20. A Munka 1935. jún. 29.
21. NML. XVII. 407/2. doboz

Angelo Rotta pápai nuncius látogatása Salgótarjánban 1940. VI. 30.
Korompay Lajos bányaig. és Tóth Gyula az üdvözlők között.
Varsányi Sándor felvétele

Resümee

Kálmán Cs. Sebestyén:
Porträtplan von einem Tagebuchschreiber
(Tóth Gyula: Mein Tagebuch und vergangene Geschichten)

Eine interessante Persönlichkeit des XX. Jahrhunderts war Tóth Gyula in Salgótarján. Der zum öffentlichen Leben geöffnete Kaufman wurde auch zweimal zum Gemeinderichter gewählt. Zu beiden Malen war er aus politischen Gründen von seinem Amt zurückgetreten. Das brachte ihn aber davon nicht ab, auch der Entwicklung des zur Stadt werdenden Salgótarjáns mit seinen Ideen, mit seiner Beharrlichkeit und mit seinen Erfahrungen beizutragen.

In seinen Zurückerinnerungen skizziert er die Veränderungen von fünfzig Jahren vor 1920, manchmal den Hintergrund dieser Veränderungen. Aus seinem Tagebuch bekommen wir ein Bild von der Periode Salgótarjáns, als die widerspruchsvolle Entwicklung der kleinen Gemeinde die Bedingungen des Stadtwerdens zustande brachte.

Tóth Gyula: Naplóm és elmúlt történeteim

(Kezdttem pedig írni: 1922. február 26-án.)¹

'Istenben boldogult Édesapám, aki a közeli Karancsságon gazdálkodott, németül és tótul is jól beszélt; ennek a nyelvismeretének köszönhettem, hogy az abban az időben nagy számban Salgótarjánba bevándorolt idegen, főként német és tótajkú bánya és gyári alkalmazottakkal élénk üzleti összeköttetésbe jutott. A kereseti viszonyok a vasgyár (akkor még így hívták az acélgyárat) építése és üzembehelyezése idején rendkívül jók voltak és a mezőgazdasági termékek jó áron keltek el. Különösen jól fizettek az ízletes karancssági borért, amelyből rengeteget fogyasztottak, úgy hogy szülőfalum egész bortermelését ők itták meg. Ezt az üzletet szövetkezeti alapon Édesapám bonyolította le. Ő vette fel a rendelést s ő szállította rendeltetési helyére a kívánt mennyiséget s a borért járó összeget Ő hozta haza s osztotta fel a termelők közt. Az ilyen kifizetések alkalmával nagyon sokat beszéltek az emberek Salgótarjánról, annak gyors fejlődéséről, nagy pénzforgalmáról stb. Különösen érdekelt engem az óriási gépekről, az égis erő kéményekről meg a gőzkocsiról való beszélgetés. Nagyon kis legény voltam még akkor mindössze hat éves, de már is nagy gondot okozott nekem ez a Tarján. Százfélékép is elképzeltem magam előtt és még álomban is láttam az óriáskerekű gépeket, sőt a felhőkarcoló kéményeket is. Ez még csak ment valahogy, mert nálunk is volt magaskéményű és nagykerékű gőzmalom. De azzal a nyavalyás gőzkocsival sehogysem voltam tisztába. Gőzkocsi? vasút? hm. hm. Milyen is lehet az!? Egyszer aztán kiválasztottam a sok ember közül egyet, aki a legértelmesebbnek látszott és megkérdeztem, hogy milyen is hát az a gőzkocsi? Hát a gőzkocsi - azt mondja - teljesen vasból van, magától megy..., ló sem kell hozzá, aztán hogy el ne merüljön a sárban vas-úton jár. Sajnos még ennek a kimerítő magyarázatnak ellenére sem értettem meg a dolgot, de szörnyen kíváncsi voltam reá, miért is addig rimáncodtam Édesapámnak míg megígérte, hogy legközelebbi útjára magával visz Salgótarjánba. Néhány nap múlva kimondhatatlan örömömre el is indulunk. Az úton alig bírtak velem mert egyre előre figyelve fel-felálltam a kocsiban, hogy nem látni-e még Tarjánt vagy a gőzkocsit. Szerencsém volt, mert amikor Pálfalvához értünk, éppen előttünk bocsátották le a vasúti sorompót. Budapest felől jött a vonat, elől a puffogva füstölő gőzkocsi, utána egy egész sor kerekekre szerelt ház, amelyeknek ablakaiból emberek integettek felénk. Én a meghatottságtól szóhoz sem jutottam, csak bámultam a már messzehaladó szörny után s mikor a sorompót felvonták, a pályatesten keresztülhaladva megláttam a vas-utat is, melyen a vonat végighaladt, - sehogysem értettem meg, hogy mi lehet az oka, hogy az a nagy gőzkocsi, ezen a keskeny vasúton úgy el tud menni, hogy nem csúszik le a kereke jobbra vagy balra.

Pálfalvát elhagyva merengésemből azzal ébresztettek fel, hogy most következnek **Salgótarján**.

1875-ben hat éves koromban pillantottam meg ezt a várost, amelyben később jobban-rosszban egy életet éltem le. A mai városnak akkor még nagy részben csak a helye volt meg, azóta nemcsak az üres területekre kerültek új épületek, hanem az akkor meglévő házikók helyére is nagyrészen újak épültek. Az első épület, amelyet megláttam a „Badacsony” kocsma volt s vele szemben az út másik oldalán a hozzátartozó kocsiállás. A Badacsony ma is fennáll, de az állást azóta lakásokká alakították át. A Badacsonynál elágazó, az akkor még csak földszintes vasúti állomáshoz vezető út másik sarkán már akkor is fennállt az az alacsony sárga L alakú épület, amely ma is ott van, tehát a mai házcsoporthoz akkor csak ez a három épület volt meg.

A Badacsonytól kezdve egészen a Szilárdy majorig az út mindkét oldalán szántóföldek területek el, csupán a mai Kohn Lipót féle ház helyén volt egy hármaskereszt. Feljebbhaladva az út jobboldalán a róm. kathy. templomig, majdnem a mai alakjában terült el a Szilárdy féle major, csak annyi különbséggel, hogy a mai polgári iskolával szemben álló előkertes ház ki volt hasítva a Szilárdy féle területből. Ez a ház akkor Rubint gyógyszerész tulajdona volt s itt volt a Rubint majd a Rákos féle első gyógyszerház, melyet később 1890 körül helyeztek át az akkor újonnan épült Rákos féle házba. A régi Szilárdy kúriának ma már csak a helye van meg. Nem is volt az kúria, csak annak csúfolták, egyébként primitív kis épület volt, s a Jankovichok idejében csak az ispán lakott benne. Az utóbbi időben már összeomlással fenyegetett s jelenlegi tulajdonosa Szilárdy István lebontatta, de helyére nem épített másikat, hanem a major déli részén lévő gazdasági épület alsó végét alakíttatta át lakássá.

Ez az épület egyébként arról nevezetes, hogy 50 évvel ezelőtt üveghutának építették, de mint ilyen, nem prosperált s csak rövid ideig volt üzemben, azután raktár, istálló, s végül úri lakás lett belőle.

A Szilárdy féle majossal szemben az út másik oldalán a mai Goldner féle fakereskedéstől kezdve egy kőfallal körül kerített nagy kert húzódott fel egészen az ősrégi Jankovich féle kastélyig, amelyben már akkor is a Salgótarjáni Takarékpénztár volt elhelyezve. Ma ez az épület mélyen az út szintje alatt áll, de akkor az útról majdnem lejtő nélkül jártak be az udvarra; az út szintje a maihoz képest oly alacsony volt, hogy teherrel a szekerek nem is tudtak a kath. parochia felé kikapaszkodni, hanem a közlekedés a Régi posta (akkor Zsidó) uccán történt. Ennek az uccának az elágazásánál a mai dr. Bellák féle ház helyén egy kis földszintes épület állt, abban volt a posta, melynek forgalmát akkor Vattay bátyánk és egy levélhordó bonyolította le. Ezen épület után a Zsidó-uccán tovább haladva, a posta után következett a régi zsidótemplom, melynek helyén ma a rituális kóser mézsárszék áll, a másik oldalon a mai dr. Winter féle háztól egészen a mai Rauchverger féle szappangyárig egy - valószínűleg a bizonytalan közbiztonsági állapotok miatt - az ucca felé - ablaktalan ház állt. Ebben az épületben volt elhelyezve az első salgótarjáni Kaszinó is, melyet később a Bányatelepre helyezték át s ott ma is fennáll. Az ucca alakja a régi, csak az ócska kis házak helyén állnak azóta újak és az új Zsidótemplom, mely az imént említett kaszinó épület helyén 1902-ben épült. Visszatérve a fő uccára a kath. templom ugyanazon a helyen már akkor is fennállt, de befogadó képessége összehasonlíthatatlanul kisebb volt a mainál. Azóta kétszer is bővítették, külső alakja is megváltozott. Elője új, magas és két kisebb torony épült, a régi templomhoz tágas keresztalakú hajó és szentély épült; majd később a szentély mellett kétoldalt tágas sekrestye, illetve choris létesült, mely alkalommal a templom előtti Szt. János szobor környéke is rendeztetett. A parochia akkor még földszintes volt, a mai emeletes ház a templom első átalakítása idején épült. A mai Wolly féle ház helyén köröskörül szabadtéren állt a róm. kath. népiskola. A Kis-ucca másik sarkán pedig a mai Kovács féle vaskereskedés helyén a róm. kath. kántortanító lakása, melyben Gazdy akkori kath. kántor lakott s az egyházi teendők mellett egy segéderővel ő tanította a salgótarjáni nebulókat is a betűvetés mesteriségére. Innen az iskola 1900 körül került át az Iskola-uccai új épületbe. A Salgótarjáni Takarékpénztár sarképületének helyén üres telek volt s a partnérküli Pécskő-pataknak árterületül szolgált, mert nemcsak a telek maga, hanem az előtte elvonuló út is egy szín(t)ben volt a patak medrével. A Kis-ucca és a kántorlak között majdnem vízszintesen fordultak be a fő-uccára s onnét a kath. templom felé erős kapaszkodón a város belterülete felé pedig vízszintesen közlekedtek a Pécskő patakon át a szekerek. A patak felett volt ugyan egy híd, de az oly alacsony és primitív volt, hogy a legkisebb vízáradás is elsöpörte s néha hosszabb ideig csak a medren át gázoltak a szekerek. Akinek pedig a Pécskő uccában volt dolga, egyszerűen végighajtott a patak mederben (mint ma is a felső szakaszon). Az első maradandóbb jellegű híd 1880-ban épült, amikor a Pécskő-patak medre is pilóta és deszkából készült partfogalatot kapott.

A mai Erzsébet-tér helyén volt a „kis piac”, melyen három: a Weisz, Kivovics és a Dankóné féle kofasátor bonyolította le a piaci forgalmat. Az első emeletes épület a Polacsek (mai Hoffmann) féle ház volt, de a Fő-uccán álltak már a mai formájukban a Simon (ma Rokoz), a Seidner (ma Wetzler) a Korsós (ma Hoffmann), a Groszberger (ma Sonnenschein), az Okolicsányi (ma Glattstein), végül a Weinberger (ma Jancsovics) féle házak. A többi fő-uccai épületek azóta nemcsak gazdát, de formá is cseréltek. A Fő-ucca jobb (városházi) oldala nagyjából ki volt már akkor építve a kath. templomtól a Zagyvai-rakodóig, de csodálatosképpen az őslakosság szorosan a hegylábához építette házait, úgy hogy az út és a lakások között 10-20 méteres előkert vagy udvar maradt. Az újonnan épült házak: ellenben az uccához sfmultak, ennél fogva úgy nézett ki ez az oldala, mint a hiányos fogsor, mindaddig, míg az uccai front teljesen ki nem épült. A másik oldal a kis piactól kezdve a Böhm (ma Deutsch) féle házig aránylag szebben, zárt sorban s a mai vonalában épült, de természetesen kevés kivétellel azóta újból építettek. A Böhm (ma Deutsch) féle háztól az acélgyárhoz vezető vasút átjárójáig üres terület volt, csak a Kádár féle ház helyén állt a csak most lebontott Nagy-kocsmá, mellyel szemben az ucca másik oldalán a Benyus (ma Szabó) féle telektől a Menház uccáig terjedő szabad tér közepén állt a Nagy-kocsmához tartozó állás, melyben az átvonuló szekerek nyertek szállást. Szilárd kőépület volt ez, a két végén tágas, zárható kapukkal, úgyhogy éjjel is biztos menedéket nyújtott az utasoknak. Vásár alkalmával 15-20 áruval megrakott szekér fért el benne; a vásárra utazó

iparosok szekereikkel, lovaikkal és áruikkal együtt itt töltötték az éjszakát. Ezt az épületet 1880-ban megvette Schleicher Emil pékmester, megfelelően átalakítva lakást, pékműhelyt, fűszerüzletet rendezett ott be, ma Klein Károly tulajdona.

Az acélgyári iparvágánytól felfelé az első acélgyári épületig vagyis a mai Porázik féle lakásig, illetve az acélgyári iskoláig úgyszintén a Somoskőújfalú felé vezető út mindkét oldalán szántóföldek terültek el. Az első épület ezen a területen az evangélikus templom és paplak volt, melyet néhai Weisenbacher kereskedő kezdeményezésére 1880 körül építettek.

A község eredetileg két részből állt, az egyik az eddig leírt rész, melyből a Cigány (ma.....) és Kistarján (ma Menház) ucca ágazott ki. A másik a vasút, illetve a Tarján-patak által elkülönített Vízentúli vagy Meszesaljai rész, mely a Karancsaljai és a Meszesaljai (ma.....)² uccából állt. A Meszesaljai ucca a Karancsaljai uccától a Liki házig terjedt, azóta alig változott. Ellenben a vele párhuzamosan folyó Tarján-patak partján egy egész új ucca, az Üri, illetve Kassai sor keletkezett. Olyformán, hogy a Meszesaljai uccai házakhoz tartozó s a Tarján-patak medréig nyúló kertekből új háztelkek keletkeztek. A Karancsaljai ucca annyiban változott azóta, hogy a kis falusi viskók helyébe részben új, modernebb házak épültek s az ucca, mely eredetileg a Bányász ucca elágazásáig terjedt Karancsalja felé megnyúlt azáltal, hogy az őslakosság a város belső területén levő ingatlanait eladva, úgy oda, mint az akkor még szintén üres területet képező Baglyasaljai uccába települt ki. A vasút és a Tarján patak között egyetlen egy ház volt, a ma is fennálló Jungmann (ma Tóth) féle ház. Ezen épület és a bányakolónia közt, üres mező terület el. A Tarján-patakon csak gyaloghídon lehetett átmenni a meszesaljai részre, mert sem itt a Tarján-patakon, sem a Vadász előtt a Pécskő-patakon szekerek számára híd nem volt s a járművek a patakmedren jártak keresztül.

A község úgy nézett ki, mintha két külön, a maga hegyének lábához tapadt kis falucska volna. A két nagyvállalat pedig nem lévén még abban az időben a községgel összeépítve, szintén külön-külön épületesoportot alkotott. Úgyhogy akkor Tarján négy részből állt. Járda, természetesen még akkor nem volt. A mai járda helyén az út mindkét oldalán egy-egy árok vonult végig a községben, mely a csapadék- és a szennyvíz levezetésére szolgált. Az úttestről apró hidacskákon vagy bukkanókon keresztül jártak be az udvarokba. A közvilágítást hét darab petróleumlámpa szolgáltatta: egy a nagykorcsma előtti téren, egy a Böhm féle korcsma előtt (mai Deutsch ház), egy a főtéren, egy a Kis-piacon (Erzsébet-tér), egy a posta előtt (mai Bellák ház), egy a Vadász előtti Pécskő patak gázlójánál és végül egy a Jungmann ház előtti Tarján-pataki gázlónál volt felállítva.

Ennek a hiányos közvilágításnak volt megfelelő a közbiztonság is, annyira, hogy este igazán nem volt tanácsos az uccán járni. Különösen fizetésekor (minden hó 15.-e körül) volt kritikus a helyzet. Abban az időben ugyanis nagyon sok krajnai bányász dolgozott az itteni szénbányában. Ezek a „gránerek” fizetésekor alaposan berúgva egyik korcsmából a másikba vándoroltak át; ez pedig úgy történt, hogy a korcsma előtt felsorakozva kart karba fűzve az uccát egész szélességében elfoglalták (néha 8-10 ilyen emberlánc volt egymás mögött), s annak a rendkívül tartalmas szövegű nótának taktusa mellett, hogy holláriá holláriá hó, holláriá riá holláriá hó, megindult a menet a legközelebbi korcsma felé. Ilyenkor nem volt tanácsos velük találkozni, s aki a viszonyokkal ismerős volt vagy idejében visszafordult, vagy betért valamelyik házba, s ott várta meg míg a gránertömeg elvonult s csak azután folytatta útját; ellenben, ha valaki szembe került velük, azt hangos „hudics permej karsendús!” csatakiáltás mellett leütötték; ha valaki szekérrel jött velük szembe, annak szekerét diribdarabra széjjelszedték. - Meg kell még említenem, hogy a várost körülövező nagyrészt akácós erdővel borított s ma oly kedves keretet képező magaslatok akkor még mind kopár és csúnya vízmosásos hegyek voltak. Ezen vízmosások az azóta befásított hegyek lejtőin ma is látszanak. Ha ehhez a sivár képhez hozzávesszük még, hogy a községet körülvevő szénbányák örökké égő hánydái állandóan sűrű, fojtó füsttel lepték el az egész völgykatlant, amelyben a község fekszik, akkor némileg megértjük, hogy miért nem iparkodtak itt véglegesen megtelepedni az emberek s akit nem kötött ide hívata, menekült is innen jobb hazába. Ez a magyarázata annak, hogy míg más városban ősrégi, patricius családok vannak, itt alig találunk két-három generációval rendelkező családot.

Így nézett ki Salgótarján 1875-ben s bizony aki ma látja ezt a várost, el sem tudja képzelni, milyen szétszórtn kis falucska volt ez 50 évvel ezelőtt. Magam is, aki pedig e város fokozatos fejlődésének szemtanúja voltam, amikor a régi falu képe megjelenik lelki szemeim előtt, most látom csak

igazán az óriási változást. Hej! pedig de sok mulasztás történt itt a múltban a köz rovására, Istenem, milyen helyes, csinos városka lehetne ma Salgótarján, ha céltudatosan irányították volna fejlődését az arra hivatottak s nem gáncsolták volna el a legszebb ideákat, a helybeli korifeusok. Sajnos azonban (kihúzza: majdnem minden szép és jó gondolatot) a legtöbbször a szűklátó önzés és a kapzsiság érvényesült. Egy közmondás szerint a halottakról vagy jót kell mondani, vagy semmit. Nos, hát én nem mondok semmit.

Salgótarjánnak, mint falunak, évszázadokra visszamenő múltja van, de ipari és közgazdasági jelentősége csak a határában lévő gazdag kőszénrét felfedezésével kezdődött a 60-as években. Ezzel egyidőben épült a Budapest-Salgótarján-i, akkor még csak lóvontatásra berendezkedett vasút is, mely a Budapest-Bécs, Budapest-Szolnok-i vasútvonal után a harmadik volt az országban. Ezt a vasutat a Szent István társulat építette, mely részvénytársaság egyben a kőszénbánya tulajdonosa is volt. A vasút a Budapest-Józsefváros-i állomásnál kezdődött s Salgótarjánban, a Józsefi-rakodónál végződött. Innen van Budapesten a Salgótarjáni-ucca és Salgótarjánban a „József”-tér, illetve a Józsefi-rakodó elnevezés.

Közvetlen a szén feltárása után építették a vasgyárat (csak később lett acélgyár). Ennek a két hatalmas vállalatnak a létesítése alapozta meg Salgótarján jövőjét, mert a község népessége a munkástelepítés és bevándorlás folytán hirtelen megszorodott, aminek természetes következményeként az építkezés is rohamosan megindult. Aránylag rövid idő alatt épültek fel a két iparvállalat hatalmas gépházai, hivatali, tisztviselői és munkásházai. A munkások nagyon jól kerestek s a pénzbőség folytán (kihúzza: rendkívül élénk lett a forgalom) az ipari és mezőgazdasági cikkek sokkal magasabb áron keltek el, mint a szomszédos városokban, minélfogva a vásárok és hetivásárok ugrásszerűen élénkültek s nemcsak megyénkbeli, hanem a szomszédos Heves és Gömör megyékből is nagy tömegben hordták ide az élelmi- és az ipari cikkeket. Az élelmiszerek szállításában különösen az egri és a szécsényi kofák, valamint a hugyági termelők, az ipari cikkekben pedig a losonci, pásztói és a szécsényi iparosok voltak erősen képviselve. Ezeknek az iparosoknak tetemes költséget okozott az ide-oda utazás, mégis csak hosszas megfontolás után kezdtek itt megtelepedni, mégpedig azért, mert a nagy lakásínség mellett rendelkezésre álló helyiségek méregdrágák voltak. Építkezni pedig nem igen mertek, mert az az ostoba felfogás uralkodott a köztudatban, hogy Salgótarján csak pár évig fog létezni, mert a szén hamar kifogy a föld alól s akkor újra szegény falu lesz. Sőt a korlátozottabbak még azt is mondták, hogy a bányáuregek majd beomlanak és az egész Tarján el fog süllyedni.

A kereskedők aránylag hamarabb ismerték fel a helyzetet s a rendelkezésre álló - legtöbbször a főuccai régi házak előtt lévő - üres területet megszerezvén, azokra építkeztek. Az első kereskedők: Seidner, Singer, Okolicsányi, Grossberger, Polacsek, Weissenbacher, Böhm, Weinberger, majd később Deutschberger, Schleicher, Fischer, Friedmann, Mandl, Bóth. Majernik, Kiss, Korey, Tóth stb. Az első iparosok: Kovács Simon, Korsós, Szalay, Huszár, Fridler, Bencsik, Szloboda, Wilcsek, Vitális, Ádám, Kosztelnik, Schwarz, Wavrovics, Fiklócki, Pekelniczky, Jancsik, Holub, Benkó, Zsuffa, Horváth, Kurcsinka, Pusztay, Hricsovszky stb. voltak. Ezek mind olyan nevek, melyeknek viselői annakidején számottevő polgárok voltak. Ma már alig emlékszik rájuk valaki, csak néhány maradt itt belőlük hírnemzőnek.

A köztisztviselők, illetve a közhivatalok közül, a városháza volt az első, melyet Zemlinszky akkori bányaigazgató, a takarékpénztári elnök és községi képviselő kezdeményezésére és vezetésével 1878-ban építettek. A régi temető uccai részén helyezték el a városházát, míg a temető hegyoldali része a főjegyző részére kerteté lett átalakítva (kihúzza: A főjegyző ugyanis a község háza épületében természetben kapott lakást.) Főjegyző akkor néhai Papp János (kihúzza: majd később) az ő halála után pedig Pósa István, majd ennek eltávozása után Koós Mihály volt, aki ezen tisztséget ma is viseli (kihúzza: A nagyközség első bírái Papp János főjegyzővel) Ezekkel egyidőben Kovács József, ennek halála után Barella Henrik, ennek halála után Hricsovszky András, Tóth Gyula, Hricsovszky András, Tóth Gyula, végül ismét Hricsovszky András (kihúzza: voltak a nagyközs.... látták el) viselték a bírói tisztséget.

A füleki járás főszolgabírája néhai Plachy József 1878-ban tette át székhelyét Fülekről Salgótarjánba s első hivatalos helyisége a Széna-téren, a mai Krajcsóvics féle házban volt. Később a Salgó-

tarjáni Takarékpénztár Erzsébet-téri sarokházába, onnét a régi Rakos féle házba, majd az emellett (kihúzza: direkt) e célra épített Szilárdy féle (ceruzával beírva: bér) házba, onnét a Szilárdy-major déli részén a régi hutaépületbe s végül a csak múlt évben felépült járási székházba költözött. Főszolgabírák voltak: Plachy József, Martonfalvy Gyula (kihúzza: Ivánka László), Szakall Ferenc, Szecey Ernő, s ma Veress Zoltán.

(Kihúzza: Az első csendőrkirendeltséget 1881-ben állított) az első csendőr kirendeltséget a 80-as években állították fel, mely a Szilárdy féle major saroképületébe lett elhelyezve.

A pénzügyőri szakasz 1883-ban (javítva: 1881) állított fel s első hivatalos helyisége a Jungmann féle házban volt, a mai Kovács féle vendéglő helyén.

1882-ben épült a községi közbádoghíd, a Luby Gézától erre a célra vásárolt akkor még külterületen az un. Siketárnyék dűlőben. (Hiányjel: Tűzoltóság)⁴

1886-ban nagyon előnyösen megváltozott a Fő ucca képe. Akkor épült ui. a járda. A járda lefektetése előtt az addig hepehupás úttestet a szükségnek megfelelően lehoradták vagy feltöltötték. A legnagyobb levágás a róm. kath. plébánia előtt, a legnagyobb feltöltés a Salgótarjáni Takarékpénztár előtt (rég Jankovich kastély) és a Kis-ucca - Pécskő-patak közötti útszakaszon történt, miáltal a Fő uccának ez a része is alkalmassá vált a teherforgalom lebonyolítására. - A Pécskő-patakon a régi alacsony híd helyén, valamint az Erzsébet-tér nyugati részénél (ahol eddig csak gázló volt) egy-egy új köpartfalakra helyezett híd épült. Az úttest mellől eltűntek a bűzös, pocsolyás árkok is, mert a járdát a betöltött árkok helyén fektették le.

1892-ben fogtak az Üveggyár építéséhez.

1893/94-ben épült a Keszler-Böhm és Bauer féle vasöntöde, vagyis a mai Hirsch gyár.

1895-ben Barella Henrik, akkori bíró kezdeményezésére megalakult a Salgótarjáni Villamossági Rt. A község villamossággal való megvilágítása 1896-ban kezdődött s községünk ezen a téren az első volt a vármegyében.

1898-ban erős mozgalom indult meg abból a célból, hogy a kir. járásbíróság és telekkönyv Fülekről ide áthelyeztessék. - Nagy küldöttség járt ez ügyben az Igazságügyminisztériumban, ahol kérésünket teljesítették. A hivatal a nagyközség által a Szilárdy major alatt e célra épített új épületben nyert elhelyezést. Hivatalvezető járásbírák voltak: Nagy Miklós, Krajc Antal (ceruzával javítva: Ernő, valamint sorközbe ceruzával beírva: Csánk Miklós, Bakos Ádám) Szenthe Kálmán, Mikovényi Jenő, s jelenleg Zelenka Ottó.⁵

A királyi adóhivatal 1904-ben állíttatott fel Salgótarjában. Első hivatalos helyisége a Weissenbacher (ma Horváth) féle házban volt. Hivatalfőnökök: Nemessányi Gyula, Galló István, Bartha....⁶ voltak, jelenleg dr. Haják Zoltán pü. titkár, a hivatal főnöke.

Az ún. nemzeti ellentállás idején mint mindenhol, Salgótarjában is zajosabb volt a közélet. Gyakran voltak összejövetelek, ahol az eseményeket pertraktálta a polgárság. Egy ilyen összejövetel alkalmával az acélgyári kaszinóban élénken tárgyaltuk a nagyközség lehetetlen, elmaradt helyzetét. Ebben az időben Salgótarján volt már a vármegye legnépesebb községe és mi, jónéhányan, azt szerettük volna, hogy községünk gyorsabb tempóban fejlődjön és szépüljön. - Ennek a célnak érdekében megalkotottuk a Polgári Kört. - Ebben az egyesületben tömörült minden számottevő polgár, aki a közjó iránt érzékkel bír. Benne voltak a közhivatalok vezetői, az iparvállalatok mérnöki és tisztviselői kara, ügyvédek, orvosok, kereskedők, iparosok és intelligensebb munkások. - Az egyesület főcélként a nagyközség fejlesztését tűzte feladatul maga elé.

A Polgári Kör kezdeményezésére épült meg a Tarján-patak szabályozása, az 1907.-ik évben.

A nagyközség közönségének óriási anyagi gondot okozott a polgárság által fentartott polgári és elemi iskola, miért is a Polgári Kör vezetőségének indítványára, a nagyközség képviselő testülete (kihúzza: határozati) úgy határozott, hogy a kultuszminisztérió ezek államosítását kéri.⁸ - Dr. Jankovich Marcell, akkori orszgy. képviselőnk hathatós támogatásával sikerült az államosítás és ezzel kapcsolatosan az állami iskolai épület felépítését is Apponyi Albert gróf, akkori kultuszminiszter úr Önmegmegtartásának kieszközölni. - Az állami polg. iskola épülete 1909-ben felépült s úgy a fiú, mint a leány osztályok abban nyertek elhelyezést. - Ezzel egyidőben s ugyanilyen körülmények közt államosítottak az összes felekezeti elemi iskolák. - A meglévő elemi iskolai épületeket a felekezetek készséggel adták át, melyeket azután (kihúzza: a nagyközség) megfelelően átalakítva s kibővítve, a

harmadik körzeti iskola épületet (kihúzza: újból) felépítve a nagyközség átadta kulturális hivatásának.⁹

A nagyközség közönségének régi óhaja volt, hogy a nagyközséget kettészelő vasút mentén a belterületen egy vasúti megálló létesíttessék. Agilis képviselőnk, dr. Jankovich Marcell vezetésével 1908-ban jártunk ez ügyben Kossuth Ferenc kereskedelmiügyi miniszter úr Önagyméltóságánál, ahol sikerült is a fő-téri megálló létesítését kieszközölni. De rengeteg természetes és rosszakaratú akadály leküzdése után csak 1912-ben épült fel a fő-téri vasúti állomás.¹⁰

A posta-épület egy évvel később, 1913-ban épült a nagyközség által e célra felajánlott telken.

Sok szép, közcélt szolgáló terv várt még megvalósításra - a Pécskő-patak beburkolása, a Fő ucca csatornázása és kövezése stb.¹¹ De sajnos ezek a tervek a mai napig sem valósultak meg, mert részben a maradi gondolkodás és kicsinyes féltékenység, részben pedig a közbejött világháború megakadályozott bennünket a kivitelezésben.¹²

Iparkodtam Salgótarján régi és fokozatos fejlődéséről hű képet nyújtani.¹³ (Kihúzza: Újabb) Mostanában gyakran hallok újabban ideköltözött egyénektől olyan kijelentést, hogy Salgótarján híre után szebb városnak képzelték. Én megértem őket, mert ők valószínűleg beleszülettek valamelyik modern, szép nagyvárosba. De, ha valaki valamikor részt vett valamely közintézmény - például csak egy vasúti átjáró - kieszközölésében, az tudja csak méltányolni az itt elvégzett munkát.¹⁴ - Tudom, sőt magam is hangoztatom, hogy ha mindenki megtette volna kötelességét e várossal szemben, ma másként nézne ki Salgótarján.

1922-ben új korszak kezdődött a város életében.¹⁵ Ennek az új korszaknak a történetét az újabb nemzedék valamely tagja fogja megírni, én csak azzal a szívből jövő óhajattal fejezem be ezen, az elmúlt félszázadra visszatekintő emlékezőmet, hogy a következő félszázad történelmének megírója, egy fényes, csinos (kihúzza: boldog és) minden tekintetben előrehaladott város történelméről írhasson s a mi szeretett Salgótarjánunk, Nagy-Magyarországban is,¹⁶ mint Felső-Magyarország ipari és kereskedelmi gócpontja töltse be az őt megillető helyet."

JEGYZET

1. Nyomtatásban megjelent A Munka 1930. február 22.-március 8. közötti 8-10. számában „Salgótarján fejlődése az utolsó félszázadban” címmel. Az eredeti napló és az újságcikk közötti eltéréseket itt hozzuk. Az eredeti, kézzel írt napló a Nógrádi Történeti Múzeum dokumentumtárában található, leltári száma: 91.43.83.
2. A kipontozott helyeken A Munkában: Cigány (ma Iskola-utca) és Meszesaljai (ma Tátra) utca.
3. A Munkában: „Ezekkel egyidőben Kovács József, ennek halála után Barella Henrik, ennek halála után Hricsovszky András, azután Tóth Gyula, ismét Hricsovszky András, ismét Tóth Gyula, s legutoljára Hricsovszky András viselték a bírói tisztséget.”
4. A Munkában: „A Salgótarjáni Önkéntes Tűzoltó Testület 1885-ben alakult. 1896-ban Weissenbacher János parancsnoksága alatt, az abban az időben legmodernebb felszereléssel ellátva, kezdte meg áldásos működését.
A Salgótarjáni Ipartestület 1886-ban alakult. Első elnöke Horváth Imre volt.”
A következő bekezdés évszáma 1886-ról 1892-re van módosítva.
5. A Munkában: Kraicz Antal, illetve Csánk Miklós helyett Dezső szerepel, majd egy új bekezdés:
„1900-ban épült a Tarján-patak felett az eddigi gázló helyén a Karancsalja felé vezető törvényhatósági úton az első híd, amely ma is fennáll.
A községi polgári iskolát Salgótarján nagyközség 1903-ban állította fel. A fiúosztályok a Weissenbacher (ma Horváth) féle házban, a leányosztályok pedig a Takarékpénztár udvarán lévő alacsony melléképületben voltak elhelyezve.”
6. A Munkában: Bartha Géza.

7. A Munkában új bekezdés „A Polgári Kör iniciatívája...” mondat helyett:
„Hivatalos orgánumként megindította a Salgótarján és Vidéke helyi lapot. Akciójának első eredménye a község vasúttól való részén a kanyargós Tarján-patak szabályozása volt: az Úri-uc-
cát védő partfal és patakszabályozás 1907-ben készült.”
8. A Munkában: „...miért is a Polgári Kör iniciatívájára a képviselőtestület úgy határozott...”
9. A Munkában: „A meglévő elemi iskolai épületeket a felekezetek készsége adták át, melyeket
azután a nagyközség megfelelően átalakítva s kibővítve, a harmadik körzeti iskolai épületet
felépíttette s átadta az államnak. A menház 1910-ben épült.”
10. A Munkában új bekezdés:
„1912-ben kínos huzavona után a nagyközség megvette a régi vágóhíd környéke és a vasúti
pályatest között fekvő s a nagyközség „vízentúli” részének természetes folytatását képező,
mintegy 14 holdnyi ún. bulgárföldet Luby István földbirtokostól. Salgótarjának azelőtt egy
talpalatnyi telke sem volt, sőt a régi vezetőség gerinctelensége miatt még a saját belterületeit
is újból meg kellett vásárolnia. Nagyon fontos esemény volt tehát ezen területszerzés, mert
csak ezáltal lehetett mostanában az új hivatali épületeket um. kir. járásbíróház, államrendőrség,
adóhivatal, csendőrség, vámőrség, pénzügyőrség, főszolgabírói hivatal stb. elhelyezni. Ezen
felül egy egész új városrész épülhetett itt.
Ugyancsak ezen a területen, annak északi sarkában épült 1915-ben a 65. gyalogezred utászosz-
taga közreműködésével, a városi uszoda.
A postaépületet 1914-ben építették a nagyközség által e célra felajánlott telken.”
11. A Munkában a felsorolásnál szerepel még: „a Salgótarjáni-Szécsényi vasút építése”
12. A Munkában ezután új bekezdés:
„Az 1914-ben kitört világháborúból Salgótarján is kivette részét. Az eredmény szomorú, lesúj-
tó: 200 hősi halott és az új határ Somoskőújfalunál.
A háború utáni forradalom majdnem végzetessé vált Salgótarjánban, s örökké szegényfolt ma-
rad a város történetében az 1919. január 3-a, amikor a vadállatokká vált csőcselék az üzleteket
és a lakásokat sorba kirabolta és feldúlta. A karhatalom és a hatósági közegek gyáván megbúj-
tak vagy elmenekültek s csak véletlen szerencse volt, hogy az iglói géppuskások egy kis külö-
nítménye az utolsó pillanatban megérkezett s megmentette Salgótarjánt attól, hogy a részeg
horda felgyújtsa és földig rombolja.”
13. A Munkában: „Iparkodtam Salgótarján 50 évvel ezelőtti állapotáról és annak fejlődéséről hű
képet nyújtani.”
14. A Munkában a mondat kezdete: „De csak aki részt vett valamely közintézmény...”
15. A Munkában: „1922-ben alakult át a nagyközség rendezett tanácsú várossá, akkor új korszak
kezdődött.”
16. A Munkában: „...mint Felső-Magyarország ipari és kereskedelmi gócpontja méltóképpen töltse
be...”

Társasági élet a salgótarjáni vendéglőkben*

Balogh Zoltán

A város szabályrendelete

A várossá alakulás ünnepi kinyilvánítását Salgótarjában a szabályrendelet alkotás hétköznapijai követték. Külön szabályrendeletet kellett alkotnia a városnak a szálloda (fogadó), vendéglő, kávéház és kávé mérési iparokról is.

Az első változatot már 1923. március 1-én elfogadta a városi képviselőtestület, azonban a szabályrendelet mégis csak 10 évvel a várossá válás után, 1932-ben lépett életbe.¹

A város szabályrendeletének megalkotói igen nehezen bírkóztak meg a vonatkozó törvények és rendeletek bonyolult paragrafusaisal. Rágós kérdésnek bizonyult a záróra kérdése és még inkább nehéz ügy volt a zenélés befejezésének ideje. A kávéháztulajdonosok érdekében emelt szót a városi rendőrkapitány. Javasolta, hogy a kávéházakban éjjel két óráig lehessen zenélni, a szabályrendeletben megállapított egy óra helyett, arra hivatkozva, hogy egyébként is a rendőrhatalóságok körében évtizedes gyakorlat a záróra vagy a zenélés idejének meghosszabbítása. A módosítási javaslatot elutasították, mert a belügyminiszteri rendeletben éjjel egy órát írtak elő.

A közigazgatás átszervezése során megyei várossá lett Salgótarján szabályrendelete megfelelt az 1921-es italmérési törvény, az ipartörvény és kiegészítő rendelkezéseik szellemének. A szakma védelmében a főpincéri alkalmazás előfeltételeit rögzítették. Eszerint főpincér az lehetett, aki szakképzettséggel bírt vagy legalább két évet dolgozott pincérként. A szabályrendelet megkülönböztetett hangsúlyt fektetett a közegészségügyi követelmények betartására, pontjainak csaknem egyharmada erre irányult. Ami azért sem volt meglepő, mert az üzlettulajdonosoknál talán e téren mutatkoztak a legkivívóbb hiányosságok.

Még a várossá válás évében - a szabályrendelet alkotás lázas tevékenysége közepette - született meg a vármegyei törvényhatósági bizottság határozata a szálloda, vendégfogadó és kávé mérési iparok gyakorlásáról szóló rendelet módosításáról. Ebben a vármegye tisztí főorvosa javaslata alapján a közegészségügyi feltételek szigorú betartására kötelezték és orvosi felügyelet és ellenőrzés alá helyezték az üzlettulajdonosokat. Az engedély megadásánál elsődleges szemponttá lépett elő, hogy a kijelölendő üzlethelyiség a közegészségügyi követelményeknek megfelel-e. A határozat pontjaiból az üzletek lesújtó közegészségügyi állapotáról kapunk képet, amennyiben a törvények és rendeletek legtöbbször a meglévő körülményeket rögzítik. Eszerint a tulajdonosok és bérlők a legelemibb tisztasági követelményeket sem tartották be. Nem tartották tisztán az üzlethelyiséget, nem meszelték vagy festették évente, padlóját nem súrolták fel legalább egy héten egyszer, nem söpörték ki naponta legalább kétszer. Nem szellőztettek, és nem fertőtlenítették minden héten legalább egyszer a látogatók számára fenntartott külön illemhelyiséget.

Az evőeszközök, edények és poharak tisztántartása szintén nem volt megfelelő, a csapból folyó és közvetlen lefolyással ellátott vízszolgáltató berendezés a legtöbb helyen hiány volt. Nem lehetett ritka a romlott étel és ital árusítása és az ételek és italok emberi egészségre ártalmas anyagokkal készült edényekben való tárolása sem. Megerősíti feltevésünket a városi tisztí orvos jelentése egyik 1934-es közegészségügyi ellenőrzéséről. Ekkor Salgótarján 70 italmérőjének csaknem egynegyedénél észlelt hiányosságokat.

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

Fontos szerepet kaptak az erkölcs védelmét szolgáló pontok, amelyek elsősorban az üzlettulajdonosoktól és alkalmazottaiktól erkölcsi megbízhatóságukat kérik számon és az üzlet prostitúcióra való felhasználását tiltják. A női alkalmazottak nem vehettek részt a vendégek mulatozásaiban és nem csábíthatták a közönséget költekezésre. Újdonság az ifjúságvédelem megjelenése a fiatalok szeszes italokkal való kiszolgálása kapcsán.

A törvény kimondta, hogy a 18. életévét be nem töltött ifjak számára nyilvános helyiségben vagy helyen (vendéglőben, kávéházban, szállodában, kímérésben, kocsmában, automata büfében, üzletben, vásáron, táncmulatságban) szeszes italt kiszolgáltatni nem szabad, még akkor sem, ha felnőtt kíséretében van. A rendelkezés megszegését két hónapig terjedhető elzárással és 240 pengőig terjedhető pénzbüntetéssel büntették. Engedélyelvonásra azonban csak akkor került sor, ha az engedélyest, üzletvezetőjét vagy alkalmazottját öt éven belül legalább háromszor büntették meg.

Természetesen az üzletkörök meghatározása és ennek megfelelően az üzletek külső megjelölése szintén szerepeltek a szabályrendeletben.²

A vendéglátóipar fejlődésének lehetőségei

1922 és 1944 között 173 engedélyt adtak ki a fogadó, penzió, vendéglő, kocsmá és kávéházakban.

Csaknem háromszorosa ez a salgótarjáni vendéglátás kibontakozása idejére, az 1890 és 1922 közötti évekre esett engedélyeknek. Az 1930-as évek elejéig és attól 1944-ig nagyjából azonos számú engedélyhez jutottak az iparral foglalkozók. A legnagyobb üzletnyitási kedv a várossá válás évében (1922), az 1920-as évek közepén, a stabilizáció idején és 1940-41-es években mutatkozott. Előbbi években a kérelmek meghaladták az engedélyhez kötött iparok kategóriája összes alapításainak a felét, utóbbiakban elérték a háromnegyedét. A vendéglátóipar egyes ágait vizsgálva azt látjuk, hogy az engedélyek zöme, csaknem háromnegyede, 117 db a kocsmáiparra esett. A kocsmanyitási kedv a várossá válás évében tetőzött, amikor húsz engedélyért folyamodtak. Jelentős volt a kiadott engedélyek száma 1941-ben, amikor tizenöt, és 1940-ben, amikor 11-en nyithattak ki.

Az 1940-es évek alapításai hűen tükrözték a rohamosan romló gazdasági körülményeket. A legkisebb tőkével beindítható kocsmáktól vagy vegyeskereskedésektől, különösen, ha saját házában nyitották biztos egzisztenciát és kellő hasznot reméltek üzemeltetők.

A kereskedelemben az 1920-as évek elején regisztrálhattunk hasonló méretű üzletalapítási lázat. Ugyanakkor igen magas volt az újonnan alapított üzletek közül azoknak a száma, amelyek nem sokkal éltek túl a nyitást. Amíg az 1920 és 1930 közötti alapításoknak csak 20 százaléka szűnt meg, az 1930 és 1944 közöttieknek több mint a fele vérzett el. Tehát igen magas volt a fluktuáció, ezt mutatta a vendéglők és kocsmák száma is: előbbieké általában 20, utóbbiaké 20-25 közül mozgott.

Tükrözték az 1940-es évek alapításai azonban a zsidótörvények hatását is. Ezekben maximálták az ipar gyakorlására zsidóknak kiadható iparengedély és iparigazolvány számát. Kimondták, hogy a fennálló italmérési és italeladási engedélyeket két év alatt meg kell vonni. Egy 1941-es kimutatásban ennek megfelelően már csak három zsidó vallású italmérőt találtunk. Az engedélyhez kötött kávémérési iparban és a szabadiparnak számító kifőzés gyakorlására 1922 és 1944 között 19 engedélyt adtak ki. Ezek az üzletformák többnyire együtt is szerepeltek, ritkábban a falatozó megjelölés társult hozzájuk. Az engedélyeseknek a fele meg sem kezdte vagy legalábbis pár éven belül abbahagyta tevékenységét. 1943-ban így 6 kávémerést és 3 kifőzést mutattak ki mindössze. Újdonságnak számít a felekezeti üzlet megjelenése 1931-ben egy orthodox kóser kifőzés és kávéérés formájában. 1895-ben alakult meg salgótarjáni Orthodox Izraelita Hitközség, amely zsinagógát, iskolát, kóser mészárszéket, rituális fürdőt tartott fenn. Az izraelita hitközség kultuszának központja, a régi posta utca torkolatánál állt, lebontásáig.

A vendéglőipar gyakorlására, 1922 és 1941 között a szállodákat leszámítva 25 engedélyt osztottak ki, 1941 után nem adtak ki vendéglői engedélyt. A vendéglősök közül 10-en nyitottak előbb kocsmát, és később szerezték meg a képesítést. 1943-ban a vendéglők osztályba sorolásánál összesen 17 vendéglőt jegyeztek fel. Két első, 12 második- és 5 harmadosztályú vendéglő volt ekkor Salgótarján-

ban. Legtöbb vendéglőt 1940-ben nyitottak, számszerint 4-et, a többi években 1-2, 1930-ban pedig egyetlen egy sem üzemelt be.

A fogadó, szálló, penzióiparban a Nemzeti Szálloda, kávéház és étterem, valamint a Bristol szálló megnyitásával az 1930-as évek elején sikerült kitölteni azt az űrt, amelyet a Vadász szálloda kiválása okozott. Korábban egy másik, nyolc vendégszobát magában foglaló fogadó megnyitása nem éppen a kibontakozó idegenforgalom Salgótarját és környékét meglátogatni kívánó békés turistái érdekét szolgálta, hanem bordélyházként működött. A kávésiiparban kiadott engedélyek szinte kizárólag a szállodákra korlátozódtak. A Nemzeti és a Pannónia kávéházai mellett a Jancsovies vendéglő váltott 1939-ben kávéházi engedélyt. A Badacsonyi szálloda kávéháza alig másfél éves működés után bezárt.³

A vendéglátóiparban mint láttuk, nem minden szakmában követelték meg a szakképzettséget. A szakma kitanulása a képesítéshez kötött iparokban két úton történt. Az első, ami az iparban általános volt, hogy a vendéglátós az elemi népiskola hat osztályának vagy a polgári iskola négy osztályának elvégzése után tanoncnak szegődött, és közben az iparos-tanonciskolába járt. A szakma megtanulásának feltételeit a tanonc szülei és a munkaadó között a tanoncszerződés rögzítette. Ebben meghatározták a tanoncidő tartalmát és megállapodtak a tartás és ellátás mikéntjében. A tanoncok többnyire nem kaptak fizetést, a mester munkájuk fejében lakást és élelmet biztosított számukra.

Bár az 1922-es ipartörvény előírta, hogy a munkaadó köteles egészséges, szellőztethető, télen fűtött lakó- és hálólhelyiségről gondoskodni, ez nem mindig történt meg.

1931-es időszakos közegészségügyi vizsgálatával a város tiszti orvosa a kisiparosok nagy részénél észlelte a fenti hiányosságokat, sőt kifogásolható volt a műhelyek tisztasága is.

A szakmai utánpótlás másik formáját a vendéglős szakiskolák keretében történő képzés jelentette.

1895-ben nyílt meg Budapesten az első szakiskola, és a század elején szervezték meg az országos szakoktatást. 1913-ban 14 vendéglős szakiskola működött Budapesten és a vidéki nagyvárosokban.⁴

Salgótarjánban a vendéglátós jelöltek a városi iparos és kereskedő-tanonciskolában sajátították el a legszükségesebb általános ismereteket. Ennek megfelelően a tanítás is elsősorban a közismereti tárgyakra helyezte a hangsúlyt.

Országos viszonylatban a vendéglősöket, kávésokat mint a legtrikábban tanoncokat tartó iparosokat tartották számon. Salgótarjánban is csak nagy néha fordult elő, hogy több vendéglátós tanonc egy időben járjon iskolába. A tanoncok megoszlása a legnépesebb szakmák alakulását követte. 1931-ben pl. legtöbb tanoncot a szabók és a női szabók, a cipészek, fodrászok, mészárosok, asztalosok és a kőművesek közül vállalták. A vendéglátós szakmából mindössze egy vendéglős és két cukrász vállalt tanoncokat. A vendéglátóiparban és az ipar más ágaiban is elterjedt volt az a gyakorlat, hogy a fiú apja mellett tanulta ki a mesterség fortélyait. A tanoncnnyilvántartás szerint 1925 és 1937 között 5 olyan vendéglőst és két olyan cukrászt találunk, akik apjuk, anyjuk mellett szereztek gyakorlatot. Ez azért volt jó, mert megkönnyítette az önállósodást és elősegítette a vendéglátós dinasztiák kialakulását. Több esetben pedig rokonság, barátság vagy jó ismeretségi kapcsolatok révén adták tanoncnak gyermekeiket a szülők a város egyik jónevű mesteréhez.

A tanoncidő általában három év volt, ezután lehetett csak segédvizsgát tenni. Rövidebbre szabták azoknak a tanulási idejét, akik magasabb iskolai végzettséggel vagy érettségivel rendelkeztek. A segédvizsga eredményes letétele után kapta kézhez a jelölt segédlevelét, s ennek alapján állították ki munkakönyvét, ha betöltötte 18. évét. Iskolázottságukat tekintve a vendéglátóipar jövődjő mestereinél a 6 elemi volt a jellemző, de 4 polgárit végzett és érettségit tett fiatalok is előfordultak az említett nyilvántartásban.

Vendéglői iparendedélyt kaphattak azonban azok is, akik nem voltak tanoncok. Ők főleg a kocsmárosok közül kerültek ki, akik a jövedelmezőbbnek tartott vendéglősiparra szerettek volna áttérni. Számukra az ipartörvény hat év szaktavágó gyakorlat igazolását írta elő. Ennek legalább két évvel kellett meghaladnia a törvényben megállapított tanidő legrövidebb tartamához (két év) hozzáadott segédi gyakorlat idejét (két év).⁵

Az első világháború és a forradalmak után kialakult zűrzavaros helyzetből: jegyrendszer, záróra szigorítás, vendéglői étkezési szabályozás, háborús receptek szerinti pótdanyagokkal főzés, fémtárgyak beszolgáltatása hadi célokra elég lassan lábalt ki a salgótarjáni vendéglátás. Vérvesztettségével nem voltak megvetendőek, hiszen elvesztette a Korona szállodát, kávéházával és vendéglőjével, és addig még működő önálló kávéházak sem érték meg Salgótarján rendezett tanácsú várossá alakulását.

A kedvezőtlen gazdasági viszonyok, a nagy drágaság, a beszerzés nehézségei válságba sodorták a vendéglátást. A korábbi vendéglátás kiesése a vendéglői fogyasztás köréből a forgalom nagymértékű csökkenésével járt együtt. Egyre nagyobb méreteket öltött az üzletek egymásutáni gyors cseréje, egyre többen mentek tönkre. Mivel a vendéglátóipart igen jövedelmező szakmának tartották, sokan korábbi állásukat otthagynak váltották ki az iparra szóló különböző engedélyeket.

A várossá válás után néhány évig még a Vadász szálloda játszott meghatározó szerepet a város társaséletében. Fennállásáig továbbra is a Vadász nagyterme volt a színhelye a városba érkező színész vándortársulatoknak, rövid ideig pedig a Városi Kaszinó tartotta itt rendezvényeit. A bérlő minden lehetséges eszközt bevetett a szálloda megmentésére. A köztisztviselőkre számítva elsősorban, akiknek a száma a várossá válás után nőtt meg jelentősen, előfizetéses étkezést biztosított. A vendégek becsalogatására amerikai rendszerű biliárdasztalokat szerzett be, és a reklám egyik legkézenfekvőbb megoldását választva versenyeket rendezett. Nem nagyon válogathatott a bérlő a pártok között sem, akik kibérelték a különtermet. Így történhetett meg, hogy 1926 augusztusában az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) helyi és bányász szakcsoportja tartotta itt rendezvényét. Délután a gyermekek számára tartottak mesedélutánt, este pedig a felnőtteknek kultúrestet. A műsor - a kor szellemének megfelelően - a Trianon által igazságtalanul „elrabolt Felvidéket” mutatta be vetített-képes előadásban⁵.

Az ÉME salgótarjáni népszerűségének bizonyítékeként az előadó és vetítő nem kisebb egyéniség volt, mint az ÉME országos ügyvezető igazgatója. A Vadász szálloda mellett, majd pedig 1927-es felszámolásával egyre feljebb tört a szomszédos Pannónia szálloda, kávéház és étterem. A korábban a salgótarjáni izraeliták találkozó- és szórakozóhelyeként számontartott Pannónia igényessége mellett nyitottabbá és a modernebb szórakozási formák meghonosítójává vált. Tulajdonosa, Nagy József indította el a kertmozit a Pannónia kerthelyiségeiben, amelyben 1924-től május 1-szeptember 30-ig vetítettek filmet. A pesti módit követve kerthelyiségében pingpong játéktérmet is berendezett, hogy az új sport gyakorlására lehetőséget nyújtson közönségének.

A Pannónia adott helyet az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE) rendezvényeinek és annak kaszinóhelyiségéül is szolgált, később az SBTC otthona is lett. A Vadász kiválása után a vándor szinitársulatok előadásait is a Pannoniában tartották, amíg az Ipartestület színházterme el nem készült.

Az 1929-ben alapított Nemzeti Szálloda csak az 1930-as évek közepétől jelentett konkurrenciát a Pannónia számára.⁶

A Pannoniában léptek fel először budapesti jazz-zenészek, hogy megkedveltessék az Újvilág divatos zenéjét. A modern táncok bemutatására két táncosnőt és egy táncost szerződtetett a tulajdonos.

Az 1920-as években újabb vállalkozások követeltek részt Salgótarján társasági életének szervezéséből. A két szálloda mellé - időrendi sorrendben - a Tátrakert söröző, a Városi Vigadó, az Omilyák vendéglő és a palackgyári kávéház nyitottak fel.

A Tátrakert sörözőt Minarek János nyitotta 1923-ban, aki üzletét fedett nyári kávéháznak is szánta egyben. Nem sokkal az alakulás után társas vállalkozás lett, Kovács István szállt be üzletárnak. Ekkor már az üzlet megnevezése is változott, kerti nyári söröző és borozóként működött kocsma jelleggel, Minarek János Fő utcai beltelkének kerti helyiségében. Legkellemesebb családi szórakozóhelyként hirdette magát a „Táttra”-kert, ahol naponta meleg villásreggeli és hideg ételek voltak fogyaszthatók, amelyek mellé kitűnő sört csapoltak. Zenét 4 órától a közkedvelt „Rudas” cigány zenekar szolgáltatott.

A hely kiválóan alkalmas volt nyári mulatságok rendezésére, így nem véletlen, hogy a helybeli nyomdászok és könyvkötők és az OMKE is ezt választotta táncmulatsága színhelyéül. Minarek kivá-

lásával később Kovács István vitte tovább a sörözőt, amely feltehetően azonos a salgótarjáni polgárok körében Horváth-kertként ismert üzlettel.

A lakosság szórakozási lehetőségei között a táncmulatságon kívül elterjedt és kedvelt forma volt a táncdal egybekötött műkedvelő előadás. E rendezvények hagyományosan a jelesebb naptári ünnepekhez kötődtek (farsang, húsvét, pünkösd, karácsony, szilveszter).

A műkedvelői tevékenység vizsgálatához az előadások meghívó plakátjai állnak rendelkezésünkre 1922-1928-ig. A plakátok a salgótarjáni Turul és A Munka nyomdáiban készültek a legkülönbözőbb színváltozatokban: sárga, kék, zöld, rózsaszín, lila, sőt a Tátra vendéglő lemezbájlára invitáló meghívó színjátksós. Általában A/3-as méretűek, a legnagyobb a Római Kath. Olvasóköri rendezett álarcos jelmezestély meghívója.

E plakátok igen fontos dokumentumai Salgótarján hely- és művelődéstörténetének. Általuk bepillantathatunk a fiatalság várossá válás utáni társasági életébe, megismerkedhetünk az ifjú város kaszinókból kiszorult lakosságának szórakozási szokásaival, lehetőségeivel. Megtudhatjuk, mely vendéglők és intézmények bocsátották rendelkezésre helyiségeiket a műkedvelő csoportok fellépésére, a táncestek megtartására. Az előadások műsora alapján képet alkothatunk a műkedvelői csoportok által játszott legkedveltebb műfajokról. A leggyakrabban jótékony célú fellépések tiszta jövedelmének felhasználására is tartalmaznak információt. Némely esetben a vendéglősök kihasználták az előadások plakátjai által nyújtott reklámlehetőséget, feltüntették italárait az új típusú játékaik bemutatásával csalogatták a vendégeket. Mely alkalmakra esett a legtöbb előadás és táncest? Az előadások és táncestek időpontjait leggyakrabban a farsangi ünnepkör egy vasárnapját jelölték ki, de húsvéti, pünködsi, szüreti bálakat is rendeztek, a szilveszterest pedig szintén elmaradhatatlan alkalom volt.

A plakátok igen fontos dokumentumai egy salgótarjáni műkedvelő csoport, a Forgáchi Műkedvelő Gárda tevékenységének. A Forgáchi Műkedvelő Gárda a Salgótarjáni Bányatelepi Torna Club (SBTC) Forgáchi Osztályának Műkedvelő Gárdája néven 1920-ban alakult meg. 1925 végén vették fel a Közkedvelt Színpad nevet, és választották a színpad helyéül Omilyák Károly Liget utcai vendéglőjét. Ezt megelőzően igen gyakran léptek fel a Városi Vigadóban és a palackgyári kávéház helyiségeiben.

Előadásaik között a legkedveltebbek a népszínművek és a kabaréelőadások voltak. A népszínművek közül is falusi vígjátékokat mutattak be leggyakrabban, de felléptek operettel is és előadtak drámát és vígjátékokat is. Egy darabot több alkalommal több helyen játszottak el, így pl. kiköztvítették a kultúrát az Etes bányatelepi olvasóköri, a Róna bányatelepi kaszinóba, a Pálfalva bányatelepi kaszinóba, a kisterenyei bányatelepi kaszinóba, ahol kabaréjeleneteket adtak elő. A belépőkből származó tiszta jövedelmet az 1924-es olimpiai atletikai versenyre kiküldendő magyar résztvevők költségeire fordították. A bányai körből a Baglyasaljai Kaszinó sem maradt ki, itt Csité Károly A bíró leányai c. falusi vígjátékát mutatták be. Az előadásokat hajnalig tartó tánc követte, cigányzene szó mellett.⁷

Városi Vigadó alapítását már az 1910-es években tervezték, hogy a Polgári Kör, az ipartestület és egy később kialakítandó kaszinó társasági összjövedeleinek otthont tudjanak nyújtani. Kávéház, étterem, cukrászda és kocsmahelyiség biztosította volna a közönség ellátását. E tervek közül azonban nem sok minden valósult meg. A Városi Vigadót - feltételezésünk szerint - a Zöld Koszori vendéglőből alakították ki talán a háború előtt. A forradalmak alatt már minden esetre szerepet játszott, szakszervezeti ülések zajlottak itt a KMP megalakulása idején.

A Városi Vigadóban a Forgáchi Műkedvelő Gárda népszínművekkel, drámával és kabaréelőadásokkal szerepelt.

A Városi Vigadóban lezajlott legnagyobb esemény azonban minden bizonnyal a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Szövetségének Dalárdája 1929. június 23-án tartott zászlószentelési ünnepélye volt. Zászlóanyának Sztranyavszky belügyi államtitkár feleségét, Sztranyavszky Sándornét kérték fel. Az ünnepély alatt a salgótarjáni bányazenekar és a megjelent dalárdák szórakoztatták a közönséget. Az ilyenkor elmaradhatatlan díszbéd a Salgótarjáni Palackgyár kaszinójának kerthelyiségében került megrendezésre. (Sajnos a menülap nem maradt fenn.) Délután 3 órától pedig táncmulatság kezdődött.

1925-1928 között épült fel az Újtelep, a „hivatalnokok városa” a Tarján patak régi medrének betöltésével nyert területen. Új emeletes közhivatalok és kertes családi villák épültek. Minden biztonnal a hivatalnokok ellátása céljával nyitotta meg Külvásártéri vendéglőjét a Liget utcában Omilyák Károly. Az asztalosmesterből vendéglőssé lett Omilyák vendéglője rövid idő alatt a közönség legkedveltebb szórakozó és mulatóhelyévé vált.

Az Omilyák vendéglő hírnevét a Forgáchi Műkedvelő Gárdából alakult Közkedvelt Színpad szereplői alapozták meg, akik itt találták meg a műkedvelői előadásaihoz legalkalmasabb helyiséget. Az 1925. november 15-ei előadásra és táncestélyre szóló meghívó adja a közönség tudomására, „hogy az Omilyák Károly vendéglő műkedvelő helyiségét „Közkedvelt Színpad” elnevezéssel adjuk át a közönségnek”. Hogy valóban a város legnépszerűbb és közkedvelt színtere volt az Omilyák vendéglő, bizonyítja a műsorok és rendezők sokfélesége is. Fellépett itt többek között a Salgótarjáni Iparos Ifjúság Műkedvelő Gárdája, akik egyszer egy falusi énekes vígjátékot, másszor Csiky Gergely A nagymama c. vígjátékát adták elő.

Alkalmasknak találta a vendéglőt a salgótarjáni elemi és polgári iskola is, hogy tanulói részvételével műsoros estet rendezzen.

A harangalap javára rendezett est a kor és az iskola szellemének megfelelően irredenta szavak, énekekkel, magyar táncokkal idézték fel a Trianon által elszakított magyar területek kultúráját.

Megfelelt a vendéglő a salgótarjáni önkéntes tűzoltó testületnek is a testület segélyalapja javára rendezett táncmulatság céljaira. Nem talált kifogásoló okot a Salgótarjáni Keresztény Szocialista Vasas Dalkör Műkedvelő Gárdája sem, hogy ne ott tartsa zártkörű táncestélyét és műkedvelő előadását. Az Omilyák vendéglő egyben táncterem is volt, így nem volt véletlen, hogy ebben táncanfolyamot is tartottak, amelyen a legöregebb csárdástól a legújabb dzsáváig minden táncot oktattak.

A háború alatt és után Amerikából betört és nálunk is divatba jött táncok pl. a tangó lépéseinek elsajátítása hozzá tartozott a fiatalok akkori általános polgári műveltségéhez.

A sport színeinek képviselőjében a Salgó Football Club rendezett szilveszterestélyt a vendéglőben 1927-ben. A vendéglő kerthelyiségében sportolásra nyílt lehetőség, pingpongasztalok mellett trenírozhatta a vendég reflexeit. Az elméleti sport kedvelői a saktáblákra függesztve szemeiket kortyolhattak bele az Omilyák által kínált kitűnő verpeléti fajborokba. A gondtalanabb szórakozást keresők függő teke, tivoli, löverseny, malom játékokkal üthették agyon az időt. A kerthelyiség árnya és állandóan friss csapolásúnak és jegesnek ígért söre adott enyhét a tikkasztó hőség elől betérőknek. A vendéglő ízletes harapnivalói pedig az italutánpótlást gerjesztették.⁸

Élénk társasági és műkedvelői élet zajlott már a háború előtt is az üvegyári kintinban, ahol elsősorban a Salgótarjáni Palackgyári Munkások Társas Egylete tartotta mulatságait, színjátszó társulata megalakulása után előadásait.

Salgótarján városná válásának évében indult újra az üvegyár, de 1924-től ismét szüneteltetni kellett a termelést. A palackgyár 1923-ban kintinját Bodó Lajos volt budapesti vendéglősnek adta bérbe. Bodó 1918 végén nyitott vendéglőt Budapest VIII. kerületében, de 1922 elején már Salgótarjánban tartózkodott, ahol a bányakaszinóban dolgozott pincérként, majd a kaszinó söntését vezette. Budapestet - unokaöccse, Németh Károly szerint, aki nála volt tanonc a palackgyári kintinban - azért kellett elhagynia, mert üzletcserébe bonyolódott „adta az egyiket, vette a másikat, addig cserélgette, míg egészen tönkrement”. A cserélgetésről Salgótarjánban sem mondott le. 1937-ben Czirbesz István Fő utcai vendéglőjével cserélte fel az üvegyári kintint.

A palackgyári kintin 1926-ban, a gyár újraindításának évében érdemelte ki a város egyik legnépszerűbb szórakozó- és mulatóhelye címet. A kintin népszerűségének növekedésében elvitathatatlan érdem illette a Közkedvelt Színpadot, akik az év minden jelesebb ünnepnapján felléptek itt. A húsvét vasárnapján tartott locsolóbál pedig egyben a Közkedvelt Színpad elődje, a Forgáchi Műkedvelő Gárda 6 éves fennállásának ünnepe is volt.

Természetesen a látogatottság növekedése minden biztonnal kapcsolatba hozható volt a kintin jó helyiségadottságaival, kiváló táncteremével, nem utolsósorban pedig azzal, hogy minden vasárnap éjjel 2-ig tartott a tánc. A kintin vonzerejét csak fokozta, hogy frissen csapolt sörét poharanként 3500, korsónként 6000 koronáért mérték.

Az 1920-30-as évek vendéglátásában két jelenség felbukkanása, illetve továbbélése említésre méltó még. Az egyik az előfizetési étkezés, a másik az, hogy az újonnan alakult pártok székhelyeiket, titkárságukat egy-egy vendéglőben állították fel.

Korábban a székhelyek vendéglőkbe helyezése egyesületekre, érdekvédelmi szervezetekre volt jellemző, a pártoknak nem voltak állandó székhelyeik, rendezvényeiket, gyűléseiket a legkülönbözőbb helyeken tartották, a létszámtól függően. Mivel a Vadász birta a legnagyobb különteremmel, természetes, hogy a nagygyűlésekre ott került sor.

Az állandó székhelyek kialakulása mindenekelőtt a pártok szerepének növekedését jelzi és a tömeges politikálási kedv megerősödésének nyilvánuló jele.

Az ÉME salgótarjáni csoportja a Czirbesz vendéglő különtermében tartotta összejöveteleit - ahol 1926 októberében részt vett Eckhardt Tibor országos elnök i.s. A Salgótarjáni Keresztényszocialista Párt a Révay-féle polgári vendéglő emeleti helyiségében tartott minden héten kedden, csütörtökön és szombaton párnapot, sőt ott nyitotta meg népvédő irodáját is.

Előfizetési étkezés meghonosításával Sándor Netusz Nemzeti Vendéglője, a Vadász szálloda vendéglője és a Györgyné-féle konyha próbálkozott. Utóbbiban munkáskonyhát is nyitottak, de egyik vállalkozás sem volt hosszú életű. Meg kell még említenünk az SBTC telepen a városi tulajdonban levő Sportliget vendéglő megnyitását, amelyet később már Városi Kioszk néven ismertek. 1929-ben Polk Ferenc bérletében találjuk.

Az 1920-as évek fellendülő társasági életét azonban nagyban beárnyékolta az, hogy az alkoholfogyasztás ijesztő méreteket öltött a városban. Erről a város tisztii főorvosa így tájékoztatott jelentésében: „a városban és a városhoz tartozó telepeken évente elfogyasztottak 1 millió liter bort, 250 ezer liter sört és 5000 liter pálinkát, összesen mintegy 30 milliárd korona”. Ebből a hatalmas összegből „...a városi vízvezeték, csatornázás, utcarendezés, fásítás, személtakarítás, közkórház, járványkórház, tüdőbeteggondozás, azaz a legszükségesebb közegészségügyi berendezések költségeit egyetlen év alatt fedezni lehetne!”⁹

Az idegenforgalom és a sport hatása

A kor technikai fejlődéséből következően az 1920-as évek közepétől - főként a városi lakosság körében - jelentős életformaváltozások indultak el. Az új tömegkommunikációs eszközök, a rádió és a film elterjedése által még közelebb került a világ az információit eddig a sajtóból szerző polgárhoz, a tömegszórakoztatás új lehetőségei nyíltak meg.

A közlekedési eszközök fejlődése, számának növekedése az utazás olcsóbbodásával járt együtt, ami viszont a vasúti utazást segítette elő. A személyautók tökéletesedése nagyban ösztönözte a külföldi turistautak elterjedését. Egyre többen merészkedtek hosszabb európai utakra, hogy a nyarat valahol a déli tengereknél töltsék.

Az autóbusz-közlekedés tömegessé válása megkönnyítette a vidéki városok elérését, és lehetővé tette a vasúttal nem rendelkező települések felkeresését is.

A szabadidő eltöltésének új formáiként az 1930-as évektől vált tömegjelenséggé a turisztika, a vikendezés, a nyári üdülés, ekkor terjedt el és vált tömegessé a sportolás.

Elősegítette ezeket az állam idegenforgalmi politikája, amely az olasz Trenopolar mintájára bevezette a vasárnapi olcsó kirándulót, az ún. filléres vonatok rendszerét. A filléres vonatok a nagyobb vidéki városok közti forgalom fejlesztését, a belső turisztikai forgalom fellendítését szolgálták. Utasaik - 500 résztvevő esetén legalább - 75%-os díjkedvezményben részesültek. A vonatok reggel indultak, és még aznap éjjel vissza is értek. Ezáltal egyre nagyobb tömegek életvitelének lett szerves része a hétvégi kirándulás, terjedt a belföldi üdülés, amelynek legkedveltebb célpontja a Balaton volt.

A hétvégi kirándulások és az ún. bakancsos turizmus elterjedését jelzi a hegyvidéken a turistaházak számának jelentős szaporodása. A külföldi és a belföldi idegenforgalom fejlődésében döntő lépés volt az állami szervezetek kiépítése.

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács megalakulásáig (1929) Budapest székesfőváros 1916-ban alakult Idegenforgalmi Hivatala irányította a magyar idegenforgalmat. Az Idegenforgalmi Tanács a vidéki idegenforgalom megszervezését tűzte ki célul. Az önálló törvényhatósággal bíró

városokban sürgette az idegenforgalmi irodák vagy bizottság alakulását. Kijelölte munkakörüket, amely szerint „a helyszínén és a város közvetlen környékén a belföldi vándorforgalom és általában az idegenforgalom szempontjaira figyelemre méltó intézmények, műemlékek, gyógy- és fürdőtelepek, természeti szépségű telepek szakszerű felsorolása, ismertetése, megóvása, a polgárság figyelmének az idegenforgalmi szempontokra s ezek nemzeti és gazdasági jelentőségére való irányítása” lett a feladatuk.

1929-ben alakult meg szintén az Országos Magyar Weekend Egyesület, hogy a hazai hétvégi üdülés és nyaralás ügyét kézbe vegye. Az 1935-ben létrehozott Magyar Városok Országos Szövetsége már alapszabályszerű feladatának tekintette az idegenforgalom fejlesztését. A vidéki városok idegenforgalmának központi tanácsadó és útbaigazító szerveként kívánt működni, amely a hazai és a nemzetközi idegenforgalom közötti összekötő szerepet is ellátja. A vármegyéki, városok és községek idegenforgalmi működésének felügyeletét az Országos Magyar Idegenforgalmi hivatal látta el.

Salgótarján idegenforgalma a település rendezett tanácsú várossá alakulása után vett nagyobb lendületet. A fejlődés fontos tényezőjévé lépett elő - az országos ösztönző hatásokhoz hasonlóan - a turisztika tömegessé válása, a sportolók körének kiszélesedése, valamint a sportversenyek megtekintése mint hétvégi programot nyújtó szórakozás elterjedése. A turisztikai élet szervezeti kereteit a Magyar Kárpát Egyesület (MKE) Salgótarjáni Osztályának 1923-ban történt megalakulása teremtette meg. Legfőbbképpen a MKE Salgótarjáni Osztálya által szervezett programok táplálták a város idegenforgalmát, de elvitathatatlan érdemeket mondhat magának ebben a Magyar Turista Szövetség is, amely többször tartotta vándorgyűléseit Salgó vára alatt. Itt emlékezett meg az MTSZ fennállásának 60. évfordulójáról, 1933-ban. Itt rendezte 1935-ben az évi vándorgyűlést, amelynek csúcspontja a Salgó-Menedékház avatása volt.

Megszületett tehát a MKE Salgótarjáni Osztálya által szorgalmazott ötlet. Salgó vára alatt megépült egy megfelelő jól felszerelt turista menedékház, „amely a mindenképpen alkalmas kör - esetleg csillagtúrák kiindulópontjául szolgálhat és így Salgótarján elismerten szép vidékét - a budapesti és vidéki turisták révén is - belevonhatja hazánk idegenforgalmi vérkeringésébe”.

A Menedékház avatása és a korábbi rendezvényekre is tekintélyes számú vendég érkezett. 1934-ben 800 külföldi és mintegy 5000 belföldi fordult meg a városban. Három filléres gyors érkezett 4200 utassal, és négy társas busz. Jó propagandája volt az idegenforgalom fejlesztésének a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetségének kongresszusa, amelyet 1937-ben Salgótarjában rendeztek. A kongresszusra az ország bármely részéből augusztus 30. és szeptember 6. között féláru vasúti kedvezménnyel utazhatott a közönség. A salgótarjáni szakcsoport nagy sikereként könyvelhető el: a pályázót 54 város közül Salgótarjánra esett a választás. Salgótarján kiválasztásában feltehetően szerepe lehetett akkori határvárosi mivoltának.

Megerősíteni látszik feltevésünket, hogy 1929-ben és 1932-ben Kőszegen, 1938-ban pedig már a megnagyobbodott országrész területén, Kassán tartották a kongresszust. A kongresszus egyben a salgótarjáni vendéglátóipar megmértetésére is alkalmasnak bizonyult. Az első vizsgán megbukott a város, szállodái az érkezett 250 vendégből legjobb esetben is maximum százat tudtak elhelyezni, a többiek magánházaknál szálltak meg. Nem remekeltek berendezéseiket tekintve sem a salgótarjáni szállodák. A város legelitebb szállodájának tartott Pannoniában még gőzfűtés volt, de sem folyóvíz, sem WC nem állt a vendégek rendelkezésére. Szénkályhával fűtötték a Badacsonyt, ahol legalább folyóvíz és WC volt. Legjobb technikai ellátottsággal az új alapítású szállodák, a Nemzeti és a Bristol büszkélkedhettek. Ezekben központi fűtés mellett folyóvíz, WC egyaránt volt. Az országos kongresszus résztvevői, mivel hogy szakmabeliek voltak, bizonyára nem mulasztották el felkeresni Salgótarján egyéb vendéglátóit sem, a programban szervezettekén kívül. Az ismerkedési vacsora Keszler Mátyás Nemzeti szállodájában zajlott. Másnap a szövetségi kongresszus után az ipartestületben volt a díszebéd. Harmadnap pedig a városi Liget vendéglőben ebédeltek a résztvevők.¹⁰

Mit tapasztalhattak a résztvevők?

A Fő utcán alig 1-2 nappal a kongresszus előtt nyitotta meg vendéglőjét Bodó Lajos, a salgótarjáni szakcsoport elnöke, aki eddig az üvegyári kaszinót vezette. A Fő utca 80. sz. alatt, a főtéri állomással szemben található vendéglőben elsőrendű hideg és meleg ételeket, kitűnő fajborokat kínáltak a betérő vendégnek. A zenét cigányzenekar szolgáltatta. A Liget vendéglőt 1934-ben vette át

Nagy József, a Pannonia tulajdonosa. A vendéglő kitűnő konyháját, kiváló magyar bor- és sörkülönlegességeit, valamint közkedvelt villásreggeli ételeit ajánlja olcsó és polgári árakon. A jó szórakozáshoz állandó cigányzene szól. Az új zene és táncok kedvelőinek a „Gray Boys” zenekar szolgáltatott zenét vasárnap és csütörtökön. A város egyik leghíresebb, legkedveltebb vendéglőjét Jóvári Mihály alakította 1936-ban ki a Kassai soron, a volt Praznovszky kocsmából. Jóvári neve, aki korábban az ipartestület bérloje volt, már akkor is kiváló konyhájáról és nagyszerű kiszolgálásáról volt közismert. A vendéglő zóna- és kispörköltje, amit általában délelőtt 10 óra körül fogyasztottak a piacozók, amikor a forgalom egy része már lement, szinte legendává és beszédtemává vált a vendégek között.

Délben gulyásleves, túrós tészta és mindehhez frissen csapolt Dreher sör várta a jó magyar házi-konyhát kedvelőket.

A söntés egész nap látogatott volt már kora reggeltől. Este pedig megteltek a fehér abrosszal megterített asztalok, ahol a törzsvendégek foglaltak helyet. A mulatáshoz szükséges zenét az iparos és kereskedői látogatói körhöz illően cigányzenekar húzta. Szokás volt a törzsvendégek körében a vasárnapi mise utáni betérés egy pikoló sörre. Hogy jobban csússzon a sör általában ringlitz fogyasztottak sóskilivel, így nem ritkán több pikoló is sikeredett felhőrpinteni.

1933-ban a pénzügyőrség közelében nyílt meg Barthos Tamás nyugalmazott honvédtiszthelyettes vendéglője a Kassai soron. A később Székely Pihenő nevet felvevő vendéglő jó konyhájáról volt híres, jellegzetes erdélyi ételeket kínáltak, pl. székely fatányéros. Délelőtt a környéken levő hivatalok dolgozói tértek be egy kolbászra, tormás virslire és egy korsó sörre vagy egy jó fröccsre. Kerthelyiségében magyar nótáesteket rendezett, hogy a hagyományos cigányzenekar kísérelte mellett elhangzó dalokat népszerűsítse.

A Fő utca és a Menház utca sarkán álló Jancsovics vendéglőt már csak fekvése miatt sem nagyon lehetett elkerülni. A Fő téri állomás közelében fekvő közismert vendéglő „minden igényt kielégítő, olcsó meleg és hideg étkezést” ígért, „figyelmes, polgáris házi kiszolgálással”.

A vendégei előtt Salgótarján város és közismert vendéglője jó hírnevét a jövőre is megőrizni és gyarapítani szándékozó Jancsovics valódi fajborokkal és frissen csapolt sörrel csábította a közönséget. Kiváló konyhája és kitűnő cigány zenekara tette az acélgyári fiatalok közeli kedvenc szórakozóhelyévé. Elsőrangú ajánlólevelet és biztos látogatói kört jelentett ezenkívül Jancsovics Károly számára, hogy 18 éven át dolgozott géplakatosként az Acélgyárban és az Olvasóegylet dalkörének tenorista tagja volt.

Tehát a telt ház általában biztosított volt, jelesebb ünnepek előtt pedig célszerű volt asztalt foglalni a vendéglőben szórakozni vágyóknak. A Jancsovics vendéglőn kívül az acélgyári fiatalokat egy másik, távolabbi, igen kedvelt helyükön, a Badacsony szálloda vendéglőjében is gyakran látni lehetett. A Nagyállomás közelében levő vendéglőt munka után előszeretettel keresték fel, hogy egy jót borozgassanak vagy a fizetés napján egy kicsit kirúgjanak a hámból. A vendéglő legfőbb vonzerejét a várostól való távolsága, a szabadabb, a kisvárosi közösség gátjaitól mentes mulatozás, szórakozás nyújtotta. Mint ahogy az sem lehetett véletlen, hogy az iparos és kereskedő-ifjak találkáikat éppen itt intézték. Egyébként pedig a vendéglő elsősorban a vásárok idején népesült be, a vásározók oda- és visszafelé is megálltak. Hajnalban egy jó kisüsti adta meg a hangulatot, délután vagy estefelé pedig egy jó fröccsre volt érdemes beugrani.¹¹

Amint már említettük, a turizmus mellett a sport képviselte az új tömegszórakozási formák legnépszerűbb ágát. A sportolás és a sportversenyek iránti tömeges igény új sportlétesítmények létesítéséhez vezetett.

A háborút követő 5 évben a sportpályák, uszodák, tornatermek stb. száma megkétszereződött, az 1940-es évekre pedig megközelítette a nyolcezeret. Sportegyesületek sora keletkezett, a versenysportolók száma elérte a 20 ezret. A sportversenyek nézőközönsége egyre nőtt, a hétvégi sportműsorok több száz ezres tömegeknek nyújtottak szórakozást. Különösen nagy tömegeket vonzott a labdarúgás, ami nem kis mértékben a nemzeti válogatott kitűnő világbajnoki szerepléseinek volt betudható.

A Salgótarjáni Sport Egyesület (SSE) személyében már komoly hagyományokkal rendelkező salgótarjáni labdarúgás 1920-ban újabb csapattal gyarapodott, megalakult a Salgótarjáni Bányatelepi Torna Club (SBTC). A két klub az 1922/23 évi nevezéssel vágott neki a bajnoki küzdelmeknek az északi kerület Mátravidéki Csoportjában, majd Észak-Magyarország futballbajnokságában folytatták.

A fennállásuk óta nemes vetélkedést folytató csapatok közül előbb az SBTC-nek ment jól. 1933 után 1935-ben is Magyarország amatőr futballbajnoka lett. Ezzel jogot szerzett arra, hogy a következő évben a Nemzeti ligában játsszon. Sőt e mellé még a magyar vándordíjat, a Corinthián Kupát is elnyerte.

A jó eredmények, a SBTC kiváló szereplése a bajnokságban a városlakók újabb tömegeit vonzották a meccsre. A város közvetlen és távolabbi környékén lakóknak is kedvelt szórakozásukká vált a futballmérkőzések megtekintése. Nem ritkán még a Csehszlovákiához tartozó Fülekről, Losoncról, sőt még Rimaszombathól is eljöttek a futballrajongók egy-egy SBTC meccsre. Hogy a labdarúgó szurkolók csapatukat minél több meccsen, akár idegenben is szép számmal buzdíthassák, filléres vonatokat indítottak a mérkőzésekre. Tehát a belső idegenforgalom fejlesztését szolgáló filléres vonatok érkezése többször labdarúgó mérkőzéssel volt összekötve.

Filléres gyorsan utazhattak a szurkolók a SBTC-Püspökladány találkozóira 1933-ban. Az amatőr futballbajnoki címért Észak-Magyarország és Kelet-Magyarország bajnokai játszottak. A miskolci, szegedi mérkőzések pedig jó alkalmat kínáltak egyben a város megismerésére is. Filléres gyorsokat indítottak Salgótarjánból a nemzeti válogatott mérkőzéseire. 1933-ban az olasz, 1936-ban a német válogatott elleni találkozón szurkolhatott a népes salgótarjáni közönség. Filléres vonaton érkezett a szép számú szurkolócsereg a SBTC-Hungária mérkőzésre Salgótarjánba. A városban már hetekkel a meccs előtt másról sem esett szó, mint a Hungária vendégszerepléséről. A nagy eseményre megjelent a helyi lap Hungária-SBTC különplédánya. A különszámban a vendégek Salgótarján és környékének turisztikai lehetőségeiről is olvashattak, de a lap bő terjedelmet szentelt a két nagy helyi sportegyesület, a SSE és a SBTC sportéletének, és természetesen bemutatta a nagyhíró ellenfelet, a Hungáriát.

A labdarúgás egyre növekvő népszerűségét jelezte, hogy a Szent-Korona Kupáért vívott mérkőzést Észak- és Közép-Magyarország válogatottja között Salgótarjánban rendezték.

A salgótarjáni csapatok Hungária elleni találkozóját megkülönböztetett figyelem kísérte. Az 1938/39-es Nemzeti Bajnokság első osztályába feljutott SSE első mérkőzésén a Hungáriával találkozott. A csapatokat 5000 szurkoló várta. A Jancsik cukrászdában díjat lehetett nyerni a meccs eredményének helyes tippjével.

A labdarúgó mérkőzések alkalmával jó forgalmat remélhettek a vendéglősök, kocsmárosok is. Főleg a meccsek után kellett a csapосnak igyekezni, hogy a sok száraz torok mielőbb hozzájusson hideg korsó söréhez, fröccséhez, megmeneküljön a kiszáradástól.

A legnagyobb vendégforgalomra a sportpályák közelében levő üzletek számíthattak, így pl. a Városi Kioszk a SBTC sporttelepén, a Losonci utcában vagy a tőle nem messze lévő Polk vendéglő. A SSE sporttelepe körül, amely Magyarország egyik legszebb fekvésű sportpályáját mondhatta magának a Dolinkában, a Vadász vendéglő bonyolította le a legnagyobb forgalmat. A közelben levő Acélgyári Olvasóegylet söntéseit nyilvános italozásra nem vehették igénybe, így ide csak az egylet tagjai térhettek be a mérkőzés előtt vagy után egy kis poharazásra.

A labdarúgás jó reklámlehetőséget biztosított a salgótarjáni vendéglátás üzleteinek. Az SBTC otthonaként hirdette magát a Pannonia az 1930-as évek közepén, a SSE Otthon a Nemzeti szállodában alakult ki. Az 1940-es évek elejére a Pannonia egyeduralkodóként kiálthatta ki magát „az NB. NBB és a várost látogató amatőr csapatok kedvenc találkozó helyének”. Hagyományosan jó kapcsolatuk volt a salgótarjáni cukrászoknak a sportal. Többek között üzletükben lehetett jegyet kapni a hazai mérkőzésekre. Itt fizethették be a szurkolók a filléres vonatokra a menetdíjat, ha az idegenbeli találkozóra utaztak. Nem volt véletlen tehát, hogy Duda Lajos cukrászdája, mint „a csportolók találkozó helye” ajánlhatta üzletét vendégei figyelmébe. Nem túlzott a Pécsz cukrászda tulajdonosa sem, amikor újfajta szolgáltatásra hívta fel a figyelmet: „a sport minden ágában díjtalan felvilágosítást ad”.

A mecénások szerepe azonban nem merült ki csak a sportág népszerűsítésében. Futotta támogató-sukból a játékosok megvendégelésére is. nem egyszer fröccsöztek meccsek után a Jancsovies, a Jóvári vagy a Polk vendéglőben. A vizsgált időszakra esett Salgótarjánban a sakksport kibontakozása. A század elejétől a teke, a biliárd és kártya társaságában eleinte csak szórakozásként űzött sakk szorosan kötődött a vendéglőkhöz, kocsmákhoz. Sporttá válása az Acélgyári Olvasóegylet kebelében

indult meg. Itt rendezték az első ifjúsági sakkversenyt 1927-ben. Még ugyanebben az évben felnőtt sakkverseny is volt a Vigadóban.

A város sakkéletének kibontakozását és fejlődését jelentős mértékben mozdította el a Salgótarjáni Sakk-Kör megalakulása, 1928-ban. Az alakulást követő években a sakk-kör tagjai a Fő utcán levő Czirbesz vendéglő különtermében rendezték be főhadiszállásukat. A sakk megkedveltetése terén sokat lendített Michlő Józsefnek, a kitűnő fővárosi munkás sakkozónak salgótarjánba adott szimultánja, 1928-ban. Rövidesen egyre több vendéglő és kocsmá szerzett be sakk készleteket, állított fel különasztalokat, hogy vendégeik a sportnak hódolhassanak. Különasztal várta pl. a Nemzeti belső termében a sakkozókat, amikor az fénykorát élte.¹²

JEGYZETEK

1. Ballai Károly: A vendéglátóipar iparjogi újjászervezése közérdek. In.: Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar életéből. Szerk.: Ballai Károly és Tábori Kornél. Bp. é.n. 108-110. - 1921. IV. tc. az állami italmérési jövedékről. In.: Az 1921. évi törvények gyűjteménye. Bp. 1922. 28-80. 1920-ban több évtizedes előterjesztések, küldöttségjárások után a vendéglátóipart a képesített iparok közé sorolták, előbb a vendéglős, majd a kávésiipart. A szakmának a képesítésre már az előző ipartörvény megszületése (1884) idején indított harcát azonban csak részben koronázta siker.

A vendéglátóiparhoz szervesen hozzátartozó kocsmá, engedélyhez kötött ipar lett, a háború alatt és után gombamódra elszaporodott kifőzések pedig szabadipar jelleget kaptak, vagyis gyakorlásukhoz egyedül csak iparigazolvány váltására volt szükség. Szociális okokra hivatkozva megengedték, hogy magánlakásokba is szerzhessenek iparigazolványt. A szintén engedélyhez kötött kávémérés üzletkőre semmiben sem különbözik a kávésiipartól. Így az 1922-es ipartörvény rokoniparról szóló meghatározása alapján a szakképesítés igazolása nélkül megszerezhetette a vendéglős iparengedélyt. A szakma további nagy sérelmét alkotta, hogy a szállodás (fogadós) és a panziósiipar 20 szobán felül a képesítés igazolása nélkül mint gyárszerű nagyüzem folytatható és a vendéglátóipar 25 alkalmazottal már nagyüzemként üzhető.

Megoldást a vendéglátóipar egyes ágaiban az egységes képesítés bevezetése hozhatta. Meg kellene szüntetni a kocsmá- és kifőzés jogi különállását és vendéglői képesítéshez kötni azokat, számukat helységenként a közszükséglet szerint megállapítani. A különböző természetű iparjogosítványok és különböző terjedelmű üzletkőrök a tisztességtelen versenyt segítik elő, „mert a kisebb jogosítványú és a szűkebbre szabott üzletkörü ága a vendéglátóiparnak kmindig a nagyobb üzletkörü „csíp” magának egy részt és jogosulatlanul szerez magának előnyt” - állapította meg Ballai Károly, a jeles szakíró.

Az 1921-es italmérési törvény egyik legfontosabb rendelkezése az italmérési engedélyek felülvizsgálatát, esetleg elvonását írta elő. Elrendelte az érvényben levő összes italmérési és elárúsi engedélyk, valamint az egyes községek területén kiadható korlátlan italmérési engedélyk eddig megállapított létszámának felülvizsgálatát.

A pénzügyi és közigazgatási hatóságok feladatának szabta, hogy nyilatkozzanak arról, hogy a közlekedési, forgalmi, társadalmi és gazdasági viszonyok, valamint a közrendészeti, közegészségügyi, közközkölsiségi, közszükségleti és jövedéki szempont gondos mérlegelése után a megállapított kocsmák számának csökkentését vagy emelését tartják-e szükségesnek.

A felülvizsgálat és a létszám újbóli megállapítása után a rendőri (közigazgatási) hatóságoknak szigorú ellenőrzést kell gyakorolni, hogy a törvény rendelkezéseit betartsák.

A törvény nagy gondot fordított annak rögzítésére is, hogy a kimerésűl szolgáló épület és üzlethelyiség fekvése, építésmódja és berendezése megfelelően a közegészség követelményeinek: könnyen megközelíthető legyen, az épület ne legyen rosszból építve, mint a községhen lévő jobb házak (tetőzet, padozat), külön illemhelyisége legyen és külön kijárata az utcára.

Az engedélyesek feladata volt megakadályozni, hogy az üzlet italmérés cégére alatt kéjelgési

- célokra szolgáljon. Ezért tilos volt a női alkalmazottaknak a vendégekkel egy asztalhoz ülni, és velük együtt ételeket és italokat fogyasztani. Megtiltották a kocsmái és egyéb üzleteknek sztrájkanyagként való felhasználását is, és nem engedélyezték ezekben a kártyajátékot sem.
2. Nógrád Megyei Levéltár V. 183. Salgótarján polgármesterének iratai (st. pm.) 13366/1934. - Nógrád vármegye Hivatalos Lapja, 1922. december 28. - NML St. pm. 9246/1934. - 1927. XXXIII. tc. Az ifjúság védelméről. In.: Magyar Törvénytár. 1927. évi törvénycikkek. Bp. 1928. 577-581.
 3. NML V. 183. b. 210. kötet. Salgótarján megyei város. Iparlajstrom 1922-1930. B. - Uo. V. 183. b. 213. kötet. Iparlajstrom 1930-1952 B - NML St. pm. 6702/1941.
 4. NML IX. 203. 2. kötet. Tanoncnnyilvántartás. NML St. pm. 3538/1931. A tisztí orvos jelentése - Kritsfalussy István: Negyvenéves szakiskolánk fejlődése. Ballai-Tábori i.m. 93-94.
 5. Laky Dezső: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények 1930. 60. k. 3. sz. 432. - NML St. pm. 3538/1931. Tanoncot tartó iparosok névsora. NML IX. 203. 2-3. kötet. Tanoncnnyilvántartás. Pl. 1917-ben Duda Lajos cukrásznál fia, László, 1936-ban Ponyi Antal vendéglősnél fia, Dezső tanult. Feuerstein László és Berta anyja, Feuerstein Ábrahámné mellett tanult. Előbbi reál gimnáziumi érettségivel rendelkezett, utóbbi 4 polgárit végzett. - NML St. pm. 434/1929. Vendéglői iparengedély.
 6. Gundel Imre-Harmath Judit: A vendéglátás emlékei Bp. 1979. 33. - Balogh Zoltán: Letűnt „kocsmacsillagok” Salgótarján egén. A Vadász. In.: Múzeumi Mozaik 1990/2. 37. és A Pannónia. In.: Múzeumi Mozaik 1991/1. 76. - NML St. pm. 5659/1924. Pannónia kertmozi.
 7. NML V. 183 b. 210 k. Iparlajstrom 1923, 1925 B. - A Munka 1923. június 30., július 28. és augusztus 11. számai. - Az előadások plakátjait a Nógrádi Történeti Múzeum Dokumentumtárában (NTM Dok.tár) 93. 135., 171., 172. és 93. 279. 1.-289. 1. feltárási számok alatt őrizzük.
 8. NTM Dok.tár ltsz.: 93. 2791. - NML St. pm. 8124/1929. Meghívó a zászlószentelési ünnepélyre. - NTM Dok.tár. ltsz.: 93. 289. 1., 93. 284. 1., 93. 282. 1., 93. 281. 1., 93. 285. 1. - A Munka, 1925. június 6. és július 4., 1926. május 22. számai.
 9. NML St. pm. 5522/1923. Bodó Lajos kérelme. - NML Iparlajstrom 1927 B. - NTM Dok.tár. ltsz.: 93. 135., 172., 93. 283. 1. és 93. 287. 1. - A Munka 1925. január 3., 1926. március 27., augusztus 28. és október 19. számai: a pártszékhelyekre. - A Munka 1924. szeptember 16., 1925. június 6. és 1927. május 7. számai: az előfizetési étkezésre. - Salgótarjáni Almanach. Salgótarján, 1925.
 10. Magyarország története 1919-1945. Főszerk.: Ránki György. Bp. 1928. 807-809. - NML St. pm. 8521/1929. Vidéki idegenforgalom megszervezése - Balogh Zoltán: Honismertető törekvések - a várossá fejlődő Salgótarján idegenforgalmi élete. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (NMMÉ) 1991. Salgótarján, 1991. 88-91. - A Munka 1937. augusztus 28.
 11. A Munka 1937. június 12., 1936. május 30. és 1935. augusztus 3. számai. - NML Iparlajstrom 1924., 1933., 1936 B. - Baráthy István: Hajdánvolt kocsmák... NTM Múzeum Baráti Kör 1991. március. - Vertich József: Színfoltok a gyárból. Salgótarján, 1986. 82-86.
 12. Magyarország története 1919-1945. 1 k. Főszerk.: Ránki György. Bp. 1928. 808-809. - A Munka Hungária-SBTC különszáma, 1936. március 29., 1933., április 15., június 24., október 7., 1935. augusztus 17. és 1936. március 7. számai. - NTM Művelődéstörténeti gyűjtemény (Műv.tört.) ltsz.: 80.14.167. - Salgótarjáni Útmutató. Salgótarján é.n. - NTM Dok.tár. ltsz. 82.83.564. - Szokács László: Tarjáni halhatatlanok. Salgótarján, 1995. 51-54., 98-104.

Nömes, nemzetes Salgótarján táncranitójátul.

333222

1922

Idésvény.

Mőj szerént adatik tutfára mindön böcsületes jövő-menő embörnek, (a hozzátartozójával együtt) hogy a salgótarjáni táncranitó által

az Úrnak 1922-ik évének 288-ik napján (október 15.)

(ami ippeg vasárnapra esik) az mindönkinek utba eső Vadász-szálloda összves feldíszített termeiben mőg a kívülálló promenádjában rőndezendő

Szüretyi mulaccságra

ezönnel mőgidéztetyük az atyafiakat.

Mőgsugjuk így e la titkosan. hogy ez osztég jó muri lösz, oszt aki elolvassa az idésvényt, az siessön és hát jobban igyekezzön 70 kampót öszve spóronyi, mer hát csak ennyi-ér eresztőgyik be koponyánkint. Oszt akinek fél a koponyája az csak felét fizeti, fej nélkül mőg ingyönösen is részt vőhet.

Lösz elég lopnyivaló, csak vigyázni kő, hogy mőg ne fogják.

Hát a salgótarjáni borospince se kutya. Lösz valóságos tzigány mőg tzigányasszonyok kártyavetővel.

A fölvonulás délután pontosan 2 órakor kezdőgyik

a végít mindön szántővető embör ott a helyszínen mőgtudhatyia.

A talpalávalót az híros Dánosi Szilvi Danyi Ernyeszt fogja játcanyi az híros bandájával.

Ennők a cécnón a tiszta jövedelmiből jaz 10 százalékát az evangélikus szövetség javára fogjuk fordítanyi.

A porogramot hogy mi fog következnyi, a kis bíró ki fogja majd ordítanyi.

A tisztót közönség mőntül nagyobb való pártfogását kéri a Rőndezőség

Paprikaék.

Szüreti bála invitáló tréfás meghívó 1922-ből (ltsz.: 93.279.1.)

MEGHÍVÓ.

Az S. B. T. C. vigalmi gárdája 1923.

december hó 31-én este

fél 8 órától reggel 4 óráig a Pannonia

kávéház összes helyiségeiben

Tombola, világposta, konfetti és szerpentin-

csatával egybekötött jótékonycélú

Szilveszter estélyt

**rendez, melyre a mulatni vagyó közönséget
tisztelottal meghívja a Rendezőség.**

Belépő díj: Személyjegy 3000, Családjegy (3 szem.) 7000 kor.

**A bevétel a jövő évi olimpiai atletikai versenyre ki-
küldendő magyar résztvevők költségeire fordittatik.**

Felülfizetések köszönettel fogadtatnak és hírlápileg nyugtáztatnak.

Jó ételekről és italokról gondoskodva van.

Zenét jó vonós zenekar szolgáltat.

Tánc reggel 4 óráig.

Szilveszter estélyre szóló meghívó 1923-ból (Iatsz.: 93.279.2.)

Értesítés!

Van szerencsém a t. közönséget értesíteni, hogy 1925. évi szeptember 1-én az Omilyák Károly-féle vendéglő helyiségében

TÁNC- TANFOLYAMOK

rendezek, melyre az érdekelt közönség b. figyelmét tisztelettel felhívom.

Tanítva lesz a legöregebb csárdástól a legujabb dzsávaig minden tánc.

Tanításra Hulik András tánctanár van szerződötve.

Beiratkozni lehet minden nap este 6 órától 10 óráig Omilyák Károly vendéglőjében.

Beiratkozás Hulik urnál: tanulók részére 6 hétre 100.000, gyakorlók részére 80.000 K. Angyal Józsefnél 6 hétre tanulók részére 80.000, gyakorlók 50.000 korona.

A 20 százalék kedvezményt csak az kaphatja, aki alulírottánál iratkozik be.

A t. közönség b. pártfogását kérve

tisztelettel Angyal József

MEGHÍVÓ.

A KÖZKEDVELT SZINPAD SZEREPLŐI

1926. április hó 4-én, Húsvét vásárnap,
— este 8 órától reggel 4 óráig, —

AZ ÜVEGGYÁRI KASZINÓ ÖSSZES HELYSÉGÉBEN

Műkedvelő előadással, locsoló- és táncestéllyel

egylekötve rendezi a Forgáchi műkedvelő gárda összes szereplőinek 6-ik éves találkozóját, melyre kívül címzett urat és b. családját tisztelettel meghívja a

A táncestély zártkörű.

RENDEZŐSÉG.

Színre kerül:

A NÓTA VÉGE.

Operett 3 felv. Irla: Bos Fekete L. Rendező: Angyal J. Sugó: Tóth Gizike.

SZEMÉLYEK:

Sinó János, földbírtokos	—	—	—	Tóth Sándor
Gyeki Péter	—	—	—	Pelik János
Pálka, a felesége	—	—	—	Kissák Emmuska
Viktuska, az unokájuk	—	—	—	Szabó Jucika
Tusi	—	—	—	Márkus Mariska
Bela VIII-ik gimnaziata	—	—	—	Veisz Jenő
Schulzeiszne	—	—	—	Molnár Nelli
Hafner, földbírtokos	—	—	—	Nyerget Lajos
Ügyvéd	—	—	—	Flora Lajos
Arkosi Gida	—	—	—	Juhász Mariska
Kerekes J.	—	—	—	Flora Lajos
Mimi	Nyerget Mariska	Manó	Berec Annuska	
Dora	Tóth Mariska	Porfais	Flora Lajos	
Lola	Nyerget Eluska	Fopincsi	Nyerget Lajos	
Dodo	Bölcsu Margit	Történik	Sive kastélyában	

Előadás után tánc reggelig. Éjjel 12-től fél 1-ig locsolás.

Beléptidij nincs! — Ruhatár kötelező.

Személyenként 12—15.000 korona. — Pénztárnyitás 7 órakor.

Zenét a műkedvelő gárda zenekara szolgáltatja.

Aki meghívot nem kapott és erre igényt tartana forduljon bizalommal a szereplők bármelyik tagjához. Jó halálokról és életeléről gondoskodva van.

„Turul” nyomda r.-t., Salgótarján.

A Forgáchi Műkedvelő Gárdának az utolsó 6 év alatt Angyal József rendezése mellett szerepelt játékosok

NÉVSORA:

HÖLGYEK:

Tóth Gizike	Bucsek Magdolna	Sulyok Veronka	Miskula Mariska
Kassák Emmuska	Harcos Mariska	Husár Irénke	Berec Annuska
Szabó Jucika	Gemes Ilonka	Spreck Ilonka	Molnár Eliska
Márkus Mariska	Kamenik Tereska	Berec Rozsike	Berec Mariska
Tóth Mariska	Berec Gizike	Kamenik Bőrsike	Berec Annuska
Molnár Nelli	Tóth Annuska	Árkós Margitka	Kruppa Annuska
Juhász Mariska	Salamon Gizike	Berec Ilonka	Schabó Adél
Bölcsu Margitka	Salamon Annuska	Tóth Ilonka	Schabó Bőrsike
Nyerget Mariska	Futó Mariska	Orlik Mariska	Örszög Bőrsike
Horváth Ilcska	Molnár Jucika	Oravacz Bőrsike	
Berec Eliska	Pisch Rozsika	Tóth Ilonka	
Nyerget Eliska	Agócs Mariska	Almády Bőrsike	

Megnézőknek és férfiaknak mennek:

Oblik Antal és neje Gemes Annuska	Szencsik Pál
Brát Vilmos és neje	Vásári Béla
Klepecs Ferenc	Dobrocsi Pál és neje Róth Gizike
Bosz József és neje Hegedűs Irénke	Adamcsik József és neje Sz. M.
Echer Béla	Öbörkötvegyal Irénke
Kurucz János és neje	Boró István és neje Góth Jucika
Örkény János	Nágy Gyula
Bérci János és neje Vencel Fanni	Hellmann Vilmos és neje Kovács Mariska

Angyal József

Kérem szereplőink közötti két nyeresemény díj lemezt kérésre:

Ki volt a legtöbb nő szereplő?

Ki volt a legtöbb férfi szereplő?

Tekintettel a szomszagos helyekre, kértük a t. Címzet és b. családja pontos megjelölése, mert előadásunkal legkevesebb fél 9 órakor megérkezni

TÁNC REGGELIG.

FÉRFIAK:

Halmi József	Tóth István	Knapics Gyula	Belényi Ferenc
Mocsi József	Tóth István	Farkas Lajos	Szencsik Ferenc
Kapcsa Jenő	Tóth Sándor	Schabó János	Payer Antal
Futó István	Berec János	Oravacz Ferenc	Öbörkötve Vics
Harcos István	Jud István	Andrács János	Jayabicsk János
Pásztor István	Rappenebörger E.	Flora Lajos	Báth Rezső
Weiner Balázs	Vince Antal	Kovács Ali	Pietics Rezső
Boro Pál	Horváth János	Kecskes Ferenc	Örszög Ferenc
Vajsa Mihály	Agócs János	Molnár Jenő	Góth Bendi
Agócs Dezso	Liska Gyula	Vier Pál	Boró Sándor
Klepecs Ferenc	Rappenebörger L.	Veisz Jenő	Müller Ferenc
Gemes József	Takács Ferenc	Dobai Tivor	Fancsik György
Langauer János	Nyerget Lajos	Örszög Gyula	

A Forgáchi Műkedvelő Gárda 6 éves találkozója szóló meghívó a szerepelt játékosok műsorával 1926-ból (Ist.: 93.135.172.)

Resümee

Zoltán Balogh: Gesellschaftsleben in den Salgótarjáner Gaststätten

Unser hier bekanntgegebener Aufsatz ist ein Teil einer das Thema umfangreich analysierenden größeren Untersuchung.

In den ersten zwei Kapiteln des Aufsatzes haben wir in Betracht gezogen, in welcher Rechtsregelung und unter welchen Bedingungen sich die Gastwirtschaft nach der Stadterklärung in Salgótarján ausgestaltet und entwickelt hat. Wir haben eine besondere Aufmerksamkeit außer den nacheinander geöffneten Gaststätten auf die Entwicklung der Branche, auf die Fachausbildung, auf die Gestaltung des Lehrlingunterrichtes, auf die Vorstellung der Gastwirtdynastien.

Im Mittelpunkt des Aufsatzes steht die Aufzählung der Unterhaltungs- und Vergnügungslokale der 1920-er Jahre. Das Gesellschaftsleben, die Laientätigkeit dokumentieren wir mit reichlichen museologischen Materialien, Programmplakaten, Einladungen.

In einem ganzen Kapitel wird die Auswirkung des Fremdenverkehrs und des Sports auf den Aufschwung des Gesellschaftslebens behandelt.

Unser Aufsatz wird hoffentlich auch nur so in seinem Detail den Widerspruch klarlegen, daß die neuen Handelsgeschäfte, Gaststätten nach dem krieg, in dem Zeitalter, als die Arbeitslosigkeit mit einer Lebensunsicherheit, Inflation, riesiger Teuerung die Bevölkerung belästigte, nacheinander geöffnet wurden. Das Leben war gerade in den Unterhaltungs- und Vergnügungslokalen am lebhaftesten.

„Literátor vagy dilettant” Szentmiklóssy Alajos (1793-1849)

Kovács Anna

„De ki tilthatja meg, hogy a szerző ne írjon... A szerző, akárki mit mondjon, valóságos genie, s hogy genie ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykolódik, tombol, mint szilaj mén: tüzének nyílást kell adni, különben megemésztené önmagát...”

Akarja, nem akarja tehát, a szerzőnek írnia kell...

Kinek mi gondja mit ír, és hogyan? Ő nem nekünk, hanem genieknak ír... Geniek szoktak és tudnak oly dolgot írni, melyet sem más, sem magok nem értenek.

Azok a szegény theoreticusok! Azok az élehetetlen recenziók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát... Teóriát alkotni, recenziókat írni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvez légy tehát, teremtetlen genie! hatalmas ész, ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emészteniük, és rágniok a magadhoz hasonló genieknak. Neved élni fog és csudálatni a veled rokon csuda-elméktől. Üdvez légy!” - Így fejezte be Bajza József a reformkor kiemelkedő jelentőségű irodalomszervezője, meghatározó teoretikusa, kritikusa egyik 1831-es recenzióját a Kritikai Lapok hasábjain.¹

Bajza indulatos bírálatának tárgya egy vékony kis kötet volt. Címe: Bökversek. Kiadták Pesten, 1830-ban, Fűskuti Landerer Lajosnál.

Honváry a kötet szerzője, a személy, akire a gúnyos hang, a megsemmisítő kritika irányult Szentmiklóssy Alajos, nógrádi birtokos, ügyvéd, költő. Nevét elsősorban Bajzával kapcsolatban őrizte meg irodalomtörténetírásunk, irodalmi hagyományaink között megfigyelhetünk róla, értékeink közül ki-szorult. Munkái, levelei nehezen hozzáférhetők, s mert terjedelmi okok miatt nincs módunk teljes szöveggéközlésekre, ezért hosszabban idézünk tőle.

Szentmiklóssy korának közismert és elismert írója, Nógrádnak országos hírnű költője, és irodalmi vezéregyénisége volt.²

Arról a Szentmiklóssyról van szó, akiről a kor irodalmi vezéregyénisége, Kazinczy úgy nyilatkozott, hogy „Szemere és Szentmiklóssy az a két írónk, akikre irigykednem lehetne és kellene, ha valakire irigykedhetném”, hozzá irányította útmutatásért a Kazáron élő Homérosz fordítót, Szabó Istvánt. Ő az, akit Berzsenyi Dániel „mézajkú Aloyzunk”-nak nevezett és akihez kortársai tisztelő, dicsőítő költeményeket küldtek.

A korabeli irodalmi életben elfoglalt helye és valós szerepe, tényleges értéke közötti ellentmondás ösztönző erővel hatott, hogy Szentmiklóssy pályáját, munkásságát szerep és személyiség összefüggésében vizsgáljuk meg, áttekintésünkkel a korabeli irodalmi élet jellemzéséhez kívánunk adalékokat szolgáltatni.

A literátor vagy dilettáns - pályája alapkérdése volt, melyre választ keresve kitapintható az a folyamat, amelyben a 19. század első évtizedeiben egy új írószerep kialakulása, kikristályosodása végbement.

Meggyőződésünk, hogy Szentmiklóssy Alajos arra kiváló példa, arra szolgál tanulságul, hogy a 19. század kor és sorsfordító történelmi, társadalmi és irodalmi változásait a személyiség - gyakran tragikus - válságtünetei kísérték.³

A Szentmiklóssy család címere

az írói pályán. Mindössze tizenkilenc éves egri joghallgató, amikor 1812 novemberében - különböző előzmények nélkül - episztolával keresi fel az irodalmi élet nagytekéntyű vezéralakját, Kazinczy Ferencet:

„Nagy lélek! egy ifjú siet megtisztelni,
Ki malasztot óhajt nálad, s kedvet lelni.
Kiben a dicsvágy tüze felgyúlván
S merész képzetekre lelkét elragadván,
Azon fényes pályát kívánja megfutni,
Mellyen lehet a Hír templomához jutni.”⁶

Ez az első nyilvános jelentkezése, első ismert alkotása.

Az ifjú hív, a hit magyarázhatja Szentmiklóssy magabiztosságát, de a különben szépen sikerült episztola sem indokolja önmagában Kazinczy elragadtatott reagálását: „...egünkön egy új csillag tűn-fel... szemét és ajkát Isten ihlette-meg.”⁷

A széphalmi mester a tőle megszokott nagyvonalúsággal nyújtott segítő kezét a kezdő költőnek. Ám a szívélyes fogadtatás melegségéhez hozzájárulhatott az is, hogy az ifjú, Primóczy Szent-Miklóssy Aloyz néven írta alá küldeményét, azaz a tekintélyes család tagja, consiliárus Szent-Miklóssy László fia volt. De főként Szentmiklóssy annak az elvárásának, reményének is megfelelni látszott, hogy személyében elérkezett a fiatal író generáció azon tehetsége, aki folytatja, kiteljesíti mestere irodalmi eszményét, követve immár a neoklasszicista ízlés jegyében fogant inspirációt. Erről a meggyőződéséről tudósítja Kazinczy a derék ifjú atyját, Szentmiklóssy Lászlót az Erdőtarcására küldött levelében 1814-ben. „Ifjaink közt nem ismerek senkit - senkit! - akit maga a természet inkább tett íróvá, inkább poétává, mint ezt a kedves gyermeket. S a sors neki olly jó atyát ada a Mélt.

Szentmiklóssy Alajos 1793. október 12-én született a Gömör vármegyei Királyiban, ősi nemesi család sarjaként, amely család előnevét a Szepes megyei Primócz helységről nyerte.

Atyja László királyi tanácsos, anyja szlavnicai Sándor Krisztina. Közvetett adatunk van arra, hogy szülei különváltak, és atyja, bár figyelemmel kísérte fia sorsa alakulását, Aloyz anyja felügyelete alatt meglehetősen magányos gyermekként nevelődött.

„Gyermek éveimben, akik ismerték, azt vallják, hogy csupa tűz, s elevenség voltam; de hogy pajkos dévaj tetteimért gyakran lakolnom kellett, arra magam is emlékezem.” - írta a pályakép megírásához legfőbb forrásul szolgáló önéletrajzi levelében Toldy Ferencnek, 1826-ban.⁴

Iskoláit Rozsnyón, Pesten, a humaniorákat Nagyszombatban - ahonnan valamely csíny miatt egy év múlva eltávolították - majd Gyöngyösön, a bölcsészeti folyamat a váci püspöki, a törvénytudományt az egri érseki lyceumban végezte el.

„Az igazi literátori pálya, ha ugyan annak nevezhetem, mert én különben mindig csak dilettáns voltam, és az is maradok, tulajdonképpen Egerben nyílt-meg nekem...”⁵

Szentmiklóssy Alajos igen fiatalon, tudatos elkötelezettséggel és magabiztos elszántsággal indult el

Úrban, hogy ő már most is igen szerencsésen futhatja meg a maga pályáját, mert korához képest igen sokat bír azokból, amik nélkül szerencsésen írni nem lehet... Tíz esztendő alatt az egész Haza tisztelve fogja zengeni a Pozsonyi tetőktől fogva a Moldvai széleleg a Szent-Miklóssy nevet, s nemzetünk dicsekedni fog azzal az írójával, akit századok olta várt. Annál bizonyosabb vagyok, hogy ezt egy isten jövődöli belőlem, mivel a mi kedves Aloyzunk fáradhatatlan, s tanácsomnak enged.”⁹ Elmélyítette ismereteit a magyar nyelv grammatikájában, görögül tanult, gyakorolta a versírómesterséget. Kazinczy - híven jóslatához - mindenben igyekezett segíteni, egyengette Szentmiklóssy útját, aki így barátsága révén igen hamar kapcsolatba került az irodalmi élet jeleseivel, viharos gyorsasággal az irodalmi élet fő áramába jutott, már ami azt illeti, hogy ismert személyiséggé vált, mielőtt még 1815-ben az Erdélyi Múzeum először nyomtatásban kihozta verseit. Az előkelő ősi nemesi család sarja természetes jusként vette birtokba kiváltságos helyzetét az irodalmi életben, a választottak, a lírátorok között, a szépség birodalmában.

A Kazinczynál tett írói bejelentkezést követően az irodalom nagy öregjének Virág Benedeknek küldte el verses üdvözlését, majd még 1814-ben kapcsolatba lépett Horvát Istvánnal, Helmezy Mihállyal, ezt követően Szemere Pállal, Döbrentei Gáborral, Berzsenyi Dániellel.

Tanulmányosak ezek a legkorábbi levelei. Bennük az irodalmi életben első lépésit tévő ember bizonytalansága, támasz keresése roppant küldetéstudattal, a kiválasztottság érzetével párosult.

„...a honnyi szeretetnek ezen hathatós tüze bírt engemet arra, hogy a műzáknak... tisztelői közé állván, az ő kiválasztott kedveltjeiknek, kiknek bájkörében te is ragyogsz, Fényes nyomdokin elinduljak. - Ah! de alig léptem-fel azon pályára, mely a dicsőség templomához vezet, máris érezni kezdek, mely kevésbé vagyok képes magam erejével mind azon akadályokon, melyekkel megvívnom kelletek, győzedelmet venni.” - írta Horvátnak, Pestre, majd még egy figyelemre méltó kérést hangsúlyozott: „Pesten jelentsd tiszteletemet mind azoknak, kiket egy igaz szívű Hazafi tisztelni köteleztetik, de leginkább Virág, Szemere, s Vitkovics barátaidnak, ezen szép Lelkeknek szeretetébe ajánlj.”¹⁰ A hagyományok tiszteletén túl költőnk Kazinczy pesti triász irányába tájékozódott. Ide kívánczik ebből az évből Szemere Pálnak küldött levele is”... semmi nagyobb gyönyörrel nem tölthetett-el, mint azon édes remény, hogy iskolai pályámnak bérekesztése után Pesten - ezen jövődöbéli magyar Athénában - szerencsém leendő Kedves Uram Bátyámnak nagybecsű ismeretségébe juthatnom.”¹¹

Szentmiklóssy életrajzát ismerve tudjuk, hogy az 1814-es év, iskolai tanulmányai befejezésének ideje, választások elé állította. A felvilágosodás és klasszicizmus iskoláit bevégzett tanuló, s mint ilyen független, kötelezettség nélküli ember, természetesnek tartotta, hogy az írói pályán, a lírátorok között képzelje el saját jövőjét. S azt is bizonyosan tudta és látta, hogy Pestnek központi szerepe van, s még inkább lesz a szellemi életben. Szándékairól, tervéről a legtöbbet Berzsenyi Dánielnek árulta el, akivel szintén még Egerből kezdett levelezni, néhány költeményt küldvén neki, hogy megíthesse „...jól indultam-e el a pályán? s lehessen e a jó szándéknál egyebet várni tőlem?”

Következő Erdő-Tarcsai keltezésű levele 1814. szeptember 9-én még változatlan hittel és elszántsággal szólt arról az elképzelésről, hogy Pesten az irodalommal próbál szerencsét:

„Már elvégezvén tanulói pályámat, s most az Atyám mezei jószágán, egy kies romános vidéken, holott ezen levelemet írom, vagyon tartózkodásom, s itt fogok néhány havakat eltölteni. A nyugalom enyhe igen édesen esik az iskolai nyűg lerázása után, s a természet sokféle kezei mondhatatlan gyönyörrel töltik el mellyemet. Legforróbb kíváncsatom most az, hogy Pestre juthassak. Képzelheti a Tekintetes Úr, mely szerencse várakozik ott reám. A szép lelkek körében mindég új kénnyel fogom ott eltelve érezni magamat, tüzem nevelni fogja minden, s lelkem mindenkor ingereltetni fog a merészebb repületre. Ez leendő életemnek leggyönyörűbb apochája. De előbb még a praxis évén kellek áltesnem, mellyet örömmel törölnék-ki az idő lajstromából, csak hogy kíváncsatom előbb megkoronáztatnék.”¹²

Tanulmányai után a család támogatásának, és kapcsolatrendszerének, összeköttetésének és tekintélyének köszönhetően könnyen és gyorsan haladt az érvényesülés útján. Idézzük önéletrajzásának vonatkozó részletét:

„Törvényes praxison Szent Miklóssy József Bátyámnál Gömör Vgye akkori Fő Jegyzőjénél voltam, s ez az ideálok árnyvilágában élő ifjat a való életbe kezdé beavatni. Ugyanakkor t.i. 1815-dik

eszt.-ben Néhai Klobusiczky József Borsod Vgye Fő Ispánja Ő Excellentiája nem annyira személyem, mint inkább nemességem éránt viseltető figyelemből azon tisztelt megye Táblabírájává neveztetett ki. Ezek után a Királyi Törvényes Táblához felesküdvén, néhai Vay József septemvir vön maga mellé...” - s jegyezzük meg itt, hogy Kazinczy kérésére. 1816-ban kitűnő eredménnyel tette le ügyvédi vizsgáját, s terve az volt, hogy táblai ügyvéd lesz „...s e végre a híres Stettner akkor Királyi Fiscális, most a Kir. Ügyek Al-Igazgatója már fel is fogada magához Adjunctusul, de később szándékomat megváltoztatván, Nógrádban kezdém el polgári pályafutásomat.”¹³

Szentmiklóssyt gróf Brunszvik József országbíró és nógrádi főispán 1817-ben tiszteleti aljegyzővé, 1818-ban táblabíróvá, 1819-ben valóságos második aljegyzővé nevezette ki. (Ez utóbbi hivatalt 1826-ban még betöltötte.)

1818-ban eldől, hogy Szentmiklóssy a hivatali pálya mellett lesz kénytelen az irodalommal foglalkozni. Végleg Nógrádban telepedett le, lemondva arról a nem is oly régi vágyáról, hogy Pesten „a szép lelkek körében” éljen, de nem mondva le írói ambíciójáról, arról, hogy tehetségének megfelelően dolgozzon. Most is Berzsényi volt az, akit sietett tájékoztatni döntéséről. „De most, minekutána Ns Neogrász Vgye Jegyzői hivatalánál alkalmaztatást nyertem, állandóul itt Erdő Tarcsán szándékozom maradni, s ha a levelezésem terheire nem leend, egész gyönyörűséggel fogom azt veled megújítani...

Milyen pályát fogok még ezentúl futni, még nem bizonyos... Legyen belőlem a mi akar, én géniuszomat soha megerőltetni nem fogom, s egészen annak intézeitől, s hívásától fogom magamat felgyesztetni.”

Ebben a pályaszakaszban Szentmiklóssy számára még Erdőtarcásról is lehetségesnek látszott benne élni az irodalmi életben, a hivatali karriernek és a literátori pálya követelményének együtt megfelelni, a szép-birodalmát és a való világot összeegyeztetni.

„Erdő-tartsa Nógrád Vgyében fekszik éppen azon helyen, holott ezen Vgyének határa Pest, s Heves Vgyék határaival öszvefut.”¹⁴

Szentmiklóssy így adta meg helyrajzát a „romános vidéknek”, de a korból van egy pontosabb bemutatása is a helységnek, hol élete nagy részét eltöltötte. Mocsáry Antaltól a tudós költőtől, Kazinczy levelezőtársától 1826-ban jelent meg Nógrádvármegyének hiteles, korhű leírása, s ebből Erdő-Tartsáról, Szentmiklóssy közvetlen környezetéről megtudhatni hogy, az erdejéről vette neveztetését, hogy mindenre, de főképpen az őszi vetésre nézve termékeny határ, hogy 667 lakosának többsége római katolikus, s hogy „Nagyobb kő épületek is vannak itten, nevezetesen Consiliárius Szentmiklóssy kastélya a parton. Szükséges kő épületekkel felkészülve.”¹⁵

A barokk kastélyt a 18. század második felében építtette Aloyz nagyatyja Antal, királyi tanácsos.

Az emeletes főépületen a Szentmiklóssy és az Uza család címere díszlik ötágú koronával átfogva; a Szentmiklóssyak családi címerén a pelikán képe. Innen a Szentmiklóssy kastély ablakából lehetségesnek látszott a hivatali munka mellett a literátori pályán is eredményeket elérni, mindkettőben sikeresnek lenni úgy, ahogy azt Szemere Pálnak, annak ügyvédé választása kapcsán kívánta: „Óhajtom, hogy a polgári pályán szint olyan fényes előmenetelt tehess, millyet a literátorin tevél.”¹⁶

A következő évek úgy látszott beteljesítik Szentmiklóssy reményeit. Ott találjuk őt közismert költőként, kedvelt dal és epigramma szerzőként a korabeli szépirodalmat népszerűsítő évkönyvek, zsebkönyvek, almanachok hasábjain, a Hébe, az Aspasia, a Szépliteraturai Ajándék, a Koszorú, az Uránia közölte költeményeit. Jellemzőnek tartjuk, hogy első önálló kötete, első nagyobb munkája egy történeti dráma volt és Hunyadi László címen 1820-ban jelent meg nyomtatásban. Kicsiben az történt ezzel a munkájával is, mint egész életművével, megjelenésekor kiváló, dicsérfő bírálatot kapott, örömmel üdvözölték, majd később minden értékét elvitták.

A téma és műfajválasztás jelzi korabeli érdeklődésének, irodalmi tájékozódásának irányát.

A történelmi tárgyválasztás - a Hunyadiak problémaköre a kor izgalmas visszatérő motívuma volt -, a hazafias tartalom és célzat, a drámai megjelenítés, a színpadiasság, az 1810-es, 20-as évtized korszerű irodalmi követelményrendszere volt.¹⁷

Szentmiklóssy eleven kapcsolatban állt azzal a lappal, amelyben szerkesztői hirdetése szerint „eredeti magyar elmeszülemények” közlésével a magyar szépirodalom új feladata, nemzeteszemléltető szerepe formálódott. A Kisfaludy Károly szerkesztette Aurórában együtt publikált Vörösmartyval, Kisfaludyval, Bajzával, Kölcsey hazafias ódái mellett jelentek meg költeményei. S még Szemere

Pálnak 3-4 szonettje, Kis Jánosnak, Berzsényi Dánielnek, Döbrentei Gábornak 1-2 munkája, addig Szentmiklóssytól 25 lírai darab látott itt napvilágot, ezek nagyrésze epigramma volt. Hasonlóan nagy súllyal és arányban volt jelen az 1820-as éveknek azon antológiáiban, kiadványaiban, melyeknek az volt a céljuk, hogy nemzeti irodalmunk eredményeiről a külföld számára képet adjanak.

A Magyarische Gedichte című gyűjteményben (1825, Stuttgart-Tübingen) Csokonai 5, Kölcsey 6 versével szemben Szentmiklóssy 12 darabbal szerepelt, A Handbuch der ungerischen Poesie (1828, Pest-Wien) kötetben 29 versét vette föl Toldy Ferenc, és a Poetry of the Magyars (1830, London) antológiában 5 költeményét találjuk, Kölcsey 3, Vörösmarty 2 műve mellett¹⁸

Kétségtől, hogy az 1820-as évtized Szentmiklóssy életének, pályájának legsikeresebb időszaka volt, annak ellenére, hogy az alkotás feltételei, személyes körülményei egyre nehezedtek.

1824-ben meghalt atyja, „... s ez nagy változást tett életem rendjében, mert ki előbb mezei gazdaságot soha sem folytattam, s abba magamat nem is elegyítém, azolta mindezekről magam gondoskodni kénytelenítem. Következő esztendőben ismét az anyám hunyt-el, ami tetézte gyászomat, keserűségemet. - Tiszti foglalatosságaim, nemzetségem többrendbeli ügye, állapotjainak elintézése, s csekély mezei gazdaságom szorgalmatos folytatása noha állandó munkásságban tartanak ugyan, de egyszersmind kevés időt engednek, hogy a Múzsáknak áldozhassam. A hazának, nemzetségemnek, s a barátságának vannak most szentelve minden napjaim.”¹⁹

Csak részben szolgál magyarázatul ez a levélrészlet, egyéni körülményei alakulása arra, hogy az elismert költő a következő évtizedekben fokozatosan elhagyta, visszavonult, végül teljesen kiszorult az irodalmi életből. 1830-ban megjelent egy kis kötete (a már említett Bökversekről van szó), majd ezt követően 1840-ben egy újabb, és utána egészen haláláig semmit nem olvashattak tőle.

Erdőtarcán magányosan, elszigetelten teltek költőnk mindennapjai, Pest szellemi értelemben igen távolinak tűnt. Az írói levelezés sem töltötte be ugyanazt a funkciót, mint előtte, a levelek nem pótolták a személyes találkozásokat, s ami fő, egy szélesebb közönség, az egész nemzet szolgálatát felvállaló új irodalmi törekvések számára a literátorok művelt tudós társasága elavult keretté, szűk közönséggé vált.

Szentmiklóssy próbált kapcsolatba maradni az egyre inkább Pestre koncentrálódó, és intézményesülő irodalmi élettel, s ez úgy 1830-ig többé-kevésbé sikerült is neki.

Erdőtarcáról is jó érzékkel ismerte föl az irodalmi élet alapvető változását, az irodalmi folyamatok újdonságát, új írók jelentkezésének, új mozzanatok, folyóiratok megjelenésének lehetőségét.

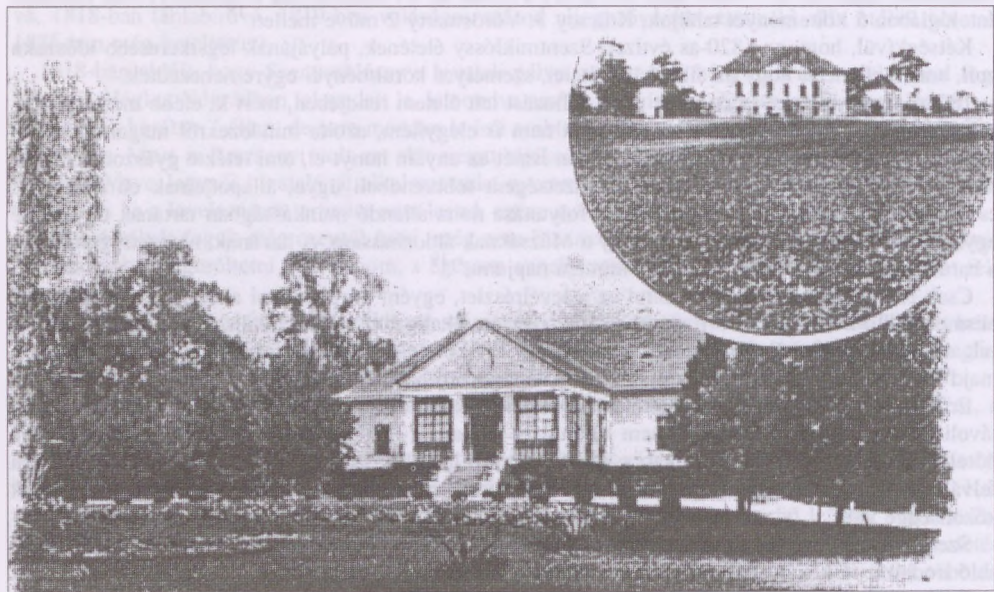
Örömeinek adott hangot, amikor 1827-ben kézhez kapta Szemere Pál ajándékát, az Élet és Literaturát, melyet szerkesztője - Kölcsey közreműködésével - a romantika szolgálatába állított. Élményéről sietve tudósította klasszicista mesterét, Kazinczyt: „Az Élet és Lit. új címje alatt gyanítatá velem tartalmi minőségének is változtatását. Nem csatlakozám várakozásomban. S ha az előbbi kötetekben némely nagyobb becsű darabok díszlenek is, de ez újabban vidámabb szín, populárisabb tón, s több oldalúság mutatkozik; amazok nagyszámú részint csak a Literátorok kis körének valának szentelve; ezek minden rendű olvasót érdekelvén, a kisebb, s nagyobb publicumot, ha szabad így szólanom, szerencsésen egyesítik, s ez az oka, hogy nagyobb keletjük is vagyon.”²⁰

Hasonló éleslátással fogalmazott egy Vörösmartynak szánt levélben is, 1829-ben „...igyekezzünk előmozdítani a köz jót, köz virágzatot. Költőink Augustusává, a mint látszik a Haza lett. Ennek felelte örvendek. Költésünk arany kora közelget. A szomorú Aurórát gyönyörű s víg napfény váltandja fel.”²¹ Ezt az eredetileg Vörösmartynak szánt levelét Bajza József juttatta el Toldy Ferencnek, azzal a kísérettel, „Hogy Szy részeg volt, mikor ezt írta, az bizonyos.” Bajza rosszindulatú, ám a tényeknek bizonyára megfelelő megjegyzése sem kérdőjelezi meg Szentmiklóssy megállapításának igazságát, helyességét. Szentmiklóssy életéről - az 1820-as évek derekától - kevés adat áll rendelkezésre. Az ismert, hogy 1826 végén - nem tisztázott okok miatt - lemondott hivataláról, és Pestre szándékozott költözni. Pestnek - a szellemi és művészeti élet centrumának - egész életében nagy vonzereje volt. Még halála előtt egy évvel, 1848-ban is a költözés gondolata foglalkoztatta, két eladó házat is megsejmelte, de a költözés nem valósult meg. A házvásárlási tervéről feleségét értesítette, Erdőtarcái Fejér Antóniát, akit 1832. szeptember 23-án vett nőül, s házasságukból két gyermek született.²²

Életének utolsó időszakáról Toldy Ferenc tudott a legtöbbet, annak ellenére, hogy levelezésük 1828 után megszakadt.

Toldy becsülte Szentmiklóssy munkáit, halála után tervezte összegyűjtött műveinek kiadását, s a „Magyar költők élete” című összefoglalójában a Szentmiklóssyét így végezte be:

„Magányában, elfeledve élt férfiúi füstbe ment életcélok miatti elbúsultában, egy magas műveltségével éles ellentétben álló boldogtalan szenvedélyben elsüllyedve, 1849. április 6-án két heti súlyos betegség után, ideglázból, fényesen kezdett pályáját életével együtt bezárta.”²³

Erdőtarcsa: Kubinyi Márton kúriája és a Szentmiklóssy kastély

Szerényi vagy Honváry - eszmerajz

A sikeres indulást követően, miután bizonyos rangot, tekintélyt vívott ki (kapott meg), természetesnek kell tartani, hogy mint igazi tudós literátor hallatni kívánta a hangját teoretikusként is, hivatottnak (s talán kényszerítettnek is) érezte magát, hogy az irodalmi élet kérdéseire hozzászóljon. Ilyen irányú munkásságának legfőbb, s egyetlen fóruma a Tudományos Gyűjtemény volt. Jelen esetben nem az irodalmi tanulmányok, a kritikák részletes ismertetése a célunk, s nem is a korabeli irodalmi viták elemzése, értékelése, hanem Szentmiklóssy Alajost a teoretikus szerepében bemutatni.

Első ilyen jelentkezése egyébként meglepő módon izgalmasnak, sokat ígérőnek tűnik, és tanulságosnak látszik.

1817-ben a Tudományos Gyűjteményben Vitkovics Mihály verseiről írt bírálatát közölték. Ebben Szentmiklóssy tulajdonképpen szembefordult széphalmi mesterével (1817!), amikor Vitkovics klasszicista meséiben az eredeti nemzeti szépirodalmiságot, a másolás helyett a teremtést, a „szívből folyt költészetet, és a mostani század néhány vonásainak szerencsés rajzolatját” dicséri meg. Vitkovics műveiben az eredetiséget értékeli: „...végre nemes nemzetünknel is közönségesse kezd válni azon buzgó kívánság, hogy tudós pályára fellépő hazafiak ne csak idegen, külföldiektől kölcsönzött fény, hanem eredeti, önmagokból kitündöklő sugárok által is igyekezzenek közöttünk terjeszteni a közfelvilágosodást.” Ezzel szemben a Lessing mesék Kazinczy féle fordítását „külső, nem pedig belső becsekre nézve mondhatván honniaknak”²⁴ Szentmiklóssy első elméleti jelentkezésében eltá-

volodott fellépésében attól az irodalmi iskolától, melynek körében indult, és egyik nagy reménysége volt, s a romantika művészeti ideálját közelítette meg.

Eszmeiségét tekintve ennek az első bírálatának a gondolati nyomvonalán haladt egy későbbi, 1823-ból származó kritikája, Gaal György: *Mährchen der Magyaren* (1822) címmel - a Grimm-testvérek teóriájától ösztönözve népmesei antológiát adott ki, amely választott tematikájával úttörő jelentőségű vállalkozásnak számított. Szentmiklóssy nemcsak hogy felismeri ennek jelentőségét, de kritikai észrevételével tovább is lép, amikor hangsúlyozza a népköltészet önállósága mellett egyenrangúságát: „...a nemzet minden osztályának saját, tulajdon, kirekesztő poézisok vagyon, mely azoknak szellemét, érzését, élete s gondolkodás módját, egy szóval egész szívbélyegét elevenen kinyomja”. A népköltészet önálló érték, vallotta: „...a köznépek is szintűgy vagyon a maga saját költői bájvilága”.²⁵

Szentmiklóssy figyelemre méltóan korszerű - s megint csak Kazinczy tanításától távol eső - gondolatokat sejtett meg, melyeknek elméleti kidolgozása Kölcsy Ferenc s Erdélyi János munkáiban történt meg.

Egy nem tehetségtelen, jó érzékű literátor első próbálkozásai ezek az írások, aki fogékony az irodalmi változásokra, tanult és vallott, vállalt eszményei korlátain is túllépve képes reagálni a változásokra.

A Gaal antológiát bemutató írását Szerényi Vilmos néven jelentette meg. Ez az álnév egy irodalmi küzdelemben született meg; abban a „penna háborúban” kényszerült felvenni, amikor igencsak alulmaradt ellenfeleivel szemben. S a dolog érdekessége az, hogy azon területen, s olyan eszmekörben, amelyhez tartozott, azaz Kazinczy Ferenc táborán belül.

Mi sem természetesebb, hogy Széphalom egyik költőreménységének szerepet kellett vállalnia a nyelvújítási küzdelemben is, tollát Kazinczy ügyének szolgálatába állítva.

Erre serkentette őt a mester melletti elkötelezettsége, frótársai, barátai példája, de személyes ambíciója is a nyilvános szereplésre sarkalta. Első írását e tárgyban a Tudományos Gyűjtemény 1818-ban „Észrevételek némelly új szók felől” címmel közölte.

A rövid kis írás néhány új szó vizsgálatára, Kazinczy tíz szavának igazolására vállalkozott. Ezek között az utolsó volt a „szerény”, ez a gyönyörű, s elkerülhetetlenül szükséges szó (szer és ény alkotórészekből, a serény analógiája szerint). Fontosabb célja lehetett Szentmiklóssynak ennél a nyelvészetinél az, hogy nyilvánosan is hangot adjon mesteréhez való ragaszkodásának. A nyelvújítási harc győzelmén tulajdonképpen túl is vagyunk, biztos meggyőződéssel állíthatta, hogy „a pálmát bizonyosan a Neológok nyerendik-el, s Hazánk Géniusza már is hajlandónak látszik a józanabb részt azzal megtisztelni”.

Cikke végén azon óhaját fejezte ki, „hogy a csatázó felek letévén végre minden gyűlölséget, és részrehajlást, tartozó hazafiúi szeretettel ölelkezzenek-össze”. Szentmiklóssy vakmerően kinyilvánítja azt is, hogy ő birtokában van annak a principiumnak, mely az új szók tekintetében a közmegegyezés alapja lehet, s ez pedig nem más, mint a „nyelvgénusz”.²⁶ Az „Észrevételek...” Szentmiklóssy számára - jámbor óhaja ellenére - nem hoztak megbékélést. Sőt ennek az írásának kapcsán keveredett első irodalmi vitájába.

A Tudományos Gyűjtemény még ugyanazon évben megjelentette VI. kötetében Füredi Vida: A recensiókról írt, Kazinczyt támadó cikkét. A szerzőt, Kisfaludy Sándort bevallása szerint a személyeskedéstől mentes, legtisztább hazafiúi és literátori szándék vezette, amikor a recensiók helyett azok íróiról, a recensensekről ítélezett. Három rendbe sorolta fajait, úgy mint „az alacsony lelkületű, nyereséget és kenyeret keresők”, majd második „a kérkedékenységből, hír és név szomjából felfuvalkodott” és harmadik „az irigység, gyűlölség, és más szilaj indulattól ingerlett” recensensek.

„Ez tulajdonképpen olyan neme az embereknek, mely mindent gyaláz, mindenre epéjét önti, valami nem az ő Firmája alatt jó világra; hogy magát a hamis fényben fitogassa, és megtarhassa... Ilyenek Fél-Recensenseink”. Kisfaludy Szentmiklóssyt is „fél-recensensként” bírálja meg, mint olyat, aki látszólag tárgyáról ír, de valójában a vele ellenkező nézetet vallót támadja meg. Kisfaludy kérdései, véleménye azt sugallták, hogy nemcsak, hogy elfogult, de nem eléggé felkészült, nem eléggé képzett kritikusként tartja Szentmiklóssyt. „Barátom! nem kellett volna olyan büszke, olyan megvető hangon, olyan sértően szólnod annyi derék, és valóban jeles magyar nem neológus Férjfiak ellen. -

Kérlek is, Barátom, ne büntesd-meg magad, és jószándékú neológus Társaidat ezután illy keményen. Hiszen azt vélnénk, hogy kapásoknak beszélsz, nem tudósoknak... Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a józanság mellett sebesen elhajtottál?”²⁷

Kisfaludy véleménye sokat előlegzett abból, amiért majd Bajza - persze természetesen más alapról - Szentmiklóssyt megbírált. Kisfaludy véleménye túlzó, mindenesetre csak Szentmiklóssy kicsinyke cikke, s megjegyzése nem tesz indokoltá ilyen arányú, indulatos kirohanást. Úgy hisszük, hogy ez a személynek is szólt, annak a szerepnek, amit betölteni látszott.

Szentmiklóssy válasza nem késett sokáig. A közzétett „Megczafolások és Igazítások”-ban könynyedén, kicsit félvállról megrója Kisfaludy sértő hangját: „Egyéberánt azon egész Értekezést úgy lehet tekinteni, mint egy mesterségesen szőtt kisebbitő gúny-írást. A mi engem illet, vastagon, s ennél fogva tompán sértő illetlen kifejezéseire hasonlókkal felelni sem nevelésem, sem characterem meg nem engedik.” Egy elnéző gesztussal megbocsájti a sértéseket, magát a vitát, annak megítélését pedig a tanult philológusok körébe utalja, „...melly nevezetre az Értekező Úr számot nem igen tarthat.”²⁸

Szentmiklóssy fölénye, magabiztossága megalapozottnak látszhatott, hisz kétségkívül tekintélynek számított. Ezt bizonyítja az is, hogy Kazinczy-köre nevében, a mester jóváhagyásával, ő válaszolt Batsányi János: A magyar tudósokhoz 1821-ben a nyelvrontók (Kazinczyék) ellen írt röpirtára. Lenéző, sértő hangon utasította vissza Batsányi - egyébként ekkor már ténylegesen - elavult nézeteit, vádjait, a nyelvújításról, ám ő sem mondott újat. Látszólagos tárgyilagossággal rosszul leplezi ellen-szenvét Batsányi iránt, akinek ez az írása, „sokakban azon tiszteletet, mellyel hajdan neve eránt viseltettek, nagyon alászállította.”²⁹

Batsányi később egy magánlevelében ezért azon kesergett, hogy ilyen „álartzás hazug emberkére” van bírva kritikánk gyakorlása.

Ez volt Szentmiklóssy azon első írása, melyet Szerény Vilmos álnéven tett közzé. A névválasztásban kifejezésre jutott, hogy a kritikus a nyelvújítás hívének valotta magát, de fényt vetett ez Szentmiklóssy recensensi magatartására, a szerénységbe rejtőző fölényre s magabiztosságra is.

Ezt követően Szentmiklóssy még egy cikket jelentet meg a nyelvújítás kérdéskörében (a jogi műszavakról), és a már fent említett Gaal György kötet bírálatát 1823-ban. Szerényi Vilmos mint kritikus legközelebb öt év múlva ragad tollat, hogy egy szerencsétlen s egyenlőtlen irodalmi küzdelemben végleg csatát veszítsen.

Nem véletlenül idéztük fel kicsivel talán részletesebben Szerényi jelentéktelen irodalmi, nyelvészeti csatározásait. Érzékeltetni kívántuk e töredékes mozzanatokkal azt is, hogy milyen állapotok jellemezték a korabeli irodalomkritikát, jellegét, és elméleti színvonalát, személyeskedő hangvételét, teóriátlanságát. Főként nyelvi problémákkal foglalkoztak, dicsérni volt illendő, hisz az irodalom művelése hazafias cselekedetnek számított. Bajza József első nagyobb lélegzetű tanulmányával éppen az irodalmi élet teóriátlansága ellen lépett fel, s új eszményét egy hagyományos, a klasszicizmus divatos műfaja kapcsán követelményként fogalmazva meg. Igazi teoretikusi felkészültséggel állítja fel teóriáját az epigrammáról, eredetétől kiindulva és eljutva egészen addig, hogy sorra veszi korának ismert hazai epigramma íróit, a tanulmány számunkra itt legérdekesebb utolsó V. egységében.

Szentmiklóssy Alajos neve egyébként már a III. fejezetben felbukkant. „...az antithesis is, melly a különböző dolgokat egymás ellenébe helyezi, igen becses, szer az epigrammában” állította Bajza, s ennek bizonyítására, szép példaként idézte Szentmiklóssy egyik epigrammáját:

A Szerény

Hódol az érdemnek, nem tudja nem érzi magát;

Mást ha dicsérnek örül, más ha dicséri pirul.

Bajza véleménye egyébként sem elmarasztaló, Kazinczyn, Vitkovicson és Kisfaludy Károlyon kívül Szentmiklóssy tehetségéről nyilatkozott a legnagyobb elismeréssel. Ekkor még Bajza elfogulatlanul, tárgyilagosan ítélte meg nemcsak az epigrammaíró, de eleven, hű képet festett Szentmiklóssy személyiségéről, költői tehetségéről is. Mivel erről a későbbi vita miatt elfeledkezünk, érdemes itt részletesebben felidézni.

„Szentmiklóssynak a természet lyrai tehetséget ada, mennyivel a magyar költők koszorújában csak a jobbak dicsekedhetnek, s ő ezen tehetségénél fogva sok mások felett inkább lehetne az, minek az

epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutattuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő - vagy környületei nem engedvén, vagy önkényt - elmullatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztult lobogásra hozni. Következett legyen a dolog akár mely okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy - bár egyike a jobbaknak - mint dalaiban, mind epigrammaiban hasonlatlanul kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha cél és hely szűke engednék, bővebben lehetne a mondott észrevételt kifejleszteniünk..." mondja Bajza, ám írásának keretei csak azt tették lehetővé, hogy az epigrammaírókat mutassa be.

E tekintetben sem teljes egészében elmarasztaló a véleménye. Két kritikus megjegyzése volt. Egyik amit a studiumok hiányáról, másik amit epigrammái nyelvéről mondott. Különben pedig, zárja ismertetését, „A mi ízlését illeti, néki a természetből egy szerencsés tapintása van a szépben, mely nem enged alacsonyságokra süllyedni. Egy soha eléggé nem becsülhető sajátság...”³⁰

Szentmiklóssy, azaz Szerényi Czáfólas és igazítás címen tette közzé reflexióit Bajza tanulmányára. Írása valójában egy Kazinczyhoz írt tizen egy néhány mondatos levéltöredék közlése, aki valósággal „elborzadt”, mikor közölve látta. Két változata jelent meg, az első a Tudományos Gyűjteményben, az utóbbi a Felső-Magyarországi Minervában, közvetlenül utána Bajza válaszával.

Szerényi tárgyi észrevételei Bajza kifogásaira, különösebben további vitára nem serkentők, még azzal a megjegyzésével sem, hogy Bajza „nagy recensensi fontossággal, s sanyarúsággal rostálgat”. Sértő, vitára ingerlő volt viszont írása utolsó mondata, mely az első változatban így hangzott: „Ez mutatja, hogy Bajza még felette távol van példányától, Kölcsénytől”, s a második a továbbival módosult és egészült ki: „Ez mutatja, hogy Bajza még nem éredett egészen-meg, s felette távol van példánytól, Kölcsénytől; egyézersmind azon reflexióra is vezet: hogy Kicsinységünk sohasem tűnik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk...”³¹ Szerényi Bajza egyéniségét, eredeti gondolkodását, szakmai felkészültségét kérdőjelezte meg, így nem lehetett kérdéses, hogy válasz születik. Nem is a tény, inkább a válasz milyensége, a hangvétele az, ami meglepő. Bajza ítéletet mond a rendkívül kifejező „Szükséges felelet egy hivatatlannak szükségtelen észrevételeire” címmel, és a másodközlést ő is kiegészíti; egy Kazinczy epigrammát választ mottóul: „Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés...”³²

Bajza válaszában most is követte teóriái jól bevált módszerét, gondolatait egy nagyobb összefüggérendszerbe helyezve fejtette ki. A korabeli irodalmi kritikái állapotok jellemzésével kezdte, azzal, hogy az írók többsége nem is értheti meg a teoretikusok véleményét, csak gáncsokodásnak érezheti a kritikát, hisz ahhoz „studium által művelt ítélet kell, poétáinknak pedig legnagyobb része tanulgatni sem igen szeret, ámbár ők azok, akik a tudós cím után sóvárganak”, Szentmiklóssy pedig eddig egyenesen olvasni sem tanult meg.

Bajza válaszában egész stílusa ilyen, megsemmisítő kritikát mond Szerényiről, s nemcsak az epigrammaíróról, de az alkotóról is, kiutasítva őt, mint „hivatlant”, „zagyva fecsegőt” az irodalomból. „Recensensi vaspálcájával” alaposan elnápálgolja a tanulatlant, műveletlent, aki iránt egyébként csak szánakozást érez.

Bajza a legmodernebb, korszerű értékelése szerint, a hivatásos szakember és a nemesi dilettans póluspárjára feszítette fel vitájuk egész menetét, magát teoretikusként meghatározva, ellenfelét „Jám-bor úri emberként”, „jó úrként”, „haragra gerjedt úriemberként” emlegetve.³³

„Szerényi alakjába bűjt Szentmiklóssy pedig, ez a különben jámbor úri ember, kinek eddigleni recensenseink csak complimenteket osztogattak és saját kárára elkényeztették, nem volt elég erős megbírní reflexióm súlyát...” Valószínű, hogy nem erről volt szó. Sőt inkább Szentmiklóssy nem vette túlzottan komolyan Bajzát, nem gondolva veszélyes ellenfélnek, s az irodalomban betöltött, vélt szerepe alapján azt hitte, csak ő kerülhet ki győztesen a vitából. Nem így történt, sőt erre az írására már nyíltan felelni sem mert.

Válaszát egy kis kötetbe rejtve adta ki:

Bökversek, s Eszmék a magyar szín s szellem védelmének ügyében egy magyar művész tévedései, s alaptalan gúnyai ellen Honvárytól. A hosszadalmas cím pontosan fedi a kötet tartalmát, benne epigrammákat s hozzájuk kapcsolódó nézeteit, teóriáit adta közre, egy adott témáról, s egy rejtőző - de mégis nyilvánvaló céllal - azaz védekezésül Bajza vádjaira.

Kazinczy „csuda című könyvnek” nevezte ezt a mindössze 50 oldalnyi kis kötetet.

Érdekessége (eredetisége), különlegessége (különcsége) ezen túl a tartalmában, a témaválasztásában, s a megoldás módjában lelhető meg. Honváry 26(+1) epigrammája olvasható benne, a terjedelem nagyrészt a hozzájuk csatolt fejtegetések, magyarázatok teszik ki. Ennek ellenére - bár felfogható elméleti dolgozatnak is - a mai olvasó számára leginkább szépirodalmi alkotásnak tűnhet, sajátos önvallomásnak, önarcképnek, egy művészi lelkiállapot tükrének.

Adódik ez a minden sorából sugárzó személyes érintettségből, indulatból, egy mélyen sértett ember keresi a maga igazát, s mi több egy alkotó próbálja igazolni költői eljárásának jogosságát, művészi létjogosultságát.³⁴

„Nem hízelkedünk avval magunknak - írta -, hogy mi, kik a művészetben csak dilettantok vagyunk, ezen fontos tárgyat tökéletesen kimerítettük légyen. Annyi bizonyos, hogy az aesthetikai világban egy gazdag érre akadtunk. Bányászaink tisztie leend a nagy kincset onnan kiemelni, s fényre hozni. Állításainkat aesthetikai törvények gyanánt vétetni nem akarjuk.” Szentmiklóssy büszkén vallotta magát dilettánsnak, amivel egy új, a tudós költőtől, a klasszikus értelemben vett literátortól különböző író szerep kifejezésére törekedett.

A klasszicista ízü Szerényi helyett az új írói álnév a Honváry is erre utal, jelentéstartalma alapján a romantika értékrendjére mutat. Az előszó szerint szerzőnk a magyar nemzeti szín és szellemkarakter jellemvonásait - e fontos tárgyat - kívánta bemutatni.

Kiindulópontja Kölcsey volt, azaz „Cselkövy tevé ugyan némelly fölfödözéseket, de azok nem lehetnének kielégítők. Sőt ezen műphilosophunk épen a fő principiumban tévedett-meg, midőn a ragyogó szépet az egyszerűnek alája rendelé.” Szentmiklóssy rögtön munkája legelején leszögezte legfőbb esztétikai tételét. A ragyogó szépet mint magasabb rendű abszolút értéket az egyszerű szép fölé helyezte. Az epigrammákhoz csatolt eszméiben tulajdonképpen ennek tartalmát próbálta meghatározni. Lényege, hogy „a magyar nemzeti szín a ragyogó szép”, azaz egyértelműen a nemzeti szép eszményét, a romantikus szépség ideált állította szembe a klasszicizmus egyszerű szép ideáljával. Romantikusabb jelzeteket vallott itt mint maga Bajza, a romantika félelmetes híró harcos kritikus.

Honváry hazafias ihletettséggel festette meg a ragyogó szép képét. S hogy milyen is ez a szépség ideál, azt táncunk, muzsikánk, öltözetünk mutatja, nemzeti karakterünk határozza meg, és nemzeti irodalmunkban, költészetünkben lelhetjük föl. Honváry bőségesen idézett azon „költés köréből, mely magyarokat fest, többek között Vörösmarty, Kisfaludyak, Berzsenyi, Kölcsey, Bajza műveiből, sőt példát hozott arra is, hogy „miként lehessen még a pór szájába adott beszédből is a ragyogó szép színeit kitüntetni”, de „közmondásaink is bő kútforrásul szolgálhatnak”.

A történelmi példák mellett (Hunyadiak, Zrínyi, Árpád) lényeges eleme gondolatrendszerének „a jelenkori dicsőség” felemlegetése, a korszerűség követelménye: „magyarokat kellek a kor szellemének változásaihoz képest, ideális fényben föltüntetni.”

Nemzeti szépségeszmény, eredetiség, hazafiság, népiesség, korszerűség - időszerű társadalmi és irodalmi kérdés- és problémakör korszerű fogalmai ezek Honváry korában.

A nemzeti jellem megrajzolásakor a romantikus nemzetkarakterológia fogalomrendszerén belül mozgott.

A magyar szabadságszerető (a művészetben is), örök bálványa a haza, a hazaszeretete véglehelletéig lángol - mondta Honváry, majd sokat sejtetően hozzáfűzte „de még a poharak között is szeret róla emlékezni”.

A szokásos (szabványos) minősítéseket (frázisokat) felvonultató jellemzésnek volt egy figyelemre méltóan izgalmas gondolata, eredetien használt fogalma: a szeszély. „A magyart szeszélyesnek állítjuk”, a „magyar character az öröm, s fájdalom elegyedéséből áll”, „ezen nyugalom a hévben a magyar character egyik legszebb vonása”.

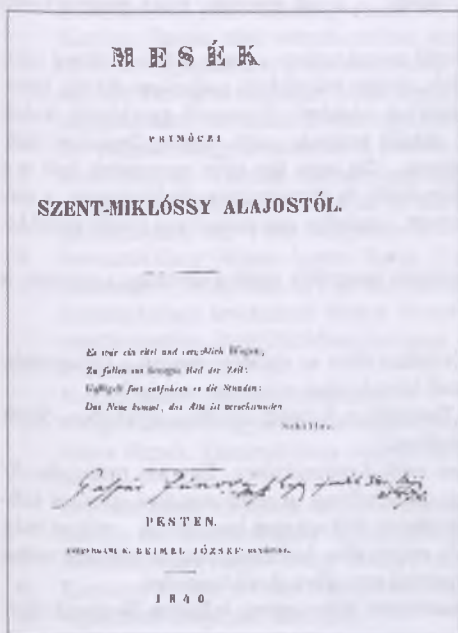
A szeszély azonban nemcsak, és nem elsősorban nemzetkarakterológiai, de legfontosabb esztétikai, művészeti, alkotáslélektani fogalma Honvárynak. „Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív, s fej produktumainak tüneményeiben... A léleknek ezen állapotja midőn a művészségbe által foly, szeszély - nevet visel....Töltsé az örömhöz szokott szívbe bánatot, vagy megfordítva, s szeszélyt fakasztasz benne...”

A lélek szeszélyes állapotjában az ész az érzékek játékainak magát önként alávétvén, nem ő ad ezeknek iránylatot, hanem azt ezektől nyeri... A szeszély esztétikai tekintetben nagy kincs. A neve-

zetesebb szeszélyes írók, millyenek Shakespeare, Cervantes, Swift, Sterne, a világ örök gyönyörjei maradnak.”

Honváry szándéka szerint vagy attól eltérően a szeszély fogalmával ön maga számára az eredetien, szabadon alkotó nemzeti romantikus költő ideálképét formálta meg, s magát mint ilyen művészt próbálta igazolni. S ez volt Bajza már említett kritikájának célpontja; szerepkeresése, frói önmeghatározása gúny tárgyává vált; s Honváryból a „csuda-elméjű, teremtő genie” lett. Bajza kritikusként, teoretikusként bírálta meg és dilettánsként értékelte Szentmiklóssyt. Elsőprő, gyilkos kritikát gyakorolt, s joggal kifogásolta, hogy a felvetett kérdésekre kielégítő válasz helyett zavaros fejtegetéseket adott, de hogy kérdésfeltevése jogtalan és helytelen volt, ezt nem állíthatta. Szentmiklóssyt csuda figuraként mutatta be, s véleménye csak erősíti azt a képet, miszerint az irodalom különleges, külön személyisége és eredendően eredeti tehetsége volt.³⁵

A Mesék című kötet a Bökversekkel szorosan összetartozó, noha 10 év után, 1840-ben jelent meg. Szentmiklóssy utolsó irodalmi próbálkozása - ő maga minden bizonnyal összegzésnek szánta - visszhangtalan maradt az évtized gazdag, s már jóval izgalmasabb kérdéseket felvető irodalmi termésében. Költőnk pedig nem kapott figyelmet a sokkal nagyobb és eredetibb tehetségeket felvonultató irodalmárok között.

Szentmiklóssy Alajos Mesék című művének dedikált címlapja

Noha a mesék nagyrésze a klasszicizmus szabályrendszerén belül fogalmazódott, és tematikailag is jelen van bizonyos sablonosság, legjavuk eredeti alkotás, a Szentmiklóssy pályájával ismerkedőnek izgalmas olvasmány. Az általános erkölcsi tanulságokat megfogalmazó mesék mellett nagyszámúval vannak a kötetben a személyes jellegűek, tartalmúak, melyek Szentmiklóssy léthelyzetéről, világlátásáról, érzelmi életéről tanúskodnak, vallanak. Érthető, hogy gyakori témája volt a művészsors, a költő lehetőségei, az értetlen, durva kritikusok elleni támadás, melyre lássunk két jellemző példát: „Uraim, criticus uraimék! nem veszik e észre, milly pusztításokat tesznek a literatura mezején, midőn tinta helyett méreggel írnak.” - figyelmeztet a Ragya című mesében; s „oh, miért nem szórhatom

A Mesék kötet felépítését, de főként eszmerend-szerént tekintve kétségkívül Honváry alkotása, noha ekkor már nem használta álnevét. Prózai és verses meséket adott közre, mintegy 190 darabot, a hozzájuk fűzött magyarázatokkal együtt.³⁶

Az előszóban a Bökversekből megismert gondolatokat építi már szinte rögeszmésen tovább, a továbbblépés irányát Horvát István munkáiban találva meg.

Honváry hazafias örömmel szemlélte a korabeli változásokat, „midőn jelenkorunkban annyi közhasznú intézetet hazafiúi szent adakozásból fölvirágoztatni szemlélünk”.

Hasonló elégedettséggel tekintett az irodalom fejlődési irányára is, az „újjítványokra, reformokra a szép világban”, „a szív- és lélek” létjogosultságára, arra az irányra, melyet „Századunk elején Kisfaludy Sándor szerencsés jóslattal nyitá meg a magyar eredeti költés iskoláját.”

Egyértelmű itt is Szentmiklóssy elkötelezettsége az eredetien teremtő romantikus költő ideálja mellett.

„De te tán semmi műtani szabályt sem akarsz elismerni? - kérdi Szentmiklóssy egyik meséje magyarázatában - S szabad kényedre hagyod repülni pegazusodat. Ám lásd. De vigyázz, hogy a féketlen, délczég szárnyasló valamikép le ne hanyjon magáról a csillagok felé rúgtában.”

szikráimat, miért kell a természet annyi adományának használatlanul odaveszni velem?!” - sóhajtott fel a Kova.

A hazafias célzatú mesék közül - mint amilyen például a jólismert költői eszközzel élő Pelikán is - kiemelhető a Herkules című, amely ötletében az üres külsőségekben megnyilvánuló magyarkodás kritikája is megszólal. „S nem kevés valóságos oroszlánnak képezelé magát, midőn annak bőrébe borítkozik. Nem illy nevetséges öncsalódásban ringatják e magukat némelly nagyralátó úrficskaínk, kiknek minden szitya hősiségük legújabb divatú attila-, vagy zrinyidolmánykájukban áll?”

Honváy mesevilágában a mitológiai lények, a természeti teremtmények mellett ott van a nagy város, Pest is. Az Ámor, Gráciák, Rózsa, Liliom, Csalogány, Üstökös földje nagyon is valóságos földrajzi táj. Ott úszik a Dunán egy Gőzöny (hajó), az Üstökösöket a Gellért hegyről csodálják, s a Duna-Tisza szabályozás kapcsán a szabadságról mond szép példázatot. Honváy ezekkel a mesékkel mintha csak a maga által támasztott korszerűség követelményének próbálna megfelelni. Egyik legeredetibb, legmegragadóbb prózai meséje - Szentmiklóssy világlátásának összefoglalása - a Képegyveleg című.

Különös haláltánc jellegű felvonulásban sorakoznak fel Honváy valós és szellemi világának tipikus, s mégis így együttesen külön képei.

„Be furcsán, s szeszélyesen vannak itt elszórva a képek” - kezdi meséjét, majd meghökkentő ellentétek egységéből építi fel a végkifejletig.

Csókolózó gerlicepár, kergetőző pajkos Satyrok, a halál csontkezeiben korona, s koldusfőveg mellett hevernek, egy vitéz targoncán, melyet két számár húz, ájtatos búcsújárók s alamizsnakérők, táncterem vigadókkal, Brutusz szobra körülterdelve banditákkal, sárkányt föleresztő gyerkőcök, keleti kalmár, hal- s gyümölcsárusok, egymást tanárkalappal dobáló tudósok, ...stb. végül „Demokrit ölelkezvén Heraklittal, mintegy sírva nevetkezők az egészen... De nem így sírva nevetnünk kell e a világ játékjelenetein is?” Többrétegű világ ez, a felvilágosodás és klasszicizmus kultúrkincse, a történelmi romantika, a korabeli polgárvilág motívumai együtt, s mindez egy szeszélyes költői látomásban sűrítve.

Szentmiklóssy életrajzát ismerve utolsó műveiben különös hangsúlyt nyert a szeszély, a szeszés, a szeszélyes költői állapot.

Nézzük néhány jellemző meséjét.

A „Pezsgők. Aszszuk.” vetélkedéséből, hogy melyikőjüket illeti az elsőség, melyik a kedveltebb, a pezsgők kerültek ki győztesen, „mert felszáll szeszszel bírnak mint a korszak maga.”

A „Nagy Sándor. Diogyén.” hordójáról kérdezi: „Tudjátok e A bölcs hordója rejtekében, Szólt kíséreihez: mit vettem észre? - Hiúságot”borult szeszélyében.”

A „Méh. Darázsok”. című mesében a legnyíltabban szólt Szentmiklóssy. Egy kis méhecske figyelmzetteti a mustba ragadt darázsakat: „igen ártalmas a szeszélyes, akarám mondani, szeszés szőlőben mértéktelenül dőzsölni?! Ha, ha, ha fognak édesdeden föl kacagni borászaink... mikint még a józanon maradni kívánó méhecske is egy kissé be vala csípve tőle: különben hogyan ejthetett volna szeszélyt szesz helyébe? ...meseköltő bajtársunk itt a magyar szeszélyt akará kiemelni...”

Szerző örvend, hogy értelme utoléreték... szeszélyészeinknek több szabad, legalább ők hiszik úgy, mint más közönséges, gyalog írónak.”

Szeszélyes, szeszélyes költő. Egy új írószerep meghatározása formálódott Szentmiklóssy gondolataiban.

„S ki az auctor?” - kérdé a Mesék (még az sem kizárt, hogy valóban a szesz felszabadító hatására alatt írt) zárszavában.

Válasza, meghatározása nem tudományosan higgadt, s nem elvi megalapozottságú, elméleti pontosságú, hanem meglehetősen szenvedélyes, zaklatott, talán zavaros is, de mindenképpen érzékletesen kifejező. „Egy philosoph inkább, mint költő, vagyis tulajdonképpen egy sem a kettő közül.”

Literátor vagy dilettant? - szólt a kérdés.

Szentmiklóssy nem volt a hagyományos, klasszikus értelemben vett literátor, az irodalom tudós művelője - egyénisége, érdeklődése, ízlése, íróeszménye számára szűknek bizonyult ez a szerep. De nem is a mai értelemben vett dilettáns. Az új szellemi változásokra érzékenyen reagáló, ígéretesen eredeti tehetség, aki élete fordulói, pályája buktatói, s túlsorduló egyéni szenvedélye miatt tehetsé-

gét nem teljesítette ki. Szeszélyes költő. A magyar romantika megszületésének, és megizmosodásának minden nehézségét magánviselő szeszélyes költőgyéniség, az irodalom különc figurája volt. Legutolsó üzenete olvasóihoz így hangzott:

„Gondoljátok meg: minden pillanatban romba hull a magát szüntelen új alakba öltő világ, s a semmiség gyászéjszakáján csak az ész emlékei világítanak diadalmasan keresztül... Ha pedig vélitek, hogy az ÚJ SZÉPHONNAK alapját némileg már megvetettétek, ne nekünk, magatoknak TAPSOLJATOK. (A karpit legördül.)”

JEGYZETEK

1. Bajza József: Bökversek s Eszmék a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen, Honvártól. Pest, 1830. In.: Kritikai Lapok, 1831. I. füzet, 79-89. p. Az idézet: 87-89. p.
2. Kerényi Ferenc: Az „udvarházi klasszicizmus”-tól a romantikáig. (Nógrád irodalmi élete a reformkorban.) In.: Balassagyarmati Honismereti Híradó, Emlékszám, 1982. 19-38. p.
Kerényi Ferenc több vonatkozásban alapvető tanulmánya volt az, mely meghatározó módon hívta fel figyelmünket a Szentmiklóssy pályakép vizsgálatára, többek között az irodalmi életben vitt szerep és tényleges érték kapcsolatára, ellentmondására.
Szentmiklóssy és Szabó István kapcsolatáról lásd: Kovács Anna: „Elvem: élet és literatura”. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1993. 209-222. p.
3. Kulin Ferenc: Kölcsény személyiségének fejlődése - lírája tükrében 1808-1823. című tanulmányában általában is elemzi az új személyiség struktúra kialakulását. In.: u.ő.: Közlétfések a reformkorhoz. Bp. 1986. Magvető, 57-105. p.
4. Szentmiklóssy Alajos levele Toldy Ferenchez, Erdőtarcsa, 1826. november 4. In.: Irodalomtörténet, 1916. 469-471. p. Az idézet a 469. p.
Szentmiklóssy levelezését Szűcsi József közzölte és látta el tárgyi magyarázatokkal az Irodalomtörténetben (továbbiakban ha innen idézünk: It.). Első közleménye 357-377. p., második közlemény 467-747. p.
Szentmiklóssy Alajos életrajzához:
Toldy Ferenc: Magyar költők élete, Pest, 1871. Ráth M. 2 köt. 103-107. p.
Gálos Rezső: Szentmiklóssy Alajos életrajzához. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 461-463. p.
Horváth János elméletét követve tekinti át egész munkásságát Tóth Károly bevezető tanulmánya. In.: Szentmiklóssy Alajos: Bökversek Kiad. Tóth Károly, Bp. 1938. 1-41. p.
5. Szentmiklóssy Alajos levele Toldy Ferencnek, Erdőtarcsa, 1826. november 4. In.: It. 470. p.
6. Kazinczy Ferenc leveleit Váczy János: Kazinczy Levelezése, X-XXI. Bp. 1921. című kiadvány vonatkozó köteteiből közöljük.
Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1813. március 4. In.: X. köt. 281. p.
Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. július 13. In.: XI. köt. 470. p.
8. Fried István: A neoklasszicista fordulat. In.: u.ő.: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Bp. 1989. Magvető. 89-113. p.
9. Kazinczy Ferenc levele Szentmiklóssy Lászlónak, Széphalom, 1814. február 24. In.: XI. köt. 236-237. p.
10. Szentmiklóssy Alajos levele Horvát Istvánnak, Eger, 1813. április 12. In.: It. 359. p.
11. Szentmiklóssy Alajos levele Szemere Pálnak, Eger, 1814. május 5. In.: It. 362. p.
12. Szentmiklóssy Alajos levelei Berzsenyi Dánielnek, Eger, 1814. július 7. és Erdőtarcsa, 1814. szeptember 9. In.: It. 374. p.
13. Szentmiklóssy Alajos levele Toldy Ferencnek, Erdőtarcsa, 1826. november 4. In.: 470-471. p.
14. Szentmiklóssy Alajos levele Berzsenyi Dánielnek, Erdőtarcsa, 1818. január 1. és Erdőtarcsa, 1814. október 14. In.: It. 377. p. és 376. p.

15. Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének historiaia, geographiai és statistikai esmertetése. Pest, 1820. 1. köt. 296-297. p.
A Szentmiklóssy-kastélyról lásd: Genthon István: Nógrád megye műemlékei. Bp. 1954. Akad. 198-200. p.
A Szentmiklóssy-címerről lásd: Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863. Ráth Mór. 657. p.
16. Szentmiklóssy Alajos levele Szemere Pálnak, Erdőtarcsa, 1818. április 11. In.: It. 365. p.
17. Szentmiklóssy Alajos: Hunyadi László. Szomorú játék öt felvonásban. Pest, 1820. Trattner János.
A későbbiekben a darabot egy nagyobb tanulmány keretében kívánjuk elemezni.
Megjelenése körülményeihez lásd:
Kazinczy Ferenc levele Szentmiklóssy Alajosnak, Széphalom, 1820. június 24. In.: XXIII. köt. 278-280. p. Legújabbban jegyzetekkel és tárgyi magyarázatokkal közreadta Kerényi Ferenc. In.: A vándorszínészetől a Nemzeti Színházig. Bp. 1987. Szépirod. 122-123. p.
Hazai és Külföldi Tudósítások, 1820. I. 47. sz. 384. p. rövid ajánlása. Élet és Literatura, 1826. 350. p. Balla Károly megjegyzése.
Bajza József véleménye 1822-ben „Egy jelenése könnyet ejte szememből s ez nekem most elég. Az érzékeny költeménynek legszebb jutalma a könny... Kritikai szájjal nem szólhatok felőle, mivel drámájának theorie-jét nem tudom.” In.: Bajza József összegyűjtött munkái. Kiad.: Badics Ferenc, VI. köt. 1900. 14. p. Bajza 1829-ben viszont már lekicsinylően nyilatkozott: a Hunyadi Lászlóról, „...melly dráma akart lenni... hol a drámaköltőnek az actiói haladás-sal való ismeretsége nem nagy mértékben mutatkozik.” In.: Felső-Magyarországi Minerva, 1829. 224. p.
A Hunyadi-téma drámai feldolgozásához:
Péterffy Béla: A Hunyadiak a magyar drámairodalomban. (Temesvári Állami Főgimnázium Értesítője, 1903.)
Horváth János: Vörösmarty drámái (Bp. 1969.) kapcsán érinti a téma drámai feldolgozásának történetét.
Tájékoztatásul közöljük néhány főbb állomását: Bessenyei György: Hunyadi László tragédiája (1772), Horváth Ádám: Fogoly Hunyadi (1792), Kisfaludy Sándor: Hunyadi János (1814), Szentmiklóssy Alajos: Hunyadi László (1820), Tóth Lőrinc: Ronow Ágnes, Vörösmarty Mihály: Czillej és a Hunyadiak (1844), és tervezett Hunyadi Lászlója, amely elkészült töredékét a Losonczy Phönix, I. köt. Bp. 1851. 104-108. p. közölte.
18. Kerényi Ferenc: Az „udvarházi klasszicizmus”-tól a romantikáig. (Nógrád irodalmi élete a reformkorban.) In.: Balassagyarmati Honismereti Híradó, Emlékszáma, 1982. 24. p.
Az Auróra szerzőgárdájáról:
Horváth Károly: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955. Művelt Nép. (Szentmiklóssyról 127-133. p.)
Pintér Kálmán: A lyrai költők Kisfaludy „Auróra”-jában. In.: A Kecskeméti Főgimnázium Értesítője. 1883/1884. 3-23. p. Szentmiklóssyról a 16. p-hoz adatokat.
19. Szentmiklóssy Alajos levele Toldy Ferencnek, Erdőtarcsa, 1826. november 4. In.: It. 471. p.
20. Szentmiklóssy Alajos levele Kazinczy Ferencnek, Erdőtarcsa, 1827. április 5. In.: XX. köt. 243. p.
21. Bajza József levele Toldy Ferencnek, Pest, 1830. január 12. In.: Bajza József összegyűjtött munkái. Kiad.: Badics Ferenc, VI. köt. 1900. 307-313. p. Bajza ebben a levelében másolta le Toldynak Szentmiklóssy „részeg levelét”, melyből az idézet származik (309. p.) Bajza más alkalommal is utalt Szentmiklóssy szertelen italozására. (275. p.)
22. Szentmiklóssy Alajos levelei Erdőtarcsai Fejér Antóniának, Erdőtarcsa, 1838. november?, és Buda, 1848. augusztus 23. In.: It. 473-474. p.
23. Toldy Ferenc: magyar költők élete, Pest, 1871. Ráth. M. 2. köt. 106-107. p.
24. Szentmiklóssy Alajos kritikai tevékenységének legmodernebb - a korabeli folyamatokba ágyazott összefoglalását Fenyő István végezte el, e tekintetben meghatározva dolgozatunk gondolat menetét.

- Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817-1830. Bp. 1976. Akad. Szentmiklóssy Vitkovics elemzése 46-47. p., az idézeteket is innen vettük át. (Kazinczy tanítványainak útja az imitáció-elvtől az eredetiségig című fejezetben.)
- Fried István. Vitkovics Mihály- kelet-közép-európai háttérrel. In.: Fried István: i.m. 114-123. p.
25. Szentmiklóssy Gaal György munkájáról írt tanulmányát elemzi, és idézi Fenyő István: i.m. 155. p. (A parasztság felfedezése az irodalmi gondolkodásban című fejezetben.)
 26. Szentmiklóssy Alajos: Észrevételek némely új szók felől. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1818. III. köt. 78-82. p.
Szücsi József: Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás. In.: Magyar Nyelv, 1915. I. közlemény 203-206. p., II. közlemény 253-259. p.
 27. Kisfaludy Sándor: A recensioiról. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1818. VI. köt. - az idézetek a 24-27. p.
 28. Szentmiklóssy Alajos: Megtáfolások és Igazítások. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1819. I. köt. 94-96. p.
 29. Batsányi János: A magyar tudósokhoz. In.: Batsányi János összes művei. III. prózai művek. Bp. 1961. 522-531.
Szentmiklóssy Alajos: A Magyar Tudósokhoz (válasz). In.: Tudományos Gyűjtemény, 1822. III. köt. 91-94. p.
 30. Bajza József: Az Epigramma theoriája. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1828. VII. köt. 24-61. p., XII. köt. 3-43. p. A Szentmiklóssyra vonatkozó idézetek: XII. köt. 9. p., 24., p. 32-33. p.
 31. Szentmiklóssy Alajos: Czáfólas, és Igazítás. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1829. II. köt. 113. p.
Szentmiklóssy Alajos: Czáfólas, és Igazítás. In.: Felső-Magyarországi Minerva, 1829. 219-220. p.
 32. Bajza József: Szükséges felelet egy hivatatlannak szükségtelen észrevételeire. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1829. III. köt. 120-124. p.
Kisebbs változtatással megjelent a Felső-Magyarországi Minerva 1829. 220-224. p.
 33. Fenyő István: i.m. 372-373. p. (Bajza József pályakezdő értekezése Az epigramma theoriája című fejezetben.)
Bajza induló kritikusi működéséhez, az epigramma-pörhöz, és a Bökversek kötet bírálatához lásd még:
Pauer Károly: Bajza József mint kritikus. In.: Egyetemes Philológiai Közlöny, 1885. 481-511. p.
Szücsi József: Bajza József. Bp. 1914. MTA. A monográfia III. fejezetében: 77-87. p.
Velledits Lajos: Szentmiklóssy Alajos Bökversek című munkája. In.: It. 1916. 281-286. p.
 34. A Bökversekből vett idézetek az alábbi kiadásból valók:
Szentmiklóssy Alajos: Bökversek. Kiadta és bevezető tanulmánnyal ellátta Tóth Károly, Bp. 1938. A szerző kiadásában, 47-71. p.
 35. Lásd az I. jegyzetet.
 36. Szentmiklóssy Alajos: Mesék. Pest, 1840.
Az idézetek ebből a kiadásból valók: Előszó V-XXII.; Utószó 93-108. p.; a szöveg szerint is idézett mesék: 12-13., 21., 45., 55., 65., 72. p.

Resümee

Anna Kovács: „Literator oder Dilettant“ - Szentmiklóssy Alajos (1793-1849)

In unserem Aufsatz untersuchen wir den Lebensweg und das Lebenswerk von Szentmiklóssy Alajos.

Szentmiklóssy Alajos begann seine Schriftstellerlaufbahn im Kreis von Kazinczy Ferenc, er war ein erfolgreicher und anerkannter Dichter, Epigrammschreiber des 1820-er Jahrzehntes. Er nahm an dem Spracherneuerungskampf teil, er arbeitete bei der Wissenschaftlichen Sammlung als Kritiker-Mitarbeiter.

Sein erster Band war ein merkwürdiger Versuch, er schrieb von Hunyadi László ein historisches Drama. Nachher sind noch von ihm zwei weitere Bände erschienen, 1830 die Stechverse - der im Zusammenhang mit Bajza József und mit dem Epigrammprozeß seinen Namen bekannt, berüchtigt machte -, und 1840 die Märchen. Mit dem Überblick seines Laufbahnbildes und mit der Untersuchung seiner Werke, seiner Bände wollten wir darauf eine Antwort bekommen, was die Ursache dafür war, daß der erfolgreiche Dichter sich von dem literarischen Leben zurückgezogen, verdrängt, in geistiger Einsamkeit und ohne Gefährten, in den Alkoholismus geflüchtet auf seinem Landgut in Erdőtarcsa sein Leben beendet hatte.

Literator oder Dilettant - war die Grundfrage seiner Laufbahn, auf die die Antwort suchend ist der Prozeß zu ertasten, in dem die Ausgestaltung einer neuen Schriftstellerrolle in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts - dem Ideal der Romantik entsprechend - vor sich gegangen ist.

Szentmiklóssy Alajos ist ein ausgezeichnetes Beispiel dafür, er dient als Lehre dafür, daß die Zeit - und schicksalwenderischen historischen, gesellschaftlichen und literarischen Veränderungen des 19. Jahrhunderts von - oft tragischen - Krisenmerkmalen der Persönlichkeit begleitet worden sind.

Irodalmi muzeológia - irodalmi kultusz

Praznovszky Mihály

Mindannyian a Nemzeti Múzeum raktáraiból bújtunk ki! Egy jeles gondolat elferdítésével utalunk arra a tényre, hogy Magyarországon a múzeumok - legalábbis a nemzeti gyűjtemények - megszületése az első, mindmáig a legfontosabb intézmény kialakulásának a következménye. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, ámbár a drámairodalomból tudjuk nem is olyan szokatlan, hogy a gyermekek kifosztották a szülőit. Mára a Nemzeti Múzeum majdhogynem egygyűjteményű intézmény maradt s mellette minden szakmai vonatkozásában megerősödve, élnek a társintézmények, amelyekben a magyar néprajz, iparművészet, képzőművészet, irodalomtörténet stb. jelentős értékeit őrzik.¹

A Nemzeti Múzeum 1802-es alapításától kezdve mindenki, aki kapcsolatba került ezzel az intézménnyel, a kor hevületének szintjén fogalmazta meg ideáit, elképzeléseit általában a múzeum szükségességéről, feladatairól, hatásáról. Ámbár nem minden esetben voltak ezek vágyak, bizonyos történelmi pillanatokban a múzeumi gyűjtés, bemutatás nagyon is valóságos nemzeti érzelmeket, cselekvési lehetőségeket tükrözött vissza.

Pulszky Ferenc még nem volt a Nemzeti Múzeum igazgatója, amikor nemzeti értékeink megmentéséről, a tárgyakban megnyilvánuló, a múltat a jelennel összekötő kapcsolatról értekezett, mondván, ezek az emlékek kötik össze az idöket, a hajdanvoltakat és a jelenlegieket s ezeknek megmentése, megőrzése és bemutatása a nemzet kötelessége. Figyelmeztető szava egyúttal a tárgyak veszendőségének veszélyére is utal: „Ki legkisebbet is közülök elront vagy elveszni hágy, a múltnak dicső palotájából egy követ tört ki, s tulajdon állásának alapját megrongálta, mert ha magasán állunk, csak a múlt az, mi bennünket felemelt, mit lábunkkal taposni nem kellene.”²

E fontos s aktualitását soha el nem veszítő s olyannyira figyelembe nem vett gondolatot Kubinyi Ágoston múzeumigazgató egy másik, nem kevésbé súlyossal egészítette ki. A megőrzés mellett utal a felhasználásra, a bemutatás fontosságára, annak hatására s az így megszülető ismeretek beépülésére mind a tudományba, mind az általános műveltségbe. Szavai szerint ezek a gyűjtemények tükör kell, hogy legyenek a nemzet minden tagja számára. Azért, hogy: „történetíró, archeológ, természetvizsgáló, mezei gazda, bányász, iparűző, művész stb. első tekintettel alapos tudomást szerezhesen szakához tartozó minden tárgyról, és ezen tekintetből minden gyűjtemény úgy felállítandó, hogy ne csak a szemnek szolgáljon gyönyörű, hanem mindenki, kivált a szakértő, könnyen mozgíthassa annak használatával kitűzött célját és vállalatát elő.”³

Igaztalanok lennénk, ha nem mutatnánk rá, hogy e célok és elképzelések állandósága mellett a magyar múzeumügynek van egy másik állandósult jellemzője is, amely ugyanígy a Nemzeti Múzeumhoz köthető, mint a gyűjteménygyarapítás és a közreadás alapeszméje. S ez nem más, mint a szegénység. Éppen Arany János írta le azt a kifejezést, amely olyan sajnálatosan aktualizálható mostanában s amely így minősíti a hazai gyűjteményeket: „A nemzet cifra koldusa a múzeum.” Példatárát a Nemzeti Múzeumból veszi: nem jut pénz a gyűjteményfejlesztésre, csak a magánosok vesznek műtárgyat a múzeumból ajándékként, nincs az épület megővva, a víz befolyik, kerítése hiányzik, a tárgyakat rosszul mutatják be, nincsenek magyarázó feliratok és a teremőrök is olyan gorombák, hogy a látogatónak inába száll a bátorsága a visszatérés gondolatától.

Ez volt a magyar múzeumügy történetének első szakasza, amelyben ezért a pozitív jelenségek még erősebbek voltak, mint a kellemetlenségek.

A második szakasz a kiegyezés utáni évtizedekkel nevezhető meg. Akkor, amikor először a Szépművészeti Múzeum válik ki a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, majd az Iparművészeti és így tovább. Akkor, amikor szerte az országban jelentős társadalmi erő segítségével - gondolva itt a törté-

nelmi, régészeti egyesületekre, társaságokra, egyletekre stb. - a nagyobb városokban múzeumokat alapítanak. Ezeket elsősorban a helyi vagy megyei önkormányzatok tartották fenn, állami dotációt keveset vagy ritkán kaptak, az állami beavatkozás elsősorban szakmai, felügyeleti jellegű volt.

Hogy mi az oka és a magyarázata a kiegyezés utáni fellobbanó, a történeti értékek megmentéséért fáradozó hevületnek, további vizsgálat tárgyát képezik. De azt semmiképpen nem lehet elfeledni, hogy e mögött egy igen gyorsan és igen pozitívan formálódó és erősödő polgárság áll, amely identitásának összetevőit ezen a téren is keresi s találja meg. Valójában nem is az első, de méginkább a második generáció az már a századvégen, amelynek módjában állt ezt megtennie, azaz anyagi áldozatokat hozni ilyen célokért, s nem egyszer, nem kétszer, de folyamatosan.

És még mindenképpen élnek azok a gondolatok - ámbár most már sok más társaságában, amelyeket Eötvös József még miniszter korában így fogalmazott meg: „Nemzetünkre nézve a kulturális haladás kérdése sajátlagos viszonyainknál fogva egyúttal a létfenntartás kérdése is levén, felette kívánatosnak tartom, hogy a tudomány és a művészet iránti érzék, a kulturális haladás ezen legbiztosabb alapja, az ország minél nagyobb többségénél feltalálható legyen.”

A magyar múzeumügy fejlődésének ezen szakaszát az az egyedi jelenség kísérte végig, amely szinte általánosnak nevezhető, s két részterületre terjedt ki. Egyrészt az egyletek, társaságok munkája, gyűjtőtevékenysége, a létrehozott bemutatóhelyek, múzeumok fenntartása nagyban függ egy-egy karizmatikus egyéniségtől vagy nem lététől, hogy az illető mennyire tudta befolyásolni az alapítókat, az adományozókat, s fenntartókat. Másrészt nagyban függött az adott megyei, városi önkormányzat, képviselőtestület tagjainak múzeumpártoló érzetétől, a működési, fenntartási költségek biztosításának politikai akarattól független odaítélésének lehetőségétől.

Természetes hát, hogy a magyar múzeumügy ezen több évtizedes szakaszában semmiképpen nem lehetne egyenes ívű fejlődésről beszélni, mert mindezen szubjektív tényezők - s megannyi más - mellett a történelem hatalmas földrengései is éreztették hatásukat s egyszer sem kedvező módon s irányban. Ami kétségtelen: egyre markánsabbá vált elsősorban az országos múzeumok tevékenysége, ami nem is a kiállítások számában mérhető le, hanem a gyűjtemények feldolgozottságának állapotában s a szakalkalmazottak, a múzeumőrök felkészültségében, ismereteiben, tudományos tevékenységének minőségében. Ez már olyan alap volt, amelyre lehetett építkezni, s amelynek eredményeit a forráskiadványoktól az összegző feldolgozásokig a társtudományok és társintézmények megbízhatóan felhasználhatták.

A magyar múzeumügy fejlődésének harmadik szakaszát az 1950-es évektől tarthatjuk nyilván. Tapasztaltuk a múzeumügy egységes, centrális irányítását és a központi pénzügyi elosztás kialakulását. Láttuk az ideológiai szempontok érvényesülésének előtérbe kerülését, sőt kizárólagossá válását. Követhettük újabb nemzeti intézmények létrejöttét és a megyei múzeumi hálózatok kialakulásának menetét. Felfigyelhettünk a múzeumokban dolgozó tudományos erők számának növekedésére s az extenzivitáson túl az intenzivitás megjelenésére is egyes szakterületeken. Láttuk, miként lépnek be új szakmuzeológiai területek, mint pl. a történeti muzeológus vagy irodalmi muzeológus, de tapasztalhattuk azt is, miként válik egy helyes gondolat: a múzeumok szerepének növelése az oktatásban, a szellemi nevelésben eltorzulná, erőltetné. Ez az ún. múzeumi közművelődés megszületése s a politikai határozatok után szinte kizárólagossá válása, amely hosszú évekre tisztességtelen és káros előnyt jelentett a szakmai tevékenység rovására. Tapasztaltuk, mint nő meg ugrásszerűen a magyar múzeumok és kiállítóhelyek száma - a csúcsponton 700 fölött volt ez - s láttuk mint éri el a múzeumlátogatók száma éves szinten a bűvös 20 milliós nagyságrendet.

De eközben látható volt az is, hogy magyar múzeumépületek egy kivételével - a salgótarjáni - negyven év alatt nem épültek s a szemünk láttára vált szinte építéstörténeti ritkasággá s így lakhatatlanná nagy múzeumépületeink egész sora a Szépművészettől a Nemzeti Múzeumon át a Károlyi Palotáig. Olyan abszurd helyzetről nem is szólva, hogy mindmáig nincs épülete a műszaki emlékeinket őrző gyűjteménynek. Tapasztaltuk, hogy ugyan volt elégséges pénz műtárgyak beszerzésére, de arra már nem, hogy ezeknek a feldolgozása korszerűen és a szakmai igényeknek megfelelően történjen. Azaz legyen elegendő klimatizált, korszerű tárolási eszközökkel felszerelt raktár s elegendő szakképzett restaurátor, gyűjteménykezelő.

Láttuk, miként nő versenyszerűen a múzeumok és kiállítóhelyek száma, de azt is tudtuk, hogy ezek alig élik túl a megnyitás május elseji hangulatát, a népfront-kongresszusi felajánlás bejelentését. Örültünk a látogatók millióinak, de mindmáig nem tudni, miből állt ez a szám össze s miként vált fetisizálendő értéké ennek nagyságrendje. Láttuk mennyire hiányzik a megfelelő szakember ezekből az intézményekből s tapasztaltuk, miként szüntetik meg a szakmuzeológus képzést az egyetemeken olykor legfeljebb c vagy d szakként visszacsempészve bátor vállalkozó tanárok jóvoltából.

Láttuk, milyen komoly kiállítások születnek, amelyek már az összegzés, a legújabb kutatási eredmények bemutatására törekszenek, de éreztük mint veszíteni a muzeológiai szaktudomány hitelét a magyar tudományos életben, hiszen a híradások nem erről szóltak, hanem gyurmázó gyerekekről, akik óvodai foglalkozásként agyagoztak a régi magyar képtárban.

Azaz láttuk, sem a szakmai irányítás, sem a tudományos élet nem tudja minősíteni és értékelni a múzeumokat, köztes állapotnak tartja a tudományos intézmény és a közművelődési intézmény között. Egyes nagy múzeumok tudományos intézeti besorolása ezen nem sokat változtatott, csak hozzájárult a belső szakmai megosztottság elmélyítéséhez.

A magyar múzeumügy alakulásának legújabb szakasza most kezdődik. Mindenképpen jelenidőben kell fogalmazni, mert a változásnak csak a jeleit, de méginkább csak a szándékait lehet tapasztalni.

Bár türelmetlenek vagyunk, de mégis van némi bölcsesség ebben a késlekedésben. Elvégre mégis a múzeumügynek kell a szervezeti struktúrával, személyi felépítettségével, tartalmi tevékenységével, lehetőségeivel, anyagi és működtetési kondícióival hozzáigazodni a változásokhoz, mintsem fordítva. Az más kérdés s már túlmutat a szakmai kompetenciánkon, hogy ebben a változási folyamatban részt vesz-e a magyar múzeumügy, olykor befolyásolja-e vagy csak követi s esetleg kijavíthatatlan hátrányokat szenved?

Ebbe az egész rendszerbe kell behelyeznünk a magyar irodalmi muzeológiát is. Azt a muzeológiát, amely a legfontosabbak közé tartozik, hiszen a legfontosabbról szól, s védi azt: nemzeti nyelvünk, irodalmunk tárgyakban, dokumentumokban rögzített emlékeit. A rendszerváltási zűrzavarban néhány kényelmes gondolkodású hivatalnok egyszerűen posztstalinista intézménynek nevezte az irodalmi múzeumot és muzeológiát, utalván a sztálini korszakban való létrejöttére és állítólagos szovjet modelljére.

A helyzet ezzel szemben az, hogy a magyar irodalmi muzeológia kezdetét mi 1909. november 7-ére tesszük, amikor Budapesten megnyílt az első magyar irodalmi múzeum, amelyet mi jogelő-dünknek tekintünk. Sőt az időben visszább mehetünk 1876-ig, amikor létrejött a Petőfi társaság, amelynek céljai között szerepel a Petőfi emlékek gyűjtése is.⁵

Ebből a gyűjteményből, valamint a Jókai ház rendkívül gazdag bútor, relikvia és dokumentum anyagából jött létre Budapesten a Bajza utcai irodalmi múzeum egy szintjén a költő, a másikon az író emlékeivel.

Herczeg Ferenc üdvözlő szavai az irodalmi múzeum általános, s a politikáig vezető szerepére utalnak „A mi szegény országunknak nincsenek hadseregei. Önfenntartásának egyedüli eszköze a nemzeti kultúra. Nemzeti létünk alapja, ez köt össze bennünket, ez ad jogot a léthez. A szépirodalom más nemzeteknél hatalmasabb lehet, mint nálunk, de nem lehet boldogítóbb.”⁶ Fenntartása kezdettől fogva kettős volt: az alapítói és szervezői, az irodalmi társaságok tagjai, azaz a magyar irodalom olvasói tartották el, illetve csekély mértékű s alkalmi támogatásban is részesült.⁷

Gyűjtőköre évtizedekig e két alkotó személyéhez kötődött, s jelesebb évfordulóikon erősödött meg jelenléte a hazai tudományos és közéletben.

Csak 1945 után s nem véletlenül változott meg gyűjtőköre kiegészülve Petőfi, Jókai mellett Ady Endre és József Attila emlékeinek gyűjtési feladatával, természetesen erősen az aktuális politika igényeinek szellemében. Bárholgy is volt, mára a legteljesebb s tán elvesztésre ítélt anyag jelenleg e két költőről e múzeumban található.

1954 tavaszán született meg az a minisztériumi határozat, amely már ezen a néven - amely nem csekély félreértés forrása ma is - hozta létre az intézményt, a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeumot s amely 1957-ben költözött mai helyére, a volt Főváros Képtárba, a Károlyi Palotába. Gyűjtőköre és hatásköre azonnal megváltozott: országos múzeum lett a teljes magyar irodalom emlékeinek gyűjtési feladatával megbízva.⁸

„Feladata:

- a.) Egységes szervezetbe foglalja a meglévő irodalmi múzeumokat, emlékmúzeumokat, emlékszobákat (Budapest-József Attila Múzeum, kiskőrösi Petőfi-, sümegi Kisfaludy-, egri Gárdonyi Géza-, széphalmi Kazinczy-, balatonfüredi Jókai-, badacsonyi Irodalmi-, kápolnásnyéki Vörösmarty-emlékmúzeumokat, a tapolcai Batsányi-, a horpácsi Mikszáth-emlékszobát stb.) Az e téren mutatkozó feladatokat tervszerű fejlesztés keretében összegezi, végrehajtásukról gondoskodik.
- b.) Gyűjti s megőrzi a magyar irodalom emlékeit.
- c.) Segítségükkel tudományosan rendszerezi, feldolgozza és szemlélteti, megismerteti a magyar irodalom hagyományait.
- d.) Gondoskodik a jelenkori magyar irodalom muzeális becsű anyagának összegyűjtéséről. A dolgozók érdeklődését az irodalom felé irányítja, fejleszti irodalmi ízlésüket, ítéletüket, igényeiket, tudatosítja az irodalom társadalmi jelentőségét és harcát a haladásért. A muzeális anyagból könyvtárat, kézirat- és emléktárat, továbbá irodalomtörténeti szakkönyvtárat tart fenn.”

Teljesen új szakterület lépett a magyar muzeológia addigra már úgy, ahogy kialakult, de szemmel láthatóan arisztokratikus magasságokba emelkedett területei: művészettörténet, régészet, néprajz mellé. Mindent, ami történt, az irodalmi muzeológusoknak kellett kitalálni. „Szerencsére” akkor s még pár évtizedig szívesen száműzték az irodalmi múzeumba azokat a tudósokat, akik valamilyen oknál fogva kényelmetlenek voltak a hatalomnak. Így dolgozott ott hosszú évekig Baróti Dezső, Vezér Erzsébet s részben Keresztúry Dezső is. Éppen ő volt az, aki 1955-ben irodalmunk emlékeinek védelmében megfogalmazta gondolatait a magyar irodalmi muzeológiáról, annak lehetőségeiről, módszertani kérdéseiről. Nyugodt szívvel tehetné, mert már mögötte volt néhány irodalmi kiállítás megrendezésének tapasztalata. legfontosabb gondja: az alapító rendelet után valóban jöjjön létre a valódi gyűjteménnyel rendelkező, szakemberekkel ellátott, kiállítóhelyekkel és raktárakkal rendelkező magyar irodalmi múzeum az egész országra kiterjedő hatáskörrel és széles nyitottsággal.⁹

Ennek megvalósításában Keresztúry Dezső is részt vett a már említettekkel s rajtuk kívül olyan kiváló szakemberekkel, mint V. Nyilassy Vilma, Miklós Róbert, Lengyel Dénes, Sára Péter, Balkányi Enikő stb. Közbevetett gondolat, hogy a magyar irodalmi muzeológia nagy szerencséjére az intézmény afféle felnevelő szerepet is kapott, a hazai irodalomtudomány számos jelese ott kezdte pályáját, hosszabb-rövidebb ideig ott ismerkedett meg a filológusi munka gondoljaival a kéziratárban vagy a könyvtárban.

A kezdeti időszak másik nagy eredménye a szakmai módszertani kérdések megvitatásán túl, hogy sikerült kiépíteni - kezdetben még csak minisztériumi erőforrásból - a hazai irodalmi muzeológia rendszerét vagy annak alapját. Ezek az ún. emlékházak, amelyek közül Mikszáth, Vörösmarty, Batsányi s persze Petőfi nevét kell említenünk a többiek mellett. Mára ez a rendszer teljesen kiépült, megközelítően 70 látogatható irodalmi emlékhely van az országban. Ugyanakkor két megye kivételével - Baranya és Zala - dolgozik a megyei múzeumokban főállású, de legalább részfoglalkozású irodalmi muzeológus is.¹⁰

Az eltelt évtizedek alatt a Petőfi Irodalmi Múzeum belső felépítettsége is kialakult. Létrejöttek a gyűjteményei: kéziratár, művészeti tár, hangtár, könyvtár. Folytonosan megújuló kiállításai új lehetőséget jelentettek a mű és közönség kapcsolata értelmezéséhez, megvilágításához. Mindeközben az intézmény beilleszkedett a hazai irodalomtudományi rendszerbe is.

Hiszen addig is voltak olyan intézmények, amelyek az irodalomtudomány tárgyi dokumentációs emlékeinek megőrzésére vállalkoztak, mint a Nemzeti Könyvtár kéziratára és az Akadémia kéziratgyűjteménye. De létrejött az Irodalomtudományi Intézet is a maga tagoltságával, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság is kiépítette struktúráját s az egyetemek, elsősorban akkor még az ELTE s azóta mindegyik irodalomtudományi tanszéke is foglalkozott olyan feladatokkal, amelyekhez részben az irodalmi múzeum is csatlakozott. Az az irodalmi múzeum, amely tevékenységében együtt tartalmazza ezeket az elemeket: az irodalmi dokumentumok megőrzését, feldolgozását, bemutatását, a tudományos kutatás szolgálatát s egyúttal önálló végzését is. Azaz - és ez a specifikuma - elsősorban gyűjteményei tudományos feldolgozásával lép be ebbe a rendszerbe.

Ennek megannyi látható és láthatatlan jele van. A múzeum valóban jéghegy: a közönség csak a csúcását, a kiállításait ismeri elsősorban.

A raktárakban közel egymillió kéziratra vigyáznak, a szakkönyvtár köteteinek száma eléri a 200 ezret, s különösen értékes folyóiratgyűjteménye van, a művészeti tár legértékesebb része a közel 30 ezer darabos fotográfia gyűjtemény s a hangtár immáron 30 esztendeje gyűjti a magyar irodalom alakjainak emlékezeit. Közismertek a múzeum kiadványai, amelyek közül nem egy sorozat az alapkutatót szolgálja, gondoljunk csak a bibliográfiai, repertórium i füzetek hatalmas sorára. De fontosak voltak s azok maradtak a fotó sorozatok, kezdetben az egyes alkotók életművét felölelő összeállítások, később a csak személyi anyagot tartalmazó kötetek. Ilyen volt az ún. Irodalmi Múzeum sorozat elsősorban visszaemlékezések, naplók kiadásával, majd ilyen lett a Kézirattár szép sorozata, amely egy-egy, a múzeumban őrzött kézirat mögöttes anyagát mutatta be.

S akkor még nem említettük a múzeumi évkönyveket, amelyekben a múzeum munkatársai mellett az első évektől kezdve olyanok publikáltak, mint: Julow Viktor, Vargha Balázs, Jenei Ferenc, Mezősi Károly, Scheiber Sándor, Kiss József.¹¹

Mindeközben a múzeum része lett a már említett kutatóintézetekben, közgyűjteményekben és egyetemeken folyó kutatásnak is. Napjainkban is ez az együttes szakmai tevékenység határozza meg a munka ezen területét. Így vesz részt az intézmény kritikai kiadások előkészítésében, sőt néhánynak már otthont is ad. A múzeum szakemberei több egyetem irodalmi intézetében is oktatnak, konferenciákat szerveznek az Irodalomtudományi Intézettel, s az egyetemi intézetekkel közösen.

A kiadványok száma ugyan jelentősen megcsappant - kiadásra kész kéziratok állnak megjelenés előtt - de ami elkészült, szintén együttes munka eredménye és része a magyar irodalomtudományi kutatásnak.

A számítógépes feldolgozás is megindult már minden tárban, de az anyagiak hiányában a rendszer kialakítása csak remény lehet.

Mindenképpen megemlítenéd még, hogy az országos irodalmi muzeológiai hálózat nemcsak intézményesen, de a szakemberek szempontjából is sikeresen változott. Mára már Debrecenben is működik komoly irodalmi múzeum, különösen figyelve a helyi értékekre, a Tóth Árpád, Móricz Zsigmond kutatás elkerülhetetlen része lett. De aki Mikszáthot és Madáchot akar kutatni, az nem hagyhatja figyelmen kívül a nógrádi gyűjteményeket s az ott folyó szakmai tevékenységet. Aki Vörösmartyval foglalkozik, az hasonló módon kell hogy figyelje a székesfehérváriak munkáját; míg a Krúdy Gyula életművével foglalkozók számára meghatározó intézmény és gyűjtemény áll Nyíregyházán.¹²

Az elmúlt évtizedekben a magyar irodalomtudomány szerves részévé vált az irodalmi muzeológia. A mindennapok szakmai gyakorlata, a kutatások tartalma, a szakkönyvkiadás léte igazolja a magyar irodalmi muzeológia jelentőségét, létrehozásának szükségességét, a ráfordított anyagi és szakmai figyelem megtérülésének valóságát. S a legfontosabb emellett: a Petőfi Irodalmi Múzeum s megannyi más irodalmi emlékhely, kiállítóhely az elmúlt évtizedekben szerves része lett a magyar múzeumügynek is. Gondjai, bajai ugyanazok, mint az egészé, feladatai részei a teljesnek. Másás teszi viszont speciális feladatrendszere, belső felépítettsége. Fontossá pedig az az Eötvös József-i gondolat, amelyet mindannyian vallunk, de úgy látszik, nem lehet nem eleget hangoztatni. Ezek a szavak 130-140 éve hangoztak el az Akadémia nagygyűlésein, de a múzeumokra is érvényesek:

„A nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja: a polgári szabadságnak és a nyugati civilizációnak megállapítása Európa ezen részében; s az akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely Európa szerte a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért foly, sőt a nemzet csak annyiban oldhatja meg nehéz feladatát, amennyiben mi ezen kötelességünknek eleget teszünk.”¹³

S úgy hitte, már akkor megvalósult az, amiről tudjuk, hogy ma is csak jámbor óhaj: „A büszke jövőndelés, hogy a tudomány hatalom, korunkban teljesült, legalábbis annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül.”¹⁴

* * *

Az **irodalmi kultusz** elemei közül: beállítódás, nyelvhasználat, szokásrend, ez utóbbinak egy részterületével, illetve megjelenési formájával kívánunk foglalkozni, az irodalmi ünnepel vagy emlék-

nappal. Ez a legáltalánosabb és ennek leginkább kialakultak a részletei. A Csesztvén 1983¹⁵ óta tartott **Madách irodalmi napról** van szó, amelynek megszervezése és kultikus ünneppé fejlesztése az a közismert kijelentést igazolja, hogy a „hagyományt fel is lehet találni”.¹⁶

Hagyományról van szó, amelynek hazai és kimondottan Nógrád megyei előzménye Madáchhoz kötődően 1864-re nyúlik vissza, a költő halálának évére. Az október 7-i sztrigovai temetés után határozták el a losonciak, hogy egy hónap múltán „kifejezést óhajtván adni a közfájdalomnak” november 5-én (a halál első időbeni jubileuma!) Losoncon emlékünnepelet rendeznek. Sajnos, egyelőre nem ismerni az ünnep lefolyását, programpontjait, de a rendőri jelentésekből legalább az kiderül, hogy sikerült megtartani azt a helybelieknek.¹⁷

A későbbiekben a figyelem elterelődött erről az ünnepi lehetőségről, helyére a Madách-kultusz más, egyedi s nem komplex jelenségei léptek. 1964-től tartják Salgótarjánban, majd Balassagyarmaton a költő születésnapján a Madách-napi ünnepséget díjak átadásával, emlékbeszéddel, műsorral stb.

A nem hazai és modellként szolgálható (de nem az!) példák sorában az angolszász nyelvetterület két nagy alakjának ünnepeit kell felidézünk. Az első és a legteljesebb, eszközeiben a leginkább kialakult a Shakespeare-kultusz egyik leglátványosabb jelensége, az ún. jubilee.¹⁸

Az első stratfordi jubilee-t David Garrick rendezte, aki maga is valóságos kultikus jelenséggé lett isteni magasságokba emelte őt játékaért a közönség kegyelme. Az 1769-ben megtartott jubilee olyan szertartásrendi elemek sokaságát alkotta meg, amelyek mindmáig élnek és hatásosan működnek bármely alkotóról legyen is szó. S ezek az elemek azért is állandóak, mert mintájuk, vallásos szertartások átörökített rendjéből váltak ki. (Ez a megállapítás egyúttal rámutat az ilyen típusú kultikus jelenségek milyen szakrális eredetére és lelki tényezőinek hatásmechanizmusára.)

Az első jubilee három napos volt. Szükséges - még ha csak meghívó-füzeti szinten is - felidézünk az egyes programokat, a későbbiek visszatükrözését ezekben keresendő. Szeptember 6-án hajnali öt órakor harangzúgás ébresztette a nagyszámú közönséget. Az Avon partján 12 ágyúból adtak le díszsortűzet. Majd az oda érkezett társulat színészei szerenádoztak az előkelő hölgyek ablaka alatt.

Nyolc órakor új polgármestert választottak a település lakói (bizonyára hatásos tevékenysége várva el attól az előljárótól, aki ilyen szent napon nyerte el hivatalát!), majd a városházán Garrickot tüntették ki Shakespeare játszási érdemeiért. Ezt a programsort 800 fős reggeli adás zárta.

11 órakor menetbe szerveződve, zenekarral az élen indultak a templomba - ahol Shakespeare keresztelték s ahol még akkor nyugodott s itt egy alkalmi oratóriumot hallgattak meg. Innen ugyan ilyen menetben indultak a költő szülőházához. Megtekintették a hiteles relikviákat, különböző alkalmi kiadványokat vásároltak pl. a Shakespeare tiszteletére írt versek antológiáját stb.

Délután 4 órakor mentek a Rotundához, egy alkalmi építményhez, ahol ágyúszó jelére megebédtek és számtalan pohárköszöntőt mondtak.

Este 9 órakor volt a nagy, hajnalig tartó bál, a városka házait kivilágították, mindenki egész éjjel talpon volt, sétált, ünnepelt.

Másnap, szeptember 7-én eleredt az eső, valóságos özönvízzé duzzadt, térdig érő sár keletkezett. Így a tervezett nagy, színes programoknak csak a töredékét sikerült megvalósítani.

A városházán elköltött közös reggeli közben felidézték, milyen lett volna az a díszes menet, amelyben Shakespeare drámák szereplői akartak felvonulni kosztümökben. Körbejárták volna a szent helyeket: a szülőháznál dicshimnuszokat akartak énekelni, az amfiteátrumban ódaszavalás, szoborkoszorúzás, ágyúdörgés, harangszó, örömmujongás következett volna, míg végül innen külön díszszekerrel a városházára kísérték volna a költő új szobrát.

Mindezek helyett 2000 néző előtt a Rotundában, az ide áthozott szobornál Garrick elszavalta saját ódáját. Ugyanitt 4 órakor volt az ebéd. Este úgy ahogy tartottak egy tűzijátékot, 800 fős vacsorát s elég kedvetlen álarcosbált a Rotundában.

Szeptember 8-án a városházán elköltött reggeli után a még ott maradottak megtekintettek egy lóversenyt a Jubilee kupáért, megebédtek, majd este megnézték a maradék tűzijátékot s egy közös búcsúvacsorával befejeződött az első Shakespeare ünnep Stratfordban.

S ettől kezdve megindult a Shakespeare jubileumok sora. Természetesen az elsőnél jóval szerényebb méretben, hiszen az anyagi háttér biztosítása mindig gondot jelentett. 1776-ban újra 3 napos volt az

ünnepek, melynek programjába a felvonulás, éneklés, közös reggeli és esténkénti bálók mellé kakasviadalokat is felvettek.¹⁹

Később megjelent a rivalizáló is a Királyi Shakespeare Club és az Igazi Shakespeare Club felváltva rendezte meg saját s egyedül autentikus ünnepét. 1830-tól pedig már Shakespeare műveket is játszottak, addig csak alkalmi, tisztelegő darabok, látványosságok jelentek meg.

A másik, számunkra fontos ünnep már időben jóval későbbi. 1954. június 16-án néhány ír férfi elindult, hogy Dublinban végigjárja az Ulysses hősének, Leopold Bloomnak az útját, egy napi eseményének színhelyeit. A kultusz mélyében rejtőző ironikus elem itt tisztán megjelenik, hiszen egy fikatív személy fikatív életének kultikus tiszteletéről van szó. Takács Ferenc szerint a résztvevők „játekosan-ironikusan búcsújárásra indultak, a regényszöveget fikció helyett mitoszként, szent történetként fogták fel, s rendre felkeresték a mitosz kijelölte, megszentelte helyszíneket, azaz - a játék logikájában - kegyhelyeket.”²⁰

E kimondottan szakrális elemeket és hatásokat tartalmazó abszolút profán kultusz tartalmazza egyrészt az érintkezés, másrészt a hasonlóság mágiáját, mint rendkívül fontos kultikus lelki elemeket. Azaz a kultusz tárgya, maga a **szent**, a kultusz helyszínét testével érintette s így lényege átszállt az épületbe: „az épület ezt a szent erőt ezután mindörökké tartalmazza és sugározza”. A hasonlóság mágiájának alapvető eszköze pedig egy képmás, leginkább szobor, „amelyre a hasonlóság révén száll át eredetijének szent ereje”.²¹

A Bloomsday kezdetben pár hívőt vonzott s bár mára sem tolonganak több tízezeren a szent napon és helyeken a városban, mégis a kezdeti tréfa valami egészen mássá változott, noha ironikus jellemzőjét megtartotta még akkor is, ha a zarándokok nagy része nagyon is komolyan és átszellemülten érkezik ide küldetését teljesítendő.

Takács Ferenc e ritusnak maga is közele ismerője lévén, az irodalmi emlékünnepek átalakulásának három jellegzetességét figyelte meg. A Joyce kultuszt igyekszik felhasználni egy tágabb ír kultusz, hogy ezzel is bemutassa: a kis nép is adhat világirodalmi méretű alkotót a világnak. Másrészt megindult a Joyce kultusz és a Bloomsday idegenforgalmi attrakcióvá válása, illetve látványosság fejlődése, ami a tömegességben és a kísértő rendezvényekben nyilvánult meg. S ezzel függ össze a harmadik jelenség változás is: a Joyce kultusz folklorizálódik, azaz a kultusz szentjének nevét, egyéniségének sajátosságait profán világi célokra használják, mint pl. kocsmax elnevezése stb.²²

Ha általában tekintjük a **Madách kultuszt**, akkor látjuk, Csesztvénél keresve sem lehet jobb helyszínt találni egy kultikus jelenségsor kialakításához. Az érintettség mágiája sokszorosan és hatványozottan van jelen. Madách 1845-1853 között élt e kúriában, itt volt tán legboldogabb. Itt születtek gyermekei, itt írta örömteli verseit. Bejárta a vidéket, a dombokat, erdőket. A kúria körüli parkban sétált, bizonyára már itt végiggondolta a Tragédiát - ami persze nem igaz (legalábbis így nem igaz), miként az sem, hogy a nagy hárs alatt írta a Tragédiát, amely tényt minden évben újra és újra ki kell nyilvánítani a tömegek előtt.

A hasonlóság mágiájára pedig 1964-től itt áll Vigh Tamás Madách szobra, amely ráadásul élethű és mitikus is; messzemenően alkalmas az eredeti személy felidőzésére. Nem szólva az épületben berendezett múzeumból, az ott látható képmásokról, illetve másodlagos megjelenítésekről: a művészi alkotásokról.

Harmadjában Csesztvének van egy nagyon fontos, olykor politikai erővel is ható mögöttes jelentése - ez az egyetlen határokon belül látható Madách múzeum és emlékhely, ami azt is jelenti, hogy kell lenni egy másiknak, ami a határainkon kívül van. E „kívül vanság” végig gondolása aztán megint más dimenziókba helyezheti Madách jelentőségét, sőt a magyar irodalmat mint olyat.

S arról sem lehet elfeledkezni, hogy 1964-től kezdődően, amikor először nyitották meg a múzeumot, több-kevesebb rendszerességgel, kisebb-nagyobb ünnepélyességgel már rendeztek itt Madách napot, ami elsősorban a kivezényelt diákok előtt elmondott beszédből, illetve köszönőzásból állt.

Minden lehetségsége együtt áll annak, hogy kialakuljon e helyen egy irodalmi emléknapi, egy jubilee, egy zarándoklat. Sőt mondhatni, szükségessége is, mert Nógrád megye az elmúlt évtizedekben egyre hangsúlyosabban - és teljesítményét látva - jogosan igényelte magának a Madách életmű átörökítésben a vezető szerepet, annak minden szintjén közreműködve a tudományosságtól a populáris megnyilvánulásokig. Kellett még valami, ami koncentráltan, tömegek előtt, de szakmai igényes-

séggel és hitelességgel igazolja ennek a kívánságnak a jogosságát. Ehhez adott kiindulópontot az 1983-ban megnyílt új állandó kiállítás a múzeumban, amelyet erre az alkalomra teljesen felújítottak. Az épület egy részében vendéglakást alakítottak ki, megteremtve annak a lehetőségét, hogy bárki tudós ihletet kapjon a szent hely beavatottságától madáchi minőségi életmű megalkotására - itt tartózkodván pár napig.

Összességében tehát ezen a helyen a kultusznak három olyan eleme, szereplője alakult ki, amely elegendő alapot szolgáltatott az első zárandoklat megindításához. Adva volt a kultusz tárgya, a pap és a kultusz hívője.

A „tárgy” ebben az esetben maga Madách Imre, aki már fel- és eltűnésével a magyar irodalom profetikus jellegét hangsúlyozta. Négy évet kapott a sorstól a szereplésre: a politikai fellépésre, a dráma megírására, megjelentetésére, a létező irodalmi babérok learatására s majd következett a tragikus és váratlan halál, azaz annak sejtetése, hogy még mit alkothathott volna.

Így kapta azokat a kultikus kijelentéseket, amelyek mindmáig minősítik: a magyar Goethe, a magyar irodalom világszerte legismertebb alkotója, a legnagyobb magyar dráma alkotója, valamint Nógrád megyében ő lett a megye legnagyobb szülőltje, legnagyobb értéke.

A kultusz szervezője és irányítója a pap, a mi esetünkben a muzeológus. Vagyis a nógrádi irodalmi muzeológus, ahol a hangsúly a nógrádiságon van. Azaz a közös szülőföld érzetének felerősítő erején, a megérintés mindennapos mágiáján, hiszen a muzeológus nemcsak Csesztvén találkozik Madách világával, hanem naponta megérinthez olyan szent ereklyéket, amelyek a költőhöz kötődnek s a múzeumi raktárakban pihennek. Különös erővel vonzza őt sok szubjektív élmény is: amely csak az övé s amelynek során cselekvő módon kerül közel Madáchhoz: a költőről elnevezett középiskolába jár, róla írta első esetlen dolgozatait, majd rendszeresen kutat az életműben és ír, népszerűsít, magyaráz, ön-Bibliájává válik a Tragédia stb.

A hívők a mi esetünkben is a szülőföld azonosságérzete alapján szerveződnek. Nem olyan eksztatikus állapotban, mint a Madách-papok, de akarva-akaratlan e kultusz hatása alá kerülnek. Évfordulókon nő meg a számuk, főleg a költő nevét viselő iskolák diákjaiból, tanáraiból, értelmiségiekből stb. Küön kasztot jelentenek a helybeliek, a csesztveiek és a közeli falvakból vagy városokból valók, akik a mindennapos „Madách-jelenlét” élményeivel rendelkeznek, noha életükben tán egyszer sem olvasták a Tragédiát. (De a Bibliát sem kell mindenkinek szó szerint ismernie ahhoz, hogy hitében erős legyen.)

Legalább tíz (kultikus számot!) olyan jelenségét tudjuk felmutatni a csesztvei jubileeknek az elmúlt 12 évben, amelyek mindegyike tipikusan kultusz elem, nem áll önmagában, történelmi előzményei bármely korai példázaton kitapinthatók, főleg a statfordi ünnepeken.

A csesztvei nap eredendően a zárandoklatok közé sorolandó. Egyrészt mert egy napig tart, reggeltől estig szóló programokkal s minden olyan később említendő cselekvéssel, amely e szakrális eseményt jellemzi. Zárandoklat jellegét erősíti továbbá, hogy a falu szinte a világ végén van, innen az út már nem vezet tovább, s ennek is van rejtelmes magyarázata: a világ végén vagyunk egyedül, ösz-szezárva Istenünkkel. Sőt igazán az lenne a legideálisabb, ha gyalog érkezne ide a hívők serege, azon az úton, amelyet már senki nem használ, s amelyen Madách annak idején bejárt Balassagyarmatra. (Megjegyzendő, hogy voltak, akik az elmúlt években ezt a gyalogos megközelítést választották, Ér-sekvadkert felől törvén utat maguknak Csesztvére.)

Találkozunk a körmenet jelenségével is. Eleve úgy, hogy voltak olyan évek, amikor a falu nevezetességeinek a megtekintése volt a program, s az abban résztvevők meghatározott időnként végigvonultak a településen, meg-megállva egy-egy emlék előtt. Ami már önmagában hordozott némi - a kultusz lélektanától egyébként sem idegen - ironikus jelleget, hiszen a falunak jószerivel alig van látóvalója, a gyönyörű tájon kívül. De ugyanilyen körmenet jellegű az a megoldás is, amikor egyik esemény színhelyéről, pl. a művelődési házban véget ért programról az ott résztvevők közösen felmennek a múzeumhoz, majd ott befejezve áldozásukat ugyanígy, de mindig növekvő számban mennek tovább a valóságos templomhoz.

A közös ima fogalmával foglaljuk össze azokat az eseményeket, amikor váltakozó létszámú hívők előtt a beavatottak, a papok-tudósok előadásokat celebrálnak Madáchról, műveiről, életéről. A névsor imponáló: Hubay Miklós, Kerényi Ferenc, Csűrös Miklós, Alexa Károly, Spáczay Hedvig, András

László, Krizsán László, Taxner Ernő, Dérczy Péter, Mezei Ottó, Bárdos József, Kulin Ferenc, Szalai Anna, Kovács Sándor Iván, Vigh Károly, Dávidházi Péter, Kozma Dezső (Kolozsvár), Karol Wlachovsky (Pozsony), Andor Csaba, Bécsy Tamás, Fenyő István, Láng József, R. Várkonyi Ágnes stb. S mellettük a nőgrádiak: Szabó Károly, Kovács Anna, Horváth István, Nagy Ervinné, Zólyomi József, Pál József, Praznovszky Mihály, Leblancné Kelemen Mária, Szabó András, Vertich József, Peák Ildikó stb.

Meg kell jegyezni, hogy a hely szelleme jóvoltából az első évek után bővült az elhangzott témák száma, hiszen Madách mellé más nőgrádi klasszikusok, irodalmi alkotók is felvonultak. Természetesen és elsősorban Mikszáth, de volt szó Kármán Józsefről, Szentmiklóssy Alajosról, Komjáthy Jenőről, Krúdy Gyuláról, Teleki Lászlóról, Balassi Bálintról. Azaz az imádkozás térben és időben tovább mélyült s nem ragaszkodtak a szervezők a csak klasszikus értékű életművek imáinak előadásához.

A szent könyv felmutatása évről-évre ismétlődő ritusa lett a csesztvei jubilee-nak. Gyakorlatilag már úgy irányították a helyi s olykor az országos könyvkiadást, hogy erre a napra jusson egy-egy Madáchról, életművéről, kortársairól szóló könyv, kiadvány bemutatója. Az itt és ekkor bemutatott új Tragédia kiadás valóban áhitatos figyelmet kelt s a szerző, szerkesztő jelenléte a kettős érintetés mágiájának hangulatát kelti. Csak néhány név az így felmutatott szent iratokból. T. Pataki László új drámájáról, a Fráter Erzsikéről írott Lidérccláng című művéről beszélt (a következő évben részleteket elő is adtak belőle); a Madách Imre dokumentumok című kötetet mutatta be Leblancné Kelemen Mária. Madách műveinek új kiadásáról Kerényi Ferenc értekezett. Madáchról és Aranyról írt közös kötetüket Kovács Sándor Iván és Praznovszky Mihály ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. A Madách kéziratcatalógusról a szerzők, míg a Madách emlékére írt versekből szerkesztett koszorúantológiát a szerkesztő vitte közönség elé. Cseh István tanulmánya Madáchról 1995-ben pedig kimondottan a csesztvei jubilee alkalmából jelent meg.

Alkalmanként a jubilee résztvevői maguk is bekapcsolódnak a rituális ceremóniákba, azaz nem mindig a hivatásosak, a „felkentek” jutnak szereplési lehetőséghez, hanem a helyszínen a közösségi életet élők is. Így szerepeltek már a falu lelkészei(?), egy Csesztvén élő képzőművész, a csesztvei éneklő asszonyok kórusa stb. De ide kell sorolnunk azokat a megyei diákokat is, akik a meghirdetett versenyeken lépnek a színpadra Madách részletekkel, irodalmi adaptációkkal.

Még nem találtunk pontos fogalmat arra a kultikus eseményre, amelynek nincs előzménye a múlt századból, hiszen a modern technika egyik vívmánya jelenik meg: a film. Nevezhetjük talán az Isten vizuális megjelenítésének, vagy egyszerűen kultikus víziónak. Azért is jó ez a kifejezés, mert a filmek egy része Madáchról szól (pl. a Németh Antal rendezte életrajzi film), mások a Tragédia előadásainak változatai (a tévéfilm Szinetár Miklós rendezésében, a zalaegerszegi előadás, a Nemzeti Színház előadása, Jankovics Marcell rajzfilmváltozata, Jeles András filmje). Más filmek a Nőgrádhhoz kötődő írók műveiből készültek. Főleg Mikszáth feldolgozásokat vetítettek, de nézhették a jubilee résztvevői a Szindbádöt (Huszárik Zoltán), Balassi Bálint életrajzi filmjét - esetleg a Madách korában játszódó magyar történelmi játékfilmeket.

Következő stáció a templomlátogatás. Ezen most a múzeumot mint kegyhelyet értjük. Ahogyan a muzeológia kutatója írt a múzeumból, amely már megjelenésében is templomi hatást kelt s rituális útvonalaival, a befogadás manipulált, ideológiailag előkészített folyamatával, illetve azok irányításával eléri azt, hogy a látogató bár nem tudja, de a múzeumban „meghatározott szertartásrendet követ”,²³

A múzeum felkeresése a program állandósult része. Meghatározott céllal, meghatározott időben s meghatározott időtartamig történik s általában a papok vezetésével. A közönséget vezető muzeológus, irodalomtörténész, képzőművész, színház-történész vagy olykor a Madách család leszármazottja a többlet tudás szakralizmusával mondja el szövegét. A mindent tudás, a mindent jobban tudás ígéretével hat s ez emeli a szokványos tárlatvezetés fölé sokszoros magasságba a 30-40 percnyi együtt-létet.

Ekkor történik a szent ereklyék bemutatása is. Itt, Csesztvén ebből kevés van, de ilyen a bölcső, amely kétes eredetiségű ugyan, de rendkívül fontos szerepe van a kultuszban, hiszen ez maga a jászól, ahol a kisdedit ringatták, altatták. Van ott könyv, amely esetleg a kezében volt, festmény,

amely szobája falán függött stb. Mindezek bemutatása a templomokban szokásos csendben történik. S ekkor következik be a megérintés pillanata, a révület lehetősége. Ennek is két módja van: vagy szabadon, engedéllyel foghatják kezükbe a látogatók azzal a sejtelmes szöveggel, hogy csak most, s csak ők ez egyszer, vagy titokban történik, amikor kihasználják az őrző személyzet figyelmetlenségét. Ez egyúttal az őskeresztényi halált megvető bátorság sejtelmes pillanata is. Ez az ún. „beleülés effektusa”, amely mindenkit megérint, látva bármelyik múzeumban egy széket, amelyen tiltó tábla van, hogy ebbe nem szabad beleülni, mert ez egy jeles emberé volt. S hiába teszik rá a legvastagabb kötelet is, a minden áldozatra kész hívő mégis megtalálja a lehetőséget s az eggyé válás révült állapotában távozzék.

Ugyanebbe a rituskörbe tartozik, hogy alkalmanként egyes fétis jellegű tárgyakat ezen a napon külön is kiemelnek környezetükből, hangsúlyt, jelentőséget adnak nekik - de csak egy napra szólót! Így például a Madách család tagjának, Balogh Károlynak 1870-ben Alsósztrégováról készült akvarelljét, a Madách Sándor által 1795-ben rajzolt „szabadságfát” stb.

A csesztvei jubilee szinte mindig azonos délutáni időben zajló eseménye a mise, ami viszont most majdnem az, hiszen a helyszíne a kúriától nem messze álló kis árpádkori templom. Igazság szerint lehetne rendezni a művelődési házban is ezt, ahol sokkal többen férnének el, de éppen ez a sokszorosan nagy érzelmi többlet vonzó a helyszínben. Hogy valóban templom, hogy valóban ide jártak a Madáchok imádkozni, s hogy aki itt szerepel, az maga is közel került már Madáchhoz és érzelmei itt sokszorosára erősödnek. (Nem véletlen, hogy hány jeles művész hatódott meg itt könnyekig előadása közben, átélvén a hely különleges erős szakrális hatását.)

A programon általában azok a színészek szerepelnek, akik az adott évben éppen játszanak valamelyik magyar színházban a Tragédiában vagy más Madách darabban. Néhány név és esemény: Inke László előadta *Lelket keresek* című Madách életrajzi összeállítását, Lukács Margit részleteket mutatott be a Tragédiából, Gombos Katalin és Sinkovits Imre a Mózes jeleneteivel szerepelt. De felléptek a Nemzeti Színház centenáriumi előadásának szereplői, Tóth Éva, Bubik István, Ivánka Csaba; Berei Kati női Luciferként állt a közönség elé, majd jöttek a Független Színpad művészei Ruszt József vezetésével, a veszprémi Petőfi Színház művészei Vándorfi Lászlóval és részleteket mutatott be Dobos Attila is *Az ember tragédiájából* írt operájából. Ritkábban előfordul más jellegű műsor is, de ez nem általános. S itt látszik az is, hogy maga a kultusz cselekvés a hívőtől nem tudatos megnyilvánulás, hiszen a már órákkal(!) előbb helyet foglaló helyeket inkább az előadóművész neve, híre, személyisége vonzza, mintsem a produkció kultikus hangulata. Nem szólva arról, hogy számára a templom egyébként is megszokott helyszíne élete rendjének.

Az áldozati ajándékok elhelyezése a jubilee utolsó eseménye. Kezdetről fogva ez volt a fő cél: Madách szobrának megkoszorúzása. Ám ez sem esetleges cselekedet. Eleve a hívő azzal áldoz, amiye van: jelen esetben virággal, csokorral. Minél nagyobb rangú egy intézmény, annál nagyobb és hivalkodóbb a koszorú is. A szobor magas talapzaton áll, az előtte állónak fel kell rá néznie s ez a perspektíva óhatatlanul az abszolút tisztelet érzetét kelti az oda érkezőkben. A szobor előtt szent énekek hangzanak el, himnuszokat szavalnak Madáchról - Madáchtól. Teszik ezt mindig a költőről elnevezett iskolák diákjai, kórusai, olykor meg-megzökkenve, megakadva, de végtelenül meghatva.

Nem maradhatnak el a szentbeszédék sem a költő márvány arcmaása előtt. Nem egyszer valóban templomi szónoklatokká válnak, s ezt nemcsak a patetizmus jelzi, hanem a mindig aktuális mondanivaló és a pillanat szentségének lelki átalakító együttes hatása. Hiszen ha a költészet megmaradásáról, a nemzeti lét sorshelyzetéről, a magyarnak lenni itt és ott stb. kérdéssről szólnak, a kiindulópont, a példatár, a mérce mindig Madách és a Tragédia - s így valójában az Úr szólal meg az ő kiválasztottja szájával. Majd ezután következik a koszorúk elhelyezése, kezdetben összesen három koszorút hoztak, legutóbb 33-at. A gyászvirágok szaporodása köszönhető annak, hogy a helyi, s más helyről érkező egyletek, egyesületek, szervezetek száma stb. ugrásszerűen megnőtt. Az áldozati ajándék értékét némileg csökkenti, hogy ha tudjuk, hogy több hivatalos szerv nem vesz részt az egész napos jubileen, csak erre az aktusra érkezik s máris megy tovább. Ám ebben is van valami felemelő: nem meri kihagyni az eseményen való részvételt. Fél az Isten-Madáchnak a jelenlévőkben megnyilvánuló megvetésében a távolmaradást látván.

A csesztvei Madách nap mára így vált az irodalmi kultusz hazai mintapéldájává. De tette mindazt

úgy, hogy kezdettől fogva tudatosan felépített és struktúrájában logikusan követhető rendszert alakított ki anélkül, hogy bármi ismerete lett volna az őspéldákról. Végleges beépülése a megyei irodalmi hagyomány program sorba, visszatérő közönsége, több generációs ifjúsági vendége biztosíték a folytonosságra, a további szertartások szervezésére. A csesztvei jubilee programja természetesen változó nagyságrendű, de ennek csak és kizárólagosan egyetlen oka van: a nem kedvező irányú gazdasági helyzet. Ám még így is sikerült minden esetben felülkerekedni a gondokon, olykor megrövidítve a programot, de soha el nem feledve az eredeti célt, amelyet valahol Eötvös Józsefnél találunk pontosan megfogalmazva, aki 1860. június 14-én mondta Balatonfüreden egy másik kultikus típus-ünnepen, szoboravatáson, Kisfaludy Sándor szobrának leleplezésekor: „...a történet minden lapja arra tanít, hogy oly nép, mely nagy halottait tisztelni tudja, sohasem nélkülöz oly polgárokat sem, kik e tiszteletre érdemesek.”²⁴

JEGYZETEK

1. Selmeczi László: A hazai múzeumok=Binni, L.-Pinna, G. A. múzeum, Bp. 1986. Gondolat. 239-262. p.
2. Pulszky Ferenc: A műgyűjtemények hasznairól, Atheaeum. 1838. 185-189. p.
3. Kubinyi Ágoston: A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest 1848. (Közli: A műgyűjtemények hasznairól. Szemelvények a magyar múzeumügy XIX. századi irodalmából 1. Bp. 1979. KMI. Szerk. Bodnár Mária) 36. p.
4. Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 16. Idézi: Praznovszky Mihály: Irodalmi muzeológiánk kezdeti nyomai Arany lapjaiban, Irodalomismeret. 1992. 1. sz. 54-57. p.
5. Birck Edit: A pesti Jókai-Petőfi Ház, Irodalomismeret 1994. 1. sz. 15-17. p.
6. Pesti Hírlap. 1909. nov. 9. Közli: Irodalomismeret. 1995. 3. sz. 57. p.
7. A múzeumtörténetre vonatkozóan: Botka Ferenc: Múlt és jövő határán, Irodalmi muzeológia. Kérdések, célok, eredmények. Bp. 1988. Múzsák. 7-18. p.
8. Minisztériumi előterjesztés a Petőfi Irodalmi Múzeum létrehozásáról, Irodalomismeret. 1995. 3. sz. 60-61. p. (Közli: Kisházi Zoltán)
9. Praznovszky Mihály: Keresztúry Dezső és az irodalmi muzeológia, Irodalomtörténet. 1994. 3. sz. 360-368. p. és Keresztúry Dezső: Ereklýe vagy tárgyi emlék? Irodalomismeret. 1994. 1. sz. 3-12. p.
10. Praznovszky Mihály: Az irodalmi emlékházak kérdései, Irodalmi muzeológia. 1988. 61-78. p. és uő.: Az irodalmi emlékhely, mint a kultusz egyik intézménye vagy szentélye, Irodalomismeret. 1991. 1. sz. 6-12. p., illetve részben átdolgozva megjelent a Tények és legendák, tárgyak és ereklýék című kultusz-kötetben. Bp. 1994. PIM. 11-22. p.
11. A múzeumi kiadványok bibliográfiája, Irodalomismeret. 1994. 1. sz. 49-56. p.
12. Vö.: Irodalmi muzeológia Magyarországon, Irodalomismeret. 1994. 1. sz. 85-108. p.
13. Eötvös József: A tudomány és a nemzetiség viszonyáról, Eötvös József összes munkái. Beszéd. 1. k. Bp. 1902. 292. p.
14. Uő.: A tudomány nemzeti hivatásáról, Uo. 296. p.
15. Valójában 1984. október 2-án volt az első úgynevezett irodalmi ünnep, de ide kell sorolnunk 1983. október 5-ét, amikor felavatták a felújított épületet, benne az új állandó kiállítást. Ez adta meg a lehetőséget az ünnep kitalálására.
16. D.P. Hobsbawnt idézi Dávidházi Péter: „Isten másodszületője” A Magyar Shakespeare kultusz természetrajza. Bp. 1989. Gondolat. 74. p.
17. A Madách kultusz kialakulásának előjelenségeivel, többek között a losonci ünnepel is foglalkozik Praznovszky Mihály: Kultikus események Alsósztrégován 1864-ben, Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1992-1993. 199-208. p.
18. Lásd erre Dávidházi Péter teljes összefoglalóját: i.m. 47-60. p.
19. Dávidházi: i.m. 62. p.

20. Takács Ferenc: Az ironikus kegyhely (A James Joyce Múzeum Dublinban), Tények és legendák, tárgyak és ereklyék. Bp. 1994. Petőfi Irodalmi Múzeum 189. p.
21. Takács Ferenc: i.m. 191. p.
22. Takács Ferenc: Mise és karnevál: a Joyce-kultusz ritusai, ITK 1990. 3. sz. 398-399. p.
23. Allan Wallach-Carol Duncan: Ritus és ideológia a múzeumban, Binni-Pinna: i.m.
24. Eötvös József: A magyar költészet és Kisfaludy Sándor hazafiságáról, Beszédek. 1. k. 1902. Révai 245. p.

Resümee

Mihály Praznovszky:

Literarische Museologie - literarischer Kult

Der Anfang der literarischen Museologie blickt in Ungarn auf eine hundertjährige Vergangenheit zurück. Am Anfang wurde sie um örtliche literarische Gesellschaften, Vereine organisiert, bis sie sich dann mit der Verstärkung des Petőfi Kultes zu institutionisieren begann. Es kam die Petőfi Gesellschaft zustande, man begann die Reliquien des Dichters zu sammeln, und 1909 wurde das Petőfi Haus, das Vorfahrmuseum des heutigen ungarischen literarischen Museums. Dann haben sich auch die rechtlichen Rahmen 1954 ausgestaltet, und es ist zu einem Landesnetz geworden. In Ungarn sind fast 70 literarische Gedenkstätten, Ausstellungsstätten, Museen tätig, deren Leiter vom Fach das Petőfi Literarische Museum ist. Die Formen seiner vielfältigen Tätigkeit haben sich bis heute schon ausgestaltet: literarische Ausstellungen, Publikationen, Veranstaltungen, Konferenzen usw. In den Sammlungen sind Grundtypen zu erkennen: Manuskriptsammlung, Fotosammlung, Kunstsammlung, Reliquiensammlung, Bibliothek und in der neusten Zeit Tonaufnahmen- und Videoaufnahmensammlung. Bei der Bearbeitung dieser Sammlungen werden schon die Mittel der modernen Computertechnik im Interesse der vollständigen Erschließung verwendet. In den Gedenkstätten von ungarischem Gepräge wurden kultische Ausstellungen für die hervorragenden Gestalten der ungarischen Literatur veranstaltet. Diese umfassen die tausend Jahre der ungarischen Literatur sowohl in dem Raum als auch in der Zeit, und durch die von der Geschichte ausgestaltete Lage reichen sie manchmal auch über die Grenzen hinüber.

Die Untersuchung des literarischen Kultes nahm in dem letzten zehn Jahren einen starken Schwung. Jetzt sehen wir schon, daß er in einer viel tieferen und komplizierteren Wechselwirkung mit der literarischen Museologie steht, wie es am Anfang zu denken war. In dem Aufsatz stellt der Autor einen speziellen Fall, das literarische Fest auf dem Grund eines konkreten Ereignisses dar. Seit 1984 wird der Madách Literaturtag im Oktober jedes Jahres in dem ehemaligen Wohnhaus von Madách Imre in Csesztve (ein kleines Dorf im Komitat Nógrád) zur Erinnerung der Gestalt weltliterarischer Größe der Tragödie des Menschen, das nicht anders ist, als das Abbild des Shakespeare-Jubileums in Statford, auch seine Elemente sind mit der Urquelle in England identisch, die These bestätigend, daß sich die Charakterzüge des literarischen Kultes von sich selbst gestalten, die Merkmale tragen sie in sich und den Grund all Diesem bilden die originale sakrale Zeremonieordnung und das Verhalten. So finden „Prozession“, „gemeinsames Gebet“, „Vorstellung vom Opfergeschenk“, „Messe“ usw. statt, - man soll all das mit dem Inhalt des literarischen Kultes gefüllt verstehen, in dem da sind: die Kirche (das Museum), der Priester (der Museologe) und der Gläubige (der Besucher des Erinnerungstages). Der Aufsatz stellt aus mehr als ein Jahrzehnt langen Beispielsammlung gewählt dar, wie die am Anfang instinktive kultische Handlungsreihe für heute schon zu einem die Psychologie und Gebrauchsordnung des literarischen Kultes bewußt anwendenden Programm wurde, und so zu einer beruflichen Handlung, die den Wirkungsmechanismus der literarischen Museologie verstärkt.

Képzőművészet, politika és közönség Salgótarjánban az 1960-as években

K. Peák Ildikó

Salgótarjánban és környékén az 1950-es évek előtt a képzőművészetet jórészt akadémiai végzettségű, a külföldet is megjárt művésztanárok, illetve tehetséges műkedvelők művelték. Elsősorban Bóna Kovács Károly, Bátki József, Fayl Frigyes és Blanár Sándor nevét kell itt megemlítenünk. Többnyire jó színvonalú, hangulatos alkotásaik számos polgári otthonban megtalálhatók voltak. 1945 után a Bányász Szakszervezet keretein belül Bóna Kovács Károly vezetésével képzőművész kör létesült Baglyasalján. A kör tevékenysége egyébként hamar túlnőtt a város határain; levelező formában számos, a képzőművészetet szerető műkedvelő kapcsolódott be az itt folyó munkába.¹ Az 1949-ben működési engedélyt kapott szabadiskolában kapott képzést számos fiatal, közülük néhány - Pataki (Pincsák) József, Takács Géza, Vasas Károly - a tárgyalat korszakban vált ismert művésszé.

Bár a megye és a város művészeinek együttes bemutatkozó kiállítására már 1952-ben sor került, a helyi alkotók csoportja szerveződése csupán 1954-ben kezdődött meg, annál nagyobb intenzitással. Az alapítók között volt - többek között - Czinke Ferenc, Hamza Tibor, Réti Zoltán. A csoportosulás már 1954 késő ősztől évente kiállításokkal mutatkozott be (első kiállítási helyiségük a régi ipartestületi épületben volt). 1955-ben nyílt meg a csoport első művésztelepe Bujákon (a választás Glatz Oszkár emléke miatt esett a településre), melyet 1956-ban Cserhátszentivánon követett a második. Bár a közösség 1959-ben vált hivatalosan elismertté Magyar Képzőművészek Szövetsége Nógrád Megyei Munkacsoportja néven, már 1958-ban legálisan működött (tizenkét tag: rajztanárok, amatőrök, illetve néhány főiskolát végzett művész kapott ebben az évben igazolványt).

A szervezet feladata - az 1960-ban lefektetett alapszabály-tervezet szerint - a megyében tevékenykedő művészek összefogása volt, a szövetség irányításának megfelelően. Emellett a csoport célja a terület képzőművészeti életének fejlesztése volt - szoros kapcsolatban a helyi párt-, állami- és társadalmi szervekkel. A csoport feladatának tekintette az esztétikai nevelést, a giccs elleni harcot. Ennek jegyében a művészek vándorkiállításokat s egyéni tárlatokat kívántak rendezni a város üzemi kultúrotthonaiban, illetve a megye községeiben, mégpedig a csoport tagjai által vállalt tárlatvezetésekkel.²

Nem véletlen, hogy a fenti alapszabály-tervezetben hangsúlyos szerepet kapott a lakosság látáskultúrájának, képzőművészeti ízlésének fejlesztése. Mint korábban említettük, mértékadó helyi művészek alkotásai szinte kizárólag a polgári hagyományokkal rendelkező, illetve csekély számú értelmiségi család birtokában voltak. A lakosság túlnyomó többsége a számukra könnyebben (néhány száz forintos áron) elérhető és érthető „műtárgyakkal” díszítette otthonát.

Kelendő volt a „klasszikus” giccs; a „cipőthúzó balerina, a szarvasbögés, a pucérkeblű idétlen cigánylány, a dilettáns orgonacsendélet, a gombolyaggal játszó angórcsikák, a csiricsáré őszi tájak és az álromantikus téli tájkép”, gyakran rossz technikájú olajfestményeken megörökítve.³

Sokáig a város vezetése sem tulajdonított jelentőséget az ízléskultúra fejlesztésének, ennek megfelelően 1960-ra országos viszonylatban az utolsó helyre került a megye a képzőművészeti nevelés és ismeretterjesztés terén. 1959-ig évente átlagosan két-három képzőművészeti kiállítást rendeztek Nógrádban (a megyei művészcsoport hagyományos tavaszi és őszi tárlatai mellett leginkább vándorkiállítások voltak ezek). Ismeretterjesztő előadásokról jobbra csak 1960-tól beszélhetünk. Ebben az évben a TIT által szervezett hányászakadémián tizenkét előadás hangzott el Bányászok a művészetben címmel, illetve az érdeklődők két előadást hallgathattak meg a giccs és a műalkotás viszonyáról, egyet pedig a lakáskultúráról.⁴

Bár nem salgótarjáni, hanem nagybányai „művészeti” eseményről tudósít a korabeli kritika, mégis érdemes hosszasan időzni egy bizonyos Koós Hutás Gergely nevű úr kiállításánál, mivel talán egy kissé megvilágítja a fentieket.

Koós Hutás Gergely, akit korábban a Népszabadság, mint „közveszélyes lélek- és ízlésromboló szélhámost” kipellengérezett, 1961-ben megkapta műterem gyanánt a nagybányai szolgáltató üzem éttermét s kiállítást is rendezhetett ugyanott. A kiállított „alkotások” nemcsak az egyszerű látogatók, de a bányaiüzemi vezetőség tetszését is elnyerték. A képek többsége naturalista csendélet és tájkép (minden fűszál külön-külön volt megfestve!) volt, de a kritika szerint Koós Hutás „nem állott nagyjainkhoz s khozzányulni”. A Lenin tanítása című csoportképen Lenin fatönkön ül, mert ő döntötte meg a tőkét(!), körülötte a marxizmus nagyjai mellett a „művész” és gyermekei láthatók. Koós Hutás egyébként - „biztos, ami biztos alapon” - a kiállítást körülaggatta Lenin-idézetekkel.⁵

Elkerülhetetlenné vált tehát, hogy a megye és a város kulturális vezetése - a helyi művészek és az értelmiség segítségével - határozottabb módon foglalkozzon a képzőművészeti ízlés, a látáskultúra fejlesztésével.

Már 1959-ben megállapodás született a Nógrád Megyei Tanács és a Múcsarnok között, melynek jegyében az utóbbi intézmény vándorkiállításokat küldött a megyébe. Ezek többségükben a képzőművészet kiemelkedő alkotásait bemutató reprodukciós anyagok voltak, 1960 nyarán a TIT is szervezett vándorkiállításokat, két válogatást - a XIX. század művészete és Felszabadulási grafikai sorozát címmel - végigvonultatva a településeken.⁶

Szintén 1960-ban láthatta az érdeklődő közönség Cserepes István műveinek poszthumusz bemutatóját, melyet a kritika különösen a fiatalok figyelmébe ajánlott, javasolva, hogy a helyi KISZ-szervezet kollektíven tekintse meg a kiállítást.⁷ Ez évben még két alkalommal, tavasszal és ősszel várta látogatóit a helyi képzőművészek tárlata (itt szeretnénk megjegyezni, hogy e rövid tanulmány nem törekszik tíz év valamennyi kiállításának, rendezvényének felsorolására, csupán azokat a bemutatásokat említi, melyek a téma szempontjából különösen érdekesek).

Salgótarján város vezetése 1960-ban két éves népművelési munkatervet dolgozott ki. A tervezet hangsúlyosan foglalkozott az ismeretterjesztés javításával (reprodukciók, előadások segítségével) és fokozottabban támogatni kívánta a két városi képzőművészeti szakkört. Ezek közül csupán az 1958 óta Iványi Ödön vezette bányász képzőművészeti kör működött, az acélárugyári jóformán csak papíron létezett.⁸

A fenti munkaterv felszínessége ellenére az 1960-as évek legelején már nyilvánvalóvá válik, hogy a helyi párt- és igazgatási apparátus fokozott mértékben igyekezett „felkarolni” a képzőművészet ügyét. A megyei pártbizottság a „képzőművészeti kultúrpolitika jelentőségének megfelelően helyes eszmei-ideológiai tanácsokkal, okos irányítással szolgált... de a megyei tanács népművelési osztályának segítségét sem nélkülözték a Nógrád megyei művészek.”⁹

A ma már megmosolyogtató frázisok ellenére el kell ismerni, hogy a fenti két - a korszakunkban mindenhatónak számító - intézmény jelentős mértékben támogatta a helyi képzőművész munkacsoportot (melynek titkára 1961-ben Czinke Ferenc lett). Kiállítási, megjelenési lehetőségeket, díjakat, megbízásokat kívántak biztosítani a csoport tagjai számára s javítani élet- és munkakörülményeiket.¹⁰

Az állami- és pártszervek fokozottan tevékeny jelenléte egyébként az évtized során mindvégig meghatározta Salgótarján kulturális életét. Ez a jelenlét a megyeszékhelyhez méltó infrastruktúra kialakítása mellett egy országosan is számottevő művészeti centrum kialakításának szándékában csúcsosodott ki.

Az évtized kezdetén a szép tervek, a lelkes szervezés ellenére a hangsúlyozottan munkásváros és a majdani kulturális központ közti számtalan lépcsőfok egyszeri meglépése nem volt zökkenőmentes. A tárlatok gyakoribbá válását nem követte a színvonal s a látogatók számának növekedése. A közönség (melynek zömét a szervezeten látogató üzemi brigádok s diákok alkották) a kiállításokat mint látványt, attrakciót értékelte s kevesek fejében fordult meg a vásárlás gondolata. Szórványosak voltak az üzemi vásárlások is. Bár már az évtized elején körvonalazódott az igény köztéri alkotások elhelyezésére, a jelentősebb beruházásokra az 1960-as évek közepéig várni kellett.

1961 végén az MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága baráti beszélgetésre hívta össze a megye képzőművész csoportjának vezetőit. A beszélgetés - úgy tűnik - inkább „fejmosásként” indult s vitává

alakult. A párt képviselői számonkérték azt, hogy a csoport egysége megszűnt, valamint az alkotók témaválasztásának változását is(!), mivel a korábbi hangsúlyozottan munkástémájú alkotások helyett az utóbbi időben inkább „csak” tájképek, csendéletek készültek. A művészek válaszul a - sokáig fájó problémaként jelentkező - műtermes lakások hiányát említették.¹¹

A fenti megbeszélésen vetődött fel először határozott formában az üzemi munkásság s a művészek kapcsolatának kérdése. Ez - feladatként - a képzőművész munkacsoport 1962 évi munkatervében jelent meg végleges alakban. A terv erősen szorgalmazta, hogy - a dolgozók vizuális nevelése s az alkotók hatékonyabb megismertetése a „szocialista építőmunkával” érdekében - a tagok lépjenek be általuk választott üzemek szocialista brigádjaiba s hozzanak létre üzemi képzőművész köröket.¹²

Ez a kezdeményezés vált a későbbi szocialista szerződések alapjává, melyek keretében az üzem vásárlásokkal, munkalehetőség teremtésével támogatta a művészt, aki ennek ellenében kiállításrendezést, ismeretterjesztést vállalt. Ilyen szerződést kötött már - úttörőként - az 50-es években id. Szabó István a Nógrádi Szénbányák Vállalattal, évtizedünkben pedig szinte valamennyi művész hasonló körülmények között dolgozott (így például Iványi Ödön a bányával, később a síkúveggyárral, Mészáros Erzsébet az acélgyárral, Erdei Sándor az öblössüveggyárral, Czinke Ferenc a tűzhelygyárral, Mus-tó János az építőiparral kötött szocialista szerződést).

Másként kívánta szolgálni művészet és közönség kapcsolatát egy érdekes kezdeményezés 1961-ben, mely élén a Bányász Művelődési Otthon állt. A létrehozandó Művészetbarátok Klubja profiljának kialakítása érdekében a szervezők tanácskozássra hívták meg Czinke Ferenc grafikusművészt, Iványi Ödön festőművészt és Szűts Pál zeneművészt. zenei és irodalmi témájú előadások, hangversenyek mellett az alábbi témakörök segítségével kívánták a képzőművészeti ismeretterjesztést bővíteni; művészet és álművészet, fotó és festmény kapcsolata, dekadencia a képzőművészetben s „nyílt tárgyalás” a giccsről.¹³ A figyelemreméltó kezdeményezés az évtized végére - hasonlóan a 60-as években kialakult többi ilyen jellegű szerveződéshez - fokozatosan elsorvadt.

„Virágzottak” viszont ebben az időszakban a művésztelepek Salgótarján környékén és megyeszer-te. A megyei művészek az 50-es évek közepén kialakult benczúrfaivali telepe mellett még 1959 nyarán a sziráki állami gazdaság hozott létre - a művelődési osztály támogatásával - művésztelepet, ahol hat megyei művész dolgozott, elsősorban mezőgazdasági témájú alkotásokat készítve. 1961-ben Zagyvárónak alakult új művésztelep Czinke Ferenc kezdeményezésére. Az 1960-as évek elején működött (1959-től) a Képzőművészeti Főiskola növendékeinek nyári művésztelepe Salgótarjánban. A fiatalok a környék bányáit, gyárait látogatták s itt készítették az iparosodó várost s üzemait megörökítő alkotásaikat, melyeket a József Attila Művelődési Otthonban állították ki.

A 60-as évek elején a legrangosabb képzőművészeti rendezvények kétségtávon kívül a megyei képzőművész munkacsoport ismétlődő tárlatai voltak, melyeken 1963-tól a megyében alkotó valamennyi művész részt vehetett. E tárlatok kezdetben két alkalommal - tavasszal és ősszel - nyíltak meg, később csupán tavasszal került sor csoportos bemutatkozásra a színvonal emelése érdekében, ősszel inkább a csoport egy-egy tagjának egyéni kiállítását tekinthette meg a közönség. Jellemzőek erre az időszakra a tematikus kiállítások. Ilyen volt az 1961 tavaszán a József Attila Művelődési Házban, a Képcsarnok rendezésében nyílt, A munka dícsérete című kiállítás, valamint - szintén 1961-ben - a XIV. Bányásznap és a nógrádi bányászat századik évfordulója alkalmából rendezett tárlat (ugyanott). Ez utóbbin id. Szabó István bányástémájú szobraival és Czinke Ferenc festményeivel, grafikáival találkozhattak az érdeklődők.

A 60-as évek közepe több szempontból is fordulópontot jelentett Salgótarján s a megye képzőművészeti életében. 1964-től a nógrádi alkotók új szervezeti keretek között dolgoztak. Ebben az évben ugyanis a Magyar Képzőművészek Szövetsége a tizenkilenc megye képzőművészeti csoportjait egyes tájegységek szerint öt magasabb szintű tömörülésbe vonta össze. A megyei művészek e szerint az Észak-Magyarországi Területi Szövetségbe kerültek, mely keretein belül a nógrádiakon kívül Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs megyeiek dolgoztak.

A szervezeti keretek átalakítása azonban nem volt ellentmondástól, problémáktól mentes. 1963-tól - ahogy korábban említettük - a megyei munkacsoport bemutatkozásai gyakorlatilag nyitottak voltak, ez pedig óhatatlanul a tárlatok színvonalbeli egyenetlenségéhez vezetett. Az egységesen magas színvonal megteremtése érdekében a területi szövetség csupán a legtehetségesebb művészeket vette fel tagjai

sorába - ennek nyomán számos ellentét keletkezett. Bár az új tömörülés pártolói azzal érveltek, hogy a szervezeti forma keretei között a helyi alkotóknak lehetősége nyílik országos rangú rendezvényeken részt venni, voltak, akik a megyei képzőművészeti élet önállóságát féltették.

Mindenesetre a megyei művészek 1964-es, utolsó önálló tavaszi tárlata után, az év nyarára elkészült az Észak-Magyarországi Területi Szövetség munkaterve, mely hangsúlyozta, hogy a közös bemutatkozások mellett külön, önálló kiállítások is lesznek a jövőben.¹⁴

Az új szerveződés első bemutatkozó tárlata 1965. április 4-én nyílt meg az új (még nem is teljesen kész) megyei könyvtárban. A tárlatot - melynek mottója az évfordulós alkalomhoz illően „munka és művészet” volt - a korabeli kritika egészséges fejlődést tükröző, országos rangú eseményként üdvözlötte.¹⁵

Mivel az Észak-Magyarországi Területi Szövetségbe többen nem kerültek be, számukra jött létre 1965-ben - Iványi Ödön vezetésével - a Megyei Képzőművészeti Stúdió, egyfajta átmeneti lehetőséget biztosítva a helyi autodidakta alkotók számára. A stúdió - mely a József Attila Művelődési Központ mellett működött s annak költségvetésében szerepelt - feladatául a tehetséggutatót, a szakköri élet fellendítését, kiállítások szervezését jelölte meg. Lehetőséget biztosított arra, hogy legtehetősebb tagjai idővel bekerüljenek az Alapba, vagy a Szövetségbe. A stúdió keretein belül dolgozó alkotók szintén részt vettek művésztelepeken, 1965-ben Eresztvényben, a későbbiekben Szirákon.

A helyi képzőművészek szervezeti formáinak átalakulásával egy időben új fórumok jöttek létre, melyek segítségével az érdeklődők megismerkedhettek a kortárs alkotásokkal.

1966 tavaszán adták át végleges formájában a József Attila Művelődési Központ modern épületét (a terveket Szrogh György készítette). Az új formában működő intézmény nem kevesebbet vállalt fel, mint a városban szétszórtnak már működő klubok, kulturális intézmények összefogását. Könyvtár, előadóterem, szakkörök, könyvesbolt és a Képcsarnok Vállalat újonnan létrejött helyi fióküzlete kapott helyet az imponáns épületben.

A művelődési központ első éves munkaterve rendezvényekben rendkívül gazdag volt, - egyéb kulturális események mellett - számos képzőművészeti tárlat között válogathatott a közönség. A közép-szlovákiai képzőművészek tárlata mellett Jánossy Ferenc, László Lilla, Pataki József, Iványi Ödön egyéni kiállításai, a X. Országos Képzőművészeti Kiállítás válogatott anyaga várták az érdeklődőket. S természetesen, itt nyílt meg a II. Észak-Magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállítás is. E rendezvény jogutódjának, a Tavaszi Tárlatnak egyébként 1980-ig, az új múzeum átadásáig ez az épület adott helyet.

Művészek és művek

A művészeti élet szerveződéseinek bemutatása után szóljunk néhány szót az ebben az időszakban Salgótarjánban élő s kiállító legjelesebb művészekről.

Bátran állíthatjuk, hogy a 60-as években a város legmarkánsabb művészegyenisége Iványi Ödön és Czinke Ferenc volt. Ők alkotó tevékenységük mellett komoly szerepet játszottak a helyi képzőművészeti s általában kulturális élet szerveződésében is. Iványi Ödön 1954-ben telepedett le Salgótarjánban s az elkövetkező években tanított a Madách Imre Gimnáziumban, részt vett a Palócföld létrehozásában s egyik szervező egyénisége volt a helyi képzőművészek csoportjának, illetve nevéhez fűződik - mint már korábban említettük - a stúdió megalapítása.

1955-től vezetett szakkört, először a salgótarjáni úttörőházban, majd 1958-tól a bányász képzőművészet kör vezetőjeként dolgozott. Lírai hangulatú, humanizmussal átitatott festményein, grafikáin elsősorban a nógrádi tájat, a bányavidéket, a rohamosan városiasodó Salgótarjánt örököltette meg.

Czinke Ferenc a kialakuló helyi képzőművész csoport egyik alapítójaként, a későbbiekben a területi szervezet vezetőségi tagjaként, Nógrád megye titkáráként, majd titkárhelyetteseként (1965-től) fontos szerepet töltött be a megye képzőművészeti életében. Ebben az időben ő bizonyult talán a legsikeresebbnek a Salgótarjánban tevékenykedő alkotó közül - ezt bizonyítják az 1961-64-es Derkovits ösztöndíj, illetve a 60-as évek olaszországi ösztöndíjai és kiállításai. Nevéhez fűződik az első városi iskolagaléria, a Bolyai Galéria létrehozása 1965-ben. Bányásztémájú rajzai, festményei mellett évtizedünkben alakította ki népballadákra alapuló, sajátosan egyéni formanyelvét.

Bár nem Salgótarjánban élt s dolgozott, mégis mindenképpen meg kell itt említenünk id. Szabó István nevét, hiszen az autodidakta fagaragóból országosan is elismert művésszé vált „Pista bácsi” gyakorlatilag az egyetlen szobrász volt ebben az időben a megyében. Több helyen „bányásművész-ként” aposztrofálták őt a kritikusok, nem véletlenül, hiszen 1950-től a 60-as évek közepéig dolgozott nagyszabású, A magyar bányászat 200 éve című sorozatán. E szobrok realista, egyben monumentális, jelképi erejű megfogalmazásmódja juttatta őt el az elismertséghez, sikerhez.

A fenti alkotók mellett rendszeresen részt vett a helyi csoportos kiállításokon a volt Bóna Kovács-tanítvány Pataki József, az 1967-ben Derkovits ösztöndíjat elnyerő Bojtár Károly s a kirobbanó fiatal tehetségként jelentkező Mustó János. 1966-ban telepedett le Salgótarjánban a - szintén tehetséges pályakezdőként számontartott - békésszentadrási születésű Lóránt János.

A fenti vázlatos áttekintés természetesen nem mutatja be valamennyi, e korban alkotó salgótarjáni képzőművészt, csupán a legismertebb alkotókat jellemzi néhány sorban.

A látáskultúra alakításának új formái

Fontos lépés volt a lakosság látáskultúrájának fejlesztésében a Képcsarnok Vállalat salgótarjáni fiókának átadása 1966. április 8-án.

A képcsarnok már a 60-as évek elejétől vándorkiállításaival tevékenyen jelen volt a megyében. Az évtized közepe felé már egyre többen vásároltak festményeket, grafikákat, szobrokat és iparművészeti tárgyakat (különösen a rézkarcok voltak kelendők, valószínűleg viszonylagos olcsóságuk miatt is). 1964 táján vezette be a képcsarnok az „üzemi szervezet” rendszerét, melynek jegyében gyárakban s egyéb munkahelyeken „bizományba” helyeztek el kollekciókat, melyekből kiállítást lehetett rendezni, illetve vásárolni.¹⁶

Az új salgótarjáni fiók feladata kettős volt; úgy szolgálni a vásárló közönséget, segítve az új ízlés kialakításában, hogy egyszersmind az üzlet otthont, folyamatos bemutatkozási lehetőséget nyújtson a megye művészei számára. Az évtized közepére viszont létrejött egy, a maga korában úttörő jelentőségű modern városközpont s gomba módjára nőttek ki szinte a semmiből az új lakótelepek, közintézmények. Az új építkezésekhez kapcsolódó köztéri alkotások kettős funkciót láttak el - a frekvenciált pontokon (Tanácsköztársaság tér, Fő tér, Kálvária-hegy) ideológiai témákhoz, a munkásmozgalomhoz kapcsolódó alkotások kaptak helyet, az új lakótelepeken elsősorban idilli, lírai hangulatú művek kerültek felállításra.

A 60-as évek közepén ugrásszerűen megnőtt a köztéri alkotások száma Salgótarjánban. Korábban a Képzőművészeti Alap, illetve a Lektorátus idegenkedett a helyi képzőművészeti beruházásoktól - hiszen a városközpont formálódóban volt még - s a város vezetése sem foglalkozott kezdetben kellő intenzitással a kérdéssel. Az évtized közepére viszont létrejött egy, a maga korában úttörő jelentőségű modern városközpont s gomba módjára nőttek ki szinte a semmiből az új lakótelepek, közintézmények. Az új építkezésekhez kapcsolódó köztéri alkotások kettős funkciót láttak el - a frekvenciált pontokon (Tanácsköztársaság tér, Fő tér, Kálvária-hegy) ideológiai témákhoz, a munkásmozgalomhoz kapcsolódó alkotások kaptak helyet, az új lakótelepeken elsősorban idilli, lírai hangulatú művek kerültek felállításra.

E plasztikák közül Somogyi József 1966-ban készült Felszabadulási emlékműve, illetve id. Szabó István 1969-ben felállított, majd 1993-ban elbontott Partizán emlékműve ma is, illetve a legutóbbi időkg meghatározzák, meghatározták a városképet.

Képzőművészeti élet a 60-as évek második felében

1965-ben indultak meg a képzőművészet terén a később fontos szerepet játszó középszlovákiai kapcsolatok. Az I. Észak-Magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállítás Besztercebányára kivitt anyaga viszonzásaként 1965 novemberében a Nógrád Megyei Tanács nagytermében nyílt kiállítás Festmény-szobor-grafika címmel (a mintegy százötven művet számláló válogatás célja a közép-szlovákiai művészek fiatal nemzedékének megismertetése volt a salgótarjáni közönséggel). A kiállítást egyébként a következő évben a szlovák művészet hagyományos, nemzeti jellegét hangsúlyozó tárlat követte. Tárgyunk szempontjából érdekesebbnek bizonyul az első - 1965-ös - kiállítás, melynek szigorú kritikusa fontosnak találja megjegyezni, hogy több mű képviseli

a pop art irányzatát s a „jó gondolatok ellenére formalizmus, moderneskedés” tapasztalható a tárlaton.

Ezzel elérkeztünk a kor művészeti ideológiájának, művészetfelfogásának sarkalatos pontjához, fő problémaköréhez.

Az 50-es években Magyarországon - hasonlóan a szocialista tábor többi államához - a képzőművész számára egyetlen lehetőség nyílt; a szocialista realizmus Szovjetunióban kialakított kliséinek másolása, vagyis a (elsősorban ipari) munka s a munkás heroikus, színpadképszerű, „valóságghű” optimista ábrázolása. Ezzel szemben nyugaton a művészet a „kapitalizmus rothadásával” párhuzamosan válságba került - legalábbis a hazai ideológusok szerint - s e válság tünetei voltak a látványt ártéltelmezve bemutatató, önálló képi világot kialakító izmusok. A magyar közönség „.... 1950 után absztrakt képet nyilvánosan legfeljebb a Gyarmat a föld alatt című kollektív filmalkotásban láthatott, amelyben a műgyűjtő, kém, olajmilliomos és bérnyilkost felbérő trösztvezér lakásán tesz látogatást az ÁVH ugyancsak rajzolgató tisztje. Az absztrakció tehát egész egyszerűen az elvetemültség vizuális bizonyítékává vált.”¹⁸

1956 után e szemléletben bizonyos enyhülés következett be, bár továbbra is „.... ha a festészet nem akar megrekedni, a valóságból kell kiindulnia”, de „a szocialista realizmusra a merész fantázia, az életnek, az élet fejlődési tendenciáinak mély megismerésén alapuló forradalmi álmódosítás is jellemző”.¹⁹ A 60-as évek elejétől pedig egyre nehezebb volt megkerülni a nyugatról lassan beszivárgó „modernizmus” kérdését országos s helyi szinten egyaránt. Évtizedünkben számos, az „új művészetet” a közönség számára magyarázni s az ideológiával közös nevezőre hozni kívánó cikk látott napvilágot a megyei lapban. Ezek elsősorban arra kívánták ráébreszteni az olvasót, hogy a műalkotás szépsége nem az ábrázolt tárgy tökéletes természetűségén alapul, egyszersmind megállapították, hogy a művek meg nem értése vezet a modern képzőművészet elleni protestáláshoz. Ennek jegyében a szerzők szükségesnek tartották művészek és közönség találkozási lehetőségeinek bővítését (elsősorban szervezett műterem- és tárlatlátogatások segítségével) s az ismeretterjesztő kiadványok, előadások számának növelését.²⁰ Ez a tevékenység különösen 1967 után vált fontossá, az MSZMP IX. Kongresszusán ugyanis a művelődéspolitikai alapelvei között helyet kapott a stílus szabadságának elve is. Ezt számosan úgy értelmezték, hogy módosultak a marxista esztétika alapjai, pedig itt a szocialista realizmus (melyet még sokan a közvetlenül szemlélhető látvánnyal azonosítottak) új értelmezéséről volt szó. Eszerint a szocialista realizmus nem stílus, hanem művészi magatartás, melyen belül a különböző alkotói útkeresések megengedhetők.²¹

Művészet és közönség kapcsolatának mélyítését, az új irányzatok megismertetését tűzték ki célul a 60-as évek közepén és második felében egymás után megalakuló klubok, fórumok. 1965 februárjában alakult - a Karancs Szálló Mozaik-termében - Kojnok Nándor ügyvezető titkár vezetésével a Művészeklub, melynek célja az volt, hogy az alkotókat s a város szellemi életében tevékenyen résztvevő művészetszeretőket rendszeres találkozók és programok kapcsán tömörítse. Ez a dícséretre méltó kezdeményezés azonban nem volt hosszú életű. Egy éves eredményes működés után megszűnt a TIT 1966-ban létrejött Művészeti Fóruma is, melyet a szervezők 1968 végén próbáltak újjáéleszteni szabadegyetem formájában, melynek programtervében képző- és építőművészeti, zenei témájú és filmmel, irodalommal foglalkozó előadások kaptak helyet. Az első előadók között Szrogh György, Antal Imre és Keresztúry Dezső neve szerepelt.²² Az évtized végére a fenti rendezvénysorozatok gyakorlatilag megszűntek működni (pótlásukra megpróbáltak kialakítani egy értelmiségi fórumot, de ez sem vált sikeressé).

Nem alakult túlságosan kedvezően művészet és közönség találkozása más formáinak, a kiállításoknak, tárlatoknak sorsa sem. A már hagyományossá vált területi tavaszi tárlatok és a téli stúdió-kiállítások közti időszakokat jobbra néhány kamaratárlat, egyéni kiállítás töltötte ki (elsősorban az ún. hatok; Czinke Ferenc, Iványi Odón, Mustó János, Lóránt János, Pataki József, Mészáros Erzsébet művei kerültek bemutatásra). Kevés olyan új, érdekes színfolt jelent meg a kiállítási programtervekben, mint az első salgótarjáni Művészeti Hetek keretében megnyílt üvegművészeti kiállítás, illetve az 1969-ben először megrendezett Országos Zománcművészeti Kiállítás. Csökkent a területi tárlatok színvonala is (többen a művészek közül inkább országos kiállításokra adták be alkotásaikat, ahol volt lehetőség tömeges vásárlásra is). Nyilvánvalóvá vált ekkorra az is, hogy a jövőben szükség lesz egy

állandó helyszínre a képzőművészeti kiállítások számára, mivel ezt a funkciót sem a Nógrád Megyei Tanács nagyterme, sem a művelődési központ emeleti üvegcarnoka - a falat borító nagyméretű murália „belejárásztott” a tárlatok összehatásába - nem volt képes maradéktalanul betölteni.

Ebben a közegben a művészek helyzete sem volt teljes mértékben felhőtlen. Bár a 60-as évek végére a képcsarnok forgalma egyre nőtt, ez leginkább kisbútorok, iparművészeti tárgyak vásárlásában mutatkozott meg. A helyi képzőművészek mecénásai az üzemek maradtak (elsősorban szocialista szerződések és díjalapítások formájában), s többen úgy érezték, hogy munkásságukat a városon kívül, az ország más tájain jobban értékeli a közönség. A 60-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy ismét meg kell találni művészek és közönség között a kontaktust, a képzőművészeti bemutatók számára pedig új lehetőségeket, új formákat kell keresni.

Az évtized végére észlelhető „kifáradás” ellenére el kell azonban itt mondanunk, hogy a 60-as évek Salgótarján képzőművészeti - s általában kulturális - életében sorsdöntő fontosságú periódus. Az időszak kezdetén még egyszerű munkásváros ezekben az években vált országosan is számottevő kulturális központtá. Ekkor kezdődött meg a mai, modern városkép kialakulása, melyhez szervesen kapcsolódtak a köztéri alkotások. A helyi művészcsoporthoz tevékenysége, az ugrásszerűen megnövekedő kiállítások száma hazai viszonylatban is jelentős volt. Talán csak a hirtelen megtett kulturális „ugrás” - mely nem volt teljes mértékben spontán, hiszen erősen szorgalmazták a helyi párt- és közgazdasági szervek - bizonyult nehezen megélhetőnek a közönség számára.

JEGYZETEK

1. Nógrád XXI. évf. 202. sz., 1965. augusztus 26., 3. o.
2. A Magyar Képzőművészek Szövetsége vidéki munkacsoportjainak működési szabályzata, 1960. Kézirat.
3. Nógrádi Népújság XVI. évf. 90. sz., 1960. november 9., 6. o.
4. Nógrádi Népújság XVI. évf. 91. sz., 1960. november 12., 4. o.
5. Nógrádi Népújság XVII. évf. 76. sz., 1961. szeptember 20., 4. o.
6. Nógrádi Népújság XVI. évf. 40. sz., 1960. május 18., 4. o.
7. Nógrádi Népújság XVI. évf. 48. sz., 1960. június 15., 4. o.
8. Lásd a 4. sz. jegyzetet
9. Palócföld 1960., 65. o.
10. Gyűjtemény az MSZMP és a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságainak művelődésügyi határozataiból. 1961/62., 15. o. Kézirat.
11. Nógrádi Népújság XVII. évf. 103-104. sz., 1961. december 23., 12. o.
12. Magyar Képzőművészek Szövetsége Nógrád Megyei Munkacsoportjának munkaterve 1962-re. Kézirat.
13. Nógrádi Népújság XVII. évf. 78. sz., 1961. szeptember 27., 4. o.
14. Nógrád XX. évf. 124. sz., 1964. július 7., 4. o.
15. Nógrád XXI. évf. 97. sz., 1965. április 25., 7. o.
16. Nógrád XX. évf. 128. sz., 1964. július 11., 4. o.
17. Nógrád XXII. évf. 163. sz., 1966. július 12., 5. o.
18. A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Szerk.: György Péter és Turai Hedvig, Corvina 1992., 18. o.
19. Nógrádi Népújság XVIII. évf. 39. sz., 1962. május 16., 4. o.
20. Nógrád XXIII. évf. 83. sz., 1967. április 9., 7. o.
22. Nógrád XXIV. évf. 266. sz., 1968. november 13., 4. o.

Végezetül, itt szeretném megköszönni Czinke Ferenc grafikusművésznak értékes információit, a tanulmány létrejöttéhez nyújtott szíves segítségét.

Az I. Észak-Magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállítás részlete 1965-ben

Czinke Ferenc: Kiszejárás (rézkarc). Bemutatva a III. Észak-Magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállításon, 1967-ben

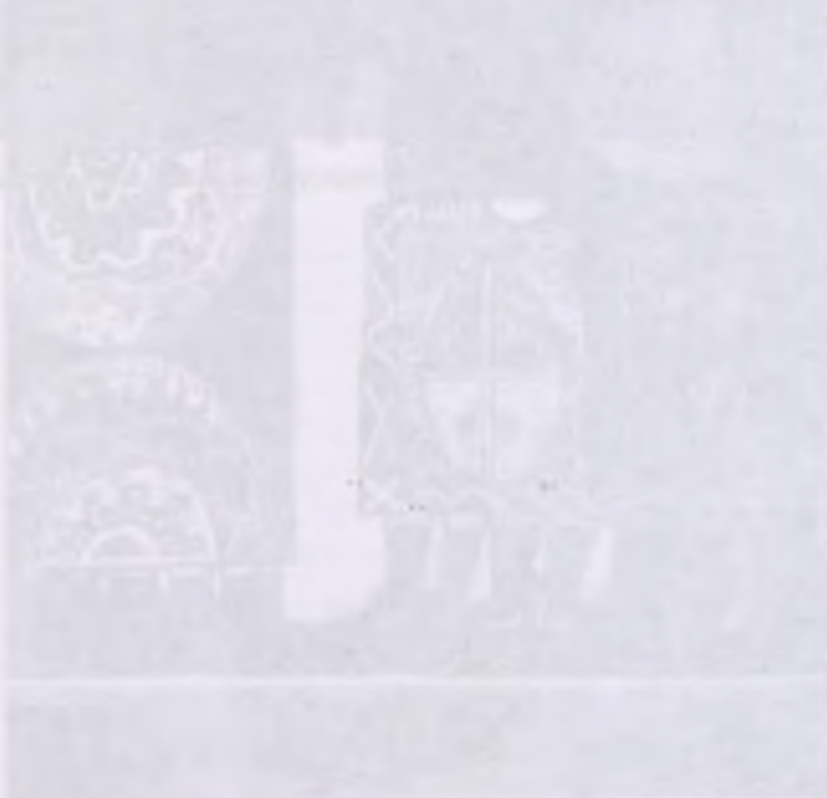
Resümee

Ildikó K. Peák:

Bildende Kunst, Politik, Gemeinschaft in Salgótarján in den 1960-er Jahren

Die 1960-er Jahre sind eine wichtige Periode im Leben von Salgótarján. Die am Anfang der Periode noch einfache Arbeiter-Stadt wird in diesem Jahrzehnt zu einem auch im ganzen Land bedeutenden Kulturzentrum. Zu dieser Zeit beginnt sich das heutige, moderne Stadtbild, zu dem die Denkmäler auf den öffentlichen Plätzen hinzugehören, auszubilden. Die Tätigkeit der örtlichen Künstlergruppe, die Anzahl der sprungweise zunehmenden Ausstellungen, ihre Qualität sind auch in Landesralation bedeutend. Zum wichtigen Teil des kulturellen Leben wird die bildkünstlerische Kenntnisverbreitung - neben den Ausstellungen in Form von Klubs und freien Universitäten. Indirekt mit ähnlichem Ziel wird - im Interesse der Entwicklung der Sichtkultur der Bevölkerung - die örtliche Zweigstelle der Képcsarnok um die Mitte der 60-er Jahre ins Leben gerufen.

Das bis zum Ende des Jahrzehntes ausgestaltete Ausstellungssystem wird müde, die Beziehung der Kunst und des Publikums wird locker. Es wird offensichtlich, daß neue Möglichkeiten, neue Formen im Interesse der Bekanntmachung der zeitgenössischen bildenden Kunst geschaffen werden müssen.

Salgótarjáni Képzőművészeti Társaság
1960-1969. évi tevékenységéről

„Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. III.

Kapros Márta

2.3. Az öltözet összeállítása és ennek meghatározó szempontjai¹

Első a szoknya. Az a fő! Vagyis még napjainkig változatlanul érvényes viseleti szabály, hogy az öltözetnek legdominánsabb eleme a felsőszoknya. Ehhez választják ki a *hátrakötő-kendő-t*. Mivel általában *kendőből* leggazdagabbak a *ruhatáruk*, egy szoknyához több darab közül válogathatnak. Ha még egy *kendőt* köntnek, azt a *hátrakötőhöz* igazítják. Ez többnyire automatikusan történik, a gyakori együtt-hordás rögzül az emlékezetben. Az ujjast ismét a szoknyához választják. Ha többet is vesznek fel belőlük, a látványban elsődleges szerepet játszó, felső kardigánféle hozza magával, hogy mely *kacajok*, *pulóverek* illenek hozzá. Mindez a *cifra* öltözködésre érvényes. Gyászban összetettebb a kép. Bár ilyenkor is többnyire a szoknyából indulnak ki, de nagyobb tartalmi jelentőséget kapnak a *kendők*, sőt esetenként a további felsőruhák is. A melegebb, felső testre való öltözetdarabokból senkinek sincs sok, így a választás lehetősége szűkebb: többnyire csak az alapvető alkalomhoz (gyászos vagy *cifra*) igazítják.² Az öltözet többi darabjánál a válogatásnak nincs jelentősége, mindössze a legfelső alsószoknya zsinórszegése kell hogy igazodjon az öltözet *cifra* vagy gyászos jellegéhez.

Az ismertetett séma szerinti összeállításnál különböző szempontok, különböző mértékben befolyásolhatják, hogy egy-egy konkrét öltözet mely darabokból áll össze. Esetünkben a mikrovizsgálat lehetőséget ad arra, hogy e szempontok meglehetősen bonyolult kölcsönhatásának érvényesülését érzékeltessük.

2.3.1. Időjárás

Áttekintve a „*viseleti naptárt*” látjuk, hogy az öltözetnek vannak állandó elemei: *kisbugyi*, felsőtestre való alsónemű, legalább két alsószoknya (legalsó szoknya+egy köztes szoknya, ritkábban két köztes szoknya, legalsó szoknya nélkül), felsőszoknya, kötény, egy ujjas, kikötött *kendő*, lábbeli, kézításka, ékszerek. Ezek egy része egész évben ugyanaz a darab (a két utóbbi), vagy anyagában, szabásában teljesen egyforma ruhafélét jelent (kötény), illetve különbözőségüknek a viselet szempontjából semmi jelentősége nincs, tehát azonosnak tekinthetők (*kisbugyi*). A többi állandó elem téli és nyári változatra különül el, esetenként tavaszi-őszi megfelelőjük is van. Csak anyagukban különböznek ilyenképpen a hagyományos viseletből megmaradt alsó- és felsőszoknyák, valamint a kikötött *kendők*. Az újabb, városi öltözködésből átvett ruhafélék téli és nyári változata anyagban és formában is eltér(het): kombiné ~ *trikó*; rövid ujjú *kacaj*, rövid ujjú *pulóver* ~ hosszú ujjú *kacaj*, hosszú ujjú *pulóver*; szandál, *oroszi papucs* ~ *félcipő* ~ *cizsma*. Az állandó elemeken túl van az öltözetdaraboknak egy másik csoportja, amelyeket nem mindig hordanak. A vállkendőt kivéve, valamennyi az időjárás függvényében kerül használatba. Ahogy hűvösödik az idő, az alapelemeket ezekkel gyarapítják, részben úgy, hogy a nyár elteltével következő tavaszig az öltözetnek végig részei maradnak: *harisnya*, további egy alsószoknya, előre kötött *kendő*, *kardigánfélék*. Részben pedig váltják egymást, ahogy egyre zordabbá válik az idő: *kötött-lajbi* → *bélelt-mellény* → *kabát*. Illetve csak kemény hidegek idején kerülnek alkalmilag használatba: *meleg-bugyi*, *paplanszoknya*, *sál*, *kesztyű*. Az egyszer-egyszer viselt darabok közé sorolandó az *esernyő*.

Azt tehát, hogy a ruhakészletből milyen ruhaféléket, illetve, hogy esetenként melyikből hányat vesznek fel, befolyásolja az évszak, a konkrét időjárás.

Az éves öltözködést áttekintve szembetűnik, hogy nem az egész öltözetet, hanem annak csak egyes darabjait cserélte fel K. J., fokozatosan váltva át a téli viseletről a nyárra és fordítva. Május elejétől (19. hét) elmaradt az előre kötött kendő és a barhent anyagú felsőszoknyákat flokonra cserélte. Ugyanakkor még két hónapig (28. hétig) viselt alulra barhentszoknyát. Amikor ezeket is nyárra váltotta, már csak két alsószoknyát vett fel. Ősszel viszont előbb visszavette a téli alsószoknyákat (40. hét), noha még két hétig nem növelte az alsószoknyák számát. Amikor erre is sor került, akkortól már két kendőt kötött fel. De még a következő héten is flokonszoknyát viselt felülre. Bár előzőleg (39., 42. hét) már téli anyagúnak minősülő, szövet felsőszoknyát is hordott. Az eltéréseknek K. J. nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Saját megítélése szerint is, a szokásosnál később váltotta át alsószoknyáit nyáriakra, de az összetorlódot nyári munkák miatt nem jutott hozzá, hogy előkészítse azokat. Ugyancsak elsődlegesen időhiánnyal indokolta, hogy télen felkötött egyértelműen nyárinak minősülő kartonkendőt alulra (2., 5., 48. hét).

Körültekintőbb gyűjtés alapján kiderült, hogy a *jönni-menni* viselet téli-nyári időszakokra történő tagolása - szemben az ünnepek ilyen irányú kötött előírásaival - a régi gyakorlatban csak tendencia jellegű behatárolást jelentett. Néhány feltétlenül szükséges meleg felsőruhán, lábbelin túl, ki-ki ruhátára biztosította lehetőségein belül válogatott, s a hétköznapi ruhakészlet mind teljesebb körű téli és nyári megkettőzése az utóbbi időben erősödött fel. Az öltözet állandó elemei közül a meleg, téli darabokat nyáron azelőtt sem hordták,³ fordítva azonban lehetett, legfeljebb növelték az egymás fölött viselt ruhaneműk számát (pl. több szoknyát vettek fel). Abban többnyire megegyeznek a vélemények, hogy mindig kicsit késleltetik a váltást: nagyjából ugyanolyan időjárás mellett tavasszal még téliben, ősszel nyáriban járnak.

A váltás megtörténtét sem értelmezik mereven. Pl. a 18. héten, mivel erősen lehült az idő, K. J. visszavette a *bélelt-mellényt*, s ismét két kendőt kötött fel. Rugalmas olyan vonatkozásban is, hogy esetenként kézításkájában viszi haza a délutánra már meleggé vált harisnyát, kardigánt, kötött mellényt, sőt a felsőkendőt is, amelyeket a hűvös korareggeli órákban még *elbírt*. A 32. héten arra is volt példa, hogy egyik nap vett kardigánt a rövid ujjú pulóver fölé, másik nap nem, ahogy az időjárás alakult. A napi időjáráshoz való alkalmazkodásban már közrejátszik a kivetkőzött asszonyok öltözködési gyakorlatának mintája is.

Felhívnam a figyelmet arra, hogy gyász idején megnő az ilyen értelmű eltérések száma. Az adott gyászfokozat kifejezésének szabályai⁴ mellett ugyanis háttérbe szorul az időjárás kérdése. Nyári anyagúnak számító köztes szoknyát javarészt azért viselt K. J. a téli időszakban (8/a., 10., 12-14., 17., 49-52. hét), mert előírásos, fekete zsinórral szegett szoknyája csak ilyen van. Flokon vagy karton felsőszoknyát kizárólag olyankor vett fel télen, ha az adott fokozatú gyásznak megfelelő színű, mintájú szoknyából téli változatú nincs a ruhatárában (5/a-14., 16., 17., 44/a. hét).

2.3.2 Színharmónia

A látható felső ruhadarabok összehangolásában szerepet kapnak a színharmónia helyi ízlés által elfogadott szabályai (ld. mellékelt táblázat). Ezek a *cifra* öltözködés keretei között a ruhanemű anyagának alapszínére vonatkoznak, a mintázat szín(összetétel)e lényegtelen. Kockás anyag esetében, ha mindkét szín azonos arányban szerepel, egyikhez is, másikhoz is sorolható.

A színharmónia szabályai

A számontartott színek és a hozzájuk választhatók.

Az utóbbiak jelen sorrendje mutatja a helyi értékelés sorrendiségét.²²

Fehér	- fehér, rózsaszín
Rózsaszín	- rózsaszín, fehér, sárga
Sárga	- rózsaszín
Piros	- piros, zöld, sárga
Bordó	- bordó, lila, kék
Zöld	- zöld, drapp ~ barna
Drapp	- drapp ~ barna, zöld
Barna	- barna ~ drapp, zöld
Lila	- lila, kék, bordó
Kék	- kék, lila, bordó
Fekete	- a bordótól kezdve bármelyik, viselője számára gyászosnak számító szín

Ha ilyen szempontból ellenőrizzük az év öltözködését, viszonylag több eltérést találunk. K. J. is elismeri, hogy *nem oda való* egy-egy darab (pl. a *hátrakötő-kendő* a 3., 4., 15., 18., 22., 44., 47. héten, *felsőkendő* a 3., 15., 18., 44. héten, *kuli* a 40. héten, mindkét ujjas a 20. és 37. héten). A magyarázatokból leszűrhető, hogy itt leggyakrabban a ruhatár korlátai játszanak közre, illetve e vonatkozásban érvényesülnek leginkább K. J. személyes szempontjai. Pl. kevés a zöld vagy barna szoknya. Az utóbbi (27.) ráadásul *félgyászos* tehát behatároltabb, hogy mi vehető fel hozzá. A zöld-bordó kockás szövetszoknyáját (21.) nem szívesen hordja, mert *régi, nehéz anyagból* való. Marad tehát a krepp anyagú zöld szoknya (23.). A változatosság elve értelmében ezt nem viselheti olyan gyakran, amennyi, színben hozzá illő kendője, ujjasa van. Ezért az utóbbiakat, hogy *ne álljanak a székényben*, felveszi bordó vagy kék szoknyához is. Kendők esetében belejátszik, hogy pl. bordó szoknyához illő *hátrakötő-kendője* van ugyan bőven, de ezek javarészt selymek, amiket praktikus megfontolásból nem szívesen vesz elő. A mustársárga, kockás alsó- (93.) és drapp, kockás *felsőkendő* (116.) a legkedveltebb darabjai közé tartozik. Nemcsak a színharmónia, hanem a változatosság elve ellenében is szívesen választja ezeket.

Megjegyzem, a színbeli összehangolás a kiegészítőkre nem vonatkozik. S hogy ez nem feltétlenül a ruhakészlet korlátaiból fakad, egy példa: bár van bordó szandálja K. J.-nak, egyáltalán nem törődik azzal, hogy ha bordó szoknyát vesz fel, ezt válassza. *Ahogy jön sorra*, ha fekete szandál vagy *oroszi papucs* következik éppen, hát azt veszi fel hozzá.

Árnyaltabb a kép a gyászos öltözetek vonatkozásában. A gyászszínek a normák szerint kategorikusan elkülönülnek a *cifrába* illőktől, a két színtartomány elvileg nem keverhető. Hogy a színskálán belül hol a cezúra, az mindig az illető életkorának függvénye. Mégis nehéz lenne pontos választ adni arra, hogy K. J. esetében a vizsgálat idején hol a határ? Nemcsak azért, mert ebben a színek tónusai is szerepet kapnak, illetve az adott korcsoportra érvényes időintervallumon belül ki-kí egyéni megfontolás alapján érvényesíthet bizonyos fokozatosságot. Bonyolítja a helyzetet, hogy gyászban a viseletdarab alapszíne mellett a minta szín(összetétel)e is árnyalja a képet. S ami áll a *felsőszoknyára*, az a többi öltözetdarabnál módosulhat. Jól szemlélteti ezt K. J. kimenő ruhakészletének bemutatása⁵, ahol a sorrend - helyi mérlegelést alapul véve - a világostól a sötétebb színek felé halad, az alkalomjelző tartalom feltüntetésével. Erre rétegződik - mint majd látjuk - az öltözet összeállításában lehetséges kiegyenlítés avagy fokozás. Itt most csak azt emelem ki, hogy amikor egy szín viselője számára gyászossá vált, immár másodlagos lesz, hogy mely színek *paszolnak* ehhez, a választást az aktuális gyász fokozata határozza meg. Különösen érvényes ez mélyebb gyász esetén; *félgyászban* még inkább kaphatnak szerepet színharmónia szempontjai.

Itt említem meg, hogy *cifrában* a kikötött *kendő* mindig világosabb a szoknyánál. *Gyászos* viselésben azonban ellenkező a szabály, *félgyásznál* mindkettő megengedett.

2.3.3. Hetenkénti váltás

A „viseleti naptár” alapján egyértelmű, hogy az öltözetek hetenként változnak. Ez nem egyéni felfogás kérdése, a többi, városban dolgozó viseletes pataki asszony ugyanezt követi. Akik viszont otthon élnek, amikor *jönni-menni* alkalom adódik - ez esetükben természetesen ritkább és esetleges - összeállítanak egy öltözetet, majd visszarakják a ruhákat a helyükre. Ha netán még azon a héten belül ismét *jönni-menni* ruha kell, választanak mást. Az életformaváltoztatáshoz igazodó, új gyakorlat azonban nem gyöker nélküli. A hagyományos viseleti szabályok szerint ugyancsak hetenként váltják az otthoni munkaruhákat. Mégpedig úgy, hogy az adott összeállítású öltözetet először vasárnap veszik fel a háztartási teendőkhöz.⁶ A következő heti városi munkába hordott öltözet is elsőnek vasárnap kerül használatba, délutáni kimenőruhaként. K. J. többnyire szombat este, amikor lefekszik, végiggondolja, mit vesz majd fel következő héten. Vasárnap, ahogy a felvételhez válogatja ki a szükséges ruhadarabokat, egyúttal helyre (vagy a szennyesbe) teszi, amit előző héten hordott.

Megoszlanak a vélemények, hogy mi minősül „más” öltözetnek. Általában a hangsúly a felsőszoknyán és a kendőn van. K. J. a vizsgált év során meglehetősen alaposággal tartotta magát az előírásokhoz. Ez összhangban áll azzal, hogy a faluban őt a szépen öltözködők között tartják számon. Egyenként véve az öltözetdarabokat: felsőszoknyáját minden héten cserélte, kivéve a nagy-gyász időszakát (49-52. hét), amire csak egy előírásos szoknyája van. *Hátrakötő-kendőt* két esetben nem váltott (3-4. hét és 46-47. hét), időhiányra hivatkozva: nem volt ideje másik kendő kikötésével bajlódni. Felsőkendők hordási időtartamát négyszer nyújtotta meg (5/a-8., 8/a-9., 47-48., 49-52. hét), ebből azonban három alkalommal a gyász előírásai adtak felmentést. Hasonló indokból hordta ugyanazt az ujjast (12-14. hét) és kötényt (49-52. hét) hosszabb ideig, a többi öltözetdarabot azonban időközben is cserélte. Mindössze három alkalommal került sor - legalábbis K. J. megítélése szerint, ugyanis nem minden öltözetdarab volt azonos ez esetekben sem - a teljes öltözet túlhordására. Ez azonban sohasem jelentett kéthetes időtartamot, csak ilyen vagy olyan okból hozzákapcsolt, csonka hétről volt szó, amikor megtakarította az öltözet összeállításához, előkészítéséhez szükséges időt. A 8. hétre esett farsang vége. Hamvazószerdától fokozottan gyászos viseletre kellett váltani. A megelőző két napra K. J. nem állított már össze a személyes gyászából fakadóan esedékes *félgyászos* öltözetet, hanem az előző hét *gyászos* öltözetét viselte tovább. A 10. és 14. hetek második felére szabadságot vett ki, ezért hosszabbította meg az előző heti öltözet viselését.

Egy érdekes jelenség: a heti váltás szabálya elleni vétségre - a gyászt leszámítva - mindig ugyanaz az indoka volt K. J.-nak, az időhiány. Láttuk, hogy a színharmóniai eltérések esetében is többször merült fel ez. Mégis, ha hét közben adódott volna rá ideje, akkor sem korrigálta. Magyarázat nincs rá, azon túl, hogy nem szokás.

A hetenkénti váltás szükségességét azzal indokolják, hogy ennyi idő alatt elhasználódik, elpiszkolódik az öltözet. K. J. elmondása szerint a hetes használat után ki kell mosni a *meleg-bugyit*, az alsószoknyákat, kombinét ~ *trikót*, a legalsó ujjast, az alsókendőket. A harisnyát, szükség esetén a legalsó szoknyát hét közben is váltja tisztával, a *kisbugyit* pedig naponta. A részletes adatfelvételtől azonban kiderül, hogy a gyakorlatban ezt nem tartja be olyan szigorúan. Pl. az alsószoknyák közül legfeljebb csak a legalsókra igaz a heti tisztaváltás. K. J. ugyanis megszokásból még ma is mindig hétfőn mos, mint annakidején anyósával, az egész együtt élő családra. Ha ugyanazt az alsószoknyát vette fel két egymást követő héten, mosásra nem kerülhetett sor.⁷ Maga is elismerte utólag, hogy inkább csak szükség esetén mossa az alsószoknyákat, de ragaszkodott ahhoz, hogy a legalsót feltétlenül tisztán veszi fel újabb öltözetéhez. Amikor eltettem a letisztázott „viseleti naptár”, fejszóválva hitetlenkedett, hogy egymást követő héten is előfordult egyszer-mászor ugyanaz a legalsó szoknya, legalsó ujjas. A kikötött kendők esetében egyetértett, valóban nem mossa hetenként, legfeljebb csak a karton vagy műszálas darabokat, amik könnyen kezelhetők, a selymeket azonban csak ha muszáj, mert rendbetételük meglehetősen időigényes.⁸ A többi ruhafélét akkor mossa, ha láthatóan szükséges. Egyéni belátás függvénye a vasalás. Mosás nélkül erre csak a felsőszoknyák esetében kerül sor, manapság gyakrabban, mert az autóbuszon ülve könnyebben gyűrődnek a szoknyák.⁹ K. J. legtöbbször minden hét után elvégzi ezt, főleg a vékony anyagú szoknyák esetében.

Az általános gyakorlattal mindezt nem tudjuk összevetni, hiszen a szóbeli információkkal szemben - a fentiek alapján - fenntartásaink vannak. Annyi bizonyos, hogy a fiatalabb korosztály nagyobb gondot fordít a higiéniére, s az ilyenirányú elvárás is irányukban érvényesül jobban. A közösség azonban inkább csak a kirívó eseteket teszi szóvá.

Itt utalok még arra, hogy az öltöztetben hét közben, a tisztasági megfontolásból eszközölt változásoktól (pl. a 33. héten K. J. kétszer, a 34. héten egyszer cserélte az ujjast, mert beleizzadt) még nem lesz „más” saját felfogásukban az öltözet. Ugyanez érvényes arra is, ha napközben a konkrét időjárás függvényében fel- vagy levesznek egy-egy ruhaneműt. Noha egész heti viselés esetén az így módosult öltözet már másnak számítana.

Teljes öltözet hét közbeni váltásának két indoka lehet: vallási ünnep vagy haláleset. Vizsgálatunk vonatkozásában mindkettő gyászos öltözködést jelent. Személyes gyász esetén, ahogy a halálesetről tudomást szerez az illető, át kell öltöznie. Ez a *jönni-menni* öltözködésben gyakorlatilag a következő napon lehetséges. Ilyenkor a csonka hét teljes hétnek számít, vasárnap ismét váltani kell.¹⁰ A vallási indítékú gyász az egyházi év adott napján válik aktuálissá, előbb sohasem. A túlhordásra azonban találtunk példát vizsgálatunk során. Hamvazószerdára a közösségi szabályok egy árnyalattal szigorúbban gyászos öltözetet írnak elő, mint a hét további felében. K. J. azonban - időtakarékoságra hivatkozván - erre a két napra nem állított össze másik öltözetet, a hamvazószerdait hordta tovább.

2.3.4. Változatosság

Ha immár az egymást követő hetek öltözködését vizsgáljuk, az adatfelvételtől jól bizonyítható ennek érvényesülése. *Cifra* időszakban a rendelkezésre álló felsőszoknyákat többnyire következetesen vette sorra K. J. A további öltözetdarabok összeválogatása azonban más, mint amikor előzőleg ugyanaz a felsőszoknya volt rajta. Így kapnak teret a színharmónia másod-harmandrendű lehetőségei, a viselő egyéni esztétikai vagy praktikus indítékai. A változatosságra irányuló törekvés a régi gyakorlatban is biztosított ilyen formán bizonyos egyéni szabadságot, ami a ruhatár kivetkőzés megjelentével összefüggő gyarapodása, illetve a szabályozottság - ismét csak a kivetkőzéssel kapcsolatos - lazulása révén egyre nagyobb teret kap.

A közösség számon tartotta, ki mennyire változatosan öltözködik. Első közelítésben evidens a ruhatár nagyságának meghatározó volta, tehát a változatosság mértéke jelezte az illető társadalmi rangját, vagyoni állását. De ez a hagyományos életforma keretei között sem értelmezendő mechanikusan. Ugyanis a közösség, ismervén az illető vagyoni szintjéből, adott életkörülményeiből fakadó lehetőségeit, ahhoz viszonyított és az odafigyelést is mérte.¹¹

Aki még mindig gondosan válogatott, gyorsan mosta, tette rendbe a levetett darabokat, szerényebb ruhakészletből is öltözködhetett „szépen”, s ezt méltányolták. A 80-as években a viselet vagyoni helyzetet ilyen értelemben már nem jelez, nem is jelezhet, a közösség - ami immár elsősorban a még viseletben járó, idősebb asszonyokat jelenti - elvárása ma arra vonatkozik, hogy ki milyen gondot fordít öltözködésére.

A változatos öltözködésnek az alacsonyabb ünnepélyességi fokozatokban volt még egy, mára ugyancsak értelmét veszített motivációja: a ruhakészlet egyenletes és lehetőleg minél teljesebb kihasználása. El kell hordani az öröklött, régebbi divatú ruhaneműket is, ki kell használni, amíg az életkorból fakadó szabályok mellett a meglévő ruhafélék még hordhatók.¹² Újat csak akkor vesznek, ha muszáj, s ha már áldoztak rá, legyen kihasználva. Ez a szemlélet ma is fel-felbukkan K. J. anyósa, idősebb sógoránál, néha férje korholásaiban: egyik vagy másik öltözetdarabját miért viseli olyan ritkán, avagy miért megint ez van rajta?! K. J. ma már nemigen törődik ezzel: van elég ruhája, s egyébként is úgy tartja, megengedheti magának, hogy saját szempontjait is érvényesítse öltözködésében. De fiatal korában, a régi viszonyok között ezt nem tehet.

Gyászos öltözködés időszakában a változatosság csak korlátozottan érvényesül. A legmélyebb gyász esetén a szigorú viseleti előírások miatt a változatosságnak még a lehetősége is kizárt. Ilyenkor a hetenkénti váltás sem látható, hiszen teljesen azonos anyagú, szabású darabok cseréjéről lehet csak szó. Továbbá a gyászos állapottal cleve ellentétes lenne, hogy az illető túl sokat foglalkozzon öltözködésével, netán hivatkozzon vele. Az enyhébb gyászfokozatoknál is az egymást váltó öltözetek

elsődlegesen a gyász változatlan intenzitását, avagy enyhülését vannak hivatva kifejezni, tehát a számításba jövő ruhadarabok köre leszűkül. A hosszabb időtartamú *gyászos* méginkább a kevésbé szigorúan vett *félgyászos* fázisokban azért kimutatható bizonyos változatosság. Értelemszerűen a gyászos öltözetdaraboknál a készlet kihasználásának igénye sem merülhet fel. Sőt, minél árnyaltabbá válik a gyászos öltözködés, annál nagyobb lehet az alig viselt öltözetdarabok száma.

Megemlíthendő még, hogy a *cifra*-gyászos váltás bizonyos cezúra szerepű. Vagyis egy gyászos időszak - letlégyen akármilyen rövid - utána a *cifra* szoknyák egymásutáni sora újra kezdődhet, nem kell feltétlenül ott folytatni, ahol a gyász bekövetkezte előtt abbahagyták. Ha netán két teljesen azonos gyászfokozatú szoknya van, újabb gyásznál mindegy, melyiket választják. K. J. evonatkozású gyakorlatában mások sem találtak kivetni valót: az *mindegy*.

2.3.5. Az egyházi év ünnepei

A vallási ünnepekhez kötődő viseleti előírások a gyakorlatban az ilyenkor templomba felvett öltözetet szabályozzák. Ez derül ki abból, ha az alacsonyabb ünnepi fokozatú öltözködést próbáljuk az adott napon belül felderíteni. Más oldalról közelítve: ha az egyházi ünnepet ünnepként ül(het)ik meg (nem dolgoznak, a templomban ünnepi miserend van) az adott ünnep, vallási tartalma szerint betagozódik a *jelesünnepi*, *közvasárnapi* viselet alkalmi rendjébe, s a templomon kívül is ennek megfelelően öltözködtek. Vizsgálatunk spektrumába értelemszerűen csak a hivatalos munkanapra eső vallási ünnepek tartoznak, hiszen az alkalom, amelynek öltözködését vizsgáljuk a munkavállaláshoz kötődik. Így mindössze két vallási ünnep regisztrálható: hamvazószerda, illetve a tartalmában összekapcsolódó mindenszentek és halottak napja. Mindegyikhez azonos szintű gyászos öltözködés kötődik: a helyi normák *nagy-gyászt* írnak elő. K. J. ezeken a napokon munkahelyére a *gyászos* fokozat legsötétebbnek minősülő darabjaiból összeállított öltözetben ment. Ezt a helyi vélekedés elfogadhatónak tartja, a templom-, illetve a temetőlátogatásra kötelező a *nagy-gyász*. Illetve amióta a pap *átette a hamvazkodást* vasárnapra, a szerdai öltözködés megkülönböztetett jelentősége gyengült.

Az egyházi éven belül nagybőjt és az adventi időszak szabályozott viselet vonatkozásában. Előbbiben *gyászos* fokozat az előírt, adventben pedig a *félgyász*. Ha sorra vesszük a nagybőjt heteit, feltűnik, hogy K. J. gyakran (9-14. hét) kötött az egyébként szabályosnak minősülő *gyászos* öltözetekhez alulra *félgyászos* kendőt. Ez nem számít hibának, ilyenkor hétköznapi templomba is így járt. A gyakorlatban ugyanis a vallási indíttatású gyász szabályai enyhébbnek bizonyulnak, mint személyes gyász esetén.¹³ Azzal, hogy K. J. nagybőjt első hetének második felében a hamvazószerdai öltözetet hordta tovább, még egy kicsit rá is tett a gyászra. Hasonló példa: nagybőjt 2. és 3. hetében már nem lett volna kötelező fekete bársonykendő, ő mégis hordta tovább az első hetit, mert nem jutott hozzá, hogy másik kendőt készítsen elő. - Mélyebb gyász illendő nagyhét második felében, de ekkor K. J. szabadságot vett ki. Ugyancsak nem tudjuk ellenőrizni adventi öltözködését sem,¹⁴ mert egybeesett a férje halálából fakadó gyással, s egybeeséskor mindig a szigorúbb gyász érvényes.

2.3.6. Személyes gyász

Az öltözet összeállítását befolyásoló szempontok eddigi tárgyalása során végigvonult bizonyos kettősség: a szabályok gyakran módosulnak, sőt akár érvényüket is veszthetik gyász idején. Különösen igaz ez a személyes gyászra.¹⁵ Lényegében ilyenkor minden annak a tartalomnak van alárendelve, amit az adott gyász megkövetel. Az érvényben lévő normák a konkrét helyzetekhez megadják a szükséges eligazítást. Ezzel együtt arra, hogy milyen összetett egy-egy gyászos öltözet megkomponálása, lássunk néhány példát.

A 16. és a 28. hét gyásza a rokonsági fok alapján azonosnak minősül. Első esetben a leggyászosabbnak számító, de még sötétkék alapú felsőszoknya és ugyanilyen fokozatú kikötött kendő komorságát egyrészt a *gyászosok* közül legvilágosabbnak számító felsőkendővel igyekezett K. J. enyhíteni. De még így is túl sötétnek találta, ezért az egyébként *félgyászosnak* számító, barna, kötött mellény mellett döntött. A 28. héten felvett szoknya a legvilágosabbnak számít a sötétkék alapúakon belül. Ezért fekete kendőt kötött fel hozzá. De hogy nagyon *el ne sötétítse* az öltözetet, fekete kendői közül

a legenyhébb fokozatú, nagyvirágos mintáját választotta. Az 5/a és 35. héten ugyanabból a kedvelt, apróvirágos sötétkék szoknyából indult ki. A két gyász között azonban intenzitásbeli különbség volt. Első esetben, közelebbi rokon haláláról lévén szó, ehhez a gyászos kendői közül a legsötétebbet választotta alulra. Másik alkalommal viszont még ugyanezen kendők közül a legvilágosabbal is sötétnek találta az öltözetet, ezért a zöld pulóvert vette fel hozzá, ami nemcsak hogy *félgyászba*, de *cifrába* is viselhető.

A példák egyben illusztrálják, hogy gyászban az öltözet egésze fejezi ki a tartalmat, illetve mutatják a kendők fokozott jelentőségét evonatkozásban. E jelenségek gyökerét ott kell keresnünk, hogy régen a templomon, temetésen kívül viselt öltözetekben szerényebb mértékben utaltak a gyászra, többnyire csak a kendővel. S mivel a kendő olcsóbb, ebből könnyebben beszerezhettek különböző fokozatú gyászoknak megfelelőt. Amióta a kivetkőzés mellett felduzzadtak a ruhatárak, szoknyával, sőt aki teheti, minél több felsőruhával, kiegészítőkkal is igyekszik az árnyalatokat kifejezni. Vagyis evonatkozásban a *jönni-menni* fokozat öltözködése közelít az ünnepi viseletre jellemző, átfogóbb és kötelezőbb érvényű szabályozottsághoz.

K. J. a személyes gyász szabályainak is inkább rátartással tesz eleget. Már utaltunk a 8. hét elején tovább hordott *gyászos* öltözetre. A 23. és 28. héten indult gyásznál a második hétre K. J. által *félgyászosnak* emlegetett öltözet a szabályok szerint inkább gyászosnak felel meg. Nem véletlen, hogy a gyász előírásainak betartását fokozottan számon tartó, idősebb asszonyok körében az a vélemény, hogy K. J. *rendesen gyászol*.

Méginkább igaz ez a férje elhunytja miatti *nagy-gyászban*. A 49. héten szemrehányást tett magának, hogy nem figyelt oda, és legalulra tiszta fehér szoknya helyett fehér alapon virágosat vett elő. Noha a legalsó szoknyákra semmilyen gyászos megszorítás nem vonatkozik. Ellenőrző gyűjtések szerint a *paplanszoknyára* is inkább ez áll. K. J. mégsem vette fel akkor egész télen, mert hogy rózsaszínű. Még harisnyatartó gumira valót is feketét vett a boltban.

A gyász betartásának mikéntjét közösségünkben nem hozzák összefüggésbe azzal, hogy az elhunyt-hoz fűződő személyes, érzelmi kapcsolat kifejezésére ad módot. Inkább a gyászoló személy habitusával magyarázzák. Hogy azonban lehetséges ilyesfajta vetület is, arra egy áttételes példával szolgálhatunk. Amikor K. J. férje kórházba került, még nem tudták, mennyire súlyos az állapota. Mégis K. J. a rákövetkező 48. héten *cifra* öltözetéhez a szoknyánál sötétebb színű, és *félgyászosnak* számító kendőt kötött. Rákérdezésre el is ismerte: „nem esett jól olyan cifrán lenni, amikor Józsim a kórházban van”.

Összességében adatfelvételünk rávilágít a gyászos öltözködés gyakorlati súlyára is. A vizsgált év K. J. számára a rokon halálesetek gyakoriságát tekintve legfeljebb ha átlagosnak minősül. S férje év végére eső halálán kívül, mind *kisebb gyásznak* minősül, vagyis nem hosszú időtartamúak. Mégis ez 17 hetet jelentett, s ha hozzávesszük a vallási indíttatású gyászokat, az év csaknem felében viselt ilyen-olyan fokozatú gyászos öltözetet.¹⁶ Így nem meglepő, hogy az egyébként belenyugvó természetű, kötelességtudó K. J. is, esetenként hangot ad annak, hogy únja már a sok gyászt.

2.3.7. További egyéni szempontok

Szándékosan nem használom az egyéni ízlés kifejezést. Nem mintha tagadnám, hogy a közösségi ízlésen belül van, és volt is, egy olyan szűkebb tartomány, amely lehetőséget biztosít az egyéni esztétikai nézetek érvényesítésére. Fontosabb az, hogy a vizsgálat tapasztalatai szerint az esztétikai kritériumok összefonódnak a praktikum tényezőivel. Azaz legalább annyira fontos a mérlegetlésnél, hogy az adott viseletdarab nemcsak „szép”, hanem „jó” is, a kettő együtt teszi azt, hogy K. J. „szereti” e ruhadarabot, ezért lehetőleg gyakrabban viseli. Illetve lehet egy viseltadarabról önmagában az a véleménye, hogy szép, de ha hordhatóság szempontjából kevésbé megfelelő, vagy rendszerben tartása időigényesebb, ritkábban veszi fel.

Ha K. J. *jönni-menni* öltözködését evonatkozásban a normákhoz, valamint más hasonló öltözködésű asszonyok gyakorlatához viszonyítjuk, nagyjából három tendencia rajzolódik ki. Először is kerül a feltűnést: „Nem szeretem, ha megnéznék nagyon”. Színárnyalatban a *szelídebbeket*, azaz halványabbakat, tompábbakat részesíti előnyben. Bár nem sorolható a viselet újítói közé, gyorsan igye-

kezett alkalmazkodni a 70-es évek divatjához, miszerint az a szép, ha az öltözet mind több darabja egy szín különböző árnyalataiból áll. Még férje szörtölődéseinek is ellenállt, aki a régebbi ízlés értelmében számonkérte, miért öltözik úgy *cifrába*, mintha gyászolna, vagyis miért nem tarkább, kontrasztosabb színekből áll az öltözete? A visszafogottságot húzza alá, hogy az átlagosnál is inkább részesíti előnyben az apró virágmintájú anyagokat a nagymintásokkal szemben. Láttuk, hogy még a gyászos időszakban is, ha tehetne, inkább az ilyen sötétkék szoknyát (30.), fekete kendőt (108.) vette fel. Általában nem szereti az áttetsző anyagokat: a *zöld nájlón kacajt* (41.) mindössze egyszer vette el, a lilát (58.) egyszer sem. Noha ma már egyre elfogadottabb azon szabályellenesség, hogy az ünnepi *drága kendőket* felkötik *jönni-menni*, K. J. viszonylag kevéssé élt a ruhatáron belüli átcsoportosítás ezen lehetőségével. S ha át is sorolt néhány ilyen kendőt, fel alig vette. Ide kapcsolódónak tartom, hogy K. J. szigorúan tartja magát ahhoz, hogy időseodván, korcsoportja intervallumán belül fokozatosan kivonja a használatból a fiatalosabbnak minősülő ruhaféléit. Pedig ma már az ellenkezőjéért nemigen szólnak meg senkit. Pl. a bordó-fekete kockás szoknyáját (22.) csak egyszer vette fel az év során, mert *pirosas*, azaz túl élénknek ítéli a színét. (Noha - mint mondja - téli szoknyából lehetne több is a ruhatárában.) Hasonlóan vélekedik a zöld ternőkendőről (86.) vagy a középlila *kuliról* (59.). A halványlila *hátrakötő-kendőt* (89.) pedig már egyszer sem kötötte fel ezen megfontolásból, noha korábban mindhárom a kedvelt, gyakran viselt öltözetdarabjai közé tartozott.

A fentieknek nem mond ellent azon igyekezete, hogy öltözete tiszta, takaros benyomást keltsen. Láttuk, hogy ennek érdekében akár hét közben is kicserélt egy-egy ruhadarabot. Ha nem volt ideje valamit rendbetenni, inkább vét a változatosság, a színharmonia szabálya vagy az időjáráshoz alkalmazkodás ellen, mintsem, hogy ilyen értelemben kifogásolható legyen az öltözete. Sógornői többször szemére vetik, miért nem viseli gyakrabban a tőlük megörökölt, eredetileg drága és szép kendőket. Ő azonban, ha már egy kendő *tapasztott*,¹⁷ nem köti fel, esetleg csak alulra - ha az anyaga megegyedi. Fémszálas kendőit ritkán veszi elő, mert ha már ki lettek mosva, szépre nem vasalhatók, gyűrött benyomást keltenek. Több selymekendőjét azért nem hordja szívesen, mert a mosástól eldeformálódtak, s a rögzített formát nem adják ki szépen. Kardigánjai közül is, amelyiken már látszik a sok mosás, átminősítette alsóneművé. A drapp tergál kardigánt (62.) színe szerint szeretné, de mivel anyaga és szabása miatt könnyen félrecsúszik a szoknya fölött, ritkán hordja. A bordó virágos barhent szoknyáját (19.) azért is szereti, mert *szépen van megvarrva*.

E meghatározó szempontok - mint láttuk - gyakran összekapcsolódnak praktikus megfontolásokkal. A selyem *hátrakötő* kendők nemcsak könnyen félrecsúznak viselés közben, de formázásuk nehezebb, továbbá hamar szennyeződnek, s rendbetételük időigényes. Felülre való bársonykendőit inkább nem hordja K. J.: a minden egyes alkalommal történő formázás, megkötés időt igényel, s a buszhoz igazodó sietségben ez visszahúzó tényező. Ha viszont *papír* nélkül kötné fel (próbálkozott vele), nem áll szépen. Meg aztán *nehezek*, s viseletük nem kényelmes.

Vannak aztán kizárólag praktikus szempontok. Viszonylag rövidebb ideig visel K. J. *kabátot*, mint ahogy az időjárás indokolná. Könnyebbnek tartja a mozgást mellényben, mint a merev, alálötözve vállban meglehetősen szűk ujjasban. No meg kíméli is a *kabátot*, mert drágább. S a *bélelt-mellényt*, ha elszennyeződik, jobban el lehet hordani otthoni kimenőként: *könnyű felkapni*.¹⁸ Nem szereti avastag, *nehéz* szoknyákat. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a bordó-fekete kockást (22.) alig hordta. Az ugyanígy minősített zöld-bordó kockást (21.) is csak azért *szúrta be* néha (háromszor), mert kevés a téli felsőszoknyája. A leggyakrabban használt, bordó virágos barhentszoknya (19.) mellett szól egyebek mellett az is, hogy *jó könnyű az anyaga*. Kényelmetlen a sárga pulóver (48.): *túl paszentes*, vagyis szűk. Az pedig, hogy a pulóvereket előnyben részesíti a *kacajokkal* szemben, abból adódik, hogy az előbbieket nem kell vasalni. Hasonló érv szól, mint láttuk, a karton és műszálas anyagú kendők mellett.

Vizsgálatunkból levonható tanulságok többirányúak. Példánk nemcsak az adott község esetében tekinthető reprezentatívnak,¹⁹ hanem a kivetkőzést - hasonló időben - túlélő, kései viseletek vonatkozásában általánosítható tanulságokkal is szolgál. Csak címszavakban: a ruhaneműk beszerzési gya-

korlatának alakulása; a használatruha kereskedelem sajátos formái, földrajzi hatósugarának bővülése a viseletek formai egységesülési tendenciájával kölcsönhatásban; a ruhatárak méreteinek felduzzadása és ennek visszahatása a viselet alkalom és állapot szerinti tagoltságára stb. - a kistáji formai jegyeket kikapcsolva, hasonló képet mutatnak másutt is.

Vizsgálatunk egy konkrét példával bizonyítja, hogy a gyári termékek általánossá válása, a konfekcióáruk egyre szélesebb térnyerése mellett, rendszerét és annak működését tekintve, még beszélhetünk népviseletről. E népviselet a közelmúltban is tudott idomulni az életforma változásokhoz. Mindez azonban már csak átmeneti fázist jelent. A hagyományokat és újításokat sajátosan ötvöző, kései népviseletek, fenntartóik idősejével mindinkább megmerevednek, s végleg koszerűtlenné válva, szükségszerűen elhalnak az ilyen szűk reliktumokban is.

Ami a tárgyalt alkalomfokozatot illeti, a félünneplőkhöz sorolható, hétköznapi kimenő viselet - érthető módon - kevesebb figyelmet kapott a kutatásokban. A mikrovizsgálat módszere segítségével azonban az innen vett példa is szolgál tanulságokkal, amelyek a viselet rendszerének működésére vonatkozó - újabb feldolgozásokban több figyelmet kapó²⁰ - ismereteket bővíti. Pl. a heti ritmus, az öltözetek összeállításának közösségi és egyéni szempontjai, a gyászos viselet kétféle tartalmi indítástól adódó eltérései, a normák és a valós gyakorlat közötti tolerancia-tartomány. Mindezek a többi alkalomfokozat öltözködésében is - bár eltérő mértékben, de - érvényesülnek, s meglétükkel a hagyományos parasztviselet keretei között is számolhatunk.

Végezetül pedig a részletes adatfelvétel a viselettel kapcsolatos mennyiségi viszonylatokhoz támpontot adó, kevés konkrét példát szaporítja, ha még egy ilyen szűk és sajátos szféra vonatkozásában is.

Visszakanyarodva Barabás Jenőnek bevezetésében idézett megállapításaihoz,²¹ hasonló szempontú, összehasonlító célú kutatásoknak ma már csekély a lehetősége. Jelen munkámat, a régészettől kölcsönzött fogalommal, mintegy leletmentésnek szántam.

JEGYZET

1. Dolgozatom egy funkcionális szempontú kutatás feldolgozásának utolsóként megjelenő része. A vizsgálat alapja egy középkorú asszony városi munkahelyre hordott kimenő viseletének egy éven keresztül, naponkénti bontásban történő adatfelvétele. A jelen dolgozatban zárójelben szereplő számok a ruhatár részletes bemutatása során az egyes öltözetdaraboknak adott sorszámmát jelentik, illetve az éves öltözködésen belül a szóbanforgó hét sorszámat jelölik.
2. Amíg a köténykészség változatosabb volt, a télies öltözetdarabokhoz hasonlóan választottak belőlük.
3. Bár a sok mosásban elvékonyodott barhentek már elfogadhatók voltak ilyenkor is.
4. A Patak községben érvényes, gyászfokozati tagolásról ld. részletesen KAPROS M., 1992. 766-767. p. Az értelmezéshez itt csak annyit, hogy a *nagy-gyász* a legmélyebb, személyes gyász megnevezése. Enyhébb fokozat a *gyászos*, a *félgász* pedig a *cifrába* való átmenetet jelenti.
5. Ld. KAPROS M., 1991. 209-212. p.
6. Tiszta volta révén az öltözet így egy árnyalattal ünnepélyesebbnek minősül.
7. Egyszer-egyszer előfordul, hogy *kéz-között* gyorsan kimos magának valamit, de ez elhanyagolható.
8. Ezeket ugyanis *enyvezni* kell. Kb. annyi forró vízbe, amennyit a kendő felvesz, egy mokkáskanálnyi enyvet kavargatás mellett felold. A kimosott, megszáradt kendőt belenyomkodja az enyves lébe, kicsavarja, kiteríti. Figyelni kell, ne száradjon meg teljesen, amikor még *jó szívós*, akkor kell kivasalni. Szókás az enyves vízbe egy kis ecetet is tenni: „visszaadja a színit, meg szép ragyogós lesz tőle”. Ez a keményítő eljárás egyébként nem nagymúltú, az ötvenes években terjedt el a fiatalabbak körében. Azelőtt a kimosott selymekendőket csak vizesen kivasalták, így viszont már látszott rajta, hogy *mosott*, s értéke csökkent. - A kartonból, szintetikus

anyagból való kendőket sokszor nem is vasalják. „Meghúzgálom, összehajtom, ráteszek valami nehezebbet (ruhafélét) és jó is.”

9. A szoknyát először kiterítve símára vasalja. Majd duplán fekteti úgy, hogy a ráncolatlan eleje kerül alulra. Ezt követően *ráncha rakja* ugyanúgy, mint a napi levételt követően (ld. KAPROS M., 1994. 124. p.) A kézzel lenyomkodott ráncok fölé egy jól kicsavart rongyot, legtöbbször elnyújt kendőt terítenek, s azon keresztül gőzölik az anyagot, amíg a kendő teljesen meg nem szárad. Végezetül az anyag színén is végighúzzák a vasalót.
10. Itt jegyzem meg, hogy ilyen esetben a váltás kérdése összetettebb. A normák szerint megadott gyászidő fokozati váltásai, illetve a *cifrára* való visszatérés a hagyományos gyakorlat szerint is, mindig a vasárnapi templomi öltözetben realizálódik először.
11. A változatos öltözködés elvárása elsősorban a lányokra, fiatalasszonyokra vonatkozott, a második korcsoporttól számítva fokozatosan nő a tolerancia. Sok, apró gyermek, ápolásra szoruló súlyos beteg a családban, társadalmi helyzetből fakadó nehéz életkörülmények, általában a gazdasszony szerepkör - ezek mind enyhítő körülménynek számítottak.
12. Ezen érv lehetővé tesz bizonyos fokú eltolódást a világosabb színű ruhadarabok javára.
13. Pl. az említett két vallási ünnepen a templomba viselt *tiszta fekete*, azaz *nagy-gyászos* fokozatú öltözetekhez is barna harisnyát vesznek fel, míg személyes *nagy-gyászban* csak fekete harisnya viselhető.
14. Elmondás szerint adventben *mennek a zöldek*. Bár K. J.-nak viszonylag kevés zöld színű darab van a ruhatárában, ezeket elsősorban ilyenkor szokta viselni. Egyébként az ő korában a zöld már ingadozó jelentésű, lehet *cifra* is. Ő *félgyászba* adventen kívül nem igen veszi fel. Ez újabb adalék arra, hogy a vallási gyász esetében az öltözködés szabályozása kevésbé szigorú.
15. A pataki nők gyászos öltözködését, a viselet egészére kiterjedően részletesen feldolgoztam külön tanulmányban: KAPROS M., 1992. Itt most csak az általános sajátosságoknak, normáknak az adatfelvétellel kapcsolatos megnyilvánulásaira térek ki.
16. Az életkor előrehaladtával az ilyen időtartamok egyre hosszabbak.
17. A mindig ugyanoda eső középső hajtás mentén a selyem *megnyílt*, ezt az anyag visszáján leukoplasztal szokás megragasztani.
18. Érdekességgéppen megjegyzem, hogy az új iránt meglehetősen fogékony pataki viseletes asszonyok nem veszik igénybe a Patyolat szolgáltatásait. Részint kímélik a nem mosható ruhaféléket, mire pedig egy-egy darab elszennyeződik, jobbára meg is kopik, kifakul stb. annyira, hogy alacsonyabb fokozatúvá minősítsék.
19. Hogy milyen megkorlátozásokkal, abban a szélesebb körben végzett ellenőrző gyűjtések összehasonlító adatai, illetve a K. J. öltözködéséről kapott vélemények eligazítanak.
20. Itt feltétlenül utalnom kell FÉL Edit útmutató munkásságára.
21. KAPROS M., 1991. 207. p.
22. A ritkán előforduló, külön kevésbé számontartott színek, illetve a vizsgálat során felmerült, sajátos színárnyalatok besorolása: a szürke azonos a *kékekkel*, a *mustárszínt* a zöldhöz sorolják, a *szederszín* a bordóhoz, kékhez egyaránt vehető.

Irodalom

KAPROS Márta
1991

„Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. I. In.: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Salgótarján. 207-243. p.

1992

A gyászos öltözködés rendje egy nógrádi falu (Patak) példáján. In.: Kultúra és tradíció II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére (szerk. Viga Gyula). Miskolc. 765-777. p.

1994

„Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. II. In.: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIX. Salgótarján. 1994. 113-125. p.

Resümee

Márta Kapros:

Ausgehracht am Werktag in der Gemeinde Patak im Komitat Nógrád im Jahre 1985 III.

Der Aufsatz bildet den Teil der Bearbeitung einer Mikrountersuchung funktionellen Gesichtspunkts, die in unseren Tagen nur noch das System der reliktumartig auf erhaltenen Bauerntracht forscht.

Aus den früher schon erschienenen Aufsatzteilen (Jahrbuch der Museen des Komitats Nógrád XVIII., XIX.) ist es kennenzulernen, was für Kleidungen eine Frau mittleren Alters im Dorf täglich ein Jahr über getragen hat, zu ihrer Arbeitstelle in der Stadt fahrend, es wurde der vollkommene Kleidungsbestand, der zu dieser Ausgehracht gehörte, vorgestellt. Jetzt analysiert der Autor die Gesichtspunkte, die bei der Zusammenstellung der einzelnen Kleidungen mitwirken. Diese sind: Das Wetter, die von dem örtlichem Geschmack angenommene Farbenharmonie, der wöchentlich pflichtige Kleidungswechsel, das Streben nach der Vielfaltigkeit der Bekleidung, die Feste des kirchlichen Jahres, die persönliche Trauer und zuletzt die persönlichen ästhetischen und praktischen Überlegungen. Der Autor vergleicht die Bekleidungspraxis der untersuchten Person mit den von der örtlichen Gemeinschaft angenommenen Normen.

A templombúcsúk és egyéb búcsúszerző ünnepek vázlatos története

Limbacher Gábor

A történeti Magyarország nyugati és a ma Szlovákiához tartozó északi területei mellett a Palócföld a búcsújáró helyek koncentrált térségének számít. Másrészt e régióban a települések templomainak búcsúünnep - vagy a szórványosan előforduló protestáns községek templomszentelési emlékünnepe - oly fokozottan és nagykörben tartatott, amelyet népi elnevezése, a „vendégség” is tükröz. Ezen évköri, jelesnap szokás palóc sajátosságaival és szlovák összefüggéseivel már korábban foglalkoztunk, főbb jellemző vonásait pedig a közelmúltban értelmeztük.¹ Ezekkel összefüggésben szükséges, hogy a szokás történeti háttérét fölvezoljuk, és a további kutatás fölmerülő szempontjait megfogalmazzuk. A téma kutatásával és a mostani, főként egyház- és vallástörténeti vizsgálattal az a célunk, hogy képet kapjunk a szokás különböző rétegeiről és alakulásáról, s hogy ezáltal a közelmúlt és a jelen gyűjtéseit is változásában láthassuk. Összességében fontos szempontnak tekintettük azt is, hogy érzékelhessük, megkülönböztethessük a szokás elemzése során az egyházit és a népit, illetve kitapinthatassuk ezek kapcsolódását és összefüggéseit.

Az alábbiakban előbb a téma fogalmi körülhatárolását adjuk és ezt követően foglalkozunk a történetiség különböző összetevőivel.

A templom, illetve a falu évi ünnepe jelöli a katolikus templom búcsúnapiját, a protestáns templom felszentelésének emlékünnepe, az egész helység védőszentjének napját és a település egyéb szakrális építményeinek - pl. kápolna, kálvária stb. - búcsúünnepét. A fentiek mellett hagyományosan az oltárokat és a harangokat is valamely választott patrónus oltalmát kérve szentelték fel, sőt „más szakrális rendeltetésű épületeket: kolostort, egyházi iskolát mai napig, régebben még a (...) városrészeket, tornyokat, hidakat, városkapukat, utcákat (is) az alapító személy, vagy az egész hívő közösség egy-egy szent oltalmába ajánlotta”.²

A búcsú a katolikus egyházban érvényes vallási fogalom,³ mely az isteni kegyelem egyik elnyelési lehetősége, konkrétan a már megbocsájtott bűn után visszamaradó ideig való büntetés-tartozás eltörlése a töredelem szentségén kívül. A búcsú sohasem jelenti a bűn bocsánatát, hanem azt mindenkor föltételezi. Nem második és rövidített kiadása a töredelem szentségének, mert csakis a bűn után járó büntetés eltörlését eszközlés, mégpedig csak az ideig tartó büntetéseket, és sohasem az örök szenvedéseket. Búcsút csak az egyház kormányzó hatalmának képviselői engedélyezhetnek, tehát a pápa és tőle függésben a püspök.⁴

A búcsú alapja az, hogy mivel az üdvösség rendjében nincs bűnbocsánat megfelelő elégtétel nélkül,⁵ az egyház a hívők gyengeségét és gyalogságát pótolja Krisztus és a szentek elégtétel-áldozatának az egyház rendelkezésére bocsátott kincstárából. „A búcsú annak a hatalomnak az aktusai, melyet az isteni Megváltó adott Péternek: amit megkösz a Földön, meg lesz kötve a mennyben is”.⁶

A bocsánatos bűnökért ideig tartó, a halálosakért örökké tartó bűnhődés, kárhozat jár. Az isteni igazságosság következtében nem lehet következmények nélkül vétkezni, ezért a megbocsájtott - meggyónt, vagy bocsánatos bűnnél esetleg csak megbánt - bűnök után is marad bizonyos mennyiségű, azaz bizonyos ideig tartó büntetés, melyet az ember vagy leró, vagy elengedését külön ajándékként megkapja. Ez az ajándék a búcsú.⁷ Tehát a katolikus egyház tanítása szerint az ember élete során elkövetett bűnei után, a gyónás, „gyovonás” ellenére folyamatosan halmozódik az értük járó büntetés mértéke, így a gyóntató székéből kijöve, az újbóli kegyelmi állapot ellenére, a hívő nem indul

„tisztá lappal”, a bűnöket nem lehet meg nem történné tenni, csak egyedül abban az esetben, ha az illető teljes búcsúban részesül.

A búcsú fogalom többféle felosztásban értelmezhető. A búcsúnyerés mértéke szerint teljes és részleges búcsú különböztethető meg. Előbbi az összes büntetést eltörli, utóbbi annak csak egy részét. Részleges búcsúkat hajdan az ideiglenes büntetés felének, harmadának stb. elengedésével engedélyezték. Később egészen a II. Vatikáni Zsinatig a részleges búcsúkat csak időmérték szerint adták (7 évi, 300 napi, stb.), s ez azt jelentette, hogy az egyház annyit engedett el a büntetésből, amennyinek elengedését az ősegyházban a régi kánonok szerint 7 évi, 300 napi stb. nyilvános vezekléssel lehetett Istentől kieszközölni.

Szokás a búcsúkat felosztani aszerint is, hogy mihez kapcsolódnak. Így vannak személyi búcsúk, melyek egyes jámbor társulatok, testvéreletek tagjai számára engedélyezettek; dologi búcsú, melyek valamely tárgyhoz (olvasó, oltár) kötődnek; és léteznek időhöz, ünnephez (pl. halottak napja, karácsony stb.) kötött búcsúk. Vannak helyhez kötött búcsúk, melyek megszűnnek, ha az illető hely összedől, elpusztul. Föléled azonban, ha az elpusztult templomot 30 éven belül ugyanazon vagy majdnem ugyanazon a helyen fölépítik.⁸

A fogalom latin neve „indulgentia”, azaz „elengedés”. A magyar nyelv és gondolkodás fordítva közelít, és nem az isteni elengedést, hanem az emberi aktust, a büntetéstől való megváltást, búcsúvételel nevezi meg a „búcsú” kifejezéssel.⁹ A templombúcsún való részvétel bizonyos feltételek teljesítése esetén - kegyelmi állapot, szentáldozás, a búcsú elnyerésének szándéka, mentesség minden bűntől és imádság a pápa szándékára - búcsút, sőt legalábbis az újabb időkben teljes búcsút eredményez a résztvevő számára.¹⁰

Teológiaiilag tehát falubúcsú és valamely kegyhelyre irányuló búcsújárás esetén lényegileg ugyanarról van szó, történetileg a búcsúnyerés mértékében lehetett eltérés, újabban mindenestre ugyanaz a helyzet, mindkét esetben teljes búcsú nyerhető.

Búcsút feloldozás alakjában csak a küzdő egyház tagjai, tehát a földön élő emberek nyerhetnek.¹¹ Közbenjáró könyörgésképp az egyház búcsúkat engedélyez a megholtaknak, a tisztítóűz lelkeinek javára, s bízik, hogy az Úr itt a testvér üdvét és kínjait szívén viselő hívő kérését nem utasítja el, hanem ellenkezőleg, szívesen veszi a közbenjáró egyháznak szeretetét, s Jézusért elengedi sok tisztuló léleknek bűnhődését.¹²

A falubúcsú három, teológiaiilag eltérő ünnep összefoglaló neve. Jelenti a templom felszentelésének évünnepét (dedicatio ecclesiae), a templom címünnepét (titulus ecclesiae) és a helység védőszentjének napját (patronus loci). A dedikáció mindig a templom felszentelésének évfordulóján tartatik, a titulus ünnep vagy a helyi védőszent ünnepe viszont az illető hittitok vagy védőszent névnapján ünnepeltetik meg. A dedikáció a templom születésnapjának, a titulus pedig névnapjának tekinthető. A templom címe nem változtatható meg, kivéve, ha a templom megsemmisül, vagy ha azt egyszer s mindenkorra maradó, szent jellegét megszüntető profanizáció érte. Időleges profanizáció megszüntével a templomtitulus újra feléled. A titulus választása az alapkö megáldásakor, véglegesen pedig az egyház áldása, illetve felszentelése alkalmával történik.¹³ A templom titulusa vagy hittitok - leggyakrabban Jézus és Mária életéből -, vagy védőszent - a szent angyalok és minden kanonizált vagy 1630. év előtti esetben akár csak boldoggá avatott szent - aki szemben a hittitok választásával nem feltétlenül csak patrocinium, nem csak egy templomra vonatkozhat, hanem „patronus loci”-ként az egész helysége. További különbség ezen ünnepek között, hogy önmagában a templom címének megválasztása V. Pius pápa bullája szerint a templom alapítója, a plébános, püspök vagy más érdekeltek által történik, a lehető titulusok közül tetszés szerint, a patronus loci ellenben VIII. Orbán 1630. évi rendelete szerint a nép titkos szavazata által választandó meg. Csak a helyi védőszent ünnepe parancsolt ünnep, s a nép e napon, - pápai engedélyre újabban a szomszédos vasárnapon - szentmise hallgatásra és munkatiltalomra kötelezett. Viszont a templom címének ünnepe magában véve - vagyis ha az nem egyszersmind a település védőszentjének ünnepe vagy egyébként is kötelező ünnep - és a templomszentelés ünnepe, a dedikáció nem parancsolt ünnep, s így az előbbi kötelezések nem érvényesek.¹⁴

A búcsúünnep általános hazánkban. De már a századforduló táján is azon kesereg az egyik tudós pap, hogy az adott búcsú dedikáció-c, titulus-c vagy pedig a patronus loci, esetleg a két utóbbi

megünneplése egyszerre, azt legtöbb helyen nemcsak a hívek, de néha a papok sem tudják, azt pedig még kevésbé, hogy van-e egyáltalán a községüknek patrónusa.¹⁵

A templombúcsú története jelentős részt közös a búcsújárás (Wallfahrt) és a búcsú-ajándék (Ablass) történetével, minthogy teológiailag nincs is köztük számottevő különbség, és a népszokásban is sok hasonlóságot és egyezést mutatnak.¹⁶ Már a kezdetleges, természeti népeknél is nyomára akadunk bizonyos helyeknek, amelyeket különösen az istentisztelet tartására, Isten imádásra, dicsőítésére és az áldozatok bemutatására használtak. Búcsúszerű ünnepek tartása az ókor óta megfigyelhető nemcsak a nyugati civilizáció országaiban, hanem török, tatár, arab, hindu s egyéb népeknél is. A zarándoklat szokás a nagy ázsiai monoteista vallásokban is. A buddhisták elzarándokolnak Buddha földi életének különböző színhelyeire. A mohamedánok felkeresik Mohamed földi pályafutásának színtereit, sőt a zarándoklatokkal találkozunk az antik politeista vallásokban is.¹⁷

A jellegzetes mozzanatok legtöbbje majd mindenhol megtalálható, és az idők során meglehetősen állandóságot mutatnak. Ilyenek a zarándoklás egyenként és tömegekben, a kör- és díszmenetek (processio), ajándékok vitele, dísz- és szentjelvények rituális hordozása, áldozások, fogadalmak, közimák, zene és ének stb. Ezek már az ógörög korban s azt megelőzően Egyiptomban és Föniciában is szokásban voltak. Példa az Adonis ünnep, mely szinte valódi búcsújárás számba ment. A nép közel és távol vidékről csoportosan sereglett össze, díszmeneteket tartott, a papok az Isten szobrát, képeket, lobogókat, tömjénes füstölőket körülhordozva vezették a híveket, akik Adonis kertecskéket vittek, mások virágot, zöld ágat tartottak kezükben, búsulnak, sírtak Adonis szomorú sorsán zene és énekszó mellett, hogy végre dal és tánc, evés, ivás, öröm és multság közt fejezzék be az ünnepet. A görögöknél a Zeusz tiszteletére rendezett olympiai ünnepeken és más búcsúszerű helyeken is templomi szertartásokból, fogadalmakból, áldozásokból, kegyes ajándékok felajánlásából, himnuszok énekléséből, s az istenek valamelyikének tiszteletére rendezett táncjátékokból állott a szokás.¹⁸ A zsidók is nagy ünnepélyességgel avatták föl az Isten tiszteletére emelt épületeket.¹⁹ Mivel Izrael fiai a pusztában nem építhettek templomot, Mózes Isten parancsára elkészítette a szétbontható szent sátrat, alkotás részével együtt megáldotta és ugyancsak Isten parancsára külön fel is szentelte, avatta. Később a Dávid király által tervbe vett jeruzsálemi templomot fia Salamon király építette föl (Kr.e. 968-961-ig) és felszentelésénél már ünnepélyes körmenetben vitték a frigszekerényt, különböző hangszerekkel és a nép „torka szakadtából” zengett dicsőítő éneket Istenének. Kétszer hét napig tartott a templom felszentelésének ünnepsége. Huszonkétezer szarvasmarhát és százhúszezer kost áldoztak a zsidók Jehova tiszteletére, ahogy az 1.Kir. 8,63-nál az ószövetségi Szentírásban olvasható. Király és nép, gazdag és szegény egyaránt ünnepelt, ujjongott, lakmározott és boldognak érezte magát. Így szentelte föl a király és népe az Úr templomát, és azután is többször ünnepelték a dedikáció-ünnepet nagy ünnepélyességgel, buzgó imával és nagyszerű áldozatokkal.²⁰

1.Macch.4,59. és 2.Macch.10,5-7. szerint a pogányok által megfertőztetett jeruzsálemi templom oltárának újbóli fölszentelése után Júdás Izrael egész közösségével együtt örök időre meghagyta a zsidóknak, hogy ezen fölszentelés hálaemlékezetét évenként nyolc napon át ünnepeljék meg.²¹ Már ekkor szó esik a patrónust dicsőítő énekekről és a templom fokozott ünnepi díszítéséről.

Az Újszövetségben a keresztények eleinte többnyire csak magánházakat rendeztek be istentiszteleti célra, az üldözések korában pedig félreeső helyeket, erdők oduit, hegyek sötét barlangjait és földalatti rejtékhelyeket, katakombákat kellett felhasználniuk.²² Ezek avatásáról nincsenek feljegyzéseink.²³ A 3. században már több tucat keresztény templom épült, de nyilvános és ünnepélyes templomszentelésről csak az üldözések megszűntét követő évből (314) van adatunk, amikor Paulinus püspök fölavatta az általa épített székesegyházat Tyrusban.²⁴ 335-ben Jeruzsálemben I. (Szent) Szilveszter Pápa szenteli föl a Nagy Konstantin császár emelte Szentsír-templomot fényes szertartások közepette, nemsokára rá az antiochiai aranybazilika felszentelése következett stb. Ezidőtől általánossá vált a templomok nyilvános és ünnepélyes fölszentelése, mely a legnagyobb ünnepek sorába tartozott, és a zsidók példájára ezentúl már a fölszentelés évfordulónapjai is hasonló ünnepélyességgel ülték meg, mégpedig a dedikáció és az évfordulóját egyaránt 8-8 napon át.²⁵ A felszentelés évünnepére a legrégebb adat egy IV. századbéli jeruzsálemi zarándoknő leírása az imént említett Szentsír templom búcsújáról. Eszerint messze vidékről eljöttek erre az alkalomra a szerzetesek, mert „bűnnök tartották volna, ha valaki ok nélkül elmarad ily nagy örvendezségről és ily tiszteletre méltó napokról.

Negyven vagy ötven volt a megjelent püspökök száma, és az ünnepség teljesen a húsvét mintájára ment végbe.²⁶ A titulus ünnep kialakulása Nagy Konstantin idejéből származik, mikortól a községi templomokon kívül a vértanúk sírjai fölé emléktemplomokat építettek, s így egy helyen több templom keletkezett. Minden templom vagy kápolna egy vagy több szent tiszteletére emeltetett, és ezek egyike után nevezték el.²⁷ A templomszentelés szertartásának kifejlődését két körülmény mozdította elő: egyrészt az egyház milánói rendelete után számos pogány templomot, sőt zsidó zsinagógát is keresztényi templommá avattak, másrészt a templomokban rendre vértanúk holttestét vagy ereklyéit helyezték el. Az ősrégi templomszentelés tulajdonképpen csak az ereklyék ünnepélyes elhelyezéséből - vigília, körmenet, mise - állt. A dedikáció ünnepének megtartása mindjobban terjed. Ez követhető nyomon a 813-i mainzi zsinaton, 827-ben Hetto bázei püspök statutumában, Lanfrano canterbury érseknél, az 1092-es szabolcsi zsinattal hazánkban, míg végre IX. Gergely a 13. század első felében parancsolt nyolcados ünneppé tette az egész egyházban.²⁸ A templomszentelés szertartását fejlesztette a gallikán liturgia s a mai római liturgia szertartásai erre épülnek. Korunk templomszentelési gyakorlata lényegében az első ezredforduló tájékára alakult ki.²⁹ A védőszent évenkénti ünnepe - titulus ecclesiae - már a 9. századtól kötelezővé vált.³⁰

Magyarországon Szent László dekrétumai között szerepel, hogy: „.....mindegyik egyház ülj meg az ő szentjének és temploma felszentelésének ünnepét”.³¹

A titulusünnep eredetileg annak a szentnek ereklyéjével függ össze, amelyet az építendő új templom számára megszereznek. Ennek révén a templom mintegy a patrónus lakhelyévé válik, aki különben már az Úr színelátásán örvendezik a Jelenések könyve 6,9 utalása szerint. Archaikus szakrális felfogás szerint a templom egyedül a szent patrónusé, hiszen elsősorban az ő tiszteletére épült. A rendi társadalom gondolkodásmódjában az ereklye illetőleg felajánlás, szakrális névmágia révén a templom, főleg plébániatemplom és maga a helység, föld és a nép is a védőszentnek virtuális birtoka, a hívek pedig a patrónus alattvalói, szinte jobbágyai. A tisztelet és kultusz ellenében a védőszent Isten színe előtt mintegy a szószólójuk. A búcsúnapon a védőszentet és oltalmát ünneplik.³²

Az Árpádkor helynevei mágikus azonosítással sokszor egyeznek a földesúr, illetőleg ősfoglaló birtokos nemzetség nevével, amilyenek pl. a Tarján - Terény ennek hangalaki változata - Kér, Keszi stb. E szemlélet egyházi-településnéprajzi megnyilvánulásaként a legrégebbi patrocíniumok is helynevekké válnak, pl.: Boldogasszony, Keresztúr, Szentandrásúr stb., hiszen az előzőek szerint a védőszent egyúttal birtokos is. A templomalapítók a titulusválasztással elsősorban mennyei patrónust keresnek, hogy szükségükben és majd az ítéleten szót szóljon értük.³³ Jellemzően tükröződik a középkori ember gondolatvilága a védőszent választásnál más esetben is, sőt, következő példánk a szakrális térszemléletet is érzékelteti: a németalföldi fuldai anyakolostor köré egymás után épültek hasonló rendeltetésű épületek a 11. században. Az anyakolostor apátja az északra fekvő Mária-kolostort a keletre, illetve délre található Péter, valamint János kolostorral képzeletbeli vonallal háromszögbe kötötte össze, majd ezt négyszöggé egészítette ki, s a nyugati oldalon leánykolostor építését rendelte el, Szent András oltalmába helyezve, „hogy így északról dél felé szűz nézzen szüzet (Mária János evangélistát), és napkeletről napnyugatra apostol a testvérét.”³⁴ Bár hazánkra vonatkozólag még nem készült a védőszenttiszteletnek történeti számbavétele, periodizációja, iménti példánk (Szentandrásúr község, Szt. András kolostor) összhangban állnak azzal a németalföldi megállapítással, hogy Szt. András az európai későközépkor kedvelt titulusa. Így valószínű, hogy Nógrád megye öt katolikus temploma is a középkortól fogva Szt. András apostol oltalma alatt áll. Terényben máig áll a középkorban épült templom, ha a barokk korban részben át is alakították. Zagyvaróna temploma 1200 körül épült román stílusban, a millenniumkor neoromán stílusban újították meg. Érsekudvaron a jelenlegi templom a XVIII. század elején épült, de egy 1688-as híradás a régi templom titulusaként is Szt. Andrást említi. Ludányhalászinban a barokk templom a 17. században elpusztult kultushelyen épült fel, alighanem a titulus megtartásával, s ugyanez történhetett Rétság 1729. évi templomépítésekor is.³⁵ Szent András napja (november 30.) egyébként a középkorban parancsolt ünnep. Az ünnepeket IX. Gergely pápa 1234-i bullagyűjteménye szabályozta. Az ünnepek felsorolása végén a pápa a „lehetnek még más ünnepek”³⁶ kitéttel tért engedett az ünnepnapok további növekedésének. Ezt a folyamatot akadályozta meg VIII. Orbán pápa 1642. évben kiadott bullájában, melyben 34-re csökkentette a munkatiltalommal járó ünnepek számát.

Szent András napja még ekkor is parancsolt ünnep, mint ahogy a patronus loci is, de a dedikáció és a titulus ecclesiae kikerült a parancsolt ünnepek közül, ekkortól hivatalosan már nem kötelező ezeken a napokon szentmisét hallgatni, sem a szolgai munkától tartózkodni, és a pap sem köteles a misét a népért följárlani.³⁷

A váci egyházmegye azonban fönntartotta részben ezután is a régebbi gyakorlatot, s az 1675. évi garamszentbenedeki gyűlés határozata az évközi vasárnapokon kívül még mindig 52 parancsolt ünnepet hagy meg; a változó évi ünnepek, valamint a templom címének napját is. A búcsúkról azt a határozatot hozták, hogy ahol eddig nem volt, azt a vikárius engedélye nélkül ne hirdessék ki. Ahol pedig már vannak, ott a búcsú megtartására buzdítsák a népet. Figyelmeztessék egyben a híveket, hogy búcsún való megjelenés semmit sem használ, ha Isten parancsait nem tartják meg. Ezért tilalmazzák, hogy a templom szomszédságában főzzenek, sátor alatt italt mérjenek ki, vagy más könnyelműség előforduljon.³⁸ Az egyház részéről ez a probléma már a középkor vége felé is jelentkezett a templombúcsúnál, s egyháztörténeteszek sárelmezik a nagy csődület közbeni sok kicsapongást, visszaélést, melyek a protestánsok támadásaihoz szolgáltattak alapot. VIII. Orbán pápa korlátozó rendelkezése is ennek tulajdonítható.³⁹ Ugyanez okból figyelmezteti a váci püspök 1711-ben a plébánosokat, hogy ünnepnap és búcsúkor vendégeskedést és táncot ne engedélyezzenek.⁴⁰

Az ünnepek további korlátozásaként 1754-ben XIV. Benedek pápa többek között Magyarországra is megengedte, hogy a még meglévő 35 parancsolt ünnepből 18-on a misehallgatás után szolgai munka végeztesen. Minthogy a pápai csökkentések ellenére - ahogy fentebb is láttuk - hazánkban még továbbra is igen nagy volt az ünnepek száma, és mivel az 1754-ben „félünneplés” sok esetben a misehallgatás teljes elhanyagolásához vezetett. Mária Terézia XIV. Kelemen pápától Magyarország részére új kevesbítő brevét eszközölt ki 1771-ben. Ez több fontos változtatást eredményezett, s a fenti 18 részleges ünnepet, köztük Szent Andrást teljesen megszüntette.⁴¹ Egyébként a terényi, ludányi, érsekvadkerti, rétsági és zagyvarónai templom védőszentjének, András napjának korábbi jelentőségét mutatja, hogy amikor a XIV. századig érvényben lévő Julius Caesar féle naptár hónapneveit a XIV-XV. sz.-ban a magyar egyházi névadás váltja föl,⁴² november a Szent András hava elnevezést kapja.

A fentiek mellett Bod Péter is megemlíti, hogy a török után újrászerveződő egyházközségek szintén megünnepték minden évben templomszentelésük ünnepét „nagy vigassággal, vendégséggel és sokadalmazásokkal”, valamint vásározással.⁴³ Ez egyben szolgálta a letelepített lakosság meggyökeresztetését, és a különböző ajkú népek összekovácsolódását.⁴⁴

Fontos lehetett ez az időszak a búcsúként a palóc lakosság körében ünnepelt „vendégség” és a szlovákok hasonló szokásait jelölő „host”-ina” párhuzamának kialakulása szempontjából is.

A török utáni időktől, különösen a 19. sz.-tól gyakoribbá és részletesebbé váló leírások általában egyező jelleggel ismertetik a templombúcsú szokását. Jelentősebb helyi adalékaink a templombúcsú újabb kori történetéhez főleg a második világháború idejéből és a rákövetkező évekből vannak. Az időpont is sejteti, hogy adataink a politikával kapcsolatosak. A másodikvilágháború táján a templomi ünnepet a Baranya megyei Berkesden „busu”-nak nevezték az ekkori szomorú búcsú érzékeltetésére.⁴⁵ Mivel a búcsúnap nagy nyilvánosságot jelentő alkalma volt a nép vallásos életének, a különböző politikai törekvések szempontjából is jelentőséget kapott. 1897-ben a horpácsi (Nógrád m.) kömüvesek zászlószentelési ünnepét úgy értékeli a Nógrád-Honti-Ellenzék c. megyei folyóirat, hogy „ilyen zászló alatt kell sorakozni az iparosoknak és nem hallunk többet semmi panaszról, elégedetlenségről és szocializmusról vagy miről”.⁴⁶ Ezzel szemben 1947-ben a megyei kommunista párt kapcsolódott a vallásos népelethez, és helyreállította a nógrádszakali kálváriát, amelynek fő búcsúnapja egybeesett a községi templom búcsúünnepével (Szent kereszt felmagasztalása), és a kettő összefüggő liturgikus keretek között is valósult meg. A helyreállítást a MKP megyei titkára a következőképp indokolta: „Boldog öröm tölti el szívünket, hogy alkalmunk van Nógrádszakál és dolgozóinak ezt a búcsújáróhelyet átadni, amit a háború s a fasizmus elpusztított. (...) Mi magyar kommunisták, akiket a múlt rendszerben minden rossznak elmondtak, elsőnek fogtunk hozzá a sebek begyógyításához. Munkánk bizonyítja, hogy a Magyar Kommunista Párt nem a vallástalanok és istentagadók pártja, mert rajta kívül nincsen más párt, amely zarándokhelyeket, templomokat épített volna. Hívó emberek vagyunk, és mély meggyőződés vezet bennünket, amikor ezeket a helyeket újjáépítjük.”⁴⁷

A templombúcsú eddigi történeti vázlata mellett lényeges kérdés, hogy a korábbi előzmények nyomán a IV. században kialakult templomtitulus, illetve -dedikáció ünnepének mikor változhat meg a funkciója oly módon, hogy megnevezésében is a „búcsú” szó jelenthetet meg. Ennek megválaszolásához a „búcsú” fogalom vallási jelentésének történetét kell áttekintünk.

A „búcsú” csírái implicit módon az apostolok működésének idejéig nyúlnak vissza, konkrétan amikor Szent Pál kizárja a vérfertőzött az egyházból, majd megbocsát neki és visszafogadja az egyház nevében (Kor.5.2-2 és 2Kor.2.10). Ettől kezdve a bűnbánókkal fokozatos engedékenység figyelhető meg, a vezeklési idő egyre inkább lerövidíthetővé válik.⁴⁸ Ennek ellenére az ősegyházban nem ritka 30 éves vezeklési idő, a kora középkorban még mindig 3-10 év terjedelmű. Az első keresztény századokban nyilvános és magán töredelmezési - bűnbánati - gyakorlat alakult ki. Nyilvános töredelmezésre bálványozás, gyilkosság és házasságtörés elkövetésekor volt szükség. Ekkor a bűnbánókat gyónás után hamuval behintették, és az egyházból kirekesztették. Hogy bocsánatot nyerjenek s az egyház kebelébe - egyszer adhatóan - visszavétesse, a megállapított 4 állomáson kellett áthaladniuk. Hosszú, 4-5 évi időközökben a sírók, hallgatók, térdelők és együttállók állomásain. A IX. században szokásba jött, hogy a bűnbánók Rómába zarándokoltak, és a pápák a zarándokoknak elengedték a vezeklés hátralevő részét.⁴⁹

A zarándoklatok mellett a középkor folyamán kifejlődött az elégtételadásnak az a gyakorlata, hogy a vezeklés a bűnbánó bizonyos jótékony célú adományokkal megválthatta (redemptio).⁵⁰ Ezek a rövidítések, „megváltások” és könnyítések még nem voltak búcsúk. A XII-XIII. századig, de különösen az ókeresztény korban a kiszabott súlyos, nagy penitenciák teljesen fedték a megbocsátott bűnökért elviselendő ideiglenes szenvedéseket, a vezeklésekben ezek is benne foglaltattak, így a bűn után járó ideiglenes büntetés részbeni vagy teljes elengedésének nem volt még külön aktuusa. Mindezt téves már búcsúnak minősíteni I. Teodóz császár IV. századbeli intézkedését, amely szerint kivételesen, egyes bűnösök felmentést kaphattak a penitenciatartás alól, más jócselekedetek, jámbor célra fordítandó pénzáldozat pótlásával.⁵¹ Az elégtételnek enyhébbé tétele, jótékony célú adakozásra való fokozatos, és mind általánosabban elterjedő átmódosítása a középkor folyamán mindenesetre útját egyengette a voltaképpeni búcsúnak. Így a keresztes hadjáratok idején - 1095-től - a résztvevő, később már a résztvevőt saját költségén kiállító is megmenekedett minden más elégtételtől. A XI. és XII. század folyamán az alamizsna vált a vezeklés fő eszközévé, mellyel a vezeklő megszabadult az egyházi fenytéssel (penitencia) együtt az Isten előtti ideiglenes büntetéseinek tartozásától is. Emellett jelentékeny elégtételi cselekedet volt a kijelölt szent helyek felkeresése is.

Ezidőtájt a megválthatóság, azaz redemptio eszméje és egyéb könnyítések helyett lassankint előtérbe kerül az egyszerű elengedés, az Egyház hatalmából való felmentés gondolata, és ezzel összefüggésben a súlyos penitenciák helyébe kisebb imádságok és jócselekedetek lépnek, amelyek nincsenek arányban a bűnökért járó ideiglenes büntetésekkel. Ugyanakkor a megváltozott bűnbánati gyakorlattal összefüggésben részben külön válik a bűn megbocsátása, eltörlése, és a bűn után elviselendő büntetés elengedése, tehát előtérbe lép a búcsú gondolata. Ahogy az Egyház a bűnt a töredelem szentségében bocsátja meg, úgy a bűn után járó ideiglenes büntetést a búcsú részesítésében. Ezt a gondolatot a skolasztikusok elméletileg is csakhamar kifejlették, s az Egyház a gyakorlatban legkésőbb a XII. és XIII. század folyamán teljességgel áttért a búcsúengedélyezés útjára: az egyházi oldó és kötőhatalom (eredete Máté 16.19.), valamint az Egyház kincstára - vagyis Krisztus, Szűz Mária és a szentek túláradó érdemei - alapján elengedte a bűnökért Istennél kijáró büntetéseket. A pápa egyre többször hirdetett búcsút nemcsak az oszmán hódítás ellen, de még inkább a különböző egyházi építkezésekkel kapcsolatban.⁵² Először Észak-Spanyolországban és Dél-Franciaországban engedélyeztek búcsút egyes püspökök azon részére, akik templomok, kolostorok, kórházak építésénél segítettek, vagy szent célra adakoztak, illetve résztvettek a templomszentelési ünnepségeken.⁵³

Az első teljes búcsúval járó kiváltság a szentföldi hadjáratban való részvételt illette meg, majd amikor a palesztinai szent helyeket elfoglalta az iszlám, a római jubileumi zarándoklat lett a teljes búcsú forrása. Az 1300. évtől először 50, majd 25 évente ünnepelt jubileumi szentévek és az ehhez tartozó jubileumi teljes búcsú római kiváltsága mind nagyobb tömegeknek az egyház életéhez és kegyelmi eszközeihez kapcsolását szolgálta. A későbbiek során indokolt alkalmakkor a pápák átengedték e kiváltságot egy-egy egyházmegyének is. Magyarországon a török háborúkra tekintettel elő-

szőr 1450. évben engedélyezte a pápa a római jubileumi búcsúkat azok számára, akik Szent László nagyváradi sírjához és a székesfehérvári bazilikába elmennek. Mátyás király kérte a következő, 1475. évi szentévi búcsú kiterjesztését is Magyarországra. Az 1500. évi jubileumi év búcsúit VI. Sándor pápa már úgy hirdette meg hazánkra, hogy azokat mindenkinek megadta, akik a török ellen harcoltak vagy a hadjáratot anyagiilag támogatták.⁵⁴

A búcsú szempontjaink szerinti történetéhez tartozik a templomok számára adományozott búcsú-kiváltságok adatolása. E tekintetben a búcsújáró helyek fokozottan kedvezményezett helyzete a folyamat terjedését szemlélteti. Róma mellett a középkorban híres európai kegyhelyek sorában a viszonylag későn kifejlődő - Máriazellről van adatunk. Első - részleges - búcsúkiváltságát 1346-ban VI. Kelemen pápa adományozta, majd 1399-ben IX. Bonifációt teljes búcsúkiváltságot nyert. 1442-ből ismeretes, hogy kis szentképek és búcsús jelvények hazavitelével 100 napi búcsút lehetett nyerni.⁵⁵ A középkori Magyarország egyik szakrális központja volt a Szent István király sírját magába foglaló, általa alapított székesfehérvári bazilika, ahova királyaink többsége is temetkezett. 1249-ben IV. Imre pápa negyven napi búcsút engedélyezett az ide zárandokló híveknek Szűz Mária és a benne eltemetett Szent István és Szent Imre ünnepein. A másik kiemelkedő szakrális központ Szent László nagyváradi sírjára épült székesegyház már a kezdetektől számos búcsúengedélyt nyert. IX. Bonifác pápa 1400-ban búcsúengedélyt adott meghatározott feltételekkel a székesegyházbeli nagyobbik Mária-oltárt felkeresők számára. Egy év múlva már a székesegyházat felkeresők bizonyos ünnepeken is búcsút nyerhettek, és a pápa a szükséges feltételek mellett a velencei Szent Márk bazilika és az Assisibeli ferences Porciunkula-templom búcsúengedélyét adományozta. A későbbi évtizedekben további búcsúengedélyeket kap a székesegyház a Szent László napi templomünnepre és a Krisztus teste kápolnájához zárandoklók számára. A római jubileumi búcsúkiváltság 1450. esztendei kiterjesztésére akkor került sor, amikor a székesegyház nagyszabású építkezési munkálatai folytak, és a búcsúnyerésért zárandokló hívek adományai ennek befejezését tették lehetővé.⁵⁶ Ezidőtájt több más magyarországi kegyhely is búcsúkiváltságot kap. 1409-től búcsúban részesültek a Szent Margit sírját fölkereső zárandokok, a század végétől pedig azok is 40 napi búcsút nyertek, akik a promentrei harmadrendi nővérek margitszigeti egyházát két egymást követő napon fölkeresték.

Amikor a magyarországi alapítású Pálos rend névadó szentjének ereklyéjét 1381-ben Velencéből Budaszentlőrincre szállították, az esztergomi érsek - pápai legátusként - egy évi búcsút engedélyezett az áthelyezés ünnepnapján odazárandoklóknak. Majd ugyane célra V. Márton pápa 3 évi búcsút adományozott. A magyarországi Szentvér-kultusz legjelentősebb kegyhelye a bátai bencéskolostor temploma volt. Zsigmond király folyamodására IV. Jenő pápa 1434-ben tíz év és tízszer negyvennapi búcsút engedélyezett az Úrnapján és Péter-Pálkor idezárandoklóknak. A már régóta tisztelt kassai szentvér ereklye felkeresőinek 1402-ben a pápa azért engedélyezett búcsút - melynek mértékét nem ismerjük -, hogy a népesebb zárandoklatok adományaiból a kassai dóm építkezési üteme fokozódjék. A szlavóniai Ludbergben az 1400-as évek elején. Örfelmutatáskor a bor csodálatos módon fizikálisan is vérré változott. A pápai kivizsgálás nyomán kegyhelyként elismert templom búcsúkiváltságot kapott azok számára, akik az ereklyét Úrnapkor, Tamás apostol és Szent Ilona ünnepén meglátogatják. A vaskvári domonkosok templomában őrzött szentvér ereklye kultuszát nagyon fokozta az Úrnapjára, Szent Domonkos ünnepére és a Szent Kereszt felmagasztalása titulusan templombúcsú ünnepére ajándékozott tizenöt évi és tizenötször negyvennapi búcsú. E pápai búcsúajándékozás praktikus célja főként a kolostor anyagi fenntartásának támogatása volt.⁵⁷

A Boldogasszonyhoz fűződő ősi kultusz és a Szent István-i országfelajánlás nyomán a magyarok Szűz Mária iránti fokozott tisztelete a templomtitulusokban is tükröződik, és e templomok közül több nyert kisebb-nagyobb búcsúkiváltságot. Árpád fejedelem óbudai nyughelyén a XI. század elején Mária-templom épült, és a későbbi évszázadokban változó mértékben keresték föl búcsújáró zárandokok. A XV. században a gazdálanná váló kegyhely fölkarolásaért 100 napi búcsút kértek az egyházat bármely szombaton meglátogatók számára.

A XIII. századtól már szaporodnak a kisebb-nagyobb búcsúkiváltságokkal felruházott máriás kegyhelyeink. Ezek sorában viszonylag korán, a XIII. század elejétől számíthatjuk a zárandoklat megindulását Mátraverébély-Szentkútnál. 1258 körül a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt hely már hivatalos búcsúengedélyt is nyert, amelyet a török hódoltság után ismét megújítottak. 1299-ben

a pápa búcsút engedélyezett az ipolysági Mária-templomot, Péter- és Margit-kápolnáját felkérésük számára is. Búcsúkiáltása volt a Soproni ferencesek 1250 körül alapított templomának is. Sajnálatos, hogy nem ismerjük e kiváltság mértékét sem. Viszont a pozsonyi ferencesek 1280-ban épített Gyümölcsoltó Boldogasszony templomáról tudjuk, hogy az esztergomi érsek legátusi hatalmánál fogva 1 évi búcsút engedélyez számára, az építkezés befejeződésekor (1297). A XIV-XV. századból is több olyan település, kegyhely található, amely búcsúkiáltást kapott, mértékét azonban nem ismerjük (Eger kb. 1350, Gyulamónostor 1398, Kurittyán 1418, Bács 1425, Sopronbátfalva 1481).

Ismerünk részleges búcsúkérelmeket és adományozásokat (1317. Regéc 40 napi búcsú, melyeket 1311-ben újabbak követnek; 1495. Nagyvárad 200 napi búcsú karácsony nyolcadára és Gyertyászentelő Boldogasszony ünnepére, meghatározott feltételekkel; XV. század Beszterce 7 évi búcsú Ünnepjára; XV. század Windenbach (Erdély) határbeli Mária-kápolna 5 évi búcsú a nagyobb évi ünnepek idején; 1413. Varannó 7 évi búcsú; 1461. Városszalónak pálos templom 7 évi és hétszer 40 napi búcsú Mária mennybemenetelekor, más Mária-ünnepekkor adakozás esetén 3 évi, valamint háromszor 40 napi búcsú; 1500. Libetbánya Szt. Anna-kápolna 100 napi búcsú. A pápához intézett kérelmekben különösen a XV. század végén folyamodnak egyre nagyobb számban búcsúkért, ereklyékért. A középkori Csíksomlyó a ferencesek XIV. századi megtelepedését követően 1444-ben, temploma Sárlos Boldogasszony-i titulusszünnepére kap 7 évi búcsút. A templombúcsú alakulása szempontjából kiemelkedő jelentőségű a sopronkertesi pálos kolostor 1486. évi búcsúengedélye, amelyben a győri püspök - pápai felhatalmazással - 40 napi búcsút engedélyez a szokott feltételek mellett a kolostort felkeresőknek; a felszentelés évfordulóján, tehát templombúcsúkor viszont 1 évi búcsút. 1533-ban az udvarhelyszéki Lengyelfalva templomának felszentelési ünnepére a püspök 40 napi búcsút engedélyezett a templom jötevőinek. E mértékcsökkenésben az egyházmegyéenkénti regionalitásból fakadó eltérés mellett a reformáció kritikai felfogásának is szerepe lehetett olymódon, hogy a katolikus egyház vezetői jobban érvényt engedtek a pápák korábbi, búcsúkat korlátozó intézkedéseinek, ahogy azokra még utalunk. Adataink szerint a XV. században a búcsúadományozás mértéke terén is a növekedés, a búcsúk kiterjedése figyelhető meg. Szembetűnő, hogy a ferencesrend központi Porciuncula templomának adományozott teljes búcsúkiáltás kezd a rend többi kolostortemplomára is kiterjedni. Így hazánkban 1400-ban a marosvásárhelyi, majd 1401-ben a pécsi ferences templom kap teljes búcsúkiáltást. Még ebben az évben Szent László nyughelyének híres nagyváradi székesegyháza is megkapja ezt. 1475-ben a pápa teljes búcsút engedélyez meghatározott feltételekkel Pinkakertes szőlőhegyi plébániatemploma számára. Az esztergomi székesegyház korábbi részleges búcsúk után 1503-ban „örök időre szőlőn” teljes búcsút kap Pünkösöd napjára.⁵⁸

A búcsúk kialakulása, történeti fejlődése során még a XII-XIII. században a pápák nagy mérsékléssel, csak igen indokolt esetben engedélyezték a búcsúkat, teljes búcsúkat nagyon ritkán adtak, részleges búcsúkat pedig csak kis időkre, legfőljebb 3-7 évre terjedőket.⁵⁹ Kezdetben a részleges búcsúk teljesen megfeleltek a régi kánoni penitenciáknak: 40 nap, 1, 3, 5, 7, 10 év. A legnagyobb volt a 20 vagy 30 év.

Ehhez a régi elvhez az egyház normatíve mindig ragaszkodott, mégis később több száz, sőt ezer évre terjedő búcsúk is engedélyeztettek, pl.: különböző imádságokért, egészen az 1898-as pápai visszavonó dekrétumig.⁶⁰ E felszaporodás oka részint az lehetett, hogy a régi penitenciális kánonok az emberi élet során egyszer igénybe vehető nyilvános vezeklésre vonatkoztak, s ebből fakadóan csak a bűnök fajtái jöttek szóba. Később az ismétlődővé vált gyónásban viszont az elkövetés száma szerint is meg kellett vallani a bűnöket. Erre alkalmazva a kánonokat aztán kijöhetett 2-3 ezer évi penitencia is, melynek elvégzése már képtelenség volt. Ezt helyettesítette a búcsú, és még a X. században a bizonyos önsanyargatási módokkal, stb. történő megváltás.⁶¹ Az eredeti kánoni vezeklési módok a XIV. században végképp megszűntek. Az egyház bünbánati fegyelmében a búcsúk jelentősége a XIV. századtól egyre nagyobb lett, és a gyakorlatban visszaélésekhez vezetett. De már a virágzó középkorban, a XII-XIII. század fordulója táján is a búcsúkiáltások engedélyezése túlzásokhoz vezetett. Ezért 1215-ben a IV. Lateráni Zsinat a búcsúengedélyezés korlátozását határozta el: „Mivel a meggondolatlan és túl sok búcsú miatt, melyeket a templomok előljárói nem áttallanak hirdetni (...), ezért úgy határozotunk, hogyha egy bazilikát fölszentelnek, az ilyenkor engedélyezett

búcsú ne terjedjen egy éven túl... majd a fölszentelés évfordulóján a földott penitencia elvégzéséért engedélyezett búcsú ne haladja meg a 40 napot.”

E rendelkezés hatását a magyarországi adatok is mutatták. A későbbi túlzások következtében az 1414-1418. évi Konstanzi Zsinaton ismét szükségessé vált a búcsúk gyakoriságának szabályozása.⁶² A XV. század második felétől a pápák könyörgésképpen a megholtak számára is engedélyeznek búcsút, ha a hívek jámborságtól indítva a búcsúval rendelkező templomot meglátogatják, és fenntartására adakoznak.⁶³ Itt a búcsúajándékozásnál praktikusán a templomfenntartás volt a cél, nem ünnepi kultusz erősítése, így a feltételt képező templomlátogatások sorában a templombúcsú alkalmá nem számított kiemelkedő lehetőségnek.

Az elvilágiasodott életmódot folytató reneszánsz kori pápák Róma művészi fejlesztése és udvartartásának érdekében a búcsúkat gyakorta pénzszerzésért engedélyezték. A búcsúkkal kapcsolatos számos visszaélés volt a legfőbb oka annak, hogy a búcsúk kérdése alkalmassá válhatott az egyházszakadás, a reformáció eseményeinek közvetlen kiváltására. Ezeket követően a Trienti Zsinat a kezdetekhez visszanyúlva értelmezte újra és védte meg az egyház jogát a búcsúk hirdetésére.⁶⁴

A XV. századra teljes búcsúkiváltságot kap Assisi Szent Ferenc Porciunuela kápolnája, majd az összes ferences templom.⁶⁵ E folyamat gyors megvalósulását tükrözték az említett magyarországi adatok. A jubileumi és más teljes búcsúk engedélyezésénél szokásban volt a gyónási levél vagy búcsúlevél adományozása. Ezt bizonyos pénzösszeg esetén bárki megkaphatta saját maga vagy mások részére, ezáltal a bűnbánó, életében egyszer maga választotta, pápai jogokkal felruházott papnál gyónhatott, és teljes búcsúban részesülhetett.⁶⁶

A középkor 3. harmadában a búcsúban részesítés népmissziós jelleget kezdett öltetni. Rendesen egy fő megbízottira ruházták főpapi úton a búcsúhirdetés gyakorlását, aki azután más papokat vett maga mellé, akik mint gyóntatók is rendkívüli feloldozó hatalmakkal voltak felruházva. Megjelenésük során egy-egy vidéken a búcsú elnyerésére gyakran egy egész környék városi és falusi lakossága összesereglett, prédikációkat hallgatott, meggyónt, megáldozott, bűnbánatot tartott, ájtatossági cselekedeteket végzett, melyek közül a szegények számára adott almiszma volt a legerterjedtebb. Reálisnak látszik, hogy ezzel függ össze a középkori falusi templomok némelyikénél ma is megtalálható „szegények egyháza” épületrész. Az előzőekből láthatóan a XIV-XV. század folyamán egyre több templom kapott búcsúkiváltságot, a búcsúnyerések valóságos népmissziók voltak,⁶⁷ és valószínűleg ez volt az az időszak, amikor a templom felszentelésének vagy védőszentjének ünnepéhez a búcsúnyerés funkciója járult széles körben, és ez időtől azonosulhatott ez ünnepekkel a „búcsú” elnevezés. Ezzel hozható összefüggésbe egy Nógrád megyei példa: Cserhátsurányban 1344-ben Csór Tamás templomot épít, és számára a pápától búcsúengedélyt kap.⁶⁸ Hogy ez milyen lehetett, arról forrásunk nem szól, de a már ismertetett pápai korlátozások és más megállapítások szerint köz falusi templomnál inkább részleges búcsúkiváltságról lehetett szó.⁶⁹ A középkori lelkiség és szokás alapján nyilván a surányi templom is birtokolt Szent István ereklyét tituluszának megfelelően, mely azonban sajátos helyzetet is eredményezett. Ugyanis azok a templomok, amelyekben Szent István ereklyét őriztek, a középkorban mind, kisebb-nagyobb vonzáskörzetű búcsújáró helyekké váltak. Szent István ünnepé már Szent László I. törvénykönyvében is a kötelezően megüendő 32 ünnep között volt.⁷⁰

A Trienti Zsinat nyomán, a búcsúk újkori történetében IX. Kelemen pápa 1668-ban külön egyházi hivatalt, kongregációt alapított a búcsúk és ereklyék ügyeinek intézésére. Ezzel kapcsolatos intézményi változásokra X. Pius pápa idején 1904-ben, majd 1908-ban került sor, amikor a búcsúk és szertartások kongregációja összevonásra került, illetve a búcsúk kérdése a Sanctum Officium hatáskörébe került.⁷¹ E hivatali működés részletesebb vizsgálatára adhat majd választ a templombúcsú és a búcsúkiváltság újabkori összefüggésének általános kérdésére.

Végül áttekintésünk alapján kitérünk még a búcsújárás, zarándoklat szokásgyakorlata és megnevezése közötti viszonyra. A búcsújárás néprajzi és katolikus vallási meghatározásának számbavétele szükséges mondandónk megfogalmazásához. Bálint Sándor nyomán Barna Gábor meghatározása szerint a búcsújárás a búcsú szó egyik jelentése (peregrinatio), a szélesebb értelemben vett szent zarándoklat, szent helyeknek imádságos, áldozatos fölkeresése vallásos indítatásból, hogy ott természetfeletti segítséget, kegyelmet nyerjenek. A meghatározás szerint minden magasabb fokú vallásban megtalálható.⁷² A Magyar Néprajzi Lexikonban Manga Jánostól e meghatározás szűkebb értelemben,

csak a katolikus vallásra vonatkoztatva szerepel, mivel a kegyhelyen történő gyónás és áldozás is a szokásmeghatározás része.⁷³ A Katolikus Lexikon a búcsújárás szokását létrehozó, formáló indítékok alapján foglalja össze a meghatározást. Ílymódon sikerül az általános, más kulturális-vallási keretek között megvalósult zarándoklatokkal való összefüggéseket kimutatni, és mód nyílik a sajátosan keresztény, katolikus fejlemények számbavételére is. Eszerint egyik indíték, hogy a búcsújárások célpontját az imameghallgatások által kitüntetett kegyhelyek képezik - melyet Bálint Sándor és Barna Gábor is ismertet -, amelyek a keresztények számára Krisztus és a szentek működési vagy szenvedési helyei, illetve sírjai voltak. Másrészt a meghatározás utal az emberi természet azon általános jellegzetességére, hogy az ember szereti ünnepő lélekkel felkeresni a nagy elődök életéhez kapcsolódó jeles színhelyeket. E kettős indíték a szokás általános emberi alapja, és a meghatározás ki is fejezi, hogy a zarándoklások ennyiben nemcsak a kereszténységben belül szokásosak. Újabb és szempontunkból kiemelkedő szempontja a Katolikus Lexikon szócikkének, hogy kitér a szokásgyakorlat és a búcsúkiváltság összefüggésére: „...az Egyház, hogy a Búcsújárások hitvalló s bűnbánati tartalmát növelje, egyes szent helyek felkeresését búcsúkkal látta el, innen a búcsújárás neve.”⁷⁴

Az eddigiek két kérdést vetnek föl:

1. A szokásgyakorlat búcsújárás megnevezése és a templom felszentelési és titulus ünnepének búcsú, templombúcsú jelölése sajátosan magyar fejlemény-e?

2. A búcsújárás szokásgyakorlatában a búcsúkiváltság kapcsolódása egyedül egyház- és vallástörténeti jelentőségű, vagy a történeti népi vallásosságban is jelentős fejlemény?

1. A válaszadáshoz három fő nyelvet kiemelve, az elnevezések latin, német és angol megfelelői rendre: templombúcsú: *encaenia*; *Kirchweih* (fest); *patronal festival*, *parish-feast*, búcsújárás: *peregrinatio*; *wallfahrt*; *pilgrimage*; *indulgentia*; *Ablaß*; *indulgence* (büntetéselengedés).

Az összehasonlító megnevezések alapján megállapítható, hogy a magyar nyelv és vallásos szemlélet sajátossága, hogy az ideigvaló büntetéselengedés kegyelmének jelölésére szolgáló kifejezést átvitte az e kegyelmet nyújtó zarándoklatok és templomünnepek megnevezésére is. Ennek felel meg - azaz, hogy e magyar megnevezés a búcsúengedélyezés gyakorlatának XII-XIII. századi kialakulása után, és nem előbb keletkezett - a szó egyes jelentéseinek első irodalmi előfordulása is. A búcsú szó használatát először 1095-ből való, de nem vallási - hanem engedély: *licentia*, *erlaubnis* - értelemben.⁷⁵ Amennyiben a *Bulcsu* személynevet is idevesszük, akkor a szó az írásos forrásokban egészen a X. század közepéig vezethető vissza.⁷⁶ Büntetéselengedés értelemben először az 1480-as évekből, zarándoklat értelemben pedig 1568-ból ismerjük a kifejezést.⁷⁷ Meglepő, hogy a templomszentelés ünnepeként először csak 1803-ban említi írott forrás.⁷⁸

2. Történeti elemzésünkben egyértelműen látható, hogy a középkorban a búcsúadományozás valamely felszentelt hely számára a látogatottság fokozódását vonta maga után. A búcsúkkal való visszaélést épp a búcsúk tömegek általi keresettségére tette lehetővé, amikor a búcsúkiváltság engedélyezését követően a nagyobb látogatottságból és egyben a búcsúszervezéshez kapcsolódó pénzadományokból származó anyagiak kerültek előtérbe. A XIII. századtól a ferencesek által terjesztett esti harangzás és Úrangyala imádság is akkor terjedt gyorsan el, amikor XXII. János pápa búcsút fűzött hozzá a XIV. század első harmadában. A katolikus népi vallásosság újkori történetében is több adat mutatja a búcsúkiváltság vonzerejét. Például a XVII. században általánossá vált napi háromszori harangozáshoz fűződő ima csak akkor terjedt el egységes formában, amikor ahhoz XIII. Benedek pápa búcsút csatolt az 1720-as években. A nép által igen kedvelté vált, a barokk jámborság egyik fő megnyilvánulásának számító keresztúti ájtatosság, nagymértékben az 1726. évi után terjedt el, amikor a pápa megengedte, hogy a keresztúti búcsúkat a világi hívek is elnyerjék.⁷⁹

Ezek alapján megállapítható, hogy a megbocsátott bűnök után maradó ideig tartó büntetések elengedését jelentő lelki kegyelemre vonatkozó búcsú fogalomnak a megnevezésben is megnyilvánuló transzponálása a búcsújárásra és a templombúcsúra sajátosan magyar jelenség. Emellett az iménti értelemben vett búcsú a középkor óta fontos tényezője a népi vallásosságnak, és a búcsú névátvitele a zarándoklás szokásgyakorlatára, ezen időszak (XI-XII-XX. század) első harmadában ment végbe. Következésképpen értelmét látjuk a búcsújárás fogalom és megnevezés fentiek szerinti módosításának a magyar vallási néprajzban. Javasoljuk, hogy a búcsújárás eddigi tágabb értelmét a mindezidáig szinonimaként használt zarándoklat váltsa föl, a búcsújárás pedig csak a búcsúkiváltság kialakulása

utáni zárandoklatokat, szokásgyakorlatot jelölje. Ílymódon értelemszerűen a más vallásbeli zárandoklatok is csak zárandoklatok lehetnének, a búcsújárás kifejezés pedig tükrözhetné a szokásgyakorlat minőségében a XI-XII. század táján bekövetkezett történelmi, teológiai változást.

JEGYZETEK

1. Limbacher G. 1991. és 1995.
2. Bálint S. 1979. 746.
3. A népi vallásosság gyakorlatában ez az érvényességi kör kibővül, mivel egyrészt számos búcsúleírás tanúsága szerint több esetben protestánsok is résztvesznek a katolikusok búcsúünnepén, és nemcsak a sokaság vonzásaként. Saját gyűjtés szerint - másrészt - a terényi (Nógrád m.) evangélikus Balázs J-né a szentkúti búcsúból származó katolikus szentképeket rakott ki szobája falára. A szintén evangélikus Bohus J-nének pedig legnagyobb lelki élményei közé tartozik a szentkúti búcsún való részvétel.
4. Katolikus Lex. 1931. I. 262.
5. Uo.
6. Prohászka O. 1929. 314.
7. Diós I.-Szigeti K. 1985. 11-12.
8. Mihályfi Á. 1926. 261-262.
9. Diós I.-Szigeti K. 1985. 11.
10. Uo. 16., 104.
11. Katolikus Lex. 1931. I. 262.
12. Prohászka O. 1929. 316.
13. Tower V. 1906. 53-66.
14. Schüch I. 1893. 434-436.
15. Tower V. 1906. 53-66.
16. Limbacher Gábor 1995.
17. Bálint S.-Barna G. 1994. 16.; Tower V. 1906. 8.
18. Észáky K. 1890. 67.
19. Artner E. 1923. 322.
20. Uo. és Tower V. 1906. 8-10.
21. Lonovics J. 1865. 458.
22. Tower V. 1906. 10.
23. Artner E. 1923. 322.
24. Uo., Tower V. 1906. 10., Mihályfi Á. 1923.
25. Artner E. 1923. 322-323., Tower V. 1906. 10.
26. Artner E. 1923. 323.
27. Czobor B. 1875. 4.
28. Artner E. 1923. 323-324.
29. Mihályfi Á. 1923. 193.
30. Lonovics J. 1865. 454-455.
31. Márkus D. 1899. 63.
32. Bálint S. 1979. 746.
33. Uo. 747.
34. Mikessy S. 1981. 448.
35. Uo. 445., Dercsényi D. 1954.
36. Tower V. 1906. 38.
37. Uo.
38. Mezősi K. 1939. 21-24.
39. Artner E. 1923. 324.

40. Schramm F. 1968. 699.
41. Tower V. 1906. 39., Mihályfi Á. 1923. 104.
42. Mikessy. 1981. 447.
43. Bod P. 173.
44. Nádasi É. 1981. 319.
45. Új magyar... 1979. 609.
46. Zászlószentelés. 1897. 4.
47. Ötvös G. 1947. aug. 24. 2.
48. Katolikus Lex. 1931. I. 263.
49. Lehoczky T. 1907. 145., Mihályfi Á. 1926. 259-260.
50. Katolikus Lex. 1931. I. 263. A következőkben is főként e forrásra támaszkodunk.
51. Lehoczky T. 1907. 145.
52. Szántó K. 1987. I. 11., 564.
53. Uo. 476.
54. Bálint S.-Barna G. 1994. 19., 32-33.
55. Uo. 46.
56. Uo. 53., 60.
57. Uo. 63., 66-68.; Knapp É. 1986. 119.
58. Bálint S.-Barna G. 1994. 37., 70-82.
59. Mihályfi Á. 1911. 329.
60. Uo.
61. Uo. 330.
62. Szántó K. 1987. III. 467., 548.; I. 502.
63. Uő. 1987. III. 548-549.
64. Uő. 1988. II. 22., 29., 130.
65. Bálint S. 1977. II. 146.
66. Szántó K. 1987. I. 564.
67. Katolikus Lex. 1931. I. 262.
68. Dercsényi D. 1954. 164.
69. Mihályfi Á. 1923. 193., Remete P. 1858. 186.
70. Bárh J. 1990. 374., Bálint S.-Barna G. 1994. 54.
71. Bálint S.-Barna G. 1994. 16.
72. Uo.
73. Manga J.-Pesovár F. 1977. 166-168.
74. Katolikus Lex. 1931. I. 266.
75. Szamota I. - Zolnai Gy. 1902-1906. 94-95.
76. TESZ I. 1967. 376.
77. Uo.
78. Uo.
79. Szántó K. 1987. I. 563.; 1988. II. 239.

Irodalom

- Artner Edgár*: Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata a művelt közönség számára. Budapest 1923.
- Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium I-II. Budapest 1977.
- Bálint Sándor*: Patrocinium és egyházi év. Vigília, 1979. 746-749.
- Bálint Sándor-Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest 1994.
- Bárh János*: A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In.: Magyar néprajz VII. Népszoká-

sok-Néphit-Népi vallásosság. 329-424. Budapest 1990.
Bod Péter: Szent Heortokrates. Oppenheim 1757.
Czobor Béla: A középkori egyházi művészet kézikönyve. Budapest 1875.
Dercsényi Dezső (szerk.): Nógrád megye műemlékei. Budapest 1954.
Diós István-Szigeti Kerény: A búcsúk imakönyve. Budapest 1985.
Északy Károly: A vallásos szokások, különösen a búcsújárások hajdan és most. Keresztény Magvető. XXV. 1890. 65-80.
Katolikus Lexikon I. szerk.: Bangha Béla. Budapest 1931.
Knapp Éva: Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfeljegyzések elemzése. In.: Tüskés Gábor (szerk.) „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest 1986. 117-188.
Lehoczky Tivadar: Magyar oroszok búcsújárása. Ethnographia 1907. (XVIII.) 145-150.
Limbacher Gábor: Egy vallási szokás népi elnevezésének és sajátosságainak elemzése interetnikus szempontból: a palóc „vendégség” és a szlovák „host’ina”. In.: Eperjessy Ernő-Krupa András (szerk.) Nemzetiség-identitás. Békéscsaba-Debrecen 1991. 299-304.
Limbacher Gábor: A templombúcsú és búcsúszerű ünnepek néhány jellemző vonása. In.: Tyekviccsa Árpád (szerk.) Nagy Iván Történeti Évkönyv 1995. Balassagyarmat.
Lonovics József: Népszerű egyházi archaeológia I. Az egyházi évkör. Pest 1865.
Manga János-Pesovár Ferenc: búcsú. Néprajzi Lexikon I. 376-378. Budapest 1977.
Márkus Dezső (szerk.): Corpus Juris Hungarici. Budapest 1899.
Mezősi Károly: A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Kiskunfélegyháza 1939.
Mihályfi Ákos: Egy fejezet a búcsúk történetéből. Religio 1911.
Mihályfi Ákos: A nyilvános istentisztelet. Budapest 1923.
Mihályfi Ákos: Az emberek megszentelése. Budapest 1926.
Mikessy Sándor: Tisztelettörténet és névtudomány. Magyar Nyelv 1969.
Nádasi Éva: A búcsújárás szokásai Mogyoróskán. In.: Szabadfalvy József-Viga Gyula (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről. Miskolc 1981. 319-334.
Ötvös Géza: Újra áll a nógrádszakáli kálvária... Nógrádi Újság 1947. augusztus 24. 2.
Prohászka Ottokár: Az Úr ünnepei. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XVII. kötet, Budapest 1929.
Remete Péter: Nógrádi tájképek III. Egy májusi búcsúnap. Katolikus Néplap 1858. 185-187.
Schram Ferenc: Kiskunfélegyháza megye történeti néprajza. (1686-1848) Levéltári Szemle 1968.
Schüch Ignác: Lelkipásztorkodástan kézikönyve. Budapest 1886.
Szamota István-Zolnai Gyula: Magyar Oklevél-Szótár. Budapest 1902-1906.
Szántó Konrád: A katolikus egyház története I-III. Budapest 1987-1988.
TESZ. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Főszerk.: Benkő Lóránd.
Tower Vilmos: A búcsúnap megünneplése a legújabb liturgiai jog szerint. Temesvár 1906.
Új Magyar Tájszótár I. A-D. Budapest 1979.
Zászlószentelés. Nógrád-Honti Ellenzék 1897. okt. 14. 4. oldal.

Resümee

Gábor Limbacher:

Die schematische Geschichte der Kirchentage und anderer kirchentagartiger Feste

Der Autor hat sich mit dem Thema des Kirschtages in mehreren seiner Aufsätze beschäftigt. Über die bei der palóc-ethnographischen Gruppe beobachtbaren Eigenschaften und über deren slowakische Zusammenhänge hat er 1991 geschrieben, die wichtigeren Charakterzüge hat er in der näheren Vergangenheit (1995) untersucht und zusammengefaßt. Das Ziel der Untersuchung des Themas und das der Untersuchung der Gegenwart, hauptsächlich der der Kirchen-, Religionsgeschichte ist, daß ein

Bild von den verschiedenen Schichten des Jahresbrauches des Kirchentages, von seiner Gestaltung gemacht wird, damit auch die Recenssammlungen dadurch in historischer Dimension, im Prozeß der Brauchveränderung gesehen werden.

Am Anfang des Aufsatzes macht der Autor die begriffliche Erklärung des Themas, die verschiedenen Bedeutungen des Kirchentag-Begriffes bestimmend. Nachher analysierter die Ausgestaltung, die Entfaltung des Kirchentagfestes und des Kirchentagvorrechtes, und teilt Angaben darüber mit. Zum Schluß stellt er aufgrund der obigen fest, daß die Benennung des in der ungarischen Sprache eigenartigerweise bis die XI-XII. Jahrhunderte ausgestalteten Kirchentagprivilegs auch für die Bezeichnung der Brauchpraxis des Kirchentages und der Wallfahrt transportiert worden ist. So ist es eine eigenartige Entwicklung der ungarischen katholischen religiösen Anschauung, daß das Wort „Kirchentag“ in allen drei Fällen als Benennung gebraucht wird. Aber der ungarische wissenschaftliche Wortgebrauch benutzt das Wort Kirchgang als Synonym für Pilgerfahrt. Auf dem Grund der historischen Analyse sieht der Autor zweckmäßig und schlägt vor, daß das Wort Kirchgang bei Erhaltung der Bedeutung des Wortes Pilgerfahrt nur auf das Teilgebiet Bezug haben soll, bei dem sich der ausgestaltete Kirchentagprivileg mit der Gebrauchpraxis verbunden war. Dadurch würde die ungarische Benennung auch eine Bedeutung tragen, die sich auf die Qualität der Gebrauchpraxis bezieht.

Vallásos ábrázolások a Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteményében

Lengyel Ágnes

A magyar pásztorművészetről, a pásztorok készítette használati- és dísz tárgyairól, a díszítések jellemző technikáiról, a kiemelkedő faragó egyéniségekről a néprajzi szakirodalomban viszonylag jól tájékozódhatunk.¹ A pásztorművészet szerves kapcsolatban áll a magyar művészet többi ágával, mintakintse beilleszkedik az egyéb tárgyakon előforduló díszítménykészletbe, de a magyar népművészet összképében megkülönbözteti a sok figurális ábrázolás, és jellemzi a régies díszítőelemek (világfa, kozmikus-, geometrikus jelek) megőrzése a stilizált vagy természetes növény- és állatábrázolások mellett. Ezeken kívül jelen van a történeti és vallásos tematika is. A pásztorművészet vallásos ábrázolásaira már a 20-as években fölfigyelték,² de az idetartozó jelek, jelképek elemzésére nem került sor, s a vallási tematika súlyát illető kérdések nem kellően tisztázottak. Fél Edit és Hofer Tamás általában is a magyar ábrázoló népművészet vallásos témáinak csekély voltát említik.³ A pásztorművészetben való meglátásra utal Domanovszky György,⁴ Fél Edit-Hofer Tamás-Csilléry Klára⁵ és a Néprajzi Lexikonban Hofer Tamás.⁶ Manga János a pásztorművészet díszítőelemeit tárgyalva azonban nem szól érdemben a vallási tematikáról.⁷

Jelen tanulmány a Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteményének vallásos tárgyú, vagy vallási jelekkel ellátott darabjait mutatja be.

A Palócföld természeti-gazdasági adottságai még a XX. században is fenntartották a pásztorokodás tradícióit. A Palóc Múzeum pásztorművészeti anyagának egy része a „múzeum régi anyagából” való, azaz az 1944-45 előtti - 90 százalékból elpusztult - gyűjtemény megmaradt darabjai közé tartozik. E tárgy történeti adatokkal ilyenformán nem rendelkező darabokon kívül a gyűjtemény Kund Elemér magángyűjtő és Patay Pál régész ajándékaiból, illetve Manga János és Zólyomi József 1950-60-as években gyűjtött tárgyaiból áll. A palócság pásztorművészetének tárgyi emlékei és a Palóc Múzeum vizsgált anyaga a múlt század második felétől kezdődő időszakot, és döntően a XX. század első felét reprezentálják. Ennek megfelelően e tárgyaknál felmerül a funkcióváltás és a folklorizmus kérdése.⁸ A pásztorok közül nem volt mindenki jó faragó, s nem egy pásztor másokkal készítette szerszámaikat, vagy ünnepi tárgyait, s a kimagasló készségű és specializálódó pásztorokkal a falusiak is faragtattak maguknak.⁹ Megrendelésre a faragók nagyobb mennyiséget készítettek turistáknak, városi embereknek is.¹⁰ Megszaporodtak az idegen társadalmi rétegek eltérő igényeinek kielégítésére, kereskedelmi céllal vagy szuvenír jelleggel készült tárgyak. Megjelent a versengés, a „remeklés”, egymás felülmúlásának vágya: „Mindég többet és jobbat faragtam. Láttam, hogy a másik kanász hogy farag, én igyekeztem azt szebben, jobban megcsinálni. Eljutott a híre sokfelé, hogy én tudok faragni” - írja önéletrajzában Gyurkó Pál,¹¹ a palóc vidék híres faragó pásztora. A nagyobb mennyiségben készült tárgyakon egyre inkább érvényesülhetett a megrendelők ízlése s a tárgykör egészen odáigmenően kibővült, hogy „az új faragásokon megjelennek a szocializmust építő jelenünk nagyszerű jelvényei: az ötágú csillag, pártunk jelvénye, népköztársaságunk címerc. (...) R. Tóth István termelőszövetkezeti tag oszorán ott van a Kreml távolbamutató tornya, melynek vörös csillaga messze bevilágítja az emberiség útját”.¹²

A vallásos témájú és kiemelkedő művészi színvonalú pásztorfaragások általában önálló alkotóegységiségekhez köthetők, akik különböző okokból, vallásos buzgóságból, esetleg bűnbánatból, fogadalomból vagy eladási szándékból készítették e tárgyakat. A vallási témák megjelenése a pásztorművészetben a pásztorság sajátos kapcsolódását mutatja a paraszti népi vallásossághoz. A paraszti vallásos élet a múlt század vége óta egyre gazdagabb és változatosabb tárgyi világgal rendelkezett. A

falusi vallásosságban meglévő Mária-kultusz, a szentek tisztelete, a szentelmények használata, a társulatokban való közös imádkozás, búcsújárás és az ezekhez kapcsolódó képi ábrázolások - melyekhez viszonylag olcsón juthattak hozzá búcsúkon, vásárokon vagy vándorárusok révén - a közösségi hitélet kiteljesedését szolgálták. A pásztorság vallási élete - életformájának megfelelően - nem volt ilyen sokrétű, és tárgyi világukban a kegytárgyak is kisebb számban voltak jelen.

Az állatok őrzésével, gondozásával foglalkozó pásztorság társadalmilag és kulturálisan is a nagyobb közösséghez, a földművelő parasztok társadalmához tartozott. A foglalkozásból adódóan azonban életformában, mentalitásban különböztek a parasztságtól. A régi tradíciókat viseletben, szokásokban, zenében, táncban stb. tovább megőrző pásztorokat a néphit is különös képességekkel, tulajdonságokkal ruházta fel. Az Ipoly mentén még néhány évtizeddel ezelőttig is, a legtöbb idősebb kanász természetfeletti erőkkel bíró személy hírében állott, akik embert, állatot egyaránt megronthattak vagy gyógyíthattak.¹³ A pásztorság archaikus hitvilágának a díszítőművészetben való megjelenésére példa a kígyó ábrázolások gyakori előfordulása a botokon, ivóedényeken. A kígyónak mágikus erőt, bajelhárító képességet tulajdonítottak. A kígyó levedlett bőre tarisznyában hordva szerencsét hozott, s úgy tartották, ha a pásztor a kígyótól el merie venni a bekapott békát, hét főbűne megbocsátott. Ha Szent György nap előtt talált kígyó nyelvét ostornyélbe befűrták, s ezzel hajtották ki tavasszal a nyáját a legelőre, akkor azt abban az esztendőben elkerülte a marhavész. A hat évig tarisznyában hordott kígyóbőrt újhoid péntekén napkelte előtt, rontásra lehetett használni.¹⁴

Az állattartás megszabta életmód nem tette lehetővé a pásztorok számára a vallásgyakorlásnak a parasztság körében megszokott módját. A nyáj legeltetése, őrzése, gondozása, és a templomtól való viszonylag nagyobb távolság miatt sem volt mód a falusi vallási életbe való teljes mértékű bekapcsolódásra, de a pásztorok jelen voltak a faluközösség ünnepi alkalmain. Az 1725-ből való rendtartás kifejezetten előírta, hogy a pásztorok egyik kezükben gyertyával, a másikban juhászkampóval vonuljanak az úrnapi körmenetben zászlójuk után, mely a juhászkampót tartó „Jó Pásztort” ábrázolja.¹⁵ A pásztorok vidékünkön elsősorban csak a nagyobb ünnepeken és helyenként csak évente kétszer. Karácsonykor és Húsvétkor, s esetleg télen jártak gyakrabban templomba.¹⁶ A Dunántúlon itt-ott az is szokásban volt, hogy a pásztorok valamely búcsújáróhelyre minden esztendőben elmentek,¹⁷ s kedvelt kép volt a juhászcsaládoknál a „Jézus a jó pásztor” ábrázolása.¹⁸ A pásztorelet hagyományaiban helyet kapott Szent Vendel, Szent Demeter alakja, akiket egyes vidékeken a juhászok védőszentjeként is tiszteltek és akik maguk is „pásztorok” voltak. „Szent Vendel Istennek legkedvesebb pásztora” - mondotta egy csersegtomaji öregember.¹⁹ Demeter napja (okt. 26.) már a 16. sz.-tól a pásztorok és a mezőgazdasági cselédek szegődtetési napja volt. Állatpatronusi funkciót töltött be Szent Vendel és Lénárd. A palócok körében a Vendel-kultusz elterjedése a XIX. sz. elejére tehető, az idekapcsolódó tárgyi objektumok, kápolnák, képek, szobrok is ezen időből származnak. A Vendel-kultusz nyugat felől terjedt el hazánkban, s főleg a Dunántúl nyugati részén honosodott meg, észak magyarországi előfordulásai szórványosak.²⁰

Paládi Kovács Attila említi, hogy a barkóság körében „Szent Vendelinus” napját (okt. 20.) különösen Zabaron és Várszón ünneplik meg, templomba mennek a Vendel tiszteletére bemutatott misére. E napot itt fogadalmi ünnepként tartják, állatvész megszűnésének emlékére.²¹ Szent Vendel ábrázolásainak útmenti, templomi szobrokon, templomi lobogóképeken való elterjedtsége ellenére a pásztorművészetben nem találkozunk sem Vendel, sem Demeter alakjával.

A palóc vidék vallásos pásztorművészetére vonatkozóan a Malonyay Dezső kiadásában megjelent „Magyar nép művészeté”-nek V. kötetében (1922) a következőket olvashatjuk: „A palóc pásztorember (...) motívumai mások, mint azokéi ott, túl a Dunán, mivelhogy más a palóc lelkvilága is.” E sorok írója, Gróh István úgy látta, hogy a palóc pásztorművészetben előtérbe kerülnek az „egyházi, bibliai ábrázolások”, melyeken „meglátszik erősen a templom meg az iskola képeinek hatása”.²² Madarassy László szerint azonban lelkiség dolgában aligha van különbség, a dunántúli és a felföldi magyar pásztor között. A dunántúli pásztorok is ábrázolják Szűz Máriát, a templomot, feszületet, angyalokat vagy oltárt, s a palóc pásztorok éppenúgy faragtak világi jeleneteket, és főleg növény- és állatábrázolásokat.²³ Manga János jegyzi le a dunántúli Tóth Mihály juhász szavait: „Voltak olyan pásztorok, akik szent életükkel tűntek ki (...) és hogy Máriát és az angyalokat láthassák, kifaragták maguknak olyan csudakönyvekből, amiket olvastak. Ezeket a könyveket a búcsúkról hozták maguk-

kal (...) Valamikor egy öreg jámbor juhász legeltetés közben a hársfa tetején többször látta Mária képét. Azt is tartották az öreg pásztorok, hogy aki gyalog tizenkétszer elmegy Homokkomáromba, vagy Bisztrícére búcsúra és nem vétkezik, annak halálán megjelennek az angyalok. Az ilyen szentes embereknek, akik ezeket elhitték, faragványain nem volt betyár. Ők csak keresztet, templomot, anglyalt, virágokat és szarvasokat faragtak.”²⁴ Gróh Istvánnak a palóc pásztorok lelkiségéről alkotott véleménye arra vezethető vissza, hogy ő elsősorban Barna János, a „feszületfaragó” néven emlegetett juhász alkotásait ismerte, aki - a Tóth Mihály által említett dunántúli „szentes emberek”-hez hasonlóan - faragványait szintén túlnyomórészt vallásos ábrázolásokkal készítette.

Barna János a felföldi pászterművészet egyik legjelentősebb alakja római katolikus vallású juhász-családban született 1853-ban, Pusztaberkiben. Élete során többfelé is szolgált például Zsélyen a Zichy grófnoknál, a leghosszabb ideig pedig, 30 éven át a nőtinci határban, Kapáskúton a Scitovszkyak számadó juhásza volt. Domború faragással díszített juhászkampók, pásztorbotok, gyufatartók, apró szobrocskák maradtak fenn tőle, illetve ismertek leírásból. A hagyományos közösség az átlagon felüli vallásosságot, a vallási témák gyakori előfordulását azzal a legendaszerű történettel magyarázta, miszerint Barna János betyárokkal való barátkozása, majd összetűzése miatt a balassagyarmati börtönben raboskodott. Itt formálódott át egyénisége, s megnövesztett hajjal és azzal a fogadalommal hagyta el a börtönt, hogy egész életében bűnbánatot tart, s faragványai bűnbánatának kézzelfogható emlékei volnának. Leszármazottai azonban tagadták a börtönviselt múltat: „Jó ember, tiszta ember volt az apám egész életében, akit mindenki becsült, szeretett” - mondta róla leánya 1932-ben Madarassy Lászlónak.²⁵ Egyik ma élő unokája, Matyik Mária (sz.: 1910 Nőtincs) szerint is egész életében „vallásos ember volt, imádkozott mindig, a juhok mellett is, meg otthon is. Faragott mindenféle szenteket, azzal passziózott a birkáknál.” Magas termetű, szakállas ember volt Barna János - felkelte a Szendehely fölötti kapáskúti juhásztanya felé vetődő turisták, művészek figyelmét, akik fényképeztek, rajzolták, festették őt, és faragványaiból magukkal vittek. Élete utolsó éveiben betegeskedett, nem faragott semmit, s unokája visszaemlékezése szerint bicskáját is odaadta az utolsó két kis szoborral együtt a „pestiek”-nek, s nem fogadott el értük semmit. Barna János 1931 áprilisában halt meg 78 éves korában, Kapáskúton. Leányával és annak fiával nyugszik névtelenül a nőtinci temetőben. Halála után Madarassy László a következőket írja Barna Jánosról a Palóc Könyvtár sorozatában megjelent, faragványait ismertető könyvében: „Kiváló kézbeli ügyessége, felfogásának emelkedettsége, művészkedésének a köznapiságtól való elvonatkoztatottsága révén egyaránt megérdemli, hogy számára megkülönböztetett helyet jelöljünk ki a palóc faragás történetében. A balassagyarmati Vármegyei Múzeumnak pedig nem lehet szebb feladata, mint hogy Barna János széthurcolt faragványait gondosan összegyűjtse.”²⁶ Barna János hagyatékának azonban csak töredéke került és maradt meg múzeumokban. Ezt egyetlen példával illusztráljuk: unokája, a már említett Matyik Mária visszaemlékezése szerint, faragott például olyan sórtartót, melyen Ádám és Éva alakja volt látható. Ilyen tárgy azonban sem a Palóc Múzeumban, sem a Néprajzi Múzeum gyűjteményében nem található.²⁷

A Palóc Múzeum mindössze 3 db Barna János által faragott tárgyat őriz: egy félig kész juhászbót, egy gyufatartót és egy feszületet. Azonban minden bizonnyal ennél több tárgyat is begyűjtöttek Balassagyarmatra, ahogy erre Madarassy a juhászbotokról írva utal: „Nyugodtan kimondhatom, hogy (...) a balassagyarmati Vármegyei Múzeumba Szécsényből korábban begyűjtött, vallásos jelenetekkel díszített juhászbotok csakis Barna János kezétől származhattak.”²⁸ E tárgyak azonban a múzeum régi anyagának többségével együtt a II. világháborúban megsemmisültek, hiszen ma csak egyetlen Barna János faragta bot van a gyűjteményben. A Néprajzi Múzeumban is mindössze 7-8 db Barna János által faragott tárgy került begyűjtésre, míg Madarassy László tízezer-néhány darabot ismertett, már említett összefoglalásában.

A reprezentatív néprajzi kiadványokban rendre találkozunk Barna János munkáival. Malonyay Dezső és a Néprajzi Lexikon is gyufatartók ábráit mutatja be, Manga János juhászbót, illetve feszületet, és a Madarassy által közölt „Jó pásztor” és „Máriát a kis Jézussal” ábrázoló szobrok grafikáit. A „Magyar Népművészet” című kötet 1975 és 1994 között megjelent kiadásai gyufatartók, juhászbotok és feszület képeit közlik.²⁹

Barna Jánosnak a családi hagyomány szerint nem volt „olyan faragó készsége (szerszáma), amilyen a kényes faragó juhászoknak”. Egy ütőt-kopott, törött pengéjű hicskával és egy „rövid, zseb-

beli kis satuval” dolgozott. Az általa készített faragványok jellemzője, hogy a felületeket ékrovásos szegéllyel mezőkre tagolta, s az egyes mezőket a vallási élet jeleneivel vagy állatalakkal töltötte ki. Az egyszerű, tömör, igen kifejező faragványokat Manga János „primitív archaizálás”-nak tartotta. Barna János alkotótevékenysége ugyan aligha tekinthető „archaizálás”-ként, tudatos stílusválasztásnak, alkotásai valóban az iskolázatlan, természetközelen élő ember látásmódját tükrözik. A vallási témájú faragványok vizsgálatakor különbséget kell tennünk a vallási élet elmélyülését célzó kisplasztikák, szobrok, feszületek, faragott képek és a funkcionális használati tárgyakon megjelenő kultikus-mágikus, rontáselhárító jelekkel, (pl. kereszt) ellátott tárgyak között, továbbá a dísz tárgyként, ünnepi alkalmakkor, viselet tartozékaként, a pásztor mesterségének „címerként” funkcionáló darabok között. Ez utóbbi kategóriához sorolható tárgy például a művészi faragással díszített pásztorbot. Az állatok mellett használt, palóc vidéken „binkó”-nak, „ütlek”-nek nevezett botok pásztor-nemenként is változtak. A terelésen kívül e bot sokféle célt szolgált a régi pásztor kezében. Őrész közben rátámaszkodott, megdobta vele az állatot, ráült, kisebb mezei állatokat, pl. nyulat leütött vele, s ha a szükség úgy hozta, ez volt a pásztorok verekedéskor használt fegyvere is. A gulyás nagyobb bunkósbotot, fütőköst, a csikós vékonyabb, a kondás derekánál kissé gömbölyödő pásztorbotot hordott. A finom gyapjas merinói juhokkal, azok pásztoraival a 18. sz. második felében kerülhetett hazánkba a csak a juhászat körében használatos kampósbot. Az ünneplő, díszesen faragott pásztorbotokat, kampókat többnyire ünnepi alkalmakkor viselték és szerepük volt például a pásztorok játékaiban, táncaiban. Ilyen Barna János által faragott ünnepi tárgy a Palóc Múzeum gyűjteményében az a félig elkészült juhászbót, melyen Jézus szíve ábrázolás látható

Jézus szíve ábrázolás juhászbóton. Barna János munkája. (Ists: 100-1949)

A 129 cm hosszúságú természetesen görcsös, vadkörtefából készült bot Nőtincsről került a gyűjteménybe, s a múzeum „régí anyagából” megmaradtak közé tartozik, így gyűjtőjére, használatára vonatkozó adatai ismeretlenek.

A Palóc Múzeum említett botján felemelt karral, imádkozó testtartásban áll Jézus glória nélkül. Fölötte körben két sorban állatalakok: oroszlán, kutya, kos láthatóak. A bot tetejét kiadó körfelületen fák között pihenő őz. Jézus öltözete földig érő tóga, mely alól kilátszik egyik csupasz lábfeje. Vállán hosszú stóla, derekán öv, mellkasán közepén pedig a kereszttel egybefonódott szív. Az egyszerű és igen kifejező ábrázolás a népszerű Jézus szíve szobrok, faliképek, olajnyomatok mintaadó előképét valószínűsíti. A Néprajzi Múzeum említett - szintén Jézus szívet ábrázoló botja hasonló térbeosztást mutat, de míg a Palóc Múzeum botja félig készült el s a Jézus melletti-mögötti mező üresen maradt, itt „Jézus szíve”-nek két egymás melletti ábrázolása látható, egy egész alak és egy mellkép formájában. Fölötte Szűz Mária ülő alakja, ölében az országalmát tartó gyermek Jézussal, kibontott hajjal, koronában, sugaras glóriával, kezében pálcával. Mellette kardos magyar vezér, és fölöttük itt is állatalakok.

A Néprajzi Múzeum egy másik botján³⁰ a szintén szívet mutató Jézus melletti Szűz Mária balján födetlen fővel, térdeplő, hosszúhajú pásztor alakja, mögötte pedig bárány látható s így egymáshoz illesztve mintegy a pásztor és nyája égi ortalom alá helyezését szolgálhatja a népi vallásosság mágikus jellegének megfelelően.

Külön tárgycsoportot alkotnak Barna János munkái között a gyufatartók. E lapos, hasáb alakú, 6-8 cm hosszúságú kis dobozókban tartották a súrlódásra is könnyen gyulladó kénes gyufát. Eredetileg városi mesteremberek, fésűsök készítettek ilyen tárgyakat, s a pásztorok által faragottak is valószínűleg a városi eredetű gyújtótartók mintájára készültek. Barna János gyújtótartóin - melyek között Madarassy László marhalábszárcsonthól készülteteket is ismeret³¹ - leggyakoribbak a bibliai jelenetek, melyek az egyszerű, nyáj mellett élő

pásztor bibliai ismereteiről tanúskodnak: Dániel az oroszlánok között, Káin és Ábel, Mózes a 10 parancsolat táblájával, a mennyekben trónoló Atyaisten, a keresztfeszített Jézus imádkozó asszonyokkal vagy Jézus halászok között széttárt karral állva, vagy éppen a búzavetést megáldva, „Jó pásztor”-ként bárányokkal, húsvéti zászlóval.

A Palóc Múzeum keményfából faragott hosszúkas, lapos formájú (méretei: 6,5x4x2,3 cm) gyufatartóját Madarassy László gyűjtötte Nőtincsről. A dobozka teteje egy kis fa lapocskára le- és felhúzásával nyitódik-záródik. A domborúan faragott gyufatartó egyik oldalán a Madonna félalakos képe látható. Mária itt is kibontott hajjal, fején koronával - melynek közepén kereszt van - és a karján ülő kis Jézussal látható. A másik oldalon a juhászbotocon hasonlóan bemutatott hosszúhajú, szakállas Jézus félalakos képe van, amint egyik kezét mellén tartja, másikban pedig keresztet fog.

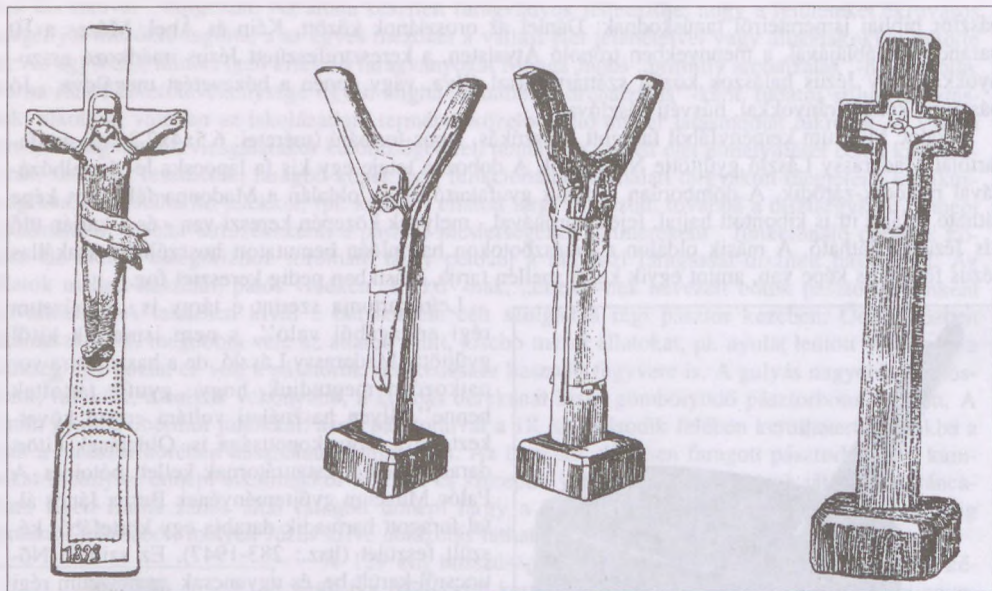
Gyufatartó. Barna János munkája.

Bemutatott feszületén kívül azonban nem ismeretes máshonnan Barna János által faragott feszület. A Madarassy által bemutatottak közül különösen érdekes az az Y-alakú feszület, melynek egyik oldalán a megfeszített, másikon a feltámadt Krisztus képe látható, és amely a kereszténység központi történéseit mintegy folyamatában mutatja. Azon paraszti igény és szemlélet megnyilvánulásával találkozunk itt, amely méginkább megfigyelhető a Palócföld hagyományos, fából készített szabadtéri feszületein, ahol a keresztre általában rávésték a szenvedéstörténet attribútumait.

A tipikus jellegzetességek mellett Barna János sajátos, egyéni stílusban készült munkáit a díszítőelemek, a faanyag kiválasztása, a faragás módja, a felületek beosztása könnyen felismerhetővé teszik, s reméljük a szétszóródott tárgyakból valamilyen módon kerülnek még múzeumi gyűjteményekbe.

Egy másik ismert faragó pásztor: Gyurkó Pál, Nógrád, majd Heves megyei uradalmi kanász. 1869-ben született Nógrádmegyeren, s már 13 esztendősen beállt egy juhászhoz kanászhajtárnak. 1892-ben katonának vitték el, Besztercebányára került a 16. Honvéd gyalogezredhez, majd jó-

Leírókartonja szerint e tárgy is „a múzeum régi anyagából való”, s nem ismerjük kitől gyűjtötte Madarassy László, de a használatra vonatkozóan megtudjuk, hogy „gyufát tartottak benne”. Ilyen használati voltára enged következtetni a tárgy kopottsága is. Oldalának kitört darabját pedig restaurátornak kellett pótolnia. A Palóc Múzeum gyűjteményének Barna János által faragott harmadik darabja egy kőrtefából készült feszület (ltsz.: 283-1947). Ez szintén Nőtincsről került be, és ugyancsak „a múzeum régi anyagából” való, minek következtében nem sok adatunk van róla. A 18,7 cm magasságú és 9,6 cm széles, kis talpazattal ellátott feszület corpora a pásztorbotokról és gyufatartókról ismert Jézus arcvonásait viseli. Az egyszerű, tömör ábrázolásmód itt is nagy művészi erővel bír. Ehhez kapcsolhatóak a corpusnak az emberi anatómiával nem megegyező arányai. Vidékünk falusi templomainak, kis kápolnáinak régebbi szakrális tárgyai esetében éppen e jellemző szolgál a népi alkotás voltának egyik meghatározó jegyeként.³² E tárgytípusnál az alkotás során az anatómiai arányok érvényesítése nem szerepelt a létrehozatal elsődleges szempontjai között, mint ahogy e tárgyak szemlélete, szerepe is jellemzően különbözött a polgári művészettől.³³ Barna Jánost „feszületfaragó”-ként nevezte meg Madarassy László s könyvében is 3 különböző, kisméretű feszületet mutat be tőle. A Palóc Múzeum itt be-

Barna János faragott feszületei Madarassy László ismertetéséből (1934)

néhány uradalom kanászaként szolgált, köztük a Hatvani család hatvani uradalmában volt számadó kanász. Utoljára, már idős emberként Nagybátonyba került. „Sok vidéket, sok uradalmat bejártam - írta önéletrajzában - 14 éves voltam, amikor faricskálni kezdtem. Eleinte csak olyan dolgokat, amire nekem, magamnak is szükségem volt, kanalat, ivőbegrét, villát, stb. A faragást más, öregebb pásztoremberektől figyeltem és tanultam meg. (...) Öreg ember vagyok már (1954. júl. 4.), de azért szívesen faragok még most is. Szeretném, ha azokat a mintákat, amelyeket mi a régi öregektől megtanultunk, tőlünk is megtanulnák a fiatalok.”³⁴ Az idős korában Hatvanban élt Gyurkó Pált Madarassy László a pásztorművészet kutatójaként, a 30-as évek elején felkereste, s „Művészkedő magyar pásztorok” című könyvében foglalkozik munkáival.³⁵ A Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteményébe mintegy 30 faragvány került Gyurkótól, s ezek közül 6 darab vallási jellegű vagy vallási motívummal díszített. Gyurkó Pál e tárgyak mellett becses használati tárgyakat és bútordarabokat is faragott. Faragásain érezhető a pályakezdése idején kiteljesedő palóc áttört bútort hatása, ezeknek a készítőtechnika megkövetelte egyes elemeit, például a kazettás felületbeosztást a kisebb tárgyakra is átvitte. Munkáit gyakran Gy. P. névjel és évszám jelöli. Az alábbiakban ismertetett vallási jellegű tárgyak 1938 és 1942 között készültek a Hatvani uradalomban való 15 esztendeig tartó kanászkodása idején. 1938-ban készült - a talapzatba vésett évszám szerint - az almafából faragott, leírókartonja szerint „Fájdalmas Mária” megnevezésű pieta-szobor (ltsz.: 51.276.1., méretei: 32,3x14,5 cm) A talapzaton ülő Mária ölében tartja a halott Jézust. A faragott szobron a véséssel jelzett ruharedők és az egyszerű arcvonások a naív népi faragó kezénymódot mutatják. Szintén almafából faragott és festéssel színezett a leírókarton szerint „Jézus Szívé”-nek nevezett, „dísznek csinált” és „kis asztalon tartott” szobor (ltsz.: 51.274.1., mérete: 24,8x7,2 cm)

A tárgy funkcióját illetően - a fényképét is közlő - Magyar Népművészet kötet más állaspontra helyezkedik, és „fali gyertyatartónak” nevezi.³⁶ A „Fájdalmas Mária” szoborhoz hasonló talapzaton álló tömszerűen kifaragott Jézus két cserépből felnövő virág között áll. Egyik kezével a középen szokásos kereszttel egybefonódó lángoló szívére mutat, másik felemelt kezének 3 ujját a népszerű olajnyomatokon - és a régebbi ábrázolásokon - is látható módon behajlítva tartja. Krisztus szeme, szemöldöke, haja, bajusza és szakállja fekete festéssel hangsúlyozott.

Egyértelműen gyertya égetésére szolgáló egyszerű gyertyatartót is faragott Gyurkó Pál. A szilva-

„Fájdalmas Mária”-szobor. Gyurkó Pál faragása (ltsz.: 51.265)

val bírtak a leírókartonok tanúsága szerint: „dísznek csinálta”, „egy kis asztalon tartotta”, „szobadísznek használták”.

A vallási és történelmi téma összekapcsolódását mutatja Gyurkó Pál 1939-ben készült következő faragványa, mely a Ferenc Józsefről, Horthy Miklósról készített vagy a magyar címert ábrázoló történelmi tárgyú alkotásainak sorába is illeszkedik, oldalán körbefutó felirata miatt: „Bevonult a magyar hadsereg a Kárpátok Brozsinko(!) földre, 1939. március 15-én.” A faragott „emléktáblácska” (ltsz.: 51.294., méretei: 12x10,5x2,4 cm) elején viszont domború faragású, keresztre feszített Jézus látható kétoldalt 3-3 gyertyával. A széleken vésett díszítés fut körbe, a sarkokban szív-motívummal. A hátlap vésett díszítése: cserépből kinövő virág, felirata „Emlékül Gy. P.” A gyűjtemény Gyurkó Pál által faragott következő darabja az a díszes juhász kampó (ltsz.: 51.265., hossza: 111,2 cm), melynek kampós végére egyszerű vallási jelek: kereszt, kétoldalt gyertyával, kehely és oltáriszentségtartó kerültek bevésésre Gy. P. monogrammal és 1942-es évszámmal együtt.

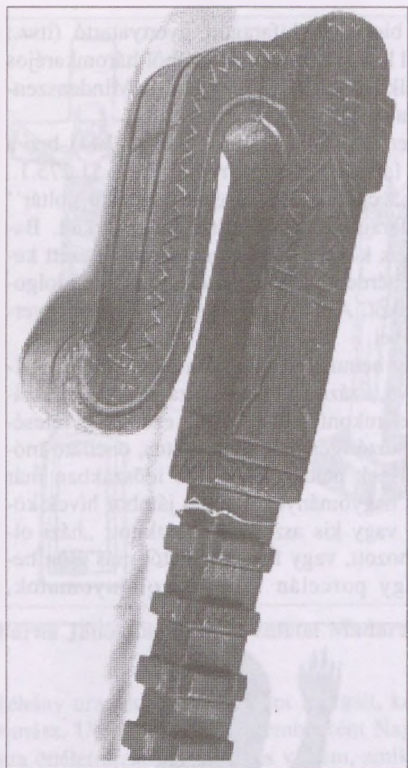
fából fűrészelt és bicskával kifaragott gyertyatartó (ltsz.: 51.277.1., mérete: 11,5x5,2 cm) alsó részéből háromkaréjos karcsú kereszt emelkedik ki. Karácsonykor és Mindenszentekkor volt használatos.

Leírókartonja szerint „szobadísznek” készült 1941-ben a vadgesztenyefából faragott „kis oltárka” (ltsz.: 51.275.1., méretei: 36x27x10,5 cm). A lépcsőzetes talpazatú „oltár” hátlapja domború faragással és véséssel megmunkált. Barokkos cirádák veszik körül a középpontban elhelyezett keresztet és a mellette térdeplő két - igen elnagyoltan kidolgozott - imádkozó alakot. A talpazaton két-két faragott gyertya, középen kehellyel.

Gyurkó Pál eddig bemutatott tárgyai a paraszti népi valóságban meglévő, századunkban felszaporodott szakrális tárgykészletekkel rokoníthatóak, és az ezen tárgyféleségek iránt megmutatkozó igénynek egy sajátos, önálló módon való kielégítésének példái. Ebben az időszakban már általános - a vallási hagyományokat ápoló jámbor hívek körében - a szobor vagy kis asztalkán kialakított „házi oltár”, a búcsúkból hozott, vagy keggyárusoktól más úton beszerzett gipsz vagy porcelán szobrok, olajnyomatok, gyertyatartók stb. elhelyezésével. Gyurkó Pál faragványai ezen gyári termékek előképei alapján készültek, s a használatban is ilyen funkció-

„Jézus szíve”. Gyurkó Pál faragása (ltsz.: 51.274.1.)

Juházkampó. Gyurkó Pál munkája
(Itsz.: 51.265)

gyei Litkéről kerültek elő, és aki szintén dolgozott fel vallási témákat. A Palóc Múzeum bútorgyűjteményében lévő lócájának áttört padhátain az újszövetségi történet részleteit faragta meg a Háromkirályok látogatásától a Golgotáig, illetve a Szentlélek eljövételéig. Egy-egy Jézus életét bemutató jelenethez társítva a padtámla alsó felén hétköznapi életből vett jelenetek láthatóak, s e szembeállítás nyilván társadalompolitikai mondanivalót hordoz.³⁹ Az áttört faragású padhátbetéteken másutt is előfordul vallási tárgyú ábrázolás. Így találhatók vallásos jelenetek Lőrincz Pál karancseszi faragó áttört padhátbetétein. Bertók Mihály kishartyáni pástor pedig elmondta: „Volt nekem egy padom, cifrább volt az éjféli misénél.”⁴⁰ A kiemelkedő palóc faragóegyéniségek sorába tartozik még a hugyagi születési Herczeg Mihály (1887-1961).

A Palócföld egyik legjellegzetesebb tárgytípusa az ivőbegre, csanak. Eredete a messze múltba nyúlik vissza, ábrázolásait már a 16. sz.-ból ismerjük. A legkorábbi felföldi adat a csanak használatára a 18. sz. elejéről ismert Nógrádból. A legrégebbi, múzeumban őrzött ivőbögrec a 19. sz. közepén készülhetett. A múlt század végén többféle formában általánosan ismert volt a Felföldön. Ezidőtájt terjedhetett el rajtuk a domború faragás. A régebbi példányok díszítetlenek vagy ékrovások voltak. A díszesen faragott csanakok - a pástorbotokhoz hasonlóan - nem a mindennapos használat

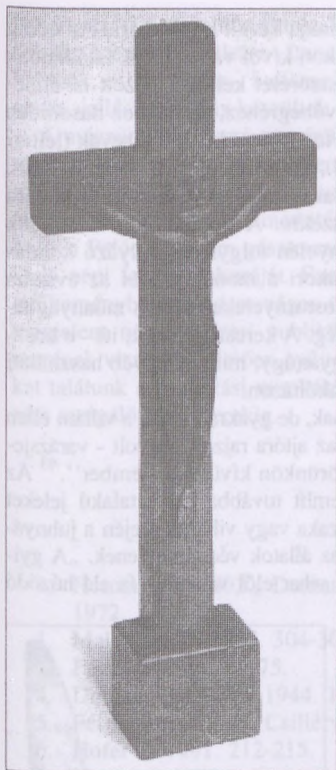
Az oltáriszentség jele került egy Gyurkó Pál által juhárútból faragott kanálra is (Itsz.: 71.30.2., méretei: 24,7x5,4 cm). A nyél felső részén vésett szív, alatta szentségtartót ábrázoló domború faragás látható.

A palóc faragóművészet egy másik kiemelkedő alakja Havrán János. Életéről, munkásságáról sajnos szinte semmit sem tudunk. A Palóc Múzeumban egy általa faragott feszület (Itsz.: 46.1949., hossza: 16 cm) őrzi emlékét. A Kisterenyéről gyűjtött H. J. monogramos feszület - Barna János és Gyurkó Pál munkáihoz hasonlóan - szintén gyakori szereplője a népművészeti publikációknak.³⁷ A Palóc Múzeum egy másik értékes, szép darabja az a körtefa feszület (Itsz.: 67.10.1., mérete: 24x8,3 cm), amelynek alkotója Szilágyi Barna János kisterenyei pástor, aki 1903-ban született, és az eddig említett faragókhoz képest a fiatalabb faragó nemzedékhez tartozik. Ő újabb típusú tárgyakat, így doboztetőket is faragott, melyeken megjelenik például a falusi gazdálkodás változását tükröző traktor is. Ennek ellenére szemlélete tisztán hagyományos, s az új élet jelenségeinek bemutatásakor a régi formakincset alkalmazza.³⁸ A Palóc Múzeumban őrzött feszület talapzatának hátoldali kézírásos felirata: „Szilágyi Barna János 46. é. volt kondás Kisterenye 1949” nyilván a gyűjtőtől vagy az ajándékozótól származik. A tárgy 1950-ben került a múzeumba Balassagyarmatról. A készítés és a használat helyéül a leltárkönyvben Kisterenyét jelölte meg az 1967-ben leltározást végző Flórián Mária. A feszület egy fából faragott, egyszerűen megformált corpora a népi faragó szemléletét és kezenyomatát viseli.

A palóc vidékhez kötődő további faragó egyéniségek sorába tartozik Pál József, akinek munkái a Nógrád megyei Litkéről kerültek elő, és aki szintén dolgozott fel vallási témákat. A Palóc Múzeum bútorgyűjteményében lévő lócájának áttört padhátain az újszövetségi történet részleteit faragta meg a Háromkirályok látogatásától a Golgotáig, illetve a Szentlélek eljövételéig. Egy-egy Jézus életét bemutató jelenethez társítva a padtámla alsó felén hétköznapi életből vett jelenetek láthatóak, s e szembeállítás

Fakanál nyelén az Oltári szentség jele. Gyurkó Pál munkája. (Itsz.: 71.30.2.)

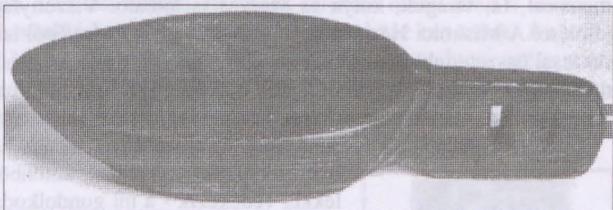
Feszület. Szilágyi Barna János alkotása. (Itsz: 67.10.1.)

Múzeum gyűjteményében található az üveggyárak által készített só- és paprikatartók mintájára kőrtéfből faragott sőtartó (Itsz.: 72.22.50., méretei: 18,7x13,9x6 cm). Tartórészein, kívül az ivőbegrékre emlékeztető tölgyfa, szarvas, madár domború faragása található. A két tartó közötti részbe csapolva áll egy három lépcsős kereszt corpus-sal, ez alatt egy forgatható fedő, amely a két tartórész befedésére szolgál. A fedő virágornamentikával domborúan díszített, tetején egy-egy szuronyos katona állt őrt.

A sőtartó - gyűjtője Zólyomi József szerint - valószínűleg az 1930-as években készült, ismeretlen pásztoember faragásaként. Az alakok a viszonylag kis méret ellenére kidolgozottak. Krisztust töviskoronával, ágyékkötővel, (INRI) felirattal láthatjuk. Az I. világháborús katonák ábrázolásával e tárgy is a történelmi és vallási témák ötvöződését mutatja. A keresztrefeszített Jézus és katonák együttes ábrázolása korabeli festett keménycseréptányérokra emlékeztet, ahol a keresztrefeszített üdvözítő keresztjének tövében fegyveres katonák alakja látható. A tárgy - témájánál fogva - rokonítható azon áttört támlájú székekkel,⁴² ahol a támla felső részén a Kálvária három ke-

llékei voltak. A faragáshoz értő pásztorok dísz tárgyként faragták, majd a városi gyűjtők, megrendelők igényeit elégítették ki. A Palóc Múzeum gyűjteményének változatos főleg állat- és nővényábrázolású domború faragással díszített ivőbögréi között vallási témájú nem fordul elő. A kereszt, mint mágikus jel megtalálható azonban egy 1940-ben készült Manga János által gyűjtött példányon (Itsz.: 58.1949.), melyet Semetke Mihály kanász készített Honton.

A kőrisfából faragott ivőbegré (méretei: 14x5 cm) merítője

Ivőbegré (csanak). Semetke Mihály készítette. (Itsz: 58-1949)

kanál alakú, talpazattal ellátott és ennek kerületén égetett pontdíszítés található, középen pedig évszám: 1940. Fogóján hosszúkas lapos, keskeny téglalap alakú lyuk és peremén égetett pontozás, rovátkolás, s mindkét oldalán a kereszt bevésett jele. Egy másik ivókanál (Itsz.: 141.1947) oldalán vadászjelenet van, domború faragással, fogója pedig hal alakú. A hal, mint a pásztorművészeti díszítmények között egyébként idegen állatalak Krisztus jelkép is lehet, de a hal termékenységi és szexuális szimbólum is.⁴¹ Forma és díszítmény szempontjából rokonai a csanakoknak a szintén domború faragással és figurális ábrázolással díszített sőtartók. A Palóc

Sőtartó. Ismeretlen pásztor munkája. (Itsz: 72.22.50.)

resztjének sziluettje, alatta pedig szuronyát előretartó lovashuszar alakja került kifaragásra. Az eddig bemutatott, ünnepi, dísz, vagy ajándéktárgyként funkcionáló darabokon kívül vallási jelek találhatók az egyszerű használati eszközökön a paraszti háztartásban és a pásztorélet kellei között is. Jónéhány fokos, balta és ostor nyelén fordul elő - a fentebb bemutatott ívbegréhez, csanakhhoz hasonlóan - a kereszt egyszerűen megformált jele. E keményfából (szilva-, körte-, akác-) készült tárgyak (létári számok szerint: 96-1947, 530-1947, 51.700.1., 51.701.1., 52.15.4., 63.44.1, 65.11.1.) ólom-, ón-, réz-, vagy alumíniumberakással és esetleg vésett, pontozásos, vonalas díszítéssel készültek. A símára csiszolt ostomyeleket domborúan faragott „gyűrű” tagolják részekre. A geometrikus díszítések mellett főleg virágdíszek fordulnak elő. Az 52.15.1. számú balta nyelén tölgyfán furulyázó kondás malaccal, fa, virágok, kutya és szarvas is látható. Viszonylag gyakori a monogram és az évszám jelölése. A Miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből ismert ostornyeleken színes műanyagberakással összetettebb vallási jelek találhatók: templom, oltáriszentség. A kereszt jelének, itt - e használat céljára készült tárgyakon, védő-óvó mágikus funkciója van, ugyanúgy, mint az egyéb használati tárgyakon (pl. méhkaptár, sótartó, kenyértakaró ruha stb.) vagy a lakóházon.

Gunda Béla állapítja meg, hogy „a gonosz szellemek, az ártó hatalmak, de gyakran a tűz, a villám ellen is mágikus cselekedetekkel, különböző - az ajtóra rajzolt, karcolt - varázsjellel védekeznek - a mi gondolkodási körünkön kívül élő - ember”.⁴³ Az Északi-Kárpátok területéről, Erdélyből említ továbbá keresztalakú jeleket olyan erdei fák törzsén, amelyek köré éjszaka vagy viharok idején a juhnyáját hajtják, hogy a fák sűrű lombja alatt az állatok védve legyenek. „A gyimesi csángóknál láttam több ilyen fát. A vihar előtt valamely fa alá húzódó pásztorok, szénacsinálók és utasemberek is vésnek - félelmükben - egy-egy keresztet a fák törzsébe.”⁴⁴

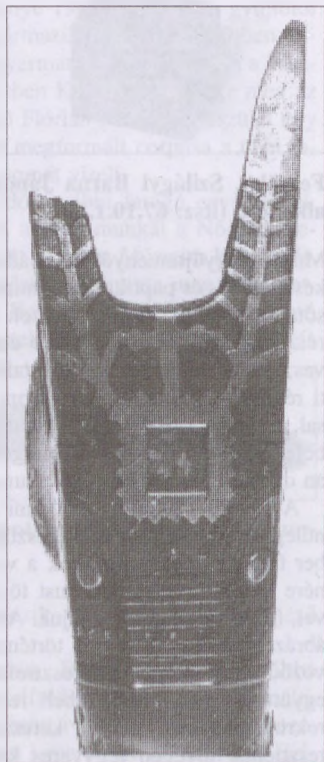
Szintén a kereszt ólomberakásos jele található a pásztorok kedvelt hangszerén, a dudán. Az 584.1947. létári számú kosfej alakú dudafej (méretei: 11x13 cm) nyitott szájához illeszkedő ólomberakásos sípszárán oldalnézetben látható kereszt.

A Palóc Múzeum népi hangszer-gyűjteményének másik két keresztrel díszített dudafején (ltsz.: 164.1947. és 50.357.13.) az ólomberakásos kereszt a tükrös szem alatt, szemből nézetből látszik. Hasonlóképpen szemből nézetű ólomberakásos keresztrel ellátott, a Néprajzi Múzeum Karancsságról begyűjtött 10.612 számú dudafeje és a Magyargércről származó 69.136.1.1. számúnál pedig a nyitott szájhoz csatlakozó sípszár oldalára került a kereszt. A dudához kapcsolódó gazdag hiedelemanyag (ördögös dudások, „boszorkányok dudabálja”, magától szóló dуда),⁴⁶ önmagában is indokolja,

Ostornyel. Ismeretlen pásztor munkája. (ltsz: 96-1947)

hogy miért került a kereszt kultikus jele a pásztorok e kedvelt hangszerére.

Számbavételünkkel a figyelmet szeretnénk felhívni az ábrázolásuk egy olyan körére, amely a vizsgálat során eddig mellékes jelentőséggel bírt, és a vallási néprajzban ilyen jellegű gyűjtemény-

Dudafej. Ismeretlen pásztor munkája. (ltsz: 164-1947)

ismertetéssel nem találkoztunk. Tárgybemutatusaink érzékeltetik, hogy a pásztorfaragásokon belül is sokféle használati-, illetve „ünnepi” tárgyra került vallásos ábrázolás vagy jel: pásztorbotok, juhász-kampók, ostor-, fokos-, baltanyelek, gyufatartók, gyertyatartók, dudafejek. Ezenkívül pedig elsődlegesen vallási célból is készültek feszületek, Jézus és Mária szobrok, illetve „kis oltár”.

A múzeumi gyűjteményre épülő vizsgálódásnál, a rendszerszerű megközelítés során azonban igen gyakran azzal a problémával kerülünk szembe, hogy a gyűjtések sokszor esetlegesek, a tárgyak adatlása hiányos, a használatra vonatkozóan alig vannak információk, így csak óvatos következtetések levonására nyílik mód. Ismertetésünk, és gyűjteményünk összehasonlító vizsgálata során úgy véljük, hogy a Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteménye tükrözi a nógrádi táj hagyományosan kiemelkedő népi faragó kultúráját. Ezen belül a vallási témájú alkotások jelentős része mind a múzeumi gyűjteményben, mind országos összehasonlításban a legszínvonalasabbak közé tartoznak. Az eddig megjelent népművészeti publikációk is ezt tükrözik. Másrészt a vallás és a kultúra egész rendszerének viszonyát illetően gyűjteményünk többretű anyagot tartalmaz. Vallásos jellel ellátott tárgyakat találunk a háztartási munkákhoz tartozó eszközöktől kezdve a katonaság emlékein át a szórakozást szolgáló hangszerekig.

JEGYZETEK

1. Herman O. 1892., Domanovszky Gy. 1944., Madarassy L. 1935., Manga J. 1954., 1963., 1972.
1. Malonyay D. 1922. 304-306.
3. Fél E.-Hofer T. 1975.
4. Domanovszky Gy. 1944. 17-18., 29.
5. Fél E.-Hofer T.-K. Csilléry K. 1969. 73.
6. Hofer T. 1981. 212-215.
7. Manga J. 1972.
8. Verebélyi K. 1981.
9. Fél E.-Hofer T.-K. Csilléry K. 1969. 30.
10. Fügedi M. 1986. 658-660.
11. PMNA 231.
12. Magyar népi díszítőművészet. 1954. 15.
13. Manga J. 1972. 23.
14. Manga J. 1954. 22., Fügedi M. 1976. 98., 1993. 121-122.
15. Fél E.-Hofer T.-K. Csilléry K. 1969. 73.
16. Manga J. 1972. 23.
17. Manga J. 1954.
18. S. Lackovits E. 1991.
19. Bálint S. 1977. II. 387.
20. A Vendel-kultusz elterjedéséhez adalékul szolgál az ismert palócföldi búcsúvezető, énekszerző, „szentember” önéletrésében közölt következő részlet: „Én tehát mondtam nekik, hogy imádkozzanak a Szent Vendel tiszteletére. Azok mondják: hát mit imádkozunk? Én azután megtanítottam őket a Szent Vendel olvasójára, és ők azonnal elvégezték.” Bálint S. 1991. 114.
21. Paládi-Kovács A. 1965. 169.
22. Malonyay D. 1922. 304-305.
23. Madarassy L. 1934.
24. Manga J. 1954. 25.
25. Madarassy L. 1934.
26. Madarassy L. 1934. 30.
27. Az esetlegesen szóbajöhető Iparművészeti Múzeum és a Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményeit ezidáig nem volt módomban áttekinteni.

28. Madarassy L. 1934. 29-30.
29. Malonyay D. 1922. 305., Manga J. 1963., 1972. 21. kép; Fél E.-Hofer T. 1975., 1994.
30. Néprajzi Múzeum. leltári szám: 40.698.
31. Madarassy L. 1934.
32. Vö. Limbacher G. 1988., 1989., 1993., 1994. Továbbá hasonló a Romhányból előkerült, valószínűleg egykori körmeneti feszület corpora stb.
33. Limbacher G. 1993. 193-200., 1994. 153-154.
34. PMNA 231.
35. Madarassy L. 1934.
36. Fél E.-Hofer T. 1975.
37. Fél E.-Hofer T. 1975. 90. kép; Manga J. 1972. 22. kép.
38. Lengyel Gy. 1961. 16-17.
39. Fél E.-Hofer T. 1975.; Hofer T. 1976.
40. Manga J. 1972. 55.
41. Fügedi M. 1993.
42. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. Leltári szám: 78.33.13.
43. Gunda B. 1957. 192.
44. Gunda B. 1957. 193.
45. Manga J. 1950. 23-27.

Irodalom

Andrássy-Kurta János

1944 A magyar nép szobrászata. Budapest

Bálint Sándor

1977 Ünnepi Kalendárium I-II. Budapest

1992 Egy magyar szentember. Orosz István önéletírása. Szolnok

Béres András

1957 A Déri Múzeum Debrecen környéki díszes pásztorbotjai.

A Déri Múzeum Évkönyve 83-118.

Domanovszky György

1944 Magyar pásztorművészet

1981 A magyar nép díszítőművészete. I-II. Budapest

Fél Edit-Hofer Tamás

1966 Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben. Budapest

Fél Edit-Hofer Tamás-K. Csilléry Klára

1969 A magyar népművészet. Budapest

Fügedi Márta

1986-87 A Herman Ottó Múzeum pásztorbotjai. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. 96-104.

1988 Figurális díszítmények Északkelet Magyarország pásztorművészetében. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 155-166.

1993 Állatábrázolások a magyar népművészetben. Miskolc

Gulyás Éva

1986 Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai (Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához). Szolnok

Gunda Béla

1957 A lakóházat védő mágikus jelek. Index Ethnographicus II. 192-198.

Herman Ottó

1892 Magyar pásztoremberek remeklése. Ethnographia

Hofer Tamás

1978 Egy áttört támlájú pad a Palóc Múzeumban. Művészet XVII/5. 25-27.

1981 Pásztorművészet. Magyar Néprajzi Lexikon 4. k. 212-215.

Hofer Tamás-Fél Edit

1975-1994 Magyar Népművészet. Budapest

Kóródi József

1958 Három gróft szolgált, betyárokkal társalgott, hetvenöt esztendeje farag Gyurkó Pál, a 91 éves számadó juhász. Magyar Nemzet 61. sz. 7.

Lengyel Györgyi

1961 Faragás. Budapest

Limbacher Gábor

1988 Öltöztetett Mária-szobor nyomában - Egy dejtári fafaragó emléke. Múzeumi Mozaik 1.

1989 A népi kultúra becses emléke. Honismereti Híradó I-II. 108-120.

1993 Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban. Néprajzi Értesítő 181-205.

1994 Palócföldi kis-kápolna, tárgyai tükrében. Ház és ember 9.

Madarassy László

1934 Barna János a feszületfaragó. Budapest

1935 Művészkedő magyar pásztorok. Budapest

Magyar népi díszítőművészet. Budapest 1954

Malonyai Dezső

1922 A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör magyar népe, a palócok művészete. Budapest

Manga János

1950 Nógrádi dudások. Budapest

1954 Egy dunántúli faragó pásztor. Budapest

1963 Pásztorművészet. Budapest

1972 Magyar pásztorfaragások. Budapest

Páldi-Kovács Attila

1965 A keleti palócok pásztorkodása. Műveltség és Hagyomány VII. Debrecen

Sáfrány Zsuzsa

1975 A kaposvári Rippl Rónai Múzeum gyufatartói. Somogyi Múzeumok Közleményei 144-154.

S. Lackovits Emőke

1991 Vallásos ábrázolások és feliratok a közép-dunántúli paraszti kultúrában. In. Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. 44-66.

Verebélyi Kincső

1981 A „pásztor”-művészet. A folklorizmus egy 19. századi magyar példája. Folklór, társadalom, művészet, 9. 79-90. Kecskemét

Zólyomi József

1979 A Palócföld pásztorművészete. Néprajzi kiállítás a Nógrád megyei SZMT-székházban 1979. július 1-augusztus 6-ig

1985 Pásztorok az Észak Cserhát falvaiban. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján

Resümee

Ágnes Lengyel:

Religiöse Darstellungen in der Hirtenkunstsammlung des Palozenmuseums

Mann kann sich über die ungarische Hirtenkunst, über die von den Hirten angefertigten Verbrauchs- und Schmuckgegenstände, über die charakteristischen Techniken der Verzierungen und über die hervorragenden Schnitzler-Individualitäten in der ethnographischen Fachliteratur informieren. Auf die religiösen Darstellungen der Hirtenkunst wurde man schon in den 1920-er Jahren aufmerksam, aber zur Analyse der dazu gehörenden Erkennungszeichen, Sinnbilder kam es nicht, die Fragen, die die Bedeutung der religiösen Thematik betreffen, sind nicht in genügendem Maße geklärt.

Der Aufsatz stellt die mit religiösen Darstellungen, Zeichen versehenen Gegenstände der Hirtenkunstsammlung des Palozenmuseums in Balassagyarmat vor.

Die Erscheinung der religiösen Themen in der Hirtenkunst zeigt die eigenartige Verbindung des Hirtentums mit der bäuerlichen Volksreligiosität. Das religiöse Leben des sich mit dem Hüten, Pflegen der Tiere beschäftigenden Hirtentums - aus dem Beruf folgend - ist nicht so vielfältig wie das des Bauerntums, wo die gegenständliche Welt seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts immer reicher und mannigfaltiger ist.

Die Hirten-Schnitzereien mit religiösen Themen und von hervorragendem künstlerischem Niveau sind im allgemeinen mit selbständigen Kunschtchaffenden zu verbinden, die aus verschiedenen Ursachen, aus religiöser Inbrunst, aus Gelöbniß, möglicherweise aus Verkaufszintention solche Gegenstände gefertigt hatten. Solche hervorragenden Schnitzler-Hirten sind im Palozenland - unter anderen - János Barna und Pál Gyurkó, deren Schnitzereien, eine nach der anderen, in den die ungarische Volkskunst repräsentierenden Sammelwerken zu treffen sind. Die hier vorgestellten Gegenstände der Hirtenkunstsammlung des Palozenmuseums veranschaulichen, daß religiöses Abbilden oder Zeichnen auch innerhalb der Hirtenschnitzereien auf vielerlei Verbrauchs-, beziehungsweise „festliche“ Gegenstände geraten sind: Hirtenstöcke, Schäferhaken, Peitschen-, Fokosch-, Axtgriffe, Zündholzhalter, Leuchter, Dudelsackköpfe.

Außerdem sind Gegenstände vor allem aus religiösen Gründen, auch zum andächtigen Zweck gefertigt worden, so wie Kruzifixe, Statuen von Jesus und Maria, beziehungsweise Hausaltar von kleinem Ausmaß.

Bei der Untersuchung aufgrund der Museumsammlung, bei der systematischen Annäherung haben wir auf das Problem gestoßen, daß die Sammeln am Anfang oft zufälligerweise abgelaufen sind, die Daten über die Gegenstände waren mangelhaft, und die Daten den Verbrauch betreffend waren an der Zahl wenig. So kann man nur vorsichtige Folgerungen ziehen. Bei der vergleichenden Analyse unserer Bekanntmachung und Sammlung meinen wir, daß die Hirtenkunstsammlung des Palozenmuseums die traditionell hervorragende Volksschnitzlereikultur der Nógráder Landschaft widerspiegelt. Innerhalb der Sammlung gehört der bedeutende Teil der Schöpfungen mit religiösem Thema sowohl in der Museumsammlung als auch im Landesvergleich zu den Werken vom höchsten Niveau.

Irányzatok az őskor legkorábbi szakaszainak kutatásában

(A társadalmi régészet lehetőségei és eszközei)

Simán Katalin

*„Aki a világi tudományokba elmerül
az napról-napra több vágy rabja lesz.”*

(Leo Ce: Tao Te King)

Az őskor korai szakaszának kutatásában a hagyományos értelemben vett régészetnek két fő iránya volt. Az egyik a régészeti leletek vizsgálata és értékelése, a másik az ásatásokról, lelőhelyekről, leletanyagokról felhalmozott információk interpretálása, történeti rendbe állítása. Mondhatjuk azt, hogy a régészet tárgyi és szellemi irányzatra osztdott, melyek egymást kiegészítve működtek.

A tárgyi régészetben az egyes tárgyak minél részletesebb leírása, összehasonlítása volt az elsődleges szempont. Ezt tette pontosabbá a nyersanyagvizsgálat és egyéb fizikai-kémiai elemzések. A vizsgált tárgyak egészében, avagy a kiemelkedő tárgycsoportok, együttesek fényében értékelték a lelőhelyeket és sorolták be kategóriákba, csoportokba, iparokba, kultúrákba. A szellemi régészet az ásatók munkája által felhalmozott adatokon nyugodott és mindenképpen nagyobb területi, földrajzi és kronológiai egységeket tekintett át vagy éppen fogott egybe. Általánosságban a két irányzat együtt működött, jóllehet voltak, akik jobban kedvelték az egyiket, illetve a másikat. Természetesen ezen belül is voltak egyes korszakokban preferált irányzatok és elméletek, és ezekre épülő prekonceptiók is. Mégis, ez a kettősség tette lehetővé, hogy az egyedi lelőhelyek egyedi anyagait egy történelmi és történeti folyamat szerves részeként szemlélhessük.

Mindezek eredményeképpen, a természettudományos módszerek segítségével az őskorkutatás eljutott arra a szintre, hogy népmozgásokat, kapcsolatokat, irányzatokat tud követni, meg tudja határozni a főbb csoportok, kultúrák jellemvonásait. Ez azonban nem több, mint a valóság árnyképe, melyben elvész minden, ami egyedi, és amely mellett alaktalan folként jelentkezik mindaz, ami a kialakított képbe nem illeszkedik. Igen keveset tudunk az egyes nagyobb egységek belsőbb sajátosságairól is és szinte teljesen elvész az egyéniség mind szűkebb, mind szélesebb értelemben.

Napjainkra eljutottunk odáig, hogy ehhez a tudásfajtaához az újabb és újabb feltárt együttesek már nem tudnak minőségileg többet hozzátenni. Ezzel egyidőben merült fel annak az igénye, hogy mélyebben és alaposabban megismerjük az egyes népeket, csoportokat. Már nem csupán a csoportos viselkedésformákat kívánjuk tanulmányozni, hanem az e mögötti sajátosságokat - technikai és társadalmi jellegzetességeket. Az egyes folyamatoknak már nem csupán az eredője a megismerés célja, hanem a folyamat maga, annak mozgató rugói és alkotóelemei. Másrésztől egyre inkább merül föl az igény aziránt is, hogy a különböző korszakokra jellemző társadalmi szokások és viselkedési normák mellett a nép, törzs-, csoport-, család-specifikus viselkedéseket is tanulmányozzuk. Megismerhető két különböző műveltség közötti kereskedelmi kapcsolat, szerencsés esetben presztizsajándékok állapíthatók meg, vándorlás, etnikai érintkezés, egybefonódás mutatható ki. Alig valamit tudunk ugyanakkor a népeken, nagyobb etnikai egységeken belüli viszonyokról, tulajdonjogról, belső populációs, egyedi vagy csoportos vándorlásokról, a csoportok közötti, illetve csoporton belüli munkamegosztásról. Keveset tudunk - általános elképzeléseken túl - a hitvilágról és mindarról, ami a szorosan vett munkán és hiteléleten túl kitöltötte az emberek idejét. Ha ugyanakkor magyarázatot akarunk kapni a leletanyagok másságára, az egyedi vonásokra, a távolabbi területek hasonlatosságaira, mélyebb ismeretekre van szükség. A

jelenlegi régészeti kutatási tendenciák ezekben az irányokban igyekeznek előrébb lépni, ezt a fajta megismerést kívánják valamilyen módon megközelíteni, feltárni.

Ennek megfelelően, az újabb régészeti kutatások két fő irányban fejlődnek és hoznak új eredményeket. Az egyik a tárgyak, jelenségek partikuláris, mélyre ható vizsgálata. Ennek több módját alkalmazták. Az egyik az ásatási technika finomodása. Paleolit ásatásokon és már nem ritkán neolitik és rézkori ásatásokon is a nagy felületek kibontásakor a tárgyak a helyükön maradnak, így a földbekeverülés, illetve az eltemetődés állapotát mutatják. (Esetlegesen közbenső talajmozgás geológiai, geográfiai módszerekkel kimutatható.) A tárgyak és a felszín együttes, integrált képe sokat elárul. Ennél azonban még tovább lehet lépni. A tárgyak egyedi felszedése, pontos helyük és helyzetük regisztrálása lehetővé teszi, hogy restaurálás és refitting elemzések után azok pontos elhelyezkedését, egymáshoz való viszonyát, mozgását rekonstruáljuk. Így kapunk információt az egyes tárgyak, tárgycsoportok térbeli szóródásáról és transzportációjáról. Nem kevesebbet árulhat ez el, mint munkamegosztást, településen belüli specializációt. Az egymást fedő tárgyak viszonya a település tartamáról, belső változásairól árulkodhat.

A begyűjtött tárgyak elemzését mind a meglévők, mind a hiányzók szemszögéből el kell végezni. A fellelhető tárgyak vizsgálatával egyenrangú a hiányzó tárgyak megállapítása és a hiány okának minél részletesebb elemzése. A hiány származhat ugyanis abból, hogy a telepet csak valamilyen speciális funkcióra hozták létre (darabolóhely, vadásztanya, bánya stb.), hogy a tárgyakat saját vagy kereskedelmi célra elszállították vagy akár abból is, hogy szerves nyersanyaguk elporladt. A meglévő, vagy a hiányzó anyagok viszonya a lelőhelyre, a kettő összessége ellenben a kultúrára, csoportra jellemző képet nyújtja. Csakis ez az együttes kép teszi lehetővé, hogy az egyedi lelőhelyeket egymással összehasonlítsuk és rendszerbe állítsuk.

Ugyancsak ebben a folyamatba illeszthető bele az egyes jelenségek, technikai eljárások vizsgálata. Felismerte a tudomány, hogy egy-egy tárgy mögött nem csupán a tárgy funkciója, használata rejlik, hanem mindaz, ami a tárgyat létrehozta, beleértve ebbe az igényt, a létrehozásakor használt munkaeszközöket és technikai tudást, az alkotás folyamatát és tényét is. Ezek azok az elemek, amelyek nem találhatók meg a lelőhelyen. A technikai eljárások, fogások, a mögöttes tartalom feltárására jött létre a kísérleti régészet. Alapvető célja, hogy a kor eszközeit használva hozza létre azokat a tárgyakat és javakat, amelyeket elődeink. Számos irányzat van a kísérleti régészetben belül is. Vannak, akik egy-egy apró területtel foglalkoznak igen mélyen (pl. házépítés, kerámiakészítés, kőeszközök gyártása stb.), míg mások a teljes életkörülményt próbálják rekonstruálni, fálvakat hoznak létre, gazdaságot alapítanak és kísérleti személyekkel tanulmányozzák a lehetséges életviteleket.

Kétségtelen, hogy számos tapasztalatot sikerül levonni mindezekből a kísérletekből, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy hiába használjuk az őskori mintára készült eszközöket, hiába élünk őskori körülmények között, mi magunk már több ezer éves többlettapasztalattal, civilizációs háttérrel és egészen más fizikai és szellemi igényekkel rendelkezünk. Ennek megfelelően az eredményeket is kellő kritikával kell kezelni.

Ugyancsak nagy hibaforrása a kísérleti régészetnek, hogy míg az őskor embere sok generációs próbálkozás és a környezete igen mély ismerete nyomán jutott új eredményekre - esetleg még társadalmi tabukkal is megküzdve. Saját korában volt ideje kívánni, amíg a gondolatfoszlány, a homályos idea beérett. Volt ideje rá, hogy az eredeti cél felé haladva vakvágányokon haladjon végig, esetleg azokból teljesen új irányok felé is elinduljon, míg végül eljutott a rutinig. A kísérletet végző régész, mivel sem természeti környezetének ismerete, sem ideje nincs annyi, mint elődeinek, a modern technikát, és tudományt, a matematikát, a fizikát, a kémiát hívja segítségül. Így előfordulhat, hogy olyan steril körülményeket hoz létre, olyan specifikus vonásokat visz be a kísérletbe, melyekről ősrünknek nem lehetett tudomása, nem állíthatta elő és valószínűleg soha nem is törekedett ilyesmire.

Ha eljutunk arra a szintre, hogy őskori eszközökkel őskori termékeket hozunk létre, szerencsés esetben megállapíthatjuk, milyen technikai fogásokkal, milyen eszközökkel lehetett a legsikeresebb eredményt elérni. Nem tudjuk azonban még mindig, hogy milyen szükséglet - vagy szükségletek - hozták létre az egyes termékeket, milyen céllal készültek, ki készítette kinek, milyen gyakran és vajon egybeesett-e minden esetben a tárgy készítőjének szándéka a tárgy funkciójával.

Egyszóval még mindig hiányzik a szellemi háttér. Ezen próbál segíteni a mai régészetnek egy

másik, fejlődőben és átalakulóban levő irányzata, amely részben a ma élő vadász-gyűjtögető és pásztorkodó népek vizsgálatával, részben a történeti múltban kihalt pásztorkodó és vadászó népek régészeti hagyatékának feltárással foglalkozik. Ismerjük azt az utat, amelyet a korai felfedezők leírásaitól a mai etnológiai kutatásokig megtett a néprajz tudománya. Ennek eredményeit próbálja felhasználni a régészet, hogy valamilyen módon feltárhassa, megérthesse a tárgyak mögötti gondolatviszonyokat.

Igen vonzó perspektíva, mégis megtévesztő lenne, ha teljes egészében ezekre az adatokra támaszkodnánk. Egyrészt napjainkban a korai pásztorkodás szintjén álló és vadászó társadalmak klimatikus perifériákra szorultak, másrészt fennmaradásuknak ezen a szinten ilyen sokáig csak egyetlen magyarázata lehet: a saját és környezetük erőforrásait legjobban kihasználó, viszonylagosan változatlan életvitel. Mint tudjuk ez az, ami végképp nem jellemzi az általunk kutatott társadalmakat, hiszen ha jellemeznék, akkor mi is a szarvast kergetnénk az erdőn, bogycákat gyűjtenénk, esetleg irtásföldeket művelnénk, kis csordáinkat hajtánánk a legelőn. Népsűrűségünk is jóval kisebb lenne, hiszen mindazokat a vívmányokat, melyek a mai tömegek hosszabb életét és megnövekedett túlélési lehetőségeit biztosítják nem találtuk volna fel. Igaz, az ózonlyukkal sem lenne problémánk. Következésképpen a kortárs avagy közel kortárs népek kutatásánál is csak azokat az adatokat vehetjük át, melyek meglete valószínűsíthető a történelem előtti időkben más leletek, módszerek segítségével.

Mindig is érdekes téma volt, hogy az egyes területeken mi okozza a népek fejlődésének eltérő ritmusát. Miért volt a felső paleolitikumban fejlettebb Franciaország és az orosz síkság népessége mint pl. Közép-Európáé, miért Kis-Ázsiában indult meg a neolitizálódás, miért stagnált sokáig a fejlődés a neolitikumnál Egyiptomban - ha ezek a kijelentések egyáltalán megállják a lábukat. Az egyenetlen fejlődés a néprajzi kutatások csak annyiban adnak választ, amennyiben megfeythető a „primitív” társadalmak fennmaradásának és túlélésének rejtélye Afrika sivatagjaiban és a szavannán, a sarkkörök tájékán és a trópusi őserdők övezetében. Ide vehetjük akár a paleoindian emlékeket is, sok törzs a XVII-XVIII. században sem emelkedett magasabbra, mint a pásztorállamok.

Ezt a kérdést annak az ellentmondásnak a megértésével kezdetjük el tárgyalni, mely a tökéletes adaptációt a még tökéletesebb kihasználással állítja ellentétbe. Mint azt számos helyen leszögezték, az ősember a természet része volt, a természetnek volt kiszolgáltatva. Ez azonban csak addig a pontig volt igaz, míg az első eszközt a kezébe nem vette és tudatosan, célirányosan meg nem munkálta, hiszen mi más egy bunkó vagy egy chopper, szakóca kifaragása, mint a természet átalakítása önös célja érdekében. Természetet átalakítani lehet tudattalanul is természetesen, de abban a pillanatban, hogy valaki tevékenységorientált eszközöket gyárt (bunkó kell, hogy megöljem az állatot), már koncepciózus, célirányos, tudatos átalakítás történik.

Amikor a beszerzett és rendszeresen használt, illetve átalakított tárgyak száma eléri azt a kritikus pontot, amely többlet vagy minőségileg más eredményt tesz lehetővé, ez visszahat a társadalomra és egy újabb forma létrejöttét teszi szükségessé. Pl. gyűjtögetni lehet úgy is, hogy békében élnek egymás mellett és csak a külső ellenséget vigyázzák, mint az antilopok. Vadászni azonban így már nem lehet. A vadat ismerni kell, meg kell találni, olyan helyzetbe kell hozni, hogy az ember megölhesse. Csoportmunkára van szükség. A csoportmunka érintkezési lehetőség, sőt szükségszerűség, tanulási folyamat, gerjesztő hatású. A hatékony védekezés és a bőségebb táplálék nagyobb népszaporulatot eredményez, a nagyobb népszaporulat nagyobb nyomást gyakorol azokra, akik az élelmet beszerzik. Eredménye vagy a szétszóródás - ezzel lehetőség más vidékekkel, feltételekkel és módszerekkel találkozni - vagy jobb módszerek kiigazítása. Elvándorlás esetén újra indul a környezethez való alkalmazkodás, még jobb alkalmazkodás, majd a környezet átalakításának folyamata. Ez a folyamat működött egészen addig, amíg az ember be nem népesítette a földet, majd újra be nem népesítette, de minden újabb vándorlás esetén egyre több tapasztalat és információ birtokában, így ezek a körök egyre magasabb szinten ismétlődtek. Ez gyakorlatilag nem más, mint a természeti törvényekből eredő alkalmazkodás és a sajátosan emberi céltudatosság és fogalomalkotás kettősségének, összeolvadásának eredménye. A környezeti és társadalmi nyomás mindig akkor hat legerősebben, ha az egyénnek vagy a csoportnak (társadalomnak) nincsenek meg a legkedvezőbb létkörülményei. Ilyen nyomást okozhat egyrészt az élelem hiánya, a túl nagy népsűrűség, de egészen egyszerűen a hatalomvágy, az irigység, vagy akár a kíváncsiság is. Mindezek ugyanis korántsem csupán emberi tulajdonságok: a társas élet velejárói.

Nem véletlen, hogy az éppen korábban említett természeti népeknél tiltják a magántulajdont és kötelező a javak direkt vagy indirekt felosztása. Nem csak a vadásztörzsek maradékaira igaz ez, bár ott a legszembetűnőbb, hanem a nagy paleoindián társadalmakra is, ahol, jóllehet a társadalmi tagozódás megindult, a teljes népesség fennmaradása nem az egyéni vagyionon, hanem a kincstárakban őrzött és a vezetők által szétosztott javakon alapszik. Bizonyíthatóan ugyanez jellemezte a legtöbb ókori társadalmat is. A két séma - a vadásztársadalmakban érvényesülő és direkt elosztáson alapuló rend és a későbbi növénytermelő, pásztorkodó népeknél megfigyelhető redistribúció két további fontos és jellemző vonásra is felhívja a figyelmet, mégpedig a munkamegosztásra és a többlettermelésre.

A munkamegosztásnál két dolgot vehetünk figyelembe. Az egyik, hogy minden emberi társadalom egyénekből áll, akik jóllehet lehetőségeikben és alapvető biológiai adottságaikban azonosak, mégis igen sok egyéni jelleggel rendelkeznek - gondolkodás minősége, mozgás összehangoltsága, esztétikai érzék, kreativitás stb. Emellett egyértelmű a szexuális dimorfizmus megléte. Míg az első szempont csak a lehetőségét rejtja a munkamegosztásnak, az utóbbi szükségszerűvé is teszi. Ezt nem a képességek, hanem egyszerű fizikai lehetőségek határozzák meg: az, hogy a nő szüli az utódot és a nő szoptatja. Következésképpen a nők egy része eleve nem vehet részt olyan munkában, amely hátrányos lenne az utódra vagy az utódlás lehetőségére.

A létfenntartás mellett a legalapvetőbb szempont minden társadalomban, még az állatokéban is, a fajfenntartás. Az állati társadalmakban ez ösztönösen nyilvánul meg. Az ember, aki már a tervszerű eszközkészítéssel, a kész eszközök megtartásával előregondolkodás képességét bizonyítja, feltehetően a fajfenntartást sem bízta csupán az ösztöneire. már csak azért sem, mert az emberi utód kihordási ideje igen hosszú, egy terhességből egy utód származik és ennek az utódnak az életben maradási esélyei sem rózsásak. A munkavégzésnél tehát már az emberi társadalmak legkorábbi szakaszaiban is valamilyen fokon létre kellett jönnie a nemek közti munkamegosztásnak. Ez magába foglalta a vadász és nyersanyagszerző expedíciókra való válogatást, illetve azok kiválogatását, akikre ezek túltartan megerhelők lehettek, akik fizikai állapotuk miatt nem vehettek részt. Ugyanakkor számos olyan munka elvégzése várt a csoport otthon maradt tagjaira, melyre a gyűjtögetőknek és vadászoknak nem volt idejük (bőrkikészítés, élelemtartósítás, növényi élelem tartósítása, háztartási eszközök és ruhák készítése stb.). Nagyon valószínű, hogy ez a munkamegosztás eleinte csak részleges volt, bizonyos időszakokhoz, életkorokhoz kapcsolódott.

Az egyes munkák rögződése egyik vagy másik nemhez feltehetően későbbi fejlődés eredménye. Az egyéni képességek szerepe a munkamegosztásban szintén csak akkor kezdhetett szerepet játszani, amikor a mennyiségi és funkcionális alapigényeken túlléptek. Mindaddig, amíg egy kő-, fa-, csont- vagy agancseszköznek egyetlen kritériuma az volt, hogy megfeleljen annak a célnak, amire szánták, mindaddig, míg a társaséletben a minimális feltételeknek kell eleget tenni, nem igazán számított, ki, milyen többletet tud előállítani, akár mennyiségi, akár minőségi szempontból. Mivel mindenki részesedik a csoport javaiból, nem érdeke és nem igénye a többlet senkinek.

A minőségi és mennyiségi többlet előállításának egyetlen elfogadható indoka a társadalmi megbecsülés, helyzet lehetett a kezdeti időszakokban. Ugyanis az élet megváltozásával már nem a legerősebb hím, illetve nőstény kerülhetett csak a csoport élére, a fennmaradáshoz már minőségileg több kellett, mint például az előrelátás vagy a csoportos munka szervezése, avagy egyszerűen a társadalom bizalma, megbecsülése.

Régészeti adatunk mindezek bizonyítására nincs. Tudjuk azonban, hogy az alsó paleolitikumban már vadásztak nagyvadra (elefánt, rinocérosz), a középső paleolitikumban már veremben tárolták a húst és tömeges idényvadászatot is folytattak. Egy-egy helyidegen nyersanyag jelenléte tanúskodik róla, hogy igen nagy területeket jártak be. Ez az az időszak, amikor a népségek erősen differenciálódnak, határozott „iparokra” bomlanak. Kialakulnak a technológiai sajátosságok és a viselkedésselileg jellegzetességek. Követhetővé, de legalábbis feltételezhetővé válik egyes „iparok” csoportjainak vándorlása. Ezekben az időszakokban nincs egyértelmű jele annak, hogy specializált települések jöttek volna létre. Minden klasszikusan középső paleolit lelőhely az élet teljes szférájára utal. (Kivételesen egyedül talán a darabolóhely mutat, ahol a leölt állatot a vadászat helyén feldarabolták, hogy csak a hasznos részeit vigyék a településre.) A leletanyag mennyiségi változása inkább a népesség

nagyságának vagy a megtelepedési időtartam hosszúságának mutatója. Így kb. i.e. 60.000-re kialakul az egyes csoportok sajátos arculata, létrejöhetett a csoportos éntudat a más „iparokhoz” tartozókkal szemben. Jóllehet társadalmi szinten ez feltehetően megtörtént, semmi bizonyítékunk nincs, hogy egyéni szinten is létrejött volna. Nincs bizonyítható jele a csoporton belüli tudatos és tartós munkamegosztásnak, és mivel feltehetően a vagyon elosztása - azaz közösségi vagyon - uralkodott, az egyén szerepe sem lehetett domináns. Amennyiben ebben a korszakban az egyes lelőhelyeken a többitől eltérő sajátságot figyelünk meg, az a csoport szintjén, a lelőhely egészében jelenik meg és nem egyéni vonásként.

Ugyancsak megfigyelhető, hogy egy-egy csoportnak vagy iparnak határozott vadászterülete (azaz szállásterülete) volt. Arra ismét nincs nyom, hogy tulajdonának tekintette volna ezt a területet. Valószínűleg nem is volt erre lehetősége, hiszen a tulajdon az ellenőrzést is megköveteli, ami, tekintve a területek nagyságát, lehetetlen lett volna. Talán szükség sem mindig volt rá, hiszen a népsűrűség jóval alatta maradt a mainak. (A vadászterület minimális mértékét mindig az szabta meg, hogy az adott csoportot mekkora terület tudta eltartani. Felső határát a bejárhatóság korlátozta.) A középső paleolitikum végétől jelennek meg olyan vonások, amelyek valami újat jelölnek. Kifejezett vadászta-nyákat és kifejezett kőkitermelő helyeket különíthetünk el. Bár nem bizonyítható, hogy akik itt tevékenykedtek, azok az adott tevékenységre specializálódtak, mindenesetre új vonás, hogy ezek az események a közösségtől való hosszabb elszakadással jártak. Ez már magában is a munkamegosztás csírája lehetett, mivel a bányászattal elfoglalt emberek nem vettek részt a vadászatban és más munkákban. A felső paleolitikum későbbi szakaszai felé haladva, a leletanyagokban egyéni eszközök tűnnek fel, melyek formájukkal, kidolgozásukban minden mástól különböznek. Másrésről sorozatok jelennek meg. Több, csaknem teljesen azonos módon kialakított szerszám a kivitelezés egyöntetűsége arra utal, hogy már kiemelkedtek mesterek. Ezt látszik megerősíteni az a tény is, hogy néhány kőmegmunkáló műhelyben az egyes munkafolyamatok a műhely más-más részeire jellemzők. Ugyancsak a településen belüli munkamegosztásra utal, hogy a felsőpaleolitikumban már előfordul, majd a mezolitikumban határozott képet ölt az egyes tárgytípusok és a hozzájuk tartozó munkafolyamatok vízszintes tagolódása. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai értelemben vett iparosság alakult ki. Feltehetőleg változatlanul mindenki értett mindenhez, de voltak, akik jobban. A régészeti leletek tehát arról tanúskodnak, hogy a munkamegosztás megindulhatott a középső paleolitikumban, biztosan létezett a felső paleolitikumban, de nem vált társadalmi szinten meghatározóvá. Az egyéni kreativitás és újítás tehát csak két esetben válhatott társadalmilag elfogadottá a paleolitikumban: ha a közösség érdekét szolgálta, azaz társadalmiasult, vagy ha az egyén társadalmi megbecsülését emelte, azaz presztizsértékkel rendelkezett.

A másik korábban említett, megoldásra váró probléma a mindennapi igényeket kielégítő készleten túli felhalmozás. A vadásznépeknél a fölöslegtermelés ismeretlen fogalom. Többletet előállítottak ugyan, de ennek nem vagyongyarapítás volt a célja, hanem a téli élelem tárolása, az eszközkészlet felfrissítése, esetleges csere vagy ajándékanyag. Ez a felhalmozott mennyiség is csak korlátozott mennyiségű lehetett, mivel az állandó (pl. szezonális) vándorláson alapuló létforma lehetetlenné vált volna, ha vagyongészleteket kell mindig a háton cipelni. Egy ember vagyona tehát nem lehetett több, mint amit a hátán el tud vinni, beleértve ebben az ételmet, a szerszámait, ruházatát és adott esetben még a gyermekét is. Bármilyen nagyobb mennyiség felhalmozására csak akkor volt először lehetőség, amikor az ember letelepedett. Nagyobb, állandó telepek létrejöttéről a felső paleolitikum idejéből van bizonyítékunk. A mammutagyarból és agancsokból épült házak nem ideiglenes kis kunyhók voltak. Ennek értelmében, ebben a korszakban a fizikai lehetőség már adott volt bizonyos fokú többlettermelésre. Kérdés, hogy sor került-e rá valójában, túlmenően a saját ellátáson. Kicsi a valószínűsége. A nagy tömegben, feleslegesen kivadászott állat vagy kitermelt növény a saját jövő évi fennmaradásukat veszélyeztette volna - no meg mihez is kezdtek volna vele. Minden vadásznépp, más pedig akkor még nem volt, kivadászta azt, amire szüksége volt. Követ sem volt érdemes a kelletténél többet összehalmozni, mivel a felszínen heverő kő veszít a minőségéből, sokkal kevésbé lesz alkalmas megmunkálásra vagy használatra, mint a frissen kitermelt, pattintott darabok. Maradtak tehát azok a javak, amelyek nem utilitárius célokat szolgálnak: díszítőeszközök (beleértve a ruházati darabokat is), ékszerek, presztizsjavak. Ezek felhalmozása is csak akkor lenne célszerű, ha ez a

csoport presztizsértékét növeli. (Afrikai Tungok számoltak be róla, hogy a pásztorkodó szomszédok színes kendőket ajándékoztak néhányuknak, amit a csoport szokásával ellentétben dugdostak, maguknak tartogattak. Ezzel mások kíváncsiságát és vágyát is felkeltették, egyre többen mentek át a pásztorokhoz és szereztek be kizárólag saját maguknak díszeket. A csoport az egyéni vagyon gyarapodásával és megkínálásával fokozatosan szétforgácsolódott.) Ez pedig átvezet a következő témakörbe, a csoportok közti érintkezés, a kereskedelem problémáihoz.

Ahhoz, hogy kereskedelem jöjjön létre, szükség van a specializációra és a többlettermelésre, illetve olyan termékre, termékfajtára, minőségre, amely nem általános. Tehát túl kell lépni a mindennapi önfenntartás szintjén. Ez a tárgy lehet különleges, ritka nyersanyag (obszidián, jó minőségű tűzkő), különleges dísz tárgy (kagylófosszília, borostyán), különleges színű tárgy vagy maga a színezőanyag (pl. bőr, okker), élelmiszerkuriózum (só), vagy egyszerűen olyan tárgy, amelynek különlegességét a készítő ügyessége biztosítja. Ha ez a feltétel teljesült, még szükség van eziránti igényre, azaz keresletre is, tehát ezeknek a javaknak vagy hiányozniuk kell egy másik csoportnál, vagy legalábbis ritkának, értékesnek kell lenniük. Ezen túl a másik csoportnak is rendelkeznie kell valamivel, amit cserében felkínál. Nem említettem, hiszen magától értetődő, hogy alapfeltétel, hogy a csoportok tudjanak egymás létezéséről, valamint, hogy társadalmi fejlettségük lehetővé tegye a redundáns tárgyak iránti igényt.

A régészeti adatok azt mutatják, hogy a nyersanyagok sokszáz kilométert is megtehettek már a középső paleolitikum idején is, de a felső paleolitikumban jellemző az idegen nyersanyagok jelenléte. Mennyiségük vagy túlnyomó dominanciával jelentkezik és ekkor népcsoport vándorlását feltételezhetjük, vagy alig néhány darabra szorítkozik. Hagyományosan ez utóbbit nevezzük a kereskedelem - cserekereskedelem - korai jelének. Feltűnő azonban, hogy szinte soha nincs „csereáru”. Jóllehet például a dél-lengyelországi és Prut-vidéki kőnyersanyagok szinte minden magyarországi felsőpaleolit lelőhelyen megtalálhatók, egyik területen sincs nyoma semminek, ami a mi területünkről származna. Előfordulhat természetesen, hogy a csereáru bomló anyag volt vagy nem helyspecifikus (fa, csont, bőr stb.). Akár rokon kapcsolat létesítése vagy szolgáltatás is lehetett. Még ha így is lenne, kétséges, hogy ez a mennyiség, ami nálunk található, megérte-e a hosszú, többszáz kilométeres utat, melynek során mellékesen még a Kárpátokat is meg kellett mászni. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a tárgyak csereje az egymással közvetlen szomszédságban élő népek között zajlott le akár csereként, akár ajándékként. Ezeket a tárgyakat adták azután tovább mások szomszédjuknak, azok megint tovább. Ez a kistávolságú mozgás éppúgy lehetett valódi cserekereskedelem, mint ajándékozás, a jószomszédi viszony biztosítása. Bármelyik is volt a valódi keret, szükséges volt, hogy az adott tárgyhoz csak az ajándékozónak legyen hozzáférése, különben sem mind árunak, sem mind presztizsajándéknak nincs értéke. Ez vagy sajátos tudást feltételez (pl. színezés, faragás, szövés stb.), vagy ritka anyag lelőhelyének birtoklását. Nem valószínű, hogy állandó birtoklásról a paleolitikum idején beszélhetnénk, inkább a forrás ismerete a szállásterületen belül volt a döntő. A nyersanyag lelőhelyének tényleges birtoklása úgy tűnik, csak a neolitikumra következett be. A szállásterület nyersanyagkészletének felhasználása azonban már a középső paleolitikum végén megmutatkozik, a felső paleolitikumban pedig jele van a szándékos és tervszerű nyersanyag megválasztásnak és szomszédos területekről való „importálásának” is. A neolitikumban ezzel szemben már egyértelműen követhető egy-egy kultúra elterjedési területén a szállásterület nyersanyaga és az importált nyersanyagok is immár kereskedelmi méretben, nemegyszer specifikus felhasználási körben jelennek meg.

Az eddig elmondottak tehát arra utalnak, hogy a felső paleolitikumban növekvő népsűrűség, a felhalmozás lehetősége, a változatosabbá váló használati tárgy készlet és kibővült nem utilitárius igények (díszítőművészetek és eszközök, művészeti elemek, változatos esztétikai tárgyak és elemek) megteremtették egy későbbi kereskedelem alapjait. Mindez azonban korántsem bizonyítja, hogy volt is kereskedelem. Nem tudunk olyan szintű specializálódásról a paleolitikum idején, mely szükségessé tette volna (pl. bányászok ellátása élelemmel) sem olyan méretű felhalmozásról, mely lehetővé tette volna. Bizonyos, hogy a korai kereskedelem akár mint ajándékcseré, akár mint cserekereskedelem, a dísz tárgyak körében indult meg. Erre lehet példa a szobi ékszercsiga depó. Elképzelhető, hogy a távoli nyersanyagokból készült eszközök is mint presztizstárgyak kerültek be a körforgásba, nem pedig használati értéküknél fogva.

Mindezek természetesen csak azokban a leletekben tükröződhetnek, melyek túléltek az évezredek-
ket. Szinte semmit nem tudunk olyan vonatkozásokról, melyeket az etnológia tárt fel a természeti
népeknél. Nem ismerjük a családi relációkat, a vallási tiltásokat, szertartásokat, nem tudjuk a rokon-
ság fokának ismeretét rekonstruálni, a házassági kötöttségek rejtve maradnak és azt sem tudjuk,
voltak-e mágikus, vallási kötöttségei a dísz tárgyaknak. Sajnos az etnológia is csak általános képet
mutat. Vagy összeszorult területen élő népcsoportok viselkedéséből, vagy sokévezred alatt kikristá-
lyosodott és rögzült szokásjogokból vonhatunk le tanulságokat.

A kísérleti régészetnek is igen korlátozott a lehetősége, részint a már említett sokezer éves több-
lettapasztalat, az eltérő indíttatás és világszemlélet miatt, részint pedig azok miatt a steril körülmé-
nyek miatt, amelyek a ma értelmezhető források leggazdaságosabb kihasználására törekednek és így
kizárják annak lehetőségét, hogy valami szokatlan, valami új jöjjön létre. Csak a mi XX. századi
elménk jár a legnagyobb kihasználtságra, a legnagyobb eredményességre a mellékösvények figyel-
men kívül hagyásával.

Még a mai természeti népeknél is él a rácsodálkozás képessége, a játék, a kíváncsiság. Biztos,
hogy az ősember is kísérletezett, játszott, többet foglalkozott az őt körülvevő világ titkaival és cso-
dáival, mint mi. Paleolit lelőhelyeken néha fellelhetők értelmezhetetlen tárgyak, pl. parányi, semmire
sem használható obszidiánrögök, gypvasdarabok, színes kavicsok. Ezek a darabok meglepően ha-
sonlítanak azokhoz a „kincsekhez”, melyeket 3-4 éves gyerekek gyűjtögetnek, őriznek féltő gond-
dal és mutogatnak az arra érdemes felnőtteknek. Feltehetőleg az őseink is játék közben hozták létre az
első agyagszobrocskákat, kalapálták meg a rezet, olvasztották meg és öntötték formába a fémeket.
Steril kísérleti körülmények között sem cserépedényünk, sem bronzunk, sem acélunk nem lenne, de
talán még tüzet sem tudnánk gyújtani. Azt is kételem, hogy abban a korban szándékosan és tudatosan
a legjobbra törekedtek volna. Valószínűleg a megfelelő volt inkább a követelmény.

Kérdés, hogy ha egy társadalomban a lét- és fajfenntartást kielégítették, sőt még redundáns tár-
gyak készítésére, szerzésére, cseréjére is van lehetőség, mi a mozgatója a haladásnak, a fejlődés-
nek. A mai természeti népek példája igazolja, hogy ha egy funkcionálisan kedvező helyzet előállt,
akkor annak befagyaszttásával évezredek lehet átvegetálni. Egyetlen követelmény a klímaváltozá-
sokhoz való adaptáció. Van azonban néhány alapvető különbség a ma élő természeti népek és a
többezer évvel ezelőtti körülmények között. Több ezer évvel ezelőtt az élettér az emberi populációk
számára szinte végtelen volt. A mai népeknél már beszorult. Több ezer évvel ezelőtt az új népszapo-
rulat számára volt tér, élelem. A legutolsó néhány ezer évre ez ezeknél a népeknél már nem jellemző.

Az emberi populációk kezdetben feltehetően kis területen éltek. Az eszközök készítésével egyre
biztosabbá vált az élelemszerzés, és a csoport védelme a ragadozókkal szemben. A lehetőség, hogy
több élelemről képesek gondoskodni és az utódok jobb védelme a népszaporulat növekedését tette
lehetővé. A növekvő népszaporulat egyre nagyobb területen szóródott szét és megindultak a sajátos,
elkülönült fejlődések. A korai szakaszokban a fejlődés az egyes területeken sok hasonlóságot mutat,
de minél több elkülönült csoport élt viszonylag távol egymástól, annál jobban szétváltak az irányok.
Egyedi fejlődések indulhattak meg, amelyet azonban régészetileg alig-alig tudunk követni a lelet-
anyagok szórványossága miatt. Tény, hogy a középső paleolitikumban már - jóllehet általános tren-
dek megfigyelhetők - egyedi vonások mutathatók ki, azaz elkülöníthetők a csoportok. Az, hogy
Európaszerte, sőt világszerte azonos tendenciák élnek (Levallois iparok, micuquoid iparok stb.) a
közös gyökér bizonyítékai. Ami ezen felül van (pl. a kettő keveredése, a vadászati specializációk,
nyersanyag típusok megválasztása) sajátos vonás. Nagyon sok középső paleolit lelőhely tanúskodik
rőla, hogy ezek a csoportok gyorsan és sikeresen alkalmazkodtak környezetükhöz. Fejlődésük moz-
gató rugója ez volt, mivel miután sikeres volt az alkalmazkodás, jóformán semmilyen más mozgás
nem tapasztalható. Nincs idegen területen megölt állat, nincs idegen nyersanyag vagy technikai ha-
tás. Egyszerűen ellustultak.

A középső paleolitikum végén, talán éppen a körülmények rosszabbodása (stadiális időszak) miatt
felélénkültek a mozgások, és egyértelműen kimutathatók a vándorlások, távoli területek közti kap-
csolatok. Kiváló példa erre egyrészt a Jankovichi ipar, mely a Dunántúl északkeleti részét járta be,
de nyersanyagában a zempléni és bükki kövek is megjelennek. Ugyanígy a korai szeleta kultúra,
mely a szlovák radiolaritot használta fel. Ezeknek a népeknek a vadászati szokásai sem olyan mere-

vek, mint elődeiké - a hegyvidéki és síksági állatokat egyaránt vadásszák. Egészében szélesebb látókörűek és nyíltabbak, mint az addig a területen élt csoportok. Feltételezhető, hogy ezek a vonások nem kis részben tulajdoníthatók a megváltozott időjárási viszonyoknak, így a megváltozott állati viselkedésmódnak. Az emberek követték a síksági állatok vándorlását, így a több mozgás következtében nagyobb volt a valószínűsége és lehetősége, hogy kortárs népcsoportokkal találkozzanak.

Az abszolút kronológiai adatok azt sugallják, hogy a legtöbb nép a zordabb időjárás elől délebbre vonult. Ennek következtében a Mediterráneumban jelentősen megnövekedhetett a népsűrűség. Így válik érthetővé, hogy a felső paleolitikum elején olyan általános trendek, mint a levél alakú lándzsahegyek és kaparók gyártása, a pengék előállítás, a csonthegek elterjedése egy fél kontinenst, avagy akár egy egész kontinenst jellemez. Miután az északi jégtakaró hátrahúzódásával újra kiszélesedett a lakható területek mérete, a népcsoportok kiszabadultak a túlzott népsűrűség nyomása alól, és azoknak indultak és a Mediterráneumban megtanult közös vonások mellé kialakultak az egyedi jegyek. Így jönnek létre az aurignaci és a szeleta egyes csoportjai, később a gravetti műveltség irányzatai, csoportjai. Nem véletlen, hogy ezek csaknem mind területi egységbe szerveződnek. Ez az az időszak, amikor még van hely terjeszkedni, egyrészt a térbeli lehetőségek még adóttak, másrészt a technikai vívmányok is jobb ellátottságot tesznek lehetővé. A növekvő népsűrűség miatt egyre gyakoribbak, a korszak második felére egészen biztosan tervszerűek és szándékosak a csoportok közötti találkozáások. Ennek csupán egyik haszna a tapasztalatcsere, árucser, jószomszédi viszony. Sokkal fontosabb, hogy feltételezhető rokonai viszony létesítése, ezáltal a közösség növelése, lehetőség egyre több ember együttműködésére, jobb létfenntartási feltételekre, társadalmi munkamegosztásra. Ez öngerjesztő folyamatként érvényesülhetett - jobb körülmények, nagyobb népszaporulat, új terület foglalása, stb. - egészen addig, míg a lakható föld be nem népesült. Egyben a fejlettség eltérő ütemének egyik okára is megtalálhatjuk a magyarázatot. Amikor a felsőpaleolit és mezolit ember elindul az északi síkság és Skandinávia felé, Kis-Ázsiában már annyi ember él, hogy új módszert, a növénytermesztést és az állattartást kell kigondolni és gyakorolni, mert a természetes környezet már nem ad enni ennyi embernek. Ennek akkora a sikere, hogy a csoportok falvakba, városokba tömörülhetnek, megindulhat a belterjes szaporodás.

Ez a sematikusan vázolt folyamat természetesen több ezer éven át tartott. Kétségtelen azonban, hogy az emberi fejlődés kezdeteiben a tér, a lehetőség volt az, ami szabad utat nyitott, míg később egyre nagyobb szerephez jut a népsűrűség, a népcsoportok közti kapcsolat. Minél erősebb a társadalmi kapcsolódás az emberek között, annál fejlettebb és sikeresebb túlélési és adaptációs stratégiákat tudnak megvalósítani.

Hogy az egyes változások, újítások hogyan mentek át általános használatba, nehéz követni. Számos jel mutatja, hogy a korai időszakokban az újítások társadalmi szinten jelentkeztek. Találkozunk olyan csoportokkal, melyek úgy tűnik megelőzték korukat technológiában és életvitelben egyaránt. Sokáig kell azonban várni, egészen a felső paleolitikum közepéig, amíg egyéni alkotásokat is feltételezhetünk. Egy-egy sajátos közkészlet mellett a legnyilvánvalóbb jelei az egyéni teljesítménynek a művészeti alkotások. Hogyan lett az egyéni találmányból társadalmi szintű újítás, nem megfogható. Nem tudjuk, mekkora szerepe volt a tanulásnak, tanításnak, és nem tudjuk azt sem, hogy az egyes csoportok „találmánya” (pl. az első csiszolt eszköz, a csont lándzsahegy, új házépítési technológia) mennyire volt a csoport feltevére örökölt kincs, mai szóval élve „szabványa”. Vajon a Lascaux barlang falát kifestők tulajdonuknak, örökségüknek tekintették-e a barlangot és a festészet tudományát, ahová rajtuk kívül más nem léphetett be?

Volt egyszer valaki, aki kitalálta hogyan lehet kunyhót építeni fűből, vesszőből, mamut-agyarból, fából, agyagból, vagy húst tartósítani. Volt valaki, aki feltalálta a nyilat, a fűrőt, a sítalpat. Volt valaki, aki állatalakokat kezdett karcolni kövekre, csontokra. A régészet azonban már csak akkor talál rá, amikor társadalmi szinten elfogadottá vált. Így az újítás, az emberiség fejlődésének korai szakaszában csak mint társadalmi újítás jelenhet meg. Szerencsés esetben meg tudjuk fogni azt a pillanatot (amely 5-10.000 évtől 1000 évig terjedhet), amikor valami a világban újként jelenik meg. Ahhoz, hogy egy-egy találmány sorsát folyamatosan követni tudjuk, sokkal kifinomultabb korhatározásra lenne szükség és nem ártana az sem, ha az egyes lelőhelyek népessége közti kapcsolatot, legalább annak meglétét vagy hiányát ki tudnánk mutatni.

Mindenféleképpen hozzá kellene szokni, hogy legalább a felső paleolitikumtól a jelenségeket össztársadalmi szinten értékeljük, ne pedig egyedileg.

Úgy érzem, a paleolit régészetben lassan újra elérkezünk egy olyan fokra, ahol az összegyűlt tudásmennyiség újabb szintézisek megalkotását teszik lehetővé. Ezeknek előfutárai a kísérleti régészet, az újkori természeti népek régészeti kutatása és az etnológia adoptálása.

Katalin Simán: Trend in Prehistoric Research

During the last decades the study of the Palaeolithic and the Neolithic has significantly changed. Although the old aspects of typological determination and the cultural definitions have survived, new tendencies colour the picture and promise the opening of new vistas.

Two new aspects are discussed with a critical approach to their contribution to the evaluation of the function, structure and development of Prehistoric societies.

One of the new aspects is opened by experimental archaeology the other is the archaeological application of ethnological research. Both can provide series of new data and series of misinterpretations as well if not handled with due care.

From the new tendencies the re-evaluation of share of labour, production and survival systems, exchange and trade patterns, social contacts can be expected.

To date, there are yet more doubts than positive results but the growing number of data and the subsequent new approach to understand the functioning of prehistoric societies promise new results.

Felső miocén aprógerincesek

Egyházasdengelegről

Hír János-Mészáros Lukács György

Hír János 1987 és 1993 között gyűjtött gerinces maradványokat az egyházasdengelegi homokbányaiban. A terepi munkát főleg diákok segítségével végezte (1990-ben Egyházasdengelegen rendezték a természettudományos kutatótábort). Hét év alatt összesen mintegy 5 tonna tömegű homokot dolgoztak fel.

A gyűjtési technika a következő volt. A bányában kitermelt homokot először ponyván megszártották, majd 0,8 mm-es szitákon átszitálták. A maradékot - ugyancsak 0,8-as szitán - vízben is átszitálták. Az iszapolási maradékot szárítás után aprólékosan átválogatták és csipesszel kigyűjtötték belőle a csigákat, csontokat és fogakat. Ez az utóbbi tevékenység az ásások után még több hétig is eltartott. (A puhatestűanyag jelenleg dr. Krolopp Endre feldolgozása alatt áll. Engedélyével közöltük az eddig meghatározott kagyló- és csiganevezéseket listáját.)

A leletegyüttesből a következő rovarervők és rágycsálók voltak meghatározhatók.

Rovarevők (*Insectivora*)

Cickányfélék (*Soricidae*)

Az egyházasdengelegi homokbánya anyagában három cickányfajt találunk. Ezek közül kettő (*a Peténia cf. hungarica* és *a Blarinella cf. dubia*) a hazánkban ma is igen gyakori erdei cickányhoz (*Sorex araneus*) hasonló méretűek voltak (kb. 8-10 cm testhossz) és valószínűleg ugyanolyan módon táplálkoztak. Fogazatuk megfelel a cickányoknál általában látottaknak. A kettő közül főleg a *Peténia cf. hungarica* került elő igen sok lelőhelyről a magyarországi felső miocénből, pliocénből és pleisztocénből.

Tőlük mind méreteiben, mind fogazatának szerkezetében nagyon eltérő faj az *Amblyoptus oligodon*, mely a cickányok között valóságos óriásnak számít. Elsősorban felső antemolárisain és praemolárisain láthatunk robusztus, törésre szolgáló conusokat és hasításra alkalmas éleket, amelyekből arra következtethetünk, hogy ez az állat másképpen táplálkozott, mint a legtöbb ma ismert „rovarervő” cickány. Dél-Kelet Ázsiában ma is élő távoli rokona, az *Anurosorex Squamipes* csigákat fogyaszt, úgy, hogy erős fogaival összeroppantja azok házát. Az *Amblyoptus oligodon* rokonsága igen népes, számos fajból álló csoportot alkotott a felső miocén és az alsó pliocén idején a Kárpát-medencében.

Nyúlalakúak (*Leporidae*)

A kihalt nyulak pontos azonosításához elengedhetetlen az alsó előzáfog (p3) ismerete. Egyházasdengelegen ennek hiányában csak megközelítő határozásokat adhattunk. A leletek többsége a kistermetű *Prolagus* nemzetséghez tartozik. Ennek képviselői kb. ürge-nagyságúak voltak és főleg D-Európában igen elterjedtek voltak. A pliocén folyamán kihaltak, de Korzika és Szardinia szigetén egészen a jégkorszakig fennmaradtak.

A *Prolagus* fogak mellett még egy - a mai nyulakkal azonos méretű - faj két záfoga is előkerült, melyek meghatározása sajnos nemzetségi szinten sem lehetséges.

Mókusfélék (*Sciuridae*)

Legnagyobb számban egy földi mókus (*Spermophilinus turolensis*) fogai kerültek elő, de két trópusi rokonságú repülő mókus (*Blackia miocaenica*, *Pliopetaurista sp.*) is jelen van. Utóbbiak

első- és hátsó lábaik között feszülő bőrvitorlájuk segítségével fák között rövid siklórepülésre képesek.

Egérfélék (Muridae)

Ny- és D-Európa felső miocén kora üledékeiből számos fajukat írták már le. Az egyházasdengelegi anyag legfőbb jellemzői, hogy a felső M1, M2 zápfogakon a T7 kúp még fejletlen, vagy hiányzik, ugyanakkor az alsó m1 zápfogak Tma kúpja igen fejlett. Ezért leleteink a *Parapodemus* nemzettségbe sorolhatók. Magyarországon a *Parapodemus* anyag (*P. gaudryi*) a Polgárdi faunából ismert, de itt a fogak méretei átlagosan nagyobbak, ami faji szintű különbségre vall.

Hörcsögfélék (Cricetidae)

A neogén gerinces faunák leggyakoribb és legfajgazdagabb képviselői, ennek megfelelően jelentős irodalom foglalkozik velük. Leleteink a *Kowalskia* nemzettségbe sorolhatók, mivel a felső M1 zápfogak anterocone-ja osztott és az anterolophule labiális spur-ja hosszú, a mesolophe ugyancsak hosszú. Az m1 zápfogak anteroconidja variál, de mindig osztatlan, az anterolophulid kettős és a mesolophid hosszú.

A *Kowalskia* nemzettségnek csak Európában ezidáig 11 fajt írták le. Az egyházasdengelegi fogak méretei, a fogkoronák magassága és az alaktani jellegzetességek leginkább a *K. fahlbuschi* fajjal való azonosítást támasztják alá.

Sivatagi futóegerek (Gerbillinae)

A fauna ritka, de jellegzetes tagjai. Közép Európa számos felső miocén és alsó pliocén lelőhelyeiről ismertek. Jelenkori leszármazottaik az óvilág sivatagi és félsivatagi tájainak lakói.

Anomalomyidae

A ma élő földi kutyák (*Spalacidae*) rokonsági köréhez tartozó állatok valószínűleg rejtett, föld alatti életmódot folytattak. A faunában két fajuk is jelen van. Az egyik nagyobb méretű *A. viretschubi* Polgárdiból is ismert. A leletek többségét szolgáltató másik kis termetű faj pontos rendszertani körülhatárolása pillanatnyilag nem lehetséges.

Az egyházasdengelegi fauna geológiai jelentősége abban áll, hogy Magyarországon mindeztidáig az egyetlen kisméretű leletegyüttes, melyet a felső miocén keresztrétegzett homokból gyűjtöttek (A Vas megyei Bérbaltaváron előkerült fauna - Pethő Gy. 1884 - ugyancsak ehhez a képződményhez kötődik, de itt kisméretűeket nem gyűjtöttek). A keresztrétegzett homok hazánkban igen elterjedt és Lóczy 1890 óta sokan tartják úgy, hogy ez egy sivatagi klímájú időszak üledéke. Ma már ennek kétségtelen geokémiai bizonyítékai is rendelkezésre állnak (Schweitzer et Sződr. 1992).

Leletanyagunk ezt a képet némileg árnyalja, mivel a sztyep, illetve sivatagi elemek mellett erdőlakó fajokat is tartalmaz (repülő mókusok). A faunát tartalmazó üledék is kétségtelenül folyóvízi homok és nem sivatagi dűnehomok, mivel igen gazdagon tartalmazott halfogakat és folyóvízi puhatestűeket.

Mindezek után feltételezem, hogy az egykori tágabb környezet valóban száraz lehetett, de az erdőlakó rágcsálók egy folyómenti galériaerdőben élhettek. Ugyanez a folyó rakhatta le az üledéket is.

Late miocene Microvertebrata from Egyházasdengeleg

(North Hungary, Nógrád County)

János Hír et Lukács Gy. Mészáros

Introduction

The first author noticed the presence of microvertebrate fossils in the sand mine of the village Egyházasdengeleg in March, 1987. The field activity took place from 1987 to 1993. During its course, 5 metric tons of sand were sieved and washed.

Up to the present, only a preliminary report (Hír, 1989) and a popular article (Hír, 1988) have been published on the first insectivora and rodent finds. The aim of this paper is to give the accurate description and biostratigraphic evaluation of the fauna. The elaboration of the Insectivora is by Mészáros L. Gy, the study of the Lagomorpha and Rodentia is by Hír J.

The material is housed in the Natural History Collection of the Nógrád County Museums in the Municipal Museum of Pásztó.

The locality

The small village Egyházasdengeleg (Edyha: zashdengeleg) is situated in the Southern foothill region of the Cserhát mountains (Fig. 1.) not far from the Late Neogene vertebrate localities of Gödöllő (Mottl, 1939) and Hatvan (Gaál, 1943).

An inactive sand mine can be found at the Southwestern margin of the village exposing Miocene (Upper Pannonian) cross-bedded sand and Pleistocene sediments above it. Fossil permafrost phenomena can be observed in the overlying beds (Fig. 2.). The occurrence of the vertebrate fossils was sporadic in the white coloured and the reddish yellow sand layers. Local or fine-stratigraphical enrichment of the finds was not found. The teeth are not well preserved, they are very easy to break. Beside the vertebrata, the cross-bedded sand produced a rich molluscan fauna, too, wich is under elaboration by dr. Endre Krolopp (Hungarian Geological Institute). After his permission (Krolopp, 1995 in letter) we give the preliminary list of the mollusc genera:

cockles: *Margaritifera*

Unio

Pisidium

Dreissena

water snails: *Theodoxus*

Valvata

Viviparus

Bithynia

Emmericia

Prososthenia

Melanopsis

Lymnaea

Planorbarius

Anisus

land snails: *Carychium*

Succinea

Vertigo

Gastrocopta

Clausilia

Norsieckia

Triptychia

Strobilops

Discus

Helicodiscus

Aegopis

Aegopinella

Limax
Trichia
Klikia
Helicigona
Tropidomphalus

The importance of the fossil material is remarkable because it is the only microvertebrata fauna ever found in a „cross-bedded sand”, which is otherwise a very characteristic and widely distributed sediment of the Hungarian Late Neogene.

SYSTEMATIC DESCRIPTIONS

Classis: Mammalia Linnaeus 1735
 Order: Insectivora Bowdich 1821
 Family: Erinaceidae Bonaparte 1838
 Erinaceidae gen.

There are 1 right humerus (no. inv.: 95.170), 1 right ulna (95.171) 1 left maxilla (95.172) 1 left upper premolar (95.204) and 1 left lower molar (95.205) fragments in the material. The distal articulation of the humerus and the proximal one of the ulna suit perfectly, so they might have belong to the same individual.

Family: Talpidae Fischer von Waldheim 1817
 Talpidae gen.

There are fragments of 1 humerus (95.173), 3 ulnae (95.174, 95.175, 95.176), 1 mandibula (95.177), 6 antemolars (95.178, 95.179, 95.180, 95.181, 95.182, 95.183), 4 molars (95.184, 95.185, 95.186, 95.187). The erinaceid and talpid material need more elaboration.

Family: Soricidae Gray 1821

Unfortunately the Egyházasdengeleg shrew material is not rich and well preserved: only 16 fragmentary teeth have been found there. These specimens belong to three species: *Petenya* cf. *hungarica* Kormos 1934, *Blarinella* cf. *dubia* (Bachmayer et Wilson) 1970 and *Amblyoptus oligodon* Kormos 1926. Nevertheless the particularity of this material is that these remains supplied new additions for determining the stratigraphic position of the Egyházasdengeleg locality.

Measurements and nomenclature are after Reumer (1984). Dimensions are in mm.

Subfamily: Soricinae Fischer von Waltheim 1817
 Tribe: Soricini Fischer von Waldheim 1817
 Genus: *Petenya* Kormos 1934
Petenya cf. *hungarica* Kormos 1934
 (Figs 3 a-b.)

Studied material and measurements:			
	no.inv	L	H
I ₁	95.188	-	0.80
I ₁	95.190	3.45	0.80

Description:

I₁ - A right and a left tooth. Almost the whole crowns are present, only the posterior margin is absent at the left one. The tooth is bucuspulate, but there is a little crest behind the second cuspule, which we can see as the initiative of a minute third posterior cuspule. The apex is sharp, but is not up turned. The anterior margin of the most prominent first cuspule is risen more steeply from the tooth than the posterior. The dorsal edge of the tooth is white, what can be the relic of the pigmentation.

Remarks:

P. hungarica has reported from many localities in Europe. Its original reference: Kormos (1934), p. 301. fig. 34. (Villány 3). The other occurrences: in Hungary: Osztramos, Csarnóta, Beremend, Villány, Nagyharsány Hill, Kövesvárad (Jánossy 1972, 1973, 1988, 1989. Jánossy et Kordos 1977, Kormos 1937, Kretzoi 1956, 1959, 1962, Reumer 1984); in Poland: Weze, Rebielice Królewskie, Zamkowa Dolna, Kadzielnia, Kielniki, Kamyk (Basák et al. 1982, Rzebik-Kowalska 1989); in Slovakia: Ivanovce, Hajnacka, Kolinani, Plesivec, Vcelare (Horáček 1985, Fejfar et Heinrich 1985, Fejfar et Horáček 1983); in Greece: Maramena Doukas et al. in press) in The Netherlands: Tegelen (Freudenthal et al. 1976, Reumer 1984).

Rabeder (1970, p. 593.) has described an occurrence of *P. hungarica* from Eichkogel, which should have taken Fad of this species, on the middle of the MN 11 Zone. However after Rzebik-Kowalska (1989) we have to consider this occurrence as „doubtful”, so the first certain appearance of *P. hungarica* is not before the middle of the MN 13 Zone (Maramena, Doukas et al., in press.)

Genus: *Blarinella* Thomas 1911

Blarinella cf. *dubia* (Bachmayer et Wilson) 1970

(Figs 3 c-d.)

Studied material and measurements:

	no.inv	L	H
I ¹	95.189	2.05	0.80
I ₁	95.191	-	0.85

Description:

I¹ - It is from the left maxilla. The buccal margin is missing. The apex is curved downwards, whitely pigmented, not too sharp. Its ventral edge is S-shaped. The talon is relatively small and also pigmented.

I₁ - The front part of a left, tricusculate, white-pigmented teeth are present. The pigmentation is on the cuspules and on the top of the apex. There is a well developed cingulum on the symphyseal side.

Remarks:

The original reference of *B. dubia*: Bachmayer et Wilson (1970), p. 546. figs 6, 26, 27, 30 and 31a. (Köhfidisch). Other occurrences in Hungary: Osztramos (Reumer 1984), in Poland: Podlesice and Zalesiaki (Rzebik-Kowalska 1989).

Tribe: Amblycoptini Kormos 1926

Genus: *Amblycoptus* Kormos 1926

Amblycoptus oligodon Kormos 1926

(Fig. 4.)

Studied material and measurements:						
	no.inv	L	H	W	TRW	TAW
M ²	95.192	1.05	-	0.90	-	-
I ₁	95.193	6.95	0.95	-	-	-
I ₁	95.194	-	1.0	-	-	-
I ₁	95.195	-	0.85	-	-	-
I ₁	95.196	-	0.80	-	-	-
I ₁	95.197	-	0.90	-	-	-
I ₁	95.198	-	0.90	-	-	-
A ₂	95.199	-	-	-	-	-
M ₁	95.200	2.90	-	-	1.20	1.30
M ₁	95.201	2.65	-	-	1.65	1.60
M ₁	95.202	3.15	-	-	1.50	1.45
M ₂	95.203	2.00	-	-	1.10	0.80

Description:

- M² - It is from the right maxilla. In case of *Amblycoptus* species M³ is always missing that is why this one is the last tooth of the maxilla. It is very reduced, like M³ of other *Soricidae* species. It is a significantly different character from the very similar *A. topali* M³, that this one is more reduced and its form is not a frustum, but a complete triangle. The relatively quite deep trigone basin is bordered by not two much striking, but visible protocone, metacone and paracone. Buccally from the paracone there is a long parastyle becoming thinner, as we can see it at *A. topali*.

- I₁ - Fragmentary crowns of 2 left and 4 right teeth, which are acusulate. The apex is sharp and a little up turned. In dorsal view the tooth is slightly concave, because it turns toward the medial direction.

- A₂ - Only the fragment of the crown of one left tooth is present, but it is well visible to be unicuspid. Its large paraconid is softly turned.

- M₁ - 1 left and 2 right teeth. The margins are very eroded. Well developed paraconid, protoconid and metaconid border the perfectly trigonal trigonid basin. The talonid basin is also deep, the hypoconid and entoconid are projecting. We can see a small entoconid crest in front of the entocoid. There is a little entostylid in medio-posterial direction from the entoconid.

- M₂ - One right tooth. It is very similar to the previous one, but it is only half in size. Its reduced size is because of its final position in the mandible.

Remarks:

In case of separated teeth it is very hard to segregate two similar species, notably *A. oligodon* and *A. topali* (described by Jánosy 1972). Whereas main different characters are not studiable on I₁, A₂, M₁ and M₂, by the opinion of the author these may be determined on the basis of present and determinable M², because the two species can be never found together in the same locality. We can conclude them to be *A. oligodon* remains also from their measurements, as we can see in the following table and Fig. 4. Idea of graphical separation by TRW came from Jánosy (1972).

		min.	avg.	max.	n
L	A. oligodon, Polgárdi 2	2.75	2.80	2.85	2
	A topali, Osztramos 1	3.10	3.36	3.50	10
	A. oligodon, Egyházasdengeleg	2.65	2.83	2.95	3
TRW	A. oligodon, Polgárdi 2	1.30	1.50	1.70	2
	TRW A. topali, Osztramos 1	1.40	1.51	1.65	10
	A. oligodon, Egyházasdengeleg	1.20	1.45	1.65	3

A. oligodon has been reported so far only from Hungary. The original reference: Kormos (1926), p. 543. pl. 3. figs 1-5. (Polgárdi 2). The other occurrence: Széchenyi Hill (Kretzoi 1980).

CONCLUSIONS

Unfortunately the present Soricidae teeth are few and very fragmentary, that is why we can not be entirely sure about the identity of determined specimens. We can be relatively sure only in *Amblycoptus oligodon* specimens, thus the stratigraphical position of the locality should be between the beginning of the MN 12 Zone and the end of the MN 13 Zone. Nevertheless, if we accept the shakily identifiable specimens to belong to the named species, we will get more exact date. Because *Blarinella dubia* occurs from the boundary of the MN 10 and 11 Zones to the middle of the MN 14 Zone, and *Petenya hungarica* from the middle of the MN 13 Zone to the Q2 Zone, so their stratigraphical ranges hardly overlap, we can draw important inferences about the probable stratigraphic position of the locality. On the basis of the appearances of Soricidae species we can correlate the Egyházasdengeleg cross-bedded sand with the middle or upper part of MN 13 Zone, Late Turolian (see in Fig. 56.)

Systematic description

Order: **Lagomorpha** Brandt, 1855

Family: **Leporidae** Gray, 1921

The morphological nomenclature follows that of Lopez Martinez et Thaler (1975) and Lopez Martizen (1986). The measurements are after Koufos et Kolliadimou (1990).

Leporidae gen. et sp. indet.

Material and measurements

	no. inv.	L	W ant.	W post.	
P4-M2	95.58	2.32	3.32	3.50	Fig. 8.
p4-M2	95.59	2.10	3.50	3.57	

At the larger sized leporid molars, the enamel of the hipoflexus is undulated.

Family: **Ochotonidae** Thomas, 1897

genus: *Prolagus* Pomel, 1853

Prolagus sp.
material and measurements

	no. inv.	L	W ant.	W post.	
P3	95.60	1.61	2.35	-	
P3	95.61	1.75	1.96	-	
P3	95.63	1.68	2.27	-	Fig. 6.
P4	95.62	1.50	2.87	2.70	Fig. 7.
P4	95.64	1.44	-	2.45	
p4-m2	95.65	1.47	1.62	1.74	

The measurements and the structure of the upper premolars (Figs. 6-7.) refer to the *Prolagus* genus although the determination on a species-level is impossible without lower premolars.

The *Prolagus* species are frequent in the Late Neogene vertebrate faunas of Europe (Lopez Martinez 1976. Weerd, 1979 Masini, 1989).

Order: **Rodentia** Dowsich, 1821

Family: **Sciuridae** Gray, 1821

The morphological nomenclature and the measurements are after Cuenca Bescos (1988)

Tribe: **Petauristini** De Bruijn et al, 1980

Genus: *Pliopetaurista* Kretzoi 1962

Pliopetaurista sp. (Fig. 13.)

Material: 1 fragmentary m2 (?) no.inv.: 96.68.

The metaconid is missing, but the intact part of the toothcrown fits the description and the figures by Sulimsky (1964). Mein (1970 and Black (1974).

Tribe: **Blackiini** De Bruijn et al., 1980

Genus: *Blackia* Mein, 1970

Material and measurements:

	no. inv.	L	W	
1D4	95. 69	1.09	1.15	Fig. 9.
1p4	95. 70	1.06	1.09	Figs. 10-11.

Description

D4

The shape of the occlusal surface is triangular. It consists of 4 ridges, 4 conelets and 2 basins. The protoloph and metaloph are high, the posteroloph is low. The anteroloph is inclining: its highest point is the anteroconid. The enamel is wrinkled at the basins. The morphology of the toothcrown from Egyházasdengeleg is similar to Fig. 8/1 of Daxner-Höck (1975) and Fig. 72. of Mein (1970).

P4

The occlusal surface is trapezoidal. The protoconid and the metaconid are close to each other and there is no anteroconid between them. The highest cusp is the metaconid. The hypoconid is strong and connected to the posterolophid. The entoconid is not emphasized. The enamel of the talonid basin is finely wrinkled.

Tribe: **Tamiini** Black, 1963

Genus: *Spermophilinus* De Bruijn et Mein, 1968

Spermophilinus turolensis De Bruijn et Mein, 1968

Material and measurements:

	no. inv.	L	W	
P4	95.72.	1.82	1.88	
P4	95.73.	1.97	2.10	Fig. 14.
M1-2	95.74.	2.00	2.45	
M1-2	95.75.	2.04	2.44	
M1-2	95.76.	2.03	2.41	
M1-2	95.77.	2.10	2.60	Fig. 15.
M1-2	95.78.	2.10	2.42	
M1-2	95.79.	2.00	2.45	
M3	95.80.	2.34	2.18	Fig. 16.
M3	95.81.	2.21	2.20	
p4	95.71.	1.90	1.57	Fig. 17.
m1-2	95.82.	1.99	2.32	Fig. 18.
m1-2	95.83.	2.25	2.18	
m1-2	95.84.	2.00	2.00	
m1-2	95.85.	1.92	2.24	
m1-2	95.86.	2.18	2.25	Fig. 19.
m3	95.87.	2.95	2.45	
m3	95.88.	3.12	2.44	Fig. 20.

Description

P4

The shape of the occlusal surface is asymmetrical pear-shaped because of the protuberant and well developed parastile. The largest cusp is the protocone with a rounded and convex lingual surface. The protolophe and the metalophe are connected to the protocone. The posteroloph is less developed than the metalophe. A small distinct mesostyle is developed.

M1-2

The shape of the occlusal surface is rectangular. The highest cusp is the paracone. All the 4 ridges of the toothcrown are connected to the protocone. A small mesostyle is developed in only one molar (95.78.).

M3

The shape of the occlusal surface is subtriangular. It is dominated by the talone basin. The enamel in this basin is finely rugosed. In the anterior portion of the tooth, a parallel-developed anteroloph and protoloph can be found.

p4

The shape of the occlusal surface is trapezoid. The structure of this molar is somewhat different from the description of Daxner-Höck, 1975 and Weerd, 1976. In the toothcrown from Egyházaskeszés, the cuspula of the anteroconulid is also well emphasized on the side of the protoconid and metaconid.

m1-2

The shape of the occlusal surface is rhomboid and it is dominated by the talonid basin. The highest cusp is the metaconid. The anterior cingulum is well developed but does not bear an anteroconid. The trigonid basin and the protolophid are incipient. The posterolophid closes the talonid basin on the lingual and posterior sides. There is a small mesoconid. Neither a mesolophid nor an entolophid developed.

m3

the shape of the occlusal surface is subtriangular. The talonid basin is elongated and the hypococonid is strong. The enamel of the talonid basin is finely rugosed. The structure of the anterior portion of the toothcrown is similar to the m1-2 molars but the trigonid basin is more reduced and forms a furrow between the anterolophid and the protoconid. The mesoconid is stronger than the homologous conelets of the m1-2 molars. The mesolophid and the entolophid are missing.

Comments

In the Miocene of Southwestern Europe the *Spermophilinus* genus is well known from a large number of localities. The species *Spermophilinus bessanus* - *S. bredai* - *S. turolensis* form an evolutionary line. In this process, the most important trend is the increase of the dental measurements (Weerd, 1976; Cuenca Bescos, 1988). In Central Europe, *Spermophilinus* was reported from the following localities:

- Kohfidisch: *Spermophilinus cf. bredai* (Bachmayer et Wilson 1970, 1978, 1980).
- Eichkogel: *Spermophilinus bredai-turolensis* (Daxner-Höck, 1975).
- Széchenyi-hegy: *Scirus sp.* (Kretzoi, 1980). This material was studied by the author of this paper and it seems to be determinable as *S. turolensis*.

Sciuridae gen et sp. indet. (Fig. 12.)

Material: 1m3 (95.66.), measurements: L:1.92; W: 1.81.

The contour of the toothcrown is rounded and the occlusal surface is rather flat: the talonid basin is not emphasized and the main cusps are underdeveloped and blunt. The anterolophid is strong, the metaconid is complicated. The author's knowledge is insufficient to give an identification.

Família: **Muridae** Gray, 1821

Subfamília: **Murinae** Murra, 1866

The morphological terminology and the measurements are after Weerd, 1976.

Genus: *Parapodemus* Schaub, 1938

Parapodemus lugdunensis Schaub, 1938

Material, measurements and morphology:

	no. inv.	L	W	T1-T2 connection	T6-T9 connection	T7
M1	95.89.	1.78	1.10	+	+	B
M1	95.90.	2.00	1.19	+	+	A Fig. 23.
M1	95.91.	1.74	1.09	+	+	B
M1	95.92.	1.75	1.08	-	-	B Fig. 25.
M1	95.93.	1.89	1.18	+	+	B Fig. 24.
M1	95.94.	1.71	1.06	+	+	B
M1	95.95.	2.03	1.20	-	+	A
M1	95.96.	1.79	1.12	+	-	D Fig. 26.
M1	95.97.	fragment		-	fragment	A
M2	95.98	1.34	1.19	-	+	C
M2	95.99.	1.47	1.15	+	-	D Fig. 27.
M2	95.100.	1.33	1.12	-	+	D
M2	95.101.	1.27	1.05	-	+	D Fig. 28.
M2	95.102.	1.22	1.01	-	+	B
m1	95.103.	1.82	1.01			Fig. 22.
m1	95.104.	1.67	0.97			
m1	95.105.	1.82	1.04			Fig. 21.
m1	95.165.	1.55	0.91			
m2	95.106.	1.40	1.12			
m2	95.107.	1.23	1.06			
m2	95.108.	1.46	1.16			
m2	95.109.	-	1.23	fragment		
m2	95.110.	1.27	0.99			
m2	95.166.	1.27	1.04			
m2	95.167.	1.18	0.95			
m2	95.168.	1.37	1.05			

Description

M1

T1 is mostly connected to T2 but it has no posterior spur. T1 bis and T3 bis are missing. T3 has a posterior spur on 2 molars. T6 and T9 are mostly connected. T12 is voluminous and seems protuberant from the posterior wall of the tooth. The T4-T-8 connection is varying: the typical *Apodemus* pattern (De Bruijn, 1976) with a well developed T7 is found only in one specimen (95.96., Fig. 26.). The 3 roots are preserved only at 2 molars. The 4th tiny central root does not exist.

M2

T3 is bigger, than T1. The T3-T5 connection is missing, but T6-T9 are connected. In one tooth-row there is an accessory cusp between T3 and T6 (65.99., Fig. 27.). T7 is better developed than the homologous conelets in M1. T12 is big and forms a posterosinus.

m1

Tma is well developed and isolated. The anteroconid is more or less symmetrical with divided cusps. The anteroconid is not connected either to the metaconid or to the protoconid. No longitudinal spur on the entoconid. The terminal heel is oval. The labial cingulum is narrow, the C1 is always presented with varying size. C2 and C3 are small or incipient.

m2

The anterior and the posterior widths are identical, or the anterior one is a bit larger. The antero-labial cuspid is voluminous but less developed than the protoconid. The labial cingulum is continuous with accessory cusps of various size. The terminal heel is oval or lens-shaped. The longitudinal spur is missing.

Comments

The determination is not without risk because the material does not reach the statistic mass. The most important arguments of the classification are the following:

- the relative majority of the undeveloped T7 among the M1-M2 molars;
- the small measurements, which are very similar to the data of *Parapodemus lugdunensis* from Kohfidisch (Bachmayer et Wilson, 1980) and from Eichkogel (Daxner-Höck, 1977) and from Crevillente 2, Crevillente 4/b (Martin Suarez et Freudenthal 1993). The measurements of the *Parapodemus gaudryi* from Pikermi-Chomateri and Polgárdi (De Bruijn, 1976) are larger. The *P. gaudryi-barbarae* material from the Teruel-Alfambra region (Weerd, 1976) is also of greater measurements.

Family: **Cricetidae** Rochebrune, 1863

Subfamily: **Cricetinae** Murray, 1866

The morphological nomenclature is after Mein et Freudenthal (1971 a, 1971 b). The measurements are after Hír (1994)

genus: *Kowalski* a Fahlbusch, 1969

Kowalskia cf. fahlbuschi Bachmayer et Wilson, 1970.

Material, measurements and the morphological codes are after Freudenthal et Kordos (1989).

	no. inv.	L	Wa.	Wp.	morphology	
M1	95.112.	2.03	0.98	1.26	B3b1	Fig. 29.
M1	95.113.	2.06	1.01	1.27	C1a1	Fig. 30.
M1	95.114.	2.03	0.94	1.25	C2a1	
M1	95.115.	2.04	1.01	1.29	C3a1	
M1	95.116.	fragm.	1.15	1.37	B3a1	
M2	95.118.	1.68	1.40	1.25	2a3	Fig. 33.
M2	95.119.	1.32	1.15	1.06	2a3	
M2	95.120.	1.54	1.22	1.11	2a1	
M2	95.121.	1.68	1.33	1.26	2a3	
M3	95.122.	1.40	1.23	-	B2a	
m1	87.199..	1.79	0.74	1.05	C2a2	Fig. 31.
m1	95.123.	2.18	0.91	1.29	D2a2	
m1	95.124.	2.00	0.94	1.25	A2a2	Fig.32.
m1	95.125.	1.90	0.84	1.19	--a1	
m1	95.126.	1.96	0.90	1.19	B2a2	
m1	95.127.	1.93	0.85	1.19	B2a2	
m2	95.128.	1.78	1.29	1.39	A1b	
m2	95.129.	1.74	1.37	1.44	A1b	
m3	95.130.	1.82	1.40	-	3B2b	Fig. 34.
m3	95.131.	1.58	1.19	-	1B2b	
m3	95.122.	1.74	fragm.	-	2A2b	

Description

M1

The anterocone is 2 parted and divided. The anterolophule is doubled. The lingual eperon of the anterolophule and the mesolophe is long.

m1

The anteroconid can be various: 1-2 or 3 parted, but never divided. The anterolophulid is doubled. The mesolophid always reaches the lingual margin of the tooth. Ectomesolophid occurs only in one molar, but it is not typical, less developed and partially melted into the anterior surface of the hypoconid.

Comments

The small or middle sized cricetids are the most frequent elements of the European Neogene vertebrate faunas. The systematics of this group was complicated for a long time by the priority

debate between the generic names *Neocricetodon* and *Kowalskia*. The accurate analysis of this problem is given by Freudenthal M. et Kordos L. (1989) and Daxner-Höck et al (1995). After the latter publication, the debate seems to have been decided in favour of the *Kowalskia*.

The genus is rich in species. Up to the present, the following *Kowalskia* species were described in Europe:

- *K. schaubi* (Kretzoi, 1951) Eszterházy Cave, Csákvár (Hungary)
- *K. lavicati* (Hugueney et Mein, 1965) Lissieu (France)
- *K. polonica* Fahlbusch, 1969 Podlesice (Poland)
- *K. magna* Fahlbusch, 1969 Podlesice (Poland)
- *K. intermedia* Fejfar, 1970 Ivanovce (Slovakia)
- *K. fahlbuschi* Bachmayer et Wilson, 1970 Kohfidisch (Austria)
- *K. moldavica* Lungu, 1981 Bujor (Moldavia)
- *K. skofleki* (Kordos, 1987) Tardosbánya (Hungary)
- *K. polgárdiensis* (Kordos, 1989) Polgárdi (Hungary)
- *K. nestori* Engesser, 1989 Baccinello (Italy)
- *K. browni* Daxner-Höck, 1992 Maramena (Greece)
- *K. progressa* Topachevski et Skorik, 1992 Novoelizavetovka (Ukraina).

Their comparative study is given by WU (1991), Daxner-Höck (1992) and Daxner-Höck et al (1995).

From the viewpoint of the determination of our material, we can disregard the *K. schaubi*, *K. moldavica*, *K. skofleki*, *K. progressa* species because of their evidently older age (*Progonomys* is present in the faunas). Likewise, the *K. polonica*, *K. intermedia* and *K. magna* species can also be excluded because of their evidently younger age (arvicolids are present in the faunas). The species *K. lavicati*, *K. nestori* and *K. browni* can be excluded due to the significant geographical distance.

The author studied the *Kowalskia polgárdiensis* material housed in the Hungarian Geological Institute. He found, that the averages of the dental measurements of this species are larger than the corresponding data of the material from Egyházasdengeleg. Other higher crowned (Fig. 35-37.) and their enamel is finely sculptured.

Subfamily: **Gerbillinae** Alston, 1876
Genus: *Epimeriones* Daxner-Höck, 1972

Epimeriones sp.

Material and measurements:

	no. inv.	L	W ant.	W post.	
m2	95.151.	1.26	0.74	0.80	Fig. 38.
m3	95.152.	0.91	0.94	0.63	Fig. 39.

Description

the hypsodont molars are built up from 2 rhomboid lobi. The m2 has a shallow extra re-entrant on the buccal side of the anterior part. The roots are not preserved.

Comments

- Epimeriones* is reported from Turolian and Early Ruscinian faunas in Europe:
- Eichkogel (Austria), (Daxner-Höck, 1972)
 - Osztramos 1, 9. (Hungary), (Jánossy, 1972, 1974)
 - Podlesice (Poland), Kowalski, 1974)

- Dorn-Dürkheim (Germany), (Franzen et Storch, 1975)
- Kohfidisch (Austria), (Bachmayer et Wilson, 1978, 1980)
- Jaskinia Mala (Poland), (Sulminski et al, 1979).

The gerbills are regarded to be markers of desert or semidesert climate judged from their actual distribution.

family: **Anolalomyidae** Schaub, 1925

Subfamily: **Prospalacinae** Topachevsky, 1969

Genus: *Anomalospalax* Kordos, 1985

The morphological nomenclature and the measurements are after Kordos (1985, 1989).

Anomalospalax viretschaubi (Kretzoi, 1971)

Material and measurements:

	no. inv.	L	W	
m1	95.133.	2.31	1.61	Figs. 40-41.

Description

The hypsodont tooth has a flat occlusal surface builded up from 3 folds: anterior, medial and posterior folds. These folds are divided by 3 re-entrants: 2 labial and a lingual one. The anterior and medial folds have an anterolabial confluence. The medial and the posterior folds are connected by a narrow central bridge.

Anomalospalax sp.

Material and measurements

	no. inv.	L	W	
M1	95.141.	1.82	1.37	
M1	95.142.	1.69	1.27	
M1	95.143.	1.54	1.27	
M1	95.144.	1.78	1.18	Figs. 46-47.
M1	95.145.	1.82	1.12	
M3	95.146.	1.09	1.12	Figs. 48-49.
M3	95.147.	1.00	1.00	
M3	95.148.	1.33	1.23	
M3	95.149.	1.15	1.10	
m1	95.134.	1.90	1.20	Figs. 42-43.
m1	95.135.	1.75	1.40	Figs. 44-45.
m2	95.136.	1.68	1.47	Figs. 50-51.

m2	95.137.	1.54	1.47	
m3	95.138.	1.30	1.23	
m3	95.139.	1.44	1.40	
m3	95.140.	1.40	1.10	Figs. 52-53.

Description

M1

The pattern of the upper molars have a reversed stucture similar to the one described in the case of *A. viretschaubi* m1. Among the available 5 molars 3 have an isolated fold system (no connection between the 3 folds) and 2 have continuous systems.

M3

2 molars have an isolated fold system. In one specimen (95.149), only the posterior fold is isolated and another one displays a continuous system (1 hardly worn).

m1

The structure of m1 is similar to *A. viretschaubi* but its measurements are smaller (Fig. 44-45.).

m2

The pattern of the occlusal surface is similar to the m1. but differs from it in the less elongated shape of the toothcrown.

m3

On the best preserved molar, the posterior fold is isolated.

Comments

Anomalospalax viretschaubi was described from the fauna of Polgárdi by Kordos (1985). In our material, only one molar can be related to this species. The majority of the anomalomys remains from Egyházasdengeleg are from a smaller sized (smaller than *A. tardosi* from Tardosbánya: Fig. 54-55.) exactly undeterminable species. On a morphological basis, the older Miocene genera of *Anomalomys*. *Myospalax* and *Allospalax* can be excluded.

Discussion

The accurate evaluation of the fauna from Egyházasdengeleg is impeded by the low number of specimen. In spite of this fact, some conclusions can be drawn.

Among the well known Central European Late Miocene faunas. Egyházasdengeleg is younger than Eichkogel and Tardosbánya because in these faunas, *Progonomys* and *Spermophilinus bredai* and the very low crowned *Kowalskia skofleki* were found. The relation to the faunas of Polgárdi is not completely understood, but in Egyházasdengeleg all the common and studied rodent families are represented by species of earlier evolutionary levels: smaller sized *Parapodemus*, lower crowned and smaller sized *Kowalskia* and smaller *Anomalospalax*. These facts suggest an older age for Egyházasdengeleg than for Polgárdi.

The supposition of desert circumstances in the Late Neogene has a long tradition in the Hungarian geological and geomorphological literature (from Lóczy, 1890). The most recent summary of this problem was given by Schweitzer et Szöör (1992) with a competent geochemical argumentation. The cross-bedded sand is regarded to be the correlative sediment of this dry period.

The Egyházasdengeleg fauna renders this thesis more complicated because the sand of the Egyházasdengeleg mine is undoubtedly a fluvial sediment as verified by the presence of rich, yet unelaborated, fish material (300 teeth) and freshwater molluscs, the anomalomyids probably needed a steppe environment, but flying squirrels are also present. These animals needed arboreal vegetation. This contradiction can only be solved if we presume the existence of a riverbank forest in a dry territory.

Acknowledgements

The authors would like to express their sincere thanks to Prof. László Kordos (director of the Geological Museum of Hungary) and to Prof. Dénes Jánossy (retired director of the Paleontological Collection of the Hungarian Natural History Museum) for making us possible to study the holotypes and other materials of different fossil mammals. We also thank the kind help and hospitality of Prof. Konstantin Doukas (National University of Athens) during our study-tours in Greece.

References

- Bachmayer F. et Wilson R. (1970): Die Fauna der altpliozanen Höhlen und Spaltenfüllungen bei Kohfidisch, Burgenland (Österreich). - *Annalen des Naturhist. Mus. Wien*, 74: 533-587.
- Bachmayer F. et Wilson R. (1978): A second contribution to the Small Mammal Fauna of Kohfidisch, Austria. - *Annalen des Naturhist. Mus. Wien*, 81: 129-161.
- Bachmayer F. et Wilson R. (1980): A Third Contribution to the Fossil Small Mammal Fauna of Kohfidisch (Burgenland), Austria. - *Annalen des Naturhist. Mus. Wien*, 83: 351-386.
- Basák P., Glazek J., Horacek I., Szyrkiewicz A. (1982): New locality of Early Pleistocene Vertebrates - Zabia Cave at Podlesice, Central Poland. - *Acta Geol. Polonica*, 32 (3-4): 217-226.
- Black C. (1974): The Pliocene and Pleistocene Sciuridae (Mammalia, Rodentia) from Poland. - *Acta Zool. Cracoviensia*, 19 (19): 461-486.
- Cuenca Bescos G. (1988): Revision de los Sciuridae del Aragoniense y del Ramblense en la fosa de Calatayud-Montalban. - *Scripta Geol.*, 87: 1-116.
- Daxner-Höck G. (1975): Sciuridae aus dem Jungtertiär von Österreich. - *Palaontologische Zeitschrift*, 49 (1-2): 56-74.
- Daxner-Höck G. (1992): Die Cricetinae aus dem Obermiozän von Maramena (Mazedonien, Nordgriechenland). - *Palaontologische Zeitschrift*, 66: 331-367.
- Daxner-Höck G., Fahlbusch V., Kordos I., Wenyu Wu (1985): The Late Neogene rodent genera *Neocricetodon* and *Kowalskia*. - *Plenum Press*, in press.
- De Bruijn H. (1976): Vallesian and Turolian rodents from Biotia, Attica and Rhodes (Greece). I-II. - *Proc. kon. nederl. Akad. van Wet.*, ser. B., 79 (5): 361-384.
- De Bruijn H. et Mein P. (1968): On the mammalian fauna of the Hipparion-beds in the Calatayud-Teruel Basin (Prov. Zaragoza, Spain). Part V The Sciuridae. - *Proc. Kon. nederl. van Wet.*, ser. B., 71 (1): 73-90.
- De Bruijn H., Meulen Van Der A., Katsikatsos G. (1980): The Mammals from the Lower Miocene of Aliveri (Island of Evia, Greece). Part 1. The Sciuridae. - *Proc. Kon. Ned. Van Wet.*, Ser. B., 83 (3): 241-261.
- Doucas C., Van Der Hoek Ostende L., Theocharopoulos C., Reumer J. (in press): Insectivora (Mammalia) from the lignites of Maramena, Greece - manuscript.
- Engesser B. (1989): The Late Tertiary small mammals of the Maremma region (Suscany, Italy), 2nd part: Muridae and Cricetidae (Rodentia, Mammalia). - *Bollettino della Soc. Paleont. Ital.*, 28 (2-3): 227-252.
- Fahlbusch V. (1969): Pliozäne und Pleistozäne cricetinae (Rodentia, Mammalia) aus Polen. - *Acta Zool. Cracov.*, 14 (5): 1-137.

Fejfar O. (1970): Die plio-pleistozanen Wirbeltierfaunen von Hajnacka und Ivanovce (Slowakei, CSSR) VI. Cricetidae (Rodentia, Mammalia). - Mitt, Bayer, Staatssaml. Palaont, hist. Geol., 10: 227-296.

Fejfar O., et Heinrich W. (1985): Zur bedeutung der Wirbeltierfundstätten von Ivanovce und Hajnacka für die Säugetierpalaontologie im Pliozan und Frühen Pleistozan in Europa: Kenntnisstand und Probleme. - Vest. Ustr. út. geol., 60 (4): 213-224.

Fejfar O., and Horáček I. (1983): Zur Entwicklung der Kleinsäugerfaunen im Villányium und Alt-Biharium auf dem Gebiet der CSSR. - Schriftenr. geol. Wiss., 19-20: 11-207.

Freudenthal M., Meijer T., et Meulen Van Der A. (1976): Preliminary report on a field campaign in the continental Pleistocene of Tegelen (The Netherlands). - Scripta Geol., 34: 1-27.

Freudenthal M. et Kordos L. (1989): *Cricetus polgardiensis* sp. nov. and *Cricetus kormosi* Schaub, 1930 from the Late Miocene Polgárdi localities (Hungary). - Scripta Geol., 89: 1-100.

Gaál I. (1943): Alsó-pliocén emlősmaradványok Hatvanból. (Unterpliozane Säugetierreste aus Hatvan.) - Geol. Hung. Ser. Pal., 21: 1-120.

Hír J. (1988): Új felsőpliocén ősmaradványlelőhely: az egyházasdengelegi homokbánya. - Múzeumi Mozaik, 1988/1: 53-54.

Hír J. (1989): Pliocén aprógerinces maradványok az egyházasdengelegi homokbányából. (Pliocene micromammals from a sand-pit near Egyházasdengeleg.) - Nógrádi történeti évkönyv. 15. spec issue in mem. J. Belitzky, 389-400.

Hír J. (1992 a): Évmilliók üzenete Pásztó környékén, ppl-68., Mikszáth Kiadó, Salgótarján.

Hír J. (1992 b): Dengelegi parányok - Múzeumi Mozaik. 1992/2: 63-66.

Hír J. (1994): *Cricetus cricetus nanus* Schaub, 1930 (Mammalia, Rodentia) finds from the Carpathian Basin. - Annales Hist. - Nat. Mus. Natn. Hung., 86: 13-27.

Horáček I. (1980): Vceláre 3 - Nové naleziste Staropleistocenni fauny Slovenskeho Krasu. - Slovensky Kras, 18: 183-192.

Horáček I. (1985): Survey of the fossil vertebrate localities Vceláre 1-7. - Cas. Mineral. Geol., 30 (4): 353-366.

Hugueney M. et Mein P. (1965): Lagomorphes et Rongeurs du Neogène de Lissieu (Rhône). - Travaux des Lab. Geol. Fac. Sci. Lyon, N.S. 12: 109-123.

Jánossy D. (1972): Middle Pliocene microvertebrate fauna from the Osztramos Loc. 1. (Northern Hungary). - Annales Hist.-nat. MusNatn. Hung., 64: 27-52.

Jánossy D. (1973): The boundary of the Plio-Pleistocene based Microvertebrates in North Hungary (Osztramos Loc 7.) - Vertebr. Hung., 70: 69-77.

Jánossy D. (1974): New „Middle Pliocene” microvertebrate fauna from Northern Hungary (Osztramos 9. and 13.). In: Alberdi et Augilar (Eds.): Actas i Coloquio Internacional sobre la biostratigrafia continental del Neogeno Superior y Cuaternario Inferior. 93-97.

Jánossy D. (1978): Larger mammals from the Lowermost Pleistocene Fauna, Osztramos, Loc. 7. (Hungary). - Annales Hist-Nat. Mus. Natn. Hung., 70: 69-77.

Jánossy D. (1979): A magyarországi pleisztocén tagolása gerinces faunák alapján. - Akadémiai Kiadó. Bp., pp 1-207.

Jánossy D. et Kordos L. (1977): Az Osztramos gerinces lelőhelyeinek faunisztikai és karsztmorfológiai áttekintése (1975-ig). - Fragmenta Min. et Pal., 8:39-67.

Kordos L. (1985): Lower Turolian (Neogene) *Anomalosplax* gen. n. from Hungary and its phylogenetic position. - Fragmenta Min. et Pal, 12: 27-42.

Kordos L. (1987): *Karstocricetus skoffleki* gen. n., sp. n. and the evolution of the Late Neogene Cricetidae in the Carpathian Basin. - Fragmenta Min. et Pal, 13: 65-88.

Kordos L. (1992): Magyarország harmad- és negyedidőszaki emlősfajának fejlődése és biokronológiája. - Thesis, manuscript. p. 1-103.

Kormos T. (1926): *Amblycoptus oligodon* n. g. et n. sp. Új cickányféle a magyarországi pliocénból. - Ann. Mus. Nat. Hung., 26: 352-391.

Kormos T. (1934): Felsőpliocénkori új rovarrevők, denevérek és rácsálók Villány környékéről. - Földtani Közlöny, 64: 297-321.

Kormos T. (1937): Zur Geschichte und Geologie der Oberpliocenen Knochenbreccien des Villány Gebirges. - Math. Naturw. Anz. Ungar. Akad. Wissensch., 56: 1061-1100.

Koufos G. et Kolliadimou K. (1990): Two lagomorphs from the Pliocene of Macedonia, Greece. - Proceedings of the 6 th Congress of the Geological Society of Greece May 24-27. Bull. Geol. Soc. Greece, in press.

Kretzoi M. (1951): The Hipparion-fauna from Csákvár. - Földtani Közlöny, 81: 384-417.

Kretzoi M. (1956): A Villányi hegység alsó-Pleistocén gerinces faunái. - Geol. Hung. Ser. Pal., 27: 1-264.

Kretzoi M. (1959): Insectivoren, Nagetiere und Lagomorphen der jüngstpliocänen fauna von Csarnóta im Villányer Gebirge (Südungarn). - Vertebr. Hung., 1 (2): 237-246.

Kretzoi M. (1962): A csarnótai fauna és faunaszínt (Die Fauna und Faunenhorizont von Csarnóta). - Máfi Jelentése az 1959. évről (Report of Hung. Geol. Inst. on 1959), p. 297-395.

Kretzoi M. (1980): Fontosabb szórványleletek a Máfi gerinces gyűjteményében. 1. A Széchenyi-hegy pliocén édesvízi mészkővének faunája. (The Pliocene fauna of the freshwater limestone on Széchenyi-hegy) - Máfi jelentése az 1978. évről (Report of Hung. Geol. Inst. on 1978), p. 347-358.

Lopez Martinez N. (1976): Lagomorpha from the Turolian of Pikermi (Greece). - Proc. Kon. nederl. van Wet., Ser. B., 235-244.

Lopez Martinez N. (1986): The mammals from the Lower Miocene of Aliveri (Island of Evia, Greece). VI. The ochotonid lagomorph *Albertona balkanica* n. gen. n. sp. and its relationships. - Proc. Kon. nederl. van Wet., Ser. B., 89 (2): 177-194.

Lopez Martinez N. et Thaler L. (1975): Biogéographie, évolution et compléments á la systematique du groupe d'Ochotonidés *Piezodus-Prolagus* (Mammalia, Lagomorpha). - Bull. Soc. Géol. France, 7 (7): 5., 850-866.

Lóczy L. (1890): Geológiai megfigyelések és eredmények K.-Ázsiában. - Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai útjának (1877-1880) tudományos eredményei, 1. köt.

Lungu A. (1981): Gipparionovaya fauna srednevo sarmata Moldavii. - Stinca, Kisinai, p.1-141.

Martin Suarez E. et Freudenthal M. (1993): Muridae (Rodentia) from the Lower Turolian of Crevillente (Alicante, Spain). - Scripta Geol., 103: 65-118.

Masini F. (1989): *Prolagus sorbinii* n. sp., a new Ochotonid (Mammalia, Lagomorpha) from the Messinian of Italy. - Bollettino della Soc. Paleont. Ital., 28 (2-3): 295-306.

Mein P. (1970): Les sciuropteres (Mammalia, Rodentia) neogenes d'Europe occidentale. - Geobios, 3 (3): 7-77.

Mottl M. (1939): A gödöllői vasúti bevágás középső-pliocénkori emlősfajának. (Die Mittelpliozäne Säugetierfauna von Gödöllő bei Budapest) - Földtani Int. Évkönyve (Jahrb. der Ung. Geol. Ans.), 32: 257-350.

Pethő Gy. (1884). Über die fossilen Säugetier-Überreste von Baltavár. - Földtani Int. Évi Jel. (Jahrberricht. der Ung. Geol. Anst). 66: 59-69.

Rabeder G. (1970): Die Wirbeltierfauna aus dem Alt-Pliozan (O. Pannon) vom Eichkogel bei Mödling (Nö). - Ann. Naturhistor. Mus. Wien. 74: 589-595.

Reumer J. (1984). Ruscinian and Early Pleistocene Soricidae from Tegelen (The Netherlands) and Hungary. - Scripta Geol., 73: 1-173.

Repenning C. (1967): Subfamilies and genera of the Soricidae. - Geological Survey Professional Paper, 565: 1-74.

Rzebik-Kowalska B. (1989): Pliocene and Pleistocene Insectivora (Mammalia) of Poland. V. Soricidae: *Peténia Kormos*, 1934 and *Bliarinnella Thomas*, 1911. - Acta Zool. Cracov., 32 (11): 521-546.

Schaub S. (1938): Tertiäre und quartäre Murinae. - Abh. Schweiz. Palaont. Ges., 61: 1-38.

Schweitzer F.-Szöör Gy. (1992): Adatok a Magyar-medence száraz-meleg klímájához a mogyoródi „sivatagi kéreg” alapján (Angaben zum trocken-warmen Klima des Ungarischen-Beckens aufgrund des „wüstenlacks” in Mogyoród). - Földrajzi Közlemények (Geographical review), 116. (n.s.40.) (3-4): 105-123.

Sulimski A., Szykiewicz A., Woloszyn B. (1979): The Middle Pliocene micromammals from Central Poland. - Acta Pal. Polonica. 24 (3): 377-403.

- Topachevski V. et Skorik A. (1992): Neogene and Pleistocene Cricetidae of early evolutionary stage of South Eastern Europe (in Russian). - Acad of Sci. of Ukraine, Inst. Zool., p.1-242.
- Weerd Van De A. (1976): Rodent faunas of the Mio-Pliocene continental sediments of the Teruel-Alfambra Region, Spain. - Utrecht Micropal. Bull. Spec. Publ., 2: 1-212.
- Weerd Van De A. (1979): Early Ruscian rodents and lagomorphs (Mammalia) from the lignites near Ptolemais (Macedonia, Greece). I-II. - Proc. Kon. nederl. van. Wet., Ser. B., 82 (2): 127-170.
- Wu Wenyu (1991): The Neogene mammalian faunas of Ertemte and Harr Obo in Inner Mongolia (Nei Mongol), China. 9. Hamsters: Cricetinae (Rodentia). - Senckenbergiana Lethaea, 71 (3-4): 257-305.

Adresses of the authors:

János Hír

Municipal Museum of Pásztó

H-3060 Pásztó, P.O.B. 15., Hungary

Lukács Gy. Mészáros

Eötvös University, Department of Paleontology

H-1083 Budapest, Ludovika-tér 2., Hungary

Fig. 1. The geographical position of the locality

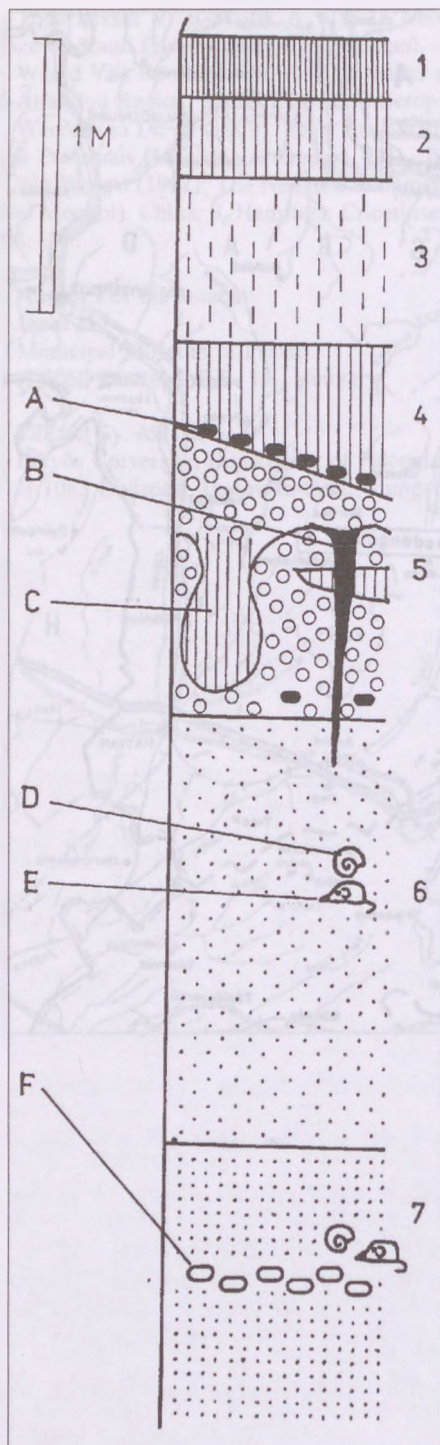

Fig. 2. The profile of the sand pit of Egyházás-dengeleg

1. black soil
 2. gray soil
 3. reddishbrown forest soil
 4. loess
 5. gravel
 6. white, cross-bedded sand
 7. reddish yellow cross-bedded sand
- A. calcareous concretions
 B. frost wedge
 C. periglacial deformations
 D. mollusc fauna
 E. microvertebrate fauna
 F. argillaceous concretions

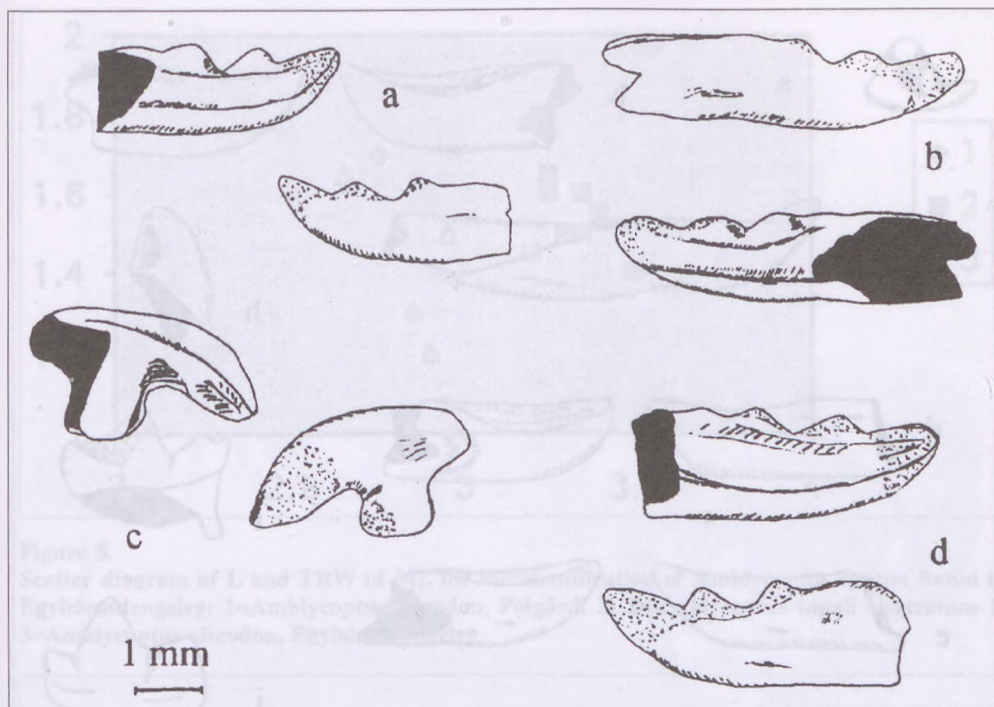

Figure 3. *Petenya cf. hungaraica* KORMOS 1934 (a=left I₁, b=right I₁) and *Blarinella cf. dubia* BACHMAYER ET WILSON 1970 (c=left I¹, d=left I¹) from Egyházasdengeleg

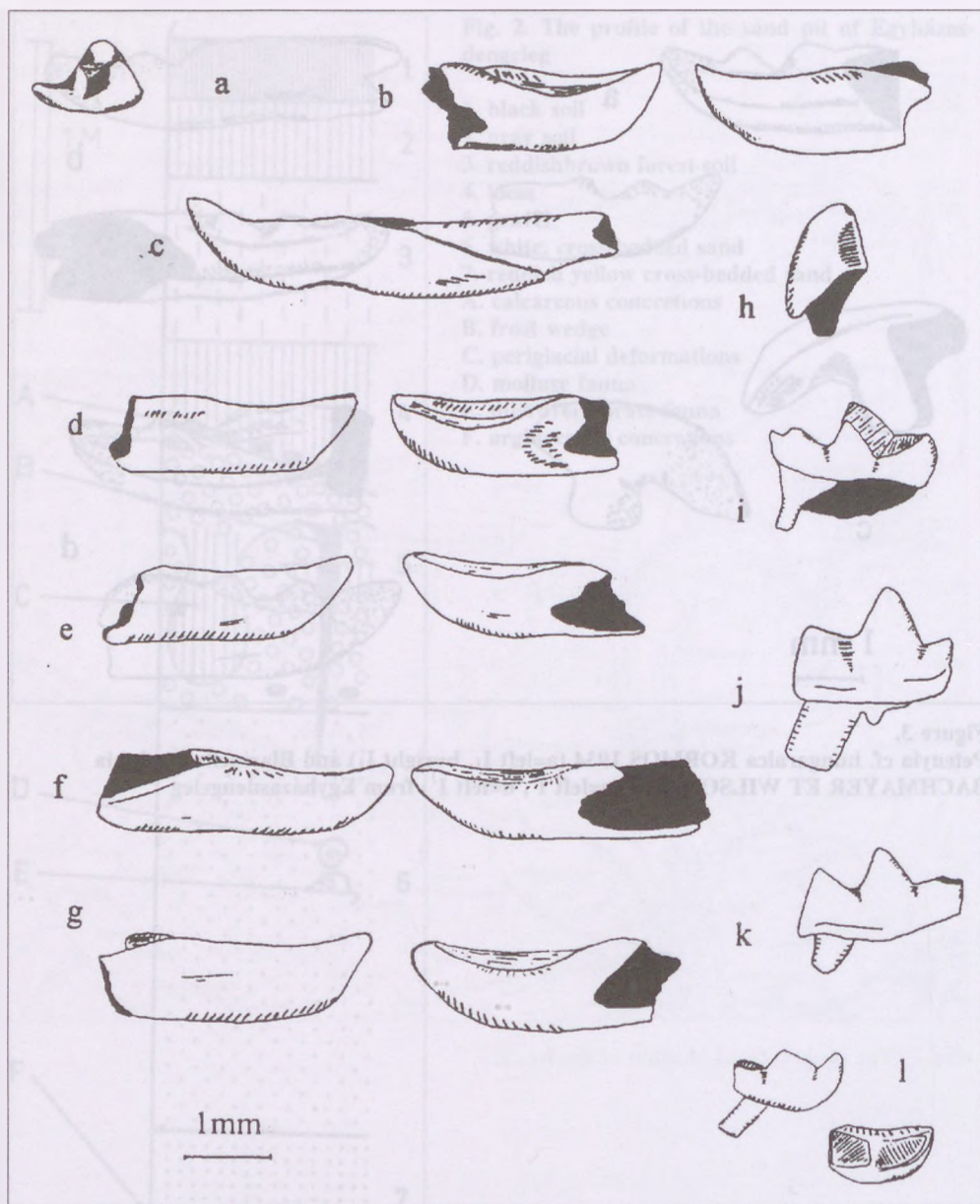

Figure 4.
Amblycoptus oligodon KORMOS 1926 (a=right M^2 , b-c=left I_1 , d-g=right I_1 , h=left A^2 , i=left M_1 , j-k=right M , l=right M_2) from Egyházasdengeleg

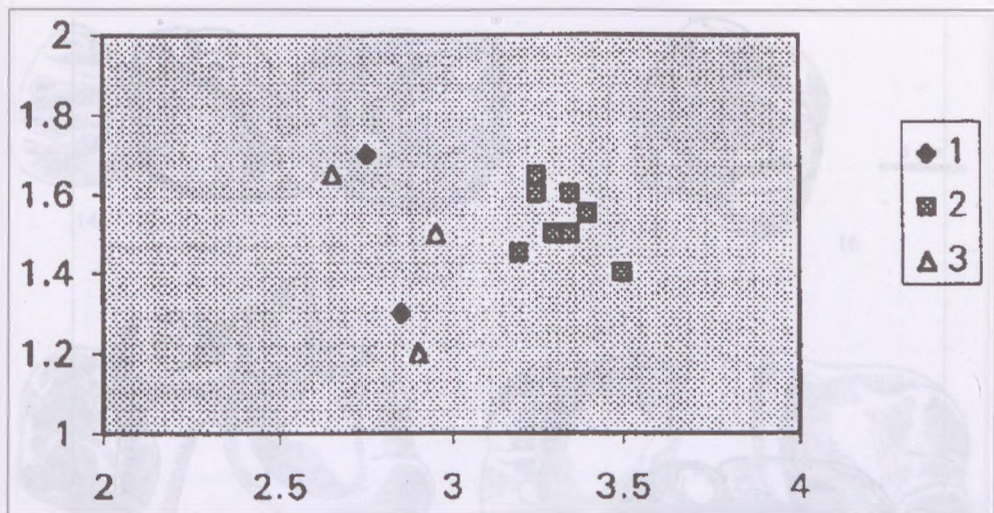
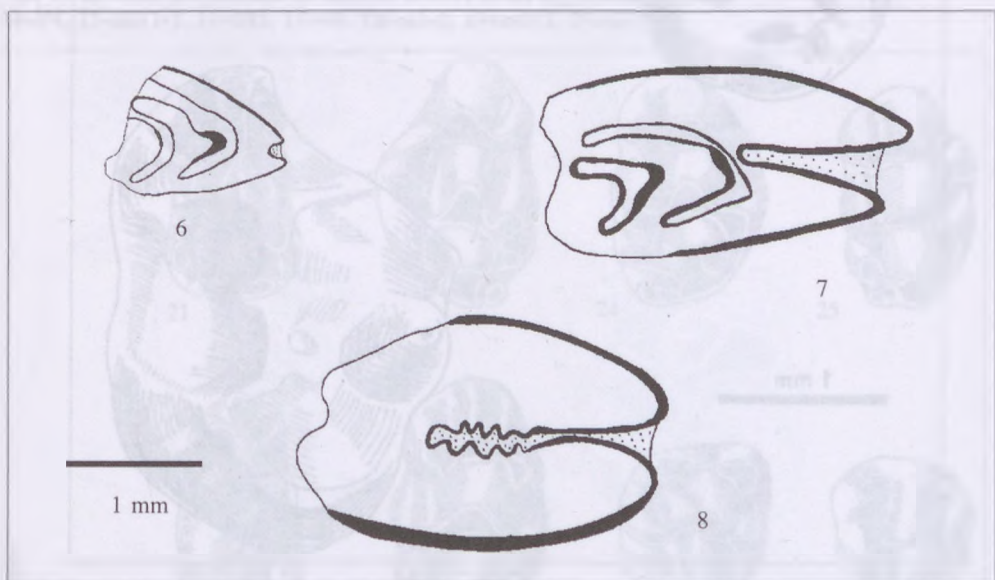

Figure 5.
Scatter diagram of L and TRW of M_1 , for the identification of *Amblycoptus* species found in Egyházasdengeleg: 1=*Amblycoptus oligodon*, Polgárdi 2; 2=*Amblycoptus topali* Osztramos 1; 3=*Amblycoptus oligodon*, Egyházasdengeleg

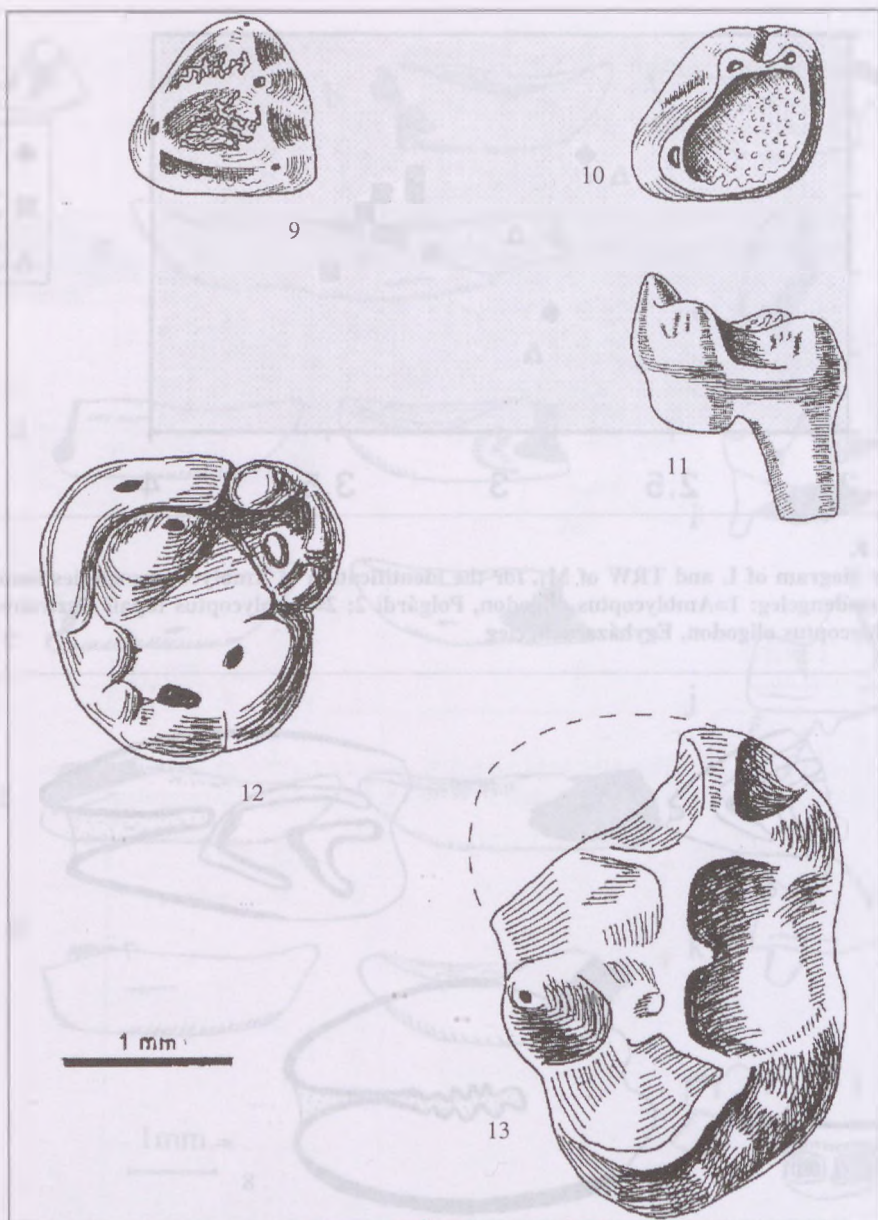

Figs. 6-8. Leporid molars from Egyházasdengeleg:

6=*Prolagus* P3

7=*Prolagus* P4

8=*Leporidae* gen. et sp. indet. P4-M2

Figs. 9-13. Sciurid molars from Egyházasdengeleg:

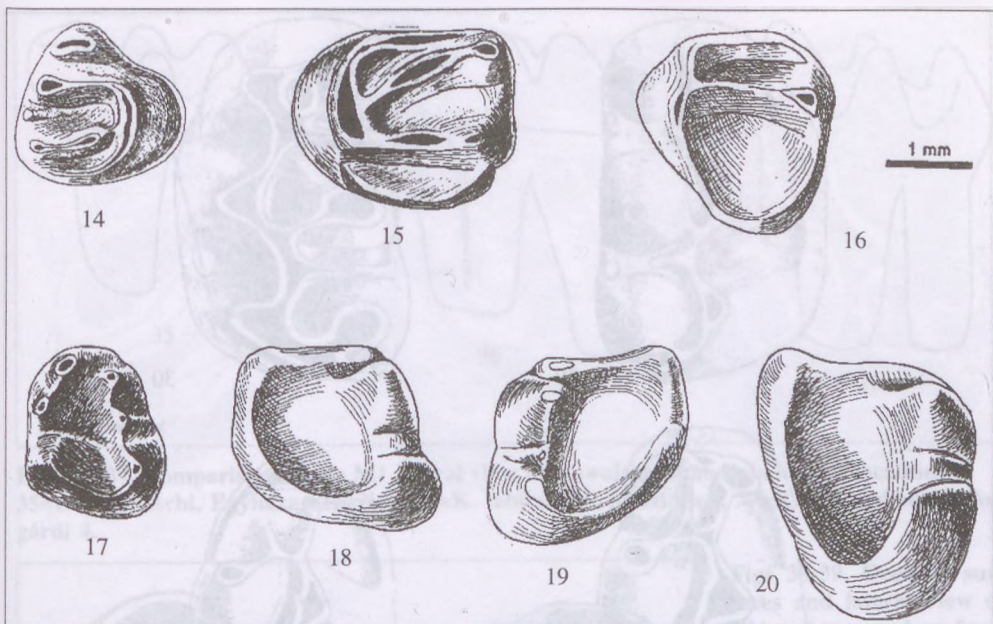
9=*Blackia miocaenica* D4

10=*Blackia miocaenica* p4 occlusal surface

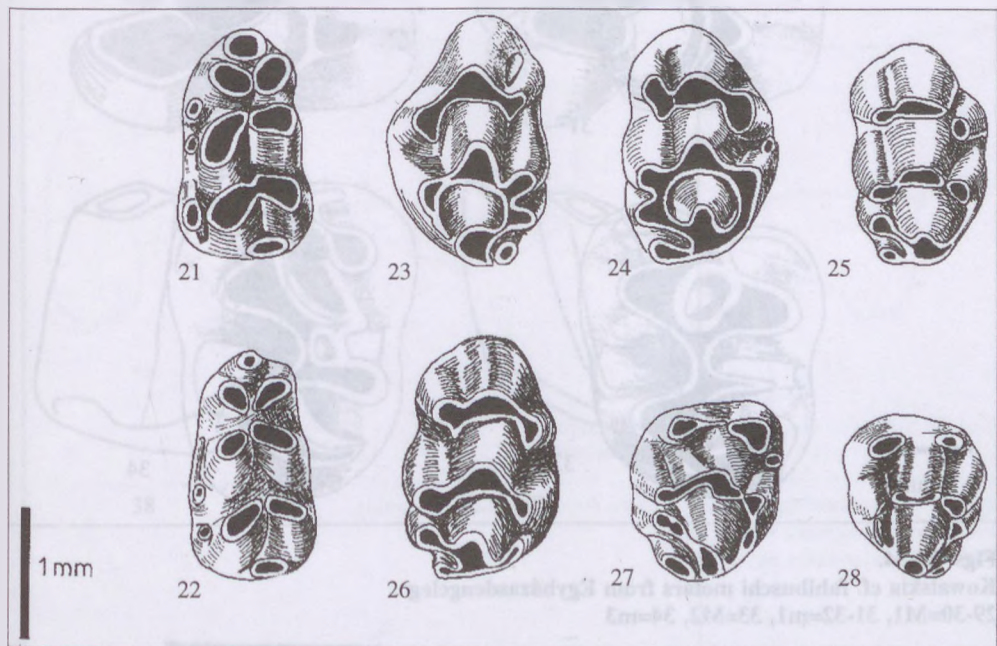
11=*Blackia miocaenica* p4 buccal view.

12=*Sciuridae* gen. et sp. indet. m3

13=*Sciopetaurista* sp. m2 (?) fr.

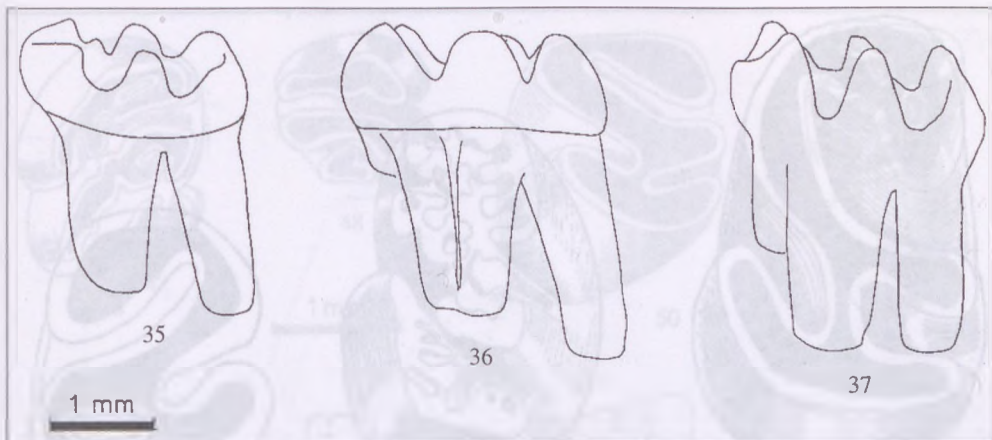
Figs 14-20. *Sperophilinus turolensis* molars from Egyházasdengeleg:
 14=P4, 15=M11-2, 16=M3, 17=p4, 18=m1-2, 19=m1-2, 20=m3.

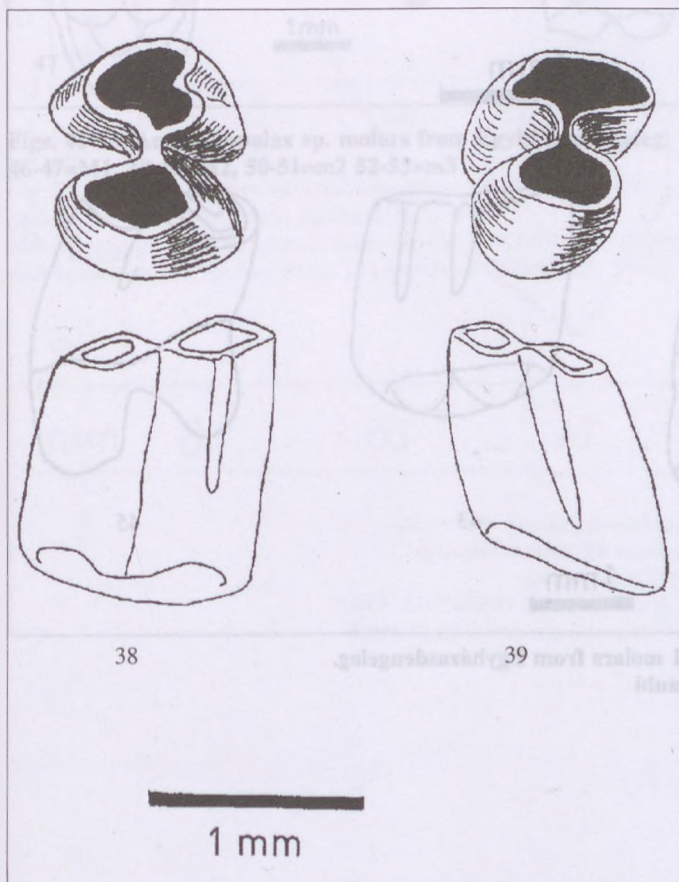
Figs. 21-28. *Parapodemus lugdunensis* molars from Egyházasdengeleg:
 21-22=m1, 23-26=M1, 27-28-M2

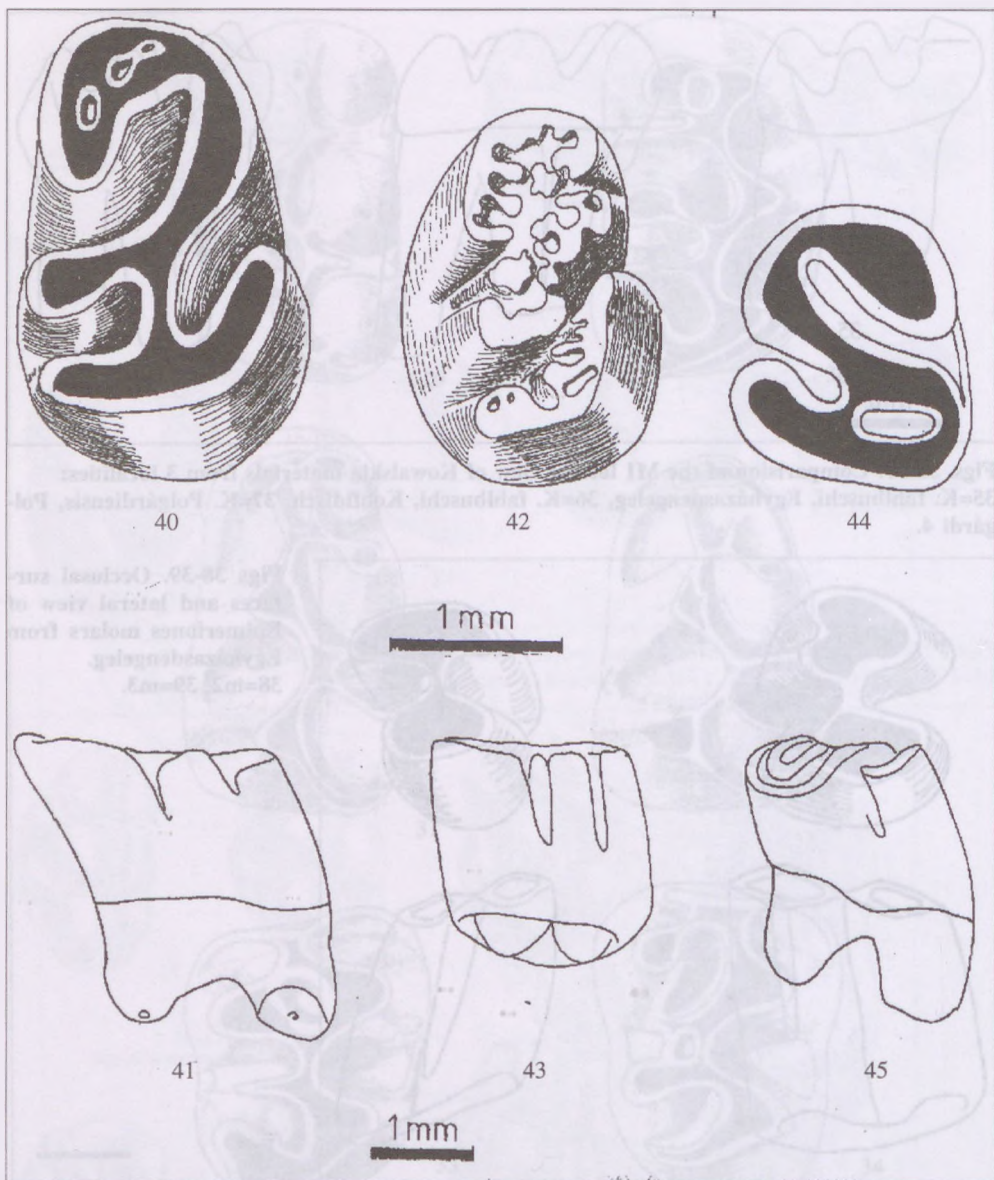
Figs. 29-34.
Kowalskia cf. fahlbuschi molars from Egyházasdengeleg
 29-30=M1, 31-32=m1, 33=M2, 34=m3

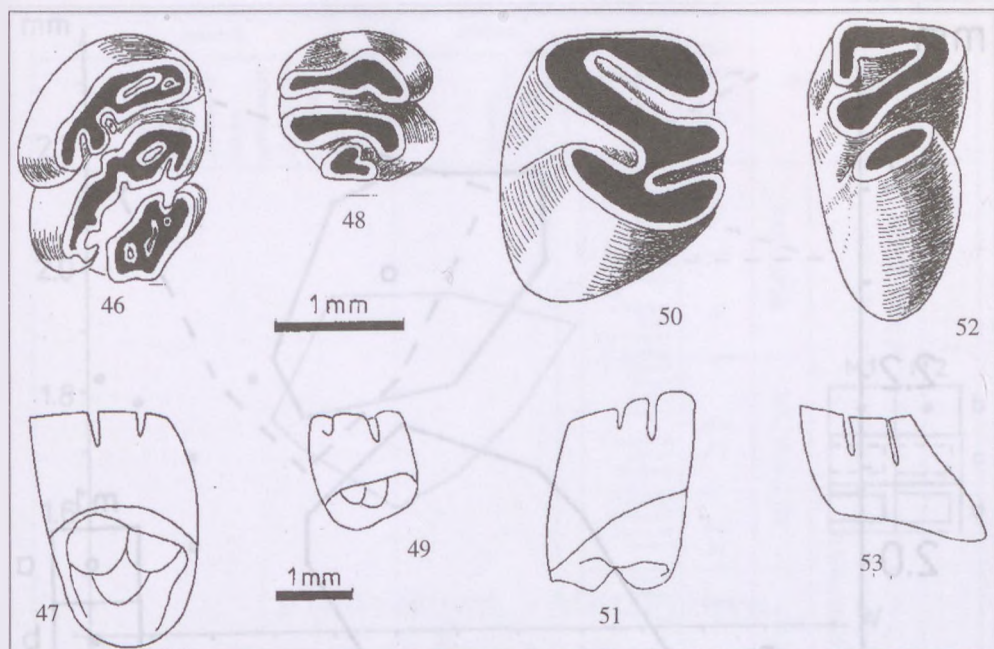
Figs. 35-37. Comparison of the M1 lateral view of *Kowalskia* materials from 3 localities: 35=*K. fahlbuschi*, Egyházasdengeleg, 36=*K. fahlbuschi*, Kohfidisch, 37=*K. Polgárdiensis*, Polgárdi 4.

Figs 38-39. Occlusal surfaces and lateral view of *Epimeriones* molars from Egyházasdengeleg. 38=m2, 39=m3.

Figs. 40-45. *Anomalospalax* m1 molars from Egyházasdengeleg.
 40-41=*Anomalospalax viretschaubi*
 42-45=*Anomalospalax* sp.

Figs. 46-53. *Anomalospalax* sp. molars from Egyházasdengeleg.
 46-47=M1, 48-49=M2, 50-51=m2 52-53=m3

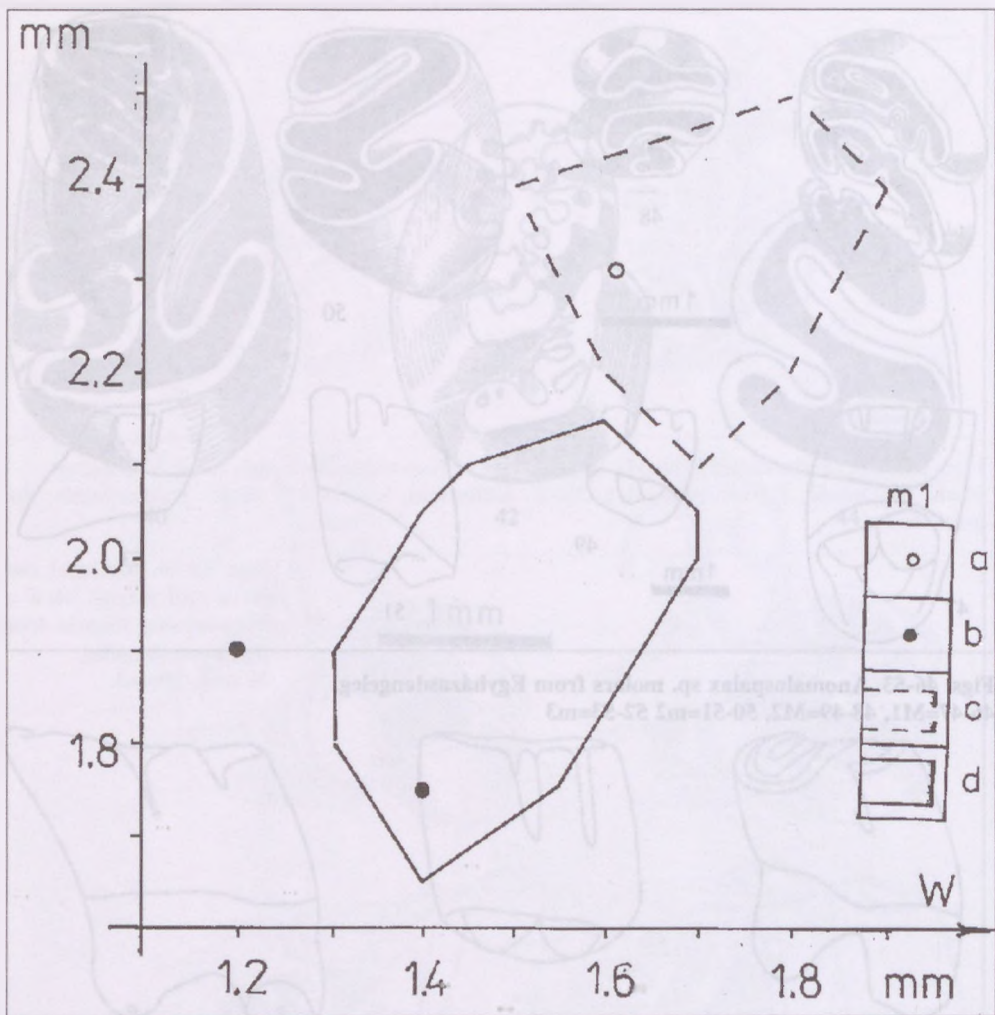

Fig. 54. Scatter diagram of *Anomalospalax* m1 materials.
a=*Anomalospalax viretschaubi* from Egyházasdengeleg
b=*Anomalospalax* sp. from Egyházasdengeleg
c=*Anomalospalax viretschaubi* from Polgárdi (KORDOS, 1985)
d=*Anomalospalax tardosi* from Tardosbánya (KORDOS 1985)

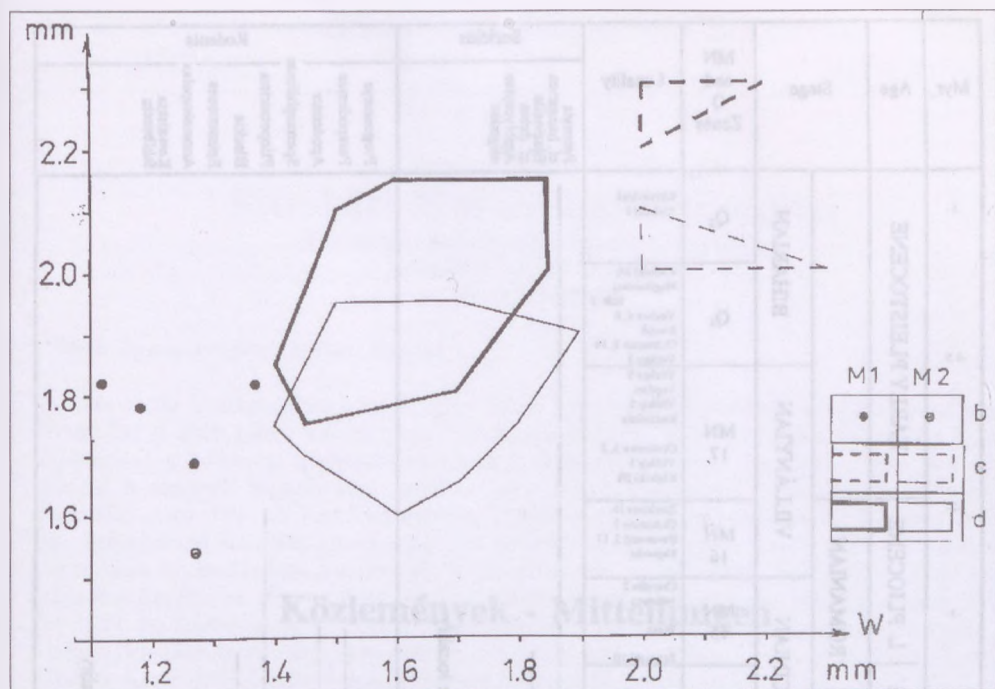

Fig. 55. Scatter diagram of *Anomalospalax* M1-M2 materials.
 b=*Anomalospalax* sp. from Egyházasdengeleg
 c=*Anomalospalax viretschaubi* from Polgárdi (KORDOS, 1985)
 d=*Anomalospalax tardosi* from Tardosbánya (KORDOS, 1985)

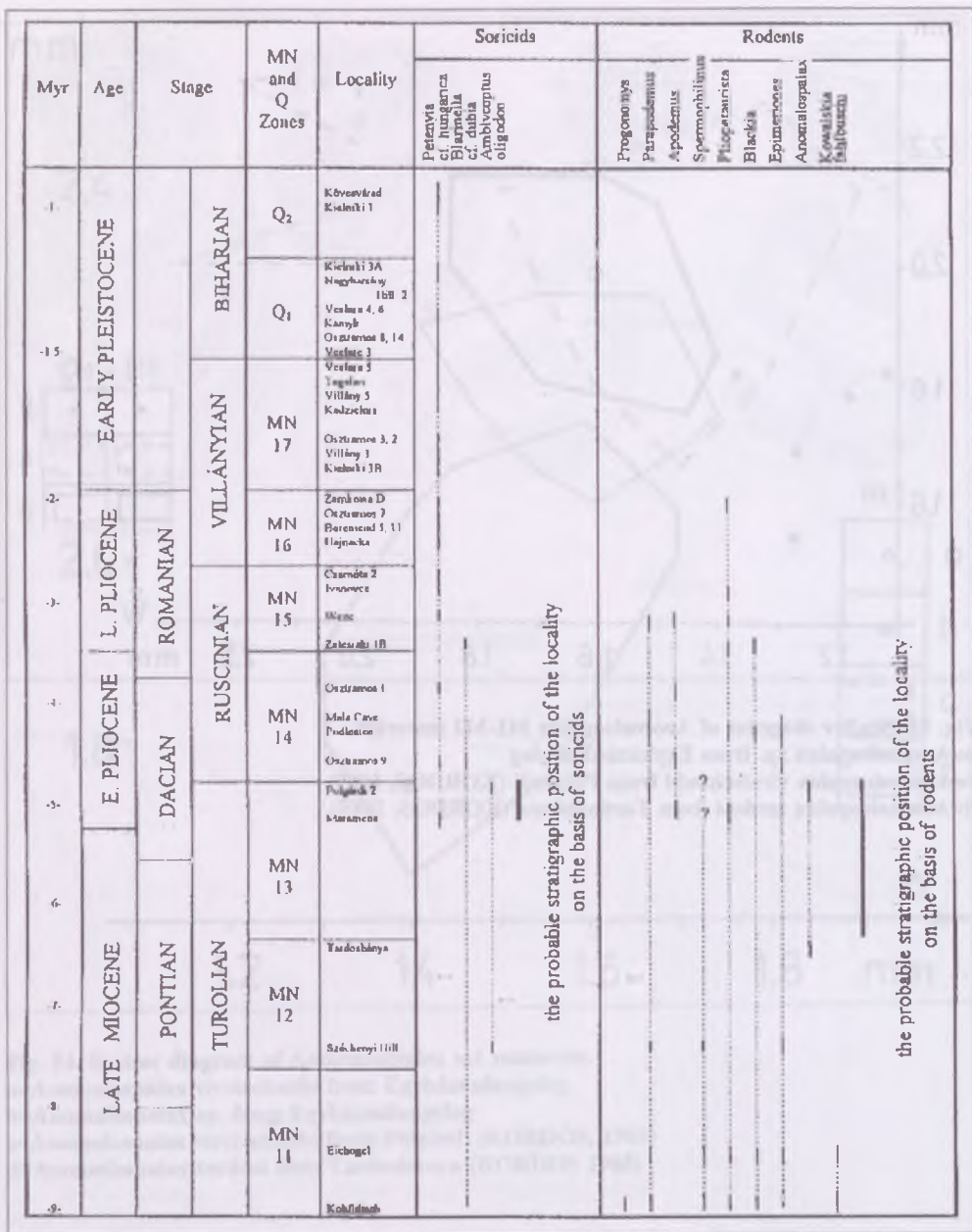

Figure 56. Stratigraphic range of Soricidae and Rodentia species found in Egyházaskönyv, with the probable stratigraphic position of the locality

Szemközt Madách Imre szövegével

(Textológiai műhelynapló *Az ember tragédiája*
készülő kritikai kiadásáról)

Kerényi Ferenc

Milyen legyen a régvárt kritikai kiadás?

Nem lévén Madách-bibliográfiánk, nem tudjuk pontosan megmondani, hányszor jelent meg a **Tragédia**? A szám 120-125 körül lehet, s ezt most már a könyvpiac érdeklődése kényszeríti ki, nem központilag szabályozott kiadáspolitikai irányítja: az utóbbi hat évben hét kiadás - nem akármilyen sorozat. E népszerű, bármely könyvesboltban megvásárolható kiadások szövegállapota 1989 óta fokozatosan javul. Horváth Károllyal közösen kiadott kötetünket (**Madách Imre válogatott művei**, Bp. Szépirodalmi K. 1989) lehetőségem volt továbbfejleszteni az Ikon Kiadó Matúra-Klasszikusok sorozatának két kiadásában, összesen kb. 50.000 példányban (1992, 1993). Ezt követte - a beérkezett kritikákat figyelembe véve - a Pantheon Kiadó Zichy Mihály illusztrációival díszített albuma (1993). Az 1989. évi kiadást fejlesztette tovább Sirató Ildikó A magyar dráma gyöngyszemei harmadik kötetében (**Madách Imre válogatott drámái**, Bp. Unikornis K., 1994), s vette át Hargitay György a Kossuth Kiadó 1995-ös albumában, amelyben a **Tragédia** Goethe **Ős-Faustjával** együtt jelent meg, az előbbi ismét Zichy, az utóbbi Liezen-Mayer Sándor rajzaival.

Akár elégedettek is lehetnénk, ám az elmondottak (sajnos) nem vonatkoznak a Nemzeti Tankönyvkiadó kétkötetes vállalkozására a Felfedezett klasszikusok-sorozatban (**Madách Imre összes drámái**, Bp. 1994) - ennek meg nem nevezett szerkesztője Halász Gábor 1942. évi összkiadásának szövegét vette át, javítatlanul.^x

Tudományos igényeket kielégítő, kritikai kiadás azonban változatlanul nincs. Igaz, aki a **Tragédia** kéziratára kíváncsi, megnézheti a kézirat hasonmását (Bp. Akadémiai K. 1973, Horváth Károly kísértőtanulmányával), aki pedig Arany János javításait szeretné tanulmányozni vagy az író életében megjelent két kiadás (1861, 1863) szövegváltozatait böngészni, szövegkritikai jegyzeteket talál ehhez az említett 1989-es kiadásban.

A klasszikusok kritikai kiadásában a főszöveget - s ezt szabályzat is rögzíti - az „ultima manus”, azaz az utolsó kéz elve alapján határozzuk meg: azt a kiadást vesszük alapul, amelyet az író (legálább elvben) még láthatott, amelyre még befolyást gyakorolhatott. A szövegváltozatokat azután - a kézirat(ok)ban, a korábbi kiadásokban - ehhez képest állapítjuk meg. Ez a szabály annyira általános, hogy tőle eltérni csak igen-igen indokolt esetben lehetséges. Például akkor, ha az író bizonyíthatóan külső kényszer (cenzúra) vagy egyéb befolyás alatt állott. Egy példa, amely kb. egyidős a **Tragédiával**: Gyulai Pál 1857-ben két változatban írta meg kitűnő kisregényét, az **Egy régi udvarház utolsó gazdáját**. Az enyhített variációt a cenzor folyóiratban engedte közölni, kötetben ezt sem; az „egészen kedvem szerint” írt változat azonban csak 1867-ben jelenhetett meg. Amikor 1993-ban, A magyar próza klasszikusai sorozatának 8. kötetében kiadtuk a kisregényt, természetesen ennek az

x Évkönyvünk szerkesztőbizottsága mindig szívesen adott helyet **Az ember tragédiája** kritikai kiadását előkészítő-segítő tanulmányoknak, vitáknak, eszmecsereknak, lásd a IX. (1983) és a XVIII. (1993) kötetet! Ezért örömkre szolgál, hogy ezúttal a már megkezdett sajtó alá rendezéssel adhatunk képet, mint ahogyan múzeumunk rendezvényén, az 1994. évi csesztvei Madách-napon hangzott el Kerényi Ferenc és az Argumentum Kiadó bejelentése is a munka megindulásáról. - A szerk.

utóbbi változatnak a szövegével dolgoztunk, az írója életében megjelent utolsó, 1898-as kiadását véve alapul.

A **Tragédia** kritikai kiadásának lehetőségeire áttérve: van kézirat (a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában), az író életében két edíció jelent meg, közülük az 1863. évi, második számít az „ultima manus” szerintinek. Ez nemcsak Arany János elfogadott és már az első kiadásban nyomdafestéket látott javításait tartalmazta, hanem Szász Károly jobbítási javaslatainak a szerzőtől elfogadott hányadát is. Látszólag tehát minden feltétel adott, akár holnap neki lehet látni a tudományos igényű, szövegkritikai kiadás munkálatainak. Csakhogy...

Az ember tragédiája szövegtörténete néhány, a modern világirodalomban is szokatlan sajátossággal szolgál. Először: a **Tragédia** egyetlen kéziratpéldányán több munkafázis különíthető el. Madách 1859. február 17. és 1860. március 26. között vetette papírra művét, 4080 sor terjedelemben. Az adatokat arról az egylapos kéziratról tudjuk, amelyen a szerző - a megírással párhuzamosan - maga rögzítette a címet, a műfaji megjelölést, a verssorok színenkénti számát és végösszegét, a szereplők egyre gyarapodó listáját. (Hasonmása megjelent: „**Írtam egy költeményt...**”, Bp. Európa K. 1983.) A kéziratnak ezt a fázisát K-nak rövidítjük a továbbiakban, az egylapos feljegyzést pedig „munkalap”-ként hivatkozunk. Csakhogy az akadémiai kézirat továbbfejlesztett változat is egyben, azaz K1, csupán nem önálló példányon, mint általában megszokhattuk, hanem ugyanazon a szövegen. A K1 tartalmazza Madách javításait, közöttük azokat a kikövetkeztethető, de nem bizonyítható módosításokat, amelyeket barátja, Szontagh Pál javasolt, továbbá Arany János sajátkezű javításait és nyomdai utasításait.

Másodszor: Madách, aki járatlan volt az irodalmi életben, gyakorlatlan egy ekkora mű szerkesztési és nyomdatechnikai kérdéseiben, és aki ráadásul e munkájának sorsához kötötte literátori pályáját, megfellebbezhetetlen orákulumnak fogadta el Arany Jánost. Kettejük 1861. szeptember 12-én megindult levelezése a **Tragédia** javításairól azonban furcsa fordulatot vett Madách 1861. november 2-iki generális felhatalmazásával: „...kivéven, ha egészen érthetetlen helyet találsz, melyen eligazodni nem bírsz, s kérdést tartanál szükségesnek, megjegyzéseidet mintegy revízióul ne is küldd hozzám...” A szerző a sajtó alá rendezett szövegnek mindössze 44,6 százalékáról ismerte meg előzetesen az Arany javasolta változtatásokat, amikor felhatalmazásával élt! Madách döntésének azonban technikai oka is volt: „Miótán nálam a kézirat más nincs meg, (...) a szöveget nem tudom annyira, hogy a változtatás alá eső helyeket új s beleillőbbekkel pótolni képes legyek...” Madách mondata textológiai szempontból igen fontos: megtudjuk belőle, hogy a **Tragédiának** nem voltak megőrzött cédulái, jegyzetei, vázlatai, fogalmazványai, amikből a szöveget akár saját magának is reprodukálhatta - ilyeneket tehát nem kell keresnünk; továbbá magyarázatát kapjuk, miért vannak kisebb eltérések az Arannyal folytatott levelezés idézeteiben a kézirattól is. Valljuk meg, Aranynak a madáchi döntés a legjobbkor jött: mivel a drámai költemény a Kisfaludy Társaság pártoló tagjainak 1861. évi illetményköteteként jelent meg, őt meg a nyomda sürgette. A korrektúrát - három fordulóban - szintén Arany végezte. A helyzet tehát alighanem példátlan: a szerző átruhazza a szöveggondozás és a korrektúra jogát és feladatát - ám ezt nem gondatlanságból vagy a műve iránti közömbösségből teszi, hanem ellenkezőleg, a minél jobb, szakszerűbb kiadás érdekében. A tekintélytisztelt azonban nem meríti ki a külső kényszerítés fogalmát, legfeljebb belső késztetésnek nevezhető.

Harmadszor: a drámai költeményt sajtó alá rendező és kiadó Arany természetesen nem írhatott kritikát is a **Tragédiáról** saját lapjába, a Szépirodalmi Figyelőbe. Ezt a feladatot Szász Károlyra bízta, aki utóbb vitában is megvédte a szerzőt egy másik kritikussal szemben. Bírálata két konkrét helyére hivatkozva, Madách 1862. szeptember 12-i levelében kérte Szászt a „hasonló homályos helyek” kijelölésére, a leendő második kiadás javára. Szász jószándékát nem vitathatjuk persze, de arról sem szabad viszont elfeledkezni, hogy ezúttal bizony a középszer okította a zsenit. Megjegyzéseiből hiányzik Arany öröme a szerző fölfedezése felett és az a tisztelet, sőt alázat, ami a **Toldi** költőjének tevékenységét etikai szükklettel telítette. Madách azonban nem volt naív: Szásznak a **Tragédia** koncepcióját is érintő javaslataiból kb. abban az arányban fogadott el észrevételeket, ami Arany és Szász talentuma között fennállott...

A Madách életében utolsó, 1863. évi, második kiadás azonban nem emiatt alkalmatlan az „ultima manus” elve szerinti alapszövegnek. A szerző nem kérte és nem is kapta vissza a második kiadáshoz a kéziratot, így csak az első kiadás nála lévő példányából dolgozhatott. Ezért már a költő életében

megkezdődhetett 1863-ban a **Tragédia** szövegromlása - ez újabb markáns vonással színezi a mű szövegtörténetét.

Annyi máris nyilvánvaló: a magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata és gyakorlata nem eredményezhet megnyugtató, tudományos edíciót **Az ember tragédiája** esetében. A szabálytalan remekmű új textológiai megoldásokat követel.

Ismerkedés a szinoptikus kiadással

A nemleges bizonyosságtól azonban nem vezetett egyenes út az optimálisnak ígérkező megoldásig. Mivel a napló - mégha textológiai is - a frappáns, tömör megfogalmazások műfaja, ezúttal eltekintünk a modern szövegtudomány útjain tett kalandozásaink részletezésétől. Csupán annyit jegyünk meg, hogy az Európa-szerte kedvelt genetikus kiadás, amely nem tesz értékrendi különbséget a szöveg különböző fejlődési fázisai között és - nem állapítva meg főszöveget, azaz egyetlen kiemelt, hiteles változatot - csak egymás mellé helyezi őket, szintén nem bizonyult célravezetőnek. A **Tragédia** kivívott világirodalmi rangját őrizni, védeni kell: nemcsak a népszerű kiadásokhoz kell a hiteles szöveg, de az egyetemességet bizonyító hazai és külföldi színházi előadások és a műfordítók számára is. Mivel erre az 1863. évi kiadás (a részletezett okok miatt) nem alkalmas, s nincs jogunk kétségbevonni a szerző által elfogadott javítások érvényességét sem, ennek a textusnak kétségkívül megállapított szövegnek kell majd lennie. Olyannak, ami sem a kéziratban, sem az első és második kiadásban készen nem található; amely kiküszöböli a sajtóhibákat és a nem észlelt következtetlenségeket is.

A legígéretesebb módszertani mintának végül James Joyce **Ulysses** c. regényének kritikai és szinoptikus kiadása („A Critical and Synoptic Edition”) bizonyult, amely Hans Walter Gabler, Wolfhard Steppe és Claus Melchior sajtó alá rendezésében három kötetben jelent meg New Yorkban és Londonban, 1984-ben. Szinoptikus, vagyis a szó eredeti, görög jelentésében: nézd együtt, olvasd együtt! A páros oldalakon, a kinyitott könyv baloldalán a szöveg alakulása kísérhető figyelemmel („Szövegállapotok” cím alatt); a páratlan számozású oldalakon, azaz a nyitott könyv jobboldalán pedig ugyanazon szövegrész végleges változata olvasható, „Megállapított szöveg” cím alatt.

A mintául vett kiadást persze alkalmazni kell Madách drámai költeményének említett műfaji, keletkezéstörténeti és szövegtani sajátosságaihoz; maradéktalanul elfogadtuk viszont a modern kritikai kiadásoknak azt a célkitűzését, hogy a szinte misztikussá tett, áttekinthetetlenül zsúfolt, jegyzetekkel kísért, állandó hátralapozást igénylő kritikai kiadás helyett egy mindenki számára áttekinthető, világos és ellenőrizhetően pontos edíciót adjunk. Mindenki számára, aki hajlandó kb. tíz percet áldozni idejéből arra, hogy elsajtítsa a jelrendszert, melynek segítségével a „Szövegállapotok” értelmezve olvashatók. Mindkét oldalon lapalji jegyzeteket alkalmazunk. A „Szövegállapotok” alatt mindazt magyarázzuk, amit a jelrendszer nehezen vagy egyáltalán nem vehet fel. Ide kerülnek például az Arany által a nyomdának adott utasítások (nem részei a költői szövegnek), Arany önmaga emlékeztetésére alkalmazott ceruzajelölései, Madách vakarásai és a belőlük keletkezett kézírathiányok, az 1861. és 1863. évi kiadások következtetlenségei stb. A „Megállapított szöveg” alatt a mi javításainkat (szakszóval: az emendálásokat) indokoljuk.

Ami most már a „Szövegállapotok” jelrendszerét illeti, a tipográfia (és a számítógépes szedés) sok lehetőséget tartogat, hogy világosan, akár ránézésre is elkülönüljenek a szöveg alakulásának egyes szakaszai. Madách autográf törléseit a K1-en meredek ékzárójelbe tettük, Arany törléseit Madách szövegén széles terpesztésű ékzárójel keretezi. Az előbbi szinte belesimul a szöveggépbe (a szerző maga dolgozott tovább művén), az utóbbi egy felkiáltójel hangsúlyos voltával figyelmeztet az idegen kezű beavatkozásra. A harmadik típusú változtatásra (Szász Károly javaslata, Madách végrehajtásában) félidézőjel „...” hívja fel a figyelmet. A K1 és az első kiadás (1861) között történetekre (Arany háromszori, de ránk nem maradt korrektúráiain) kis nyíl utal →; ha a nyíl után a 63 szám szerepel (→63), akkor a változtatás az első és a második kiadás (1863) között történt. Ezeknek és néhány más jelnek a használatával az I. színen végrehajtott próbák alapján megállapíthattuk, hogy a **Tragédia** kézírata és első-második kiadása a textológia korszerű gyakorlatának megfelelően leírható.

A tudományos céllal összhangban, mind a „Szövegállapotok”, mind a „Megállapított szöveg” betűhív közlést ad; közülük az utóbbi folyamatosan, a jelrendszer nélkül olvasható. A kritikai kiadás-

sok már emlegetett akadémiai szabályzatától azonban néhány pontot el kell majd térnünk. Ma már tudományos kiadásokban sem használjuk a cz jelölést, és az nyny típusú kettőzéseket is összevonjuk: nny. A **Tragédia** sajtó alá rendezője azonban nem mondhat le jelölésükről. Madách a Lucifer nevet - latin eredetének és „fényhozó” jelentésének megfelelően - c-vel írta, holott egyébként az 1859/60-ban már archaikusnak számító cz-t használta. Arany János ekkor másfél évtizede volt író, de két évtizede hivatásos tollforgató, igazán korszerű helyesírással: megtanulta azt Nagyszalonta nótáriusaként, Nagykőrös dolgozatjavító tanáraként, s gyakorolhatta mint lapszerkesztő és a Kisfaludy Társaság adminisztratív feladatokkal is megterhelt elnöke. A kettejük ortográfiája közötti kb. másfél emberöltőnyi különbséget már csak azért sem lehet egybemosni, mert az fogódzókat, szövegtani hipotéziseket adhat az Arany-javítások még részletezendő azonosításához. Arany helyesírását viszonylag naprakészen ismerhetjük: 1862-ben írt bírálatot Petőfi **Az apostol** c. elbeszélő költeményének hibás és hiányos kiadásáról, s ennek kapcsán kifejtette sajtó alá rendezési elveit is; analógiákat pedig az 1866-ban készült **Hamlet**-fordítás kritikai kiadásában kereshetünk.

A vázolt módszerrel elérhető, hogy hátravetve, tehát a szövegtől elválasztva csak azok a terjedelmesebb szövegkritikai dokumentumok lesznek (zömmel a Madách és Arany, illetve a Madách és Szász Károly közötti levelezés darabjai), amelyek - bár nagyrészt egy-egy konkrét szöveghelyre vonatkoznak - nem férnek el lapalji jegyzetben. Helyüket a „Szövegállapotok” oldalain külön jelölés mutatja.

Egyebekben a kötet kevésbé tér el a szokott kritikai kiadásoktól: lesz benne keletkezéstörténeti tanulmány, s valószínűleg nem kerülhetjük meg annak a helyesírástörténeti helyzetnek a rögzítését sem, amelyet fentebb előlegeztünk. Tervezzük a legszükségesebb tárgyi magyarázatok megadását és egy válogatott bibliográfia közlését is. Nem szeretnénk azonban a magyar kritikai kiadások szokott hibájára esni, és átvállalni a bibliográfia feladatát. A költő halála utáni kiadástörténet, a recepció, a színház- és fordítástörténet adatszerű feltárása, a rájuk vonatkozó másodlagos irodalom összegyűjtése ugyanis a könyvészet feladata.

Van-e még sajtóhiba **Az ember tragédiája** szövegében?

Ha egy textológus imába fogna, fohásza bizonyára így kezdődne: „Az értelmes sajtóhibáktól ments meg, Uram, minket...” Kívált így van ez a **Tragédia** vonatkozásában, amelynek oly sokszor kiadott szövegében évszázadnál tovább elégedt a mára már legendássá lett sajtóhiba a III. szín elejének szerzői utasításában: „Pompás vidék a paradicsomon kívül.” Így állt ez már a Madách életében megjelent két kiadásban is; nem vette észre sem a szerző, sem a gondos Arany János. Holott a kéziratban még a helyes „Pálmfás vidék...” olvasható, s ráadásul minden józan megfontolásnak is ellene mond, hogy az elvesztett éden után bármilyen táj pompásnak tűnhetne az első emberpár szemében. Ugyanakkor mindvégig - a kéziratból a legutóbbi kiadásokig - a XV. szín nyitó szerzői utasításában helyesen állt, hogy „A nézőhely átváltozik a harmadik szín pálmfás vidékévé.” Ez utóbbi instrukció sem problémátlan. Itt meg Madách tollhibájából a kéziratban és az életében megjelent kiadásokban is IV. szín áll, holott az természetesen Egyiptom. Ez a tollhiba is megérte a századfordulót; szerencsére azonban hamarabb fennakadt a sajtó alá rendezők szűrőjén, mint a másik.

Korántsem véletlen tehát, hogy az értelmes sajtóhibáktól maga Arany János is tartott. Madách írásmódjának egyik sajátossága, hogy betűket és betűcsoportokat nem köt össze, s ezt a gyakorlatlan szem különírásnak véli. Nehezíti az észlelést, hogy a költő archaikus ortográfiája szerint következetesen különírja például az igeikötőt és az igét. A VI., a római színben, a „Szövegállapotok” oldalának 76-77. sorában (folyamatos számozás szerint: az 1162-3.-ban) Cluviának, a kéjhölgynek van egy nehezen érthető, homályos mondata, amin mind Arany, mind Szász fennakadt:

Szemedbe tartom, hogy ha ott találod

Azt, amiért én is versenyre léptem...

Arany joggal írta róla: „Sejtem az értelmét, de fátyolzott gondolatnak is homályos.” Itt nem részletezhető módon, sokat bajlódott is vele, amely végül csak 1863-ban, Szász Károly megjegyzését érvényesítve nyerte el végleges és kétségekkel érthetőbb formáját:

Szemed befogom im, ha ott leled

Azt, amiért én is versenyt futok...

Madách a 76. sor kezdetét a K-n így írta, szóközökkel:

Szemed be tartom...

Arany a K1-en azonnal összehúzta („Szemedbe tartom...”), nehogy a szedés során a „Szemed betartom...” esetleges változatával az amúgyis nehézkes sorban értelmes sajtóhiba jöjjön létre. Az már a textológia jogos gyanúja, hogy ezúttal Arany tévedett, hiszen az általa kerülni igyekezett „Szemed betartom...” gyakorlatilag egyenértékű a végleges „Szemed befogom...” alakkal. Mivel Madách Aranyra erre az észrevételére levelezésükben nem reagált, a szerzői szándékot legfeljebb az 1863. évi véglegesítésből sejthetjük. Íme, ide vezet, hogy Madáchnál nincs kézirat vagy annak másolata... Újabb érvet kaptunk a „Megállapított szöveg” jogossága mellett.

Hogy Arany óvatossága mindazonáltal nem volt fölös aggályoskodás, azt egy másik példával bizonyíthatjuk. A drámai költemény jövőbe tekintő színeiben, Londonban, a falanszterben (kétszer) és az úrjelenetben is előfordul az „ezredév” (=évezred), mindannyiszor szókapcsolat keretében, a Föld kihülése kapcsán. (Az 1889. évi kiadás folyamatos sorszámozása szerint: 3101., 3381., 3383., 3722. sor) Madách a négy helyen és háromféleképpen előforduló szókapcsolatot a kézíraton, a K munkafázisában ezúttal is minden szóelemében különírta: „egypár ezred év”, „négy ezred év”, „négy ezred évre”. A K1 munkafázisában Arany a 3101. sorban az „ezredév”-et egybehúzta, a másik három helyen azonban nem avatkozott közbe. Hogy azután a szedő tett-e „rendet”, vagy Arany nem észlelte a problémát az általunk ismeretlen korrektúraíveken sem, nem tudni. Tény, hogy az első és a második kiadásban nagy zavar uralkodik:

3101. sor - „egypár ezredév” 3381. sor - „négyezred év”

3383. sor - „négyezred év” 3722. sor - „négyezredévre”

Éppen ennek az évkönyvnek XVIII. kötetében figyelmeztetett szellemes módon Bene Kálmán arra, hogy 1989-ben bizony rosszul emendáltuk az alakot „négyezred év”-re, azaz 2,2 órára!

Lappangó és értelmes sajtóhibát még a mostani szöveg munka is felszínre hozott. A XI., a londoni színben Lucifer így vigasztalja Ádámot:

... nézd csak, mint mulatnak,

Kik még imént szunnyadtak a padokban,

Hallgatva Népost, - e piros fiúk. (2654-2656. sor)

A szövegrész kétségtelenül értelmes, sőt, ha kissé parodizálni akarjuk az értelmező irodalomtörténetet: szinte magunk előtt láthatjuk a gyakorlott diákokat, amint nyitott füllel és csukott szemmel vesznek részt a történelem oktatásában. A kéziratban ezzel szemben tisztán, minden javítás nélkül olvasható:

Kik még imént sunnyadtak a padokban...

S noha Arany sem változtatott rajta, az értelmes sajtóhiba az első kiadástól máig él(t).

Az írásszakértői-technikai vizsgálatról

Az értelmes sajtóhibák - ha nem is könnyen - a textológus szemével és szakértelmével kiszűrhetők. Van azonban a **Tragédia** szövegtörténetének egy olyan szelete, amelyhez a K-K1, az akadémiai kézirat hasonmása vagy akár eredetije sem elegendő. S ez - bármennyire is meglepően hangzik - Arany János javításainak eddig nem elemzett hányada.

E javítások pontos számát és főbb típusait a kutatás sohasem írta le, állapította meg. A számszerű különbség az egyes jegyzetelt kiadások adatai között még a szöveges javítások vonatkozásában is egyre nőtt. Tolnai Vilmos 1923-ban az I. színben 19 Arany-javítást rögzített, de a szám nem tartalmazza Arany nyomdai utasításait. Arany János összes művei kritikai kiadásának XIII. kötetében Gergely Pál kiadta Arany megjegyzéseit és tényleges javításait (Bp. Akadémiai K. 1966. 284-291., 292-337.). Az utóbbiakat ő 24-nek találta, s közölte Arany 12 nyomdai utasítását is. 1989-ben Horváth Károllyal 20 Arany-javítást találtunk az I. színben...

A sajtó alá rendezők azonban eddigelé egyáltalán nem fordítottak figyelmet azokra a javításokra, amelyeknek nincs szövegteste: egybeírás-különírás, szóhatárok eltolása, elválasztás, interpunkció megváltoztatása stb. Ebben az esetben az éles szem, a nagyító lencséje vagy a textológus analógiákat kereső rutinja sem segít; itt írásszakértői-technikai vizsgálatra van szükség.

Ilyet először e sorok írója kezdeményezett és alkalmazott 1983-ban, hogy elolvashassuk Kölcsey

Ferenc két erősen átfirkált és így olvashatatlaná tett kéziratát: **Az ivó** c. vers első változatát (1814) és ugyanebből az évből a **Rákos nymphájához** c. közismert költemény záróstrófájának fogalmazványát. Maga az eljárás és eredménye megjelent a Kézirattár-sorozat „**Mi az élet tűzfolyása?...**” c. kötetében (Bp. Helikon K. 1983.). A bravúros munkát akkor Kárászi Attila és Polgárfi István, a BM Országos Rendőrkapitányság Bűnügyi Technikai Intézetének munkatársai, írásszakértők végezték, akik korábban már nemzetközi sikereket is arattak olyan nyugat-európai kódextöredékek elolvasásával, ahol még a nyelv ismerete sem segíthette őket.

(Tévedés ne essék szólni: az írásszakértői-technikai vizsgálat nem azonos a grafológiai elemzéssel, amikor az írásképből az író fizikai és szellemi állapotára, személyiségére vonnak le következtetéseket. Ez utóbbi jelentőségét, például a személyzeti munkában vagy akár a pszichiátriában nem kívánjuk tagadni, de kézirat-elemzésre tudományos értékkel csak akkor használható, ha a grafológus nem tudja, kinek és melyik művével dolgozik. Ugyanez áll Madách kézírásának grafológiai elemzésére, amelyet legutóbb Benes Istvánné végzett el.)

Noha 1983 óta Kölcsény más kéziratai, Arany János bizonyos autográfjai is átesetek hasonló (és hasonlóan sikeres) vizsgálaton, és - tudomásom szerint - más kritikai kiadások is fontolgatják a technikai eszközök és vizsgálatok igénybevételét, akadtak, akik a módszert illetően morális-etikai kérdéseket fogalmaztak meg: van-e jogunk elolvasni mindent, amit az író leírt? azt is, amit áthúzott? amit nem akart érvényes szöveggé tenni a nyilvánosság elé tárni? Madách esetében ennek a kérdésfelvetésnek nincs igazán értelme. A költő komolyan gondolta műhelytitkainak megőrzését: megsemmisítette a **Tragédiához** készült jegyzeteket, vázlatokat, fogalmazványokat. Az egyetlen kivétel a munkás dala a londoni színből, amely a „munkalap” hátoldalán maradt fenn - alkalmasint véletlenül, egy fontosabb feljegyzés verzőjén. A kétség maradványait pedig már maga a vizsgálat oszlatta el: dr. Wohlrab József írásszakértő mikroszkópja alatt szinte azonnal kiderült, hogy amit Madách a K-K1-ből el akart tüntetni, azt tollkésével olyan erősen kaparta ki, hogy néhol még a papír is kilyukadt, a vakarás helyén pedig szétfutott a tinta. Ma bizonyosan nem rendelkezünk olyan technikával, amely ezeket rekonstruálni tudná.

Felvetődik a kérdés: miért kell egy irodalmi kézirat vizsgálatához bűnügyi technikát használni? Fejlettsége mellett egy groteszknek tűnő, ám döntő megfontolás is érvül szolgálhat: a hatósági-igazságügyi szakértői vizsgálatok alapelve, hogy ti. a bűnrel nem sérülhet, nem károsodhat, megnyugtató lehet egy unikális kézirat, egy nemzeti ereklje esetében is. Azaz: az MTA kézirattára vezetőjének sem kellett attól tartania, hogy a páratlan értékű autográfot a vizsgálat során olyan fény-, vegyi vagy egyéb hatásoknak teszik ki, amely károsíthatná.

Az igazság pillanata akkor következett be Wohlrab dr. mikroszkópja alatt, amikor kiderült, hogy ott és a szintén alkalmazott színes színszűrős felvételek során másként reagál az alsósztrigovai földesúr (ki tudja, milyen recept alapján készült) tintája és a Kisfaludy Társaság elnökének sokat használt írófolyadék, bolti tintája. A kérdés azért volt izgalmas, mert azonos vagy hasonló összetételű tinta egy-két év elteltével még nem mutat olyan markáns elszíneződéseket, hogy meg lehessen különböztetni őket. Márpedig a **Tragédia** megírásának kezdőnapja (1859. február 17.) és Arany javításai között (1861. szeptember-november) csak másfél év telt el.

S hogy az írásszakértői-technikai vizsgálat elsődleges eredményeiből is mutassunk valamennyit: az I. színből ezenkívül 93 Arany-javítást tarthatunk számon, ideértve persze az egybeírás-különírás, a központozás módosításait, sőt azokat az eseteket is, amikor Arany önmaga javítását bírálta felül. A nyomdai utasítások száma: 14.

Annai máris előlegezhető tehát, hogyha új, szenzációs szövegvariánsok nem is fognak előbukkanni a kéziratban, az eddigieknél is nagyobb tisztelet illeti a munkával agyonhalmozott, gyulladtszemű Arany Jánost, az ország vitathatatlanul legnagyobb költőjét, hogy a tehetség és a teljesítmény iránti tisztelettel valóban óriási szerkesztői, sajtó alá rendezői munkát végzett **Az ember tragédiáján**. Nagyon jobbat, mint eddig tudtuk és nagyobb, mintsem gondoltuk volna. (Az írásszakértői-technikai vizsgálat módszeréről és eredményeiről a kötetben külön tanulmányt tervezünk.)

És egy szemléletes példa még, szintén az I. színből. A K 76. során szórendi változtatás történt a K1 munkafázisában. A megfogalmazás azért ilyen általános, mert mindeddig nem tudhattuk, Madách maga vagy Arany hajtotta-e végre? A szórend módosítása során a sor fölé került egy „Lúcifer” alak

- olyannyira beszorítva, hogy nem volt szerzőhöz köthető. (Az említett kutatók közül sem Tolnai Vilmos, sem Gergely Pál nem észlelte a problémát.) Mint említettük, Madách következetesen „Lucifer”-t írt - ez inkább Arany mellett érvelt. Viszont, ha mégis a szerző tette volna, annak igen érdekes következménye lehetne: ebben az esetben a Lúciifer lenne a helyes írásmód és ejtés a mű egészében, ami kétségtől jobban jövedne eredményezne. 1989-ben Madáchénak vettük a módosítást és ebben az egyetlen esetben meghagytuk az új írást. Most kiderült, hogy tévedtünk: a föléírt „Lúciifer” alak Arany kezétől való, a cz z-jét ő javította i-re, s noha ennek a kéziratban jele nincs, utóbb az új írást elhagyta, alkalmazkodva az ebből a szempontból egységes és következetes kézírathoz. Az első kiadásban mindenesetre már „Lucifer” áll.

Ha a textológusról általában elmondható, hogy valósággal együtt él, lakik az íróval annak műhelyében, akkor a technikai vizsgálat még megajándékozott bennünket valamivel, a drámaköltőnek szinte fizikai jelenlétével: a VI. szín egyik, szétfutó tintájú kéziratlapján megtaláltuk Madách Imre kezének ujjlenyomatát.

1995. szeptember 3-án, amikor ezeket a textológiai naplójegyzeteket állítom össze tanulmánnyá, Harsányi János, a magyar származású Nobel-díjas közgazdász arról beszél a televízióban, hogyan őrizte meg (szülőházája irodalmából szinte kizárólag) **Az ember tragédiája** filozófiai mélységét és stiláris szépségeit Magyarországtól messze kanyarodott, nagyívű pályája során. Madáchot megőrizni, újraolvasni: magunknak tisztesség. Szövegét gondozni, kiadni, értelmezni: kihívás és ünnep az irodalomtörténész számára.

Mikszáth relikviák a nógrádi múzeumokban

- Gyűjteményfeltárás -
Bagyinszky Istvánné

„...ha a születéshelyünk nem volna, meg az apró tárgyaink, melyek környeznek és a régi barátaink, kik kvázi elmúlt életünk állomáshe-lyei - talán el sem hinnénk már annyi idő után elváltozva, hogy mi vagyunk mi.”

(Részlet Mikszáth Kálmán Henthaller Lajosnak írt leveléből. Buda-pest, 1909. október 13.)

Mikszáth Kálmán születésének 150. évfordulójára, 1997-re készülve próbáltuk meg a meglévő doku-mentumok, tanulmányok segítségével a Nógrád megyei múzeumok Mikszáth gyűjteményének legértéke-sebb részét, a relikviákat bemutatni, Nógrádba kerülésüknek útját, sorsát ismertetni, közölve a jelenlegi állapotot. Szólunk az állandó és kiemelkedő időszak kiállításokról is, melyek ez idő alatt megrendezésre kerültek. Tájékoztatást adunk arról is, hogy jelenleg mely múzeumokban található a Mikszáth hagyaté-ki bűtorai, tárgyai, s várják egy újabb állandó kiállításon való bemutatkozás lehetőségét.

E tanulmány megírásában, a tárgyak beazonosításában nagy segítségünkre volt alapvető forrás-ként, az 1963-ban, az MTA Könyvtárának kiadványai sorozatban megjelent Méreiné Juhász Margit: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeuma-inkban című kötete.

Mikszáth Kálmán 1910. május 28-án bekövetkezett halála után írói hagyatékának egy részét özve-gye, Mikszáth Kálmánné, a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta, abból a célból, hogy férjének méltó emléket állítson. Az MTA épületében kialakított Mikszáth-emlékszoba létrehozása végül is Benczúr Gyula és felesége közbenjárására sikerült. Benczúr ugyanis ekkor festette meg Mik-száth Kálmán arcképét, mintegy székfoglalóul az MTA levelező taggá választása alkalmából, és a portrét az emlékszobában kívánta elhelyeztetni. Mikszáthné hálás köszönetét küldte Benczúrénak:

„Nem hiába rajongott Istenben boldogult Uram a Beczúr családjért, érezte ő előre azt, hogy ti fogjátok neki a legszebb emléket emelni. - ...Oly hálás vagyok érte - szép lesz ott minden de a Benczúr kép a legszebb - ...megszólalásig hű képmása elköltözöttünknek. Persze a szoba csak akkor lesz teljes, ha még a többi ereklyék is hozzá jönnek...”

Benczúrné sürgetésére és az Akadémia kérésére 1913. április 26-i dátummal született meg az adományozott ereklyék, kéziratok, levelek listája, valamint az ajándékozó okirat az alábbi szö-veggel.

„Nagytekintetű Elnök Úr!

Kegyetlen Uram!

Budapest, 1913. április 26.

Istenben boldogult uramat, Mikszáth Kálmánt 40 éves írói jubileuma alkalmából a Magyar Tuda-mányos Akadémia azzal tüntette ki, hogy tiszteletbeli tagjai sorába emelte.

Az elköltözött ezt a kitüntetést meg sem köszönhettem, mert hirtelen elragadta őt a kegyetlen halál. Nem tudom másként köszönetemet és hálámat ezen kitüntetésért kifejezni, mint hogy ami nekem legkedvesebb, az elköltözött ereklyéit megőrzés végett a Magyar Tudományos Akadémiának ajándé-kozom.

Kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék szívesen fogadni a Magyar Tudományos Akadémia leltárába mint tulajdonát felvenni.

Hódoló tisztelettel
özv. Mikszáth Kálmánné
dr. Mikszáth Albert
Mikszáth Kálmán.”

1913 nyarán Mikszáthné végleg Horpácsra költözött. Innen sürgette többször is a Mikszáth-szoba megnyitását, ami végül is 1914. január 16-án, Mikszáth Kálmán születésnapján került átadásra. Ezt megelőzően október hónapban újabb tárgyegyüttessel gazdagította az emlékszoba anyagát. Megemlékezésre méltó az a kísérőlevél, melyet a tárgyak mellé írt Mikszáthné, hisz nemcsak a játékok személyhez kötődésével ismerkedhetünk meg, hanem egy elbeszélés születéstörténetével is. Számunkra fontos, érdekes és megható egyben, azért is, mert mindezen tárgyak múzeumunk irodalomtörténeti gyűjteményének becses darabjai. S íme a levélből részletek:

„Mikor átkerestem az elárvult íróasztalt, hogy átadhassam az Akadémiának megőrzés végett, egy elrejtett fiókban megtaláltam Jánoska játékszereit, miket halálos ágyán édesapjának gondjaira bízott: egy fényes krajcárt adott apjának kezébe azon szavakkal: az állatok kosztjára adom, ne add se Lacinak, se Bandinak, mert ők összetörnék. Te kosztold őket.

Szegény kétségbeesett apja a temetés után összeszedte Jánoska játékeit és bevitte a gyermekszobába, de azokat a kedvenceket, miket a halálos ágyon is magával tartott és amelyeket apja gondjaira bízott, a három állatkát egy lovacskát, egy nyulacskát, egy báránykát, egy kéményseprőt - ezzel ijesztgette az állatkáit: ha rosszak lesztek, elvisz a kéményseprő - mondogatta - ezeket az íróasztalára helyezte.

Szegény jó uram egy évig nem írt: nem tudta a tollat a kezébe venni, a kétségbeesés egész elnémtította...

Egyszer véletlenül betoppantam a szobába - hát Istenem! mit látok? Az uram az íróasztal előtt ül, Jánoska állatkái előtte az asztalon állottak, és sírt. De úgy zokogott szegény. Rögtön visszavonultam, a gyermekeket elcsitítottam a szomszéd szobában... Ebédelni sem jött ki... Egyszer csak úgy estefelé megnyílik az ajtó, és kiszólt az uram: Ilon fiam - küldjön hordárért, kéziratot küldök be a Pesti Hírlap redakciójába. - Akkor írta meg a Ló, a Bárányka és a Nyúl című elbeszélést.

Reggel behívtá az ágya mellé a gyermekeket, és felolvasta nekik a Pesti Hírlap tárcáját, de újra sírt és sírt, a gyermekek is sírtak, persze ők azért, hogy édesapjukat látták sírni.

A játékszerek eltűntek az íróasztaláról. Másnap már nem voltak ott, nem kerestem, tudtam, hogy az ő keze rejtette el őket....

...A Ló, a Bárányka és a Nyúl már igen vedlett állapotban vannak... Ma pakkolom össze és küldöm az íróasztal mellé, mintegy tartozékát annak...

A fényes rézkrajcárt átlukasztotta az uram és az óraláncán viselte. A rézkrajcár az óralánccal és a többi emléktárgyakkal együtt az MT Akadémiára került.

Most pedig én kérem a t. Akadémiát, ebből a rézkrajcárból kosztoltják továbbra is az én megboldogult uram kis kedvencének állatkáit.

Maradok kiváló tisztelettel, 1913. október hó, Horpács
Mikszáth özvegye”

1923-ban tizenkilenc eredeti Mikszáth levéllel és saját visszaemlékezéseit tartalmazó könyvével ajándékozta meg még az Akadémiát. 1926. május 24-én halt meg Mikszáth Kálmánné, s végrendeletében „Minden vagyont, ingót, ingatlant, mely utánam maradni fog kedves fiamnak dr. Mikszáth Kálmánnak hagyom, mint általános örökösömnek...”, meghatározva továbbá, hogy milyen kikötéseit, kéréseit kívánja még, hogy teljesítsék.

Ifj. Mikszáth Kálmán volt, 1950-ben bekövetkezett haláláig a horpácsi kastély tulajdonosa, mely ezt követően állami kezelésbe, a birtok pedig még 1945-ben felosztásra került.

Az Akadémiának átadott Mikszáth ereklyék a második világháborúig az emlékszobában maradtak,

ekkor összecsomagolták, s az 1950-es évek elejéig, a tájmúzeumok létrehozásának gondolatáig, - megfelelő tárolási, nem beszélve a kiállítási lehetőségek hiányában - úgy is maradtak.

Az 1913-ban Akadémiára került relikviákról még Mikszáth Kálmánné készített leltárt, külön jelezve az íróasztalon lévő tárgyakat, a kis üveg vitrin tartalmát, melyet ő „vitrázs” néven emlegetett és azokat a Mikszáth személyéhez kötődő tárgyakat, dokumentumokat, képeket, melyek az adományozás tárgyát képezték. A vitrázs tartalma majdnem teljes egészében jelenleg az irodalomtörténeti gyűjteményünkben megtalálható, azokkal az apró, eredeti, személyhez kötődő megjegyzésekkel (pici papírcetlikén), melyeket még Mikszáthné fűzött a tárgyakhoz. Az íróasztal tárgyai és az egyéb leltári anyag elég hiányosan érkezett hozzánk 1982-ben, hisz a kéziratok, könyvek, eredeti fényképek, s más dokumentumok az MTA Kézirattárának birtokában maradtak. Nagyrészükről másolatok készültek, melyeket a kiállítás rendezői fel is használtak, illetve a gyűjteményünk Mikszáth anyagát gyarapítják.

A Magyar Tudományos Akadémia birtokába később kerültek olyan tárgyak is, melyek a Mikszáth család tulajdonából származnak. 1950-ben Mikszáth Kálmán otthonának egyes ingóságai az állami tulajdonbavétel folytán Horpácsról a Pénzügyminisztériumba, majd az MTA-hoz kerültek. Ennek az anyagnak a leltára is szerepel a Méreiné-féle kiadványban. Már itt is jeleznek különféle hiányokat, melyek az évtizedek alatt csak gyarapodtak. Több, a Mikszáth relikviák sorsával foglalkozó tanulmányban, írásban olvasható az írói hagyaték méltatlan bánásmódjával kapcsolatos megjegyzés.

Az Akadémia sok emléktárgyat átengedett 1953-ban a Népművelési Minisztériumnak, hogy a balassagyarmati Pálóc Múzeumban és a horpácsi Mikszáth-házban emlékszobákat hozzanak létre. Elsőként 1953. április 4-én nyílt meg a balassagyarmati Mikszáth emlékszoa, ahol néhány Mikszáth-bútor (ebédlőszekrény, komód, népi faragású tálaló stb.), novella tárgyat megjelenítő bronzszobrai és személyes tárgyai (arany óralánc az apróságokkal, notesz, névjegy, pipa, íróasztal, Berci pohara, Jánoska állatkái stb.) kerültek bemutatásra, melyek közül sajnos egy néhány már nem gazdagítja a jelenlegi Mikszáth hagyatékot.

Horpácson, ebben az irodalomtörténetileg is különleges környezetben, ahol Szontagh Pál házában még Madách Imre is megszállt (ezt vásárolta meg Mikszáth a birtokkal együtt), ahol Nagy Iván tevékenykedett, s ahol maga az Író is menedékre lelt utolsó éveiben, 1954. május 1-én, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai rendeztek be emlékszobát az új kastély földszinti szobájában és az előcsarnok falain. 1958-59-ben a kastély másféle hasznosítása miatt az emlékszobát áthelyezték az emeletre, így több teret is kaptak a PIM rendezői. Ekkor a házat műemlékké is nyilvánították.

A horpácsi Emlékház a balassagyarmati anyag egy részét kapta, néhány, ifj. Mikszáthné által adott tárggyal kiegészítve, valamint dokumentum-másolatokkal, fényképekkel színesítve az állandó kiállítást.

Az író születésének 125. évfordulója alkalmából, 1972-ben Kerényi Ferenc rendezte át a horpácsi kiállítást, nagyobb alapterületen, Mikszáth írói munkásságát jobban hangsúlyozva. A bútorok mellett (könyvszekrénye, ágya, támlásszéke) képzőművészeti alkotások, személyes emléktárgyak (pipa, gyertyatartó, hamuzó stb.), könyvei és természetesen munkásságához kötődő dokumentumok (magyar és idegen nyelvű műveihöz készült illusztrációk, könyvborítók, megfilmesített regényeiből jele-
netek stb.) voltak láthatók.

A legutóbbi átrendezés, mely már a földszinti hall, emeleti előtér és két szoba területeit foglalja magába, témája szerint Mikszáth és Nógrád kapcsolatára koncentrálva jött létre 1982-ben a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága rendezésében.

A meglévő Mikszáth relikviákra alapozva, restaurálással, raktárban tartott anyagból válogatva, az előző kiállításon bemutatott tárgyakat, bútorokat felhasználva, valamint az 1913-ban (és később) Mikszáthné és a család ajándékaként a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Kézirattára tulajdonában lévő hagyaték nagy részével (mely ekkor került kérésünkre a megyei múzeumi szervezet birtokába) gazdagodott az állandó kiállítás tárgyi anyaga. Az MTA által átadott relikvia-anyaggal páratlanul értékes - nagy részük még közönség által nem látott - darabokkal gyarapodott a Nógrádi Történeti Múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye, melynek első bejegyzett leltári számán Mikszáth Kálmán víz-ívő pohara található.

1988-ban a Palóc Múzeum felújítására és új állandó néprajzi kiállításra készülődve lebontásra került a Madách- és Mikszáth-emlékszoba is. Az itt kiállított tárgyak egy része, a szobrok és a bútorok kikerültek Horpácsra, más része megőrzésre a salgótarjáni múzeum raktárába.

Írásunk megjelenésekor a horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékház már nem fogad látogatókat, a kiállítás lebontásra került, az épület felújításra vár. Új, állandó kiállítás rendezési terve folyamatban van, hogy az évforduló méltó bemutatóval fogadja vendégeit.

A Mikszáth állandó kiállítások után az időszaki bemutatók sorát végigtekintve, kiemelésre méltónak ítéljük az 1987 októberétől Balassagyarmaton látható „Tót atyafiak - A jó palócok c. kiállítást, amelyben nem a hagyatéki tárgyak kerültek a látogató elé. hanem a címben jelzett témakör figurái, az egyes novellák ihlette életképek változatai voltak láthatók. 1990 decemberében újabb Mikszáth kiállítás került megrendezésre Salgótarjában „Korrajz a tekintetes vármegyéről és a tisztelt házból” címmel. Itt Mikszáth Kálmán életének egyes színterei - sőt egy-egy témájának tipikus helyszínei - az iskolát, a szolgabírói hivalt, a kisvárosi vendéglőt, a lapszerkesztőséget és a parlamenti büfét enteriőr segítségével jelenítették meg a kiállítás rendezői. Eredeti Mikszáth-tárgy igen kevés (toll, szemüveg, levéltárca, kártyaúrák) szerepelt ez alkalommal is.

A Mikszáth hagyaték több szakaszban - s a kiállításokhoz részben kötődően - került a megyei múzeumokba. Először az 1950-es évek elején az emlékszobák megrendezésekor, az MTA-tól letéti anyagként, s ekkor csak a képzőművészeti alkotások kerültek beletárolásra. A meglévő levelezésből és a leltárkönyvből tudható bizonyosan, hogy 1967-68-ban vásárlás útján, ifj. Mikszáth Kálmánnétól, az 1970-es években pedig a Balassagyarmatról való áthelyezés után múzeumi törzsanyagként kerültek beletárolásra azok a bútorok a Kubinyi Ferenc Múzeum gyűjteményébe, melyek nem voltak kiállítva sem Horpácson, sem Balassagyarmaton.

A már említett 1982-es év a leggazdagabb gyarapodású a Mikszáth relikviák gyűjteményeinkbe kerülésének, elsősorban az MTA átadása miatt. A Nógrádi Történeti Múzeum Irodalomtörténeti gyűjteményének első darabjai a Mikszáth relikviák, az előbb említett átadás eredményeként kerültek beletárolásra, s szintén ekkor jegyezték be a horpácsi kiállítás bútorait, festményeit, tárgyait is a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum történeti-tárgyi gyűjteményének leltárkönyvébe.

A horpácsi új állandó kiállítás megrendezése a relikvia-anyag nagy részének elhelyezését megoldotta, a többi raktárban maradt. 1984-ben özv. ifj. Mikszáth Kálmánné és özv. Mikszáth Albertné újabb tárgyakkal (A Mauks és Mikszáth család tulajdonából), fényképekkel és egyéb iratokkal (ifj. Mikszáth Kálmánnal kapcsolatos nagy részük) ajándékozta meg a salgótarjáni múzeumot. A '90-es években olyan tárgyak, keretezett fényképek, rajzok is beletárolásra kerültek, melyek ennyi év, évtized után a pontos beazonosítás hiányában -, valószínűleg Mikszáth dolgozószobájában, illetve az MTA emlékszobájában voltak láthatók - a raktári csendből nyilvántartásba vettük. S még mindig vannak olyan bútorok beletárolatlanul, melyek eredete bizonyos, de a jelenlegi számbavétel során vált ismertté csak ez a hiányosság, mely természetesen pótolandó.

A Mikszáth tárgyi hagyatékot, hogy könnyebben áttekinthető legyen, bútorok, használati- és dísz-tárgyak, műalkotások csoportra bontottuk szét. Jelöljük a leltári szám mellett, hogy melyik múzeum gyűjteményi darabja (St-Salgótarján, Szé-Szécsény). Egyes használati és egyéb tárgyak mellett, mint a már említett Mikszáth Kálmánné leltárában (1913) is, idéző jelbe téve leírjuk azokat a személyes megjegyzéseket, melyekkel ellátta azokat. Jelzünk továbbá olyan információkat is, melyekről úgy gondoltuk, hogy a tárgyhoz kapcsolódóan érdekesek lehetnek. Relikvia-ismeretésünkben nem közlünk a tárgyak korával kapcsolatos információkat és méreteket, ugyanis írásunk tartalmát tekintve nem lényeges. A leírások a leltárkönyvből származnak, valamint a Méreiné-féle kiadvány is adott a beazonosításhoz támpontokat.

Kredenc - oszlopos, kétajtós, intarziás (vásárlás ifj. Mikszáth Kálmánétól)	68.1.1.Szé.
Pipatórium - Kétpolcos pipatartó vájatokkal, tölgyfa	78.14.2.Szé.
Fiókos szekrény - négyfiókú, alul kétajtós, tölgyfa	78.15.1.Szé
Fiókos szekrény - hétfiókos empire szekrény, állatkarmos lábakkal	82.168.1.Szé.
Ebédlszekrény - gazdagon faragott, gyümölcs és haldíszes, alul-felül kétajtós, nagyméretű (Mikszáth Kálmán vásárolta a Keglevich családtól, ifj. Mikszáth Kálmánné ajándéka)	St.ltsz.nélkül.
Szekrény - kétrészes, alul három nagy, felül több kicsi fiókkal (Mikszáth Albertné és ifj. Mikszáth Kálmánné ajándéka)	82.140.1.Szé.
Szekerer - négyfiókos, lenyitható ajtós, oszloposdíszes, alul kétajtós	St.ltsz.nélkül
Szekerer - fekete, felül nagy fiók, középen lenyitható ajtóval, belül polcok és kis fiókok, alul kétajtós (Mikszáth Albertné és Mikszáth Kálmánné ajándéka)	68.1.2.Szé.-H.
Könyvszekrény - kétrészes, felül üvegezett, két-két ajtós - Mikszáth dolgozószobájából, ebben álltak könyvei, valószínű, hogy ez az a könyvszekrény, melyet a Révai Testvérek Irodalmi Részvénytársaság küldött az „új dominiumra” jubileumi ajándékként, azzal a kéréssel, hogy „a bibliotéka főhelyére saját munkáinak azt a kiadását szíveskedjék elhelyezni, amelyet a jubileumi bizottság megbízása folytán a leglelkesebb kiadói ambícióval létrehozni mi vagyunk szerencsések.”	
(Vásárlás ifj. Mikszáth Kálmánétól)	
Könyvszekrény - sötétbarna, két polccal, oszlopdíszes, szecessziós stílusban, felső részén zöldbársony borítással	82.139.1.Szé.-H
Pohárszék - népi faragású, levél és indadíszes - Mikszáth pipatartónak is használhatta (Vásárlás Mikszáth Kálmánétól)	68.1.3.Szé.-H
Komód - három fiókos, világos	82.142.1.Szé.
Komód - domborított elejű, intarziás, hajlított lábú (Mikszáth Albertné és ifj. Mikszáth Kálmánné ajándéka)	St.ltsz.nélkül
Ágy - világos barna, hajlított támlájú - Mikszáth Kálmáné volt	82.144.1.Szé.
Asztalka - márványlapos, ovális alakú, aranyozott lábú	74.119.Szé.-H.
Asztalka - hatszögletű, háromlábú, faragott tölgyfa	82.143.1.Szé.-H.
Asztal - nagyméretű empire, rézdíszes szoborszerűen kiképzett lábakkal	ltsz.nélkül
Karosszék - nagyméretű, bőr - Mikszáth Kálmáné volt	68.1.4.Szé.
Karosszékek - kárpitozott (valószínű, hogy a legutóbbi kiállításrendezéskor áthúzták), aranyozott karfa, virágdíszes huzat	74.84.1.Szé.
	74.84.2.Szé..
	74.118.1.Szé..
	74.118.2.Szé.
	82.138.1.Szé.
	82.138.2.Szé.
	82.141.1.Szé.
	82.141.2.Szé.
Székek - háttámlás, bordó selyemhuzattal	78.13.1.Szé..
Szék - faragott hátú, bőrülése, támlás	82.167.1.Szé..
Tükör - nagyméretű, faragott keretű, gyfk és sárkány figurás, lábakon álló (ifj. Mikszáth Kálmánné ajándéka)	
Tükör - nagyméretű, velencei, virágmintás üvegdíszes kerettel	82.146.1.Szé.
Csillár - hat ágú, harminchat karú, aranyozott fa	74.83.1.Szé.

Használati és dísz tárgyak

A bevezetőben már említettük, hogy 1982-ben a magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Kézirattára átadta a Mikszáth relikviák nagy részét. Elsőként azon tárgyak listáját közöljük, melyek Mikszáth Kálmánné 1913-as leltárában a vitrázsban szerepeltek, idézőjelben személyes megjegyzéseit hozzuk. Maga a „vitrázs” korábban került a múzeumi szervezethez, a horpácsi állandó kiállításba, azokkal a tárgyakkal, melyek a balassagyarmati Mikszáth- emlékszobában voltak láthatók (jelenleg ltsh. nélkül).

Kisméretű üveges vitrin - a „vitrázs”	82.166.1.Sté.
<i>A vitrázs tartalma:</i>	
Vastagfalú üvegpohár, bordázatán csiszolás arany szegéllyel - „Mikszáth Kálmán pohara, melyből vizet ivott”	82.1.1.St.
Öblös, opál üvegpohár - „Mikszáth szájöblögető edénye. Mikor a foga fájt ebből öblögette a száját”	82.1.2.St.
Nyolcszögletű üvegpohár, erdőrészlettel, szarvas- és őzminta csiszolással, felirata: Ilonkám pohara - „Mikszáth Kálmán pohara, melyet feleségének hozott Karlsbádból ajándékba”	82.1.3.St.
Díszítés nélküli üvegpohár - „Mikszáth Kálmán pohara, melyből utoljára ivott betegsége alatt tejet”	82.1.4.St.
Elipszis alakú üvegpohár, MK monogrammal, űrméret beosztással - „Mikszáth pohara, melyből Rohistschon éveken keresztül a Temple vizet itta”	82.1.5.St.
Talpas üvegpohár, geometrikus mintájú csiszolással - „Mikszáth pohara, melyből bort ivott”	82.1.6.St.
Porcelán kiscsésze, tányérral. Háromszög alakú, figurákkal és növényi mintával, arany szegéllyel	82.1.7.St.
Ezüst kávéskanál, nyelén növényi minta „fekete kávé csészéje, melyből mindig ivott, ezüst kiskanállal”	82.1.51.St.
Szivar hamutartótál, sárgaré, levélbélyegekkal díszítve - „Szivarhamu tartó levél bélyegekből össze állítva. Berci ajándéka Apának, Ő állította össze”	82.1.8.St.
Szivar hamutartótál, sárgaré, belül sima, kívül vésett - „Egy réz tányér szivar hamu tartó Farkas László ajándéka”	82.1.9.St.
Ezüst cigaretta tárca, felirattal: Kedves Góbémnek 1891.24.XII. - Rónay János ajándéka	82.1.10.St.
Ezüst gyufatartó, gyufával, férfi portréval díszített - Szentmartoni Radó Kálmán ajándéka	82.1.11.St.
Kitüntetés - Korona-rend, I. Vilmos király 1861.okt.18. - felirattal, RW monogrammal, kereszt alakú, fehér-kék zománchorítással, fekete bőr tokban - „Fekete sas rendjel a német császár ajándéka, melyet Mikszáth kapott, mint az Újság Írók elnöke”	82.1.13.St.
Jubileumi emléktű - kör alakú, Mikszáth portréval, felirata: Mikszáth Kálmán 40 éves jubileuma emlékére 1869-1910.	82.1.14.St.
Sötét, elipszis alakú drótkeretes szemüveg „Fekete szemüveg egyszer a szemem fájt akkor használta”	82.1.15.St.
Világos, elipszis alakú, aranykeretes szemüveg - „Arany szemüveg Farkas László ajándéka”	82.1.16.St.
Fémkeretes cvikker - „A cvikkere mit utoljára használt”	82.1.18.St.
Vizitkártya, Apponyi Albert aláírásával, hátoldalán számok - „Apponyi Albert gróf vizit kártyája, mit a Lipót városi casino lakomáján adott”	82.1.19.St.
„Szivarvágó - koppantó alakú - Farkas László ajándéka - vonatkozás arra - hogy mindig mondta az utolsó jó találmány a koppantó volt.”	82.1.20.St.

Inggombok arany, kerek, sugár vésetű mintával (2 db)	82.1.21.St.
arany, bordás mintázattal (2 db)	82.1.22.St.
Vörösréz keretben gyöngyház berakás (páratlan) - „Inggombok - melyek utoljára voltak használva”	82.1.23.St.
Szivarszipkák, műanyag szopókával, papír tölcserrel, felirata: Higgyea (2 db.)	82.1.24.St.
Zöld fém dobozka, Berci fogával - „Kis skatula a Berci fogával -egy el be- szelés tárgya”	82.1.25.St.
„Mikszáth pénz tárcája”	82.1.26.St.
Mikszáth plakett - jubileumi ajándék, drapp bőrtokban - a szegedi Jubileum alkalmával, 1910. január 11-én a város ajándéka, a Dugonics Társaság em- lékplakettje	82.1.27.St.
Ceruza hosszabbítóval - „Egy ceruza mit közönségesen használt”	82.1.28. St.
Sétapálca, fából, ezüst lópata fogantyúval „Jánoska sétapálcája”	82.1.29.St.
Pipaszárak - hosszúszerű selmeci, házilag készített (2 db)	82.1.30.St.
Pipafejek - három selmeci (fekete, barna, bordó), egy „Miska pipa” feliratú, „Hosszú szárú selmeci pipa szárral”	82.1.31.St.
Ezüst serleg, díszes motívummal, vadászjelenettel, nevekkal - „Mikszáth asz- taltársaság ajándéka - ezüst serleg”	82.1.32.St.
Kutyaformájú, vaslemezből készült, fején gyertya - szájában hamutartó - „Szivarvágó Farkas doktor ajándéka”	82.1.33.St.
„Dohány tartó, egy virág cserép - ha a dohány száraz volt, be állította vízbe, hogy kissé nedves legyen a dohány, rajta egy fa nyelvű bicsag - ez volt a pipa szurkálója” (a bicsag nem került a gyűjteménybe)	82.1.34.St.
Ezüst gyertyatartó, tulipán formájú, „a gyertyával benne - mi utolszor égett az éjjeliszekrényen”	83.7.145.St.
Szivatárca, világos barna, egymásba csúsztható, bőr, 2 db szivarral	83.1.43.St.
„A Selmeczi nők ajándéka egy Selmeczi pipa”	St.ltsz. nélkül
Emlékplakett, bőrtokban, felirata: A M. Tudományos Akadémia Mikszáth Kálmánnak 1908, a nagy jutalommal - másik oldalán: Borúra derű	St.ltsz. nélkül
Albert (Berci) csorba pohara - Az én pohárom	St. ltsz.nélkül
„Óra láncz aranyból, a Jánoska krajczárjával mit megírt. A báránka-lovacs- ka-nyulacska elbeszélésben.” - az aranyláncon függő tárgyak: „Tisza Lajos ajándéka, egy arany czeruza arany szivarvágó késke; a fiúk arczképe gyerek- korból (medallion)”	St. ltsz.nélkül
Jánoska játékai: a ló, a báránka és a nyúl	St. ltsz.nélkül
<i>Az íróasztal tárgyai közül:</i>	
Gyufaskatulya (2 db.) szákkal, márkája: Sikkerheds Taendstikker	82.1.12.St.
Szemüveg tokkal - elipszis alakú, fémkeretes	82.1.17.St.-H.
Tollszár hegygel	82.1.44.St.-H.
Gyógyszeres doboz, kék, benne ostyák - „Skatulya a ragasztó ostyával”	82.1.54.St.
Félig égett szivar papír zipkával, Higgyea	82.3.57.St.
Mikszáth Kálmán bőrkötetes jegyzőkönyve néhány beírással, egy névjeggyel	82.3.59. St.
<i>Az 1913-as és 1950-es horpácsi leltárak szerint beazonosított tárgyak:</i>	
Gyertyatartó, sima, díszítés nélkül	82.1.35.St.
Gyertyatartó, növényi motívumokkal díszített, lábakon álló	82.1.36.St.
Gyertyatartó, bronz, térdelő kariatida	82.162.1.Szé.-H.
Fémpohár (ólom), Nürnberg város domborításos mintázatával	82.1.37.St.-H.
Mikszáth Kálmán jobbkezének gipszmása (a család ajándéka) Mikszáth Kál- mánné Benczúr Gyulánának így ír erről: „Láttam Strobel (Alajos) mesternél a maszkot és a kezet, nagy szerűen sikerült. Hogy meg van, ezt is csak neked köszönhetem, bizony senkinek nem jutott volna eszébe, hogy ez is kell. A kéz az valami remek, az Isten áldjon meg érte, hogy ezt megcsináltad.”	82.3.58.St.

Asztali lámpa (arany, zöld)	82.151.1.Szé
Üveg ládikó, a fapipa tartója	82.152.1.Szé.
Dohányszita	82.159.1.Szé.
Halálfej alakú gipsz virágtartó	82.160.1.Szé.
Lombfűrész doboz	82.164.1.Szé.
Vastag fapipa	82.161.1.Szé.
Egy különös alakú pipa, meggyfatorzsból	82.163.1.Szé.
Pipaszár	82.163.2.Szé.
Ágytakaró	82.144.1.Szé.
Kétfülű, zöldmázás, nagyméretű cserépváza	Bgy. ltsz.nélkül
Vörösmárvány szobortalapzat	Bgy. ltsz.nélkül
<i>Pontosan be nem azonosítható tárgyak, az MTA anyagból:</i>	
Fém bikafej, valaminek a tartozéka volt	82.1.38.St.
Fémcsengő, nyelv nélkül	82.1.39.St.
Hamutál, mély, fodros szélű, kis talppal	82.1.40.St.
Hamutartó, félgömb alakú, hozzá csatlakozó lábakon álló cigarettatartó (az egyik hamutartó az íróasztalán lehetett)	82.1.45.St.
Gyermekjáték, kéményseprő létrával (báb)	82.1.41.St.
Gyermekjáték, fehér porcelán elefánt	82.1.52.St.
Függönycsengő, állatmintákkal díszített gobelin csík, fekete bojtal	82.1.42.St.
Üvegváza, rózsaszín és arany növényi mintával, négy pici lábbal	82.1.46.St.
Rézből készült pici váza, állat és növényi mintával	82.1.47.St.
Virágtartó, porcelán, fonott mintázatú, orgona és levél díszítéssel	82.1.48.St.
Virágtartó, zöld üveg, nyaka körül lila zsinórból készített gallér és fogó	82.1.49.St.
Üvegtál, kicsi, díszítés nélkül	82.1.50.St.
Fém képkeret, kicsi, aranyszínű	82.1.53.St.
Cserépváza, pici, virágmintás	St.ltsz.nélkül
<i>Őzv. ifj. Mikszáth Kálmánné által ajándékozott tárgyak:</i>	
Kávés csésze, fehér porcelán, aranyozott szélű	84.11.216.St.
Cukortartó tetővel, fehér porcelán, kistányérban végződő, aranyozott széllel	84.11.217/1.St.
Kiskanál, fehér porcelán, aranyozott nyéllel a cukortartó része (a kávés csészén és cukortartón címerdíszítés - a Mauks család tulajdonából származnak)	84.11.217/2.St.
Mézés csupor, porcelán, kézi festésű, figurákkal és növényi mintával (a Mikszáth gyerekeké volt)	84.11.218.St.
Gyermekjáték, Mikszáth Kálmán fiainak játékszamara	84.11.219.St.
Mozsár, sárgarézből, két fogóval	84.11.220/1.St.
Mozsártörő, sárgaréz (Mikszáth fiainak mozsara)	84.11.220.2.St.
Kávédaráló, fából, felső része fémből (a Mikszáth család tulajdona volt)	84.11.221.St.
Fadoboz, a tetején régi éremmásolatok (a Mikszáth család tulajdonából)	84.11.223.St.
Madárriasztó bot (a Mikszáth családától)	St.ltsz.nélkül
Magyar Érdemrend Középkeresztese és csillaga (ifj. Mikszáth Kálmáné volt)	St.ltsz.nélkül
Mozgófilm dobozban (1920-as években készült Horpácson, a családról)	84.11.222.St.

Műtárgyak

Festmények, szobrok, rajzok, egyéb keretezett képek	
Kövér Gyula: Észak-európai városrészlet, olaj. Az 1950-es horpácsi leltárban	54.18.St.
Régi flamand városrész címmel jelölték	
Éder Gyula: Kaszát vásárló paraszt, kréta	54.46.St.
Körösői Kriesch Aladár: Felvidéki paraszt, akvarell, illusztráció a Tót atyafi- akhoz megjegyzéssel az 1950-es jegyzékben	54.47.St.
Komáromi Katz Endre: A fahuszár meg a lova, meg a ló sípja, akvarell, illusztráció	54.48.St.

Fesztyné Jókai Róza: Mikszáth Kálmán, 1910. olaj. Emlékül - dedikálással	54.49.St.
Papp Emil: Erdőrézlet, olaj, dedikálása: Mikszáth Kálmánnak tisztelemem je-léül Papp Emil	54.51.St.
B.E. jelzéssel: Krúdy Kálmán csínytevései, akvarell. Az 1913-as Mikszáthné-féle leírásban a B.E. mesterjelzésű kép Balló Ede nevét jelzi, az 1917-es Di-vald Kornél leltárban illusztráció Mikszáth műveihez megjegyzéssel található	54.52.St.
Benczúr Béla: Vízparti részlet, akvarell	54.53.St.
Pallavicini Ilona: Mosónő, olaj	67.4.19.St.
Szinyei Merse Pál: Virágzó almafák, olaj	82.145.1.Szé.
Erdőssy Béla: Behavazott hajók, olaj	82.149.1.Szé.
Nádler Róbert: Szénahordók, 1910. olaj, dedikálva Mikszáthnak	82.154.1.Szé.
Újvári (Ignác): Téli táj, 1910. olaj	82.156.1.Szé.
Tengerparti részlet, olaj	82.153.1.Szé.
Záhonyi Nagy Mihály: Mikszáth, olaj	82.148.1.Szé.
Holló Barnabás: Mikszáth Kálmán, bronz, bevésve: Mikszáth, 1847-1910., az 1913-as leltárban nem családi eredetűként szerepel, Vikár Béla ajándékozta az MTA Mikszáth-szoba számára	54.50.St.
Szende Dárday Olga: Bede Anna tartozása, bronz	54.56.St.
Vastagh Györgyné, Benczúr Olga: A brézói ludak - Mikszáthné leltárában az Országos Nőképző Egyesület ajándékaként szerepelnek - mindkettő novella-téma	54.57.St.
Murányi Gyula: Palóc szoborcsoport - A kupaktanács, bronz - középen Mikszáth portréval, talapzatán feliratokkal: Nógrád vármegye közönsége Mikszáth Kálmánnak 1869-1910. - Sem idő, sem feledés hírnevét el nem enyész-ti. - A szobrot a jubileumi ünnepség keretében Horpácson akarta átadni a vármegye küldöttsége, de Mikszáth halála miatt erre nem kerülhetett sor. A család ajándékaként került a múzeumi szervezet tulajdonába.	54.58.St.
Fekvő bárány szobor, bronz, ifj. Mikszáth Kálmánné ajándéka	St.ltsz.nélkül
Carlyle, rézkarc - dedikálása: „Bocsánat! mert ez ugyan nem Macaulay, ha-nem Carlely - de mint olyan szint’ olyan okos ember volt az öreg úr s okve-tetlenül jól fogja magát érezni a legbölcsebb magyarnál Mikszáth Kálmánnál, akinek tisztelettel és szeretettel küldi az egyik ikladi, 1904. január 21. Buda-pest Malonyay Dezső”	67.4.13.St.
Faragó József politikai karikatúrája, tollrajz, színezett	93.41.138.St.
Faragó József politikai karikatúrája, tollrajz, színezett	93.41.139.St.
Jókai Mór fényképe - eredeti - dedikálással: Mikszáth Kálmánnak baráti em-lékül, Jókai Mór, 1885.	89.48.149.St.
Tolsztoj Leo, festményről készült fénykép	83.9.327.St.
Mikszáth szegedi tisztelőivel és fiaival, 1910. - eredeti fénykép	83.5.99.St.
Mikszáth Holló Barnabás műtermében modelt ül, 1910. - eredeti fénykép	83.5.100.St.
Mikszáth Kálmán íróasztalánál, 1910. - eredeti fénykép	83.9.325.St.
Mikszáth Kálmán Íróasztala előtt, 1910 - eredeti fénykép	St.ltsz.nélkül
Pihenő Horpácson, 1910 - eredeti fénykép	St.ltsz.nélkül
Az István szálló, ahol a Mikszáth szoba volt - eredeti fénykép	83.9.329.St.
Az István szállóban lévő Mikszáth szoba részlete - eredeti fénykép	83.9.330.St.
Apponyi Albert gróf - eredeti fénykép	93.27.89.St.
Tisza István - eredeti fénykép	93.27.90.St.
Tisza Kálmán - eredeti fénykép	93.27.91.St.
Emile de Dirardin, rézmetszet	93.27.92.St.
La Fontaine, rézmetszet	93.27.93.St.
Jósika Miklós (Mayer Károly-Barabás után) acélmetszet	54.33.St.
Ipolyi Arnold (Barabás Miklós), litográfia	54.37.St.

A Sixtusi madonna (C.Deis Raffaello után) rézmetszet	54.36.St.
Glatz Oszkár rajza Mikszáthról, 1906. dedikálással: Szíves Emlékül, Glatz Oszkár - fotómásolat	93.27.93.St.
Glatz Oszkár rajza Mikszáthról - fotómásolat	93.27.95.St.
Glatz Oszkár rajza Mikszáthról - fotómásolat	82.158.1.Szé.
Mikszáth utolsó arcképe, 1910 - felirattal - fényképmásolat	93.27.96.St.
Mikszáth dolgozószobájában a 40 éves írói jubileuma idején - felirattal - fényképmásolat	93.27.97.St.
Horpács fényképmásolat	82.155.1.Szé.
Mikszáth-gyermekek, Benczúr festményéről készült fénykép	82.157.1.Szé.
Oklevél - a Budapesti Főgimnázium Deák Ferenc Önképzőkörének díszoklevele, 1910	82.147.1.Szé.
Díszokmány - Fogaras város díszpolgárává fogadja Mikszáth Kálmánt, 1901. december hó 3-án	79.123.1.Szé.

Megjegyezni kívánjuk: más lehetőség, forrás hiányában arra a következtetésre jutottunk, hogy az eredeti fényképek, metszetek valószínű Mikszáth dolgozószobájában, a róla és személyéhez kapcsolódó képek pedig az MTA emlékszobájában voltak láthatók. Méreiné által közölt leltári listákban is összevont darabszámként jelenik meg a képek nagy része, mint pl. 15 db kis festmény és rajz keretbe, vagy 46 db vegyes családi és más fénykép. A nagyságrendből is kitűnik, hogy gyűjteményeinkben nem található meg az összes képi-anyag, bizonyos részüket az MTA Kézirattárában maradt, de valószínű más intézményekbe is került belőlük.

Áttekintve a nógrádi múzeumok Mikszáth-relikviáit: 30 bútort, 91 db használati és dísz tárgyat, 27 képzőművészeti alkotást, 16 eredeti fényképet, rajzot, oklevelet és 7 db egyéb keretezett képet tartalmaznak gyűjteményeink. Remélhetőleg nem tekinthető véglegesnek ez a 170 darabot számláló, Mikszáth Kálmán életéhez, munkásságához szorosan hozzátartozó tárgyi világ.

Összességében, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Mikszáth relikvia anyagunk az MTA és a Mikszáth család tagjainak ajándékozása, vásárlásainak jóvoltából a leggazdagabb az országban. Úgy véljük, hogy mi is, akik a közelgő nagy évfordulóra készülünk, de a jövő irodalmi hagyatékát ápoló szakemberek is, Mikszáth Kálmán írói munkásságához méltó kiállítást, emlékmúzeumot hagynak örökölni, érzékenyebb odafigyeléssel, nagyobb társadalmi összefogással a XXI. századra, hirdetve ezzel - a mottónak választott Mikszáth-gondolat szerint - „hogy mi vagyunk mi”.

Felhasznált irodalom:

Méreiné Juhász Margit: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban, Budapest, 1963.

Miklós Róbert: Mikszáth Kálmán horpácsi fundusa, Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1960-61. 69-82.

Kerényi Ferenc: Egy Mikszáth-emléktárgy dokumentumaiból, Palócföld, 1966/2. 116-118.

Miklós Róbert: Mikszáth Kálmán horpácsi szerződése, Palócföld, 1967/1. 74-78.

Krizsán László: Mikszáthné végrendelete és a Mikszáth birtokok története, Nógrádi Történeti Múzeum Irodalomtörténeti gyűjteménye, 94.41.161.

Krizsán László: Adatok a Mikszáth-birtok történetéhez, Palócföld, 1972/1. 12-23.

A Mikszáth-jubileum története (másolat)

Praznovszky Mihály: Horpács, Mikszáth Kiadó, 1994.

Kovács Anna: A nyúlá változott jáger esete - avagy Mikszáth a jubileumáról, Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1994.73-86.

Kerényi Ferenc: Mikszáth emlékek Nógrád megyében, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága,

Salgótarján, 1973.

H. Szabó Ágnes: Horpács, Mikszáth Kálmán Emlékmúzeum, TKM Kiskönyvtára 176, 1984.

Horváthné Szabó Ágnes és Praznovszky Mihály:

Forgatókönyv a Mikszáth és Nógrád kiállításához, 1982.

A horpácsi Mikszáth-emplékház kiállításáról, é.n., n.n.

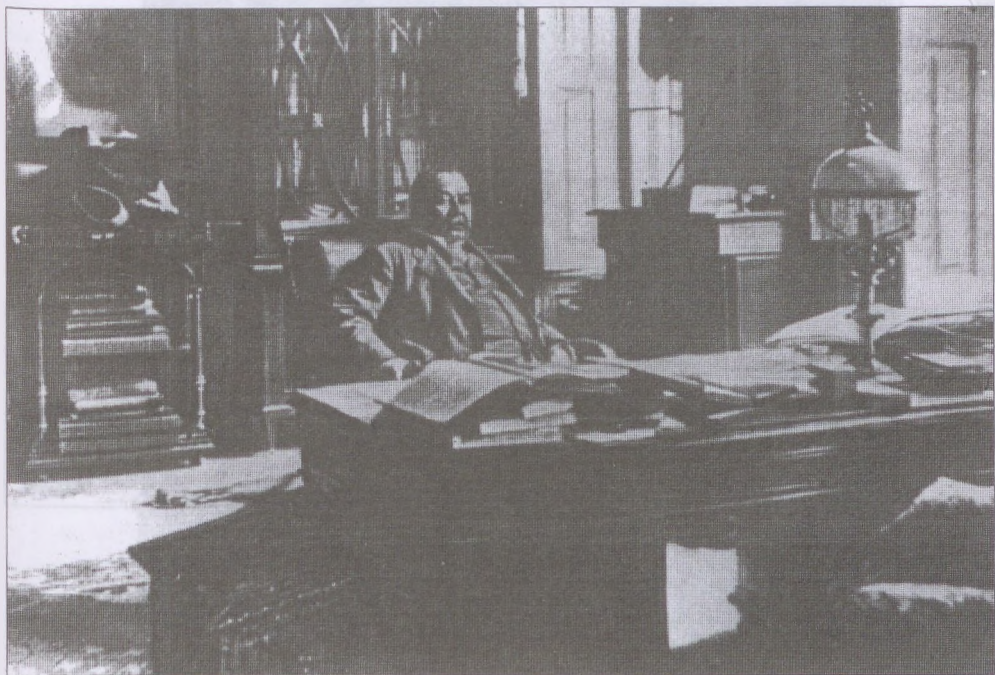
Puruczki Géza: Mikszáth-múzeum Horpácson, Magyar Nemzet, 1975. ápr. 20.

Nógrád szerelmese (L.Gy.) Nógrád, 1972.jan.16.

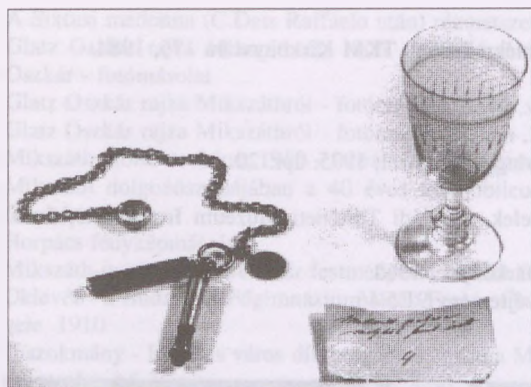
Mikszáth bútorok vásárlása, visszaadása - levelek, Nógrádi Történeti Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény 91.15.45.

A horpácsi Mikszáth Kálmán emlékmúzeum leltárkönyve, 1962.

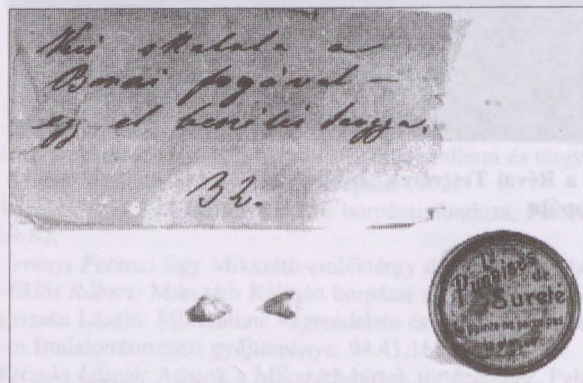
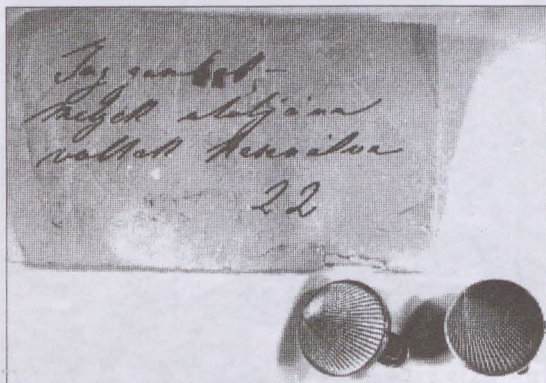
Nógrádi Történeti Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény 91.5.46.

Mikszáth Kálmán Horpácson, mögötte a Révai Testvérek „bibliotéka”-ja és a kétpolcos, oszlopdíszes könyvszekrény, asztalán a lámpája

Mikszáth boros pohara, Mikszáthné kis cédulájával és arany óralánca, Jánoska krajcárjával s a többi aprósággal

Inggombok és a Berci fog, Mikszáthné céduláival

Mikszáth Kálmán a nagy bőr karosszékekben

Adalékok a Nógrád vármegyei Madách Társaság történetéhez

Leblancné Kelemen Mária

Az elmúlt évtizedekben, napjainkban gyakori jelenség a civil társadalom szerveződése, egyesületek, társaságok alakulása, alapítása. Az egyesületek, társaságok lényegét az alábbiakban foglalhatjuk össze: hatósági jóváhagyással valamely cél szolgálatára tömörült személyek szervezete. Az egyesületek, társaságok alapítását, működését törvények szabályozzák. Működésük feltétele a szervezeti keretek kidolgozása, az alapszabály megfogalmazása, írásba foglalása, a vezetőség megválasztása. Működésükhöz szükséges az illetékes felügyelőség, rendszerint a Belügyminisztérium által történő nyilvántartásba vétel, engedélyezés.

Az egyesületek, társaságok az elmúlt évtizedekben, napjainkban a legkülönbözőbb céllal (gazdasági, társadalmi, politikai, irodalmi, művészeti stb.) szerveződtek, szerveződnek.

Jelen dolgozatban egy többször „született”, feltámadni készült, de napjainkban mégsem élő társaság történetének „töredékserepeit” szeretnénk összeilleszteni.

Próbáljuk visszaforgatni az idő kerekét. 1919 őszén a vesztt háború, a polgári forradalom, a tanácsköztársaság után és a formálódó új történelmi korszak küszöbén, néhány évvel Nógrád vármegye nagy fiának, Madách Imre születésének száz éves évfordulója előtt érthető, hogy a társadalom különböző rétegeiből származó azon állampolgárok, akiknek különösen fontos volt az irodalom, Madách Imre szellemi örökségének ápolása, egyesületet, társaságot hoztak létre. 1919 decemberében megalakították a *Nógrád vármegyei Madách Társaságot*. Levéltári dokumentumok híján a korabeli sajtóra, a Nógrádi Hírlap hasábjain megjelent hírekre, írásokra, a balassagyarmati Palóc Múzeum Helytörténeti Adattárában található, a Madách Társaság üléseit idéző előadásokra, rendezvények beszámolóira, Vas Ágnes, a balassagyarmati Helytörténeti Gyűjtemény munkatársa szakdolgozatának részleteire hagyatkozhatunk.

Utóbbiak szerint a Madách Társaság az 1919. november 3-i alakulása után december 6-án tartotta első nyilvános ülését, ahol is Huszár Aladár elnök, főispán és Kossaczky Arnold ügyvéd, titkár ismertette a Társaság célját, feladatait. A Társaság alelnöke Jeszenszky Kálmán balassagyarmati apátplébános, jegyzője Erdélyi József iskolaigazgató, a balassagyarmati Dalegyelet karnagya. A Társaság hitelesített alapszabályát a Belügyminisztérium 1920. március 2-án láttamozta.¹

A Társaság működését részleteiben nem ismerjük, így történetét közvetett forrásokból, töredékesen tudjuk összeállítani.

A Madách Társaság alakulásától kezdve jelentős szerepet töltött be Balassagyarmat város kulturális életében. Üléseit a balassagyarmati városházán és a vármegyei háza nagytermében tartotta. Programjában szétfoglaló tudományos előadások, ünnepi megemlékezések szerepeltek, amelyeket a Madách Társaság rendes vagy külső tagjai tartottak. Voltak irodalmi, történelmi, zenei, különböző művészetekhez kapcsolódó előadások. Az irodalmi programok a Társaság névadójához, Madách Imréhez fűződtek.

Minden évben kiemelt rendezvény volt Madách Imre születésnapjának megünneplése. Az ünnepi est után „a 20-as évek közepétől ún. Serleg-lakomát, díszvacsorát tartottak, ahol a Társaság egy-egy kiemelkedő vezetője mondott serlegbeszédet.” De serlegbeszédet mondott a Társaságba felvett új tag is. A Társaság tagjai 1920 novembertől két szakosztály keretében tevékenykedtek: az irodalmi és a művészeti szakosztályban.² Kiemelkedő a nagy költő születésének száz éves évfordulója alkalmával 1923. január 20-21-én rendezett ünnepi megemlékezés.³

Az 1923. november 26-i felolvasó ülésen hangzott el Jeszenszky Kálmán apátplébános előadása Madách Imre és Arany János barátságáról.⁴

Az 1924. január 21-i díszközgyűlés fő témája: Hogyan és mikor lett birtokos a Madách-család Nógrád megyében?⁵

Megemlékezett a Társaság nemcsak Madách Imréről, hanem a vármegye, az ország jeles személyiségeiről is: így 1924-ben jegyzőkönyvileg örökítették meg a vármegye alispánjának, Nagy Mihály rendes tagnak az érdemeit; bejelentették Mikszáth Kálmán sógornőjének, Mauks Kornélia frónőnek a halálát; emlékeztek Faludi Ferencre. A júniusi ülésen elhatározták, hogy a város születőének, Nagy Iván történetíró-genealógusnak születése 100. évfordulója alkalmával országos ünnepséget szerveznek, s kéri fogják a kultuszminisztertől, hogy a Nógrád vármegyei Múzeumegyesület eredeti épületét adják vissza rendeltetésének és a minisztérium hozassa rendbe azt a jubileumi ünnepségek előtt.⁶

Az 1925. január 21-i díszközgyűlésen Madách Imre hírlapírói munkásságára emlékeztek; októberben Liszt Ferencre, novemberben Vörösmarty Mihályra.⁷

Az 1926. január 21-i díszközgyűlésen Az ember tragédiája színrehozatalának jelentőségéről elmélkedtek. A május 8-i ülésen Berzsenyi Dánielt ünnepelték születésének 150. évfordulóján.⁸

1927. február 23-án Madách Imre és Zichy Mihály lelki rokonságáról, októberben Kossuth Lajosról hangzott el előadás.⁹

A Társaság 1928. március 14-i felolvasó estjén Jeszenszky Kálmán alelnök 1848-ról beszélt „Miért vésődött bele a magyar lelkekbe 1848. március tizenötödike?” című előadásában.

1930-ban ünnepelte a Társaság fennállásának tíz éves évfordulóját. A január 21-i díszközgyűlésen Jeszenszky Kálmán apátplébános tartotta a központi előadást „A Kepler jelenet igazi Évája” címmel. - A terjedelemre való tekintettel az előadás II. részét a március 2-i rendezvényen hallgathatták meg az érdeklődők.¹⁰

1930. november 16-án Katona Józsefre emlékeztek.¹¹

Az 1931 évi díszközgyűlésen Jeszenszky Kálmán lemondott alelnöki tisztségéről, esztergomi prelátus kanonokká történő kinevezése folytán el is költözött Balassagyarmatra. Javaslataira két ügyvezető alelnököt választottak dr. Baross József alispán és Visnyovszky Rezső tanfelügyelő személyében. Jeszenszky Kálmánt a Társaság díszelnökévé választották.¹²

A két új alelnök célja részben a Társaság taglétszámának növelése, részben, főként Visnyovszky „egyre gyakrabban hívott meg „vendég előadókat”, akik néprajzi, régészeti, képzőművészeti, természettudományos előadásokkal színesítik a felolvasó estek programját. Kapcsolatot teremtenek a megnyílt múzeummal... Rendszeressé válik együttműködésük a salgótarjáni Balassa Társasággal; ...évente vendégszékenek egymás összejövetelein. Ugyanígy minden év telén Szécsényben tartanak kihehlyezett ülést. ...Kapcsolatot tartanak a Külügyi Társasággal, az újpesti Vörösmarty Körrel, az esztergomi Balassa Társasággal.”

1931-ben az akkor 100 éves Nógrád vármegyei Nemzeti Intézet átmenetileg felfüggesztette tevékenységét, szellemi és anyagi értékeinek megőrzését a Madách Társaság gondjaira bízva.¹³

„A Társaság a 30-as években is megemlékezett a kiemelkedő évfordulókról. 1931-ben Janus Pannonius emlékére, 1932-ben a megye szülötte, Katona István történetíró tiszteletére tartottak felolvasó estet. 1933-ban Harsányi Zsolt, Madách egyik életrajzírója tartott felolvasást. Ez év októberében megemlékeztek Az ember tragédiája színházi bemutatásának 50. évfordulójáról. A szécsényi kihelyezett ülést Ferenczy Teréz szécsényi költőnő emlékének szentelték.”

1934-ben Madách Imréről „orvosi megvilágításban” hallhattak előadást a rendezvény résztvevői; az 1935. január 21-i díszközgyűlésen Balogh Károly (Madách-dédunoka) beszélt Madách Imréről; 1936. január 21-én dr. Kemenes Illés Az ember tragédiája napjainkban címmel tartott előadást; de emlékeztek a 100 éve halott Berzsenyire is.

1937-ben Puskinra, Ady Endrére - születésének 60. évfordulóján - emlékeztek.¹⁴

1937. szeptember 19-én ünnepélyes keretek között avatták fel Balassagyarmaton Madách Imre szobrát, Sidló Ferenc alkotását. A szobor létrejöttében, az előzetes szervező munkában, a szoboravató ünnepség rendezésében jelentős szerepet vállalt a Madách Társaság.¹⁵

1938-ban lemondott dr. Visnyovszky Rezső, majd rövidesen meg is halt; dr. Kossiczky titkár szintén meghalt. A Társaság választmánya az ügyvezető elnöki teendőik ellátására felkérte Farkas István gimnáziumi igazgatót, titkárnak Szép Róbert gimnáziumi tanárt. Az 1939. április 27-i közgyűlésen új vezetőséget választott a Társaság; elnök dr. Huszár Aladár Budapest főváros polgármestere.

társelnök dr. Baross József főispán, alelnök Horváth Sándor alispán, ügyvezető alelnök Farkas István gimnáziumi igazgató, titkár Antal Zoltán ref. lelkész, jegyző Szép Róbert gimnáziumi tanár. A szakosztályok elnökei: irodalmi: Farkas István, művészeti: Horváth Sándor, képzőművészeti: Hermann Ádám, zeneművészeti: Erdélyi József.

1939-ben felolvasó körúton vettek részt Ipolyságon és Losoncon. Ez év június 6-án Mikszáth Kálmánra, november 9-én Visnyovszky Rezsőre emlékeztek.¹⁶

Az évek során több kiadványt, verseskötetet is jelentetett meg a Madách Társaság.

1944-ben a szokásos januári Madách esten dr. Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója tartott előadást „Az ember tragédiája költői szerkezetének törvényszerűségei” címmel. Az esten Major Tamás, a Nemzeti Színház tagja részleteket adott elő a Tragédiából.

A háborús események elsodorták a Madách Társaságot is. 1944 januárja után nem adott „életjelt” magáról.

A Madách Társaság tevékenysége, az előadások szelleme tükrözte a hatalmi rendszer ideológiájának sokszínűségét. A Társaság tagsága - különösen kezdetben - igen szűk körre korlátozódott, ezért tevékenysége bizonyos fokig belterjesse vált. A 30-as években, évekől nyitás tapasztalható; a Társaság mindenkit szívesen fogad soraiba.

Összességében elmondhatjuk, hogy korábban a Madách Társaság kiemelkedő szerepet töltött be Balassagyarmat város, Nógrád vármegye életében. Lényegében az egyetlen hely volt, ahol a tudományok, a művészetek kedvelői találkozhattak, megismerhették egymás tevékenységét s ugyanakkor országos kitekintést is kaptak.

A társasági élet II. világháború utáni újra indulásának első írásos emléke az 1947. május 27-én Balassagyarmaton tartott tisztújító közgyűlés jegyzőkönyve. Ebből tudtuk meg, hogy jelen voltak: Both Antal, Erdélyi József, Györgyffy Sándor és felesége, Kapos István, dr. Lippay Lajos, Majtényi Gyula, dr. Paczolai Zoltán, Pályi Pál, Rideg Aranka, Szabados József, Szép Róbert, dr. Vannay Béla és dr. Vásárhelyi Miklós rendes tagok. Szerepelt még a jegyzőkönyv lapjain Dénes Géza, Hermann Ádám, Stampay Miklós neve, de az ő aláírásuk és nevük felsorolása hiányzik a megjelentek közül.

Megtudtuk, hogy Pályi Pál korelnök nyitotta meg a tisztújító - és véleményünk szerint a Madách Társaság megújulását jelentő - közgyűlést. Bejelentette, hogy a megjelenteknek döntenüik kell az 1944 óta szünetelő Madách Társaság további működéséről. A jelen lévők egyhangúlag a további működés mellett foglaltak állást.

Szép Róbert bejelentette, hogy a Társaság teljes irattára, pénztára, könyvtára, pecsétje elpusztult a háború alatt. A régi alapszabályból egyetlen példányt találtak, amit át kell vizsgálni abból a szempontból, hogy mennyiben felel meg az új kor követelményeinek. A Társaság tagsága határozatilag kimondta, hogy az alapszabály beható tanulmányozása után írásba foglalják a benyújtandó, jóváhagyandó új alapszabályt. A megjelentek azt is elhatározták, hogy a Társaság működését népies alapon ki kell szélesíteni, tagtoborzást kell végezni.

Megválasztották az adminisztratív tisztikart; elnök Pályi Pál; a titkári teendők ellátásával Szép Róbertet bízták meg. Kimondták, hogy a tagtoborzás után, ősszel fogják megválasztani a teljes tisztikart.

Az elnökséget elfogadó Pályi Pál köszönő szavaival és a közgyűlés határozatainak megvalósítására tett ígérettel fejeződött be a tisztújító közgyűlés.¹⁸

1947. június 16-án Pályi Pál elnök és Szép Róbert titkár kérte a belügyminisztertől a Nógrád megyei Madách Társaság további működésének engedélyezését. Hivatkoztak az 1945 évi egyesületi BM rendeletre, az 1947. május 27-i tisztújító közgyűlés határozataira. Felterjesztették a tisztújító közgyűlés jegyzőkönyvét, az ideiglenes tisztikar személyi adatait, a Társaság módosított alapszabályát és kérték annak jóváhagyását is.¹⁹

1947. augusztus 8-án a Kulturális Egyesületek Szövetségének ügyvezető elnöke dr. Halász György belügyminiszteri tanácsoshoz fordult. Kérte a Nógrád vármegyei Madách Társaság - 4680/1947. szám alatt az - 1947 júliusban felterjesztett módosított alapszabálya mielőbbi jóváhagyását, a Társaság működése engedélyezésének sürgetését, hogy 1947 őszétől a Társaság valóban dolgozhasson.

1947. szeptember 25-én dr. Kovács Jenő alispán hasonló kérrrel fordult a belügyminiszterhez.

A Madách Társaság működésének újbóli engedélyezése iránt beadott kérelem (ügyiratok) hol akadt el a „hivatal” útvesztőjében, nem tudjuk. Azt ismerjük - mint soronkövetkező adalékot -, hogy 1947. október 18-án a Belügyminisztérium tanácsosa a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának vezetőjéhez fordult. A Nógrád vármegyei Madách Társaság kérelmét, az 529/1945. ME. sz. rendelet alapján, azzal a kéréssel küldte meg a címzettnek, hogy (a 259.228. BM. sz. körrendelet szerint) folytasson le vizsgálatot és annak eredményéről (az iratokkal együtt) tájékoztassa.

Az ideiglenes tisztikar a Társaság módosított alapszabályát felterjesztette a Belügyminisztériumhoz jóváhagyás céljából, de hogy ez sem jutott el a címzetthez, azt bizonyítja Szép Róbert titkárnak 1947. november 3-án a Belügyminisztérium tanácsosához írt tájékoztató levele.

1947. december 12-én állította össze a Belügyminisztérium tanácsosának kérésére a Magyar Államrendőrség Balassagyarmati kapitányság Államvédelmi Osztálya a Nógrád vármegyei Madách Társaság működésének felülvizsgálata tárgyában készült jelentését. Eszerint az egyesületnek vagyona, pénzkészlete, pénztárkönyve, a működéshez szükséges helyisége nincs. Az újjáalakulás, a tisztújító közgyűlés megtartásához a legszükségesebb kiadásokat (körbélyegző készítés, papír-, írószer vásárlása) a balassagyarmati Szabadművelődési Felügyelőségtől kiutalt segélyből fedezték.

A Társaság működésében a politikamentesség, az irodalom-, a művészetek terjesztése, ismertetése volt a fő feladat. Minden év január 21-én, Madách Imre születésének évfordulóján díszközgyűlést, havonta egyszer különböző irodalmi, művészeti programot szerveztek - összegezte a jelentés.

A jelenlegi taglétszám 15 fő. A Társaság működésének újbóli engedélyezése után a szükséges kiadásokat a tagdíjakból kívánták fedezni.

A vezetőségben változás az újjáalakulás, a tisztújító közgyűlés alkalmával következett be. A Társaság sem a múltban, sem a jelenben más szervezettel kapcsolatot nem tartott, nem tart.

A politikai pártoknak, a demokratikus szervezeteknek a Társaságról alkotott véleménye jó. Az egyesület a módosított alapszabály láttamozása iránti kérelmét benyújtotta - olvashatjuk a továbbiakban a rendőrségi jelentésben.²⁰

Az 1948-ban keletkezett több belügyminiszteri leirat és rendőrségi jelentés összesített lényege: a Madách Társaság *újbóli működését nem kezdte meg*, a felterjesztett módosított alapszabály jóváhagyása nem érkezett meg.

1949. január 10-én a népművelési miniszter jelentette a Belügyminisztériumnak, hogy a *Madách Társaság ténylegesen nem létezik*. Minden, a Társaság felélesztésére irányuló kísérlet eredménytelen maradt.

1950. január 20-án a Madách Társaság felosztatásáról értesítette a Belügyminisztérium a vármegye alispánját. 1950. február 28-án jelentette Nógrád vármegye alispánja a Belügyminisztériumnak a Madách Társaság felosztatásával kapcsolatban, hogy a Társaságnak sem iratai, sem vagyona nincs.²¹

A nemzet életében, történelmében, irodalmában új fejezet kezdődött a II. világháború befejezése után. Ebben az új fejezetben „Madách Imre életének, munkásságának megítélésében, a Madách hagyományápolás kibontakozásában, a Madách-kutatásban, a Madách-kultusz kialakulásában az 1964., az 1973., 1983. év olyan „határkő” volt, ami valami újnak, maradandónak a kezdetét, folytatását jelentette.

1983-ban, a kettős Madách-évforduló után született az ötlet, hogy 1988., Madách Imre születésének 155., vagy 1989., Madách Imre halálának 125. évfordulója legyen a *Madách Társaság feltámasztásának, újjáalakításának éve!* E gondolat jegyében alkották meg irodalomtörténészek, muzeológusok, tanárok, Madách-kutatók a „*Javaslat a Madách Irodalmi Társaság alapszabályára*” címet viselő összeállítást, amelyet az 1987. január 21-i alakuló közgyűlés lett volna hivatott elfogadni.

Ismerve az 1919-es eredeti, az 1947-es módosított alapszabályt, elmondhatjuk, hogy az 1987. évi Javaslat bővebben, szélesebb ívben fogalmazta meg a Társaság célját, feladatait, mint elődei.

A nyitottság, a bővítésre törekvés jellemezte az 1987. évi „Javaslat”-ot a társasági tagsággal kapcsolatban is. Kiemelendő, hogy „A Társaság tagja lehet minden magyar és külföldi állampolgár, aki ...a Társaság célkitűzéseit magáévá teszi, munkájában részt venni, feladatainak teljesítéséhez hozzájárulni kíván.”

A nyitottság mellett a *tagok közösségének* fontossága, a tagság szerepének hangsúlyozása is szembeűtűnő a „Javaslat”-ban „A Társaság választott szervei” összetételét, feladatait vizsgálva.

Sajnos, a tervezett időpontban, 1987. január 21-én *nem került sor* a Madách Irodalmi Társaság alakuló közgyűlésére, s azóta sem. Hogy miért „halt meg” a terv, a szándék? - nem tudom. Kár, hogy így történt! Kár, hogy a „Javaslat” csak javaslat maradt; történelem, a Nógrád vármegyei Madách Társaság történetének része, s nem egy lűktető, mozgalmas életet élő egyesület működésének meghatározója!22

Azt hiszem, a Nógrád megyében élő és elszármazott lokálpatriótákon múlik, hogy a megalakult *Mikszáth Társaság* után most már *ténylegesen* újjáalakuljon a *Madách Társaság* is!

Jegyzetek

1. Vas Ágnes: Balassagyarmat kulturális élete a két világháború között. (Szakdolgozat) Balassagyarmat, 1983. (Továbbiakban Vas: Bgy. ...) 25. old., Nógrádi Hírlap (Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap Balassagyarmat, 1906-1944) (Továbbiakban NH) 1919. november 30., december 14.
2. Vas: Bgy. ...26-27., NH 1920. november 28.
3. NH 1923. január 28., Balassagyarmat története 896-1962. (Továbbiakban Bgy. története) Kiadja a Balassagyarmat Város Tanácsa 1977. 380., 579.
4. Bgy. története 380., 579., NH 1923. december 4., Palóc Múzeum Helytörténeti Adattár (továbbiakban PMHA) 192. tétel (továbbiakban t.)
5. NH 1924. január 21., PMHA 192. t.
6. Bgy. története 380., NH 1924. március 24., június 1., PMHA 192. t.
7. Uo., NH 1925. november 6., 29., PMHA 192. t.
8. Uo., NH 1926. május 9., PMHA 192. t.
9. Uo., NH 1927. október 18., PMHA 192. t.
10. PMHA 192. t., az előadás megjelent NH 1930. február 23., március 2.
11. PMHA 192. t.
12. NH 1931. január 25.
13. Vas: Bgy. ...31., NH 1931. október 4.
14. Vas: uo., valamint a dolgozat „Melléklet”-e: A Madách Társaság rendezvényei 1919-1940.
15. PMHA 192. t., A szobor avatása alkalmával elhangzott beszéd, a tudósítás megjelent NH 1937. szeptember 26.
16. Vas: Bgy. ...33., NH 1939. április 30., november 4., december 9.
17. Vas: Bgy. ...34., NH 1944. január 15.
18. Magyar Országos Levéltár V. osztály (továbbiakban OL V.) Egyesületek XIX-B-1-h. 5633-145. 53. doboz
19. Uo.
20. Uo. 11.242/1947. sz. irat
21. Uo. XIX-B-1-h. 5633-145. 53. doboz
22. A Madách Irodalmi Társaság alapszabály tervezete a Nógrádi Történeti Múzeum Adattárában található.

Nógrádi hallgatók a bécsi és a krakkói egyetemeken a XV-XVII. században

Pálmány Béla

I.

Megyetörténetünkben fehér foltot képez, hogy voltak-e, és ha igen, kik voltak a XV-VII. századokban a nógrádi származású hallgatói a híres közép-európai egyetemeknek. Belitzky János 1973-ban megjelent megyetörténete egyedül a Prágában 1409-ben tanult Ceredi Demetert említi meg és csak valószínűsíti több, külföldi egyetemeken „Szécsényi” néven bejegyzett bölcsészhallgató nógrádi eredetét, de nem nevez meg senkit.¹

A középkori római katolikus egyház nagy erkölcsi tekintélye, óriási világi hatalma és vagyona vonzóvá tette a papi pályát, amely nyitva állott a nagyurak, köznemesek, városi és mezővárosi polgárok, sőt egyszerű jobbágyság gyermekei előtt is. Minthogy a Nagy Lajos király által 1367-ben jogi és orvosi karral alapított pécsi egyetem egy évtizeden belül megszűnt, a magasabb műveltséget szerelni kívánó, ambíciós fiatalok külföldi egyetemekre mentek.

A legtöbb magyar a bécsi és a krakkói alma matereket látogatta. Az 1365. évben IV. Rudolf által alapított és a XVII. században a jezsuiták fennhatósága alá került bécsi egyetem 1377 és 1689 közötti évekből fennmaradt anyakönyveit osztrák történészek 1956 és 1974 között öt kötetben kiadták. e matrikulák lapjain tömegesen szerepelnek magyar hallgatók.²

Az 1364-ben Jagello király által alapított krakkói egyetem magyar nemzetbeli diákjainak tanulóláza 1493 óta állt fenn. Ennek anyakönyveit a budai egyetemi nyomda már 1821-ben publikálta, de újabb, szakszerűbb és áttekinthetőbb kiadása is van e ritka becses művelődéstörténeti forrásnak, 1893-ból, Schrauf Károly által.³

E kiadványokat azonban a megye történetírói mindeddig nem vették figyelembe.

A középkori egyetemek alsó, előkészítő fokozata a bölcsészeti kar (facultas artium) volt. Azok, akik sikeresen elvégezték az első három évet, megkapták a baccalaureus - borostyánkoszorús - címet, ami pl. városi iskolákban való tanításra is képesített. A bölcsészeti kari tanulmányok befejezése esetén járt a magister cím és ez már káptalani iskolák mesterkanonoki, városi iskolák igazgatói tisztének a betöltésére is feljogosított. A magasabb - teológiai, orvosi, vagy jogi - karok kapui csak a bölcsészeti karok tanulmányainak sikeres befejezése után nyíltak meg, és akik e legmagasabb fokú korabeli tudományos ismereteket is elsajátították, „doctor” címet kaptak.

Mint az alábbi adatok bizonyítják, Nógrádban is elsősorban a mezővárosok, másrészt az egyházi birtokot képező falvak lakosainak gyermekei közül kerültek ki a kor legmagasabb, filozófiai és teológiai műveltség elsajátítása végett egyházi előjáróik által külföldi egyetemekre küldött papnövendékek. Nyilvánvaló, hogy e hallgatók első iskolai éveiket szülőhelyükön végezték el, itt, a városi trivialis iskolákban sajátították el első osztályban a grammatikát, azaz a latin olvasást, írást, nyelvtant, a számokat, a középső, retorikai osztályban az ékesszólást, a harmadik osztályban pedig a dialektikát, azaz a vitaközlést oktatták.

Szécsényben 1332 óta, Füleken kb. a XV. század eleje óta működött ferences kolostor. Arra, hogy e kolduló rend iskolákat is tartott e mezővárosokban a XV-XVI. századokban, mindmáig nincs közvetlen bizonyítékunk. A szécsényi ferences rendház történetét megíró P. König Kelemen ugyan utal a tényre, hogy „a XIV., XV. században külföldi egyetemek hallgatói között szécsényi születésűeket találunk” és jegyzeteiben forrásként utal a kiemelkedő középkortudós, Karácsonyi János ferences rendtörténetére, azonban egyet sem nevez meg közülük, csak feltételezi, hogy „ezek a szécsényiek

vagy rendi klerikusok voltak, kiket a rendi előjárók küldöttek a magasabb iskolák elvégzésére, vagy főúri családok gyermekei, talán épp a Széchenyi (így!) család utódjai, kik az előiskoláztatást csak a kolostor képzett pátereitől (lektoraitól) szerezhették.”⁴

Az alábbiakban közölt adatok - az eddig ismert nógrádi papok neveit kiegészítve - újabb, de immár nyomatékosabb közvetett bizonyítékok arra, hogy Szécsényben, Losoncon és talán Füleken is működtek ilyen magasabb fokú tanulmányokra is sikeresen előkészítő városi, kolostori iskolák a török hódítás előtti másfél évszázadban.

A bécsi egyetem magyar nemzetbeli hallgatói között 1411-ben tűntek fel az első nógrádi hallgatók: tavasszal Dengelegi Bertalan fia Kelemen, ősszel pedig Szécsényből csatlakozott hozzájuk két diák: Szécsényi Pál és Miklós, sőt a következő évben megérkezett Füleki Benedek is. Szécsény történetében ezek az évek - oklevelek hiányában - eddig teljesen ismeretlenek voltak. Csak a város földesurairól, a Kacsics nembeli Szécsényi nemzetségről tudott, hogy Zsigmond király befolyásos híveiként magas országos tisztségeket töltöttek be: Frank 1393-1395 között erdélyi vajda volt, 1397 és 1408 között pedig a nádor után következő méltóságot, az országbírói tisztelet viselte. Testvére Kacsics nembeli Szécsényi Simon 1401-1402 között töltötte be az erdöntúli részek, Transsilvania vajdai tiszteletét. Belitzky János feltárta, hogy a Kacsics nemzetségnek szép erdélyi birtokai is voltak, többen erdélyi vajdai méltóságot szereztek. A nevezetes és hatalmas család egyes tagjai végleg Erdélyben telepedtek le és a palásti Radó, a vingárti Geréb, valamint a harinnai Farkas családok alapítói lettek.

Szécsény, Szécsényke, Szecsány nevű helység tíz is volt a történelmi Magyarországon (Sopron, Vas, Krassó, Temes, Bars, Máramaros, Krassó, Temes, Torontál vármegyékben), sőt még az Ipoly-parti Szecsény közelében is (Hont-Szécsényke, a váci egyházmegyéhez tartozó kispógrádi Alsó és Felsőszécsényke), azonban egyikük sem volt olyan jelentős város, mint az 1334-ben Károly Róbert által adott királyi kiváltságlevél által Buda város polgárai előjogaival és a város fallal körülkerítése jogával felruházott, a hatalmas nógrádi, gömöri és hevesi, valamint erdélyi birtokokon uralgó Kacsics nemzetség lakóhelye, Nagy-Szécsény, ahol 1332 óta pápai engedéllyel nagy, 12 kolduló szerzetesnek otthont adó ferences rendház tevékenykedett. Nem lehet kétséges, hogy mind innen kerültek a bécsi és krakkói egyetemekre a Szécsényi nevezetű tanulók.

Ami Dengelegi Kelemen illeti, bár hasonló nevű község a szatmári Érmelléken is volt és létezik ma is, mégis valószínű, hogy ő is nógrádi lehetett, minthogy a megyénkbeli Egyházasdengelegen a „Borovszky” monográfia szerint a XIV-XV. században kolostor működött.⁵ További kutatást igényel, hogy e testület a ferences, vagy esetleg a ciszterci rendhez tartozott-e, mindenesetre egyértelmű, hogy minden szerzetesrend végzett oktatást saját fiatalabb tagjai, illetve a plébánosi szolgálat ellátása során a település fiatal hívei számára. A nógrádi helységgel való azonosítás tehát valószínűsíthető.

A következő szécsényi illetőségű bécsi egyetemi hallgató neve 40 évvel később fordul elő: Szécsényi János 1451-ben, a város husziták által való két évtizedes állandó támadásai közepette jutott el a császárváros egyeteme padjaira.

Közel kétszáz év múltán, a török hódoltság viszonyosságai korában, 1641-ben bukkan elő a negyedik és egyben utolsó bécsi diák, Szécsényi István neve. Ismeretes, hogy a ferencesek ekkor látogatott iskolát tartottak fenn a végvárbán. Gróf Forgách Zsigmond ország nádor özvegye, gr. Pálffy Kata asszony 1625-ben, avégett, hogy „a Pátereknél lévő Tanuló Deákoknak Oskola Házok legyen” örökösén a ferenceseknek adta az elköltözött Szabó Istvántól 160 magyar forintért megvásárolt, a kolostorral átellenben fekvő házát a határban hozzá tartozó réttel együtt. A ferencesek neves tanárai voltak Fulgencius pater a világi tantárgyak tanára és az egyházi emberek mestere (lector artium et magister clericorum 1628), majd az itáliai születésű, képzett Terugia János „magister clericorum” (1631-től). 1634-ben az egyházlátogatási jegyzőkönyv megnevezi a horvát származású „Franchach” azaz Francsics Gergely „tanult ember” iskolamestert. Később, évtizedeken át, egészen a végvár 1663-ban bekövetkezett török ostromáig Czandler Didák atya tanította a nebulókat. Egy diák nevére is rábukkantunk: 1647. május 17-én a nemes ifjú, Palásthy György írt a szécsényi iskolából levelet édesapjának.⁶ Ebből az iskolából került tehát 1641-ben a bécsi egyetemre az említett Szécsényi István.

A másik híres közép-európai egyetem, a krakkói magyar hallgatói számára fenntartott tanulóház lakóinak névjegyzékének kiadásából is több nógrádi név bukkan elő a XVI. század első négy, parasztfelkeléstől, Mohácsiól terhes, mozgalmas évtizedében.

Hugyagi Zsigmond neve másfél évtizeden át, 1504 és 1517 között többször is előfordul a krakkói magyar kollégium lakói jegyzékében. 1504 és 1505 között Hugyagi János fia Zsigmond megszerezte a baccalaureus címet. 1517 telén újból megjelenik Hugyagi Zsigmond (ez alkalommal az apa nevét nem írják be) és ekkor bizonyára elérte az áhított magisteri fokot is. Nem lehet teljesen kizárni azonban, hogy ez a Hugyagi Zsigmond egy másik, azonos nevű személy is lehetett. Megjegyezzük, hogy a Szécsény melletti Hugyag az Árpád kortól 1848-ig az esztergomi érsekség birtokát képezte. Nem tudni, de valószínűsíthető, hogy ez a hugyagi születésű hallgató is először a szécsényi városi iskolát végezte el, bár maga Hugyag is mezővárosi (oppidum) rangú település volt e századokban.

Szécsényi György fia Antal 1515 és 1519 között sikerrel járta ki a bölcsészkar (facultas artium) négy évét és abszolválta a baccalaureus, majd a magister fokozatot is.

1534 telén iratkozott be Szécsényi Benedek fia János. Míg Szécsényi Antal 1515 és 1519 között befejezte a híres egyetem előkészítő karát, Szécsényi János csak az első szemeszterre iratkozott be és lehet, hogy a vizsgákat sem abszolválta.

A lengyel városban más nógrádi diákok is tanultak ekkoriban. Hárman is érkeztek Losoncra: 1505 és 1515 között Losonci János fia Mátyás megszerezte a magister címet, 1513-1514-ben Losonci Mátyás fia Pál volt a „bursa” bennlakója, 1536-ban pedig Losonci Balázs fia András nevével találkozunk. E virágzó város magyarsága 1590-ben vette fel a református hitet, a török hódítás előtt még katolikusok éltek a gabonapiacáról híres, jómódú és szabadalmas mezővárosban.

A dél-nógrádi Kosd falu a váci püspökség birtokát képezte a feudalizmus évszázadaiban. Innen, illetve a Mohács előtt Nógrád vármegyéhez tartozó Vác városából érkezett Krakkóba 1510-1511 telén Kosdi Imre fia Balázs és beiratkozott a magyar hallgatók kollégiumába.

Pásztó mezővárosa viszont, mint közismert, 1950 előtt nem tartozott Nógrád vármegyéhez, azonban Heves és Nógrád határán fekvő és 1190-ben III. Béla király által alapított ciszterci apátsága Nógrádban (pl. Szőlősn) is birtokos lévén nem lenne helyes, ha elmulasztanánk az itteni iskolamester házában működő mezővárosi-plébániai iskolában - a mai Magyarország legrégibb polgári jellegű épületében - oktatott klerikusok közül Krakkóba is eljutott egyetemi hallgatók neveinek felsorolását. Annál is inkább, mivel Soós Imre kitűnő, két korabeli pásztói tanítómestert, András gyertyavívó szerzetest (1509) és a világi Mihályt (1522 után, de 1529 előtt) is feltáró új tanulmánya sem tud róluk: 1501 telén Pásztói Gábor és Pásztói Antal, 1534 nyarán pedig Pásztói Márton neve szerepel a beiratott magyarok anyakönyvében. Minthogy a XVI. században Nógrád és Heves megyék egyik legtehetősebb köznemesi családja is a Paztohy nevet viselte, (1542-ben Paztohy Zsigmond és Ferenc 60 jobbágytelket birtokolt Pásztó környéki nógrádi falvakban), nem kizárt, hogy a három ifjú között akadt, aki nem lakóhelyét, hanem nemesi nemzetsége nevét mondta be a lengyel város egyetemére beiratkozva.⁷

A bécsi egyetemen tehát négy szécsényi, egy füleki, valamint a valószínűleg nógrádi Gyarmat, illetve Dengeleg faluból származó hallgató tanult 1377 és 1689 között vezetett anyakönyvek szerint, Krakkó egyetemére három-három losonci és pásztói, két szécsényi, továbbá egy-egy hugyagi, kosdi és (balassa?)gyarmati fiatalember iratkozott be 1493 és 1558 között. Közülük legalább hárman, Hugyagi Zsigmond, Szécsényi Antal és Losonci Mátyás a baccalaureatust követő középső, magisteri fokozatot is abszolválták.

Az anyakönyvek adatait jelen ismereteink szerint nem tudjuk kiegészíteni az egyetemi tanulmányokat csak egy-két szemeszterre megkezdő, vagy éppen az első, vagy második fokozatig sikeresen el is jutó nógrádi diákok további hazai pályájának nyomon követésével. Nyilvánvaló, hogy szülővárosukban eredetileg nem Szécsényinek, Losoncinak, Pásztóinak, Fülekinek, Hugyaginak, Kosdinak, Dengeleginek hívták őket, valódi családnevük azonban ismeretlen. Létezésük és nem kis számuk azonban ékes bizonyítéka annak, hogy ha keveseknek is, de a fejlettebb nógrádi mezővárosi-kolostori iskolákból indulva a tudomány pályájára is sikerülhetett a korabeli keresztény Európa legmagasabb fokú és leghíresebb tanintézteibe való bejutás.

Most pedig következzenek a két egyetem anyakönyveiből kigyűjtött adatok:

I. A bécsi egyetem anyakönyve I. kötet 1377-1450 - Die Matrikel der Universität Wien I. Band 1377-1450. Graz-Köln, 1956. 88. old.:

Az 1411. Szent Kálmán napján (október 13.) megválasztott Petrus Pulka magister rector idején beiratott hallgatók sorában a magyar nemzetbeliek között:

4.) „Nicolaus de Scicen” (Szécsényi Miklós) 2 garas.

5.) „Paulus de Scichen” (Szécsényi Pál) hasonlóképpen.

Egyéb nógrádi (!?) illetőségű hallgatók nevei:

7.) Magyar nemzetbeliek, 1411. április 11-én „Clemens Bartholomei de Dinglelek” 2 garas (Dengelegi Bertalan fia Kelemen) - de ilyen nevű falu Dél-Nógrádon kívül Szatmár vármegyében, az Érmelléken is volt!

19.) Magyar nemzetbeliek, 1423-ban „Johannes de G(y)armat” (Gyarmati János)

Az osztrák kiadók megjegyzése, hogy Gyarmat több magyar helység neve is lehet, indokolt, mivel nem csupán Nógrád vármegyében, hanem pl. Békésben (Füzesgyarmat), Szatmárban (Fehérgyarmat), továbbá Esztergom (Kőhidgyarmat), Hont és Bars megyékben is volt hasonló nevű település, az anyakönyv azonban nem jelzi, melyikről van szó.

20.) Magyar nemzetbeliek, 1412-ben „Benedictus de Philek” (Füleki Benedek)

A bécsi egyetem anyakönyve II. kötet 1451-1518 - Die Matrikel der Universität Wien II. Band 1451-1518. Graz-Wien-Köln, 1967. 10. old.:

Az 1451. Szent Kálmán napján (október 13.) megválasztott rektor, Paulus de Melico baccalaureus sanctae theologiae idején beiratott hallgatók sorában a magyar nemzetbeliek között:

1.) „Johannes de Seczscho” (Szécsényi János) 4 garas.

Más nógrádi illetőségű hallgató e kötetben nem szerepel.

A bécsi egyetem anyakönyve IV. kötet 1579-1658 - Die Matrikel der Universität Wien IV. Band 1579-1658. Wien-Köln-Graz, 1974. 184. old.:

Az 1641. november 22-én megválasztott rektor, Josephus Kupffesdum doctor philosophiae idején beiratott hallgatók sorában a magyar nemzetbeliek között:

236. „Stephanus Szecony ungarus Szeczeniensis” (Szécsényi István, magyar, szécsényi illetőségű).

Más nógrádi illetőségű, nevű hallgató e kötetben nem szerepel.

A bécsi egyetem anyakönyve V. kötetében 1659/60-1688/89 - Die Matrikel der Universität Wien 1659/60-1688/89 nem szerepel sem szécsényi, sem más, nógrádi illetőségű, nevű hallgató, ami a vármegye második török hódoltsága (1663-1684) alatti közállapotok miatt érthető.

II. Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis - A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493-1558. Közli Dr. Schrauf Károly Budapest, 1893.:

Az alábbi nógrádi illetőségű diákokat találtuk a magyar tanulóház hallgatói között

219.) 1501 telén „Gabriel de Pazthoh” - Pásztói Gábor.

228.) 1501 telén „Antonius de Pazthoh” - Pásztói Antal.

273.) 1504 nyarán „Sigismundus Joannis de Hwgyak” (Hugyagi János fia Zsigmond).

1505-ben, Luca napján (december 13.) „Sigismundus de Hugiak” (Hugyagi Zsigmond) a bölcsészeti tudományokban a baccalaureus fokozatra előléptetve.

293.) 1505 nyarán „Mathias de Losonch” (Losonci Mátyás) beiratva a tanulóházba.

1507. „Mathias Joannis de Losancz” azaz Losonci János fia Mátyás a bölcsészletben a baccalaureus fokra lett előléptetve.

1515 karácsony ünnepe után „Mathias de Lezonch” (Losonci Mátyás) a bölcsészletben a mester (magister) fokozatra előléptetve.

391.) 1510-1511 telén „Blasius Hemerici de Kosdh” Kosdi Imre fia, Balázs.

479.) 1513-1514 telén „Paulus de Losonch” (Losonci Pál) beiratva a tanulóházba.

1514 nyarán „Paulus Mathie de Losoncz diocesis Strigoniensis” (Losonci Mátyás fia Pál, az esztergomi egyházmegyéből).

480.) 1513-1514 telén „Gregorius de Gyarmath” (hasonlóképpen csak esetleg származott a nógrádi Gyarmatról!)

1515-ben a nyári váltás alkalmával Pesti István magistratusa alatt a tanulóházba újonnan jöttek összeírásra.

497.) 1515. év „Anthonius Georgii de Zechen diocesis Strigoniensis” (Szécsényi György fia Antal az esztergomi egyházmegyéből).

1517 nyarán Szent Kereszt ünnepén (május 3. vagy szeptember 14.) a baccalaureus (legalacsonyabb, ún. babérkoszorús) bölcsészeti tudományos fokozatra előléptetve „Antonius de Seczen” (Szécsényi Antal).

1517 telén beiratva „Antonius de Sechen” (Szécsényi Antal) baccalaureus.

1519 év Vízkereszt ünnepe után a bölcsészeti magister (mester) fokozatra lett előléptetve „Anthonius de Szyczien” (Szécsényi Antal), a magyar tanulóház tanácsosa.

568.) 1517-ben, „Gywla”-i - Gyulai - László senioratusa idején, a téli váltás alkalmával újonnan belépett és 1517 telétől 1519 nyaráig a krakkói tanulóház diákja volt „Sigismundus de Hugagh” (Hugyadi Zsigmond).

739.) 1534 nyarán lett intitulálva „Martinus de Paztohy” - Pásztói Márton.

747.) 1534 telén érkezett „Joannes Benedicti de Seczen diocesis Strigoniensis” (Szécsényi Benedek fia János az esztergomi egyházmegyéből).

774.) 1536 telén pedig beiratkozott az utolsó ismert, Nógrádból Buda eleste előtt Krakkóba került egyetemista: „Andreas Blasii de Lozonch diocesis Strigoniensis” (Losonci Balázs fia András az esztergomi egyházmegyéből).

JEGYZETEK

1. **Belitzky János:** Nógrád megye története 896-1849 Salgótarján, 1973. 120. és 125. old.
2. Die Matrikel der Universität Wien I. Band 1377-1450 Graz-Köln, 1956., II. Band 1451-1518 Graz-Wien-Köln, 1967., IV. Band 1579-1658. Wien-Köln-Graz, 1974.
3. Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum nunc primum ex autographo codice Bibliothecae Cracoviensis editum Budae, 1821. és Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis - A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493-1558. Közli **Dr. Schrauf Károly** Budapest, 1893.
4. **P.Kőnig Kelemen:** Hatszáz éves ferences élet Szécsényben 1332-1932 Vác, 1931. 28. old.
5. **Borovszky Samu** (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai - Nógrád vármegye. Budapest (1911.) 239. old.
6. **P. Kőnig Kelemen** i.m. 156-157. és 361. old., Az 1634. évi canonica visitatio az Esztergomi Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Vetus 2124 No. 12. a Palásthy kisfiú levele uo. található az Ipolyi Arnold gyűjteményben Missiles No. 98. Lásd még **Pálmány Béla:** Végvárok Nógrád megyében a török kiűzése és az újraterlepítés korszakában (1663-1703) A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XII. k. 1986. (szerk. **Bagyinszky Istvánné és Szvircsek Ferenc**) Salgótarján, 1986. 30. old.
7. **Soós Imre:** Képek a pásztói egyházközség és művelődés történetéből 1848-ig. In.: Tanulmányok Pásztó történetéből I. (szerk. **Á. Varga László**) Salgótarján, 1991. 7-12. old. **Pálmány Béla:** Köznemesek a szécsényi Forgách-uradalomban 1542-1848. In.: Tanulmányok Szécsény múltjából 5. (szerk. **Praznovszky Mihály**) Salgótarján, 1982. 15. old.

„Édesapám emlékére”

A kisterenyei szénbányászat kezdetei 1896-ig

Szomszéd András

Az 1887-ben készített Kisterenye község szabályrendeletének első paragrafusa az alábbiakat tartalmazza: „Kis Terenne, kis község ez idő szerint 6849 kataszteri hold területtel, s a hozzá tartozó Márkháza - és Kotyháza önálló pusztákkal -, valamint Bikkvölgy-, Györgymajor-, Újlak-, Keszi-, Dorogkoplaló-, Nagyrót-, Ravaszlyuk-, Kozma- és Szénégető-gyarmat-pusztákkal együtt az 1880. évi népszámlálás szerint 2515 lelket számlált, azonban a bányák beszüntetvé, a bányamunkások elszéledtek, s a lakosság ez évi népszámlálás szerint 2359 főre apadt.”¹

Papp Károly dr. magyar királyi osztálygeológus 1915-ben megjelent munkájának 781. oldalán olvashatjuk az alábbi sommás véleményét: „Az ÉKI a kisterenyei bányát 1870 óta művelte, azonban már a múlt évtizedekben beszüntette. Régente 1860-1870 körül az ilyen apró bányák élénkebben dolgoztak, ma már jövőjük nincs.”²

E sommás megállapítások óta kétszer indult virágzásnak a szénbányászat Kisterenyén és térségében, s jelenleg úgy látszik, hogy egyhamar nem éled újjá, hisz Kisterenyén 1967-ben, Nagybátony térségében pedig 1992-ben - ezzel együtt Nógrád megyében is - megszűntek működni a bányák, mert „a műre való szén” elfogyott, ami még a föld alatt maradt, annak fűtőértéke csekély, nem állta, illetve nem állja ki a piaci versenyt.

E kis tanulmány célja, hogy nagyvonalakban bemutassa az érdeklőknek, hogy miként, minak következtében indult el a bányászkodás a település határában a múlt század második felében, s a bánya megléte vagy annak hiánya hogyan formálta a település képét, hogyan csiszolta, alakította annak társadalmát.

A kezdetek

Nógrád megyében a szén felfedezéséről az első hírek a 17. század második feléből maradtak fenn,³ Kisterenyéről és környékéről csak az 1850-es évek elejéről vannak adatok, illetve maradtak meg írásos források, ami nem azt jelenti kategorikusan, hogy a falu lakói nem ismerték a szenet, hiszen a mai napig is a falu belterületén több helyen fordulnak elő szénkibúvások.

A jelzett források közül az egyik egy statáriális tárgyalás eredményét közlő plakát, melyből megtudjuk, hogy 1852. november 22-én Scholtz János bányászt „...lakomázás ürügye alatt - egy szökött katoná - egy báthonyi lakos házába erőszakosan bevitte...”⁴

Pár évvel később egy másik forrás „...Berg Adolf csengerházi lakosnak... Méltóságos Uraság szénbányái művésznek tettelesen tett lopása”-ról tudósít. A méltóságos uraság Gyürky Pál a meglopott. A lopás tárgya a szén, amit az elkövető „...Kovácsoknak pénzen adott...,asztalosnak 10 mázstát egy nyoszolya csinálásáért..., (sőt) az apja házáat megkimiletenül (rendesen) fűt(t)eti köszénnel... (és), ...hogyha kocsin viteti magát bálogba(!) szénnel fizetni akarja.”⁵ Ezek az adatok fényesen bizonyítják, hogy a szenet széles körben használták, mint energiát.

Ez az egymástól korban, s tárgyban is közel álló két forrás közvetve bár, de arról tudósít, hogy itt ezen a tájon megindult valami, - amit a szakirodalom ipari forradalomnak mond -, egy olyan gazdasági tevékenység, melynek során a föld mélyének kincse került kiaknázásra, s ennek a gazdasági tevékenységnek a társadalomra gyakorolt hatását és annak következményeit a település lakossága bármennyire is igyekezett, de kikerülni nem tudta, sőt hatása máig is érvényes a térségben.

A település közlekedés szempontjából központi helyen települt. A falu egyik részén átmegy az Alföldet a Felvidékkel összekötő út, s innen indul ki az út vonal, melyen át a Mátra északi részén elhelyezkedő falvak lakossága eljuthatott több irányba. Ezek nyomvonala mellett, vagy közel ahhoz vezetnek majd a vasutakat.

A település agrártelepülés, hagyományos növénytermeléssel. Van elegendő erdeje, szántója, legelője, de annak közel kétharmada majorság, s így a jobbágyfelszabadítás sem változtatott a birtokviszonyokon. A lakosság - családfők 28 százaléka zsellér 1828-ban. Az 1879-es népszámlálás adatai szerint a birtokosok száma 99 fő, az éves szolgák száma 299, a napszámosoké pedig 236.⁶ Az uradalom kevés munkalehetőséget kínált.

Elhúzódott a tagosítási per, az úrbéres földek telekkönyvezése csak az 1860-as évek végén történt meg. Közben borzolta a település úrbéres gazdáinak kedélyét a vasútépítés, illetve a vasút nyomvonalának a tervezett vezetése. A falu úrbéresei 1862-ben a megyei vezetőkhez fordulnak kérelmükkel, hogy a vasút „...a Tarjányi patakon túl..., a ...Közbirtokos Uraknak esett földeken vezetetté...”. Kérésüket nem hallgatták meg. A vasút nyomvonala legjobb földjeiket, s réteiket vágja ketté, mind a fő- és mind a mellékvonalak egyaránt.⁷

Az 1870-es évek elején újra parázs vitákat váltottak ki a tervezett bányavasút építéséhez szükséges földek, területek kisajátítási eljárásai. A bányatársaságok már 1870-ben megkérlik egy szárnyvonal építésére az engedélyt, de a kisterenyei gazdák és a nagybirtokosok ellenállása miatt csak 1871 augusztusának végén sikerült az egyesség „barátságos útján”.⁸

A már működő bányák a fővontaltól több kilométerre voltak, ezért kellett a kisterenyei vasútállomásról az alábbi nyomvonalon a szárnyvasutakat megépíteni.

Elkészült egy 4.24 km hosszúságú pálya, amely „a Kisterenne állomásból ágazott ki -, s Ravaszlyuk nevű bányáig...” vezetett. Ebből ágazott le mintegy 1.5 kilométer után a Kazár-patak völgye felé a Borbála nevű tárnához külön kitérővel. Innen tovább haladva a pálya két vonalra szakadt. Kelet felé a Nemti-völgy nevű dűlőbe vezetett az egyik vonal a Nemti Kőszénbánya tárnáihoz (helyileg ez a Rákócziuttelep, Öregtelep településrészének keleti felén volt.) Az egyenes szakasz tovább ment a mizserfai bányákhoz, illetve a homokterenyei Ortvány bányához.⁹ A kisajátítások többsége újra az úrbéres gazdákat érintette nagyrészt.

Szénkutatási engedélyek, szénjogi szerződések

A szénjogot az osztrák örökös tartományokban 1758-ban szabályozták. Eszerint a kőszén szabad - az uralkodó részére fenntartott - ásványának minősítették. Amikor Magyarországon megindult a bányászkodás, itt is ezt a jogi gyakorlatot követték 1788-ig, amikor is a többszöri földesúri tiltakozások eredményeként II. József rendeletében a király a földesurak javára döntött: A szén a földbirtok tartozéka maradt.

Az 1854-es osztrák általános bányatörvény újból biztosította az uralkodó részére fenntartott ásványok kutatásának és termelésének szabadságát, de ezt a rendelet útján kihirdetett törvényt az 1861-es Országbírói Értekezlet felülvizsgálta, és a nagybirtokosok nyomásának engedve a szén kivette a szabadon kutatható ásványi nyersanyagok köréből, és azt az ingatlan tartozékának ismerte el. Ez a jog lényegében a bányák államosításáig fennmaradt.¹⁰

Kisterenye szűkebb határának¹¹ területe 5828 katasztrális hold volt, melyből a volt jobbágyok 1344 katasztrális hold osztott és 351 nem osztott - legelő, erdő - területet kaptak meg. A zsellérek osztatlan birtoka valamivel több mint 130 katasztrális hold volt. A volt úrbéresek össz földterülete mindösszesen alig haladta meg az 1825 katasztrális holdat. A Kisterenye I. rész szűkebb határának 31.3 százaléka. Ez a földterület a Tarján-pataktól keletre egy tömbben feküdt, mely alatt volt a Kisterenyén található szénmennyiség egy tekintélyes része az alábbi dűlőkben: Budichháza, Pócsháza, Tekevölgy Középerdő. Ezekről a dűlőktől keletre már ugyancsak egy tömbben volt található a Gyürkyek birtoka egészen Nemti faluig, mely 1896-ban házasság és birtokcsere révén báró Solymosyok kezére jutott.

A szénjogi, szénkutatási bejegyeztetésekről a telekjegyzőkönyvek megbízhatóan tájékoztatnak. A volt nemesi birtokokat és az úrbéresek osztatlan birtokaikat rögzítő telekjegyzőkönyvek elején található egy „Tulajdon igény bejelentési lap”, melyre az első bejegyzés 1867. december 12-én történt. „A bejelentő fél neve: Kis Terennei közbirtokosság.; A bejelentett igény és tárgya: A Kis Terennei határbeli nemesi birtokok köszén és agyag(!) hasznóvételi közösségének bejegyzése eránt.” Ezt a bejegyzést a „Nógrád Megyei telekkönyvi törvényszék 1868-ban törli.”¹²

Valójában a jelenleg ismert adatok szerint a Besztercebányai Bányakapitányságtól a szénkutatási engedélyt a Gyürky család - névszerint Gyürky Pálné nevében - Dienes Sámuel kért 1859-ben. Ezt a szabadkutatási engedélyt 1869-ben újra megkéri, de most már Gyürky Ábrahám nevére.¹³ S hogy ezt a kérelmet bányanyitás is követte, erről tudósít egy szűkszavú bejegyzés. Jelentés készült Gyürky Pálné kisterenyei, sóshartyáni és karancseszki bányáiról.¹⁴

A településen a szénjogi szerződések kötése - a szén kutatására és bányák nyitására - 1868-ban, illetve 1869-ben történt meg, majd a teljes határra. A szénjogot a kisterenyei határ több mint 90 százaléka Gyürky Ábrahám szerezte meg az 1868. május 3-án kelt szerződés alapján, melyben „örök áron” megvette a szénjogot a kisterenyei úrbéresektől. A Gyürky család még ebben az évben egy évi tartamra a következő dűlőkben kapott kutatási engedélyt Kisterenye határában: „A Galagonyás földéken” - a volt Serház környékén. Közvetlen e terület mellett az úgynevezett „Kis kúti pótlék földéken”, ahol már volt egy „Kutatási vágat.” Ettől a területtől keletre a „A Nagy Dombi földéken” - a csengerházi határ mellett nyugatra, a „Diktámosi földéken”, ugyanitt „a Nagyréti szántóföldéken” a Verebélyi és Csengerházi(kettős határhalmnál). A határ keleti felén „A ravaszlyuki hegynyílás tájékán”, a „Nagyródi(!) nagyróti erdőség területén”, Keszpuszta felett. Ezenkívül szolt még a szénkutatási kérelem „marokházi pusztá, Kotyháza, Nyárjasvölgy, Kőkenyes Újlak” külterületi lakott helyek egyes részeire, és Csókáspusztára. Ezt a szénkutatási és szénbányászati jogot 1868. december 12-én kelt adásvételi szerződés alapján „a köszén turzási és aknázási jogot” a „hasznóbérleti jogot 1869. január elsejétől Flesch Alajos bankár javára „bekebelezték”. A szénjog használatáért folytatott küzdelem következő állomása a „Kisterenyi Bánya részvény társulat javára eszközölt bejegyzés” volt 1871. november 12-én. 1882-ben a szénjogi szerződés harmadrészbéli tulajdonosa lett a Magyar Országos Bank Rt., mígnem 1896 májusában a szénkutatási és kiaknázási jogot báró Solymossy László javára kebelezték be, amit ő tovább adott, még ebben a hónapban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nek.¹⁵

Ezek a szénjogi szerződések a Wilhelm, Félix és Barbara nevű bányatelkekre szoltak. A Gyürky birtokhoz tartozó Ravaszlyuk és Nagyrót dűlők térségében az Alajos I-II-III. nevű bányatelkeken az ÉKI¹⁶ szerzett kiaknázási jogot a Kisterenyi Kőszénbánya Rt.-től és Gyürkytől 1881-ben.

Volt a kisterenyi határnak egy része - közvetlenül az úrbéres gazdák közös erdejétől és legelőjétől északra - mely a tagosítás során a zselléreknek jutott, illetve az egyháznak, kántortanítónak - s ez a terület még nem kelt el. Erre a területre a szénjog megszerzése az alábbiak szerint történt. Az 1869. évi április 20-án megkötött „Örök adásvételi szerződés” az alábbi megjegyzéssel és feltételek mellett történt.

„Kisterenye község volt úrbéres zsellérjei, akik a kisterenyi határ tagosítása alkalmával a földek uraságoktól kiegyezkedés nyomán 130 5/8 hold legelői illetőséget kaptunk a volt úrbéres telkes gazdák illetőségük mellett, melynek jelenleg is birtokosai vagyunk.

Minthogy a kisterenyi volt úrbéres telkes gazdák úgy legelőjük, mint szántóföldjük alatt lévő köszénüket (méltsóságos) Gyürky Ábrahámnak örök áron eladták, ez alkalommal mihozzánk sem a vevő..., sem a telekes gazdák mit sem szoltak, így saját legelőnk alatti köszén eladásába bele nem egyezhetünk, sőt ezt a törvények értelménél fogva feltartattak.

Ezen jogainkat tehát mi is a fennálló törvények szerint mi is érvényesíteni akarván, ezennel az egész legelő illetőségünk alatti köszén eladtuk örök áron terenyei lakos Keller Antal úrnak, úgy, hogy minden joggal bíró úrbéres zsellérnek egyenként ötven, azaz 50 o(sztrák) értékű forintért.”

A „kialkudott” összeget azonban csak akkor kaphatták kézhez az „úrbéres zsellérek”, ha majd Keller Antal „...az eladott köszéntelepet törvényesen eladatattja, s azért (a pénzt) megkapja.”

Az egyházi, jegyzői, tanítói „erdő és legelői illetményt... a füleki járási közigazgatási szolgabíró közbejöttével ...egy tömegben a Törökállás, Szakasvölgy és Szárazvölgy dűlőkből adatták ki a telkes

gazdák közvetlen szomszédságában úgy, hogy ha ezek (a telkes gazdák) a kőszéntelepeikre a Kis Terennei bányatársulattal kiegyeznek, e térség a telkes gazdák kőszénteleihez lesz csatolandó.” - Majd így fejeződik be a kisterenyei előljárásának a Besztercebányai Bányakapitányságnak írt levél - ezek a kőszéntelek „kártalanítva nem lett”-ek, „ámbar azt a Vilmos, Borbála, Félix névnevű bányatelkek körül és felölelik annak kártalanítási eszközölését, ezen bányatelkek adományozása előtt” megtették.¹⁷

A volt nemesi birtokok, az egyház, a főjegyző és a kántortanítói földek alatti szénjogi szerződések feltételei egészen más anyagi vonzatokkal köttettek. Gyürky Ábrahám Flesch Lajossal kötött szerződése ezzel kapcsolatban az alábbi feltételeket tartalmazta:

„Flesch Lajos ...ezen bányatelepekre ...Gyürky Ábrahámnak 60 000 forintnyi előleget ad 20 évi törlesztéssel, mely összeg törlesztése folytán csak a hetedik évtől fizet 6%-os kamatot.” A szerződésben kikötött pénz értékállóságát volt hivatva biztosítani az a kitétel, mely „a Napoleon arany” szerződések megkötött arányát - 10 az egyhez - arányt szabta meg az elkövetkező 25 évre.

Az éves haszon hatod része a Gyürky családot illette. A vállalat a kiaknázott szén minden mázsájáért 2 krajcár járulékot fizetett.

És ami nem elhanyagolható, a bányafa szükségletet - szabott áron erdei ölenként az első öt évben 4 forint ötven krajcárával - a Gyürky nagybirtok erdeiből szereztek be az építkezésekhez szükséges famennyiséggel együtt.

Továbbiakban Gyürky Ábrahámnak joga volt „saját házi és gazdasági szükségleteire kőszent barmlye tetszés szerint megjelölendő bányánál termelési áron” beszerezni.

Ugyanaz a Keller Antal, aki a zsellérektől „50 osztrák forintokért” vette meg a szénkiaknázási jogot „örök áron”, a helybeli plébános tulajdonában lévő egész jobbágyteleknél nagyobb földje alatti szénkiaknázási jog átruházásáért 8500 forintot ajánlott meg úgy, hogy 500 forintot előlegként a szerződés megkötésekor ki is fizet.¹⁸

Bányatelkek és bányák

Bányatelkek:

- **Borbála:** A Besztercebányai Bányakapitányság adományozta 1869. augusztus 10-én. Fekvése szerint a Középerdő területén volt található a Kis-pusztá szőlő, Pócsháza-verő és a Szakaszyölgy erdőrészek között. Állt 4 kettős bányamértékből. Területe 380.000 négyzetméter. E bányatelken nyitották 1876-ban a Borbála bányát.

- **Félix:** Adományozó és időpontja, mint Borbáláé. Állt öt kettős bányamértékből, területe 451.164 négyzetméter. A bányatelken a múlt században egy névtelen tárót - valószínű kutatótárót - hajtottak ki. Területileg a Pócsháza és a Törökállás dűlőkben volt.

- **Wilhelm:** Adományozó és időpont, mint Borbáláé. Állt négy kettős bányamértékből 360.931 négyzetméternyi területtel. Területileg a Tekeölgy-árnyék és Budicháza nevű dűlőkben volt. Itt csak kutató tárót hajtottak ki.¹⁹

- **Alajos I.:** Adományozta a Besztercebányai Bányakapitányság 1870. augusztus 12-én. Területe négy kettős bányamértéket ölelt fel mintegy 360.931 négyzetméternyi nagyságban. Területileg a Nagyrótpusztá és a Kisterenye-Pétervására-i közlekedési út között, a Koplalópusztától keletre eső területen volt.

- **Alajos II.:** Adományozója és időpontja, mint Alajos-é. Közvetlen mellette volt. Területe állt négy kettős bányatelekből, ami 360.931 négyzetmétert tett ki.

- **Alajos III.:** Adományozója és időpontja, mint Alajos I-é. E bányatelekhez északnyugatra és északkeletre csatlakoztak később a Gyula I-III. bányatelkek, amelyek négy kettős bányatelekből álltak. Helyileg a Kozmateleptől keletre volt. Ezeken a bányatelteken nyitották a Gyula tárót, a három Alajos bányatelteken pedig az Alajos tárnát, amit Ravaszlyuki bányának is neveztek.²⁰

Bányák, tárnák

Minden forrás arra utal, hogy Kisterenyén az első tárnát, a Gyürky család nyitatta, először a

szénkibúvások mentén, majd felkutatva a széntelepeket kutató tárnákkal, állandó bányát nyitottak, ahol szakembergárdával indították be a széntermelést. Egyes források adatai szerint a település területén az első üzemszerű bányát 1866-ban nyitották az *Alajos* nevű bányatelkeken. A bányaművelést, illetve a szénkiaknázás jogát tőlük vette át Flesch Alajos 25 évi időtartamra, vagy amíg a szén ki nem fogy a bérbe vett bányatelek területéről.

1872-ben az ekkor alakult „*Kis-Terenne bánya-részvény-társulat*” vette át a bányákat a 7835 öl szállítópályákkal együtt -, s a kitermelt szenet - levonva belőle a Gyürky család házi- és gőzcserép- és téglagyár szénszükségletét, Pestre szállították.²¹

A társaságnak ezt a bányáját látogatta meg 1870. szeptember 16-án Pongrácz Ernő beszercebányai bányakapitány, aki a helyszínen szerzett tapasztalatait ekképp összegezte:

„Szeptember hó 16-án Salgótarjánból Kis Terennére utaztam, s itt Manner Albin, Flesch Alajos bányamestereknek kíséretében a ravaszlyuki kőszéntelepet megsejmeltem, mely az Alajos tárna által fel van tárva.

Manner Albin állítása szerint itt három kőszéntelep létezik, éspedig a legalsó az Alajos tárna talpalata alatt van, mely itt helyütt nincsen feltárva, a középső és a legfelsőbb kőszéntelepek pedig az Alajos tárnában láthatók. A középső kőszéntelep a legalsóbbika felett nyolc, a legfelsőbb a középső telep felett állítólagosan 15 ölnyre független távolságban van.

Az Alajos vaspályával ellátott tárnát bejárva találtam, hogy ennek torkolatától 1 1/2 öleiben(!) ölnyre egy két lábnyi vastag kőszéntelep létezik, mely keletnek vonul és éjszának 16 foknyira dől.”

Manner Albin állítása szerint ez lenne a középső kőszéntelep.

„A bányatorkolatától kb. 44-ik öleiben egy 5 lábnyi vastag kőszéntelep feltáratott, melynek vonulása és dőlése ugyanaz, mint a középső kőszéntelepé.

Az Alajos tárna torkolatától 44-ik öleiben feltárt kőszéntelepre egy alsóbb tárna a telep vonulatában hajtatik, mely az Alajos tárnát 16 öllel alá mélyítendi.

Flesch Alajos (a) kutatási munkálatoknál 150 munkást foglalkoztat. A termelt kőszén Pestre szállítatik. Ez a szénmennyiség 1875-ben 774.367 mázsa, 1881-ben 717.710, míg 1883-ban pedig 722.017 mázsa volt.”²²

Borbálabánya: Borbála, illetve Barbara bányatelek hasonló nevű tárnáját a „Kis Terennei bányatársulat” nyitotta 1876-ban. 1885-ben állt egy 1000 méter hosszú tárnából, s az ott található szén 800 méter hosszúságban volt feltárva.²³

„A Kis Terennei bánya-részvény-társulat” 1875-ös mérlege az alábbi képet mutatta kjonában:

Vagyon	korona	Teher	korona
A bánya értéke	1.000.000	Részvénytőke	1.500.000
Beruházás 1875-ben	12 000	Számlakintlévőség	82.201
Saját részvény (1.250 db 200 Ft/db)	250.000	A társaság számlája	42 540
Készpénzmaradvány	9.343	Hitelek:	
Váltók és elfogadmányok	24.432	Pénztárletéti számla Kis Terenne	250
Letét	500	Személyzeti új bérszámla	4.690
a. A földbirtok értéke	8.000	Lőporszámla	281
b. Ingatlanok értéke	12.325	Jóváhagyott számla	466
c. Kozmai és Ravaszlyuki vasút értéke	182.134	Folyószámla	237.543
d. Ingó vagyon értéke	40.334		
e. Készletek értéke	5.510		

f. Szénkészlet értéke	211.984		
Összesen	1.867.884	Összesen	1.867.884

Ugyanezen vállalatról 1881-ben az alábbi mutatókat közlik.²⁴ A vállalat Kisterenye, Nagybátony, Pálfalva, Dorog községekben és Kotyházapusztán 65 bányamértékkel rendelkezett. Volt a társaság tulajdonában egy szállító ikergép, egy Decker-féle vízemelő gép. Termelése 1879-ben 45.000.000 mázsza. Mindezen szénmennyiséget kitermelte 308 férfi, 4 nő és 14 gyermek. A társaspénztár vagyona 7.598 forint volt. A társulat központi igazgatósága Budapesten székelt.

Kisterenyén művezető volt Manner Albin, a segéd(művezető) Rittler Nándor, tárnok Schwarcz József, írnök Ritter Hugó, a vállalat orvosa pedig dr. Jungmann Mihály.

Hantken Miksa 1872. januárjában „*Kis Terenne vidéke földtani viszonyai*”-ról tartott előadást, s megemlítette, „*hogy a földtáró munkálatok annyira haladtak, hogy itten állandó nagymérvű széntermelés lehetséges lesz*”. Azonkívül „*a Kis Terennén véghezvitt bányamunkálatok által teljesen bizonyosodott, hogy ...a szénterületben három széntelep van, a mint az előadó már 1868-ban, támaszkodva a felületeken tett észleletekre, kimondotta.*”

„*Az előadó bemutatta Manner bányanagy által beküldött kövületeket, melyek a legfelső széntelepnek földijében gazdagon előfordulnak, és elismeréssel kiemelte, Manner úrnak buzgóságát, mellyel azon vidéknek földtani viszonyait részletesen megállapítani törekszik.*”²⁵

Hantken Miksa 1872-ben ugyanezen előadásában a kisterenyei szénmezők geológiai viszonyait is elemezte. Előadásában elmondta, hogy a Kisterenye környéki szénelőfordulások „*Ravaszyuk környékén három széntelepet tartalmaz*”-nak. Hantken szerint a legalsó széntelep közvetlenül a riolituffára fekszik, s közel 80 cm vastag. A második széntelepet az elsőől homokos kőzetek választják el. Az itt található szén vastagsága 32 és 63 cm között mozog, és körülbelül 5.5 méternyi leveles szerkezetű bitumenes pala helyezkedik el felette. A felső széntelep 100-140 cm vastag, feküje vastag homokkőből, fedője pedig csillámdús agyagból állt. A kitermelt szénnek hozzávetőlegesen 4001 kalória volt a fűtőértéke.²⁶

A kisterenyei bányák Nemti, Homokterenye, Mátraszele, Baglyasalja, Etes, Andrásfalva, Karancsalja határában lévő bányákkal együtt az ÉKI vállalathoz kerültek. 1885-ben a bányákat két területre osztották. A kettes számú terület központja Kisterenye volt, a kisterenyei tárnákon kívül a nemti és mizserfai-mátraszelei bányák is ide tartoztak.²⁷

Az 1896-os Bányakalauz Kisterenyén bányászkodásról említést már nem tett, a falu csak mint a környező települések szállítási és hírközlési központjaként szerepelt.

Szólunk kell még egy pár szót Kisterenye kevésbé ismert földesurának, báró Luzsénszky Károly szén utáni kutatási kísérleteiről.

Pongrácz Ernő beszercebányai bányakapitány jelentésében tevékenységéről, illetve kísérletezéseiről a következőket írta: „*Nagy Terennén a báró Luzsénszky kutatásának még a kívánt eredménye nincsen, az eddig fűrt három lyukkal, melynek egyike Luzsénszky állítása szerint 53 ölnyre lemélyített, köszén el nem érintetett*”.²⁸

Hogy a sikertelen szénkutatások milyen szerepet játszottak a birtokeladásban, nem tudjuk, csak azt, hogy a több, mint 800 katasztrális hold nagyságnyi birtokát a báró 1879. szeptember 20-án 85.000 forintért akkor már grófi ranggal báró Gyürky Ábrahámnak eladta.²⁹

Ezen területek alatti szén utáni kutatásról az SKBRt. „*Kisterenyei Bányauzem telepítésének ismertetése*” címet viselő dokumentuma - már az 1920-as évek elején is csak az ott dolgozók kikérdezése által tudta rekonstruálni a szénkutatások történetét a 19. század utolsó évtizedében imígyen:

„*Gróf Gyürky saját kezelésben megnyitotta és lefejtette a volt kazári völgyből a Borhála tárót, a pócsházi dűlőben pedig egy táróval megütötte a második számú telepet. (Közben gazdát cserélt a szénkiaknázás joga Vö. Szénjogi szerződések.) Társulatunk (SKBRt.) kellő geológiai előtanulmányok után megállapította a kisterenyei terület produktivitását.*

- *A terület megszerzése után (1896) Károly, illetve József aknai minőségű szén keresett. Ezen reményben a Fővölgyben lemélyített hat fűrólyuk után megkezdte a Világos pusztai kutató akna*

mélyítését. - Ezen kutató aknáról, valamint a Bükvölgyben a kilencvenes évek végén végzett fúrásokról nincs semmilyen feljegyzésünk.

Bozics nevezetű somlyói vájártól, aki ezen aknában nyolc hónapig dolgozott a következő értékes adatokat tudtam meg: A Világospusztai akna 2 méter széles és 4 méter hosszú, két szállító és egy járó osztállyal bírt. Keményfa koszorúkkal, keményfa bélés deszkákkal van kiácsolva; tölgyfa létrákkal és tölgyfa padozattal ellátva. A kutatás beszüntetése alkalmával 13 erős padozatot készítettek és földeltek le, az összes berendezéseket érintetlenül hagyták az aknában. Az akna 130-ik méterében harantolta állítólag az első telepet, amely 30 cm tiszta fényes szén és 90 cm átszött, erezett, palás. Húsz méterrel mélyebben tehát cca 150-ik méteren áthaladtak a 10 cm vastag tiszta szénből álló második telepen, majd a 190-ik méterben megütötték a harmadik telepet, amely állítólag 120 cm vastag tiszta fényes szén volt.³⁰

Ez a kutatás nyitánya volt a második bányászkodási korszaknak. Egy időre azonban a szénkitermelés Kisterenye területén mintegy két évtizedig gyakorlatilag szünetelt. Kifejezett helyi szükségletre pár bányász tevékenykedett e kibúvásk mentén. Például az 1900-as bányakalauz adatai szerint báró Solymossy László kisterenyei bányájában Rittler Nándor gondnok felügyelete alatt 5 munkás dolgozott és 8270 q barnaszenet bányásztott.³¹

Munkások, munkáslétszám

Dzsidai József a nógrádi szénbányászatról írt alapvető munkájában³² a termelést felfuttató munkás-ság eredetéről írja többek között a következőket: „Az óslakosság semmi pénzért nem volt hajlandó a bányában dolgozni, lévén e munka csak gránereknek és líptákoknak való. Azért megindult a toborzás és német, tót, cseh, osztrák, lengyel, stájer, krajnai stb. munkásokkal telt meg rövidesen a bánya...”

Nem volt ez másképp Kisterenye esetében sem. Már az 1857-ben említett Berg Adolf neve is mutatta, hogy nem helyi születésű. Minden bizonnyal német nyelvterületről jött ide. Az egyházi anyakönyvekből ismerjük 1869-ből a Gömör megyéből munkát vállalni idejött, s a Keszpusztán lakó Gurtanus Hoza nevű bányászt - az anyakönyvi bejegyzésben metalli foss(or)-szénbányász, akinek ez év decemberében Mária nevű kislánya született. A felesége neve Anna Kak.

1870 januárjában Gustavus Petuk „maschinista” Carolus nevű gyermekének keresztaja Carolus Holitsek „Hutmantius” bányász, de ebben az évben Keszpusztán lakó Koncsek, Henni(?), Klinár, Plachta, a Kisterenyén lakó Kigler, és a csengerházi Pokorni bányászcsaládoknál született gyermek. A keresztszülő párok előnevei: Ruzsik-Kmett, Szakrajcssek-Fiala, Kosiczár-Czippa, Watejszka-Watejovka stb.³³ Az 1871-es anyakönyvi adatok többségében a keszpusztai bányászokról, az 1872-esek pedig már a ravaszlyuki bányában és kolóniában lakó bányászok jelenlétéről tudósít. A nevek mind olyanok, melyek ezen a környéken csak a bányászkodás megindulása után tűntek fel. Hogy valójában honnan jöttek erre az 1873-ban pusztító kolerában elhaltak adatai nyújtanak felvilágosítást.

A kolera ravaszlyuki bánya-kolónia területén ütötte fel a fejét 1873. február 5-én, amikor is elhalálozott ebben a betegségben Joannes Dravec 52 éves ravaszlyuki kolóniában dolgozó bányász. Őt még 32 társa követte az év folyamán. A kisterenyei anyakönyvi kerületben - Nemti falu kivételével - az anyakönyvi bejegyzések szerint 85-en haltak meg ebben a járványban, s közülük 55-en voltak a bányászkolóniák lakói. A plusz 23 fő a Tőkés bányakolónián lakott.

A Keszi- és Ravaszlyuk bányatelepeken lakó 32 elhalálozott bányász, illetve hozzátartozója az alábbi helyekről származott, már ami a születési helyüket illette. Nyolc esetben csak az ország, illetve tartományt jelölték meg lakhelyül: Bohémia-Csehország; egy-egy fő születéshelye Liptó, illetve Szepes megye, egy fő Bécsből származott. A többieknek Igló, Selmecbánya, Béalbánya, Szlávinka, Zsakovác, Szilbach(!), Szomolnok, Ipolyság, Reschitz, Nagyzellő, Udine nevű helységek voltak származási helyként megjelölve, az egy dorogházi és salgótarjáni mellett. A dorogházi neve Bakos József, a Salgótarjánból elszármazotté pedig Josephi Negre(?)³⁴ Azt hisszük, a nevek és származási helyek egyértelműen bizonyítják, hogy az 1869 tájékától az 1890-es évek végéig tartó kisterenyei bányászkodás üttörője a Monarchia legkülönbözőbb tartományaiból verbuválódtak - Kozmatelep, Keszpuszta, de főleg Ravaszlyuk kolóniára is az volt a jellemző, „...hogy utcáin több idegen szót lehetett hallani, mint magyart.”³⁵

A kisterenyei bányákban dolgozó bányászok létszámát, a létszám nem és kor szerinti megoszlását táblázatban ismertetjük.³⁶

A kisterenyi bányászok létszáma 1870 és 1893 között

év	férfi	nő	gyermek	összesen
1870	150	-	-	150
1871	150	-	-	150
1872	336	-	-	336
1875	242	1	51	294
1874	147	2	-	149
1875	200	-	-	200
1876	160	-	-	160
1877	180	-	-	180
1878	160	-	-	160
1879	281	7	4	292
1880	142	4	17	163
1881	280	-	-	280
1882	210	-	39	249
1883	184	-	24	208
1884	20	-	-	20
1885	18	-	-	18
1886	9	-	-	9
1887	4	-	-	4
1888	4	-	-	4
1889	4	-	-	4
1890	4	-	-	4
1891	4	-	-	4
1892	4	-	-	4
1893	64	-	8	72

Az adatok összességében 1881-ig Gyürky bányáira vonatkoznak (Ravaszlyuk, Borbála, Gyula), 1882-től mindezeket a bányákat bérelte az Északmagyarországi Kőszénbánya és Iparvállalat - ÉKI.

A 150 fős munkáslétszámról 1872-re 336 főre futott fel a kisterenyi bányákban dolgozók létszáma. Az 1873-as gazdasági válság csak részben érezte hatását. A munkáslétszám 294 főre csökkent, de ennek a munkáslétszámnak egyrésze 51 fő gyermekmunkás volt. 1874-ben már látható a szén iránti kereslet csökkenése, hisz a létszám 149 főre esett vissza. Az 1879-es év 298 fős munkáslétszámhoz képest a következő év 163 fős létszáma is a hanyatlás jelének látszana, ha az elkövetkező három év munkáslétszáma nem emelkedne 200 fölé, hogy majd 1884-től 20-ra, 18-ra, 9-re csökken-

jen, és végül huzamosan négy bányász fejt csak szenet, minden bizonnyal a Gyürkyek tégl- és cserép égetéséhez. Az 1893-as év 72 fős munkáslétszám a Gyürkyek utolsó kísérletezése, amikor Bükvölgy és Világospusztákon mintegy 200 méteres kutatótárnát hajtottak ki, de a kívánt eredményt, a „műre való szenet nem lették”.

A bányában dolgozók munkájának irányítását a „felőrök”, „felügyelők” és „vezérbányászok” végezték. 1870-ben egy felőr és három felügyelő, 1873-ban két felőr, három felügyelő és négy vezérbányász, míg 1874-ben hat felőr és négy bányász irányította a bányában a munkákat.

Szólnunk kell még a bányában dolgozók keresetéről 1870-ben egy felőr éves fizetése 600, egy vezérbányászé 420, míg a bányászoké 326 forint volt. Ez az összeg 1874-re úgy változott, hogy a felőr fizetése 700, a felügyelőé 600-ra, a vezérbányászé 432 forintra növekedett, a bányászoké pedig 312 forintra csökkent. A bányászok esetében a napi keresetek 12 órás műszakokban az alábbiak szerint alakultak 1870 és 1893 között.

A bányászok napi keresetének alakulása Kisterenyén 1870 és 1893 között krajcárban

év	férfi	nő	gyermek
1870	120	-	-
1871	120	-	-
1872	120	-	-
1873	150	90	60
1874	120	70	-
1875	110	-	-
1876	120	-	-
1877	120	-	-
1878	100	-	-
1879	100	60	40
1880	120	60	45
1881	90	-	-
1882	110	-	40
1883	120	-	40
1884	128	-	-
1885	122	-	-
1886	111	-	-
1887	93	-	-
1888	95	-	-
1889	110	-	-
1890	110	-	-
1891	110	-	-
1892	100	-	-
1893	100	-	50

A kisterenyei bányászok napi keresetének 150 és 90 krajcár közötti ingadozása a piaci munkaerő kereslet-kínálat termékének tükörképe. Legjobb példa erre az 1893-as év, amikor a 4 főről 64 főre való felfejlesztés következménye a 30 százalékos bérnövekedés. Megjegyezni kívánom, hogy a legjobb kereseti lehetőségek ekkor az SKBRT bányáiban voltak. Például 1889 és 1893 között a napi keresetek krajcárban így alakultak: 150, 165, 170, 166 és 158 krajcár. Valószínű itt a bérben mutatkozott meg a tarjáni szén magasabb kalória értéke, s ennek következtében a jobb piaci pozíciója.³⁷

A fenti kereseteket 4 százalékos társasláda járulék terhelte, amelynek összegéből a bányászok baleset, betegség, később nyugdíjazáskor részesültek. A Gyürky-féle bánya társaságának adatai 1872-ben a következők. Bevétel 5403 forint 49 krajcár. Kiadás, gyógyszerre: 480 forint 57 krajcár, temetés 168 forint, betegpénz 740 forint 58 krajcár, igazgatási költségek: 59.40 forint, útitelék: 2415.07 forint, maradvány 2988.42 forint.³⁸

A bánya veszélyes üzem. A kőzetnyomás, a vízbetörés, a metán mind veszélyforrásként volt jelen a tárnákban, s szedte áldozatait. Az 1872 és 1885 közötti időszak baleseti statisztikáját az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

A kisterenyei bányák baleseti statisztikája 1872 és 1885 között

Év	Könnyű	Súlyos	Halálos	Összesen
1872	3	1	-	4
1874	4	-	-	4
1875	2	1	-	3
1877	1	3	-	4
1878	-	2	-	2
1879	2	5	-	7
1880	2	1	-	3
1882	3	1	1	5
1883	1	-	-	1
1884	2	-	-	2
1885	2	x	x	2

Forrás: Ustredny Banský Archív, Bánská Stavnica, Bánský Kapitanát v Banskej Bystrici Vykazy o úaroch BKtB/6. 958. sz. Az adatsorért Schneider Miklósnak tartozom köszönettel.

A falu lakosainak foglalkozása, társadalmi összetétele

Ha megnézzük az 1848-ban készült népösszeírás adatait, akkor Kisterenye társadalma a jobbágy-felszabadítás évében a következőképpen nézett ki.

Kisterenye nem nemes lakossága ekkor 1493 fő, akik közül 724 a férfi, és 769 fő a nő. A 724 férfi közül a „tisztviselő vagy előkelőbb kategóriába tartozott 13 fő, a „Polgárok és kézművesek kategóriájába” senki. A településen 48 fő nemesi szolga volt, a paraszti kategóriába 80 fő, míg a „mindennemű zsellérek, lakók és kertészek” kategóriájába 82 fő tartozott. A hiányzó 501 személy 16 éven aluli fiúgyermek volt. Vallásukra nézve 712 római katolikus, 9 evangélikus, és három személy református.³⁹

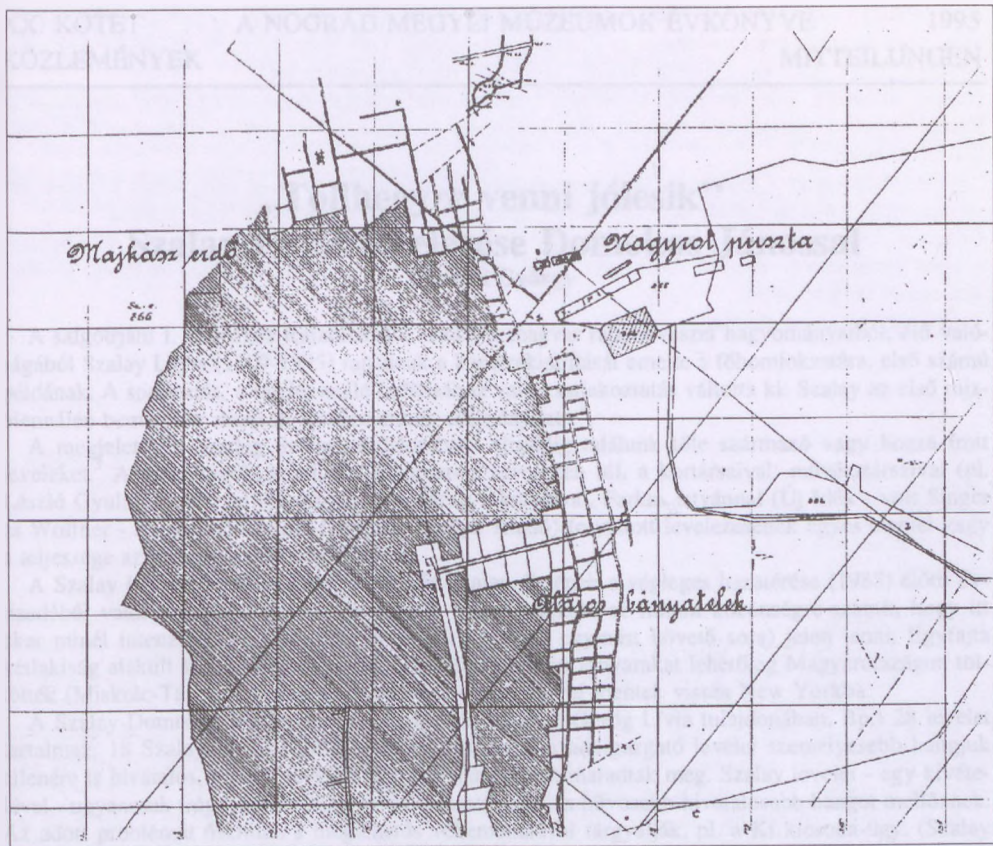
Az 1869-es népszámlálás adatai már tükrözik a bányászkodás következtében beállott társadalmi változásokat. Szembetűnő a jelenlévő népesség számarányának növekedése. A Schematismus adatai szerint 1848-ban - s ez teljesebb, mert a nemesi lakosság száma is benne foglaltatik -, 1595 fő, s ez

a jelenlévő népesség 1869 végére 2140 főre növekedett. Ez 34 százalékos lakosságnövekedést jelentett. Az ekkor még 58 bányász és a bányáknál alkalmazott öt hivatalnok mellett megjelent egy foglalkozási kategória a napszámosoké, akiknek száma 236. A „szállítási vállalatnál”, a vasútnál akkor még öt hivatalnok mellett mindössze öt munkás dolgozott. Ezek a személyek szinte kivétel nélkül beköltözöttek.⁴⁰ A vasútépítés, a bányászkodás, de a vasút működtetése is mind szakmunka, magasabb technikai tudás mellett általános műveltséget is igényelt. Helybeli ritkán lett ekkor bányász. Első nyomokat a század végén lehet felfedezni. Az SKBRT. környékbeli bányáiban a 20. század első évtizedében már egyre több kisterenyei lakhelyű bányászt lehet fellelni a munkásokat regisztráló törzskönyvekben. Ők többségében a segédmunkát, az „urasági” személyzetet adták. Hogy a nem földművelésből élő lakosok csak ideiglenes polgárai voltak a falunak, mi sem bizonyítja jobban, mint a már ismertetett községi szabályrendeletben leírt mondat: „A bányák(at) beszüntett(e)tvén, a bányamunkások elszéledtek.” Ennek az elszéledésnek legszembetűnőbb eredménye, hogy a jelenlévő lakosság az 1880. évi 2515 főről 1887-re 2359 „lélekre” apadt. A változásokat nem az őslakosságnál kell keresnünk. A bánya számukra ekkor még nem jelentett vonzerőt. A bányászkodás önmagában a települést még nem emelte ki az átlag mezőgazdasági falvak sorából. A vasút megléte potenciálisan nagyobb esélyt adott a falu fejlődésének.

JEGYZETEK

1. NML. IV. 488 Nógrád vármegye községi szabályrendeleteinek gyűjteménye, Kisterenye
2. Papp Károly: A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete Budapest 1915. 781. p. (Papp 1915.)
3. Vö. Dzside József: Az SKBRT. nógrádi szénbányászata 1868-1942. Starján 1943., Faller, Schréter Zoltán: Nagybátony környéke Bp. 1940., Szvircsek Ferenc: A szénbányászat története Nagybátonyban, Bátonyterenye 1994.
4. NML. IV. 152. Szn. Nyomtatvány 1852. december 22.
5. NML. IV. 188. B. 4., 1857.
6. NML. IV. 7. A O.öi. 5. Kisterenye 1828, ill. IV. 269. Községsoros adatok.
7. NML. 251. 2145/1862. 1862. aug. 13.
8. Ustredny Bánský Archív V Banskej Stiavnici - BKTB III. Spisy, 2. Vseobecna agenda 1870-ben 715. sz. Kisajátítás bányavasút céljára, 1871. 519. sz. A kisterenyei bányavasúthoz kisajátítás és vasút létesítése.
NML. XI. 5. Ingatlanszerződések Nemti 51. sz. 1871. Ez utóbbiból megtudható, hogy Gyürky Ábrahám első alkalommal „oda nyilatkozott, miképp tekintve a hazánkban fejedező kőszén ipar üzlet általános és köz hasznúságát, a kiépíttetni kívánt bányavasút ellenében nincsen...” de a vasútépítéséhez szükséges területet örökre nem hajlandó átengedni csak „évenkénti bérfizetés mellett”. Első alkalommal évenkénti bérletként egy magyar hold területért 40 osztrák forintot kért, amit a társaság nem fogadott el. Végül a bérleti összeget 25 osztrák forintra szállítják le.
Az úrbéres gazdák még hajthatatlanabbak. Őket már kényszerkisajátítással kellett megfenyegetni, ennek ellenére is csak a második békéltetés eredménye. Az évi bérlet összege magyar holdanként 30 osztrák forint.
9. NML. XI. 5. Ingatlanszerződések Kisterenye 10. sz.
10. 1845-ki Magyar Bányatörvény az eddig megjelent rendeletekkel bővítve Pest 1872. 4-6. p. 101. p. Tóth Tibor: Szénbányászat a dorogi medencében 1781-1981. Dorog 1981. 12. p. Magyar Történeti Kronológia III. 1848-1944. Bp. 1982. 726. p.
11. NML. XV. 2. AFTH iratok Kisterenye színes birtokvázlát. E térkép szerint Kisterenye határa Kisterenye I. - ezt neveztem szűkebb határnak, és Kisterenye II. részből állt. Ez utóbbi terület a mai Márkázapuszta és mögötti határrész, melyen csak majorsági földek voltak.
12. NML. XV. 2. Kisterenyei telekjegyzőkönyvek 1-240-ig. 97. sz., 207. sz.

13. BKTb. 335, 336. sz./1859. UBA III. Spisy 2. Vseobecna agenda 49/1869. sz.
14. BKTb. 956. sz./1860. év.
15. NML. XV. 2. AFTH iratok Kisterenyei telekjegyzőkönyvek, illetve MOL. SKBRT. iratok Z. szekcio 928. sz. 5, cs. 19. d. szénjogi szerződés, „mely kötöttett gróf Gyürky Ábrahám és Flesch Lajos nagykereskedő között.” NML. Filmtár 297. doboz Szabadkutatási engedélyek 611/2-617/2.
16. Északmagyarországi egyesített kőszénbánya- és iparvállalat-részvénytársulat - ÉKI. Vö. A Budapesti Országos Kiállítás részletes katalógusa Bányászat, kohászat, földtan, Bp. 1885. 47. p.
17. BKTb. 594/1880.
18. MOL SKBRT. iratok Z/928. 5. cs. 19. d, 1871. június 6.
19. Nógrádi Szénbányák Bányatelkek 48. sz. tasak
20. U.o. 157. sz. tasak
21. A budapesti országos kiállítás részletes katalógusa, Bányászat, kohászat, földtan, Bp. 1885. 47. p.
22. NML. Filmtár 238. d. 12878-12880 filmkocka BKtB. 331/1876, 33/1881, 156/1883.
23. Industrielle Actien Gesselschaften in Budapest Bp. 1878. 295. p.
24. Magyar Bánya-Kalauz, kiadja: Guttmann Oszkár, Bécs 1881. 7. p.
25. Földtani Közlöny Első évfolyam, Pest 1872. 3. p.
26. Schréter Nagybátöny 58. 61. p.
27. Vö. 21-es jelzet 46. p. 777. p.
28. NML. Filmtár 238. d. 12878-12880-as filmkocka.
29. NML. XV. 2. AFTH iratok Kisterenye 161. sz. tjk.
30. NML. 251. Bányaműszaki Felügyelőség iratai. Világosi akna
31. Bányakalauz Bp. 1900. 17. p.
32. Dzsida József: SKBRT, nógrádi szénbányászat 1868-1942 Starján 1943, 34. p. 37-38. p.
33. A nevet az anyakönyvben található leírás szerint közlöm.
34. Egyházi anyakönyv Kisterenye plebánia, halotti, illetve születési. Értelemszerűen a közölt évek.
35. Dzsida 1943. 34. p.
36. NML Filmtár 281. d. 18940, 282, 18952, 283. d. 19086, 282. d. 18960, 18976, 19899, 18988, 19023, 283. d. 19039, 19075, 19060, 19098, 284. d. 19109, 19120, 19124 19146, 19158, 255. d. 19235 számú filmkockák.
37. NML. Filmtár. Az adatokat Magyarffy Károly volt szíves korábban rendelkezésemre bocsájtani. Ezúttal is megköszönöm szíves segítségét. Lásd még: BKBB. UBA. III. Spisy 2. Vseobecna agenda 415/1887., illetve 545/1888., 14/1881.
38. BKtB/17. 267/1872.
39. NML. IV. 1.-b.-1 Népösszeírások Öi. 9. sz./1848.
40. NML. IV. 269. Az 1869-es népszámlálás községi soros adatai.

Alajos bánya- és bányatelek a 19. sz. második felében

„Tollhegyre venni jólesik” Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal Sümei György

A salgótrjáni I. Országos Rajzbiennálé (1982) a magyar rajzművészet hagyományából, élő valóságból Szalay Lajos (1909-1995) rajzainak a kamarakiállítását emelte a főhomlokzatára, első számú példának. A sorkezdés, a rajzbiennálé indításához való csatlakoztatás váltotta ki: Szalay az első rajzbiennálén bemutatott munkáit a múzeumnak adományozta.¹

A megjeleltösen gazdag Szalay irodalomban² alig-alig találunk tőle származó vagy hozzá írott leveleket.³ A családtagokkal váltott, fennmaradt leveleken túl, a kortársaival: művésztársaival (pl. László Gyula), barátaiival (pl. Kovács Aladár) s a kiadóival, Farkas Istvánnal (Új Idők - volt Singer és Wolfner - Kiadó), Domokos Jánossal (Európa Kiadó) folytatott levelezésének egyes elemei vagy a teljessége azonban ma már hozzáférhető.

A Szalay Lajos-Domokos János levelezés Szalay életének a végleges hazatérése (1988) előtti évtizedéből való. Jól érzékelhető e levelekből, hogy a rajzoló az itthoni közönségre számít, hogy itt akar minél intenzívebben (kiállítás, illusztrált könyvek egymást követő sora) jelen lenni. Egyfajta kétlakiság alakult ki a Szalay házaspár életében ezidőtájt: a nyarakat lehetőleg Magyarországon töltötték (Miskolc-Tapolcán a város üdülőjében) s csak ősszel mentek vissza New Yorkba.

A Szalay-Domokos levelezés (ö.z. Domokos Jánosné Görög Livia tulajdonában, Bp.) 28 levelet tartalmaz; 18 Szalaytól, 10 Domokostól származik. A kiadóigazgató levelei személyesebb hangjuk ellenére is hivatalos, iktatott levelek, gépirati másolatban maradtak meg. Szalay levelei - egy kivételével - ugyancsak írógéppel íróttak s természetesen minden hűvösebb-hivatalosabb hangot mellőznek. Az adott problémát őszintén s meglehetősen vehemenciával tárgyalják, pl. a Ki kicsoda-ügy. (Szalay mindig tollal írja alá a leveleket, s gyakori az is, hogy egy-két mondatos kiegészítéseket, post scriptum jellegű toldásokat fűz a végükre.)

A levelek a magánéleti történetek (Szalay betegségének elhatalmasodása stb.) mellett legelsősorban azért forrásértékűek, mert fontos könyvek (Tolsztoj: *Feltámadás*, Franz Kafka: *Elbeszélések*) készülésének körülményeibe avatnak be.

Szalay közel fél évszázados illusztrátori tevékenységének fontos pillére s az egyik legkvalitásosabb egysége: nagyszámú Kafka-illusztrációja. Leveleiből a Kafkával való ismerkedés, e megismerésnek a mélysége, intenzitása is kitetszik. Az illusztrálandó novellákat Szalay választotta ki, így a Kafkától nyert elementáris olvasói élmény átsüt a Kafka rajzok intenzív világából.

A Szalay-Domokos levelezés egy kiadó s az általa foglalkoztatott rajzoló-illusztrátor párbeszéde, amely a hazai kiadói viszonyokba, az egyes könyvek készületi folyamatába is bepillantást enged.

New York, 1978. március 16.

Domokos János igazgató,
Európa Kiadó, Budapest

Igen tisztelt Igazgató Úr!

A kitüntetett meghatódottságával vettem szíves levelét, amelyben Ön arról értesít, hogy Shakespeare II. Richárdjához⁴ készített rajzaim névfődját nyertek.

A díjjuttatás protokollját nem ismerem és így nem tudom kinek tartozom köszönettel. Önt kérem meg, hogy köszönetemet továbbítsa az illetékes személynek vagy személyeknek. Ha pedig úgy lenne (ahogy érzem), hogy Ön a felelős, akkor Ön fogadja hálás köszönetemet.

Nagyon sajnálom, hogy leveléből kiérezhető óhajának nem tehetek eleget, de egyelőre nem tudok az Európa számára semmit sem rajzolni, mert körülbelül másfél-két évig egy itt elkészítendő munkán kell dolgoznom.

Egyébként éppen ez a munka az oka, hogy megtisztelő levelére csak most válaszolok; a tervbe vett munka miatt sokat és sokfelé kellett utaznom és csak most érkeztem vissza New Yorkba.

Udvartatlanságnak látszható késésemért megértését és bocsánatát kérem. A kitüntetést még egyszer nagyon köszönöm és abban a reményben, hogy, ha nem is egy rögtöni, de mégis belátható jövőben újra együtt dolgozhatunk.

Öszinte tisztelettel üdvözlöm

Szalay Lajos

New York, 1981. február 4.

Domokos János

Igazgató

Európa Könyvkiadó

Budapest.

Kedves Barátom!

A Karácsonyra küldött könyveket nagyon köszönjük. Örömmel és épüléssel olvastuk.

De sem az Erátó,⁵ sem a Feltámadás⁶ nem érkezett még meg, pedig olyan híreket hallottunk két helyről is, mintha már el is fogyott volna az egész kiadás.

Bár a könyvek biztosan már régen úton vannak és csak az óceán mindkét oldalán szendergő posták miatt késnek, azért nem ártana, ha félretennél egy-egy példányt, hogy abban az esetben, ha a könyvek elvesztek volna, mégis láthassuk mi is őket. Utóvégre...

Itt nagyjából minden jól van, csak éppen a vizet kell majd adagolni, mert tavaly is alig esett eső és az idén meg pláne. Hideg viszont van és nem is akármilyen. Még szerencse, hogy (eddig legalább is) megúsztuk a megfázást és az influenzát is.

A karácsonyi ajándékot még egyszer nagyon köszönjük és baráti szeretettel üdvözlünk:

Szalay

Juci és Lajos

1981. márc. 6.

Szalay Lajos

New York

Tisztelt Barátom, Kedves Lajos Bátyám!

Köszönöm a febr. 4-én kelt leveledet. A könyveknek nemcsak hogy megvan a maguk sorsa, de elég különös sors ez, ha az általános tényezők mellé, még azt az akadálysorozatot is hozzá számítjuk, amit időnként nekünk, illetve könyveinknek kell átugranunk.

A Feltámadást, mint tudod októberre ígérte a nyomda. Március elején szállíftotta. Hogy közben mi minden történt, az felér egy krimivel. De végülis: megvan, s feladtam címdre egy példányt, továbbá egy példányt ívekben (szükséged lehet rá). A csomagba tettem egy Erátót is, amelyből a Képzőművészeti Alap ugyancsak küldött egy példányt címdre. Még küldök, vagy adok (ahogy intézkedsz) egy Feltámadást. S ugyancsak küldeni fogok (külön) némely olvasnivalót.

Örülök, hogy egészségesek vagytok. Hideg itt is van, több is, mint kellene, de víz is - ami ottan

hiányzik, az itt esett le, - de annyi (főleg hó formájában), hogy az Alföldön a pincék mind megteltek vele. Hát így egyenlítődnék ki a világ dolgai!

Remélem tetszeni fognak a könyvek. Nekem nagyon tetszenek, persze van egy-két döbbenetes erejű rajz (a Feltámadásban), ami a kicsinyítés következtében valahogy megszéldült... Dehát: mit tegyünk?

Várom a tavaszra ígért találkozást. S ha addig lenne időd, arra kérek: Lajos bátyám, vedd elő azt a régi listát s gondolkozz: mi lehetne a következő?

Baráti üdvözzellett jó egészséget és alkotókedvet kívánva, Jucikának kézcsókkal

Domokos

New York, 1981. március 19.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm a könyveket, amik kitűnő állapotban és meglepően rövid idő alatt érkeztek meg. Nagyon tetszik mindkettő; hozzám valahogy a Feltámadás mintha közelebb állnak. Persze érthető mohóságomban azt szeretném, ha több, sokkal több rajz lenne a könyvben. Ötszázegynéhány oldalon szinte eltűnik a harminckét illusztráció, pláne, hogy a borító és a tábla két rajza nem ismétlődik a könyvön belül.

Az a vágyam, hogy a könyvben sűrűbben szeretném a munkáimat látni a Feltámadás felénél is rövidebb Goriot apó-t ajánlanám következő munkánknak. De azért nem csak a rövidsége ajánlana Goriot apó-t. A mű jelentősége mellett a vizuálisan gazdag tartalom is az Apó mellett szól. Az Apó szereplői is inspirálóan változatosak. Olimpustól Hádesig mindenki itt nyüzsög, akit tollhegyre venni jólesik. Mivel Goriot apó rajta van a Te listádon, nyilván Neked is tetszeni fog az ötlet. De már most is kérek, hogy az áldozható költségvetésed legszélső határáig menj el a betehető rajzok számával. Aztán én majd szokásom szerint megint apróra morzsolom az engedett terjedelmet és szépen telemákozom a könyvet egymáshoz illendőbb közelségbe kerülő rajzokkal.

Remélem, hogy leveled utalása a „régii listára” nem akarja tapintatosan, de radikálisan elfelejtetni tavalyi, szinte már megegyezett, Önéletrajzomat.⁷ Mindenesetre én egyelőre még úgy dédelgetem és alakítgatom a témát, mintha semmi nem változott volna az Életrajz körül. Szántó Tibor⁸ legutolsó, szinte még csak tegnapi levele is úgy beszél az Életrajzról, mintha csak a rajzok végrehajtására várna a munka nyomdába küldése.

Igaz az is, hogy minél inkább rágicsálom, bőfögetem, emésztgetem a témát, annál jobban érzem a feladat próbártevő nehézségeit. Egyre inkább érzem, hogy zindely van a háztetőn. De talán éppen ez a nehézség ad majd ideákat új grafikai megoldásokra.

Úgy tervezzük, hogy május második felében megyünk haza és otthon maradunk késő őszig. Mivel Miskolc megengedi, hogy ismét a tapolcai üdülőben nyaraljunk, én erre a nyaralásra építem az életrajzom megoldását is. Ezen a nyáron nem lesz sem kiállítás, sem egyéb zavaró elfoglaltság; módom lesz arra, hogy csupán ihletemre és ihletem állandó birizgálására fordítsam időmet és energiámat. Talán sikerülni is fog.

A fent említett terv, helyesebben tervek át és megbeszélését majd nyáron folytatjuk. Addig is jó egészséget kívánva barátsággal üdvözöllek.

Juci is üdvözlétét küldi és minden jót kíván.

Szalay Lajos

Kedves Barátom, Tisztelt Lajos Bátyám!

Megkaptam leveledet s örülök, hogy tetszenek a könyvek, különösen a Feltámadás. Ez hozzám is közelebb áll, a téma úgylátszik jobban megfogott mint az Erato szép, de mégiscsak heterogén anyaga, a rajzok (a Feltámadáséi) egyszerűen gyönyörűek s van néhány lélegzetelállító közöttük. Persze miután én „természetes nagyságban” láttam a grafikákat egy kicsit fejbekölintott a könyvbeli kicsinyítés. Emlékszem például a megbilincsel halottra, vagy a halatevő rendőrré (a háttérben a két kikötöttel) arra, hogy milyen mellbevágó hatással voltak rám, amikor megláttam őket s most, hogy a könyvben felfedeztem újra, egy kicsit sajnáltam, hogy összetementek. Dehát a könyv az könyv s ezek az én szempontjaim, a könyvet megvásárlók csak kicsinyítve látják a rajzokat...

A Goriot apó! Igen, csináld meg, sűrűbben illusztrálva, úgy ahogy gondolod. A Goriot terjedelme fele sincs a Feltámadásnak. Ha tehát megállapodnánk maximum 35 illusztrációban a sűrűség több mint kétszerese lenne a Feltámadásénak! Ezt, ha egyetértesz vele, tekintheted kötelező nyilatkozatnak is s akár Budapesten, akár a tengeren átrepítve, a szerződést megkötethetjük.

Dehogyan akarom elfelejteni az Önéletrajzodat! Úgy vállalom, ahogyan megbeszéltük s igen-igen biztatlak, hogy csináld! A „listára” csak azért emlékeztetek, mert ez is megállapodásunk volt.

Örülök a hírnek, hogy alkalmunk lesz a tervekről - s mi egyebekről még! (legalábbis remélem) beszélgetni a nyáron. Egyébként nem csodálom, hogy próbáratevő nehézségekről szólsz az Önéletrajz kapcsán ez a vállalkozás nekem is mindig úgy jut eszembe, hogy azt mondom magamban némi lelki fejszóválások közepette, - ez igen, a hétszentségit! Ez vállalkozás! De bár olyan biztos lennék sok fontos dologban, mint abban, hogy ez meglesz.

Kézcsókom Jucikának.

Barátsággal és szeretettel üdvözlöl

Domokos János

New York, 1981. december 18.

Domokos János igazgató

Európa Könyvkiadó

Budapest, 1363. Pf. 65.

Kedves János Barátom!

Igazán szégyellem, hogy már két hónapja hagytam el Pestet, de csak most adok életjelt magunkról. Igaz; a még ottlétünkkel megkezdett, Kafkára vonatkozó, végleges tájékoztatót vártam, amire megérkezésünkről szóló értesítéssel együtt akartam válaszolni.

A mellékelt szállítólevél szerint hiába vártam leveledet. Hiányos címzés miatt kézbesíthetetlen volt. A könyveket is csak csodával határos szerencse miatt kaptam meg.

New York semmivel sem szebb, mint utazásunk előtt volt, csak most még rondább. Várjuk is nagyon, hogy megint otthon lehessünk.

Jó lenne, ha Kafkára vonatkozó tudnivalókat pontosan megírnád; - a rajzok száma még mindig 50 ugye? - az oldal és a tükrök nagysága? Be kell e tartanom a tükröt, vagy kicsaponghatok a lap széléig? Ezúttal lavírozott rajzokat szeretnék csinálni a nyomtatott rajzok másfél-kétszeresében. Mivel az időt kissé elpocsékoltuk, a kész anyagot már csak magunkkal vinnénk május elején.

Ha az Életrajz még mindig aktuális, akkor annak az anyagát is (készen) magunkkal vinnénk. Az Életrajz dolgában úgy beszélgettünk, hogy 150 oldal lenne, álló formában, 27 cm/24 cm nagyságban. Ez áll még?

Ezekben a napokban Békéscsabáról fogsz kapni egy könyvet; Szalay⁹ Forgasd egészséggel. Aczél¹⁰ is küldtem belőle.

Szerettem volna erre az új évre is egy új üdvözlő kártyát rajzolni, de a tavalyi év zűrjeinek és

egy-két egészségi problémának a visszhangjai még csak most csitultak el annyira, hogy magamhoz tudtam térni. Levelem kérése mögött is ez volt igazában. De már magamba ráztam magamat. Jövő nyáron ügyelni fogunk a bukolicus csendre. Csak a fű növést akarom hallgatni és a lelkem szavát. Ha akármelyik van még. Tudni illik; lelkem és annak a szava.

A könyveket, az elküldésüket és a küldéssel járó fáradtságot nagyon köszönöm.
Mindkettőtöknek boldog Újévet kívánunk és Mindkettőtöket szeretettel üdvözlünk.

Juci és Lajos

Pontos és teljes címem: Lajos Szalay 255W. 98.St. 2/A. New York. N.Y. 10025.
Tehát éppen az utca hiányzott: a 2/A a lakásunk száma.

82. jan. 27.

Szalay Lajos
New York

Kedves Lajos Bátyám, Tisztelt Barátom!

Csaknem egy hónapos késéssel jött meg leveled - de megjött, ellentétben az enyémmel, amely az ominózus utcaszám miatt elkallódott. Elnézést érte és remélem, hogy ez nem okozott fennakadást munkádban, hisz a szóbeli megállapodás, hitem szerint, erősebb az írásbelinél. Persze ez utóbbi sem árt, márcsak a rajzok, ill. a könyv mérete miatt, amiről valóban nem volt szó közöttünk. Íme:

A kötet alakja B/5, körülvágás után a belívek mérete: 167/238 mm, a szedéstükör mérete: 122x180 mm. A könyvtábla mérete: 170x241 mm. Ötven rajzot kérünk (ebben állapodtunk meg, de ha ettől bármilyen ok miatt, le vagy fölfele el akarsz térni néhányval, abból semmi baj nem lesz), a rajzokat a mérettől és a tartalomtól függően külön oldalon, vagy a szöveg közé tördeljük. Ha eleve szöveg közé szánsz rajzot, kérünk, hogy vedd figyelembe a tükör méretét, az egész oldalasakat kifuttathatod a margóra (itt számíts 5-5 mm pluszt, kb. ennyi jön le a vágás miatt). Technika: ofszet, a rajzoké: lavírozott tus. Ha lehet a rajzok maximálisan kétszer olyan nagyok legyenek, mint nyomtatva, s jó volna a lépték azonos lenne, továbbá fontos szempont, hogy jó legyen reprodukálható, tehát próbáld (ha lehet) 140-150 grammos papírt használni, és a hátlapra ne rajzolj!

A burkoló rajzánál kérlek, vedd figyelembe a megadott tábla méretet, ez színes lehet, használhatsz annyit, amennyi jól esik. Magára a kötésre valami egyszerűbb rajz kellene, (méretben is kisebb), ami a stílus jelzését szolgálja.

Mindez, tudom, nagyrészt felesleges duma annak, aki olyan János evangélistát rajzolt, hogy szüntelenül szórja a szeme a dogmatikus hit és a tisztaság (szegény!) tűzét s csak nem fogy el, dehát ezeket kérted. Tudod ilyenkor mindig az az ócska pesti vicc jut eszembe, hogy két pofa kávé rendel: egyik forrón kéri kevés tejjel, a másik hidegen, sok tejjel, a pincér bemegy a konyhába s elkiáltja magát: két kávé lesz!

Hát Kedves és Nagyon Tisztelt Barátom: 50 rajz lesz (kb. + borító, + kötés), Szalay rajz, Kafkához, úgyhogy a novellákat is magad választod ki 10-12 ív (de lehet: 8-14 is) terjedelemben. S fizetünk mindezt 40.000 kemény forintot tisztán, tetszésed szerint hazai, vagy nyugati valutában. Erről a szerződés megkötésekor (megy, megy!) kell nyilatkoznod.

Az Életraj. Persze hogy aktuális. S kérlek, itt kérlek, emlékezz a beszélgetésünkre!

A békéscsabai könyvet még nem kaptam meg, de előre köszönöm. Az újévi lapot, meg a jókívánásokat rajta, szintén, nem túl bizakodó rajz, de azért ez nem „örök béke”, mert a bagoly is él, a kígyó is sziszeg, s talán a fa sincs kiszáradva... Szóval úgy érzed, hogy van remény?

Megismétlem (elveszett) újévi jókívánásaimat és várunk mindketten Mindkettőtöket.

Szívvelyes üdvözléssel:

Domokos János

New York, 1982. február 12.

Kedves János Barátom!

Nemrég jöttem ki a kórházból. Egy kicsit lefaragtak rólam, de nem ez az, ami a kedvemet nyír-bálja, hanem az a felfedezés, hogy szelfidnek hitt cukrom inzulint igénylő diabetessé fejlődött. Most már minden nap injekciót kell kapnom. Persze ebben a betegségben nem vagyok egyedül és ha mások meg tudták oldani az életüket vele, én is megoldom. Talán olyan hetykén és felelőtlenül, mint eddig, már nem élhetek; szenvedélyes zabálásomat mértéktartó csipegetéssé kell csökkentenem és bort is már csak gyűszűből ihatok.

Január 27-én kelt leveled már február 4-én megérkezett. Erre akarok válaszolni inkább; betegségem mellékes értesítés. Még így is csak azért említem, hogy indokolhassam az eltolódást, amit Kafka tervezett menetrendje fog szenvedni. Eredeti ígéretem helyett csak júliusban kaphatod meg a rajzokat. Ha rutinná alakul a cukrom, akkor a rajzokat mi vesszük, ha azonban állandó figyelmet igényel, akkor az anyagot a konzulátuson keresztül küldöm el.

A „művészi szabadsággal” olyan nagyvonalú vagy, hogy - egyébként igazán kis igényedhez én is örömmel alkalmazkodom és minden kívánságodat teljesítem. A rajzokat a nyomtatott méret másfél-szeresében készítem és felmehet a rajzok száma hatvan, hetvenre.

Megkaptuk és nagyon köszönjük a hat könyvet. A királynő fenséges csintalanságain tiszta szívvel derülünk.

A kórházban - okkal - felmerült bennem az önéletrajz halaszthatatlan aktualitása. A róla ejtett beszélgetésünk eszemben van. Ahhoz tartom magam.

Egy-két részletet feleleveníték megbeszélésünk technikai oldaláról a Neked is bemutatott makett alapján; méret kb. a Génezésis álló formában 235x275 mm. 144 oldal, kilenc évenként egybefogott nyolc fejezettel. Minden fejezet előtt tájékoztató bevezetéssel és minden oldalon legalább egy, de sokszor két rajz. Ezeket figyelmesen átgondolva légy szíves válaszolni lelkesítő felelősséggel és lehetőleg részletes acceptálással.

A posta mindkét oldalon hanyagul működhet, ezért attól tartok, hogy sok levelem itt, vagy ott, elkallódott. Ez az oka annak is, hogy a békéscsabai kiadványt nem kaptad meg. Még ma írok Lip-tákná¹¹ ebben az ügyben.

A fenti ok miatt félek attól, hogy az ünnepek alkalmából írott leveleim is elvesztek. Azok is, amiket Aczélnak és Pozsgaynak¹² küldtem. Ha beszélsz velük, mond meg nekik, hogy nem az én mulasztásom, ha az újévi üdvözlét ezúttal elmaradt.

Egy ismerősöm kölcsönadta Pók: Kafka világa¹³ című Európa kötetet, amit Te nyilván azért nem küldtél el nekem, mert a hatásától féltesz. A karkai szöveg kizár minden egyéb hatást, tehát nyugodtan elküldheted a könyvet. Levelem - érthető okból - úgy készült mint a Luca széke. Legközelebb gyorsabban fogok válaszolni. Mivel még nem tudjuk, hogy a nyáron utazhatunk e, így a viszontlátásnak csak a vágyában üdvözlünk minckettőtöket.

Kézcsók, ölelés:

Juci és Lajos.

New York, 1982. március 3.

Kedves János Barátom!

Éppen most küldtem vissza az Alapnak¹⁴ az aláírt szerződést.* Május végére várják a rajzokat, nem akartam már a kezdetnél csalódást okozni nekik, így megpróbálom a rajzokat május harmincadikáig eljuttatni Hozzád. Közben a tervek is határozottabbá váltak. Íme:

Hetven rajz. Harminc egész-oldalas és húsz felébe vágva. Az összes rajz a szedéstükörre kalkulálva. Az eredetiek a reprodukált méret duplájában készülnek, vagyis 244 # 360 mm. Mivel a belív és a szedéstükör átlói szinte egybeesnek, a szedéstükörre készült rajzokat egy kis tipográfiai ügyességgel ki lehet vinni a lap széléig - persze csak úgy, ha én már eredetileg úgy csinálom az illusztrációkat, hogy esetleges körülvágásuk ne károsítsa a rajzokat. De, ha ez a megoldás komplikált lenne, úgy csak maradjunk minden rajznál a tükrön belül. Így is szép nagyok lesznek a teljes rajzok is.

Tizennégy „story”-t válogattam ki a hetven illusztráció következő elosztásában:

1. Az ítélet	11 oldal,	3 illusztráció
2. A fűtő	29 oldal,	9 illusztráció
3. Átváltozás	50 oldal,	16 illusztráció
4. A fegyencgyarmaton	27 oldal,	9 illusztráció
5. Egy falusi orvos	5 oldal,	2 illusztráció
6. A kakasülőn	2 oldal,	1 illusztráció
7. Az éhezőművész	9 oldal,	3 illusztráció
8. Egy küzdelem leírása	40 oldal,	13 illusztráció
9. Lakodalmi készülődés	23 oldal,	7 illusztráció
10. Gracchus, a vadász	5 oldal,	2 illusztráció
11. Poszeidon	2 oldal,	1 illusztráció
12. Elutasítás, 19. oldal	2 oldal,	1 illusztráció
13. Boldogtalanság	4 oldal,	1 illusztráció
14. A házaspár	5 oldal,	2 illusztráció

A szövegrész 214 oldal + az 50 oldalra kalkulált 70 rajz = 264 oldal. Egyszerű könyvnek talán vékony, de ez mintha inkább képeskönyv lenne és így a terjedelme megfelel a karakterének. De, ha kevésnek tartjátok a 264 oldalt, feltölthetitek a könyvet nem illusztrált elbeszélések kiegészítő számával. Ez a pótlás ugyan megzavarná a tervezett tizennégy írásban három oldalanként megjelenendő rajzok egyenletes elosztását.

Kafka-nak úgy látszik reneszánsza kezdődik, mert itt is megjelent egy életrajzos kommentár - ötven év óta az első, mondja a hirdetés -. Ez a könyv egyébként nyomába se léphet a Pók Lajos tanulmányoknak.

Nos: megírtam az írhatót. Genge remények rügyeznek, hogy talán mégis hazamehetek és akkor élőszóval a többi és a kész anyagot is.

Kézcsók, szeretetteljes üdvölet:

Lajos

* A honoráriumot ide - New York - kértem.

1982. márc. 11.

Kedves Lajos Bátyám, Tisztelt Barátom!

A napokban kaptam meg leveledet rettenetesen lepecsételt borítékban, 10 new-yorki pecsétet számoltam meg rajta, megy egy jamaikait, továbbá egy átkötő szalagot (nyilván, hogy ki ne essen a levél), rajta ugyancsak 2 bélyegzővel, szóval, ha jól számolom 13 bélyegző van rajta. Ez mindenesetre fokozza az ember hitét és bizalmát: lám, lám, gondoskodnak rólunk, garantálják leveleinket (és tartalmukat), s azt is, hogy a levél keltezésétől számított csekély 20 nap alatt meg is jöjjön (repülőpostával!). Egyébként az újévi üdvözlated is megérkezett (remélem az enyém is oda), feltételezem tehát, hogy az említett két úr is megkapta.

Ugyancsak megjött, csaknem legutóbbi leveleddel egyidőben gyönyörű szép könyved Békéscsabáról, amelyben örömmel üdvözöltem sok ismerős rajzot, de nagyon szép ismeretleneket is.

Az egészséged körüli bajokról közölt hír lehangoló, bár a cukorbetegség, ha a beteg rövidre fogja élete pórázát, nem nagyon veszélyes, de mégis korlátozását jelenti teljes önmagunknak. Dehát ennek a korlátozásnak szüntelenül alá vagyunk vetve (én például döbbenet konstátalom szürke állományom kopását, hogy másról ne is szóljak!). A Te szellemi és művészi erő, ebben biztos vagyok, nem szenved kárát a mértékletességnek (egyébként majd kiválasztunk valami jó homoki száraz bort, amelyben cukor alig volt szőlő korában is, csak adj rá alkalmat).

A Kafka jó lesz júliusban is. Gondolom, hogy a szerződés is odaért már. Az önéletrajzról újabb közölni valóm nincs ahhoz képest, amiben megállapodtunk. Talán egy: mintha mondtam volna, hogy a Genézis túl széles könyv („nem könyvszerű”) s jobb lenne egy valamivel keskenyebb, illetve

magasabb formátum. A fejezetek száma, a rajzok elrendezése, minden a tetszésedre van bízva (ezt vedd a leveledben foglaltak akceptálásának) csak azokat a tartalmi dolgokat ne felejtse el, amelyekről beszéltünk!

Az év csonka lenne nélkülük. Gyertek (ha tehetitek)!

Nem szól leveled a nagy könyvek megérkezéséről (csak nem kallódtak el?).

A Pók-féle Kafkát küldöm külön (túlbecsülsz Lajos bátyám, egyszerűen nem jutott eszembe, hogy érdekelhet!).

Kézcsókom, üdvözetem Jucikának, Neked a rossz jóra (vagy tűrhetőre) változását kívánja aggódó-, bizakodó barátsággal

Domokos János

1982. ápr. 5.

Szalay Lajos

New York

Kedves Lajos Bátyám!

Megkaptam leveledet s látom: aggályosan komolyan veszed a határidőket. A május vége egy régebbi megállapodásunk alapján került az alapos szerződésbe, amikor még úgy tudtam, hogy májusban jöttök (sőt, előbb!), de ha a nyáron tudtok csak jönni, a rajzok akkor is jókor fognak érkezni. Nem lebeszélni akarlak hát, csak a magad hajtásától kímélni.

A kiválasztott elbeszélések jó kötetet tesznek ki - így lesz, ahogyan elképzelted.

A méretre vonatkozó elképzelésedet (244x360 mm) és egyes rajzok kivételét a margó széléig megbeszéltem a képszerkesztőnkkel Miklósi Imrével, aki jónak tartja az elgondolásodat. Tehát ahol rajzilag meg tudod úgy oldani, hogy a körülvágás ne okozzon bajt, nyugodtan felhasználhatod a margót is.

Kafka reneszánszáról írsz. Itt nálunk erről nem beszélhetünk, mert évtizedek óta állandó és folyamatos az érdeklődés iránta, és a könyvkiadás is megteszi, amit meg kell tennie. Most például megjelent nálunk novelláinak és naplójegyzeteinek gyűjteménye.¹⁵ Egy példányt küldök a címre, biztosan érdekelni fog.

Remélem, hogy jövetelek reményrügyei kihajtanak s találkozhatunk az idén is. Jucikának kézcsók.

Barátsággal, üdvözlettel

Domokos János

New York, 1982. május 2.

Kedves János Barátom!

Megkaptam a második Kafkát is. Nagyon köszönöm, de most már arra kérlek, hogy ne küldj több Kafkát és ne is írd, mert, ha Isten segít, e hónap (május) 26-án délután Pesten leszünk.

Persze ehhez Isten segítségén kívül az is szükséges, hogy a körülmények viharai csituljanak egy kissé, vagy legalább is ne hullámozzanak erősebben. Remélni szeretném, hogy a Malvin szigetek problémái nem ugorják át a baktérítőt és így az északi féltekén nyugodtan repkedhetünk. Azért tettem a rep-tőhöz a gyakorító képzőt, mert szeretnénk vissza is repülni.

A Kafka rajzok utolsó simításait Tapolcán szeretném megcsinálni, mert ott mindig feldobódom - szép magyar kifejezés. Ott rajzoltam a II. Richárdot és az Ó Mária sírját is. Ebből persze már Te is sejtet, hogy a rajzokat június utolsó napjaiban kapod meg. De utolsó leveledből azt olvastam ki, hogy júniusi szállítás nem befolyásolja kiadói menetrendedet.

Tehát a mihamarabbi viszontlátás reményében üdvözöllek a legőszintébb barátsággal.

Lajos

New York, 1983. február 10.

Kedves János Barátom!

Hirtelen annyi frivalóm akadt, hogy azt sem tudom, hol kezdjem. No, sorjában.

Megérkeztek a könyvek. Nagyon köszönjük. Én nyomban el is kezdtem az orosz regényt. Talán Tolsztoj és Dosztojevszkij utáni nosztalgiaim miatt.

Miklósi elküldte a Kafka műmelléklet próbanyomatát. Helyesléssel már vissza is küldtem. De mi történt? Mégsem Kass¹⁶ fogja a könyvet tipografizálni?

Erre, amit most írok, légy szíves nagyon figyelni és jól megfontoltan válaszolj rá, hogy minden szempontot a tényleges szükséggel szinkronba hozhassunk.

Jövőre, azaz 1984-ben leszek hetvenöt éves. Ezt a soha vissza nem térő jubileumot szeretném otthon egy, a Vigadó Galériában rendezendő kiállításon megünnepelni, ha lehet (jövő) októberben. Tehát nekem elég lenne csak jövő nyárra hazamenni. De, ha jól emlékszem, Te viszont még az idei könyvnapon tervezted valami mozgást Kafkával kapcsolatban. Tehát Neked még ez évben szükséged lehet rám. Ha még mindig így tervezed, akkor írd meg a szándékodat és kb. a napot is, amikor a tetthelyen kell lennem.

Sok szempontból az lenne a leghelyesebb, ha most ősszel nem is jönnénk vissza, hanem otthon készülnek a kiállításra. De Juci és egy kicsit én is, félünk az otthoni téltől. Nem is annyira a hideg miatt, hiszen az itt is van, mint inkább a fűtés nehézségei miatt. Marad tehát egy, a telet itt áthidaló megoldás, vagyis az idén is és jövőre is május-október hónapokat Miskolc-Tapolcán tölteni (Miskolc városa ismét meghívott a nyaralójába) az ősz és a telet pedig itt New Yorkban.

Levelemhez hozzácsaptam egy-két adalékot a tavaly nyafogott sérelem jogosságának az igazolására. Láthatod: Szenes,¹⁷ Faludi¹⁸ és még sok más benne van, pedig külföldön élnek és Kossuth-díj nélkül is Kossuth kiadó kedveltjei. Az én egy-két utánzómnak van Kossuth-díja, tehát legalább tükröződöm a díjban. De én még a Kossuth könyvből kimaradtak listájából is kimaradtam. Vagyis még a hiányomat is el akarják tüntetni. Jánosom, nem túl világos kimaradásom oka? Nekem szembeszökő, szembevágó, észberágó a kilátszó lóláb. Pedig látod igazán kevesen vannak benne a VHO'S WHO-ban a kint élő magyarok közül. És engem vállalt Argentina, azután Amerika. Csak Magyarország nem. A mellékelt adatoknál¹⁹ sokat aláhúzhatnék, de Te külön hangsúlyozás nélkül is érteni fogod a nagyon is egyértelmű értékeléseket. Megérttem, ha Te is szívesen fogod Magad helyettük.

Megírtam mindent, ami egyelőre fontos és sürgős.

A könyveket megegyeszer köszönjük és Mindkettőtöket szeretettel ölelünk.

Juci és Lajos
Szalay

New York, 1983. április 27.

Kedves János Barátom!

Őszintén sajnálom már csak magam miatt is, sőt leginkább magam miatt, hogy egy mindkettőnk számítását áthúzó hírt kell közölnöm;

Most jöttem ki a kórházból egy súlyos operáció után és éppen lábadozom. Lábadozásomat nagyon késlelteti a cukrom és ezért még távoli tervezgetésekbe sem bocsátkozhatom, de az máris biztos, hogy ezen a nyáron nem igen mehetünk haza.

Ami a Kafka könyv dolgát és sorsát illeti, még tanácsot sem tudok adni. Tedd szabadon, amit tehetsz vagy tenned kell, tekintet nélkül az én már egyébként sem létező érdekeimre.

Ha a könyvet mégis megjelentetnéd és eredeti tervedet a mellékletekkel is fenntartanád, úgy szükséges aláírásaim megszerzésére a következő - és egyedüli - megoldást ajánlhatom; a felhasználandó mellékleteknél valamivel több nyomatot szépen és védetten becsomagoltatod és a csomagot rábízod a Külügyminisztériumra azzal a kéréssel, hogy futárpostával juttassák el a new-yorki magyar konzulátusra. (Aczél segítsége nagyon hasznos lenne; ő már egy-két levelet küldetett nekem ezen az úton.)

A new-yorki konzul telefon-értesítésére Juci elhozna a nyomatokat, amiket én még aznap aláírva visszajuttatnék a konzulátusra. A konzulátus aztán ugyancsak futárpostán elküldené Neked a csomagot.

Szomorú, hogy lendületes tervünk ilyen lapos manipulációvá süllyedt, de ha velem történt is a kisiklás oka, én szomorúan ártatlan vagyok a kisiklásban.

Ha esetleg a gyógyulásom e nyár végén mégis megengedne egy hazai kirándulást, úgy már csak inkognitóban mennék Magyarországra. Vagyis inkább csak az országot látogatnám, mint személyeket. A személyeknél annyira süket fülekre talált általam jogosnak és okosnak vélt panaszom a KI KICSODA-nál,²⁰ hogy végre rájöttem, hogy személyem nem kívánt személy az otthon jelentős személyeknél. Tehát csak személytelen területeken bandukolhatok, míg a hatásos viharkancák műtörténeteikkel onnan is ki nem zavarnak.

Őszinte sajnálkozásomat megismételve, maradok továbbra is szerető barátod

Lajos.

Líviának kézcsókom.

Juci mindkettőtöket üdvözlöl és csókoltat.

1983. V. 10.

Kedves és tisztelt Barátom!

Lassan nem tudom mi erősebb bennem a megszólításban használt két jelző közül. Leveled olvas-tán mindenesetre egy harmadik is társul - a féltést kifejező. Leveled lehangolt. Az Isten szerelmére, vigyázz magadra!

Számítottam, számítottunk rá, hogy együtt lehetünk néhányszor a nyáron is. De a legfontosabb, hogy meggyógyulj, a találkozást és sörivást tehetjük későbbre is.

A Kafka kötet időre elkészül. A kiállítás 30-án nyílik.²¹ meghívók, plakát kinyomva. A külügy-minisztérium futárpóstája sajnos egy nappal előbb ment el, mintahogyan a leveled megjött. S mert a következő csak június közepe táján megy és minden egyéb lehetőség is dőre elképzelésnek bizonyult, a nyomatok elküldésére egyetlen mód marad: a posta. Elküldünk tehát értéksomagban, 80.000 forintra biztosítva, repülőpostán 160 db nyomatot (ebből 100 db I-100 számozású kötetek-hez, 50 db I-L számozásúakhoz, 10 az esetleges rontás) azzal a kéréssel, hogy aláírva, ezeket küldd vissza. Sajnálom, hogy az ajánlás, értékbiztosítás gondot és plusz költséget okoz, de most már nem vonulhatunk vissza, hisz a bőrkötésű példányokat készítik, a dolognak híre ment és már kezdenek a vevők is jelentkezni! Ílymódon elképzelhető, hogy a hónap végére visszakapjuk a szitanyomatokat, de ha késnének az sem nagy baj, legfeljebb később hozzuk forgalomba a számozott példányokat (remélem tetszeni fognak).

Az őszi találkozásra, mint minimumra, számítunk.

A lipcsei rajzokat visszaszereztem (Jucika, mit szól hozzá, mind a hatot!). Ellenben a műcsarnoki hármat²² visszaküldték new-yorki címetekre ezek az idióták! Kérlek, a legközelebbi leveledben szíveskedjék jelezni: megérkeztek-e? Számomra ez nagyon fontos, ez, gondolom, érthető.

Gyógyulást kívánunk mindketten és nagyon reméljük az őszi találkozást. Várom vissza a nyomatokat és jobb híreket! Jucikának kézcsók, s baráti üdvözlöt mindkettőtöknek, mindkettőnk részéről.

Ölel, szeretettel

D. János

Kedves János Barátom!

Május 10-én kelt leveled 19-én megérkezett egyidőben a reprodukciókkal, amiket aláírva 20-án már fel is adtam címetekre. A következő nap este egy kis lázas rosszullet fogott el, ami részben még ma is tart és ez az oka annak, hogy leveletem már késve from (és a lazuló figyelmem miatt hibákkal tömve).

Tehát az operáció után fellépett, ha nem is nagyon komoly, de mindenképp zavaró komplikációk miatt arról már nem igen lehet szó, hogy az idén hazamehetünk. Pedig tele voltam mindenféle tervekkel; szép kiállítást akartam csinálni hetvenötödik évfordulómra. A női aktoknak szerettem volna egy búcsú seregszemlével tiszteletet adni. Ezért terveztem, hogy ezt a telet otthon töltöm, mert Pesten könnyebb aktokban dúslálkodnom, mint itt. És az aktok dús választékából kiválogattam volna legszebbeket, hogy a Salamon; Énekek-énekét²³ tele mákkozzam női testekkel.* De hát, látod.

Nagy izgalommal várom a Kafka könyvet. Különösen azért, mert a rajzaimra mindig úgy emlékszem vissza, mint kibírhatatlanul rossz munkákra. Aztán néha, mikor látom őket a könyvekben, már tűrhetőbbeknek találok őket, sőt néha még jóknak is. Hátha így lesz most is. Ezért izgulok a rajzaim viszontlátását várva.

A külföldi magyarok kiállításáról visszakaptam a három rajzot. Különösen Juci, de még én is nagy örömmel vettük a hírt, hogy a lipcei rajzokat visszaszerezted. Aprópó lipcei rajzok; valahogy elküldhetnéd az ezüst érmet. Ha volt hozzá adományozó irat, azt is küldd el. Persze, ha az adományozás csak Benneteket emleget, akkor csak maradjon a Tietek. Az irat is és az érem is.

Küldjél légy szíves a meghívókból és, ha a méret megengedi a plakátokból is.

Sajnos az őszi találkozásból nem lehet semmi. Időnként be kell járnom utókezelésre és azt az otthoni orvosok talán nem tudnák teljesen jól csinálni, hiszen valójában csak az ismeri igazán a problémát, aki az operációt végrehajtotta (szokatlanul ritka eset volt).

Talán jövőre. De akkor aztán már a nyaralható tavasszal - április vége, május eleje - otthon leszünk és amíg a téli dér vissza nem zavar, otthon is maradunk.

Ebben a reményben szeretettel búcsúszom.

Líviának kézcsók, ölelés

Lajos, Juci.

*Ugyan az Énekek-énekét Káldi vagy Károli is szépen fordította, de arra gondoltam (akkor még), hogy Somlyó Gyuri egy szabad, de mégis hű újra költéssel gazdagította volna a magyar műfordítást.

New York, 1983. 7. 3.

Kedves János Barátom!

Most már igazán nem tudom, hogy hányadán vagy, vagy hányadán vagyok én. Május huszadikán elküldtem címetekre az aláírt rajzokat. Ajánlva, biztosítva, tehát már meg kellett, hogy kapjátok. De én még semmi választ vagy értesítést nem kaptam vissza.

A könyvet is szeretném már látni, de valahogy az is elmaradt valahol. Tudod, hogy milyen a posta itt és talán ott is. Csak az ajánlott küldemények érkeznek meg.

Én már annyi - nem mind ajánlott - levelet küldtem, hogy már azt sem tudom, miről írtam értesítve vagy panaszkodva. Tehát; talán ismételve. Másodszor is operáltak, ez utóbbi inkább csak helyesbítő operáció volt, de most már azt mondják az orvosaim, hogy a rákot teljesen kiírtották. Idejében vették észre, szinte véletlenül, tehát még a kezdetén. Kissé megrázott a felfedezés, de hát már rögtön hetvenötéves leszek és így jussomat az életből kivettem. Hogy ráadást nem kapok, ez lehangoló ugyan, de nem igazságtalan. Másnak még ennyi sem jutott.

Azért a tapolcai nyaralás hiányzik; már annyira hozzászoktunk a tízévek folyamán, hogy alig leljük a helyünket itt ebben a 36 fokos pokolban. Talán jövőre ismét hazamehetünk. Adja Isten.

Tehát és rövidesen; küldesd már Kafkát. Igazán érdekel, hogy könyvben milyenek a rajzok. Az öcsém látta a kiállítást és nagy lelkesedéssel írt arról, hogy milyen jól mutatott az anyag a levegős, tág terű rendezésben. Az eladás ugyan nem az én gondom, de azért szeretném tudni, hogy fogyott a könyv a könyvnapon. Mert úgy gondolom, hogy akkorra már készen volt a teljes kiadás. Várom a könyvet, várom válaszat és várok némi tájékoztatást arról, hogy mi hárman - Kafka a harmadik - megbukhatunk-e.

Szeretettel, barátsággal üdvözlünk mindketten.

Líviának kézcsókomat küldöm.

Juci és Lajos

New York, 1983. július 20.

Kedves János Barátom!

Nem fogod elhinni; július 20. van és még mindig nem láttam a könyvet, ami helyett az Alap a mellékelt levelet küldte. Nem értem a levelet. Az Európa az Alaphoz juttatott nyolc példánnyal, nyilván engem akart tisztelni; mi tétovázni vagy alkudozni való van ezen? Ha Del Medico²⁴ valami új intézkedés következtében jó szándékúan bizonytalankodik és úgy érzi nem mind a nyolc példány az enyém, egy csomagra való pár kötetet azért csak elküldhetett volna. Hiszen engem is érdekelhetnek a saját munkáim. Nem hiszem, hogy ezen a gubancon, már tudni illik az Alap levelén akár Te is el tudnál igazodni. De, ha igen, a vonatkozó kibogozást megírhatod nekem. Hogy okuljak én is, ha egyáltalán oka van az Alapos intézkedésnek.

A kiállítás és a könyv olvasható sikerének nagyon örülök. Talán Te is észrevetted annak idején, hogy én nem nagyon bíztam a Kafka illusztrációkban, ezért a pesszimizmusomban való csalódásom különösen jól esik. Ha még befutna egy-két kritika, azokat is légy szíves elküldeni. És légy szíves elküldeni a fényképeket, ha talán csináltak volna a kiállításról. A rendezés ötletességéről olyan szépen írnak, hogy valóban szeretném látni a bemutatás megoldásait.

Apropó; azokat a kritikákat is küld el, amiket esetleg a „kuss a sírba szent öreg” meódiájára írtak. Különösen az Új Tükörben firkálgató Székely Andrásról várhatok ilyen „kitoló” kritikát. Neki nem vagyok „unsere Leute” Egyszer a Pannónia folyóirattal kapcsolatban „rakott helyre”.

Most már biztos, hogy ezen a nyáron nem megyünk haza. Ha jövőre javul a közérzetem, akkor talán hazautazunk, mégpedig már április elején és otthon maradnánk október végéig. Szeretnék Tapolcán csinálni egy-két rajzot, sőt, ha jól megy, egy-két temperát is. Miskolc, Pest, Tarnabod háromszögében újra élném gyermekkorom vizuális csodáit és talán egy-egy munkában sikerül majd megragadni és megörökíteni ébren álmodott boldogságom határtalan örömeit.

Bandukolva írt levelem vánszorgása alatt ismét elmúlt két nap, de Alapéktől semmi hír és semmi könyv; no majd talán később, mert egyszer csak befut a várva-várt csomag Del Medico ellenére is. Te a szintén június 28-án kelt leveledben szinte már azt is reméled, hogy én leveled ideérkezéséig már meg is kaptam a könyveket, amiket ezek szerint Te már jóval előbb juttattál el az Alaphoz. Hogy állhat ez az ügy? Ki tudja? Vagy egyáltalán tudhatja valaki? Elképzelheted, hogy ez a várakozás fárasztó és idegesítő. Nyilván személyes disznóság van mögötte. De mi és miért?

Zárom becses soraimat. Feleségemmel együtt mindkettőtöket szeretettel üdvözlünk. Írják légy szíves, akkor is, ha a disznóság a velem történő dolgok receptje szerint csupa és merő véletlen. Sőt vakmerő véletlen.

Lajos

Budapest, 1983. augusztus 4.

Kedves Lajos Barátom!

Gyors egymásutánban két levelet is kaptam tőled: egyet július harmadiki, másikat július huszadikái keltezéssel. Úgy látom a postai szolgálat inkább romlik, semhogy javulna, ezért ideírom, hogy a kiadó postakönyvének tanúsága szerint mikor küldtem címedre levelet: május 27, június 30., július 5., július 28. Ezt most magam adom fel, talán több szerencsével. A levelekben közölt lényeges dolgok: az aláírt nyomatok megérkeztek időben (köszönet!), a kiállításnak sikere volt, azóta bezárt, a rajzok nálam vannak.

Új, eddig nem közölt dolgok: kizárólag dicsérő, elismerő bírálát (vagy ismertetés) jelent meg, legtöbb négy napilapét küldtem el (legutóbbi leveled szerint ezeket meg is kaptad), most mellékelve küldöm a Népszabadságban megjelentet. A kérdéses úr nem írt sem az Új Tükörben, sem másutt. Külön borítékban küldtettem további plakátokat. A könyveket június első napjaiban adtuk át a Művészeti Alapnak természetesen azzal, hogy továbbítsák neked. Disznó banda, ennyit róluk! Felhívtam Del Medico urat, mosakszik, várta a választ a levelére, de már elküldött egy pld-t repülő postával, a többit közönségesen. Ha ez igaz, mire leveletem megkapod, az egy példány már a birtokodban lesz. Rettenően sajnálom az ügyet, inkább küldtettem volna el magam! Dehát ők (az alap) jutalékot kapnak tőlünk a szerződésben foglalt dolgok bonyolításáért!

Kedves Lajos, hidd el, nem kímélnélek, elküldeném a „kuss...” zenéjére írott kritikákat is - ha volnának. Dehát, hogyan lehetnének, hisz a rajzsorozat remekmű, ritka találkozás, s a könyv is nagyon szép. Ne láss rémeket ott, ahol nincsenek (vannak úgys elég szer!)!

Eddig Szalay és Kafka. S mi lesz ezután? Mi van, hogy mást ne mondjak: az „életrajzzal”? Látnod, nem lebeszélni akarlak új vállalkozásokról, ellenkezőleg: sürgetlek, s szeretném ígéretedet venni, hogy kiadási ügyben, másokat mellőzve, előbb hozzánk fordulsz (mármint a kiadónkhoz).

Lassan vége a nyárnak s az esedékes sört nem ittuk meg a Vigadó sörözőben! Nagyon szeretném (s szeretném mindketten), ha a jövőre tervezett hazajövetel megvalósulna. Az, amit írsz: a régi helyek újrarása, élmények újraélése nem része-e összefoglalásként annak a lelki, meg epikus „kalandnak”, amivé, úgy gondolom, tervezed az előbb reklamált „életrajzodat”? Mindenesetre izgalmas vállalkozás!

De elég volt a levélírásból: gyógyulj meg mielőbb és teljesen, ez most a legfontosabb. Az, amit írtál (a júl. elején kelt leveledben) a döbbenet közepette is megkönnyebbülést váltott ki bennünk: a legbiztosabb gyógyulás, ha időben történik a baj felismerése.

Zárom levelem, a legjobbakat kívánom én is, Lívi is, és igaz szívvel üdvözlünk Téged is, Jucikát is.

U.i. Még egy kérdésedre kell válaszolnom: a könyv nagyon jól fogyott, nagy sikere van s még az 1.100 forintos is (bőrkötés, melléklet) vevőre talált.

New York, augusztus 22. (1983)

Kedves János Barátom!

Negyedikén kelt leveled már 13-án megérkezett. Megérkezett valamivel előbb a könyv is, de mivel az érkezések idején éppen nyaraltam az öröndetes postákra csak most válaszolhatok.

A könyv meglepett. Nagyon és kellemesen. Álmomban sem reméltem ily rangos és szép kiadást. Remekeltetek kedves János Barátom, és ha megengeded, hogy én is csatlakozzam az előbbi dicséretkehez, remekeltünk. Nevemben is gratulálj a közreműködőknek; felülmúlattatok magamat saját magammal. Leveledből azt a lendületet olvasom ki, hogy csak így tovább. Hát eriggyünk tovább az önéletrajzommal, méghozzá sebesen, míg rajzaim alól ki nem szalad az önöm és az életem.

Ha Isten segít, jövőre már áprilisban hazamennék és október közepe táján átadnám az anyagot nyomdakész állapotban, szöveggel együtt. A szöveg persze csak a legszükségesebbre szorítkozna és nagyon rövid lenne.

Mivel az anyaggal már itt is szeretnék foglalkozni, bizonyos adatokat már most le kellene fixálnunk. A könyv mérete többszöri vacillálás után megállhatna a 24x31 cm*-es nagyságnál (álló méret) 150 oldal, oldalankint 2 (kettő) rajz. A mellékelt papíron kicsinyített, de arányos formában megadom a körülbelüli szerkezetet is. Nagyon kérek, hogy maradj nagyjából ebben a kalkulálásban, mert a rajzok száma - összesen 300 - szerves alapja a rajzi kedvemnek.

A kért ígéretre; természetes, hogy minden ötlettel kiadókhoz fordulok először. De most egy kivételt azért kell tennem. A békéscsabai könyvtár már kiadott tőlem három rajzos gyűjteményt. Nekik nem jelent hasznót, nekem viszont jót tesz és talán a magyar rajzolásnak is. Nos; Tarnabod fontos része lesz az önéletrajzomnak, de azért nem buggyanhat túl a neki járó fontosságon és így sok érzelmi és rajzi elem visszamarad majd, amit szeretnék megmenteni a feledéstől. Ezért megkérném Liptákot, a Könyvtár igazgatóját, hogy a Tarnabodhoz készült, de fel nem használt rajzokat Tarnabod címmel adja ki előbbi köteteimhez illő 60-100 rajzzal. Ezeket a mellék termékeket Te úgysem tudnád felhasználni én meg vethetnék egy kis fényt a cigányoktól teljesen elfoglalt, lenyomorult Bodra.

Ezzel a kiadó és a kiadandó között függő témát le is zártuk és lezárom levelemet is a válaszodra adandó válaszig.

Szeretettel üdvözlünk Mindkettőtöket

Lajosék

*az egyik békéscsabai könyvem mérete.

Kedves János Barátom!

Szerettelek volna megkímélni a kézírásomtól, de az írógépem javítását - úgy látom - Luca napja előtt nem igen várhatom.

Kafka honorárium megérkezett; az utolsó fillérig talpig dollárban.

Megérkeztünk mi is. A legrondább bugyrodba, amit a pokol ki tudott találni. Ez olyan fekete hely, hogy még a fehéremler is négyre sül rögtön. Rajtunk ugyan még nem fogott a naptalanság tüze, de itt-ott már pörkölődünk mi is.

A művészet tovább tombolja a csódjét; a legfényképebb naturalizmus és az üresen hagyott vászon absztrakciója között. Közös egyébként a két véglet között a művészet és az ízlés tömény hiánya.

Soraim közben megérkeztek a könyvek is (a két csomag). Légy szíves nevemben még egyszer megköszönni titkárnőd kedvességét.

Ha nagyobb fáradság nélkül hozzájuthatnál az ezüst éremhez, próbáld meg elküldetni; hadd ragyogjak vele egy kicsit.

Líviának kézcsókomat küldöm, Téged szeretettel üdvözöllek:

Lajos

Juci csókoltat és üdvözl Benneteket: alig várja, hogy megint együtt sörözzünk.

(A levél keltezésének valószínű időpontja: 1983 ősze)

(New York, 1984. I. 7.)

Kedves János Barátom!

Valami komoly dolognak kellett történni ahhoz, hogy hónapokkal ezelőtt írt és ajánlottan feladott levelemre semmi válasz nem jött, bár levelemből nyilvánvaló volt, hogy a szinte azonnali válasz fontos lett volna.

Bármi is történt volna, jó lenne, ha azonnal értesítenél legalább a nagyon fontos akadályokról. Egyébként, ha Isten segít, április vége felé hazamegyünk és bár könyvről vagy könyvekről nyilván

már szó sem lehet, azért baráti beszélgetés még kölcsönösen jóleshet.

Újra Miskolc-Tapolcán fogunk lakni és onnan fogunk berándulni Pestre is.

Addig is baráti szeretettel üdvözlünk Mindkettőtöket.

Szalay
Juci és Lajos

New York, 1984. február 25.

Kedves János Barátom!

Keltezés nélkül, de nyilván még tavaly feladatott leveled csak most, tehát kb. két hónap múlva érkezett meg. De hát ez a sorsa minden levélnek, amit ajánlás nélkül és gyalog adnak fel. És még jó, ha késve is, de egyáltalán megérkeznek és nem vesznek el, mint ahogy elvesztek (most már biztos vagyok benne) a július 6-án és 23-án ajánlva feladott leveleimre küldött válaszaid. És bizony elég rosszul tették, mert az önéletrajzom lelkesedését teljesen lelohasztották. Azt kellett gondolnom, hogy Te már elálltál a kiadástól. Most látom csak, hogy a válaszokat csak úgy kopaszon adhattátok fel és így még késve sem érkeztek meg soha.

Kollerral²⁵ elindult levelezésünk kölcsönös félreértés következtében azt a téves hitet ébresztette bennem, hogy otthon valamilyen hivatalos szerv kiállítást szándékozik rendezni hetvenötödik évem ürügyén. Később világossá vált, hogy semmi ilyen hivatalos szándék nem létezik és az egész kiállítás inkább csak az én öntömjénezésem lett volna. Ennek a gusztustalan lehetőségnek az elkerülése végett tehát a kiállításom terve dugába dőlt és ezzel dugába dőlt a kiállítással kapcsolható önéletrajz terve is. De erről majd részletesebben Pesten beszélünk, ha sikerülne hazamennünk.

Mert a szimpla hazamenetel is veszélyben van. A két éven belül történt három operáció és az operációkkal, valamint az azokat megelőző fájdalmas vizsgálatokkal járó rengeteg altatás annyira megviselte a szervezetemet, hogy alig tudok mozogni. Vízzintesen még csak elcammogok valahogy, de már lépcsőn fel vagy le nem tudok még vánszorogni sem. Így öcsémnél sem lakhatom. A tapolcai városi nyaraló az földszintes, de Pesten már olyan hotelt kell keresnünk, ahol a jól működő lift megoldja a le-fel járás nehézségeit.

Dúsan burjánzó terveimet tehát áthúzta a korai öregséggel járó rokkantságom. Kár: még szerettem volna a pusztá létezésnek örülve egy-két rajzzal beszegni igénytelen, de rangos pályám foszladozó szövetét, hogy lett volna mégis valami formája.

Ezután a tájékoztatás után, ha mégis találkozónánk, azon ne lepődj meg, hogy viselkedésemben és beszédemben nyomát sem érzed majd elvárható pesszimizmusnak. Hetvenöt évet már leéltem; hetvenkét éves zömét egészségesen. Isten ellen vétenék, ha ezt az áldást (a hosszú életet) panasszal köszönném meg. Hányan vannak, akik velem egyidősek lehetnének és már régen meghaltak. Sőt egyesek ezek közül még meg sem születtek.

Kézcsók, baráti, szeretetteljes üdvözet.

Lajos

New York, 1984. március 26

Kedves János Barátom!

Díjnyerésünkről²⁶ szóló értesítéseket örömmel vettem tudomásul, de sajnos nem mehetek személyesen a „külön” örömért, mert hazautazásomnál ismét várt akadályok bukkantak (sőt merültek) fel.

Pánkszerű és kapitalista hirtelenséggel ki kellett fizetnem egy kalap pénzt, nevezetesen kb. 60.000 dollárt, ami még nekem is jelentős összeg. Emiatt várnunk kell, míg az utazásunkhoz szükséges pénz újra előteremthetem.

Az önéletrajzom érthetően késik és késni is fog, mert az operációk kissé összekaristolták az

amúgy is befirkált önéletemet. De azért remélem, hogy a közelgő mulandóságnak elébe vághatnak egy örökítő kísérlettel és ha nem is mindent, de az elmondhatót elmondva nyomát hagyom az életemnek. Ehhez persze az kell, hogy a lábam még bírja egy ideig a szorítást (a lábam közédugtam az ajtófélfá és az egyre szűkebbre csukódó életem ajtaja közé).

Így hát még egy évet várunk kell, amíg újra felvehetjük a fonalat, ha csak közben végleg el nem szakad.

A díjamat tedd félre vizsgálatásunkig.

Szeretettel és barátsággal üdvözlünk Mindkettőtöket

*Szalay
Juci és Lajos*

Ezt a levelet ajánlás nélkül adom fel. Ha nem kapnád meg, akkor légy szíves értesíts, mert szeretnék bizonyítékot kapni arra, hogy a Posta egy minden oldalon piszkos intézmény.

Budapest, 84. ápr. 3.

Kedves Barátom, drága Lajos Bátyám,

elkeserít a posta gyalázatos működése. Ezt most személyesen adom fel, ajánlva. Talán így biztosabb. Közben február 23-án kelt leveled vétele után írtam neked levelet a Kafka illusztrációk sikeréről számoltam be, s ugyanerről a témáról írt Miklósi Imre is, a két levél közül az egyiket remélem megkapod. De az a gyanúm, hogy a sikersorozatnak még nincs vége... de erről a medvéről majd csak akkor, ha meglesz...

Az a véleményem, ha megfelelő helyre egy sort írnál arról, hogy 75 év és kiállítás... azonnal beindulna a gépezet. S nem kellene sem szerénynek, sem sértődöttnek lenned, hisz melyik apparátus a világon tart számon mindent, ami fontos és képes mindig az érdeknélküli, csak a minőségre tekintő mérlegelésre? Például a mostani miniszter is megadhatná a start-lövést... Apropos, hogy vagy Te Köpeczi Bélával, ha jól tudom együtt voltatok Párizsban?

Tegnap volt itt Bartha Laci,²⁷ megkapta a Népközt. Kiváló művésze kitüntetést, együtt ebédeltünk s beszélgettünk rólad is.

Aggaszt, hogy nem írsz újabb illusztrálási terveidről, kívánságaidról. Persze az életrajzi kötetet kell mindenekelőtt tétő alá hozni.

Nagyon bízom erős szervezetedben, meg abban, hogy ez őseidtől örökölt legfőbb vagyodonod, meg abban, hogy a lélek ereje legalább annyira fontos, mint a teste, hogy túléljük a bajokat, s a Te lelked erős.

Várom jöttötöket. Jucikának kézcsók.

Szeretettel, jókívánságokkal, barátsággal

Domokos János

Ui. Olyan jó lenne már ellentmondani Neked itt Budapesten!

Kedves János Barátom!

Nem akarom egyikünk türelmét sem kimeríteni hiábavaló magyarázgatással, hiszen négy hónapi hallgatást megmagyarázható mentség úgy sincs. Legfeljebb valami komoly, vagy komolynak képzelt oka lehetett ennek a hosszú némaságnak. Mint ahogy az is volt. Darabokban érkeztem vissza Magyarországról. Szinte részeimre esve. Leginkább a lábammal és a szememmel van baj. Ami a legmeglepetőbb egyikkel sem a cukrom miatt, hanem a hetvenöt vagy már azóta a hetvenhat évem miatt.

Törvényes öregségemet idő előtti vénység gyaláztatja, és ha jóval enyhébb formában is, de olyasféle sorvadás gyötör, mint Amerigo Totot.

Ez így leírva nem is hangzik olyan borzasztóan, de, ha eszembe jut, hogy meg is vakulhatok - betegségem neve macular degeneration - egyelőre csak a bal szememet gyötöri, de a szemek szokása a szolgai utánzás és majd a jobb szememnek is eszébe jut, hogy mit csinál a bal és akkor aztán vége is lesz. A lábam pedig a kerekas székre készülődik. A múlt héten már el is vágódtam az utcán; szédülés nélkül teljes tudattal csak összecsuklottam. Hát így állunk. Egy már most is biztos; jövőre nem mehetek haza.

De azért az Énekek Énekét megcsinálom. Remélem addig még kitartok. Sőt a két másik könyvet is szeretném még megcsinálni, hogy valami nyom maradjon utánam, ha már a ki-kicsodának senki is vagyok. Mert azt azért nehezen nyelem le. Különösen nehezen nyelem le azt a válogatást, hogy, ha legalább egyikünk a választott fajhoz tartozna, akkor már a másik is, ha nem is választott, de legalább érvényes árja-párja lenne. Mint pl. Domján,²⁸ akinek a hiányát reklamálta a párisi Irodalmi Újság, mert a felesége választott. János, nehéz ezt eltűnni, különösen, ha az ember látja az összeesküvésszerű egyetértést a ki kicsoda szerepének az eltusolásában. No, de ebből is elég ennyi. Ha nincs meg bennem a napi betevő defekt, ne akarjak besorolni a kitüntetett ütődöttek közé.

Megkaptuk a könyveket. Nagyon köszönjük. Nosztalgiával olvassuk a háborús időket. Akkor még azt hittük, két bombatámadás reménykedő szünetében, hogy a béke igazságot is hoz.

Azt hiszem, hogy, ha későn is megy a levél, de elmondja a mondatokat.

Mindkettőtöket szeretettel ölelünk

Szalayék

New York, 1985. II. 7.

1985. máj. 10.

Kedves Lajos Barátom!

Február 7-én keltezett leveledet, amelynek new yorki pecsétjén március hónap díszeleg, április utolsó napjaiban kaptam kézhez. Soraid kétségbeejtettek: egyszerre ennyi baj, egy kicsit sok. Abba a stiláris feltételezésbe kapaszkodtunk, amit leveled rejt, hogy „komoly, vagy komolynak képzelt” a baj. Az öcséddel beszéltem a minap s az ő hírei megnyugtatóbbak voltak. Hála Istennek! S ha ez azt jelentené, hogy mégis hazalátogattok, a világ megbomlott egyensúlya egy kicsit helyrebillenne. Mert - öreg közhely! a legfontosabb mégis, hogy az ember hasznosnak érezze magát, hogy dolgozni tudjon. Apropos, dolgozni - leveledben azt írod, hogy az Énekek énekét megcsinálod, sőt mást is, öcséd viszont azt telefonálta, hogy nem. Remélem ez csak félreértés. Somlyó fordítását megkaptad? (erről nincs szó a leveledben).

Keserűségedet értem, dehogy akarom azt mondani, hogy minden csak képzelmény, de mindent rendbe lehet tenni, még a ki kicsodát is.

Hogy a béke igazságot hozna? Látod ebben egy percig se hittem (igaz hittem másban, de megcsatlattam).

Bartháékát súlyos csapás érte, meghalt Ágnes lányuk - Veronikáé volt, de együtt nevelték s Laci saját gyerekeként szerette s a lány is őt, apjaként. Sajnálom őket, s azt a drága teremtetést, aranyos, jóra való, szorgalmas asszony volt, két gyermek anyja. Na hol van a szikrája valamiféle magasabb igazságnak? Tudom az egyházak vigasztalását, s bocsáss meg, otrombának tartom, olyannyira, hogy már gyerekkoromban is felháborított. Dehát ez nem idevaló téma.

Drága Lajos és Jucika, nagyon reméljük mindketten, hogy találkozunk az idén is, várunk, s most már azt mondhatjuk, a régi barátsággal.

D.J.

Jegyzetek

1. *I. Országos Rajzbiennálé.* Salgótarján, 1982. Katalógus, 917. A 25 Szalay rajz reprodukciója is megtalálható a katalógusban.
 2. Végvári Lajos: *Szalay Lajos.* Városi Tanács-Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1990.
 3. *Szalay Lajos.* Miskolci Galéria, 1992. c. katalógusban megjelent Szalay levele Farkas Istvánhoz, valamint Keresztúry Dezső, Esteban Fekete és a Magyar Írókamara Szalayhoz írott levelei.
 4. William Shakespeare: *II. Richard.* Magyar Helikon, 1975. Ford.: Somlyó György. Tipográfia és kötéstervező: Szántó Tibor. Borító-rajz, 10 egészoldalas illusztráció: Szalay Lajos. - Az Év könyve pályázaton kaphatott nívódíjat a kiadvány.
 5. Babits Mihály: *Erato.* Magyar Helikon, 1980. Védőborító, tipográfia: Szántó Tibor. Borító-rajz, 41 illusztráció: Szalay Lajos.
 6. Lev Tolsztoj: *Feltámadás.* Európa Könyvkiadó, Bp. 1981. Könyvtervező: Miklósi Imre. Borító-rajz, 31 illusztráció: Szalay Lajos.
 7. Önéletrajz - 1980-as terv. Szalay kilenc éves periódusokra fősorozta az életét - rajzban, rajzok sorozatában idézte volna meg élet-helyszíneit, élettörténetét. Rövid biográfia-bevezetők lettek volna az egyes periódusok rajzai előtt. Az elkészült szöveges rész megjelent: *Szalay Lajos.* Miskolci Galéria, 1992. (8-9.)
 8. Szántó Tibor (1912-) 1930-34: Bortnyik Sándor mesteriskolájában tanult. 1954- a Móra Kiadó, 1962- a Magyar Helikon művészeti vezetője; e levél születésekor is. Több tipográfiai szakkönyv (pl. *A betű,* 1965., 1966., 1969.) szerzője.
 9. Szalay Lajos: *Rajzok.* Bev.: Keresztúry Dezső. Békéscsaba, 1981.
 10. Aczél Györgyről van szó.
 11. Lipták Pál - a békéscsabai József Attila Megyei Könyvtár igazgatója akkor. Könyvtáros, festő és grafikusművész, könyvtervező. Szerkesztésében s kiadásában jelent meg három rajzkiadvány (1979., 1980., 1981.) Szalaynak.
 12. Pozsgay Imre - akkor kulturális és oktatási miniszter.
 13. Pók Lajos: *Kafka világa.* (III.) Bp. Európa, 1981.
 14. A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja.
 15. Franz Kafka: *Elbeszélések.* Ford.: Antal László-Eörsi István. Utószó: Pók Lajos. Európa, Bp. 1975.; Franz Kafka: *Naplók, levelek.* Vál., szerk., jegyz. és utószó: Györfy Miklós. Bp. Európa, 1981.
 16. Kass János grafikusművész
 17. Szenes Árpád festőművész
 18. Faludi György költő
 19. Az itthoni jelenlétét erősíteni és állandósítani akaró Szalayt megviselte-elkeserítette az a tény, hogy kimaradt a Ki kicsodából (*Ki kicsoda?* Életrajzi lexikon magyar és külföldi személyiségekről, kortársainkról. IV. átd. és bőv. kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1981.). Annál is inkább, mert az angol és német nyelvű lexikonokban szerepeltették; pl. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts.* Hans Vollmer. Veb E.A.Seemann Verlag Leipzig, 1958. 400.p.
- Szalay Domokosnak egy róla, művészetéről szóló idézetgyűjteményt is küldött. Ezt rövidítve azért célszerű idézni, mert jellemző, hogy a rajzoló mit tartott fontosnak kiemelni a róla megjelentekből.
- Munk Pál hernádnémeti földbirtokos úr 100 P jutalomdíját legjobb magyar érettségi dolgozatáért Szalay Lajos VIII. o.t. kapta. (A Miskolci Katolikus Fráter György Főgimnázium 1926-27 évi Értésítőjéből)
- (...) a Kar elismerése jelül dícséretben is részesítette a következő általános kitűnő előmenetelt tanúsított hallgatókat: Krikovszky Gizella IV. é., Szalay Lajos IV. é. (...)
- A Budapesti székesfőváros által alapított ösztöndíjak címén a 600 P-s festészeti és két 600 P-s szobrászati díj tüzetett ki a Főiskolai művésztanárok által előzőleg kiválasztott növendék-mun-

kák alapján. Ílyképp a 261.036/1936.XIV.sz. polgármesteri határozattal a két festészeti ösztöndíjat Erdős Géza VI. é. és Szalay Lajos IV. éves művésznövendékek.(...)

Ez évben adatott ki első ízben a Székely Bertalan-díj, amelyet Hóman Bálint miniszter úr Ó Nagyméltósága alapított a Székely-centenáriummal kapcsolatban a kiváló mester és művésznövélő tanár emlékeztetére.

A beadott közel száz pályamunka áttekintése után, amely az oktatást érintő igen hasznos tanulságokkal is szolgált, a bíráló bizottság a 300 P-s díjat egyhangúlag Szalay Lajos IV. é. művésznövendéknek ítélte oda, aki pályatervében s ezek között főként az „angyali figyelmeztetés” szemléletének bevonásával komponált s a bírálók által legjobbnak talált képtervében meggyőző bizonyosságát adta felöltő tehetségének és a díjra érdemességének. (Az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1935-36.)

1. Konecsni György (tanítóképző IV. é.t., Kiskunfélegyháza (...))

2. Szalay Lajos (gimn. VII. o.t., Miskolc) ceruza- és tollrajzaiban egyéni felfogását juttatja érvényre, a felt-, árnyék- és fényhatás visszaadására törekszik, ami néha az arckifejezések kellő megfigyelésének rovására esik. Övé a második díj. (Zászlónk, 1926. április 15.)

Kassák Lajos: Azt hiszem, Szalay Lajos ma nemzetközi viszonylatban is kitűnő grafikus, alkotóképessége teljében van s amit eddig produkált, magas mértékkel mérhető.

Auer Pál (Magyarország párizsi nagykövete a második világháborút követő békekonferencia idején): A festők közül a Párizsban is nagy sikert aratott Czöbel Bélát és Szalay Lajost kell megemlítenem. Utóbbi UNESCO-ösztöndíjat is kapott Georges Rouault révén, mint a vasfüggöny mögötti országok legjobb Párizsban élő művésze. (Auer Pál: Fél évszázad. Occidental Press, Washington, 1971. 287.)

Spanyol szöveg magyar fordításban: Nem lenne túlzás azt állítani, hogy a mai rajz történelme hazánkban (Argentína) két nagy korszakra oszlik; Szalay itt-tartózkodását megelőző és az azt követő korszakra. (...) A drámai expresszionizmus, a mélyreható emberi és szociális visszhang, ami a jelenkori értékes argentin rajzban uralkodik - legalábbis jelentős arányban - Szalay munkájában gyökerezik.

Szalay tollal hozzáfűzött megjegyzése: Becsempésztem a jobboldali, antiszociális szellembe az emberi szocializmus hangját.

Spanyol szöveg magyar fordításban: (...) Szalay a született mester erényeivel is rendelkezik. Elég csak rövid ideig hallgatni őt, amikor művészi problémáit vagy tapasztalata által diktált véleményeit - szabatos és választékos spanyolba öntve - kifejezi, hogy lássuk; a tanítókészség ritka adományával rendelkezik. Biztos, hogy nagyon ihlető befolyást gyakorol az ifjúságra, amelyik körülvenni és hallgatni akarja.

Szalay kézirásos megjegyzése: 1967-től járok haza, de azért meg nem hívtak volna tanárnak.

Beke László (*Beszélgetés Szalay Lajos grafikus művésszel*. Hangszalagra felvette Beke László, 1970. aug. 18-án az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportban): Szalay Lajost úgy tartjuk nyilván, mint az új magyar grafika újjászülőjét, annak ellenére, hogy - tudomásom szerint 1946 elején hagyta el az országot, viszont addigra már megteremtett egy olyan grafikai stílust, amelynek már akkor követői is voltak, és melynek a hatása mind máig érezhető a magyar grafikában.

20. Szalay itthon valószínűleg többeknek - vezető beosztásúaknak is - szövéttette mellőzését a Ki kicsoda-ban. S mivel nem kaphatott pozitív, korrekciót is kilátásba helyező választ (még a könyv szerkesztőitől sem): véglegesnek gondolhatta a kimaradását. Késői és sovány vigasz, hogy a *Magyar ki kicsoda* 1990 viszont szerepelteti (Texoft Láng Kiadó, 1990, 550. p.) Igaz - szűkszavúan.

21. Szalay Lajos rajzai Franz Kafka elbeszéléseihez. Óbuda, Zichy-kastély, 1983. május 30-június 19. A kiállítást Lator László nyitotta meg. A kiállítás keretében Bálint András előadói estet tartott (VI. 3.) Franz Kafka műveiből *Levél apánnak* címmel.

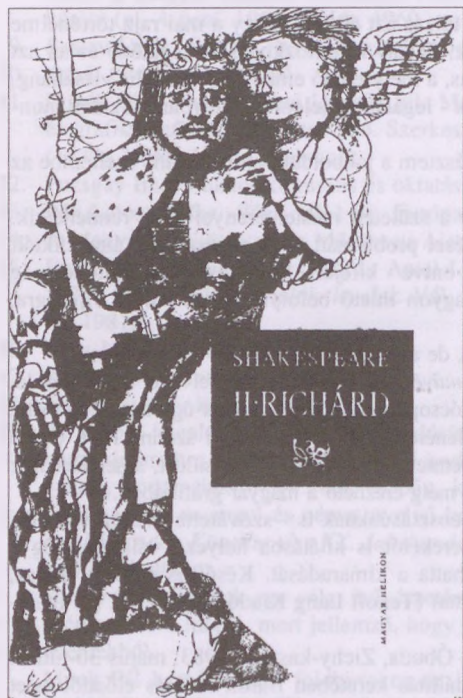
22. *Tisztelet a szülőföldnek* (Műcsarnok, 1982. XII-1983. I.) kiállításon szerepeltek.

23. A Somlyó fordítást Szalay Énekek éneke rajzsorozatával a Gyomai Kner Nyomda és Kiadó adta ki 1994-ben: Salamon király: *Énekek éneke*. Ford.: Somlyó György. Könyvterv.: Miklósi Imre. Utószó: Sümegi György.

24. Del Medico Imre - a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának alkalmazottja volt.
25. Koller György a Rézkarcoló Művészek Alkotóközösségének a vezetője; Szalay műveinek (és a tusrajzokról készített szitanyomatoknak) legfőbb forgalmazója.
26. A Szalay illusztrálta Kafka kötet nivódíjat kapott az Év könyve pályázaton.
27. Bartha László (1908-) festőművész; Szalaynak tanulóútára a Képzőművészeti Főiskolán (Benkhard Ágoston osztálya) és a Miskolci Művésztelepen. Párizsban, 1946/47-ben laktak együtt is.
28. Domján József (1907-1991) Kossuth-díjas grafikusművész, 1956 után az USA-ban élt.

Képek jegyzéke:

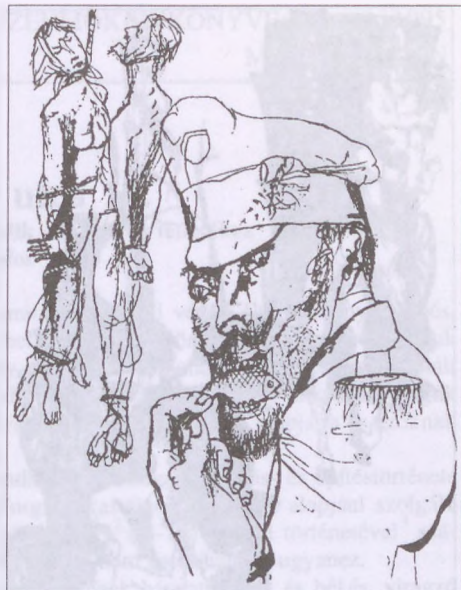
1. Címlap, W. Shakespeare: *II. Richárd*. Magyar Helikon, 1975.
2. Illusztráció Shakespeare II. Richárdjához.
3. Címlap, Lev Tolsztoj: *Feltámadás*. Európa Könyvkiadó. Bp. 1981.
4. Illusztráció Tolsztoj Feltámadásához.
5. Címlap, Franz Kafka: *Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó, 1983.
- 6-8. Kafka illusztráció I., II., III.

LEV TOLSZTOJ *Feltámadás*

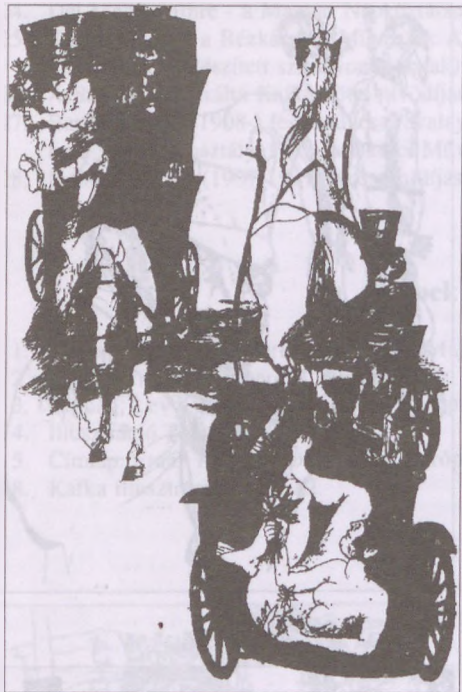

LEV TOLSZTOJ
Feltámadás

FRANZ KAFKA
ELBESZÉLÉSEK
SZALAY LAJOS RAJZAIVAL

Szécsény Vár utca 13.

Adatok a Forgách kastély huszadik századi történetéhez
Hausel Sándor

Van a könyvek sorsáról egy közkedvelt mondás, amit a 2. század végén élt római nyelvtudós, Terentius Maurus fogalmazott meg: „Habent sua fata libelli”, vagyis a könyveknek megvan a maguk sorsa, története.¹ Nyomon követve a szécsényi kastély történetét, e mondás jelen témára adaptált változata juthat az ember eszébe: Habent sua fata castelli vagyis a kastélyoknak is megvan a maguk sorsa. S mennyire igaz ez, ha valaki belemélyed az ötévszázados várfalaknak az alapjaira és azoknak a köveiből felépült szécsényi kastély történetébe.

Nógrád megye műemléképületei közül kevésről mondhatjuk el, hogy birtoklás- és építéstörténete részletesebben fel lenne dolgozva, mint a szécsényi Forgách kastélyé. Az épület alapjául szolgáló várral, illetve a barokk, ún. Grassalkovics stílusban épült kastély² 18-19. századi történetével³ számos tanulmány foglalkozik, ugyanakkor századunkbeli sorsáról nem mondható el ugyanez.

Sorsa jól tükrözi a magyar történelem és Szécsény történetének hányattatásait és békés, virágzó korszakait. A török után újjáéledő Magyarországon épült kastély nagy uradalom központja volt. S ahogy ez az uradalom vesztett gazdasági jelentőségéből, úgy szűkült a kastély élete is, mígnem a század elejére társadalmi életét illetően szinte kiürlt, a század közepére már csak élettelen váz volt, s kevés hiányzott, hogy az enyészeté nem lett.

Szécsény 14-19. századi birtoklástörténetében a legnagyobb főúri családok lelhetők fel: Kacsicsok, Országh, Lossonczy, Koháry (zálogként), Forgách és Pulszky család. Mivel mai formáját az épület a Forgách család tulajdonában nyerte el, emiatt maradt az elnevezése mind a mai napig Forgách kastély.

Forgách Páltól 1846-ban vette meg Pulszky Ferenc,⁴ de ő családjával sokáig nem élvezhette. Felesége azonban, rövid ittlétük ellenére, remek emléket állít naplójában⁵ mind a kastélynak, mind a településnek. Fiuk, Ágost sem élt Szécsényben, jóllehet országgyűlési képviselője volt, a kastélyt csak ritkán látta. Halála után (1901. 9. 11.) a felesége, Figdor Hermina eladta Szécsényt, ekkor kezdődik a kastély és az uradalom 20. századi története.

Nem sokáig hiányzott gazda: már 1901. október 17-én azt adta tudtul a Nógrádi és Honti Híradó, hogy Gross Zsigmond nagyváradai lakos vásárolta meg 1.480.000 koronáért. Néhány évvel később, 1906-ban még felmerült a tulajdonváltás, amelyről Pintér Sándor levele tanúskodik. Gróf Keglevics Istvánné érdeklődött nála a kastély és az uradalom iránt, erre írt részletes választ a szécsényi ügyvéd, aki a gazdasági és történeti ismertetés mellett arról is szólt, hogy „én a szécsényi uradalmat oly magyar úr birtokában szeretném látni, ki Nógrád megyében irányító szerepet vinne, mert a szécsényi uradalom e megyének nem csak központja, hanem - ha szabad így kifejezni magam - szíve is egy-szersmind, tehát amiként érez és lüktet a szív, ugyanúgy érez és cselekszik Nógrád vármegye is”.⁶ Végülis az érdeklődés csupán érdeklődés maradt; hét évig volt Gross Zsigmond tulajdonában, mígnem 1908 nyarán meghalt. Ezután két évig özvegye, Gross Zsigmondné birtokolta. 1910-ben vagy 1911-ben⁷ lett földesura a kastélynak és az uradalomnak dr. Gross Jenő, aki az 1944. 2. 16-i adásvételi szerződés megkötéséig volt a tulajdonosa. Pontosabban szólva, ekkor Szécsény már a felesége nevében állt, amint azt a báróné is említi könyvében: „Néhány nap múlva egy reggel megint felhívta őt (Lipthay Bélát), Hunyor ügyvéd. Van egy kastély és birtok, ami nem kényszereladás. A tulajdonos szabadon adhatja el, mert a felesége nevében van, aki keresztény.”⁸ Gross Jenő egyébként 1938 decemberében íratja át a tulajdonjogot a feleségére, akiről ettől sokkal többet nem is tudunk; neve Stracho Mária volt.⁹

Férjéről, aki három évtizedig volt Szécsény „földesura”, szintén nem könnyű összeállítani az életpályát. Az bizonyos, hogy 1877. 9. 26-án született a Bihar megyei Szerep községben, szülei Gross Zsigmond és Spitzer Róza voltak. Borovszky monográfiája és városi képviselőtestületi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján 1911-től volt a szécsényi uradalom felének, majd 1918-tól¹⁰ (anyja halála után) a másik felének is birtokosa. Részt vett az I. világháborúban, népfőlkelő zászlósként vonult be, 1916-ban tartalékos hadnaggyá lépett elő a Budapesti 1. Honvéd Huszárezrednél. Később (1935) nemességet¹¹ szerzett gatályi és szécsényi előnévvel. Az 1937. évi Országos Mezőgazdasági Címtár IV. kötete a neve mellett megjegyzi: gatályi és szécsényi uradalmak (Gatálypuszta Szerephez tartozott; Gross Zsigmond, majd az örökösei voltak itt földbérletk.) A szécsényi uradalom területe 1937-ben 4259 kh. (Pintér Sándor 1906-ban 5883 kh-ról írt Keglevich grófnőnek küldött levelében), kataszteri tiszta jövedelme 21.932 arany korona volt, szerkezete pedig a következőképpen nézett ki.¹²

Település	Összterület	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nem adózó
Csitár	425	213	0	34	0	95	70	13
Nagylóc	75	10	0	0	0	0	65	0
Sipek	1014	100	1	5	0	4	898	6
Rimóc	1141	218	3	4	0	0	874	42
Szécsény	1532	895	19	216	2	167	176	57
Varsány	72	67	0	0	0	0	5	0
Összesen:	4259	1503	23	259	2	266	2088	118

Gross Jenő lakóhelye az 1920-as években a IV. kerületben a Sütő utca 2. szám alatt volt, az 1941. évi virilis jegyzék szerint már Szécsényben lakott, de a háború után visszaköltözött a fővárosba. A felesége nevén három fővárosi VIII. kerületi ház szerepel az 1926-os Mosse katalógusban: Baross utca 79., Baross utca 81., Óriás utca 1/a.

Szécsényi nagybirtokosként a község legnagyobb adófizetője volt, virilis jogon a képviselőtestület tagja, azonban e jogának gyakorlását megbízottjai végezték (1911-ben Tersztyánszki István, 1936-ban Bayer Oszkár, 1940-41-ben Rausch László). 1941-ben 14.526 pengő 52 fillért fizetett és ezzel az összeggel a 16 virilis képviselő között messze kiemelkedett; a Velics testvérek, László és Lajos fejenként 4194 pengővel követték őt, a többiek pedig 1000 pengő körüli összeget fizettek.

A századfordulótól a 20-as évek végéig Gross uradalom volt szinte az egész Szécsény és környéke. A csitári, sipeki, nagylóci, rimóci és varsányi területekre kiterjedő uradalom 7500 magyar holdat tett ki. A Nagyatádi-féle földreform során megváltandó földmennyiséget a Gross uradalomból jelölte ki az állam, ennek ellenére az uradalom a 40-es évek elejéig uralta Szécsényt.¹³

Vallásával kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy mindenki által mint zsidó földbirtokos említetik, de a helybeliek emlékezete szerint a feleségével járt a római katolikus templomba. Mindazonáltal 1939-ben a zsidótörvények végrehajtásakor a községi eljáróság a képviselőtestületi tagságát megszüntette, ami ellen következő indoklással fellebbezett: „mint ezüst vitézségi érmmel kitüntetett személy”¹⁴, akinek felmenői 1849. 1. 1. előtt Magyarországon laktak és itt születtek, ki vagyok véve a zsidótörvény hatálya alól.” Az ügy megjárta az alispáni hivatalt is, és az itt kiadott „Tanúsítvány” szerint „Dr. Gross Jenő szécsényi lakos az 1939 évi IV. t. c. 2. § 2 pontja értelmében zsidónak nem tekintendő”. Egyébként Szécsény 1941. évi virilis jegyzékében a foglalkozás rovatba azt jegyezték be,

hogy „Tűzharcos és tudor”. Doktorátusának jellege ismeretlen. Gross Jenő túlélte a második világháborút, 1948 őszén Budapesten halt meg.¹⁵ A Szécsényt három évtizedig birtokló földesúrnak mind személyéről, mind uradalmának működéséről kevés ismeretünk van.

Gross nem volt a kastély ura a régi értelemben. Inkább budapesti lakos lévén többnyire nyári laknak tekintette, nem pedig főúri rezidenciának.¹⁶ A Szécsényben 1917-1918-ban két évet tartózkodó írónő, Mollináry Gizella életrajzi ihletettségű regényében¹⁷ érzékletes leírását adja a kastély megváltozott szerepének, amelyet érvényesnek tekinthetünk a negyvenes évek közepéig: „Különös életet tapasztaltam a kastély körül. Olyan volt a légkör, hogy megölte a romantikát. Nyoma sem volt annak a magányos, elzárkózó előkelőségnek, mely az ilyen parkkal, évszázados fákkal övezett nagyúri lakokat rendesen, még a füzetes regények címlapján is körülveszi. Hogy ez a kastély valamikor hősi elindulások, tragikus szerelmek vagy ősi nemzedékek végzetes sorsfordulóinak színhelye lett volna, - mint ahogy a füzetes regények gyerekfantáziámban azt rögzítették - eszébe se jutott itt az embernek. Hogy itt valamikor olyan parókás urak és púderes hölgyek népesítették be a szobákat, milyeneket képeken és a múzeumokban megcsodáltam - el sem lehet képzelni. Sem azt, hogy fogatok vagy fullajtárok fordultak ki-be a parkba. Valami bántó józanság terpeszkedett a nagy épület körül, mely józan őszinteséggel tárta fel a dolgok, tárgyak és cselekedetek felemás vagy rosszul kendőzött, kicsinyes üzleti voltát. És ez itt bántóbb volt, mint egy budapesti bérházban. Itt állt ez a szép, nagy, emeletes kastély, melyről dicsekedve hangoztatták, hogy negyven szobája van - de schol és semmiből nem érződött, hogy ezeket valaki birtokba vette, használja, lakja és korlátlan úr benne mindörökké. Az volt itt az ember benyomása, hogy ezt valaki hosszabb-rövidebb időre bérbévette és kihasználja. (Kiemelés tőlem - H. S.) A kastély tulajdonosa zsidó földbirtokos volt, ki mint tartalékos hadnagy bevonult ugyan, de a földbirtok alapján felmentett volt.”

Az bizonyos, hogy a kastélyt 1944. 2. 16-án adta el (illetve a felesége), a tulajdonjog változását 1944. augusztusában jegyezték be fele-fele részben báró Liphay Béla és herceg Odescalchi Eugénie javára.¹⁸ Bár az adásvételi szerződés nincs meg, a községi iratok azonban utalnak arra, hogy dr. Gross Jenőné 5 szobát és különféle mellékhelyiségeket fenntartott magának, de ezeket hatóságilag igénybe vették, tekintettel a katonai beszállásolásokra és a „nehéz szécsényi lakásviszonyokra”.¹⁹ Az új tulajdonos, az Erdélyből áttelepülő Liphay család életét a feleség nagyszerű emlékiratban öröklötte meg. A férj tudományos tevékenységéről is készült méltatás,²⁰ emlékéit a kastély falában emléktábla örökíti meg.

Hogyan nézhetett ki ekkor a kastély? Liphay báróné emlékiratában a következőket írja: „Bútorosult vettük meg a kastélyt, és néhány szép szőnyeggel. A bútorokat azonban nemigen fogjuk használni: zömükben stílus nélküliek.”²¹ Hozzá kell tennünk, hogy a teljes épületet nem vehették az új tulajdonosok birtokba, mert a magyar katonaság lefoglalta magának a könyvtár és még néhány szoba kivételével. Itt kell szólni a kastéllyal egykor szoros együtttest képező parkról. A kastélypark állaga a háború után rohamosan romlott, faállománya fogyott. Dr. Manga János, a balassagyarmati múzeum igazgatója és egyben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) megbízottja, látva az áldatlan állapotokat az ÁVH Határőrség szécsényi parancsnokságával kötött megállapodást a park használatával kapcsolatban, abban a reményben, hogy ez megoldást hozhat. A parkban katonai sportpálya és gyakorló tér létesítését tervezték. A parancsnokság vállalta, hogy a park egész területén a faállomálynak és a réteknek épségét és karbantartását biztosítja. Megoldást ez sem hozott, a park tönkrement. A kastély és a park sorsa véglegesen akkor vált el egymástól, amikor a kastély 1970-ben a Megyei Múzeumi Szervezet kezelésébe került, a park pedig a községi tanácsnál maradt.

A front 1944 decemberében elérte Szécsényt, a városért súlyos harcok folytak, amelyek során elpusztult az üvegház, az istálló, de sérülések érték a kastély főépületét is. A hajdani vár falai, a kastély pincéje a tulajdonosokon kívül sok száz szécsényinek is menedékhelyül szolgált: „A kastély pincéje két helyiségből állt. Ezeket rövid kis folyosó kötötte össze. Megnyugtató látványt nyújtottak a két méter vastag falak, amelyek annak idején a szécsényi várfalra épültek. Fejünk fölött - a szokványos pincéhez viszonyítva magas boltív tartotta a mennyezetet. A falban az ablaknyílásokat erős vasrácsok és igen vastag cementlapok zárták el a külvilágtól. Védett volt kastélyunk pincéje, biztos védelmet kínált a lövedékek és aknák ellen, ezért néhány rövid nap alatt zsúfolásig megtelt.”²² A harcok elvonulásával az újjáépítésre nem volt lehetőség. Sőt, Szécsénynek, a „mini uradalomnak”

(közel 80 kh) a megtartása is más birtok eladása révén sikerült. Az adója azonban évről-évre súlyos terhet jelentett a Liphay családnak. A miniuradalomra egyre több adóhátralék halmozódott fel. Pedig a báró a gazdálkodás több területével próbálkozott. Mint felesége írja, szorgosan kertészkedett, bérbe adta földjük egy részét, állattartással, sőt csiperke gomba termesztésével is foglalkozott. Mindezek azonban nem fedezték a kiadásokat és az adókat. A sérült épület állaga így azután rohamosan romlott, nem beszélve az időközben beköltözött lakók rombolásáról. A kastélyépület iránti aggodalom és a politikai viszonyok gyors, egy arisztokrata számára kedvezőtlen változása azt az elhatározást érlelték meg Liphay Bélában, hogy engedve a politikai és a gazdasági nyomásnak, a kastélyt felajánlja az államnak múzeumi célra. Az első felajánlást 1949 nyarán írták meg, de a rendezetlen adók miatt, ezt nem fogadták el. A második felajánlás 1950. október 5-én íródott. Tekintettel fontosságára és a korszakot jól ábrázoló tartalmára, érdemes a teljes levelet²³ szó szerint idézni:

„Alulírott Liphay Béla biológus és mindezeideig gazdálkodó is, valamint ugyancsak alulírott Liphay Béláné szécsényi (Vár utca 13.) lakosok a közös tulajdonunkat képező ama szécsényi mezőgazdasági ingatlanainkat, valamint kastélyunkat és egyéb épületeket, melyeket alant megjelölünk, az Állam részére felajánlunk minden ellenszolgáltatás nélkül.

Ingatlanaink a szécsényi 2302. sz. telekkönyvi betétében 1-13 sorsz. alatt vannak felvéve. E telekkönyv szerint 76 kat. hold 77.5 négyszögöl kiterjedésű ingatlanokból már korábban az 1945-1947 években magánszemélyek részére összesen 9 kat. holdat és 1414 négyszögöl ingatlant eladtunk; az új tulajdonosok javára azonban a tulajdonjog telekkönyvi bekebelezése mindeztidáig nem történt meg és ezért a tulajdonjogban bekövetkezett változás a telekkönyvben feltüntetve nincsen. Ezek az összesen 9 kat. hol 1414 négyszögöl kiterjedésű ingatlanrészek jelen felajánlásunk tárgyát nem képezik.

Az ingatlanok hiteles telekkönyvi kivonatát a IV. sz. melléklet tartalmazza. A kataszteri birtokív szerint az összes jelenleg tulajdonunkban lévő ingatlanaink kiterjedése a telekkönyvi adatoktól eltérően 77 kat. hold és 851 négyszögöl. Az ingatlanok együttes kataszteri tiszta jövedelme 763.28 kor. A fentemlített már korábban eladott ingatlanok kat. tiszta jövedelme 100.35 Kor. volt, tehát az általunk felajánlott ingatlanok területe 67 kat. hold és 1132 öl, 662.93 kor. kat. tiszta jövedelemmel.

Ebből a területből az 1949 évben az Államnak bérbeadtuk azokat a területeket, melyek gépi járművekkel megmunkálhatók, azaz 44 kat. hold 914 négyszögöl, 444.60 kor. kat. tiszta jövedelemmel. Ezt a haszonbérbe adott területet már 1950 augusztus havában az Állam részére felajánlottuk, ajánlatunk azonban a bekebelezett és még ki nem fizetett vagyondézsma maradvány miatt elfogadást nem nyert. Most ajánlatunkat erre a területre is újból megteesszük és ezen felül felajánljuk a fentiekben említett minden tulajdonunkban lévő mezőgazdasági és házingatlanunkat, abban a hiszemben, hogy ilyen beállítás mellett az Állam részéről történendő elfogadásnak mi sem lesz már útjában.

A máma is még saját megmunkálásunkban lévő ingatlan 23 kat. hold 223 négyszögöl kiterjedésű 218.35 kor. kat. tiszta jövedelemmel. E terület megoszlása: kastély, a kastély melletti gazdasági udvar épületekkel, két őrtorony és az úgynevezett várkert. A várkertből legalább 5 kat. hold legjobb minőségű megművelhető föld. Ezt ma kertészetiileg hasznosítjuk; kb. 3 hold kaszáló, kb. 3 hold terméketlen - (tó, csatornák, patak, töltések, utak, stb.) - hozzávetőleg 10 hold kihasznált erdő - (parkrészek) - a többi beépített terület, udvar stb. Mellékelt térképen fel van tüntetve az egész, az eladott, az Államnak bérbeadott és a még szabad rendelkezésünkre álló terület.

A kastély állítólág 1675-ben épült a régi szécsényi várra, mint alapfalakra. Tiszta barokk, 26 szobából és mellékhelyiségekből áll. Van benne egy nagyerem, egy könyvtárterem, és 4 kisebb terem. A földszint boltíves. Alatta egy 300 négyzetméteres boltíves pince van. A kastély tetőzete és emeleti ablakai sürgős javításra szorulnak. A gazdasági épületek használható állapotban vannak. Az őrtornyok tetőzete újonnan van kijavítva.

Alulírottaknak a kastélyban van lakásunk. A kastély kisebb helyiségeiben lakók vannak, - (öt család) - a nagyobbak különböző gazdasági alakulatok és a tulajdonosok raktárhelyiségei.

Az ingatlanon csupán a Tk. C. lapon 37 sorsz. alatt 12560 forint jelzálogos teher van az Államkincstár javára. A többi bekebelezett zálogjogok, minthogy az alapul fekvő tartozást kifizettük, bármikor törölhetők.

Alulírott Liphay Béla évtizedeken át végzett biológiai munkálatokat és tartott fenn szoros kapcsot

latokat természettudományi célokat szolgáló intézetekkel, így a Magyar Nemzeti Múzeummal is. 300 dobozban, négy dupla szekrényben elhelyezett Entomológiai gyűjteményét már most felajánlotta örökletként a Nemzeti Múzeumnak. Erre a kapcsolatra való tekintettel, de általános közérdekből is, alulírottak azt kérik, hogy a Kincstárnak felajánlott ház- és kertingatlanuk, 23 kat. hold 223 öl a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának, illetve a Magyar Nemzeti Múzeumnak adassék át, hogy az az északmagyarországi aktivitásának egyik központjává avathassa.

Korábbi felajánlásunkat I. sz. alatt, a kataszteri birtokívet II. sz. alatt, a szétosztást feltüntető kataszteri adatokat III. sz. alatt csatoljuk.

Szécsény, 1950. október 5.

Az Ingatlanforgalmi Bizottság e második felajánlást azzal a feltétellel elfogadta, hogy az adótartozást a vételárba (15.000 forint) tudta be, s ezzel a kastély állami tulajdon lett 1950 végétől. A már akkor műemlékké nyilvánított épület hasznosításával kapcsolatban az első elképzelés rögtön megszületett az államosítás után; a megyei tanács végrehajtó bizottsága a „Lipthay kastélyból természetrajzi, régészeti és néprajzi kutatóintézet létesítését”²⁴ határozta el, és ezért azt átadta a MMOK részére. A MMOK képviselője és dr. Manga János, a balassagyarmati múzeum igazgatója 1950. november 8-iki jelentésükben²⁵ a kastélyt hasznosíthatónak látták arra a célra, amit a megyei tanács határozata tartalmazott, sőt javasolták, hogy az Országos Könyvtári Központ által a különböző kolostorokból és egyéb helyekről begyűjtött könyveket itt tárolják; „A könyvtárnak Szécsényben való létesítése azért is kívánatos lenne, mert a megye területén tudományos könyvtár nincs.”

Az épület hivatalos átvételi jegyzőkönyve²⁶ 1951. február 10-én készült el a MMOK, a Nógrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztályának és a Nógrád megyei Múzeum képviselőjének jelenlétében. A jegyzőkönyv százalékos értékelésben adja meg az épület egyes részeinek állapotát; a legrosszabb állapotban az értékelés szerint a fedélhéjazat, a faszindelyek, vápák, tetőkibúvók voltak; 20 százalékosra minősítették azokat. A kastély többi részéről az alábbiakat rögzítette a jegyzőkönyv:

fedélszerkezet: feszítőműves, kombinált fedélszék fenyőfából	60%
emeleti födém	70%
csapos gerendafödém	30%
vastartók közti téglaboltozat	80%
földszinti és pincefödémek donga- és téglaboltozattal	100%
földszint hajópadló	70%
folyosók hidegpadlója	90%
emeleti hidegpadlók	95%
fapadlós helyiségek	30%
parkett-burkolat	60%
Vízellátás az épületről mintegy 30 méterre lévő bővíző, régi rendszerű célszerűtlen kútból történik. A padlástérben elhelyezett két víztároló közül az egyiket fagymentesíteni kell, azonkívül javítani is. A másik is javításra szorul.	
A nyomócsövek minőségi állapota	80%
Kifolyók	100%
A 3 fürdőszoba és tíz WC berendezés minőségi állapota	20%
Villanyvilágítás: hálózati vezetékek minőségi állapota	30%
Fényforrások és függesztékek	10%
Cserépkályhák vegyes tüzelésre	50%
Belső vakolat az egész épületben	80%
Szobafestés, meszelés	10%
Nyílászárók olajfesték mázolása	10%
Külső homlokzati vakolatok	20%
Épületüvegezés	40%

1951 februárjában a kastélyban a volt tulajdonos mellett négy család lakott. Azonkívül az állami gazdaság hat, a DÉFOSZ három helyiséget használt, áprilistól pedig idénymunkások szállásává²⁷ vált.

A mindenki által igenelt nagyszerű terv ellenére a kastély állapota napról napra romlott, de a javításra nem került sor. Ezt látva a szécsényi tanácselnök 1951-ben szorgalmazta a tető javítását,²⁸ és ha már az első elképzelés (múzeum) nem valósul meg, akkor helyi intézmények elhelyezésére jól megfelelne.

A kastélyt tehát mind a báró, mind a megyei tanács múzeumnak szánta, azonban minden más célra felhasználták, csak arra nem. 1955-ben a szécsényi Tejipari Vállalat²⁹ kezdeményezésére a pincében rokfort sajt termelése kezdődött el, két helyiségben pedig penészlaboratórium lett elhelyezve. Az akuttá váló hasznosítási gondok megoldására a javaslatok garmadája jött létre, anélkül, hogy egy lépést is tett volna bárki. Több évi huzavona után végre 1955-56-ban az Országos Műemléki Felügyelőség irányításával, a budapesti székhelyű Várgondnokság közreműködésével a zsindeletetű helyére palatetőzet került, de a belső felújítás elmaradt, az első emelet szinte teljes egészében mennyezet nélkül volt. (A további felújítások akkor 3-5 millió forintot tettek volna ki.) A tetőcsere munkálatai, a bontott anyagok elszámolása nem kis viharokkal zajlottak le. Az anyag-elszámolási problémák éles vitákat keltek a Várgondnokság, a szécsényi Községi Tanács és a munkában érdekelt vállalatok között.

1956-ban a szécsényi járási tanács is napirendre tűzte a kastély ügyét; járási kultúrközpont volt a következő elképzelés.³⁰ Ennek keretében működött volna a járási könyvtár, egy Rákóczi szoba, talajvizsgáló állomás, képzőművészeti és sport szakosztály, továbbá a díszteremben kiállítások, ünnepélyek, tömegrendezvények, filmvetítések rendezésére került volna sor; „Járási tanács végrehajtó bizottsága javaslatát a járási párt végrehajtó bizottsággal és a tömegszervezetekkel egyetértve hozta meg és kéri az Országgyűlés Elnökségét, hogy a kastélyt adja a járási tanács kezelésébe annak érdekében, hogy Szécsény község 5.000 lelket számláló lakossága és a járás többi községei is a kultúrközpont megszervezésével a kultúrigényüket kielégíthessék.” Az Építészeti Minisztérium Műemléki Csoportjának véleménye azonban eltért ettől, sőt azt sem helyeselték, hogy a kezelői jog a községhez került, mivel az nem rendelkezik olyan anyagi eszközökkel, amelyeket a kastély megkívánna. Véleményük a fenti tervről az volt, hogy jelenlegi állapotában kulturális célokra nem alkalmas, illetve a község kulturális igényei mellett az épület kihasználása nem látszik biztosítottnak. A Műemléki Csoport azon az állásponton volt, hogy a kastély egészségügyi intézmény (tüdőgondozó, bányász-szanatórium), üdülő vagy szociális otthon céljára a legalkalmasabb. Ugyanakkor nem értett egyet a roquefort üzem szerzett jogainak túlzott védelmével, mert szerintük jogtalanul, kiutalás nélkül telepedett a helyiségekbe. (A Közellátási Bizottság 1955-ben engedélyezte a pincé kihasználását a szécsényi Tejipari Vállalat kérésére, előtte a Terményforgalmi Vállalaté volt, de az nem vette igénybe.) Ezen túlmenően kifogásolták az udvaron tapasztalt állapotokat, amelyek „sem egészségügyi, sem műemléki szempontból nem megengedhetők.” Sürgették továbbá a lakók elhelyezését.

1957-ben a megyei tanács³¹ próbált lépéseket tenni az Élelmiszeripari Minisztérium Tejipari Igazgatóságánál az elhúzódo ügy gyorsítására. Bár a Műemléki Csoport palatetővel látta el az épületet, de a mennyezetet leszerelte a gombafertőzés elkerülése végett, emiatt aztán az épület nagyobbik része üresen állt. Jóllehet több intézményt és szervezetet megkerestek, de azok a sajtüzem kiköltözésétől tették függővé az ajánlat elfogadását. Így aztán az épület „ott áll beláthatatlan időig befejezetlenül, használatlanul, mely körülmény semmiképp sem egyeztethető össze a lakás, illetve helység-gazdálkodás elveivel” - írta a megyei tanács. A megyei tanács igazgatási osztálya azt javasolta, hogy a Tejipari Igazgatóság szakiskolát, üdülőt telepítsen oda, emellett gyermeküdültetési, sport és oktatási célokra is alkalmasnak vélték. A Tejipari Igazgatóság válaszában közölte, hogy egyrészt a helyreállítás költségeit vállalni nem tudja, másrészt a sajtérlelőről nem hajlandó lemondani: „Bár a javasolt célra, iskola, üdülő, valóban megfelelne, azonban helyreállítása olyan összegbe kerülne, amit az ipar jelenleg erre a célra biztosítani nem tud... A helyszínen ezenkívül mérlegettük azt is, hogy az épület pincehelyiségében elhelyezett sajtérlelő mennyiben zavarja az épületnek egyéb célra való felhasználását. Megítélésünk szerint jelenlegi állapotában sem zárja ki az épületnek szanatórium, iskola stb. célra való felhasználását, de hajlandók vagyunk arra is, hogy az épület konkrét hasznosítása esetén a használói igényeinek megfelelően az épülettel való leválasztását tovább javítani. A sajtérlelőt azonban felszámolni a kastély pincéjében nem tudjuk, mert azt népgazdasági érdekből rendkívül károsnak

tartjuk. A roquefort sajt exportja ugyanis egyike a legjövödelmezőbbeknek és a szécsényi adottságok mellett legjobban beváltak.”

Ezévben annyi változás történt, hogy a községi tanács a lecserélt tetőzet bontási anyagaiból és a lakbérékből helyreállíttatta az ablakokat és elkezdte az üvegeztetést. 1957 nyarán a KISZ költözött néhány helyiségébe, miután maguk hozták azokat rendbe; az udvaron kertmozit rendeztek be.

Alapvetően azonban a helyzet a tetőfelújítás ellenére sem változott meg, az épület állaga tovább romlott és a hatvanas évek közepére elérte azt a kritikus határt, amikor a fennmaradása vagy végső pusztulása lett a kérdés.

Az 1963-ban készült terv az állagmegóvását tűzte ki célul, illetve egy 50 férőhelyes gyermekotthon elhelyezését, de ez a terv is módosult, a gyermekotthon máshová került. 1969-ben a megyei tanács Építési-Közlekedési és Vízgazdálkodási Osztálya azon az állásponton volt, hogy „a kastély sürgős felújítása szükségessé vált.”

Az 1956-tól a községi tanács kezelésében lévő kastély megnyugtató hasznosítása végül is az 1970-es évek elejéig nem sikerült. Felhasználásának újratárgyalását, a felújítást a megyei tanács 1970-ben határozta el, funkciójának pedig „múzeumi célokra történő hasznosítást”³² jelölte meg. Ekkor vette át a Megyei Múzeumi Szervezet az épület kezelői jogát, a felújítást 1972 végéig kellett befejezni, a belépő új múzeum fenntartási költségeit 1973-tól kellett a múzeumi szervezetnek előirányoznia.

A pénzügyi tervezet mellett az Országos Műemléki Felügyelőség kidolgozásában 1970-ben elkészült a „Forgách kastély felhasználási programjavaslat” is, amelyben leszögezték, hogy a tervezett új funkció az épületegyüttes eredeti jellegének megőrzésére ideális lehetőséget biztosít.”³³ Az épület helyiségeinek felhasználására a tervezet a következő javaslatot tette:

Földszint:	
Portásfülke	17 m ²
Ruhatár	20 m ²
Irodák, igazgató, kutató, kézikönyvtár	100 m ²
Időszakos kiállítás	310 m ²
WC és mosdó személyzet részére	
Emelet:	
Kiállítási helyiségek	586 m ²
Előadóterem (120 főre)	103 m ²
WC és mosdó a közönség részére	
Pince: Központi fűtéshez kazánház, széntároló	150 m ²
Múzeumi raktár	175 m ²

A felújítás munkálatai három évig tartottak. A Nógrád 1973. március 4-i „Befejezés előtt... Múzeumi tervek Szécsényben” című cikkében tudósított arról, hogy az év végére új múzeum nyílik meg Nógrád megyében, ahol a jövőben vadászati, régészeti és történeti gyűjtemény lel otthonra, illetve ilyen jellegű kiállításokkal várják majd a látogatókat. Ugyanennek az évnek novemberében megjelent újságcikk³⁴ arról számolt be, hogy a szécsényi műemléki együttes központi épületének, a kastélynak a felújítása befejeződött, a kerítés, valamint a két bástya rendbehozása az elkövetkező évek feladata lesz: „A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet az épületbe beköltözött, és a múzeum a munkáját megkezdte.” Elkezdődött a kastély múzeumi élete: „Megvalósult Bélám kívánsága: otthonából igazi múzeum lett.”³⁵

JELZETEK

1. A Pallas Lexikon Bp., 1894. VIII. kötet 484
2. A kastély építészeti leírása megtalálható Frics Gyula: Nógrád megye részletes műemlékjegyzéke I-IV (Kézirat). Salgótarján. 1982. IV. 621-622
3. A legutóbb megjelent tanulmány, amely további bibliográfiát tartalmaz Pálmány Béla: Adatok

- a szécsényi Forgách kastély történetéhez 1335-1765. In: Nógrádi Történeti Évkönyv 1989. 59-84
4. Praznovszky Mihály: Pulszky Ferenc a szécsényi földesúr. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1977. 325-346
 5. Pulszky Teréz: Egy magyar hölgy emlékiratai. Bp., 1986.
 6. Galsik Zsolt: Pintér Sándor kiadatlan levelei. In: Szécsényi Honismereti Híradó 1991-1993. 91
 7. E változások a képviselő testületi jegyzőkönyvek alapján: NML V. 503. Szécsény 1901. 9. 11.
 8. Valamennyi bárónétól származó idézet helye: Odescalchi Eugenie: Egy hercegnő emlékezik. Bp., 1987.
 9. NML V. 225. 658/1946 „Dr. Gross Jenő szécsényi, varsányi, nagylóci, csitári erdőgazdaságának állami tulajdonba vétele.” Az erdőgazdaság akkori területe 1962 kh volt, két erdész felügyelete. A tulajdonjog fele-fele részben illette meg őt és a férjét.
 10. V. 503. Szécsény nagyközség iratai 791/1948
 11. Gerő József: A magyar királyi Belügyminisztérium által igazolt nemesek 1867-1937. Bp., 1938.
 12. Magyarország földbirtokosai és földbérleti (Gazdacím tár). Bp., 1937. 414
 13. Leblancné Kelemen Mária: Szécsény község története a felszabadulástól a tanácsok megalakulásáig. In: Tanulmányok Szécsény múltjából 7. 9-96
 14. A „Károly csapat Kereszt” viselésére volt jogosult a Budapesti 1. Honvéd Huszárezred igazolása szerint. V. 503. 31. csomó
 15. V. 503. 791/1948
 16. Mollinár Gizella: Meddő szüret után I-II. Bp., é. n. I. 118 „A földesúr...úgy osztotta be életrendjét, hogy minden hétből három napot Pesten töltött. Rendszeresen vasárnap délben repítette le fogata az állomáshoz és a következő szerda vagy csütörtök délután tért vissza.”
 17. Mollinár I. 117-118
 18. NML XV. 3. Szécsény 2302. számú telekjegyzőkönyv
 19. V. 503. 31. csomó
 20. Hír János-Mészáros Zoltán: Megkészt emlékezés Liphay Bélára, Nógrád megye első természettudományos muzeológusára. In: NMMÉ XIX 157-167. Mindemellett érdemesnek tartom Liphay Béla saját sorait idézni a háború előtti tudományos tevékenységét illetően abból az általa „Pro memoriam” címmel elnevezett iratból, amelyeket ingatlanainak első felajánlása alkalmával írt: „Romániában elvesztettem vagyonom nagyobb részét. Ez a család szempontjából nem látszott szerencsésnek, de nekem ad personam szerencsém volt, mert a lecsökkent munkaalkalom időt engedett arra, hogy természettudománnyal kapcsolatos aktivitásom ezentúl a fő foglalkozásom legyen. A rovgaryűjtésem és a tenyésztés 1930 óta vált elementáris fontosságúvá, amióta specializálódtam a növényi kártevők egy fontos ágában.” ...A szécsényi „vételt főleg azért eszközöltem, mert a nagyon szép otthonnal és botanikus kertnek beillő parkkal kaptam egy körülbelül 60 méter hosszú és 7 méter széles, hatalmas üvegházat. Itt folytathattam volna éjjel-nappal, télen-nyáron a növényi kártevők tenyésztését, értékesítve hosszú évek tapasztalatait. Ez az álomom nem valósult meg, mert érkezésemkor a honvédség a kastélyt katonai ruharaktárnak használta és így a magammal hozott ingóságaim tetemes részét nem tudván elhelyezni, faladákban kicsomagolatlanul az üvegházban helyeztem el. A front alatt egynéhány bomba a gyűlékony anyagot az üvegházzal együtt elhamvasztotta. Még az üvegtáblákat tartó vasszerkezet is a lángokban használhatatlanná vált. Az entomológiai gyűjteményünk 300 dobozzal, a szekrényekkel egyedül kb. 30.000 forintot képvisel, nem is szólva a gyűjteményről magáról. Ezt a gyűjteményt már most felajánlottam a múzeumnak avval, hogy az már most felállítható legyen a múzeum helyiségeiben. Azt a kívánságomat fejeztem ki, hogy az az én, mint Antal öcsém életében, - (aki a Gyűjtemény társtulajdonosa) - ne olvasztassék be a muzeális anyagba, hogy alkalmunk legyen életünk még hátralévő részét arra fordítani, hogy az továbbfejlesztessék abban az irányban, amely a múzeum szempontjából a legfontosabb.” PMI
 21. Odescalchi id. m. 290-291

22. Odescalchi 307
23. NML XXIV. 201. 136. doboz
24. NML XXIII. 8. 21-5/1950 sz. határozat
25. Palóc Múzeum Irattára (PMI) 247/1951
26. PMI 52/1951
27. PMI 167/1951
28. PMI 478/1951
29. NML XXIII. 6.
30. NML XXIII. 6. 283/57
31. NML XXIII. 6. 283/57
32. 61/1970 VB. határozat
33. NML XXIII. 8. Művelődési Osztály iratai 3416-8/1970
34. Nógrád 1973. november 11.
35. Odescalchi 413 A hetvenes években a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet kiállítóhelyeként működött.

A Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Körének 15 éve 1981-1995.

Hídvány István

A kezdet

Az 1959-ben a Jankovich-kúria épületében megnyílt salgótarjáni múzeum már működésének első éveiben megkísérelte maga köré gyűjteni a történelem - helytörténet iránt érdeklődő középiskolás diákokat.

A csoportos foglalkozásokra alkalmas helyiség hiányában csak egy kis létszámú csoport tagjai jártak be a múzeumba segíteni - a maguk lehetőségeivel - az ott folyó tevékenységet.

Bár az intézmény a városrekonstrukció miatt lebontásra ítélt Jankovich-kúriából új helyre, a volt megyei kórház traumatológiai szárnyába költözött, a feltételek itt sem voltak megfelelőek a múzeum iránt érdeklődők rendszeres fogadására.

Az 1980. október 3-án átadott új múzeum tanácskozó terme szinte kínálta az oly régen áhított színteret a múzeum, a múzeumügy iránt érdeklődő tarjániak számára.

Az 1981 januárjában magánszemélyek és intézmények részére kiküldött tematikus jelentkezési lapok közül március 2-ig 74 érkezett vissza. Az általunk javasolt szakmai területekre a következő arányban jelentkeztek az érdeklődők:

- * életmódkutatás 26 fő
- * urbanisztika 26 fő
- * művészetek 19 fő
- * egyéb (néprajz, régészet) 3 fő

Az 1981-82. közötti időszakot bizvást nevezhetjük a Múzeumbaráti Kör kisgyermekkorának. Az e két év alatt végzett tevékenység és a folyamatosan jelenlévő érdeklődés igazolta várakozásunkat: kialakult egy kis közösség, amely „összeszokott” a múzeummal, a múzeumi dolgozók és az intézmény tevékenysége iránt érdeklődők menetközben, az együttesen végzett munkában éreztek rá a kör ízére, a benne rejlő lehetőségekre.

A kétéves közös munka, a kialakult törzsgárda tette lehetővé, hogy a múzeumbarátok közössége magasabb osztályba lépjen.

1983. január 31.

Történeti dátum a kör életében. Ezen a napon fogadta el a közgyűlés a Múzeumbaráti Kör alapszabályát, s e naptól működik jogilag szabályozott szervezeti keretek között a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága felügyelete alatt. Idézzünk az elfogadott alapszabályból:

„Működési területe: Salgótarján, illetve Nógrád megye. (...)

A kör célja: a múzeumban folyó tudományos és közművelődési tevékenység megismerése, támogatása, népszerűsítése. (...)

A kör vagyona a tagdíjból és az esetleges adományokból áll, mely főként bel- és külföldi múzeumlátogatások szervezésének költségeire, jutalmazásokra (pályázatok, vetélkedők), valamint propagandamunkára fordítandó. (...)

A kör tagjai

A körnek rendes, tiszteletbeli és pártoló tagjai vannak. Rendes tag lehet minden magyar állampol-

gár, aki a kör céljaival és alapszabályával egyetért, a kör munkájában aktívan részt vesz és fizeti a tagdíjat. (...)

A tagokat megilleti a közgyűlésen való részvétel, felszólalás és szavazás joga, díjtalanul látogatgatják a megye múzeumait és részt vehetnek azok rendezvényein, rendszeresen hozzájuthatnak műzeumi kiadványokhoz. (...)

- * Jogosultak a tagok a kör által szervezett bel- és külföldi múzeumlátogatásokon kedvezményesen részt venni.
- * Kötelesek a tagok a kör céljainak megfelelően tevékenykedni és - a tiszteletbeli tagok kivételével - fizetési kötelezettségüknek eleget tenni.
- * A tagdíj éves összege keresőknél 100, nyugdíjasoknál 50, diákoknál 20 Ft.

A kör szervei

1. közgyűlés, 2. elnökség, 3. számvizsgáló bizottság. A kör évenként egyszer rendes közgyűlést tart.”

Az alakuló közgyűlés nyílt szavazással választotta meg az alábbi tisztségviselőket.

Elnök: dr. Várkonyi József.

Ügyvezető elnök: dr. Szvircek Ferenc.

Titkár: Hídváry István

Elnökségi tagok: Csík Pál, Kádasi Pál, Kelemen Erzsébet, dr. Kúti István, Liptay Jenő, Zeisler György.

A számvizsgáló bizottság elnöke: Lukácsy Dezsőné.

Tagjai: Nádasdi Józsefné, Szabó János.

Álljon itt az alakuló közgyűlésen résztvevő, alapító tagok névsora: Aczél Béla, Andó Miklós, Balya Istvánné, Barják János, Bihary Lajos, Bihary Zoltán, Cserjési Miklós, Csík Pál, Csiky Mária, dr. Dehény Zoltán, dr. Gajzágó Aladár, dr. Szvircek Ferenc, dr. Várkonyi József, dr. Kúti István, Duda Lajos, Fabriczius Rezső, Földi András, Gacza Géza, Gáspár István, Gastanek Nándor, Gedeon János, Hankó János, Hídváry István, Huszár Miklós, Ivády Viktorné, Juhász Ferencné, Kaári Sándor, Kádasi Pál, Kelemen Erzsébet, Kojnok Nándorné, Könnyű József, Liptay Jenő, Lóránt Jánosné, Lukácsy Dezsőné, Maróti Gyula, Mauler Edit, Medved Rezső, Meződi Ferenc, Miskolczy István, Monostori Ottó, Mucci Lajos, Nádasdi Józsefné, Tóth László, Pálmai Gyula, Ponyi Lászlóné, Richweisz Károly, Salamon Zoltán, Sándor Elemér, Sturman Béla, Sturmáné Tóth Ildikó, Szabó János, Tresó Jánosné, Turányi Istvánné, Ujj Istvánné, Verőcs József, Vincze Marietta, Vongrey Béla, Zeisler György.

Ehelyt kell szólni még szervezeti kérdésekről, változásokról.

Az eltelt évek alatt az elsőként megválasztott tisztségviselők helyére - elhalálozás, kilépés miatt - újakat választottak.

A kör 1994. évi közgyűlése úgy döntött, hogy az első elnök, dr. Várkonyi József elhúnytával a tisztséget nem tölti be.

Ezértől - adózva dr. Förster Kálmánnak, Salgótarján első polgármester emlékének, akinek szívére volt egy városi múzeum létrehozása - Tarján mindenkori polgármesterét kéri fel és választja tiszteletbeli elnökké. Így töltötte be ezt a tisztséget dr. Zsély András, illetve tölti be napjainkban Pusztá Béla, Salgótarján jelenlegi polgármestere.

Az 1983. évi alakuló közgyűlés döntése értelmében a kör foglalkozásait minden hónap utolsó hétfőjén tartotta, tartja, kivéve a nyári (június, július) és a téli szünetet (január), valamint a decembert, amikor az ünnepek elkerülendő, a hónap első felében találkonak a múzeumbarátok.

E napokon az érdeklődők különböző témájú előadásokat hallgathattak meg.

A Múzeumbaráti Kör hétfő esti programjairól

1982-85. között a kör kereteiben belül zajlottak az „Élő történelem” sorozat előadásai, amelyek a város társadalmi-politikai eseményeit, 1944-74. közötti történetét elevenítették fel a korszak meghatározó személyiségei. Vendégünk volt többek között Dékán Sándor, Oczel János, Jakab Sándor, Gritz Arnold, Sándor Elemér, dr. Boros Sándor, Tatár (Reiner) István.

Egy évet „élt” csak (sajnos) a múzeumbarátok „Muzi Mozi”-ja. 1983-ban 4 alkalommal régészeti és képzőművészeti kisfilmeket láthattak.

Múzeumi kiállításainkhoz kötődő előadások

A Szovjetunió népeinek viselete

A Salgó vár ásátásának eredményei (dr. Feld István)

Mikszáthról egy kiállítás ürügyén (dr. Kovács Anna)

Salgótárján 1918. (dr. Horváth István)

Hitelélet, bank. 200 éve született Széchenyi István (dr. Szvircsek Ferenc, Sebestyén Kálmán)

400 éve halt meg Balassi Bálint (dr. Kovács Anna)

A megye múzeumait, szakágait bemutató előadások

Amit a salgótárjáni múzeumról tudni kell (dr. Szvircsek Ferenc)

Bemutatkozik a Kubinyi Ferenc Múzeum (dr. Praznovszky Mihály)

A Mikszáth gyűjteményem (dr. Praznovszky Mihály)

30 éves a salgótárjáni múzeum (dr. Szvircsek Ferenc)

Egyesületek, pártok kutatásának problémái Nógrád megyében (Sebestyén Kálmán)

Megyénk legújabb régészeti leletei (Majcher Tamás)

Kereskedelem és vendéglátás Salgótárjában (Balogh Zoltán)

Történelmi jelképeink (dr. Szvircsek Ferenc)

Antifaszizmus Nógrádban 1944. (dr. Horváth István)

Kármán Józsefre és Komjáthy Jenőre emlékezünk (dr. Kovács Anna)

Megei témák

Nógrád megye történeti emlékei (Vongrey Béla MBK tag)

Nógrád megye képző- és iparművészei (Szabó János MBK tag)

A nógrádi szénvasutak (Magyarffy Károly MBK tag)

A Ráday család története (Benda Kálmán professzor)

Műemlékvédelem Nógrádban (Frics Gyula)

A Palócföld folyóirat „gyermek- és kamaszkora” (id. Kojnok Nándor, dr. Csongrády Béla)

Helytörténeti előadások

Salgótárján iparának kialakulása, fejlődése (dr. Szvircsek Ferenc)

Salgótárján bányakolóniai diákepekben (Liptay Jenő MBK tag)

Salgótárján kereskedelme 1927-1956. (Zeisler György MBK tag)

90 éves az öblösüveggyár (dr. Szvircsek Ferenc)

Mozaikok az acélgyári olvasó történetéből (Vertich József MBK tag)

125 éves a Nógrádi Szénbányák Vállalat (Magyarffy Károly MBK tag)

Salgótárján sportja 1945 előtt (dr. Szvircsek Ferenc)

A salgótárjáni Ipartestület a két világháború között (Baráthy István MBK tag)

120 éves a SKÜ (Halász Árpád, Liptay Péter)

Mozaikok Salgótárján sporttörténetéből (Szabó János MBK tag)

A Pécskő utca arcai 1929-1989 (Baráthy István MBK tag)

Mozaikok Salgótárján egészségügyének történetéből (dr. Fancsik János MBK tag)

Volt egyszer egy fogaskerekű... (Vertich József MBK tag)

Hajdan volt tarjáni vendéglők, kocsmák... (Baráthy István MBK tag)

„Az én Menház utcám” (Varsányi Sándor MBK tag)

„A mi Füleki utcánk” - diákepeken (dr. Ruzsik Mihály, dr. Garami László MBK tagok)

Fekete Alfréd műveiből. Előadták a volt acélgyári „senior” színjátésszók, MBK tagok

Művelődésirányítás, kultúra, oktatás Salgótárjában az 1950-es években (Kocsis László MBK tag)

125 éves a SKÜ (Brunczel Tibor, Halász Árpád, Vertich József MBK tagok)

Nógrádi Pap Dezső és Molnár Jenő művei. Előadták Vertich József és volt Petőfi társaik, MBK tagok

„DYMI” Erdődy Mihály, a költő és publicista (Vertich József MBK tag)

Séta az Új-telepen, diákepekkel (dr. Ruzsik Mihály, Vehovszky Frigyes, Patay József, MBK tagok)

A vízvázlatzó centrálétól a távhőellátásig (Varsányi Sándor MBK tag)

100 éves az SVT-Wamsler (dr. Szvircsek Ferenc-Herczeg István)

Megemlékező közgyűlés a Holocaust salgótarjáni eseményeiről (dr. Horváth István)

Cserkészélet Salgótarjában - régen (Baráthy István, Patay József MBK tagok)

30 éves a Földalatti Bányamúzeum (Liptay Jenő MBK tag)

110 éve született dr. Förster Kálmán, a város első polgármestere (dr. Horváth István) (In memoriam Förster Kálmán és a Salgótarján a filmhíradókban című videófilmek vetítése. Készítők: Kovács Bodor Sándor és Hídvány István) Az önkormányzattal közös rendezvény a Városházán

Salgótarján sportéletének kiemelkedő alakjai (Szokács László MBK tag)

Természeti környezetünkkel foglalkozó előadások

Barangolás a Karancs-Medves vidékén diákepekkel (dr. Fancsik János, MBK tag)

Eltűnő kőbányászati emlékeink (Prakfalvi Péter MBK tag)

Környezetünk története, értékeink (Fekete László, Prakfalvi Péter, dr. Nyíri László, Varga Ferenc MBK tagok gyűjtemény-bemutatója)

Találkozás a Karancs-Medves Alapítvány kuratóriumával - a Salgó vár sorsa

Nógrád megye ásványai és gyógyvizei (Prakfalvi Péter MBK tag)

Természetvédelmi kutatások Nógrád megyében (Drexler Szilárd, Faragó Zoltán, Varga Ferenc MBK tagok)

Egyéb témák

Holdfogyatkozás címmel Varga Imre Radnóti szobráról és Salgótarján újjáépítéséről készített filmjeivel volt vendég Schuller Imre 1982-ben és 83-ban

Autós turistaként a Szovjetunióban - diáképes útibeszámoló (Bihary Lajos MBK tag)

Fényképezőgéppel, filmfelvevővel Algériában (dr. Molnár Lajos MBK tag)

Nógrádi tájak - nógrádi emberek. Diaprogram. (P. Tóth László MBK tag)

Hergada korallkertje című filmjével volt vendég az egykori acélgyári kisiskolás Pásztor Ferenc, az MTV munkatársa

A salgótarjáni Mont Blanc expedíció dián és kisfilmen (Buda László)

Egy tarjáni Mongóliában - diáképes útibeszámoló (Prakfalvi Péter MBK tag)

Kínában is jártunk - diáképes útibeszámoló (Prakfalvi Péter MBK tag)

Gyűjteményem legkedvesebb darabjai (Bihary Lajos, dr. Kúti István, Szabó János MBK tagok)

Egy amatőr régész (Fekete László MBK tag)

Az újkőkori és késő rézkori őseink testméreteinek meghatározása a cserepeken talált ujjnyomok alapján (dr. Cseplák György)

Családfakutatás mint mai társadalmunk tüköre (dr. Benkő János MBK tag)

A kör foglalkozásairól a vidámság sem hiányzott: az óév-búcsúztatók lehangulatosabbja volt a „Múzeumi Teátrum” 1987. december 18-i műsora, melyet a hajdani acélgyári Petőfi Színkör tagjai adtak: dr. Czipóné Angyal Erzsébet, Kapás János, Somoskőy István és Vertich József MBK tagok.

Jónéhány decemberi napon szórakoztatta a tagságot Buda László diaporámaival, sajátos humorú - hegymászókról készített - burleszkfilmjeivel.

A hétfői programok előadói - mint a fenti ismertetésből is kiolvasható - közel 50 százalékban kerültek ki a kör tagjai közül. Számuk a nyolcvanas évek második felében emelkedett meg jelentősen, vélhetően az 1986-ban alakult munkabizottságok hatékony tevékenységének köszönhetően.

Dr. Kúti István és Zeisler György vezette az ipari és kereskedelmi, Kelemen Erzsébet az irodalom- és művelődéstörténeti, dr. Garami László a helytörténeti, dr. Fancsik János a környezetünk jelene és jövője munkacsoportot.

Mielőtt rátérnénk a kör további tevékenységeinek ismertetésére, nézzük meg hogyan alakult a tagok létszáma, összetétele 1983 óta.

év	összes tag száma	ebből a kereső tagok száma	nyugdíjasok, diákok száma
1983	86	36	50
1984	72	32	40
1985	75	33	42
1986	92	43	49*
1987	114	52	62**
1988	101	46	55
1989	111	46	65
1990	104	37	67
1991	97	32	65
1992	89	26	63
1993	94	23	71
1994	100	23	75
1995	120	45	75

* az első szocialista brigád jelentkezett tagnak

** négy szocialista brigád volt tag, mint jogi személy

A fenti számokhoz kívánczik egy-két kiegészítő információ: összetételét tekintve a kör tagsága nagyobbrészt értelmiségiekből, alkalmazottakból, és a régi tarjáni polgárcsaládok leszármazottaiból kerül ki, akik érzelmileg, értelmileg kötődnek a városhoz, annak történetéhez és az ezzel foglalkozó intézményhez, a múzeumhoz.

A rendes tagok körül kialakult egy 50-100 fős „holdudvar” ismerősökből, barátokból, családtagokból, akik velük együtt adják az intézmény rendezvényeinek, kiállításnyitóinak törzsközönségét. E folyamatosan változó külső körből táplálkozik a múzeumbarátok közössége, közülük egyre többen válnak a kör rendes tagjává, ezt igazolja a taglétszám elmúlt három évben tapasztalható emelkedése is. E közösség összetartó ereje a közös érdeklődés, amelyhez további motivációt adtak a kirándulásokon együtt átélt élmények.

A múzeumbarátok a kezdetektől - 1983-tól - évente rendszeres résztvevői a csesztvei irodalmi napoknak. (1989-től az általuk bérelt autóbusszon szállítják az érdeklődőket, akkor is, ha azok nem tagjai a körnek.) Ebben az évben, 1983-ban irodalmi túrán is voltak Csesztve-Horpács-Alsósztregova útvonalon, de ez év májusában meglátogatták a Salgó váránál folytatott ásátásokat is.

Az évenkénti közgyűlésen elhatározott kirándulásoknál - legyen az bel- vagy külföldi - a fő szempont az, hogy történeti-természeti értékeket ismerjenek meg.

1984-ben a Karancs völgyében Mocsáry Lajos sírját, a karancsberényi kiállítóhelyet, Litkén a milleneumi emléket - hét kocsányostölgy -, az ipolytarnóci őseleteket és a geológiai kuriózumként ismert Páris patak völgyét látogatták meg. Október 1-jén részt vettek a pásztói oskolamester házában avatásán.

1985. szeptember 5-8. között Kassa-Igló-Lőcse-Késmárk volt az útirány. Sétáltak a századelői völgyben, koszorút helyeztek el II. Rákóczi Ferenc és Thököly Imre síremlékén.

1986. augusztus 7-10. között Zólyom-Krakkó-Wieliczka-Auschwitz volt a program. A Wawelben lerótták kegyeletüket Báthori István előtt.

1987. szeptember 24-27. Trencsény-Zsolna-Liptószentmiklós-Hybe útvonalon látogatták meg a várakat, múzeumokat, Balassi Bálint síremlékét.

1988 szeptemberében három napot töltöttek az Őrség megismerésével.

1994. június 4-én, halálának 400 éves évfordulóján Balassi Bálint emlékkirándulást szerveztek Zólyomra és Hybére.

1995. június 3-án, halálának 200. évfordulóján megkoszorúzták Losoncon Kármán József sírját, majd október 6-án ugyanebben a városban részt vettek a költő életével és munkásságával foglalkozó irodalmi konferencián.

Gyűjtőmunka

Az alapszabályban rögzített kívánalmaknak megfelelően a Múzeumbaráti Kör tagjai nem csak a múzeumi rendezvényeken való jelenlétükkel támogatták az intézményt az elmúlt másfél évtizedben, de kézzelfogható formában is jelentősen hozzájárultak a szakmai munkához.

1981-95. között a kör tagjainak jóvoltából több ezer értékes tárggyal, dokumentummal, fényképpel, fotónegatívval, diával gyarapodott a múzeum. E területen kiemelkedő munkát végeztek az alábbi tagok: Baráthy István, Bihary Lajos, dr. Gáspár János, dr. Kúti István, dr. Várkonyi József, Gedeon János, Huszár Lajos, Jóvári Tibor, Kádasi Pál, Liptay Jenő, Lukácsy Dezsőné, P. Tóth László, Stark Ferencné, Szabó János, Tóth Pálné, Zeisler György.

1988 nyarán Mucsi Lajos múzeumbarát révén került a gyűjteménybe Bartha József c. tizedes - aki az 53/III. zászlóalj tagja volt -, Muszka fronton című naplója, amelyet 1944. július 4-től szeptember 9-én Sztorozsevoje mellett bekövetkezett haláláig vezetett. E dokumentum szolgált alapjául a Horváth István és Szabó Péter által jegyzett Salgótarjániak a Don-kanyarban 1942-1943. című könyvnek.

A Múzeumbaráti Kör 1989. évi közgyűlésén védnökséget vállalt a Művészek és mecénások címmel 1989 november-decemberben rendezett kiállítás felett.

A tagok közül Somoskőy István, Magyarffy Károly, Sztremen Ildikó, Jóvári Tibor, dr. Czipó Ernőné, Liptay Jenő és Lukácsy Dezsőné kölcsönözte a múzeumnak a birtokában lévő Bóna Kovács Károly, Bárti József és Fayl Frigyes alkotásokat. Jelentős segítséget nyújtott a kör tagsága a kiállítás rendezőinek azzal is, hogy megismertették őket a három művész további alkotásainak tulajdonosaival is.

Az elmúlt években a kör 13 tagja áldozott szabad idejéből heteket, hónapokat arra, hogy dolgozatot készítsen a Nagy Iván Honismereti pályázatra. Értékes munkáikkal sokan közülük többször is szerepeltek a díjazottak között:

Bajcsik József:

A salgótarjáni képzőművészet stúdió

Elvonulók (Visszaemlékezés a Salgótarjából 1944 december-1945 június között elvonultat-takra.)

Faragó Zoltán:

Az emberi környezet énekesmadarai Nógrád megyében

Dr. Gáspár János:

Akikért nem szól a harang (A salgótarjáni 53/III. zászlóalj hősi halottai)

A hadifogoly-kérdésről 50 év múltán, tárgyilagosan

Dr. Kúti István:

Az üzemi bizottság megalakulása és tevékenysége az RMSC Rt. salgótarjáni acélgyárában (1945)

Az 1945 utáni ifjúsági mozgalmak dokumentumai

A három ipari nagyüzem állami kezelésbe vétele

A Magyar Királyi Államvasutak kinevezési okmányai (1911-1926)

- Édesapám kéziratos naplója
- Liptay Jenő:
Bányakolóniák Salgótarjánban (színes diaillusztrációkkal)
- Monostori Ottó:
Az SVT munkásmozgalmának története
- Mucsi Lajos:
Akikről elfelejtkeztek. Az RSMT Rt. acélgyári ellenállási mozgalmának története
A forint védelme - egy felderítőtszint naplójából
Négy évtized a szénfal mellett. Budavári Károly Kossuth-díjas vágár élete
A megyei szocialista éllelmszer-nagykereskedelel önálló évtizede
- Prakfalvi Péter:
A szilvaskői hasadékrendszer kialakulása
Vult egyszer egy Hurka-Pécskő
A kiskői bazaltbarlang keletkezése
A sőshartyáni jódaqua gyógyvíz története és földtana
A diósjenői Zsibak-forrás története és földtana
A „fűróvíz” - amit a kisterenyei ásványvízről tudni kell
- Szab János:
A Magyar Vasőtővetgyár DISZ-alapszervezetének története 1952-56.
- Bátki József festőművész élete és munkássága
- Szokács László:
Az országutak kemény embere. Zelenka István 1901-1976.
Két „igaz ember” (László Imre, Szerl Sándor)
Négyen Salgótarjánból. (Czimer János, Mikulik Gyula, Oláh Géza, Huszár Lajos)
- Varga Ferenc:
Kakukk (Cuculus canorus) tanulmányok a Zagyva forrásvidékéről
- Vertich József:
A Balassi Bálint Társaságról
„DIMY” (Erdődy Mihály a tanító, publicista, író)
Az első tarjáni bibliotéka
Múltidéző a GYÁR-ról
Két tanulmány két költőről (Nógrádi Pap Dezső 1882-1960, Molnár I. Jenő 1914-1974.)
Aranyos acélgyári atyafiak
A losonci 25. gyalogezred történetéből
Eltűnt remények nyomában. Fekete Alfréd munkássága és életútja
Hol van már a régi szép telepünk?!
- Három író és Salgótarján (Móricz Zsigmond, Komáromi János, Mécs László)
Három író és Tarján (Háy Gyula, Telkes Béla, Zelk Zoltán)
- Vongrey Béla:
Népi építészet Taron
Tar község az 1848-49-es szabadságharc idején
Pecskétek és címerek Tar történetében
Történeti emlékek Nógrád megyében I.
Történeti emlékek Nógrád megyében II.
Köztéri műalkotások Nógrád megye városaiban
Petőfi emlékek Nógrád megyében
Magyar-lengyel emlékek Nógrád megyében és Nyugat-Galíciában
Borbás Vince emlékezete
Felvidéki séta történelmi emlékek nyomában
Utazás Délkelet-Lengyelországban történeti emlékeink nyomában

A gyűjteménygyarapításon, helytörténeti pályamunkák írásán túl 1993-tól a Múzeumbaráti Kör

tagsága anyagi lehetőségéhez mérten új formában is igyekszik támogatni az egyre nehezebb helyzetbe kerülő múzeumot:

1993-ban 100.000 Ft-tal járult hozzá a Múzeumi Évkönyv kiadásának költségeihez, 50.000 Ft-tal az ifjúsági honismereti tábor megrendezéséhez, 1994-ben 50.000 Ft-tal támogatta a Múzeumi Évkönyv kiadását.

Ezt megelőzően a kör saját anyagi erejére támaszkodva, illetve szponzorok megkeresésével két kiadványt jelentetett meg. A Nógrádi Irodalmi Ritkaságok 3. köteteként jelent meg a Nógrádi Képcsarnok 1984-ben.

A Múzeumbarátköri Könyvek első tagjaként látott napvilágot Vertich József: Volt egyszer egy fogaskerekű című kötete 1990-ben.

Az előbbiekben már egyszer leírtuk, hogy a kör tagságát összetartó erő a múzeumügy iránti érdeklődés, elkötelezettség, és a Salgótarján múltja és jelene iránt érzett kötődés, érdeklődés és felelősség. Ez utóbbi szellemében indított el, kezdeményezett egy folyamatot, e jószerivel teljesen újjáépített, régi - mégha nem is oly szép - arculatát elvesztett városban: emlékeztetni a település lakóit az elmúlt idők történéseire, városalkotó személyiségeire. Ezért állított emléktáblát a volt bányai élelmiszertár építésének 100. évfordulóján a most vasboltként szolgáló épület falára 1987-ben a Nógrádker Vállalattal, majd az önkormányzattal a Holocaust salgótarjáni áldozatainak emlékére 1994-ben posta falán (a hajdani gettó egyik részén), illetve a város első polgármestere, dr. Förster Kálmán tiszteletére 1995-ben a Városházán.

A Múzeumbaráti Kör 1992. évi közgyűlésén döntött a „Salgótarján történetéért” emléklapoktat alapításáról, mellyel minden évben a kiemelkedő munkát végző tagjait jutalmazza. A plakett tervezője és készítője Antal András keramikus művész és fia Antal Gergely.

Ebben az elismerésben eddig az alábbi tagok részesültek:

1992. Vertich József, Zeisler György,

1993. dr. Várkonyi József, P. Tóth László,

1994. Baráthy István, Jóvári Tibor,

1995. dr. Gáspár János.

Végigtekintve a kör eddigi tevékenységén, tagjainak munkáján, biztosak lehetünk benne, hogy a névsor folytatódik és a Salgótarján történetében eddig leghosszabb ideje működő civil szervezet, a Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre a jövőben még eredményesebben, egyre bővülő taglétszámmal dolgozik a múzeumügy és a város hasznára.

NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE 1975-1994

Repertórium

Pálmainé Molnár Marianna

1. Szerk. Domonkos Alajos, Molnár Pál. St. 1975. 279. p. (Benne a Régészeti és Művészettörténeti Társulat vándorgyűlésén elhangzott előadások)
2. Szerk. Domonkos Alajos, St. 1976. 363. p. (Benne a szécsényi Rákóczi emlékülésen elhangzott előadások)
3. Szerk. Domonkos Alajos. St. 1977. 400. p. (Benne a Salgótarjánban rendezett palóckutatási konferencián elhangzott előadások és hozzászólások)
4. Szerk. Domonkos Alajos. St. 1978. 338. p.
5. Szerk. Domonkos Alajos. St. 1979. 398. p.
6. Szerk. Domonkos Alajos. St. 1980. 433. p.
7. Szerk.biz. tagjai: Domonkos Alajos, Horváth István, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Szvircsek Ferenc, Zólyomi József. St. 1981. 257. p. (Benne a szécsényi köznemesség-történeti konferencián elhangzott előadások.)
8. Szerk.biz. tagjai: Domonkos Alajos, Horváth István, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Zólyomi József, Szvircsek Ferenc. St. 1982. 400. p.
9. Szerk.biz. tagjai: Domonkos Alajos, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Zólyomi József, Szvircsek Ferenc. St. 1983. 228. p. (Tematikus Madách-kötet.)
10. Szerk.biz. tagjai: Domonkos Alajos, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Zólyomi József, Szvircsek Ferenc. St. 1984. 359. p.
11. Szerk. Szvircsek Ferenc. St. 1985. 372. p.
12. Szerk. Bagyinszky Istvánné, Szvircsek Ferenc. St. 1986. 120. p.
13. Szerk. Bagyinszky Istvánné, Szvircsek Ferenc. St. 1987. 389. p.
14. Szerk. Szvircsek Ferenc. St. 1988. 441. p.
15. Szerk. Bagyinszky Istvánné, Szvircsek Ferenc. St. 1989. 400. p. (Belitzky János emlékének tiszteletére)
16. Szerk. Szvircsek Ferenc, Bagyinszky Istvánné. St. 1990. 363. p.
17. Szerk. Szvircsek Ferenc, Bagyinszky Istvánné. St. 1991. 365. p.
18. Szerk. Szvircsek Ferenc. St. 1992-1993. 270. p.
19. Szerk. Szvircsek Ferenc. St. 1994. 167. p.

Régészet

1. Kozák Éva, A.: A hollókői vár kutatása 23-52. p.
2. Patay Pál: Másfélszáz év régészeti kutatásai Nógrád megyében 16-22. p.
3. Valter Ilona: Pásztó, a középkori mezőváros 53-63. p.

Néprajz

4. Kapros Márta: A keresztelés szokásai az Ipoly menti falvakban 127-167. p.
5. Zólyomi József: Az állattartással kapcsolatos építmények Észak-Cserhát falvaiban 71-93. p.
6. Zólyomi József: Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII-XIX. sz-i történetéhez 95-125. p.
7. Zólyomi József: Nógrád megyei paraszti kárbecslések a XVIII. sz. első feléből 169-179. p.

Irodalomtörténet

8. Leblanc Zsoltné: Az elfelejtett nógrádi költőnő, Ferenczy Teréz 231-239. p.

Művelődéstörténet

9. Balázs László: Nógrádi László (1871-1939) 209-220. p.
10. Kovács János-Say István: Száz éve született Seidner Mihály 221-231. p.

Muzeológia

11. Bereczky Lóránt: A megyei múzeumi szervezet képzőművészeti gyűjteménye 65-68. p.
12. Molnár Pál: Múzeumi szervezetünk történetének áttekintése, jelenlegi helyzete 7-15. p.
13. Molnár Pál: Beszámoló a megyei múzeumi szervezet 1974. évi munkájáról 269-276. p.
14. Vonsik Ilona: A Nógrád Megyei Munkásmozgalmi Múzeum történeti dokumentációs gyűjteménye és adattári anyaga 255-267. p.

Természettudomány

15. Cseplák György: A salgótarjáni Pécskő hegyről származó, késő rézkori edénydarabokon megfigyelt emberi ujjlenyomatok és ujjbegy-köröm benyomatok archaeodactyloscopiai összehasonlító vizsgálata 197-206. p.

Közművelődés

16. Csongrády Béla: A szabadművelődés korszaka Nógrád megyében 181-195. p.
17. Draveczy Balázs: Gondolatok a múzeumi közművelődésről 243-254. p.

Történelem

1. Benda Kálmán: A kuruc állam diplomáciai szervezete 10-14. p.
2. Hopp Lajos: A szécsényi konföderáció és a „lengyel” példa 19-24. p.
3. Kiss István, N.: Hadsereg, adó és társadalom a kuruc államban 35-38. p.

4. Köpeczi Béla: Néhány gondolat Rákóczi államáról 7-9. p.
5. Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a Rákóczi szabadságharc Nógrád megyei hadseregellátási, adózási kérdéseire 63-100. p.
6. Mezey Barna: Jogforrások a Rákóczi szabadságharc államában (1703. jún. 6.-1705. szept. 12.) 24-33. p.
7. Takács László: A „kuruc állam” egészségügyi szempontból 33-35. p.
8. Várkonyi Ágnes, R.: Rákóczi állama és Nógrád vármegye 39-62. p.
9. Wellmann Imre: Rákóczi államának kérdéséhez 14-18. p.
10. Gáspár János: Nógrád megye felszabadulása 103-181. p.

Régészet

11. Héjj Csaba: Harminc év régészeti kutatásai Nógrád megyében (1945-1975) 245-261. p.

Irodalomtörténet

12. Kerényi Ferenc: Lisznai Kálmán és a palóc „kelmeiség” 281-297. p.

Művészettörténet

13. Dévényi István: Csohány Kálmán grafikái 298-320. p.

Művelődéstörténet

14. Héjj Csaba-Őze János: Adatok az „elfelejtett nógrádi költőnő” Ferenczy Teréz életrajzához (forrásközlés) 343-352. p.
15. Vonsik Ilona: Kakukk József 265-280. p.

Muzeológia

16. Horváth István: Beszámoló a Nógrád megyei múzeumok 1975-ben végzett munkájáról 322-331. p.
17. A Nógrád megyei múzeumok V. ötéves terve (1976-1980) 332-342. p.

Természettudomány

18. Henkey Gyula-Kálmán Sándor: Adatok Nógrád megye népességének etnikai embertani vizsgálatához 183-243. p.

1977

Történelem

1. Molnár Pál: A Nógrád megyei bányamunkásság kialakulásának, harcának és életmódjának néhány kérdése a XIX. században 211-237. p.
2. Prokopp Gyula: Forgách Simon 1570. évi jelentése a török várakról (forrásközlés) 389-395. p.
3. Schneider Miklós: A nógrádi szénbányászat történetének levéltári forrásai 239-256. p.

Néprajz I.

(A Salgótarjánban rendezett palóckutatási konferencia előadásai és hozzászólásai)

1. Boros Sándor: Megnyitó a palóckutatási konferencián 5-6. p.
2. Bakó Ferenc: A kutatás eddigi eredményei (referátum) 7-13. p.

Hozzászólók

3.	Bakó Ferenc	49-53. p.
4.	Balassa István	56-58. p., 90-91. p.
5.	Balogh Lajos	24-26. p.
6.	Barabás Jenő	13-16. p.
7.	Barna Gábor	37-39. p.
8.	Borsai Ilona	74-89. p.
9.	Gaborján Alice	62-65. p.
10.	Henkey Gyula	46-49. p.
11.	Kapros Márta	35-37. p.
12.	Manga János	70-74. p.
13.	Martin György	65-70. p.
14.	Morvay Judit	20-24. p.
15.	Paládi Kovács Attila	16-20. p.
16.	Szabó László	39-46. p.
17.	Takács Lajos	58-60. p.
18.	Újváry Zoltán	29-35. p.
19.	Varga Marianna	60-62. p.
20.	Zólyomi József	26-29. p., 53-56. p.

Néprajz II.

(Egyéb néprajzi tanulmányok)

4.	Bakó Ferenc: Hagyomány és változás a palóc temetkezési szokásokban	95-146. p.
5.	Kapros Márta: Hiedelmek és szokások a graviditás kezdetétől az anya avatásának szertartásáig az Ipoly melletti falvakban	147-181. p.
6.	Zólyomi József: Kétfeltekü település emlékei Sámsonházán	183-208. p.

Művelődéstörténet

7.	Balázs László: A salgótarjáni Chorin Ferenc Gimnázium története (1923-1940)	257-273. p.
8.	Horváth István: Sréter János 1806-1842. (Pályakép és kutatási program)	289-304. p.
9.	Leblancné Kelemen Mária: Bocsfáy Mocsáry Antal 1757-1832	305-324. p.
10.	Praznovszky Mihály: Pulszky Ferenc a szécsényi földesúr	325-343. p.

Muzeológia

11.	Horváth István: A Nógrád megyei múzeumok munkája 1976-ban	347-352. p.
12.	Praznovszky Mihály: A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet kiadványainak repertórium (1960-1976)	365-388. p.
13.	Szvircesek Ferenc: Kiállítás után... (Gondolatok a bányászattörténeti kiállítás tapasztalatairól)	275-285. p.

Közművelődés

14.	Szűcs László: Beszámoló az I. nógrádi honismereti ifjúsági tábor szervezési és módszertani tapasztalatairól	353-364. p.
-----	---	-------------

Történelem

1. Belitzky János: Észrevételek és feltételezések a Palócföld koraközépkori településföldrajzához és történetéhez 73-113. p.
2. Horváth István: A zelenei jobbágyság megmozdulása 1825-ben 115-141. p.
3. Molnár Pál: Adatok a bányamunkásság létszámának, összetételének változásairól, helyzetéről, harcáról és életmódjáról 1900 és 1919 között. 27-57. p.
4. Szvircsek Ferenc: Az üveggyári munkások életviszonyainak és politikai mozgalmainak alakulása Nógrád megyében 5-25. p.
5. Szvircsek Ferenc: A Losonci Bőrgyár (1845-1854). (Adatok Nógrád megye ipartörténetéhez.) 59-72. p.

Régészet

6. Szathmáry László: A szécsényi foramen magnum-trepanált koponya 227-233. p.

Néprajz

7. Zólyomi József: A Mailáth-uradalom cselédeinek lakáskultúrája a két világháború között 201-225. p.

Művelődéstörténet

8. Balázs László: Adatok és összefüggések a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű salgótarjáni (acélgyári) népiskolájának történetéhez (1870-1920) 143-156. p.
9. Kerényi Dániel: id. Noszky Jenő (1880-1951) 267-287. p.
10. Leblancné Kelemen Mária: Komjáthy Anzelm élete és munkássága (1818-1900) 237-266. p.
11. Praznovszky Mihály: Krúdy Kálmán (1832-1861). Adalékok a Krúdy család nógrádi ágának történetéhez 157-199. p.
12. Vonsik Ilona: Bójtós Sándor (1896-1975) 289-305. p.

Muzeológia

13. Horváth István: Beszámoló a Nógrád megyei múzeumok tevékenységéről 1977 317-324. p.
14. Horváth István: A Nógrád megyei múzeumok tevékenysége az V. ötéves terv első éveiben 1976-1977. 325-329. p.
15. Vonsik Ilona-Soós Virág: Új szerzeményeink, leletmentés 331-336. p.

Természettudomány

16. Kecskeméti Tibor: Dr. Csepregyhézy Mezőnerics Ilona dr. nógrádi őslénytani-rétegtani kutatásai 307-314. p.

Történelem

1. Horváth István: Az 1918-1919-es forradalmak nógrádi eseményei a visszaemlékezések tükrében 5-24. p.
2. Praznovszky Mihály: A Nógrád megyei középrétegek a feudalizmus kései és a kapitalizmus korai korszakában. (Kutatási tervzet) 315-330. p.

3. Szvircsek Ferenc: Nógrád megye vasúthálózatának kiépülése (1867-1939) 53-116. p.

Régészet

4. Simán Katalin: Kőeszközök Litkéről 369-382. p.
5. Soós Virág: Régészeti kutatások Nógrád megyében (1976-1978) 347-368. p.

Néprajz

6. Zólyomi József: A Mailáth-uradalom cselédeinek viselete a két világháború között 199-226. p.

Irodalomtörténet

7. Kerényi Ferenc: A Madách-család osztályegyezsége 181-198. p.

Művészettörténet

8. Krunák Emese: Kondor Béla grafikai munkássága 139-180. p.

Művelődéstörténet

9. Balázs László: Adatok és összefüggések a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság salgótarjáni (acélgyári) nép (elemi) iskolájának történetéhez (1920-1948) 117-138. p.
10. Leblancné Kelemen Mária: Bérczy János élete és munkássága 265-290. p.
11. Praznovszky Mihály: Nógrád megye sajtója a XIX. században 227-262. p.

Muzeológia

12. Domonkos Alajos: A múzeumi szervezet kiadványai 341-346. p.
13. Horváth István: A húszéves Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum feladatai napjainkban 293-306. p.
14. Horváth István: Beszámoló a Nógrád megyei múzeumok tevékenységéről az 1978. évben 389-398. p.
15. Kovács Anna: A Nógrád megyei múzeumok könyvtárainak gyűjtőkori tervezete 331-340. p.
16. Szvircsek Ferenc: Az ipartörténet-muzeológiai kutatás módszertani problémái, különös tekintettel a bányászattörténeti kutatásra Nógrád megyében 307-314. p.
17. Veres György: Egy bronztál restaurálása 383-388. p.
18. Vonsik Ilona: A forradalmak időszakának írott és tárgyi emlékei a Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeumban 1918-1919. 25-52. p.

1980

Történelem

1. Belitzky János: Losonczi Anna somoskői, szécsényi, gácsi uradalmainak 1596. évi összeírása 297-354. p.
2. Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében, az 1830-as évek elején 5-34. p.
3. Molnár Pál: Tények, adatok, összefüggések Etes község társadalmi, politikai, szociális helyzetéről a századforduló időszakában 399-416. p.
4. Nagy I. Zoltán: Kubinyi Ferenc, a természettudós 109-118. p.
5. Praznovszky Mihály: Kubinyi Ferenc közéleti tevékenysége 35-92. p.

6.	Soós Virág: Kubinyi Ferenc, a régész	93-108. p.
7.	Schneider Miklós: Bányászattörténeti információk a volt besztercebányai bányakapitányság iratanyagában	361-370. p.
8.	Szvircsek Ferenc: A balassagyarmati „szűr posztó csinálás intézete” (adatok Nógrád megye ipartörténetéhez)	135-160. p.
9.	Szvircsek Ferenc: Az etesi bányavidék	371-398. p.
10.	Vonsik Ilona: Újabb adatok Nógrád megye forradalmi ifjúsági mozgalmának történetéhez	177-210. p.

Néprajz

11.	Zólyomi József: Az emberi élet fordulóihoz és a naptári ünnepekhez fűződő szokások a Mailáth-uradalom cselédeinél a két világháború között	251-296. p.

Művészettörténet

12.	Krunák Emese: Az autonóm rajzról	211-250. p.

Művelődéstörténet

13.	Balázs László: Adatok a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság salgótarjáni iparostanonc-iskolájának történetéhez	161-176. p.
14.	Balázs László: Az Etes környéki bányamunkásság művelődési lehetőségei	420-425. p.
15.	Kovács Anna: Nagy Iván könyvtára, mint egy nemzedék műveltségének tükré	119-134. p.

Muzeológia

16.	Horváth István: A bányászattörténeti kutatás Nógrád megyei programja	357-360. p.
17.	Horváth István: Beszámoló a Nógrád megyei múzeumok tevékenységéről	426-433. p.
18.	Vonsik Ilona: A munkásmozgalomtörténet kutatás	417-419. p.

1981

Történelem

(A szécsényi köznemesség-történeti konferencia előadásai)

1.	Benczédi László: A bujdosó nemesség társadalmi-politikai arculatának változásai (az 1670-es és 1680-as években)	41-50. p.
2.	Benda Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században	87-92. p.
3.	Fülöp Géza: A köznemesség műveltségének olvasmányháttére a felvilágosodás idején és a reformkorban	103-111. p.
4.	Horváth István: A vármegyei közigazgatás működése az 1830-as években Nógrád megye alispánjának megítélése alapján	181-202. p.
5.	Köpeczi Béla: A köznemesség függetlenségi felfogása és a nemzeti királyság	7-14. p.
6.	Nagy Endre: A dzsentroid hivatalnok a Monarchia korában	146-162. p.
7.	Nagy József Zsigmond: A köznemesi érdekérvényesítés változásai Zólyom vármegyében a XVII. század második felében	51-60. p.
8.	Paládi-Kovács Attila: A kisnemesség utódai a paraszti társadalomban (XIX-XX. század)	163-178. p.
9.	Praznovszky Mihály: A Nógrád megyei nemesség lakóviszonyai a XIX. század első felében	123-146. p.
10.	Praznovszky Mihály: Egy Nógrád megyei köznemes kúriájának leltára	203-244. p.
11.	Szabad György: A kisnemesség társadalmi és politikai állása a reformkorban	113-122. p.

12. Várkonyi ágnes, R.: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII-XVIII. század fordulójának köznemességi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései 15-39. p.
13. Vörös Károly: A magyar nemesi felkelés a napóleoni háborúk korában 93-101. p.
14. Wellmann Imre: A köznemesség gazdálkodása a XVIII. században 61-85. p.

Muzeológia

15. Horváth István: A Nógrád megyei múzeumok tevékenysége 1976-1980. 247-257. p.

1982

Történelem

1. Horváth István: A Sréter család társadalmi, gazdasági szerepe a XIX. század első felében Nógrád megyében 189-208. p.
2. Maruzs Mónika: Adalékok a „Nógrád vármegyei gazdasági egyesület” történetéhez (1839-1871) 107-129. p.
3. Molnár Pál: Salgótarján társadalmi viszonyainak fejlődése 1945 és 1980 között 363-369. p.
4. Praznovszky Mihály: Egy nógrádi jómódú köznemesi család, a Szentiványiak gazdálkodása a XIX. század első felében 131-187. p.
5. Sára János: A város gazdasági életének alakulása 1944-től 1980-ig (Salgótarján) 357-362. p.
6. Szvirček Ferenc: Üvegutak, üveggyárak Nógrád megyében 47-106. p.
7. Vonsik Ilona: Újabb adalékok Nógrád megye forradalmi ifjúsági mozgalmának történetéhez (1919-1944) 267-297. p.

Régészet

8. Soós Virág: Előzetes jelentés a Szécsény-ültetési zselizi telep feltárájáról 7-46. p.
9. Tárnoki Judit: Régészeti kutatások Nógrád megyében (1979-1981) 381-386. p.

Néprajz

10. Zólyomi József: Adatok Nógrád megye földművelésének XVIII-XIX. századi történetéhez 299-329. p.

Irodalomtörténet

11. Rejtő István: Mikszáth Kálmán és Selmecbánya 333-355. p.

Művelődéstörténet

12. Belitzky János: Miskolczy-Simon János Nógrád vármegye dualizmus kori utolsó főlevéltárnoka 243-265. p.
13. Horváth István: Kulturális tendenciák és jelenségek Salgótarjánban 1944 és 1980 között
14. Kovács Anna: Nagy Iván könyvtára, mint egy művelődési eszmény bizonyítéka 209-242. p.

Muzeológia

15. Horváth István: Nógrád megyei múzeumok tevékenysége 1981-ben 387-400. p.

Történelem

1. Praznovszky Mihály: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846-1848. 53-72. p.
2. Praznovszky Mihály: Adalékok a múlt század első felének nógrádi történetéhez (forrásközlés) 185-211. p.
3. Spáczay Hedvig: Madách Imre hadbíróági perének nyomában 73-110. p.
4. Szvircsek Ferenc: A farkasvölgyi üvegghuta leltára (forrásközlés) 213-228. p.
5. Vonsik Ilona: Egy munkásdinasztia élete a XIX-XX. században 141-164. p.
6. Zolnay László: A Madách család eredete 11-35. p.

Néprajz

7. Zólyomi József: Nógrád megyei szlovákok 165-183. p.

Irodalomtörténet

8. Kerényi Ferenc: Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája 37-51. p.
9. Staud Géza: Az ember tragédiája színrevitelének néhány kérdése 111-120. p.
10. Taxner-Tóth Ernő: A Mózes dráma színpadi élete 121-138. p.

Történelem

1. Belitzky János: Az 1200 fős nógrádi önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj felszereléssel való ellátása (1848. aug. 21-szept. 13.) 39-62. p.
2. Hausel Sándor: A selyemhernyó-tenyésztés története Nógrád megyében 1765-1945. 23-38. p.
3. Majdán Béla: Az első világháborút lezáró nemzetközi békeszerződések tényleges hatása egy magyarországi határmenti megyeszékhely ipari életének alakulására 145-170. p.
4. Somlyói Tóth Tibor: Gimesi és Gácsi gróf Forgách Simon I. (sziluettvázlat) 9-22. p.
5. Vonsik Ilona: Újabb adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja salgótarjáni szervezete megalakulásának körülményeihez. 1918. december 171-192. p.

Régészet

6. Feld István: Jelentés a salgói vár 1981-83. évi régészeti kutatásairól 213-264. p.

Néprajz

7. Kapros Márta: Megesett lányok az Ipoly menti falvak társadalmában 319-344. p.
8. Zólyomi József: Az állat haszna az Észak-Cserhát falvaiban 265-318. p.

Művelődéstörténet

9. Kovács Anna: Tények és adatok egy XIX. századi történetíró művészeti kapcsolatairól (művelődéstörténeti műhelytanulmány) 63-100. p.
10. Praznovszky Mihály: Művészsors a XIX. század végi Nógrád megyében (Kubányi Lajos) 101-144. p.
11. Szvircsek Ferenc: Adatok egy urbanizálódó település „munkásjóléti intézményei” kialakulásához 193-212. p.

Muzeológia

12. H. Szabó Ágnes: A horpácsi Mikszáth- emlékház kiállításáról 351-359. p.

Közművelődés

13. Hídváry István: A Nógrádi Sándor Múzeum a munkások művelődéséért 345-350. p.

1985

Történelem

1. Bona Gábor: Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában 35-59. p.
2. Gáspár János: A temesvári önkéntesek 157-181. p.
3. Jakus Lajos: Szécsény prókátorá Buday Bolgár Pál Bolgárországtól Bolgárfaluig 11-34. p.
4. Leblancné Kelemen Mária: Szécsény község története a felszabadulástól a tanácsok megalakulásáig 123-155. p.
5. Molnár Pál: Tudományművelés Nógrád megyében a felszabadulás után 301-312. p.
6. Nagy Ervinné: Tájébrázolás Madách műveiben 183-204. p.
7. Pálmány Béla: Hol épült fel Sztrahora vára?
(A Kacsics nem Illés ága XIII. századi várépítései és a XIV. század eleji történetük néhány kérdéséről) 205-228. p.
8. Szvircek Ferenc: Tények, adatok, összefüggések a nógrádi szénbányászat gazdasági és társadalmi hatásáról 61-96. p.
9. Vonsik Ilona: Tények és gondolatok az 1929-es bányászsztrájkáról 97-121. p.

Néprajz

10. Zólyomi József: Pásztorok az Észak-Cserhát falvaiban 229-259. p.
11. Zólyomi József: Nógrád megyei kereskedők leltárai a 18-19. századból 313-337. p.

Művelődéstörténet

12. L. Kecskés András: Lanttabulatúra - virágének (Észrevételek az Istvánffy-féle Carmina lanttabulatúrájához és egy nógrádi, ill. erdélyi virágénekünk eredetéhez) 271-289. p.
13. Praznovszky Mihály: Menyőfi Tolnay Ferenc végrendelete 263-269. p.
14. Szomszéd András: Jobbágyiskola, jobbágyiskolázás Kisterenyén a Canonica Visitatiok tükrében 291-300. p.

Muzeológia

15. Iványi Zsuzsa: A honismereti táborok munkája Nógrád megyében 365-367. p.
16. Kovács Anna: Nagy Iván a múzeumalapító 347-353. p.
17. Prakfalvi Endre: A Nógrádi Sándor Múzeum képzőművészeti gyűjteménye 359-360. p.
18. Praznovszky Mihály: A város és múzeuma 341-345. p.
19. Szvircek Ferenc: A szénbányászat hatása Salgótarján fejlődésére (tények, adatok, összefüggések) 369-372. p.
20. Végh Miklós: Irodalomszociológiai vizsgálat a századforduló nógrádi sajtójában (előfeltevések) 361-363. p.
21. Vonsik Ilona: A munkásmozgalom-történeti kutatás legújabb eredményei 355-358. p.

Történelem

1. Pálmány Béla: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663-1703) 11-117. p.

Történelem

1. Hrenkó Pál: Lányi Sámuel földmérnök 87-117. p.
2. Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a szécsényi és dorogi községi önkormányzat tevékenységéhez a felszabadulástól a fordulat évéig 253-268. p.
3. Praznovszky Mihály: Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története 119-142. p.
4. Száraz M. György: Teleki László politikai nézeteinek alakulása 1848. márciusától szeptemberéig 143-155. p.
5. Szomszéd András: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig) 157-208. p.
6. Szvircsek Ferenc: Adatok Nógrád megye 18-19. századi ipartörténetéhez, különös tekintettel a vasgyártásra 67-86. p.
7. Vonsik Ilona: Adalékok a nők politikai-mozgalmi tevékenységéhez Nógrád megyében 1900-1944. 208-252. p.

Régészet

8. Tárnoki Judit: A csitári későbronzkori bronzlelet 11-38. p.

Néprajz

9. Márkus Mihály: Sámsonháza földrajzi, család- és ragadványnevei 39-66. p.

Művelődéstörténet

10. Gazsi József: A két Huszár 361-372. p.
11. Hausel Sándor: „Micsoda büjölést, bájolást tud hozzája?” (Kilenc Nógrád megyei boszorkányper) 311-335. p.
12. Jakus Lajos: Az első szlováknyelvű népiskolai rendtartás, tanterv és módszertan hazánkban 1749-ből 337-352. p.
13. Kerényi Ferenc: Nógrád színészete, 1790-1885. (történeti vázlat) 271-286. p.
14. Praznovszky Mihály: Újabb adatok Kubányi Lajos életéhez és munkásságához (kutatási beszámoló) 353-359. p.
15. Szombathy Viktor: Családi visszaemlékezés féle Mikszáthékról 287-310. p.

Természettudomány

16. Hir János: Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT 1828) előfordulása Szátok községben 373-379. p.
17. Hir János: Gerinces őslénytani vizsgálatok lehetőségei Nógrád megyében 381-387. p.

Történelem

1. Jakus Lajos: Cserhát-táj felekezeti iskolái Pencen (Rádon és Kosdon) 1546-1948 133-165. p.
2. Kovács Anna: A Mikszáth-családról. Az irodalmi muzeológia műhelyéből 407-421. p.
3. Leblancné Kelemen Mária: Adalékok Nógrád-Hont vármegye közigazgatási bizottsága gazdasági albizottságának utolsó éveihez, megszűnéséhez 423-427. p.
4. Pálmány Béla: Nógrád vármegye újratelepítése, benépesülése és az agrártermelés fellendülése a török kiűzése után 1683-1728. 167-239. p.
5. Simon Zoltán: A várak szerepének változása a középkori Nógrád megyében 103-131. p.
6. Szvircsek Ferenc: A Salgótarjáni Öblösüveggyár I. 1892-1928. Alapítástól a tőkés gazdasági világválságig 279-325. p.
7. Vonsik Ilona: Adalékok a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Nógrád megyei szervezeteinek tevékenységéhez 1920-1944. 327-380. p.

Régészet

8. Bodnár Katalin: Kályhacsempék Nógrád megyéből I. Szécsény mezőváros XV-XVI. századi kályhacsempéi 9-24. p.

Néprajz

9. Zólyomi József: Nógrád megyei szlovákok népviselete 25-101. p.

Művészettörténet

10. Prakfalvi Endre: A „Rákosi bástya”. Egy meg nem valósult építészeti mű Salgótarjában 381-406. p.

Művelődéstörténet

11. Praznovszky Mihály: Az 1880-as évek oktatásügye Nógrádban 241-278. p.

Természettudomány

12. Hir János: A bátonyterenyi (csengerházi) löszfeltárás faunavizsgálata 429-437. p.

Belitzky János emlékének tiszteletére

Történelem

1. Balogh Zoltán: Adatok Salgótarján r.t. város kereskedésének történetéhez 243-252. p.
2. Belitzky János: Az 567-568. évi avar honfoglalók hely-, személy- és egyéb név hagyományának kérdése 19-41. p.
3. Bozó Gyula: Tizen 271-284. p.
4. Gajáry István: A budai gyáripár a reformkorban, Gyárnokok a város társadalmában 145-157. p.
5. Havassy Péter: Hont és Nógrád vármegye nádori közgyűlései a XIV-XV. században 45-57. p.
6. Horváth István: Nógrád megye követutasításai az 1825-i országgyűlésre 117-125. p.

7. Kosján László: Losonc és Balassagyarmat vitája 1890-ben a vármegye székhelyének áthelyezése kérdésében I. rész 195-209. p.
8. Pálmány Béla: Adatok a szécsényi Forgách-kastély történetéhez (1333-1765) 59-84. p.
9. Petrikné Vámos Ida: Balassagyarmat mezőváros tanácsa és tisztikara a reformkorban 127-143. p.
10. Szvircsek Ferenc: Elfelejtett üvegutak 159-174. p.
11. Telek Béla: Adalékok a Nógrád megyei zsidóság történetéhez (1725-1848) 99-115. p.

Néprajz

12. Lengyel Ágnes: Fejezet egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából. Napi imarend 341-365. p.
13. Limbacher Gábor: Búcsújáróhely a Szentpéterhegyen 367-388. p.
14. Zólyomi József: Szendehely társadalma a XIX. sz. közepétől a II. világháborúig 175-194. p.

Irodalomtörténet

15. Kovács Anna: A bojtortjáni Mimosa 211-224. p.

Művelődéstörténet

16. Földi István: A „Tereskei leánynépfőiskola” története (1945-1946) 327-340. p.
17. Hausel Sándor: Orvosok a 18. századi Nógrád megyében 85-98. p.
18. Leglancné Kelemen Mária: Adalékok a felszabadulás utáni iskolán kívüli nevelés, népművelés, szabadművelés Nógrád-Hont vármegyei alakulásáról (1946-1950) 311-325. p.
19. Praznovszky Mihály: Egy kisvárosi értelmiségi életmódja és tárgyi világa a századfordulón 225-241. p.
20. Szomszéd András: Az alsófokú népoktatás története Kisterenyén az első népiskolai törvénytől az általános iskola megalakulásáig 1868-1946. 285-309. p.
21. Valecsik Árpád: Adatok a Nógrád megyei automobilizmus történetéhez 253-270. p.

Muzeológia

22. Czipóné Angyal Erzsébet: Belitzky János műveinek bibliográfiája 9-17. p.

Fermészettudomány

23. Hir János: PLIOCÉN aprógerinces leletek az egyházasdengelegi homokbányából 389-400. p.

1990

Történelem

1. Balogh Zoltán: Mozaik Salgótarján r.t. város kezdeti kereskedésének történetéhez 313-320. p.
2. Hausel Sándor: Pásztó lakóinak névtára az 1688-1720 közötti időszakból 37-73. p.
3. Horváth István: Beata solitudo=Boldog magány (Vonások Förster Kálmán arcképehez) 157-171. p.
4. Horváth István: A Hild-érme város 196-210. p.
5. Cs. Sebestyén Kálmán: Salgótarján fejlődése 1958-1968 183-195. p.
6. Cs. Sebestyén Kálmán: A falu története Szuhahuta emlékezetében 289-299. p.
7. Szvircsek Ferenc: Salgótarján város fejlődése 1922-1958. 173-182. p.

8. Szvircsek Ferenc: Törzsgárda létrehozására irányuló kísérletek a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. munkáspolitikájában (kutatási tématerv) 301-312. p.
9. Á. Varga László: Vállalkozások a vasiparban (Heves vármegyei kisvállalkozások az öntőiparban az államosításig) 211-246. p.

Néprajz

10. Hála József: Hangyatojás-gyűjtögetés 247-268. p.
11. Jakus Lajos: Sisa Pista az utolsó betyár a Cserhátban 341-358. p.
12. Zólyomi József: Egy Nógrád megyei német település (Berkenye) az anyakönyvek tükrében 75-124. p.

Irodalomtörténet

13. Kerényi Ferenc: Huszonöt év a Madách-kultusz történetéből (1964-1989) 125-134. p.
14. Kovács Anna: Utazás kísértetek, komédiások, különcök között (A pályakezdő Mikszáth elbeszélései) 135-155. p.

Művészettörténet

15. Losonci Miklós: Réti Zoltán színes üzenete (Nógrádi gyökér-európai távlat) 9-36. p.
16. Peák Ildikó: Külföldi modern képzőművészeti kiállítások és fogadtatásuk a két világháború között 321-339. p.

Természettudomány

17. Hir János: A Mátra és Bükk hegység fejlődéstörténeti vázlata a szarmata korszaktól a negyedidőszakig 269-285. p.

1991

Történelem

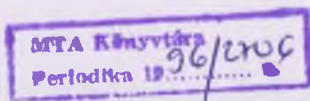
1. Horváth István: A bányászok sztrájkja 1940-ben a pálfalvai bányakerületben 101-111. p.
2. Cs. Sebestyén Kálmán: A trianoni béke hatása Nógrád megyében 57-66. p.
3. Szvircsek Ferenc: A Salgótarjáni Öblösüveggyár II., A Salgótarjáni Palackgyár Rt. a tökéletes gazdasági világválság éveiben (1929-1933) 67-87. p.
4. Tyekvicska Árpád: Helynevek, pecsétek, címerek - A jelképek változása Balassagyarmat példáján 113-136. p.

Régészet

5. Hellebrandt Magdolna: Nógrád megye kelta-kori leletei 137-159. p.

Néprajz

6. Kapros Márta: „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben I. 207-243. p.
7. Lengyel Ágnes: Fejezetek egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából II. 285-304. p.
8. Limbacher Gábor: Máriácska Káponkája - Vázlat a népi unio-mystica egyik tárgyi megjelenéséről 245-283. p.
9. Zólyomi József: A szendehelyi németek születési, házassági, halotti adatai 1754-1900 161-206. p.

Irodalomtörténet

10. Kovács Anna: Mózes? Mondd, ki vagy? 317-327. p.
11. Matzonné Balogh Anna: Családom 305-316. p.

Művészettörténet

12. Peák Ildikó: Művészetpolitika és képzőművészet Salgótarjánban 1959-1989 329-340. p.

Művelődéstörténet

13. Balogh Zoltán: Honismertető törekvések - a várossá fejlődő Salgótarján idegenforgalmi élete 87-100. p.
14. Oborni Teréz: Nógrád vármegye népoktatása 1770-1772. között 9-55. p.

Természettudomány

15. Hir János: Egy szubfosszilis magashegyi Kisemlősfauna a Középső-Toros-hegységből 345-365. p.

1992-1993

Történelem

1. Hausel Sándor: A keresztnévadás Pásztón a 18. század első felében 103-118. p.
2. Horváth István: Bell Miklós és pártja Salgótarjánban 171-184. p.
3. Pálmány Béla: A cserhádi Szentiván nemesi községének szabályrendeletei (1734-1817) 119-136. p.
4. Cs. Sebestyén Kálmán: Egyesületek alakulásának néhány tendenciája Nógrád megyében a dualizmus időszakában 161-170. p.
5. Szvircek Ferenc: A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19-20. században 137-160. p.
6. Vass Előd: A szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása 9-101. p.

Régészet

7. Simán Katalin: Őskori leletek Nógrád megyében 247-254. p.

Irodalomtörténet

8. Bene Kálmán: Madách-filológia 265-267. p.
9. Kerényi Ferenc: Válasz Bene Kálmán változtatási javaslataira 268-270. p.
10. Kovács Anna: „Elvem: élet és literatura” (KP avagy a Homér fordító Szabó István életelve a 19. században) 209-222. p.
11. Praznovszky Mihály: Kultikus események Alsósztrégován 1864-ben (Adalék a Madách-kultuszhoz) 199-208. p.

Művészettörténet

12. Peák Ildikó: Glatz Oszkár útja Münchentől Bujákig (1872-1958) 223-232. p.

Művelődéstörténet

13. Balogh Zoltán: Kiss mama vendéglője 255-264. p.
14. Szomszéd András: Nagyhatony alsófokú népoktatásának vázlatos története a 18. századtól az államosításig 185-198. p.

Természettudomány

15. Hir János: *Chalicotherium grande* (BLAINVILLE, 1849) előfordulása a Nógrádszakáli Páris-völgyben 233-246. p.

1994

Történelem

1. Horváth István: Sztranyavszky, a cár 19-36. p.
2. Cs. Sebestyén Kálmán: „Fekete csüttörök” (Salgótarján, 1905) 9-18. p.
3. Szvircsek Ferenc: A Salgótarjáni Öblösüveggyár III. 51-72. p.

Néprajz

4. Kapros Márta: „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. II. 113-125. p.
5. Lengyel Ágnes: A paraszti imádkozás rendje (rendszerzési szempontok és problémák) 127-137. p.
6. Limbacher Gábor: Egy nógrádi javasasszony életútja és gyógyítóná válása. Összehasonlító néprajzi elemzés 139-155. p.

Irodalomtörténet

7. Kovács Anna: A nyúllá változott jáger esete - avagy Mikszáth a jubileumáról - A kultusz első szakasza 73-86. p.
8. Praznovszky Mihály: Emlékirat Szontágh Pálról (Forrásközlés) 87-104. p.

Művészettörténet

9. Peák Ildikó: „Profán mitoszvágy” Derkovits Gyula (1894-1934) Árkádia-kompozíciói a Nógrádi Történeti Múzeum képzőművészeti gyűjteményében 105-112. p.

Természettudomány

10. Hir János-Mészáros Zoltán: Megkésett emlékezés Liphay Bélára, Nógrád megye első természettudományos muzeológusára 157-167. p.

